

**T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı**

Doktora Tezi

**CİNSİYETÇİ MİLLİYETÇİLİK: OSMANLI VE BRİTANYA
İMPARATORLUKLARI'NIN MİLLİYETÇİLİK ALGISINDA
MODERN KADIN SÖYLEMİ (1860-1930)**

**Burçin Çakır
2502100470**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mahir Aydın

İstanbul 2012

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

Belirtilecek açıklamalar için ayrılan yerlerin yeterli olmaması durumunda formun arka yüzü veya ek bir kâğıt da kullanılabilir.

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **Burçin ÇAKIR** Numarası : **2502100470**
Anabilim/Bilim Dalı : **Tarih** Tez Savunma Tarihi : **28.12.2012**
Danışman : **Prof.Dr.Mahir AYDIN** Saati : **10.00**
Tez Başlığı : **"Cinsiyetçi Milliyetçilik:Osmanlı ve Britanya İmparatorluklarının Milliyetçilik
Algısında Modern Kadın Söylemi (1860-1930)"**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **35. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Mahir AYDIN		Kabul
2-Prof.Dr.Mehmet Ali BEYHAN		Kabul
3-Prof.Dr.Süleyman BEYOĞLU		Kabul
4-Doç.Dr.İshak KESKİN		Kabul
5-Doç.Dr.Ali Fuat ÖRENÇ		Kabul

Cinsiyetçi Milliyetçilik: Osmanlı ve Britanya İmparatorlukları'nın Milliyetçilik Algısında Modern Kadın Söylemi (1860-1930)

Burçin Çakır
ÖZ

Toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik arasındaki ilişki, kadınların milliyetçi projelerde çeşitli şekillerde tanımlanmalarına ışık tutan feminist çalışmaların artması ile birlikte özellikle 1980'den itibaren tartışılır bir konu haline gelmiştir. Her ne kadar feminist literatür kadınların milliyetçi projelerdeki sembolik rolü ve anlamı hakkında birçok önemli tespiti içeriyor olsa da, kadınların kültürel üretimlerdeki temsili konusu tarih bilimi çerçevesinde tam anlamıyla incelenmemiştir.

Bu çalışmanın hareket noktası, Benedict Anderson'ın "hayali cemaat" olarak kavramsallaştırdığı millet tanımıdır. Bu tanıma göre, insanlar aynı milli topluluğa ait olduklarını önce zihinlerinde hayal edip kurgularlar. Her ne kadar Anderson "hayali cemaate" ait bireyi cinsiyet kimliğinden bağımsız olarak ele alsın da, bu topluluğun her bir bireyinin erkek ya da kadın özne ve/veya kimlik olarak kurgulandığı açıktır. Kadın ve erkek olma durumu hem Batı hem de Doğu kültürlerinde "hayali cemaate" ait olma biçimini etkiler. Derinlemesine incelendiğinde, Batı'da ve Doğu'da kadın söz konusu olduğunda milliyetçilik ve vatandaşlık kavramlarına atfedilen rollerin ve değerlerin, devlet söylemlerinin, basın ve edebiyatın yarattığı imajlardan çok farklı olmadığını görürüz. Tersini görmeyi umuyor olsak da, hem batıya hem de doğuya ait söylemlerde, endüstrileşme, modernite ve savaş gerçekliğine, imparatorluktan ulus-devlete geçilmesine rağmen kadınların ikinci sınıf vatandaş olarak kaldığına ve algılandığına şahit oluruz. Bu çalışmanın amacı karşılaştırmalı olarak Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1860-1930 yılları arasında toplumsal cinsiyete dayalı kurgunun kolektif bir kimlik olan ulusun vatandaş olmaya atfedilen sembolik rolleri ve anlamları belirlediği görüşünü incelemektir.

Bu çalışma yapılırken, öncelikle Osmanlı ve İngiliz kadınına ele alan kitaplar, dergiler ve gazete yazıları taranmıştır. Yazım aşamasında kadının toplumsal, politik ve iktisadi yaşamdaki rolünü belirleyen etkenler analiz edilmeye ve tarafsız bir şekilde yorumlanmaya çalışılmıştır. Yazılı kaynaklar, örneğin romanlar, dergiler ve gazeteler ulusun ve/veya imparatorluğun sınırlarını temsil etmeleri ve kültürel farklılığı ifade eden araçlar olarak işlev görmeleri nedeniyle toplumsal cinsiyetçi milletin oluşmasında önemli bir rol oynamaktadırlar. Matbaa kültürü ve ulus-devlet arasındaki bağlantı tesadüfi değildir. Anderson'ın ifade ettiği gibi temel olarak kültürel alanda sürekli devam eden bir üretim vardır ve bu milletin sosyo-politik yapısını ve bilincini etkiler. Çalışmanın hedefi, Osmanlı İmparatorluğu'nun geç döneminden erken Cumhuriyet dönemine, İngiltere'de, Viktorya Dönemi'nden Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına kadar olan yazılı kaynaklarında kadın söylemine odaklanarak, kadınların cinsiyetçi milliyetçilik bağlamında kurgusunu araştırmak ve toplumsal cinsiyet bağlamında milli kimliğin oluşumunu dair söylemlerin bazılarını ortaya koymaktır.

Gendered Nationalism: Discourse on the Modern Female Subject in Ottoman and British Nationalism (1860-1930)

Burçin Çakır
ABSTRACT

Much of the research for this study is based on the definition of Benedict Anderson on nations as “imagined communities” and theories of gender studies, which encouraged questions about the symbolic construction of women as subjects/citizens in nation and national identity-building projects. Since 1980s, feminist historian questioned the relation between nationalism and gender and stated that women are not born but constructed as second-class citizens. Although the feminist literature contributed to the historical writing by demonstrating the importance women’s both imaginary and real roles in the projects of nationalisms, the discourse of the modern female subject through artifacts of culture is not fully researched.

If we define nations as “imagined communities,” constructed through the narrative and individuals’ imagination of being the members of the same collectivity, one would observe that this idea of belonging and imagination can not be separated from gender. Particularly during the nation-building projects, nation is imagined in a different way by and for female and male subjects. Individuals’ gender determines their category and nature of belonging. The way gender determines the symbolic roles and meanings attributed to the members of a collective identity defined as the “nation,” is the core of this study. By examining women’s images and the debate on women, specific features which are similar or different in Eastern and Western discourses on the modern female subject, women’s national identity, and citizenship will be examined.

When closely examined, we see that nationalism and citizenship is not as different for East and West as scholars often assume, particularly with regard to gender. Women’s identities and symbolic roles have been constructed and re-constructed in order to meet the expectations and requirements of nations from them. Women became signs of progress and civilization, reserves for labor and defense forces in times of wars, and signs of “modest modernity.” However, at all times their primary involvement in the nationalist projects was as maternal reproducers and preservers of national harmony, culture, morality and the stability of the nation. Women remained second-class citizens in both the eastern and western discourse even the demands of industrialization, modernity and warfare changed the structure of empires. One would optimistically assume that women’s limitations on national identity and citizenship would be lifted or changed during the course of nations becoming much more liberal, humanitarian and modern, yet the research shows that it was not, even reverse.

ÖNSÖZ

Etrafı milliyetçilik, medeniyet ve modernleşme kavramlarıyla çevrelenmiş 19 ve 20. yüzyıl insanının aklı karışıktır. Bir yandan milliyetçi duygularla yaşadığı toplumu modernleştirmeye diğer bir deyişle medenileştirmeye çalışırken bir yandan da “ milli kültürel özü” muhafaza etmeye çalışır. Bu süreçte, amaca yönelik olarak, cinsiyete ait kimlikler yani kadın ve erkek kimlikleri dâhil olmak üzere her türlü kimlik yeniden “kurgulanır.”

Kadın yurttaş kimliğinin modernizmin, medeniyetin, ulus-devletin taşıyıcısı olduğu düşüncesinden hareketle, ilkin tüm emperyalist daha sonra da tüm milliyetçi projelerde, kadın ve kadınlığın durumu önemli bir gösterge olarak ele alınmıştır. İmparatorlukların ulusallaşp yeni bir yapıya kavuşması ile kadının eğitimi, görünümü, simgesel anlamları, görev ve rolleri, hak ve hukuku arasındaki paralellikler dikkat çekicidir. Ulus-inşâ döneminin nesnesi hâline getirilen kadının, anlatıya dâhil olması, ancak ulusun büyük anlatısı ile ilişkilendirilebildiği ölçüde mümkündür. Kadın bedeni ve kimliği, muhafazakâr ve liberal cephe tarafından tüm ahlâkî tartışmaların nesnesi olarak masaya yatırıldığında, kadın, ulusun biyolojik ve ideolojik yeniden üretiminin sağlayıcısı olduğundan, devlet politikaları, yasalar, basın ve edebiyat tarafından, ulusal tasavvurla paralel bir biçimde kurgulanmıştır. Bu sebepten, yaratılan söylem ve kurgunun incelenmesi, hem bu paralelliği ortaya çıkarması hem de ulus-devlet, toplumsal cinsiyet ve vatandaşlık politikalarının tartışılması açısından son derece önemlidir.

Benedict Anderson’un, “hayali cemaat” olarak tanımladığı ulusun kurgulanış biçimi ve ulusal bilinç ve kimliklerin inşâ döneminin bileşenlerinin seçimi, söylem oluşumunu doğrudan doğruya etkiler. “Hiyerarşiler içinde tasnif edilmiş” kimlikler ve bu kimlikleri yaratan söylemler, cemaatin kökenlerine, kimliğine dair meşrutiyet odakları

hâline gelirler. Cemaate dair anlatıların, “karşılaştırılmazlık” ve “benzemezlik” iddiaları üzerine oturtulması, homojen yapıyı bozanların dışarıda bırakılması ya da farklı roller ve anlamlarla donatılması. daha az hak sahibi olması şarttır.

İşte tüm bu düşünceler ışığında, bu çalışma, feminist bir bakış açısıyla bir iddia ortaya atmayı değil, İngiliz İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu ve daha sonra Türk milliyetçiliğinde, bir geçiş dönemi olarak adlandırabileceğimiz 1860-1930 yılları arasında, “vatandaş olarak modern kadın” kimliği üzerinden kurgulanan söylemin detaylarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, Batı’dan ve Doğu’dan birer örnekle, kadın söz konusu olduğunda, çoğu zaman aynı ya da benzer algı ve söylemlerin yaratıldığının altını çizmektedir.

Araştırmanın birinci bölümünde, millet, milliyetçilik ve ulus-devlet gibi tanımları modernleşme ve sanayileşme kavramlarının içine yerleştirebilmek ve anlamak amacıyla toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik ideolojileri üzerine çalışan öncü araştırmacıların teorilerine yer verilmiştir. Bu kavramlar arasındaki ilişkiler, milliyetçiliğin hangi yönlerden cinsiyetlendirilmiş olduğu, kadınların milli objeler haline getirilişleri gibi konuları açıklamada yardımcıdır. Her ne kadar toplumsal cinsiyet kadın ve erkeği içerse de bu çalışmada incelenen esas konu kadının sembolik inşasıdır. Kadınlar ulusal birliğin üyelerini dünyaya getirenlerdir, diğer bir deyişle milli kültürü sonraki kuşaklara taşıyan annelerdir. Ya da mütevazı ve iffetli davranarak milletin sembolik taşıyıcılarıdır. Fakat kadınlar ulus-inşa ve milli mücadele dönemlerinde aktif olarak rol almış olsalar da ulus-devletin kuruluşu tamamlandıktan sonra karar verme süreçlerinin dışında bırakılmışlardır. Kadın ve erkeğin devlet inşasında eşit şekilde var olup olmadığı ancak toplumsal cinsiyet ve vatandaşlık kavramı birarada incelendiğinde anlaşılabilir. Kadın hareketi ve beraberinde gelen vatandaşlık hakkı, milliyetçi ideolojilerden ve modernleşme sürecinden bağımsız olarak incelenemez. Milletin yapısının kadın ve erkekten yani toplumsal cinsiyet rollerine dayalı bir kurgudan oluştuğunu varsayarak, vatandaşlık kavramının hangi yönlerden cinsiyetlendirilmiş olduğu ve kadınların devletin inşası sırasında ve milliyetçi söylemde sembolik yapılandırılmaları birinci

bölümün odak noktasıdır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, İngiltere’de ortaya çıkan kadın sorunu tartışmalarının bir sonucu olan “ilk dalga” adı verilen feminist hareketin başlangıcına değinilmiştir. Bölüm ayrıca, 1860-1914 yılları arasında İngiliz İmparatorluğu’nda cinsiyetlendirilmiş milliyetçilik ve vatandaşlık konuları da irdeler. İngiltere örneği kadın hareketinin ilk başladığı yer olmasından, diğer Avrupa toplumlarını etkileyip, dolaylı olarak Fransız etkisiyle sonra doğrudan Osmanlı kadın hareketine örnek teşkil ettiğinden dolayı önemlidir. Bu bölümün amacı, daha önce çok kez araştırılan ilk dalga feminizm hareketini yeniden incelemek değil, ayrıntıya inerek İngiltere’de toplumsal cinsiyet ve vatandaşlık konuları bağlamında Viktorya dönemine ait toplumsal cinsiyet ideolojileri, ulusa ve imparatorluğa ait kadına atfedilen anlam ve semboller üzerinde durmaktır.

Ayrıca ilk kez ortaya çıkan feminist dergiler, kadınların özgürleştirilmesi için çalışanların o güne kadar yaptıklarını halka duyurmada önemli rol üstlendiler. Kadın haklarının eğitim konusunda genişletilmesi ve kadının iş yaşamına dâhil olmasının önemi üzerinde özellikle durulmuştu. Hedef kadınların da oy hakkına sahip olması yani eşit vatandaş olabilmelerini sağlamaktı. Viktorya dönemi feminist hareket yoğunlukla üst ve orta sınıfın başlattığı bir hareketti. Temeli oluşturan fikirlerin çoğu orta sınıf için oldukça büyük önem teşkil eden liberal ekonomik ve siyasal düşünce sistemlerinden geliyordu. Bu nedenle, orta sınıfa mensup kadınlara atfedilen anlam ve sembollerden sıklıkla yararlanılıyordu. Her ne kadar aşırı feminist gruplarda kadın ve erkek arasındaki farklar konusunda fikir ayrılığı görülmüş olsa da, herkes kadınların erkeklere nazaran daha iffetli, şefkatli, erdemli ve saygılı oldukları konusunda hemfikirdi. Bu görüş üzerinden toplumun iyileştirilmesi için, kadınların kamuya daha geniş katılımlarının bir ihtiyaç aynı zamanda zorunluluk olduğunu belirtiliyor fakat bu sırada kadınlara atfedilen "geleneksel" rollerden uzaklaşamıyordu.

Viktorya dönemi söz konusu olduğunda incelemeyi gerektiren konuların başında "yeni kadın" imajının yaratılması, basın ve edebiyatta ojenizim söylemi ve son olarak da on dokuzuncu yüzyılda sayıları oldukça artan kadın dergileri ve romanları

gelir. 19. yüzyıl İngiltere'sinde kamusal alan özel alan ayrımının vatandaşlık kavramının oluşmasında önemli bir etkisi olmuştur. Bu etki kadınlar açısından elbette olumsuzdur. Bütün bu konular, 19. yüzyıl İngiliz matbaa kültürünün ürünleri olan süreli yayınlarına ve romanlarına odaklanılarak incelenmiştir. Bu amaçla, dönemin en çok okunan dergilerinden biri olan *Englishwoman's Review* dergisi temel alınmıştır ve 19. yüzyıl İngiliz tarihinde cinsiyetlendirilmiş milliyetçilik örneklerinden izler aranmıştır. İngiltere'de kadın sorunu, modernleşme, sanayileşme ve ulusun-devlet üzerine olan söylem yazılı basın tarafından şekillendirilen bir düşüncenin sonucuydu.

Çalışmanın üçüncü bölümü, Avrupa'daki örneklerin etkisiyle 1860-1914 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan kadın sorunu ve milliyetçilik fikirlerinin toplumsal cinsiyet üzerindeki etkilerine odaklanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda reform ihtiyacı ve milliyetçi oluşumların kadınlar üzerinden şekillenen politik söylemin erken safhaları Tanzimat Dönemi'ne (1839-1876) dayanır. Reform hareketi, askeri, hukuksal ve siyasal sistemler de olmak üzere birçok Osmanlı kurumunu derinden etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu, toplumu batılılaşma üzerinden modernize etmeyi denemiş, bu bağlamda da Batı'ya ait siyasal, toplumsal ve kültürel fikirler ve kurumlardan bir karma modeli uygulamaya almıştır. Bir yandan, Batı'nın imparatorluğun belli bölgelerinde var olan askeri ve siyasal hâkimiyetini eleştiren dönemin reform yanlıları, Batı kültürüne karşı durmamışlar ve Batı'ya ait çeşitli toplumsal ve kültürel kurumların Osmanlı yaşam tarzına ne ölçüde uyabileceğini tartışmışlardır.

Osmanlı aydınları, kadınların Batı'ya ait idealler üzerinden özgürleşmesinin Osmanlı toplumunun modernleşmesi için gerekli olup olmadığı üzerinde durmuşlardır. İbrahim Şinasi, Fatma Aliye ve Namık Kemal gibi toplum üzerinde etkili Osmanlı aydınları, Batı'nın gelişimi ve İslami hayat tarzını bir arada buluşturan bir orta yol arayışında olmuşlardır. Kadın ve kadın sorunu erkek aydınların gözünde batılılaşmanın sınırlarını da belirlemiştir. Aralarındaki ideolojik farklılıklara rağmen, dönemin önde gelen düşünür ve yazarları, Osmanlı aile hayatının büyük bir dönüşüm ile karşı karşıya

olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu nedenle, aile kavramı aydınlar tarafından imparatorluğun kültürel ve toplumsal hayatındaki sorunlar ve hataları yansıtmayı amacıyla kullanıldı. Özellikle sıkı bir sansürün hüküm sürdüğü II. Abdülhamid döneminde (h.1876-1908) topluma ve devlete doğrudan yöneltilemeyen eleştiriler, toplumun dolayısıyla milletin temel taşı olan aile kurumunu hedef almıştır. Tıpkı İngiltere örneğinde olduğu gibi, kadının değışen konumundan duyulan korku Osmanlı yazarlarının romanlarında yansıtılmıştır. Aile içinde dahi kadınların gün geçtikçe kontrolden çıktıklarına dair büyüyen ve neredeyse bir histeriye dönüşen fikir yaygınlaşmıştır.

Fakat bu dönem, aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hareketinin ilk adımlarının atıldığı dönemdir. Osmanlı'da kadın hareketinin üç hedefi vardı: kadınların, toplumda ve kamusal alanda yer alıp kimlik ve özgürlük elde etmesi sağlamak, tüm mecralarda eşitsizliği sonlandırmak ve kadınların eğitim seviyesini artırmak.

1908'e gelindiğinde Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kadın hareketinin ivme kazanmasının yanı sıra imparatorluğun geleceğı hakkındaki çözüm alternatifleri dört ana ideoloji etrafında şekillenmeye başladı. Bu dört ana ideoloji İslamcılık, Osmanlıcılık, Batılılaşma ve Türkçülük'tür. İkinci Meşrutiyet Dönemi, Tanzimat Dönemi'ne nazaran kadın çalışmaları açısından daha verimlidir. Kadınlar kamusal alanda sivil toplum kuruluşları ve hayır kurumları sayesinde daha çok görünür hale gelmişlerdir. Bu avantajlı duruma rağmen sadece toplumsal hayata dâhil olabilmiş kadınları dinlemek birçok probleme sebep olmaktadır. Bunlardan en önemlisi "görünür" kadınların orta ve üst sınıfa yani belirli elit bir gruba mensup kişiler oldukları gerçeğidir. Kadın dergilerine yazı yazan ve kamusal alanda aktif olarak yer alan kadınlar yüksek rütbeli bürokratların, paşaların evde özel eğitim almış kızları ya da eşleriydi. Bu nedenle, Osmanlı'da kadın hareketi “halka” inmiş bir hareket olamamıştır. "Tepeden inme” reform hareketi, modernleşmenin işareti olarak aynı İngiltere örneğinde olduğu gibi “yeni kadın” imajını yaratmayı hedeflemiştir.

Dördüncü bölümde, kadın ve savaş söylemi üzerinden bir karşılaştırma yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında hem Osmanlı İmparatorluğu hem de İngiltere örneğinde, kadınların “koşullar gerektirdiği için” aktif rol aldığını, vatanseverlik söz konusu olduğunda bunu hem kamusal hem de özel alanda açıkça göstermekten çekinmediklerini, dönemin politikasının da buna imkân sağladığı görülmektedir. Ancak, savaş sonrasında özgürleşeceklerine ve erkeklerle eşit haklara sahip olacaklarına inanan kadınlar daha da güçlenmiş ve yerleşmiş geleneksel toplumsal cinsiyet kuralları ile karşı karşıya kalmışlardır. Dönemin gazeteleri, dergileri, propaganda afişleri ve edebiyat eserleri incelendiğinde görülür ki yayın araçları ülkeyi savunmada görev alan milli çabanın parçalarıdır. Her ne kadar savaşlar kadınlara yüklenen sembolik anlamlarda bazı değişikliklere sebep olduysa da kadının görevi ve konumunu ilgilendiren geleneksel inanışları değiştirmede başarılı olamamıştır. Savaş süresince kadınların iş gücüne katılımı açısından büyük yol katledilmesine rağmen bu dönem boyunca hükümetler, sendikalar ve işverenler gibi gücü elinde bulunduran kurumlarca kadınların iş gücüne katılımına ve değişen konumlarına sınırlar getirilmeye ve bu şekilde temelde yatan sistemler değiştirilmeden korunmaya çalışılmıştır. Aynı dönemde kadınlar farklı iş sahalarına yönelmeye başladılarsa da, yaptıkları işlerde ve aldıkları ücretlerde cinsiyet ayrımı keskindi ve kadınlar hala erkeklerin gölgesi altındaydılar.

Beşinci bölümde ise, savaş sonrası İngiltere’de kadın ve modernleşme kavramları üzerinden geliştirilen söylem üzerinde durulmuştur. 1918’ten sonra İngiliz kadın hareketi, oy hakkı, eşit vatandaşlık fikirleri ve ideallerinin öne çıkartılması nedeniyle değişen siyasal atmosferden etkilenecek yenilenmiş ve farklı bir yapıya kavuşmuştur. Örneğin artın birer seçmen adayı olduğunun bilincine varan kadınlar tarafından yeni örgütler kurulmuştur. Bu dönem, kadın eylemciler için ulusal bir paylaşıma dönüşmüştür. Örneğin, Eşit Vatandaşlık Ulusal Birliği, Ulusal Kadınların Oy Hakkı Birlikleri ve 1918’de kurulan Kadın Sivil Toplum Örgütleri Ulusal Konseyi hâlihazırda var olan kadın örgütlerini bir araya getirmeyi ve kadınlara yeni verilen oy hakkı bağlamında, bu örgütlerin güçlerinden faydalanmayı amaçladılar. Bu dönem,

kadınların siyasete dâhil olmaları açısından yeni bir algı yaratılması çağrısında bulundu. Kendilerini tanımladıkları üzere, kadın yurttaşlar vatandaşlığın cinsiyetlendirilmiş inşasını kullanarak kendi rollerini siyasal aktörler ve farklı istekler arasında köprü olarak tanımladılar. Fakat bir yandan da geleneksel kadınların tasvirleri tekrar canlandırılmıştır. Edebiyat ve basın, bu dönemde kadınların doğurganlığına itafen, ulus-devlet sınırlarını korumak amacıyla sadece sembolik rolleri üzerinde durdu. Dönem, modern kadının doğuşu ve siyasette kadınları ilgilendiren, özellikle milli aidiyet ve vatandaşlık hakları konularında süregelen değişimlere tanık olmuştur. Buna rağmen, iki dünya savaşı arasındaki yıllarda, İngiliz kadını, ayrımcılıkla ve devlet ve kültür bazında kadın hareketine karşı bir duruş ile savaşmaya devam etmişlerdir.

Altıncı bölüm, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde kadın sorununa nasıl yaklaşıldığını konu almaktadır. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte modern ulus-devlet düzeninin oluşması amacıyla kadın kimliği, yasal olarak sosyal ve siyasal katılımcılar, eğitilmiş anneler ve eşler olarak inşa edilmeye başlanmış ve bunun için de birçok yenilik hayata geçirilmiştir. Kadınların her türlü gelişimi aynı zamanda ülkenin de gelişiminin bir işareti olarak görülmüştür. Amaç, eğitilmiş eşler, anneler ve kendisini ailesine, milletine adanmış kadın vatandaşlar yaratmaktır. Cumhuriyet inkılapları ile birlikte onurlu, ahlaklı, çalışkan, eğitilmiş aynı zamanda alçakgönüllü ve geleneksel Türk kadını imajı çizilmiştir. Bu kıstaslar, kadının modern dış görünüşü ve erdemli birer vatandaş olmaları üzerinde özellikle dururken kadının cinselliğini görmezden gelmiştir. Bu anlamda, kadınlar, modernitwnin sembolleri haline gelmişlerdir

Tüm bu çelişkili kadın imajları, Türk kadınını eğitilmiş ve modern olmak, kamusal alanda aktif rol almak ile eskisi gibi gelenek, göreneklerine ve aile kurumuna bağlı olmak arasında bir denge kurmak zorunda bırakmıştır. İnşa edilen bu imajda yok sayılan kadının cinselliği, ulusun erdemini ve maskülen yapısını sembolize etmesi bağlamında önemli bir noktaydı. Kadın cinselliğinin arka planda bırakılması kadınların erkekler ile birlikte kamusal alanda yer alabilmelerinin ön koşuluydu. Çalışkan, ulusun üyelerini eğiten, milletin anneleri konumundaki iffetli ve mütevazı kadınlar milli birliğin

onurunu temsil etmekteydiler. Kadınlığını bir kenara bırakarak ideal Türk vatandaşını temsil Türk kadını, Türk milliyetçiliğinin ana hedefleri ve temelleri ile ilişkilendirildiler. Bu fikrin arkasındaki sebep ise Türk kadınının Kurtuluş Savaşı'nda göstermiş olduğu üstün çabalardı. Türk milliyetçiliği Fransız ve Alman milliyetçiliklerini bir araya getiren Şark milliyetçiliği olarak tanımlanabilir. Şark milliyetçiliğın en önemli özelliğı vatandaşlık kavramı, ilerleme fikri ve mantık, ortak miras, geçmiş ve gelenek kavramları arasında kurduğı sentezdir. Şark milliyetçiliğının temelinde kendi farklılığını koruyarak ulusun kültürel dönüşümü yatar. Bu milliyetçilik nedeniyle, kadınlar, modern olmak ve gelenekseli temsil etmek arasında kalmışlığın yükünü sırtlayanlardır.

Sonuç olarak bu çalışma, iki farklı coğrafyada, aynı dönemde yaşayan kadınların, sadece siyasal, sosyal ve tarihsel koşullar üzerinden değil aynı zamanda kültürel çevre ve uygulamalar üzerinden de erkek egemen çıkarların ulus-devlet ve millet oluşturma sürecine hizmet etmesi amacıyla kurgulandıkları tezini savunur. Kadın tasvirleri ve kadın hareketi üzerinden matbaa kültürünce şekillendirilen sosyal, ve politik söylem ile ilgili önemli ipuçlarını ortaya çıkarmak ve hem Doğı'da hem de Batı'da kadın söz konusu olduğunda baskın söylemin çok da farklı olmadığını vurgulamaktır. Her iki söylemde de, milliyetçilik ve ulus-devlet inşası dönemlerinde kadınlara atfedilmiş ideolojik ve sembolik anlamlar ve özellikle modernleşme kavramıyla bağlantılı olarak kadın sorunu üzerine gerçekleşen tartışmalar üzerinden birçok ortak noktanın var olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar her iki coğrafyanın tarihsel geçmişleri farklı olsa da dışlama ve dâhil etme üzerinden geliştirilen ataerkil politik kontrol mekanizmaları, milli kimliklerin cinsiyet kazandırılmış tasvirler ve anlatımlar üzerinden nasıl oluşturulduğuna bağlı olarak cinsiyetlendirilmiş vatandaşlık süreçleri söz konusu olduğunda benzerlik gösterirler.

Çalışmalarım esnasında, engin bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim, beni sabırla destekleyen danışmanım Prof. Dr. Mahir Aydın'ın çok değerli yardımları olmuştur. Eğitim geçmişim nedeniyle, akademik bilgilerim, okuduklarım ve yöntemlerim Anglosakson kültürü ile sınırlıydı. Danışmanım Prof. Dr. Mahir Aydın

sayesinde, bambaşka zenginlikle bir akademik dünya ile tanıştım. Yeniden öğrenme ve harmanlama süreci yorucu ama bir o kadar da tatmin ediciydi. Akademik anlamda yarım ve dolayısıyla eksiktim; umarım tamamlanma yolunda büyük bir adım attım. Kendisinin destekleri ve yüreklendirmeleri olmasaydı bu çalışma ortaya çıkmazdı. Bu çalışma süresince, beni sürekli teşvik eden, yaşadığım üzüntü ya da mutlulukları kapısını hiç çekinmeden çalıp paylaşmama olanak veren, benim için her zaman bir rol model olan başta Prof. Dr. Gönül Uçele ve Doç. Dr. Gönül Bakay’a, ayrıca akademik ve idari mesai arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak, eğitim hayatıma devam etmem için her türlü özveriyi gösteren, “ben” olmama izin veren, kararlarım ve seçimlerimin arkasında duran, gurur kaynağım anneme, babama ve erkek kardeşime sonsuz minnettarım. Çalışmamdaki hatalar sadece bana aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	xiii
KISALTMALAR	xvi

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMADA KULLANILAN TEORİLER.....	1
B. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEMLER.....	11

I. BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET, MİLLİYETÇİLİK VE VATANDAŞLIK KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

A. TOPLUMSAL CİNSİYET	18
B. MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK	22
B.1. Toplumsal Cinsiyet ve Milliyetçilik Arasındaki İlişki.....	24
B.2 Vatandaşlık ve Vatandaşlığın Cinsiyeti.....	33

II. BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN CİNSİYETLENDİRİLİŞİ: BATI'DAN BİR ÖRNEK

A. BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NDA ULUS VE İMPARATORLUK KİMLİĞİ (1860-1914)	40
A.1. Viktorya Dönemi Cinsiyet İdeolojisi.....	41
A.2. Ulusal/Emperyalist Kimlik ve İngiliz Kadını.....	46
A.2.1. Vatandaşlık ve Kadın.....	55
B. FEMİNİST VE MİLLİYETÇİ SÖYLEMLERİN DOĞUŞU	63
B.1. Öjenizim ve “Yeni Kadın” Söylemi	63
B.2. İlk Dalga Feminizm.....	68
B.3. On dokuzuncu Yüzyıl Kadın Dergileri.....	72
B.4. Edebiyat ve “Yeni Kadın” Söylemi	83
B.4.1.Sarah Grand ve Mona Caird.....	85

III. BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN CİNSİYETLENDİRİLİŞİ: DOĞU'DAN BİR ÖRNEK

A. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ULUS VE İMPARATORLUK KİMLİĞİ(1860-1914)	91
A.1. Dönemin Siyasi ve Kültürel Düşünce Akımları	92
A.1.1.Osmanlıcılık Akımı	93
A.1.2. İslamcılık Akımı	95
A.1.3. Batıcılık Akımı ve “Aşırı Batılılaşma” Korkusu	96
A.1.4.Türkçülük Akımı	101
A.1.4.1. Genç Kalemler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti/Partisi....	102
A.1.4.2. Ziya Gökalp ve Türkçülük.....	104
B. İDEOLOJİLERİN SAVAŞI VE OSMANLI KADINI.....	108
B.1. Tanzimat Dönemi ve “Kadın Sorunu” Söylemi	108
B.1.2. Tanzimat Dönemi Basın ve Edebiyatı’nda Kadın	111
B.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi ve “Kadın Sorunu” Söylemi.....	125
B.2.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Dernekleri.....	130
B.2.2. İkinci Meşrutiyet Dönemi Basın ve Edebiyatı’nda Kadın	135

IV. BÖLÜM

SAVAŞ VE KADIN

A. I. DÜNYA SAVAŞI VE İNGİLİZ KADINI	156
A.1. Savaş Propagandası ve İngiliz Kadını	157
A.2. İngiltere’de Savaş, Kadın Bedeni ve Cinselliği.....	162
A.3. Vatandaşlık, Askerlik ve Kadın	168
A.3.1. Birinci Dünya Savaşı Sırasında İşgücü ve İngiliz Kadını	170
B. I. DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI KADINI	176
B.1. Vatandaşlık, Askerlik ve Türk Kadını.....	178
B.1.1. Asker ve Yurtsever Anneler Olarak “Kara Fatmalar”	181
B.2. I. Dünya Savaşı Sırasında İşgücü ve Osmanlı Kadını	185
B.3. Milli Mücadele Döneminde Kadın Dernekleri.....	192
B.3.1. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi.....	193
B.3.2. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti	195
B.4. Halide Edip Adıvar ve Savaş Edebiyatı’nda Kadın.....	197

V. BÖLÜM
I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI İNGİLİZ KADINI (1918-1930)

A. SAVAŞ SONRASI FEMİNİST DÜŞÜNCE (1918-1930)	207
A1. Savaş Sonrası Vatandaşlık ve Kadın Dernekleri	213
A.2. İngiliz Siyasi Partileri ve Kadın Sorunu, 1918-1930.....	217
A.2.1. İşçi Partisi ve İngiliz Kadını	219
B. İNGİLTERE’DE SAVAŞ SONRASI TOPLUMSAL CİNSİYET	
TARTIŞMALARI (1918-1930).....	222
B.1. İşgücü ve İngiliz Kadını	222
B.2. Savaş Sonrası İngiliz Kadın Dergileri	225
B.3. Savaş sonrası Edebiyat ve İngiliz Kadını	235

VI. BÖLÜM
I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRK KADINI (1918-1930)

A. KEMALİST SÖYLEM VE DEVLET FEMİNİZİMİ, 1923-1930	248
A.1.Cumhuriyet Döneminde Eğitim: Kız Enstitüleri.....	265
B. TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN İLK YILLARINDA MİLLİ KİMLİK	
VE MODERN KADIN SÖYLEMİ.....	270
B.1. Basın ve Batılılaşma Sembolü Olarak Türk Kadını	270
B.2. Milli Edebiyat ve “Yeni Kadın”	276
SONUÇ.....	295
KAYNAKÇA.....	302
EKLER.....	334
ÖZGEÇMİŞ.....	346

KISALTMALAR

A.	Arşiv
a.g.e.	Adı geçen eser
A.e	Aynı Eser
BCA.	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BDH.	Birinci Dünya Harbi Kataloğu
BLH.	Balkan Harbi Kataloğu
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
D.	Dosya
Ed.	Editör
F.	Fihrist
Haz.	Hazırlayan
MEB.	Milli Eğitim Basımevi
s.	Sayfa
S.	Sayı
TBMM.	Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Yay.	Yayınları/Yayınevi

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMADA KULLANILAN TEORİLER

Bu araştırma, büyük ölçüde, Benedict Anderson'ın "hayali cemaat" olarak tanımladığı millet ve milliyetçilik ile çeşitli tarihçilerin toplumsal cinsiyet çalışmaları üzerine olan teorileri temel almaktadır. Bu teorileri incelediğimizde, milliyetçi projelerde kadının vatandaş olarak sembolik yapılandırılması konusunda sorgulayıcı bir tavır ortaya koyduklarını görürüz. Anderson, milliyetçilik teorisini biçimlendirirken, biyolojik ya da toplumsal cinsiyeti, bir parametre olarak çalışmasına dâhil etmese de, "hayali cemaat" olarak tanımlanan milletler cinsiyetlendirilmiştir ve bu nedenle hayali cemaatin üyeleri de, cinsiyetten arındırılmış özneler değildirler.¹ Nitekim milletlerin yaratılma süreçleri, üyelerin birbirleri ile etkileşimleri ve kendilerine atfettikleri görev ve kimlikleri üzerinden tanımlanıyorsa, milletin cinsiyet kavramından bağımsız bir kavram olması düşünülemez. Kadın ya da erkek olma halinin, "hayali cemaate" aidiyetin şeklini ve sınırlarını etkilediği açıktır. Buradaki en önemli nokta ise, kadınların "ulusal nüfusun" biyolojik yaratıcıları olmaları nedeniyle, neredeyse hiçbir farklılık gözetilmeden, ulusun anneleri olarak tanımlanmaları ve diğer olası kimliklerin, ortadan kaldırılmasıdır. Bu nedenle, kadınların vatandaşlıklarının, aynen "vatan toprağı" sembolünde olduğu gibi ait oldukları milletinkine benzer "sınırları" vardır.

Milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet ile bağlantılı olan boyutunu kavramak için, kadınların milliyetçi projelerde sembol olarak kullanılışları ve "hayali cemaatlerin" hangi yönlerden cinsiyetçi olduğuna dair, farklı örnekler üzerinden teorik incelemeler yapılmalıdır. Bu amaçla, araştırmada, 1860-1935 yılları arasında Britanya ve Osmanlı/Türk basınında yer almış dergi, gazete ve romanlar üzerinden, milliyet ve vatandaşlık kavramlarının toplumsal cinsiyet sınırları içinde nasıl inşa edildiği ve milletin kadınlarının hem gelenekselliğin hem de modernliğin sembolü olarak milliyetçi

¹ Benedict Anderson, **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**, London, Verso, 1991

söylem içerisine nasıl yerleştirildikleri incelenmektedir.

Milliyetçilik, modernleşme ve toplumsal cinsiyet söylemleri üzerinden oluşturulan milli kimlik ve vatandaşlık kavramlarına modern kadın söylemi açısından derinlemesine bakan bu çalışma, İngiliz ve Osmanlı İmparatorluklarında matbaa kültürünün bu kavramların oluşması üzerindeki etkisini de ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu söylemlerde görülen değişim ve dönüşüm, kadının milli kimliğinin nasıl algılandığına da yansımıştır. Toplumsal cinsiyet, araştırma boyunca, analizin ana ekseninde yer almaktadır. Hâlihazırda var olan milliyetçilik, modernleşme ve toplumsal cinsiyet söylemlerinin kendi içlerinde ve birbirleriyle olan ilişkileri üzerinden matbaa kültürünün etkisinin yanı sıra, aynı zamanda bu söylemler ile sosyal ve siyasal dönüşümler arasındaki bağlantılara değinilerek, “ulusal ve çağdaş kadın nasıl hayal edilmiştir” sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu nedenle, zaman zaman, çalışmaya zemin oluşturması amacıyla, her iki ülkenin de sosyal, kültürel ve politik tarihlerine yer verilmiştir.

Bu araştırmada, Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu ve devamında Türkiye Cumhuriyeti örnekleri özellikle seçilmiştir. Her iki coğrafyada kadın hareketinin ve milliyetçiliğin gelişimine bakıldığında, içinde bulundukları farklı kültürel ve toplumsal yapılara rağmen, birbirine çoğunlukla paralel giden bir yol izledikleri görülür. Daha da önemlisi kadın hareketi Britanya’da başlamış ve diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. 19.yüzyılın sonu 20.yüzyılın başında, Batı’da gelişen milliyetçilik, sosyal reform ve modernleşme hareketleri, önce Osmanlı İmparatorluğu sonra da Türkiye Cumhuriyet’inde kadın sorunu tartışmaları için gerekli zemini ve çerçeveyi hazırlamıştır.

1980’lerden bu yana, feminist akademisyenler toplumsal cinsiyet konularının milliyetçilik ve ulus-devlet, kimlik ve vatandaşlık kavramları ile birlikte düşünülmesi gerektiğinin üzerinde durmuşlardır. Bu çalışmalar, kadınların ulus-devletlerin inşası projelerinde ilgili siyasi amaçlar için nasıl kullandıklarını anlamak adına önemli noktalara işaret eder. Toplumsal cinsiyet, birey ve ulus arasındaki hayali bağın tanımlayıcısıdır. Erkekler, üstlendikleri siyasal roller üzerinden doğrudan “milletin

askerleri” yani vatandaşları olarak görülürler. Kadınlar ise üremedeki rolleri nedeniyle daha pasif ve sembolik bir rol etrafında algılanırlar; onlar neslin devamını getirenlerdir. Kadınlar “milletin analarıdır fakat eşit vatandaşlar değildir. Bu sebepten milletler ve milliyetçi düşünceler sadece “maskülen umutların, maskülen özlemlerin ve maskülen ayrıcalıkların” eseridir; onlardan beslenir, onlara hizmet ederler.²

Tarih, siyaset bilimi ve sosyolojinin artık kemikleşmiş milliyetçilik teorilerinde “bir erkek hikâyesi” anlatılmaktadır. Bu “hikâyelerde,” sadece erkeklerin konumunun altı çizilerek kadınların, ulus-devletlerin inşasındaki rolü minimuma indirgenmiş ve milletin her iki biyolojik cinsiyete ait bireylerden oluşan organik yapısı göz ardı edilmiştir.³ Milliyetçi hareketlerde kadının rolü ve milletin kendini tanımlamasında toplumsal cinsiyetin etkisi, birçok siyasi ve tarihi çerçevede incelenmiş olmasına rağmen, kültürel üretimlerde kadınların cinsellik, beden ve rollerinin oldukça önemli “ulusal” sembollerle donatılmış olması ve ifade ettiği anlamlar derinlemesine incelenmemiştir.

Anderson’ın millet tanımı, milletin vatandaşlarının hayal gücünün bir ürünü olarak tanımlanması ve bu hayal gücünün sembolik sınırlarının gelişimi, güçlendirilmesi, hem Britanya’da hem de Osmanlı İmparatorluğu’nda milliyetçiliğin kökenlerinin analizi için güçlü bir temel sunar. Toplumsal cinsiyetin bir parametre olarak dâhil edildiği bir incelemeyi amaçlayan bu çalışma, on dokuz ve yirminci yüzyıllarda, Osmanlı İmparatorluğu devamında Türkiye Cumhuriyeti ve İngiliz milliyetçilik projelerinin bazı özelliklerini açığa çıkarmak amacı ile kültürel söylemde kadın temsillerine ve bu temsillere yüklenen sembolik anlamlara odaklanır. Bu bağlamda, çalışma, kadınların sadece siyasi ve politik çerçevede değil, aynı zamanda kültürel çerçevede ne şekilde kurgulandıklarını ve cinsiyetleri vurgulanan “milli özneler” olma süreçlerini anlamaya yönelik bir girişimdir. Çalışmada, ayrıca, kadınların milliyetçi projelerde nasıl yer aldıkları, cinsiyetçi milliyetçiliğin toplumsal, siyasi,

² Anne McClintock, **Dangerous Liaisons: Gender, Nation, and Postcolonial Perspectives**, Minneapolis and London, University of Minnesota Press, 1997, s.385.

³ Joanne Nagel, “Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations,” **Ethnic and Racial Studies**, Vol: 21, No: 2, March 1998, s.242.

kültürel kökenleri ve önemi ve bunun sonuçları da incelemiştir.⁴

Kadınların kültürel üretimlerde cinsi kimlikleri vurgulanmış milli öznel olarak kurgulanmalarını ve sunuluşlarını inceleyen çalışmaların sayıca az olması bu çalışmaya esin kaynağı olmuştur. Çalışmanın ana sorusu, kadınların cinsiyetlendirilmiş milli öznel haline getirilişlerinin nasıl gerçekleştiği ve hangi sembolik roller ve görevlerin, bu sonradan ve çoğunlukla ikinci sınıf olarak algılanan vatandaş-kadınlara tahsis edildiğidir. Milletlerin kurgulanma süreci hem milli ve ortak kimliğin ana bileşenlerini, hem de millete üyeliğimize bağlı olarak, bireylere atfedilen toplumsal cinsiyet rollerini ve sembolik anlamları tanımlar. Özetle, bu süreç milletin birer üyesi olarak kim olduğumuzu, nasıl olmamız gerektiğini ve hangi açılardan ulus-millete ait olduğumuzun sınırlarını belirler.

Birçok tarihçi, bu sorulara cevap niteliğinde birbirinden farklı teoriler üretmiştir. Ernest Gellner, *Milletler ve Milliyetçilik* adlı başlıca eserinde, milli kimliklerin oluşumunda ana unsur olarak, matbaa kültürünün oluşmasıyla birlikte değişen toplumsal kültür öğelerinin önemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Gellner, “modern bir topluma, tam ve etkin bir aidiyet hissetmek için asgari şart, okuma-yazma bilmektir”

⁴Farklı coğrafyalarda toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik çalışmaları için, Bkz.: Margot Badran, **Feminists, Islam, and Nation: Gender and the Making of Modern Egypt**, Princeton, Princeton University Press, 1995; Nupur Chaudhuri, Margaret Strobel, **Western Women and Imperialism: Complicity and Resistance**, Bloomington, Indiana University Press, 1992; Nira Yuval-Davis, **Gender & Nation**, London, Sage, 1997; Katherine Verdery “From Parent-State to Family Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe,” **East European Politics and Societies** 8/2 (Spring 1994), s.225-255; Robert Ponichtera “Feminists, Nationalists and Soldiers: Women in the Fight for Polish Independence,” **The International History Review**, Vol:19, No:1 (1997), s.16-31; Claire Nolte, ‘Every Czech a Sokol!’: Feminism and Nationalism in the Czech Sokol,” **Austrian History Yearbook**, 24 (1993) s.79-100; Anne McClintock, “No longer in a Future Heaven: Women and Nationalism in South Africa,” **Transition** 51 (1991), s.104-23; Anastasia Karakasidou, “Women of the Family, Women of the Nation: National Enculturation among Slavic Speakers in Northwestern Greece,” **Women’s Studies International Forum** 19, No:1-2 (January-April 1996) s.99-109; Olwen Hufton, **Women and the Limits of Citizenship in the French Revolution**, Toronto, University of Toronto Press, 1992; Frank Dikötter, **Sex, Culture and Modernity in China**, Honolulu, University of Hawaii Press, 1995; Partha Chatterjee, “Colonialism, Nationalism, and Colonized Women: The Contest in India,” **American Ethnologist** 16.4 (1989), s.622-33; Beyoña Aretxagu, **Shattering Silence: Women, Nationalism and Political Subjectivity in Northern Ireland**, Princeton, Princeton University Press, 1994; Joseph S. Alter, “Celibacy, Sexuality and the Transformation of Gender into Nationalism in North India,” **Journal of Asian Studies** 53.1 (1994), s.45-66.

diye belirtir.⁵ Benedict Anderson'ın teorisine göre, “milliyetçilik tarihsel olasılıklar üzerine kuruludur, milletler ise kültürel eserlerdir.”⁶ Her iki görüşün ortak noktası ise, milliyetçiliğin, modernleşmenin bir ürünü olarak tarihsel ve toplumsal koşullar gereği 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığıdır. Anderson ve Gellner'in tarihsel ve toplumsal güçler olarak tanımladıkları, dini cemaatlerin ve hanedan yöntemlerinin zayıflamasının yanı sıra, yeni yeni gelişmekte olan zaman ve mekân anlayışları ile birlikte ortaya çıkan “zamansallık” kavramıdır. Bahsedilen iki durumun aşamalı çöküşü, milletlerin oluşumu için gerekli olan tarihsel ve coğrafi mekânı yaratmıştır. “Zamansallık” kavramı, modernleşmenin doğrudan bir sonucudur. Her ne kadar Anderson bu tarihsel ve toplumsal güçleri gerekli olarak tanımlasa da, bu kavramları milliyetçiliğin ortaya çıkması ve milletlerin hayali cemaatler olarak kurgulanabilmesi için, yeterli koşullar olarak görmemiştir.

Bu aşamada, Anderson, özellikle “matbaa dilleri”nin önemi üzerinde durur ve matbaanın oluşumunu açıklar. Anderson'a göre, yeni bir kültür üretim modeli olan matbaa, kapitalizm ile eşleşmiş; kapitalizm ise doğası gereği matbaa dillerinin yayılmasına yol açmıştır.⁷ Matbaa dilleri birçok farklı süreç üzerinden, milli bilincin temellerini atmıştır. Bu süreçlerden başlıcaları, Latince gibi sadece yüksek sınıfın bildiği bir dilden kurtulup, milletin tüm bireylerinin kullanabileceği kolay öğrenilebilir diller yaratmak, özellikle basın ve edebiyat üzerinden kültürel etkileşim ve iletişim için ortak bilincin oluşturulacağı homojen alanlar yaratmak ve iktidar dillerini yönetim dili olarak yapılandırmaktır.⁸ Anderson, tezini bir adım öteye taşıyarak “hayali cemaatlerin” tüm ulusal topluluk tarafından paylaşılacak vasıfların üretiminin yanı sıra, kişileri aynı topluluğa ait olduklarına inandıracak bir milli kültürün uygulanmasını zorunlu kıldığını

⁵ Ernest Gellner, **Nations and Nationalism**, Ithaca, Cornell University Press, 1983, s.55.

⁶ Anderson, **a.g.e.**, s.7.

⁷ **A.e.**, s.11.

⁸ Milliyet ve milliyetçiliğin farklı tanımları için, bkz.: Eric Hobsbawm, **Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality**, New York, Cambridge University Press, 1990; Eric Hobsbawm and Terence Ranger, ed. **The Invention of Tradition**, New York, Cambridge University Press, 1983; Richard Helgerson, **Forms of Nationhood: The Elizabethan Writing of England**, Chicago, University of Chicago Press, 1992; Ernest Gellner, **Nations and Nationalism**, Ithaca: Cornell University Press, 1983; Homi K Bhabha, **Nation and Narration**, London, Routledge, 1990.

da savunur. Farklı roller ve semboller, ulusal topluluğun birbiri ile nasıl etkileşimde bulunduğunu, kendilerine ne tür özellikler yüklediklerini ve hangi görevleri üstlendiklerini tanımlar.

Bu süreçte, edebiyat ve basın gibi temsil sistemleri; farklı sembollerin, özelliklerin ve rollerin biçimlenmesinde önemli rol oynar ve daha sonra hayali cemaatin kurgulanmasına katkıda bulunurlar. Bu nedenle, basın ve edebiyat gibi toplum üzerindeki etkileri oldukça fazla olan kültürel üretimlerin, cinsiyetlendirilmiş milli kimlikleri inşa eden ve pekiştiren farklı semboller, normlar ve değer yargılarının oluşması için zemin hazırladığını söylemek yanlış olmaz.

Günümüzde, bir ideoloji olarak milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalar, belli başlı erkek egemen milliyetçi söylemlere yoğunlaşır ve önemli bir noktayı gözden kaçırmazlar. Bu nokta, “tüm milletlere ve milliyetçilik anlayışlarına cinsiyet kazandırıldığı ve tüm milletlerin toplumsal cinsiyetin güçlü yapılandırılmasına dayandığı” gerçeğidir.⁹ Yine de son dönemde, toplumsal cinsiyetin önemli bir faktör olarak dikkate alınmaya başladığı bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu tarz çalışmalara örnek olarak, Fransa’da devrim sırasında milli kültürün nasıl şekillendiği üzerine çalışan, tarihçi Joan Landes verilebilir. Landes’in çalışması, kültürel milliyetçiliğin cinsiyetlendirilmiş yönünü anlamada, kültürel öğelerin bu sürece nasıl yardımcı olabileceği konusunda aydınlatıcıdır. Kadın vücudunun temsili anlamları üzerinden yürütülen çalışmada, kadın temsillerinin nasıl cumhuriyetçi değerlerin sembolleri olarak işlev gördükleri incelenmektedir. Aynı zamanda bu durum, cumhuriyetin ve onun değerleri olan evrensellik, eşitlik, özgürlük ve aklın meşrulaştırılması ile de yakından ilgilidir. Kadın bedeninin temsili, ulus, millet, vatan ve akabinde vatandaş fikrini şekillendirmede, erkek ve kadını cinsiyetlerinin ayrı ayrı altı çizilmiş milli özneler olarak hayal etmede güçlü bir metafordur.¹⁰

Bir başka örnek, Afsaneh Nejrabadi’nin İranlı kadınlar üzerine yaptığı çalışmadır. Rıza Şah’ın ulus-devlet inşa projesinde (1925-1941) peçe, çağdaş eğitimin de

⁹ McClintock, **a.g.e.**, s.352.

¹⁰ Joan B. Landes, **Visualizing the Nation: Gender, Representation, and Revolution in Eighteenth-Century France**, Ithaca, Cornell University Press, 2001.

etkisiyle ortadan kalkmış, “ıffet peçesi” olarak adlandırılan mecazi bir diğer örtü, onun yerini almıştır.¹¹ “İffet peçesi” kavramı, aynı zamanda Türkiye örneği için de önem taşımaktadır. Bunun sebebi ise, modernlik söylemi çerçevesinde yeniden tarif edilen Türk kadınının yeni imajı “modern fakat mütevazı” olarak tanımlanmış ve gelenekleri sürdürmenin faydası vurgulanmıştır.¹² Her iki örnekte de, ulus-inşa dönemlerinin baskın söylemi, kadın ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi, kadının biyolojik rolü ve bu role yüklenen sembolik anlamlar dâhilinde tanımlanışı üzerinden açıklar. Kadınlar, gelecek nesilleri dünyaya getirenler, milli ideolojileri, sembolleri, gelenek ve görenekleri, sonraki kuşaklara annelik rolü sayesinde aktaranlardır.¹³

Kadınların biyolojik rollerinin vurgulandığı söylem, ulus-devletin ve vatandaşlık kavramının oluşmasında körük rolü oynayan milliyetçi ideolojinin, toplumsal cinsiyetle paralel kurgulanmasında önemli rol oynamıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, matbaa kültürünün insanları tek ve özel bir topluluğa ait olduklarına inandırmada önemli bir payı vardır. Milletin her bir ferdi, ne kadar birbirlerinden uzak mesafelerde olurlarsa olsunlar, okudukları sayesinde topluma yani “hayali cemaate” güçlü bir bağlılık hisseder, birbirleriyle doğrudan bağlantıları olmasa dahi ulus- devletin var olabilmesi, gelişmesi ve güçlenmesi için paylaşılan ideolojik temellere dayanan, uyumlu bir bağlılık geliştirirler. Bütün bu teoriler ışığında, bu çalışma da, kadınların cinsiyetlendirilmiş milli özneler olarak tanımlanışlarındaki imge çeşitliliğini araştırmak, cinsiyet kazandırılmış ulusun yapılanışı ve üretiminde kadın imgesinin anlam ve önemini incelemektedir. “Cinsiyetçi milliyetçilik” ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin, milliyetçi projelerin farklı boyutlarına nasıl katkıda bulunduğunu görmek amacıyla, İngiliz ve Osmanlı/Türk basını ve edebiyatından örnekler incelenmiştir.

¹¹Afsane Najmabadi, "Veiled Discourse-Unveiled Bodies," **Feminist Studies**, Vol: 19, No:3, 1993, s.487-518.

¹²Afsane Najmabadi, “Hazards of modernity and morality: women, state and ideology in contemporary Iran,” **Women, Islam, and the State**, Ed. Deniz Kandiyoti, Philadelphia, Temple University Press, 1991, s.66.

¹³Anthias and Yuval-Davis, **a.g.e.**, s.312.

Birbirinden farklı kültürel üretimler arasında, bu araştırmada, kadınların cinsiyetlendirilmiş milli toplulukların parçası olarak resmedilişlerinin matbaa kültüründeki yansımasıyla sınırlıdır. Bu yansımayı görebilmek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde feminist ve milliyetçi söylemlerin oluşumunu, kadın hareketinin çıkış noktası olan Büyük Britanya İmparatorluğu ile karşılaştırmanın, doğru olacağına kanaat getirilmiştir. Kadınların milliyetçi projelerde nasıl ele alındıklarını araştırırken, modernleşme, kadınların özgürleşmesi, cinsellik, eğitim ve aile, annelik, vatandaşlık, kadınların savaş sırasındaki rolleri ve bütün bunların basın ve edebiyatta nasıl yansıtıldığı üzerinde durulmuştur. Amaç, matbaa kültürünün ve okur-yazarlığın cinsiyetlendirilmiş ortak kimliklerin kurgulanmasında, kadınların milli edebiyatta tanımlanışları ve gazetelerin, süreli yayınların, kadınlar için eşitlik ve eşit vatandaşlık fikirleri üzerindeki etkisini, hem Osmanlı/Türk hem de Britanya örneklerinde incelemektir.

Konu dâhilinde, matbaa kültürünü incelemek üzere 1860 ile 1930 yılları arasındaki dönem seçilmiştir. Bu zaman aralığının seçilmesindeki temel sebep, özellikle bu yıllar arasında, matbaa kültürünün, her iki toplumda da yaygın ve yoğun bir şekilde milliyetçi düşünce ve ulus-devleti şekillendirmek için, birbirinden farklı ideolojik gruplar tarafından kullanılmış olmasıdır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1830'larda Tanzimat Dönemi ile birlikte başlamış ve süreç "kadın sorunu" modernleşme ve milliyetçi söylemlerinin matbaa kültürüyle yansıtılma süreciyle paralel ilerlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı boyunca, kadın sorunu ve kadınların kamusal alanda görünürlüğü, çoğu kez modernleşme projesinin merkezinde yer almıştır. Kadın sorunu, Osmanlı'nın ideolojik bakımdan sancılı olduğu bu döneminde; Batı ve Doğu, çağdaş ve geleneksel arasındaki dengeyi sağlama çalışmaları sırasındaki tüm politik, kültürel, dinsel ve hatta ekonomik tartışmalarda, bir araç olarak kullanılmıştır.¹⁴

¹⁴ Ayşe Kadioğlu, "The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity," **Middle Eastern Studies**, Vol: 32, No: 2, 1996, s.180.

Osmanlı basın ve edebiyat dünyasının, modernleşmenin iyi ve kötü taraflarını, ulus-devlet yapısında kadının görevi ve toplum içindeki konumunu irdeleyen bir açıdan ele almaya başlaması, konunun önemini artırmıştır.¹⁵ Osmanlı matbaa kültürü ve edebiyatı, bu dönemde aralıksız bir şekilde modernleşmeye, Batı'yı örnek almaya, ulus-devletin yapılanmasına dair zaman zaman da oldukça eleştirel bir tavır takınmaya başlamıştır.¹⁶ Yazarlar, batılılaşmanın, kadınların özel alanlarında ya da kamusal alanlardaki rollerinde ve davranış biçimlerinde ahlaki ve manevi değerlerinde, bir değişim olmadan uygulanması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Cumhuriyet döneminde ise, kadının özgürleşmesi, edebiyatın önemli konularından biri olmuş, basın da aynı şekilde modernleşme ile bir tutulan bu söylemi, çoğunlukla desteklemiştir. Ahlaki bozulmanın ana sebebi olarak görülen “aşırı batılılaşma” eleştirileri, özellikle Türk kadınına yüklenen sembolik anlamlar ve roller üzerinden basında ve edebiyatta yer almaya devam etmiştir.¹⁷

Görüldüğü üzere bahsedilen dönemlerde kadın sorunu, inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Örnek vermek gerekirse, 1908’de İkinci Meşrutiyet ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nda özellikle kadın dergileri ve dernekleri sayesinde, İngiltere’de oluşan ilk dalga feminizmden de etkilenerek “erken feminizm” olarak da adlandırılabilenimiz, kadın hareketi ortaya çıkmıştır. Fakat bu girişimler, ataerkil güç dengelerinde herhangi bir radikal değişimin gerçekleşmesi için yeterli olmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm kurumlarında belirgin olan cinsiyetler arası eşitsizlik temelli uygulamalar, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra da varlığını hissettirmiştir. Cumhuriyetçi liderlerin, yeni rejimi geçmişten mutlak bir kopuş olarak gösterme çabalarına rağmen, dönem boyunca kadın sorununda tarihsel bir devamlılık görülmüştür.

¹⁵ Nilüfer Göle, **The Forbidden Modern: Civilization and Veiling**, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1996, s.33-34.

¹⁶ Meyda Yeğenoğlu, **Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism**, New York, Cambridge University Press, 1998, s.127.

¹⁷ Yeğenoğlu, **a.g.e.**, s.128.

Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye’de, kadınların sosyal ve siyasi hayata katılımı sınırlanmıştı ve sadece modernleşme ve reformlar üzerinden tanımlanmıştı. Osmanlı ve Cumhuriyet ıslahatçıları, modernleşme projesi adı altında kadınların sorunlarından ve temsillerinden faydalandılar. Her ne kadar kadınların sosyal ve siyasi yaşama katılımları yeni cumhuriyetin çağdaş bir ulus devlet tasvirinde sembolik açıdan önem taşısa da, bu katılım kadının özel ve kamusal alandaki rollerinde radikal bir değişime sebep olmadı. Kadınlar tam vatandaş olarak sayıldılar, fakat bu durum karar verme mekanizmalarında erkekler ile eşit söz hakkına sahip olmalarına yetmedi. Kadınların özgürleşmesine sembolik anlamlar yüklenmesinin sebebi ise, bunun Türkiye’yi çağdaş ve batılı medeniyetler seviyesine getirmede, ana şart olarak görülmesiydi. Modernleşme ve laiklik üzerine kurulu Türk milliyetçiliği projesi, aydınlanma felsefesi ve rasyonel düşüncenin öne geçmesi ile ilişkilendirilebilir. İlerleme ve çağdaşlaşma, bu milliyetçi projenin merkezinde, kadının kilit bir noktada olduğu yerde bulunur. Kadının kamusal alanda görünürlüğü ve oy verme hakkı, devletin dışarıdan çağdaş bir ulus olarak görünmesi için önem arz eden göstergelerdendir. Bu bağlamda, kadınlar kamusal alandaki davranışlarından, giydikleri kıyafetlere kadar çağdaş toplumların kadınlarını taklit ederlerken aynı esnada Türk toplumun gelenek görenekleri ve ahlaki görüşleri ile çatışmamaları bekleniyor, böylesine bir tutumun ulus-devletin devamı için son derece önemli olduğunun üzerinde duruluyordu.

Aynı kronolojik sıra takip edildiğinde, İngiltere örneğinde de kadın sorununa dair benzer gelişmelerin yaşandığını görürüz. İngiliz İmparatorluğu’nda kadın sorunu 1840’larda tartışılmaya başlanmış ve “ilk dalga” feminist hareket bu dönemde ortaya çıkmıştır. Sonrasında, Birinci Dünya Savaşı sırasında kadının iş gücüne duyulan beklenmedik ihtiyaç ve kadınların savunmaya katkıları, kadınları geçici de olsa eşit vatandaşlık için umutlandırmıştır. Kadınlar söz konusu olduğunda İngiltere’de, 1930’lardaki savaş sonrası dönemi en iyi ifade edecek kelimeler ise, endişe ve geriye dönüş isteğidir. Bu endişe ve eskiye dönüş isteği, kısmen evlilik kavramı ve ailenin kurumunun toplumun temeli olarak görülmesinden dolayı, kadınların iş yaşamında aktif

olarak rol almaya başlamalarının yarattığı panikten kaynaklanmaktadır. Eski normlara ve statülere dönüş isteği ise, hem devlet tarafından uygulanan politikalar hem de popüler basın ile dile getirilmekle kalmayıp, sağlanmaya da çalışılmıştır.

İngiliz hükümetinin politikalarına göre güçlü bir ulus-devlet ancak, kendi özel alanında yani evinde son derece otoriter, başarılı ve etkin fakat bunu aşmak ve daha fazlasını istemek için bir şey yapmayan ve kamusal alanda sınırlanmış yerini bilen gerçek İngiliz kadınlarının yetişmesiyle mümkündür. Savaş sonrasında, Viktorya döneminin o geleneksel idealleri yani erkeklerin kahraman savaşçılar olduğu ve kadınların evlerini cesurca ve akıllıca çekip çeviren kutsal anneler hatta melekler olarak tasvir edildiği romantik kavramlar, yeniden pekiştirilmiştir. Bütün bu politik, toplumsal ve kültürel gelişmeler, her iki örnekte de oldukça katı toplumsal cinsiyet sınırlarını beraberinde getirmiştir.

B. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEMLER

Araştırmanın konusunun odaklandığı dönemde, “yazılı medya” kültürü yadsınamayacak derecede önemliydi. Bu nedenle, yazılı medyada, temsil mekanizmasının nasıl çalıştığı, okuyucuların bu sembol ve anlamlarla nasıl etkileşime geçtiği, temsillerden ne tür anlamlar çıkardığı ve son olarak bu üretilen anlamlardan nasıl bir söylem oluşturulduğu araştırma konusunun yöntemini oluşturmuştur. Söylem sözcüğü, edebiyat, kültür ve tarih bilimlerinde farklı ve çeşitli anlamlar içerir. Bu çalışmada, Michael Foucault’un “söylem” yani “discourse” kavramı kullanılmıştır. Foucault’a göre söylem dile getirildiğinde toplumun her kesimi için benzer anlamlara gelen “ifadeler topluluğu” dur.¹⁸ Bu ifadeler, toplumda iktidar sahibi olanlar tarafından çeşitli politikalar, kurumlar ve basın yoluyla sürekli tekrarlanarak ortak bilincin bir parçası haline getirilir.

Söylem analizinin kökleri, 19. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Bu nedenle,

¹⁸ Michel Foucault, **The Archaeology of Knowledge**, Londra, Tavistock, 1972, s.80.

söylem analizi, tamamen post-modern döneme ait bir “yenilik” değildir. Fakat sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılmaya başlaması ve bir metot olarak kabul edilmesi daha geç döneme rastlar. Söylem analizi, tarih çalışmalarında 1970’lerden bu yana kullanılan bir yöntemdir. Son on yılda ise sosyoloji, antropoloji, edebiyat ve kültür çalışmaları dâhil olmak üzere farklı alanlardan akademisyenler, “şeyleri” ya da “kültürel ürünleri” incelemenin gerekliliğinin farkına varmışlardır.¹⁹ Kültürel çalışmalarda, metinler üzerine araştırma yapan akademisyenler, anlamların başka şeylerin aracılığıyla oluştuğuna inanmaları sebebiyle, hem metni hem de bu metnin oluşumunu sıklıkla incelemektedirler.²⁰ Aynı dönemde, metinlerin oluşum süreçleri de incelenmeye başlanmıştır.

Söylem analizi metodunda “metinler” ya da “şeyler” tekrar tekrar okunur; farklı sonuçlara ulaşılır. Akademik çalışmalar için kaynak oluşturan “metinler” ve “şeyler” arasında, gazete yazıları, ilanlar, moda dergileri, çocuk kitapları, masallar, kadın dergileri, yemek kitapları ve elbette edebiyat eserleri sayılabilir. Bir bütün olarak ele alındığında, bu “şeyler” ya da “metinler” kültürel ürünlerdir ve söylem analizi metodu kullanıldığında, “metin” ya da “şey” dediğimiz bu kültürel ürünlerin, özel-kamusal alan, yüksek-popüler kültür, toplumsal ve politik hayatı da içinde barındıran insan hayatının hemen her noktasından beslendiği görülebilir. Neyin kültürel ürün olarak tanımlanabileceğini sınırlayabilecek tek limit, araştırmacının hayal gücüdür.²¹ Dolayısıyla toplumdaki her “şey” incelenmeye değer birer anlam ve sembol üreticileridir. Fakat araştırmacı, inceleyeceği malzemeye, rastgele bir seçim sonucu karar vermez. Karar verme aşamasında, toplumun anlam ve sembol yaratmada önem atfettiği konuları seçer. Toplum tarafından önemli sayılan “şeyler,” ortak bir bilinçle inşa

¹⁹ Araştırma yöntemleri ve söylem analizi konuları hakkında detaylı çalışmalar için, bkz.: J. Blommaert, **Discourse**, Cambridge, Cambridge University Press, 2005; J. P. Gee, **An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method**, London, Routledge, 2005; D. Schiffrin and Deborah Tannen, eds., **Handbook of Discourse Analysis**, Oxford, Blackwell, 2001.

²⁰ Shulamit Reinharz, **Feminist Methods in Social Research**, New York, Oxford University Press, 1992, s.145.

²¹ Reinharz, a.g.e., s.146.

edilmişlerdir ve toplum ile birlikte değişime uğramaya devam ederler.²² Araştırmacının görevi, bu anlamlar ve semboller yelpazesini zaman ve mekân içinde ait olduğu bağlama yerleştirmektir.

Bu bilgiler doğrultusunda, araştırma konusu, kadın olmanın yazılı basın ve edebiyattaki yerini belirli bir zaman ve mekâna yerleştirerek toplumsal cinsiyet, vatandaşlık ve milliyetçilik kavramları açısından ele alınmıştır. Araştırma, bu kavramların bir arada yarattıkları anlam ve söylemleri incelemek üzerine kurulmuştur. Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti ve Büyük Britanya İmparatorluğu ayrı ayrı kendilerine özgü tarihsel, sosyo-politik ve kültürel söylemler oluşturmuşlardır. Bu nedenle, her iki örneğe ait söylemlerde, kadın imgelerinin, cinsiyet kazandırılmış ulus-devlet ve vatandaş kavramlarının sembolik inşasında ne tür bir rol oynadığını daha iyi anlamak amacıyla, her iki coğrafya için tarihi arka planı da konu sınırları dâhilinde okurlara sunulmaya çalışılmıştır. Özetle, bu araştırma, 19. Ve 20. yüzyıllarda, siyasi ve kültürel söylemleri ve bu söylemlerin kurumsallaşmalarını sağlayan etkenlerin oluşumunu toplumsal cinsiyet, ulus-devlet ve vatandaşlık kavramları bağlamında incelemeyi hedeflemektedir.

Kaynak olarak, belirtilen dönemin basın ve edebiyat metinleri arasından özellikle geniş kitlelerce okunan, kadın sorunu ve milliyetçilik meselesi üzerine doğrudan eğilenler seçilmiştir. Bu dergilerin oluşumunda yer alanlar, dergilere yazı yollayarak katkıda bulunanlar, roman ve gazete yazarları, birbirinden farklı siyasi ve kültürel akımları benimsemişler; dönemin siyasi ve toplumsal gelişmelerinde aktif olarak rol almışlardır. Bu nedenle, son derece politik olarak nitelendirilebilecek yazarların katkıda bulunduğu matbaa kültürü üzerinden, cinsiyetlendirilmiş milliyetçilik ve vatandaşlık kavramlarına dair önemli bilgiler elde edilebilmektedir. Kadınlara atfedilen roller ve sembollerde yer yer çelişkili dönüşümü anlamak için, kısmen daha geniş topluluklara hitap etme gücü nedeniyle, araç olarak popüler tarihin incelenmesi önemlidir. Bu bağlamda gazete, dergi, edebiyat eserleri gibi popüler kültür ve tarih

²² Burada ortak bilinç olarak bahsedilen çoğunlukla iktidar sınıfının bilincinin bir yansımasıdır.

kaynakları, çoğunlukla milliyetçiliği destekleyen bir rol üstlenmiş ve ulus-devlet kurgusunda insanları tek tipleştirmede, erkek cinsini kadın cinsine üstün göstermekte önemli rol oynamıştır.

Bir yandan da her iki toplumda karşılaştırmalı olarak kadın sorunu söylemini incelemek amacıyla yazılı basın örnekleri, edebiyat eserleri ve görseller, ince bir elemenden sonra seçilmiştir. Romanlardan ise, kadın ve kadın sorununu milliyetçi söylemin bir parçası olarak kullanan örnekler arasından popüler olup geniş kitlelere ulaşanlar tercih edilmiştir. Yazılı kültür aracılığı ile “modern kadın” imgesini incelemek, cinsiyetlendirilmiş ulus-devlet, modernleşme ve endüstrileşme, kolektif bilinç kavramı, kadın cinselliği, eğitim ve aile, annelik ve savaş konularında önemli ipuçları vermektedir. Böyle bir söylemin analizi sayesinde her iki toplumun tarih bilincinin yeniden yapılandığı dönem hakkında önemli bilgiler edinilebilir. Aynı yöntemle, toplumsal cinsiyet ve milli kimliklerin nasıl olduğuna ve ne şekilde kurgulandığına, kadınların 19. ve 20. yüzyılda iki ulusun da tarihinde hangi anlam ve sembollerle yer aldıklarına yoğunlaşarak, gizli kalmış cevapları bulmak, ayrıntılara inmek kolaylaşır.

Kadın sorununa değinen gazete ve dergileri, cinsiyetlendirilmiş milliyetçi söylemin izlerini taşıyan romanlarını okumak, özellikle savaş yılları, ulus-devletin inşası dönemlerinde cinsiyetlendirilmiş milli kimlik ve vatandaşlığın nasıl yapılandırıldığı ve politik-kültürel söylem haline gelişini açıklamanın yanı sıra, kadın sorunu ve hareketinin gelişiminin izlerini sürmek açısından da önemlidir. İncelenen popüler yazılı basın ve edebiyat eserlerindeki söylemin ilerleyen dönemlerde önemli sonuçları olmuştur. Kadının toplumdaki sembolik yeri, devlet yönetimindeki erkekler tarafından siyasal temellere dayandırılarak inşa edilmiş olsa da, kadınların mücadeleleri zaman zaman sonuç vermiş ve kadınlar eşit vatandaşlık hakkı tartışmaları sırasında kendi kimliklerini yaratma şansı bulmuşlardır. Kadınların, tasvir ediliş biçimlerini yeniden şekillendirme azmi ve istekleri, günümüzün feminist söyleminin genel hatlarını belirlemiştir. Fakat aynı zamanda, bireyselliğinden vazgeçmiş ve cinsiyetten arındırılmış, sadık ve milliyetçi

kadın imgesi ve söylemi de yaratılmaya çalışılmıştır.²³

Matbaa kültürü, 19. ve 20. yüzyılda çağdaş toplumların inşası ve gelişmesinde önemli role sahip olması nedeniyle, ulusların sosyal ve politik söylemlerini incelemek açısından önemli bir tarihsel kaynak olmuştur.²⁴ Dahası, matbaa kültürünün eserlerinin ulus-devletin sınırları içindeki çok sayıda insana ulaşmasıyla, cinsiyetlendirilmiş ve milli detaylar kazandırılmış ortak ruhlar ve kimlikler inşa edilmiştir. Matbaa kültürü, milli söylem ve kimlik inşasında, belirli sosyal ve politik ajanda oluşturmada belki de en etkin araçtır. Örneğin, dönemin sayılı dergilerinden olan ve İngiltere’de yayımlanan *The Victorian Periodical Press*’in editörlerinden Michael Wolf, bir tarihçinin sadece Viktorya dönemine ait dergi ve gazeteleri inceleyerek, neredeyse bu dönemin kültür ve siyasetinin önemli noktalarının üstünden geçerek başarılı bir araştırma ortaya koyabileceğini iddia eder.²⁵

Edebiyat ve basının yani matbaa kültürünün ürünlerin oluşturdukları tarihsel arka plan ve bağlam, genellikle ulusun erkek yöneticileri tarafından belirlenmiş söylem ile bağlantılıdır ve ideolojik bir ajandanın aracıdır. Bu söylem, vatandaşlık sınırları ve milli kimlikleri saptarken, etnisite, ırk ve cinsiyet söylemlerine uygun bir şekilde tekrar ve tekrar kurgulanır. Bu kurgu, zaman ve gündem değiştikçe değişen, bitmeyen bir

²³ Bkz.: Catherine Hall, **Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century**, Oxford, Berg, 2000; Antoinette Burton, ed., **Gender, Sexuality and Colonial Modernity**, London, Routledge, 2000; Cynthia Enloe, “All the Men are in the Militias, All the Women are Victims: The Politics of Masculinity and Femininity in Nationalist Wars,” **The Women and War Reader**, New York, New York University Press, 1998; Lila Abu-Lughod ed., **Remaking Women: Feminism and Modernity in the Middle East**, Princeton, Princeton University Press, 1998; Zoya Hassan ed., **Forging Identities: Gender, Communities and the State**, New Delhi, Kali for Women, 1994; Sita Ranchod-Nilsson and Mary Ann Tétreault, ed., **Women, States, and Nationalism: at Home in the Nation?** London, Routledge, 2000; Gisela Bock and Susan James, eds., **Beyond Equality and Difference: Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity**, London, Routledge, 1992; Deniz Kandiyoti, "Identity and its Discontents: Women and the Nation," **Millennium** 20 (1991), s.429-43; Nira Yuval-Davis, "The Citizenship Debate: Women, Ethnic Processes and the State," **Feminist Review** 39 (Winter 1991), s.58-68.

²⁴ Margaret Beetham, **A Magazine of Her Own: Domesticity and Desire in the Woman's Magazine, 1800-1914**, London, Routledge, 1996, s.19.

²⁵ Michael Wolff, “Charting the Golden Stream,” **The Victorian Periodical Press: Sampling and Soundings**, Ed. Joanne Shattock and Michael Wolff, Leicester, 1982, s.23-38; Lyn Pykett, “Reading the Periodical Press: Text and Context,” **Investigating Victorian Journalism**, Ed. Laurel Brake, Aled Jones, and Lionel Madden, New York, St. Martin's Press, 1990, s.6.

süreçtir. Bu sürece ve kurguya, örnek olarak, Stalin Rusya'sı, 20. yüzyılda Mısır²⁶, İngiliz İmparatorluğu'nun modern çağa ayak uydurma çabaları²⁷ ve bizden bir örnekle, Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden doğan modern Türkiye Cumhuriyeti gösterilebilir. Belirtilen tüm örneklerde, kadın imgesi, o dönemin sosyo-politik söylemine ve milli ihtiyaçlarına göre yeniden kurgulanmıştır. Kadınlara yüklenen anlam ve semboller, ulus-devletin gücünün bir ibaresi olarak yansıtılmıştır.

Matbaa kültürü ve popüler kültür eserleri ile cinsiyetlendirilmiş milliyetçilik ve vatandaşlık kavramları arasındaki ilişkinin en önemli yönü, bu sürecin ağırlıklı olarak erkekler tarafından kurulmuş olmasıdır. On dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı ve Britanya'da özellikle orta ve üst sınıfa mensup kadınlar, ılımlı feminist gazeteciliğin oluşması ve gelişmesine katkıda bulunarak var olan cinsiyetçi, tek taraflı inşaya karşı çıkmaya başlamışlardır. Fakat yine de egemen söylemden zaman zaman etkilenmişlerdir. Feminist yayınlar, kadınların sorunlarını kamuya duyurup tartışmaya açarak kısmen bağımsız bir yazı ortamı sağlamışlardır. Siyasal kültürün eleştirel bir dille

²⁶ Beth Baron, **The Women's Awakening in Egypt: Culture, Society, and the Press**, New Haven, Yale University Press, 1994. Beth Baron, 1892-1919 yılları arasında Mısır'da yayınlanmış kadın dergilerini inceler. Matbaa kültürünün kendilerine yeni roller biçen öncü kadınların beceri ve dürtülerini nasıl şekillendirdiğine bakar. Mısırlı kadınlar, kadın gazeteciliği üzerinden kendi kimliklerini şekillendirmişlerdir. Baron yeni başlamakta olan kadın gazeteciliğini teknolojik dönüşüm, toplumsal değişim ve büyüyen milliyetçi siyasi akımlar ile bağdaştırır.

²⁷ Büyük Britanya Krallığı'nda imparatorluk ve milli kimliğin kadın ile ilişkisinin izlerine bakmak için, bkz. Frederick Cooper and Ann Laura Stoler, eds., **Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World**, California, University of California Press, 1997; Antoinette Burton, **Burdens of History: British Feminists, Indian Women, and Imperial Culture, 1865-1915**, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1994; Susan Thorne, **Congregational Missions and the Making of An Imperial Culture in 19th Century England**, Stanford, Stanford University Press, 1999; Ann Laura Stoler, **Race and the Education of Desire: Foucault's History of Sexuality And the Colonial Order of Things** Durham, Duke University Press, 2000; Catherine Hall ed., **Cultures of Empire: Colonizers in Britain and the Empire in the Nineteenth and Twentieth Centuries**, Manchester, Manchester University Press, 2000; Joanna de Groot, "'Sex' and 'Race': the Construction of Language and Image in the Nineteenth Century," **Sexuality and Subordination: Interdisciplinary Studies of Gender in the Nineteenth Century**, Ed. Susan Mendus and Jane Rendall, London, Routledge, 1989, s.89-128; Catherine Hall, **Civilizing Subjects: Metropole and Colony in the English Imagination, 1830-1867**, Chicago, Chicago University Press, 2002. On sekizinci yüzyıl için, bkz.: Kathleen Wilson, ed., **A New Imperial History: Culture, Identity, and Modernity in Britain and the Empire, 1660-1840** Cambridge, Cambridge University Press, 2004 ve **The Island Race: Englishness, Empire, and Gender in the Eighteenth Century**, London, Routledge, 2003.

kadınlardan yana yeniden tanımlanmasını amaçlanmıştır.²⁸ Ayrıca, kadınların basın ve edebiyata dâhil olmaları feminist bir topluluğun oluşumunda etkili olmuştur. Süreli yayınlar, kadınların ev ortamının sınırlarından dışarıda, kendilerine benzer kişilerle bir araya gelip, kendilerini bir topluluğa ait hissetmelerini sağlamıştır.

Son olarak, basın ve edebiyatta, kadın sorununa dair hangi konuların yer aldığı ve bunların ne sıklıkta tekrarlandığını incelemek amacıyla yazılı metinler in tamamını içerik analizinden geçirilmiştir. İçerik analizi, belirli bir ideolojinin ya da söylemin taşıyıcısı olarak basın ve edebiyatın nasıl işlediğini, sembol ve anlamları nasıl oluşturduğunu incelemeye olanak sağlar. Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti basın ve edebiyatından örneklerin tamamı o dönemde baskı sayısı en fazla olanlar arasından seçilmiştir. Ortak özelliklerinden en önemlisi ise bu kültürel ürünlerin çoğunlukla orta sınıfa mensup kadın ve erkeklere hitap ediyor olmasıdır. Unutulmamalıdır ki, her iki coğrafyada da ulus-devletin baskın söylemini belirleyen ve karar verme mekanizmalarında söz sahibi olanlar orta sınıftır. Çünkü toplumda, normları, genel geçer kaideleri, zevkleri ve eğilimleri belirleyen onlardır.

²⁸ Philippa Levine, "The Humanizing Influences of Five O'Clock Tea: Victorian Feminist Periodicals," *Victorian Studies*, Vol.33, 1990, s.293-306.

I. BÖLÜM

TOPLUMSAL CİNSİYET, MİLLİYETÇİLİK VE VATANDAŞLIK

KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

A. TOPLUMSAL CİNSİYET

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, kadın ile erkeğin sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların her iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini ve onlara “uygun” gördüğü rolleri tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet çalışmaları, son yıllarda, sosyal bilimler açısından, özellikle siyasi ve kültürel iktidarın, cinsiyetçi kalıplarını toplumun geneline nasıl dayattıkları açıklaması bakımından önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir. Bu alanda çalışma yapan akademisyenlerin çoğu, toplumsal cinsiyet kavramının, cinsel kimliğin toplumsal inşası sonucu oluştuğu konusunda hemfikirdir; “kadın ve erkek arasındaki farklar çoğunlukla biyolojik sebeplere dayandırılır ve bu farklar, cinsel kimlik ve rolleri tanımlamak için kullanılırlar.¹ Feminist araştırmacılar, cinsiyet kavramının, sadece kadın ve erkeği biyolojik olarak tanımlayan bir ayrımcılığa yol açmayan fiziksel farklılıklar ile ilgili olması gerektiğini belirtir. Fakat biyolojik cinsiyet kavramı ile karşılaştırıldığında toplumsal cinsiyetin biyolojik olmaktansa kültürel bir öge olduğu son derece açıktır ve bu öge, ekonomik, siyasal, sivil ve kültürel mecralarda sıklıkla ve olumsuz olarak karşımıza çıkar.

Aslında, tarihin birçok döneminde, kadın ve erkeklerin arasında eşitsizliğin kapanması gerektiğini düşünen, kadınlara bir takım haklar ve özgürlükler sağlanmasını savunan aydınlar olmuştur. Bun aydınlardan en önemlilerden bir tanesi kadın hareketine de ilham vermiş olan İngiliz Mary Wollstonecraft’tır. Wollstonecraft, 1792 tarihli, *A Vindication of the Rights of Women (Kadın Haklarının Savunması)* adlı eserinde, kadınların eğitim hakkını açıkça savunmuştur. Yine bir İngiliz olan Harriet Taylor ise, 1851’de kadınlara oy hakkı verilmesini ve cinsiyete dayalı eşitsizliğin doğanın ya da Tanrı’nın bir emri olmayıp, modası geçmiş

¹ Valentine M. Moghadam, “Gender, National Identity and Citizenship: Reflections on the Middle East and North Africa,” **Hagar International Social Science Review**, Vol.1, No: 1, 2000, s.43.

geleneklerin bir sonucu olduğunu öne sürmüştür. Ünlü İngiliz düşünür John Stuart Mill, 1869'da yayınlanan *The Subjection of Women* (*Kadınların Boyun Eğmişliği*) kitabında, kadınların önündeki her türlü engelin kaldırılmasını, eşit yurttaş sayılmalarını ve eğitim alıp çalışabilmelerini savunmuştur. Bu anlayışta bir tarih yazımı neticesinde, kadın ve erkek deneyimlerinin tarihsel dönemlere göre nasıl farklılık gösterdiğini, kadın ve erkek arasında nasıl bir güç ilişkisi kurulduğunu anlamak mümkün olmuştur.

Fakat toplumsal cinsiyet ve kadın erkek eşitliğine dair kapsamlı ve bilimsel çalışmalar, ancak yüz yıl sonra gelişerek çoğalabilmiştir. Toplumsal cinsiyet konusunda en kapsamlı araştırmayı, Robert Stoller isminde Amerikalı bir psikanalist, 1968 yılında yapmıştır. Stoller, *Sex and Gender* (*Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet*) kitabında kadınlık ve erkeklik hallerini birbirinden ayırmak için bu kavramı ilk kez kullandı. Devamında, 1972 yılında, İngiliz akademisyen Ann Oakley, *Sex, Gender and Society* (*Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum*) isimli kitabında, cinsiyet ve karakter arasındaki ilişkileri inceleyerek toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmiş davranış modelleri olduğunu ispatladı. Toplumsal cinsiyetin, bir araştırma yöntemi olarak, sosyal bilimlerde kullanılmaya başlamasıyla toplumsal süreçlerin, fırsatların, görev ve hakların sistemik bir biçimde kadın ve erkekler için nasıl farklı dinamikler oluşturduğu anlaşılmaya başlanmıştır.

Tarih biliminin, toplumsal cinsiyeti bir zemin olarak kullanması 1980'li yılların başına denk düşer. Toplumsal cinsiyetin bakış açısıyla yazılan tarih, “her story” yani “kadın hikâyeleri”nden bağımsız bir tarih yazımının, eksik kalacağını savunur. Yüzyıllarca, aynı azınlıklar ve kölelerin tarihi gibi kadın ve kadınlığın tarihi de yok sayılmıştı. Tarih, sadece kamusal alanda erkeklerin egemen siyaseti veya askeri olayları incelemekten ibaret olmuş; kadınlar özel alanda hapsedilen ve üstüne yazılmaya değer bulunmayan nesneler olarak algılanmışlardı. Kadın tarihi yazımının başlangıcı olarak görülen Sheila Rowbotham'ın *Tarihten Gizlenen: Kadınların 300 Yıllık Ezilmişliği ve Mücadelesi* adlı çalışması ancak 1973 yılında yayınlanmıştır. Bu tarihten itibaren de özellikle feminist tarihçiler, kadınları tarihte ve toplumda görünür kılmak için ellerinden geleni yapmışlardır.

Toplumsal cinsiyet olgusu, çoğu zaman eşitsizlik ve dolayısıyla adaletsizlik üzerinden ilerler. Toplumsal hayat, her yönden ötekileştiren ve cinsiyetçi algıları

destekleyen bir nitelikte kurgulanmıştır. Aynı zamanda, hem “ben” algımız hem de diğer insanların bizi algılayış biçimi cinsiyetimiz üzerinden şekillenir. Bu algıların toplumsal hayatta sahip oldukları güç yadsınamaz. İnsan aklının ürünleri olan dil, akrabalık ilişkileri, din ve teknoloji gibi cinsiyet kavramı da kişinin toplumsal hayatının düzeni üzerinde kültürel kalıplar oluşturarak kendini gösterir; yani öğretilmiş/ öğrenilmiştir. Günlük ilişkilerden tutun da toplumsal sınıflar ve hiyerarşik bürokratik düzenleri içinde barındıran daha geniş kapsamlı toplumsal yapılara kadar hemen her kurumun ve kavramın temelinde cinsiyete dayalı güç ilişkileri yatar.² Diğer bir deyişle, iş hayatı, aile, kültür, eğitim, din ve hukuk; her birinin cinsiyetçi kalıplara dayanan yapıları vardır. Cinsiyetlendirilmiş kimlikler, bu kalıpların içselleştirilmesine, böylece daha yerleşik hale gelmeleriyle sonuçlanır.

Cinsiyet üzerine araştırma yapan birçok akademisyen, güç ve cinsiyet arasındaki ilişkiye dikkat çeker; bu ilişkinin sonucunda, kadını, hür iradesi olan bir birey olarak göstermeyen bir düzenek vardır. Bu noktada, Joan Wallach Scott’un, *Gender and Politics of History*, (*Cinsiyet ve Tarihin Siyaseti*) adlı çalışmasından bahsetmek gerekir. Scott, tarihin cinsiyetler açısından yeniden değerlendirilmesinin, aynı zamanda tarih bilimi ve yazımının yeni baştan gözden geçirmesi anlamına geleceğini ve bunun gerekli olduğunu savunur. Joan W. Scott, cinsiyeti birbiri ile bağlantılı iki kısımdan oluşan bir yapı olarak tanımlar. Scott’a göre, cinsiyet, hem cinsiyetler arasında var olan farklara dayalı sosyal ilişkilerin kurucu unsuru hem de güç ilişkilerinin en temel belirleyicisidir. Cinsiyet, güç kavramının kendi içinde tanımlanması ve yapılandırılması ile son derece ilgilidir. Bu nedenle, siyasi yapının düzenleyicisi cinsiyet, cinsiyetin düzenleyicisi ise siyasi yapılardır.”³ Cinsiyet ve güç ilişkileri, bir mercek işlevi görür; her birimiz gerçeği bu bakış açısıyla ve sübjektif olarak algılarız.⁴

Cinsiyetler arası farkların toplumsal ve kültürel anlamları, toplumsal mekanizmalara nüfuz ederek kendini güç ilişkileri içine yerleştirir. Bahsedilen bu ayrımlara yüklenen anlamlar, farklı kültürler ya da toplumsal sınıflarda ve zaman

² Judith Lorber, **Paradoxes of Gender**, London, Yale University Press, 1994, s.6.

³ Joan W. Scott, “Gender: A Useful Category of Historical Analysis,” **Gender and the Politics of History**, New York, Columbia University Press, 1988, s.28-50.

⁴ V. Spike Peterson, Anne Sisson Runyan, ed. **Global Gender Issues**, Boulder, Westview Press, 1993.

içerisinde değişiklikler görülebilir.⁵ Fakat hemen hemen her zaman, cinsiyetçi güç sistemleri, bazı bireyleri/erkekleri ödüllendirme yoluyla teşvik ederken; diğerlerini/kadınları cezalandırır; üzerlerinde baskı kurar.⁶ Bu şekilde, toplumsal cinsiyet üzerinden eşitsizliğin hakim olduğu bir düzen kurulur. Eğer cinsiyet sosyal olarak inşa edilebilen bir kavram ise, toplumda, kadın ve erkeklerin toplumsal rollerin değişebileceği anlamına gelir. Erkek egemen bir toplum düzeneği yerine her iki cinsin eşit olduğu bir toplum yaratılabilir. Gündelik uygulamalar ve varsayımlar içinde gizlenmiş iktidar ilişkilerinin üzerini örten cinsiyetçi örtüyü kaldırmak, ancak bu şekilde mümkündür.

Toplumsal hemen her kurumun temeli, ataerkil ideolojiler neticesinde, erkeklerin kadınlara “egemen”, kadınların da erkeklere “tabi” oldukları varsayımına dayanır. Bu eleştiri, sadece aile ve özel alan ile sınırlı kalmaz; zaman içerisinde kamusal alana nüfus eder. Cinsiyet ve güç ilişkilerinin kurumsallaşmasına ilişkin en önemli örnek, bir siyasi ideoloji olarak milleyetçilik ve onun sonucu olan ulus-devletlerdir. Benedict Anderson, aslında milletlerin hiçbir zaman var olmadıklarını, gücü elinde bulunduranlar tarafından kurgulanmış hayal ürünleri olduklarını iddia eder.⁷ Bu bağlamda, ulus-devletlerin, güç ilişkileri ve cinsiyet dinamikleri üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz. Cinsiyet, bir kurum haline dönüşür; ulusal kimliğin oluşumunda önemli bir rol üstlenir. Erkek ya da kadın olma durumu ile ilişkilendirilmiş karakteristik özellikler, cinsiyetlendirilmiş milli özneler yani vatandaşlar yaratmada ve ulusu bir bütün olarak göstermede kullanılır.

Diğer bir deyişle, cinsiyet kavramı milli kimliklerin oluşturulma süreçlerine ve kültürel üretimlerine hayati bir boyut kazandırır. Bu çerçevede, açık olan milliyetçiliğin ve milletlerin cinsiyetlendirilmiş bir yapısı olduğudur. Millet ve milliyetçilik, ataerkil bir sistemin ürünüdür. Ataerkil sistem dendiğinde, yalnızca kadın emeğinin değil aynı zamanda kadın cinselliğinin, bedeninin, doğurganlığın ve her türlü imaj ve rolünün denetlendiği bir sistem kastedilmektedir. Bu ataerkil millet ve milliyetçilik yapısının neden ve nasıl oluşturulduğu ise araştırma konusu dahilinde ilerleyen bölümlerde incelenecektir. Fakat derinlemesine bir incelemeye girmeden

⁵ Scott, a.g.e., s.43.

⁶ Lorber, a.g.e., s.10.

⁷ Benedict Anderson, **Imagined Communities Imagined Communities: Reflections on the Origin And Spread of Nationalism**, London, Verso, 1983.

önce, literatür oluşturmak amacıyla milliyetçilik, ulus-devlet ve vatandaşlık kavramlarının toplumsal cinsiyet ile bağlantısı üzerine yapılmış teorik çalışmalardan bahsetmek gerekir.

B. MİLLET VE MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik, Avrupa ve daha sonrasında Amerika kökenli bir ideolojidir. Kökleri, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın kendi içinde ve Amerika'nın kolonileşmeye karşı yapılan savaflara dayanır. Milletçiliğin bir ideoloji olarak yayılmaya başlaması ise modern sanayileşmiş toplumların ortaya çıkması ile ilişkilidir. Milliyetçiliğin ilk önemli izlerini ise Fransız Devrimi öncesinde görürüz. 1789'dan sonra, milliyetçilik, etki alanını artırmış ve diğer coğrafyalarda da hızla tezahür etmiştir.

Üzerinde fikir birliği sağlanan tek bir millet ve milliyetçilik tanımı yoktur. Bu başlık altında, araştırmanın kapsamı için önemli olabilecek, çeşitli araştırmacılar tarafından yapılan, farklı ve benzer “millet” ve “milliyetçilik” tanımlarına yer verilmiştir. Millet ve milliyetçilik dendiğinde, Batı literatüründen dört isim karşımıza çıkar: Anthony D. Smith, Ernest Gellner, Eric Hobsbawn ve Benedict Anderson. Bu araştırmada, en çok bu dört sosyal bilimcinin millet ve milliyetçilik teorileri kullanılmıştır. Hepsinde ortak olan nokta, milliyetçiliği içinde yaşadıkları tarihsel döneme egemen olan modernlik paradigmasıyla yorumlamalarıdır. Araştırmada, kadının, milliyetçilik ideolojisi çerçevesinde “modern bir özne” olarak nasıl kurgulandığı incelediğinden, bu ortak tanım, araştırmanın teorik zeminini kurmak açısından değerlidir. Anthony D. Smith, millet ve milliyetçiliğin birtakım somut ve soyut unsurlardan oluştuğunu vurgular. Smith'e göre bu unsurlar; ortak bir soy, dil, toplumsal miras, gelecek umudu ve öngörüsü, sınırları belirlenmiş bir toprak, bu topraklar üzerinde oluşturulmuş bir kültür, ekonomi ve milletin her üyesi için geçerli yasal hak ve görevlerdir.⁸

Benedict Anderson için ise, daha önce de değinildiği ve bu araştırmanın temelini oluşturduğu gibi, millet, hayal edilmiş siyasi bir topluluktur. Hem sınırlı, hem de egemen olacak şekilde hayal edilmiş bir topluluk. Ve bir ulus, bir cemaat

⁸ Anthony D. Smith, **Milli kimlik**, Çev. Bahadır Sina Seher, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

olarak hayal edilir. Çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun ulus, daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır.⁹ Anderson'ın teorisi, millet ve milliyetçiliğin geçmişte ve günümüzde kimlik, vatandaşlık gibi önemli unsurların modernleşmenin bir sonucu olarak tasarlandığını vurgulaması açısından önemlidir. Modern dünyada, güç dengeleri ve her türlü statüko bir kimlik dâhilinde ya da dışında tanımlamaların getirdiği aidiyet hissiyle şekillenir.

Ernest Gellner ise, milliyetçiliği, sanayileşme döneminde, gereksinim sonucu iktidara geçen yeni bir kültür ideolojisi olarak tanımlar. Gellner de, tıpkı Anderson gibi, milliyetçiliği, gelişmiş ve modernleşmiş ülkelerin ürettiği aidiyet ve kimliğin bir anlatım aracı olarak görür. Gellner'e göre, geleneksel yani sanayi öncesi toplumlarda, insanların kimliklerinin daha çok yapısal bir temeli vardır. Bir insanın kim olduğu nispeten sabit ve güçlü bir aile ve akraba yapısıyla belirleniyordu.¹⁰ Geleneksel toplumdan modern topluma geçerken, artık eski yapılar değil, ortak kültür ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu durum, geleneksel toplumda görülmeyen ortak kültürel bilinci meydana getirmiştir.¹¹ Bu büyük birikimin, ortak bilincinin yarattığının dışında kalmak istemeyen modern öznelere, millet ve milliyetçilikler altında aidiyet hislerini tatmin etmişler; koşullara göre değişen ama ortak bilince uygun kimlikler edinmişlerdir.

Tarihçi Eric Hobsbawm ise, milleti ve milliyetçiliği, toplumsal şartların organik olarak ortaya çıkarttığı bir ürünü olarak ele almaktadır. Hobsbawm, milli bilincin, icat edilmiş geleneklerin en somut ve en yaygın örneği olduğunu iddia etmektedir.¹² Ayrıca, modern dünyanın sürekli değişimi ve yenilenmesi ile bu dünyada toplumsal hayatın bazı kısımlarını değişmez ve sabit bir yapıya oturtma girişimleri arasındaki karşıtlık, tarihçiler açısından geleneğin icadını son derece ilginç bir yere koymuştur. Hobsbawm'a göre, modern çağda üretilmelerine karşın, içinde bulunulan anı, uygun bir geçmişe bağlayan gelenekler, toplumsal grupları oluşturan bireyler arasındaki birlik ve dayanışmayı arttırmayı hedefler. 19.yy'dan itibaren, siyasi yapılar olarak ulus-devletler, üretim tarzı olarak sanayileşme

⁹ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökeni ve Yayılması**, İstanbul, Metis, 1993.

¹⁰ Gellner, **Milliyetçiliğe Bakmak**, 1998, s.246.

¹¹ Smith, **a.g.e.**, s. 114.

¹² Eric J. Hobsbawm, Terence Ranger, ed., **The Invention of Tradition**, Cambridge University Press, Cambridge, 1983, s.2.

belirleyici unsurlar olmuşlardır.¹³ Sonuç itibarıyla, millet ve milliyetçiliğin kökeni Endüstri Devrimi sonrası sanayileşme ve modernite teorileriyle harmanlanmaktadır.

Milliyetçiliğin amaçlarından önde geleni, millet olarak tanımladığı insan topluluğunun bağımsız bir devlet çatısı altında örgütlenmesini sağlamaktır. Sürecin adı ise ulus-devletin inşasıdır. Ulus-devletin inşası esnasında, birbirinden farklı ve çok çeşitli araçlar kullanılır. Bu araçların başında, ordu ve eğitim kurumları ve bunu destekleyen milliyetçi tarih yazımı ve siyasi partilerin yapılanmalarından bahsedebiliriz. Fakat bu araştırma kapsamında, millet ve milliyetçiliği yaratan en önemli faktörlerin başında geldiği bilinen ve araştırma ile bağlantılı başka kavramları - toplumsal cinsiyet, cinsiyetlendirilmiş vatandaşlık gibi- ortak bir bilinç oluşturarak güçlü bir araç olan “söylem” üzerinde durulmuştur.

B. 1. Toplumsal Cinsiyet ve Milliyetçilik Arasındaki İlişki

Yirminci yüzyılın ilk yarısında, milliyetçiliğin sebep olduğu siyasi ve askeri karmaşalardan sonra milliyetçilik kavramı, bir ideoloji olmaktan çok kurgulanmış bir fenomen olarak açıklanmaya başlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, yirmi yıl önce Benedict Anderson'ın *Imagined Communities* (Hayali Cemaatler), Ernest Gellner'in *Nations and Nationalisms*, (Millet ve Milliyetçilik) ve Eric Hobsbawm ve Terence Ranger'ın derlediği *The Invention of Tradition* (Geleneğin İcadı) adlı oldukça önemli çalışmaların yayınlanmasıyla, millet ve milliyetçilik araştırmaları yeni bir boyut kazanmıştır. Bu çalışmaların ortak özelliği, "ulus" kavramını, modernleşme, kapitalizm ve sanayileşmenin birbirleriyle derinden bağlı bir “icadı” olarak tanımlamalarıdır. Ulusun ortaya çıkışı, aynı zamanda bütünü ayrılmaz parçası olarak algılanan geleneklerin de yeniden keşfine yol açmış; “sıradan” insan toplulukları geçmişlerini tarihsel geleneklere dayanan “üstün ve olağanüstü” milletlere dönüştürmüşlerdir. Gelenekler ise, hemen hemen her toplumda, ataerkil sistemin tekrarlandığı bir dizi ritüelden oluşmaktadır.

Bu araştırmada, ulus-devletin toplumsal cinsiyet ile olan ilişkisini tüm yönleriyle kavrayabilmek için odak noktası, siyasi çerçeveden kültürel çerçeveye kaydırılmıştır. Böylece, millet ve milliyetçiliği, toplumsal, ekonomik ve kültürel yapılardan doğan fikirlerin sonucunda toplumsal cinsiyeti etkileyen bir kavram

¹³ Hobsbawm, a.g.e., s.7.

olarak görmek mümkün olabilir. Böyle bir kültürel yapıyı incelerken, sadece siyasal olaylara yoğunlaşmaktansa, milletin, aynı zamanda kültürel söylemlerin yarattığı bir bilinç olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Milliyetçiliği konu alan araştırmalarda, genel eğilim, farklı din, ırk ve cinsiyetten grupların milliyetçi projelere katılımını araştırmak ve böylece milletlerin oluşumun esnasında bu farklı grupları bir araya getirme gücüne sahip unsurları incelemektir. Bu araştırmalar, eşitsizliğin var olduğu toplumsal, kültürel ve ekonomik koşullar altında yaşayan gruplar arasındaki bir ortak bilinç oluşturma çabasını anlayabilmemizi kolaylaştırır. Fakat çoğu araştırma, milliyetçi projelerin kaynakları ve süreçleri hakkında fikir verirken, ne yazık ki, toplumsal cinsiyet kavramı üzerinde durulmadığı için sürecin tamamını eksiksiz bir şekilde resmedemez. Millet ve devlet arasındaki ilişkide olduğu gibi toplumsal cinsiyet ve millet arasındaki ilişki de gücü elinde bulunduranlar, kontrolü ve egemenliği de elinde bulundurur.¹⁴

John Wallach Scott'a göre kadınların görünürlüğü tarihsel söylem tarafından inkar edilmiş; sıklıkla, içinde bulundukları bağımlı hal ve pasif konum vurgulanmış; geleneksel kavramlar üzerinden yürütülen tasvir sürekli yinelenip güçlendirilmiştir. Scott, tarih biliminin, toplumsal cinsiyet temsilleri üzerinden yürütülen bir siyaset olduğu göz önünde bulundurularak incelenmesinin, kadınların geçmişte görünmez olarak yansıtılmalarının sebeplerini anlamada yardımcı olacağını söyler.¹⁵ Ida Blom ise, tarihi, sadece ulusların, devletlerin, kralların ve devlet adamlarının tarihi olarak incelemeyi, cinsiyet konusunda yapılan araştırmaların önündeki en büyük engel olarak görür. Her ne kadar, ulusların tarihi ve cinsiyet tarihi birbirleri üzerinden anti-tezler oluşturmuşlarsa da "cinsiyetlendirilmiş milliyetçilik" bilimsel bir tanım olarak sosyal bilimlerde yerini almaya başlamaktadır.¹⁶ Geleneksel ulus-devlet inşa süreçlerinde, evrensel ve cinsiyetten arındırılmış yanların öne çıkarıldığı milliyetçilik tanımları, milliyetçiliğin erkekler tarafından kurgulanıp kurumsallaştırılan bir yapı olması ile ilişkilendirilir. Eğer, ulus-devletler birer "hayali cemaatler" ise, bahsi

¹⁴ Tamar Mayer, "Gender Ironies of Nationalism: Setting the Stage," **Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation**, Ed., Tamar Mayer, New York, Routledge, 2000, s.3.

¹⁵ Joan W. Scott, "The Problem of Invisibility," **Retrieving Women's History**, ed. Jay Kleinberg Paris, UNESCO, 1988, s.5-29.

¹⁶ Ida Blom, "Gender and Nation in International Comparison," **Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century**, Ed. Ida Blom, Karen Hagemann and Catherine Hall, Oxford and New York, Berg, 2000, s.3-4.

geçen hayali cemaatlerin "cinsiyetçi boyutları" olduğu aşikardır.¹⁷ Bu boyut incelendiğinde, ilk göze çarpan modernleşme, sanayileşme ve ulus-devletin oluşması ile kadınların bu kavramların birer parçası olması arasında hem olumlu hem de olumsuz bir ilişkinin olduğuudur.

Cinsiyet kavramına değinmeden açıklanmaya çalışılan millet, milliyetçilik, ulus-devlet, modernite ve sanayileşme olguları eksik kalacaktır. Çünkü, cinsiyetçi dinamiği olan ve bütün bu gelişmelerin temelinde yatan güç ilişkileri göz ardı edilir.¹⁸ Feminist araştırmacılar, geçmişte milliyetçilik üzerine yapılan ve sürecin cinsiyet boyutunu görmezden gelen çalışmalara yeni bir soluk getirip, inşa sürecine katılanlar ve inşa edilen cemaatin üyelerinin cinsiyetlerinden arındırılmış özneler olmadıklarını iddia etmişlerdir.¹⁹ Aksine, bir cinsiyetin diğerine üstünlüğü, milliyetçiliğin dolayısıyla ulus-devletin temel ögesi olmuş ve en başından itibaren kadınlar eşit vatandaşlar olarak hayal edilmemişlerdir.

Her ne kadar modernleşme ve sanayileşmenin beraberinde getirdiği ulus-devlet süreci, kadınların hayatında önemli değişimlere yol açmış olsa da erkek vatandaşların faydalandıkları siyasi, kültürel ve sosyal haklardan ve olanaklardan faydalanma şansları olmamıştır. Kadınlar, sanayileşmiş modern bir ulus-devletin işgücüne duyduğu talebin artmasıyla giderek kamusal alanda görürünür olmaya başlamışlar; fakat kadın olmanın sadece milletin üyelerini dünyaya getirmek ve böylece kültürel aktarımı gelecek kuşaklara geçirebilmek olduğuna dair geleneksel

¹⁷ Farklı coğrafyalarla ilgili cinsiyet ve milliyetçilik üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar için, bkz., Glenda Sluga, "Female and National Self-Determination: A Gender Re-Reading of the Apogee of Nationalism," **Nations and Nationalism**, Vol.6, No: 4, 2000, s. 495; Sikata Banerjee, "Gender and Nationalism: The Masculinization of Hinduism and Female Political Participation in India," **Women's Studies International Forum**, Vol.26 No: 2, 2003, s.167-179; Susan Brownell, "Gender and Nationalism in China at the Turn of the Millenium," **China Briefing 2000: The Continuing Transformation**, Ed. Tyrene White, New York, An East Gate Book, 2000, s.204-205. George Mosse, **Nationalism and Sexuality: Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe**, London: Horward Fertig, 1985.

¹⁸ Cynthia Enloe, **The Curious Feminist: Searching for Women in a New Age of Empire**, University of California Press, 2004, s.207.

¹⁹ Çeşitli örnek çalışmalar için, bkz.: Sita Ranchod-Nilsson, "Gender Struggles for the Nation: Power, Agency and Representation in Zimbabwe," **Women, States and Nationalism**, ed. Sita Ranchod-Nilsson and Mary Tétreault, London and New York, Routledge, 2000 ; Nira Yuval-Davis, **Gender and Nation**, London, Sage, 1997; Joan B. Landes, **Visualizing the Nation: Gender, Representation, and Revolution in Eighteenth-Century France**, Ithaca and London, Cornell University Press, 2001; V. Spike Peterson and Anne Sisson Runyan, eds., **Global Gender Issues**, Boulder, Westview Press, 1993; Suad Joseph, "Gendering Citizenship in the Middle East," **Gender and Citizenship in the Middle East**, ed., Suad Joseph , Syracuse, Syracuse University Press, 2000.

inanç korunmuştur.²⁰ Avrupa’da endüstriyel kapitalizm, modernleşme ve “erkek kardeşlik bağı” olarak tanımlanan milliyetçilik akımlarıyla birlikte, kadınlar, eğitim, siyaset, ve toplumdan dışlanmıştır. Gerçek ve has kadınlık ideali olarak, kamusal alanda üretken olmayan orta sınıfa mensup ev kadınına yüceltilmiş; erkek egemen orta sınıf aile modeli empoze edilmeye çalışılmıştır.

Erkek egemen modern ideolojilerin eseri olan toplum ve ulus-devletlerin inşası arasında paralellik vardır. Modern ve post-modern toplumlarda, ekonomik, finansal, siyasi, askeri, sosyal ve kültürel tüm kurumlarda erkeklerin öncelikli ve ayrıcalıklı bir konumda olduğunu görürüz. Ulus-devlet, özünde, iktidar ve güç ilişkilerinin bir sonucudur. Güç ilişkilerinin doruk noktası olan siyasi iktidarda ise, tarihin hemen hemen her döneminde, erkekler söz sahibidir. Erkek egemen milliyetçi ideoloji, çoğu zaman aileye atfedilen anlamlar ve terimler ile tanımlanır. Böylece, ülkeler, anavatanlara ve yuvalara dönüştürülür. Üyelerin birbirleriyle ilişkileri, soydaşlık ve kan bağı ile bir tutulur. Modern uluslarda kullanılan aile kaynaklı metaforlar, milliyetçiliğin çoğunlukla erkekler arası bir kardeşlik kavramı oluşuna vurgu yapar. Kısacası, bu toplumsal sözleşmede, kadınlar dışlanmıştır.²¹ Erkeklik ve ulus arasındaki paralellik, vatani, dişi olarak yansır; kadınlar, biyolojik üretiminden sorumlu oldukları ulusun dokunulmazlığı olan, korunması gereken kutsallarıdır.²²

Ulusun anaları olarak kadınlar kutsal kalmalı, erkekler ise baba rolüne uygun şekilde vatan toprağını/kadınları korumalıdır. Diğer bir deyişle, bu amaç doğrultusunda, ulus-devlet, geleneksel cinsiyet rollerinin temsil edildiği ve tekrar tekrar hatırlatıldığı bir zemin görevi görmüştür. Birçok milliyetçi söylem, vatani, hem erkeğin hem de kadının yerine getirmeleri gereken farklı görevlerinin olduğu fakat erkek tarafından yönetilen bir aile yapısına benzetmiştir. Milliyetçi hareketler ve politikalar, kadını, milletin anaları, kızkardeşleri, kızları ve karıları rolü dahilinde tanımlamış ve bu sembolik anlamlara sığdırmıştır.²³ Aile kavramının sembol olarak

²⁰ Rick Wilford and Robert Miller, **Women, Ethnicity and Nationalism: Surveying the Ground in Women, Ethnicity and Nationalism: The Politics of Transition**, Routledge, London, s.1-22.

²¹ Afsaneh Najmabadi, “Sevgili ve Ana olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak,” **Vatan Millet Kadınlar**, ed, Ayşe Gül Altınay, İletişim, İstanbul, 2004, s.129.

²² Jan Jindy Pettman, “Boundary Politics: Women, Nationalism and Danger,” **New Frontiers in Women’s Studies: Knowledge, Identity and Nationalism**, Ed. Maynard, Mary & Purvis, June, Taylor & Francis, Washington, 1996, s.187.

²³ Anne McClintock, “Family Feuds: Gender, Nationalism and the Family,” **Feminist Review**, Vol.44 1993, s.61-80.

seçilmesi ve milletin aile kavramı kadar "doğal" gösterilmesi, kadının arka planda kaldığı toplumsal hiyerarşik düzenlerinin de doğal olarak algılanıp sıradanlaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Kadınların, sivil ve kamusal bir kimlik elde etmek doğrultusunda eğitilmiyor olmaları bir tür çelişki yaratıyor gibi gözükse de, bu noktada, kadınların eşit vatandaş olarak değil de sadece geleceğin “erkek” vatandaşlarının anneleri olarak algılandığı gerçeği bir kez daha önümüze çıkar.²⁴

Kardeşlik bağlarının önemi, milleti temsil eden değerleri korumanın gerekliliği ve bu noktada anneliğin kutsal anlamı, geçmişten mitler ve söylemler ile desteklenir. Bu son derece cinsiyetçi mitler ve söylemler milli kimliklerin çıkarlarının gözetildiği stratejilerin temelinde yatar.²⁵ Kadınlar klişe tasvirlerle hapsedilmiş, erkek egemen milliyetçi söylemin özneleri haline getirilmişlerdir. Afsah Najmabadi'nin de belirttiği üzere, heteroseksüel söylemin ağır bastığı milliyetçi ideolojide, kadın sadece birkaç şekilde algılanır: anne, kız kardeş ya da hiçbir zaman sahip olunamayacak sevgili.

Milliyetçi söylem, sadece ulusal kadın imajından faydalanmaz. Aynı zamanda millet için göze alınan fedakarlıkların önemini göstermek için zıt imajlara da ihtiyaç duyar. Milli söylemde yer alan “diğer kadın/kadınlar” benzer saygınlık, saflık ve ahlak kriterleri üzerinden değerlendirilir. Görevini harfi harfine yerine getiren milletin ulusal bilinci olan çalışkan ve ahlaklı kadınları, saygıdeğer anneler, kız kardeşler ve kız evlatlardır. Bu tanım dışında kalan gruplara ait kadınlar ise, üvey evlatlar, metresler, fahişeler ya da diğer milletlerin içi boş özneleridir. İkinci durumda, ulusun erkeğinin bir amacı vardır; erkek, diğer kadını kendi dahil olduğu milli sınırların içine dahil ederek ya da kendi erkekliğini diğer kadının sembolize ettiği yerleri işgal ederek (evlilik, aşk ya da tecavüz ile) kendi milli kimliğini genişletmek. Najmabadi, neden ulus ve millet için bu denli devasa fedakarlıklar getirmektedir sorusuna cevap olarak ulusal haysiyetin cinsel göndermeleri olduğunun altını çizer. Najmabadi'ye göre "milliyetçiliğin kültürel kökenlerinin kalbinde, tarih ve içerik bağlamında araştırılması gereken karmaşık toplumsal cinsiyet ilişkileri

²⁴ Jean Bethke Elshtain, **Women and War**, New York, Basic Books, 1987, s.71

²⁵ Cynthia Enloe, “Feminism, Nationalism and Militarism: Wariness without Paralysis,” **Feminism, Nationalism, and Militarism**, Washington, Arlington Press, 2004, s.213.

yatar."²⁶

Ulus-devlette kadın olmak, çoğu zaman sembolik bir role sahip olmak ve erkek egemen milletin pasif destekçisi olmakla eş değerdir. Milliyetçiliğin cinsiyetlendirilmiş yapısı, kadın temsilini, erkek egemen söylemini kurgulamakta kullanır. Ulus devletlerde var olan eşitsizlikler, erkek düşüncesiyle şekillenmiş milliyetçi hareketler bağlamında incelenebilir. Millet olmanın cinsiyetlendirilmiş sürecinde, kadınlar erkeklerin kontrol ve koruması altında hayatlarını sürdürmeye muhtaç olarak algılanırlar. Bu durum, erkek kimliğinin “tam” anlamıyla oluşması için gerekli görülür. Anderson, milli bir kimliğe sahip olmanın modern zamanlar için bir zorunluluk olduğundan bahseder. Bir cinsiyeti olmasından ötürü, her kadın ve erkeğin milli bir kimliği olmalıdır ve olacaktır.²⁷ Bu araştırmanın amacı, toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik arasındaki ilişkinin basit bir benzerlikten daha fazlası olduğunu göstermektir. Bir ulusun yapılandırılması, cinsiyetler arasındaki farklara ve bu farkların taşıdığı anlamlara bağlıdır. Bir toplumda, milli kimlikten söz edebilmek için toplumsal cinsiyet kurallarına dayandırılmış görevlerin olması gerektiğine inanılmıştır. Bu nedenle, herkes cinsiyetlerinin izin verdiği ölçüde, bir milliyete ait olabilmektedir. Ayrıca, cinsiyet kavramı, millet dinamiklerinin karşılaştırmalarında birebir yer almasa da onun ayrılmaz bir parçasıdır.

Spike Peterson'ın görüşüne göre, milliyetçilik ve cinsiyet kavramına birlikte değinen araştırmalar, kimlik inşası, siyasi bağlılıklar gibi milliyetçilik ile bağlantılı konuların ve kolektif kimliklerin tam anlamıyla aydınlatılabilmesi için gerekli ve önemlidir. Buna ek olarak, Peterson asimetrik ilişkilerin oluşturulması ve zaman içinde tekrar ve tekrar yinelenmesi hususunda önemli bir noktaya değinir: yerli olanın, diğer bir deyişle gruptan olanın, yabancı olan üzerinde kurduğu egemenlik ile erkeğin kadın üzerindeki cinsiyet bazındaki hiyerarşisi benzerdir. Peterson, ilk olarak ortak kimliğin biz ve onlar" söylemi üzerinden erkek ve kadın ayırımına dayandığını belirtir. İkinci olarak, egemenliğin sıradan hale getirilmesi “onlar pahasına biz” söylemi ilk olarak erkeğin kadın üzerindeki egemenliğinin olağanlaştırılmasından geçer.²⁸

²⁶ Najmabadi, **a.g.e.**, s.130.

²⁷ Anderson, **a.g.e.**, s.5.

²⁸ V.Spike Peterson, “The Politics of Identity and Gendered Nationalism,” **Foreign Policy Analysis:**

Benzer bir şekilde, toplumsal ve kültürel birikimlerin sonucu olan milliyetçilik, toplumsal cinsiyet ve cinsellik sıklıkla "öteki"nin yaratılmasında önemli rol oynar. Tamar Mayer'in de belirttiği gibi, böylelikle "biz ve öteki" ayrımı üzerinden, ötekinin ayrılması ve dışlanması sağlanmış olur. Belli bir cinsiyet ya da milletin güçlenmesi, her zaman için ancak bir diğ erinin güçten düşmesi ya da düşürülmesi ile mümkün olur.²⁹ İnşasında yer alan herkesin eşit olduğunun vurgulanmasına rağmen millet ve ulus-devlet, erkeklerin üzerine zimmetli olarak görülür. Ulus-devletin siyasi otoritesi, çoğu zaman erkeklerin tekeli altındadır. Bir millete ait olmanın avantajlarından faydalanmak söz konusu olduğunda, kontrol ve otorite, her zaman cinsiyetlendirilmiştir.

Milletin kültürel ve toplumsal yapılandırılmasının cinsiyet kavramını ilgilendiren boyutu, bir takım tarih çalışmalarına esin kaynağı olmuştur. Nira Yuval-Davis'in *Cinsiyet ve Millet* adlı çalışmasında belirttiği gibi, kadınlar neredeyse tüm milliyetçi süreçlerde, söylemler üzerinden, sadece milletin üyelerini dünyaya getirenler olarak tanımlanırlar. Bu rol, kadınların anne olarak sınırları belirli bir merkeze yerleştirilmelerine neden olur. Kadınlar, anne olmayı bir "vatan borcu" olarak görmeli; bu hizmeti, milletlerinin ve ait oldukları grupların kültürel kimliklerinin oluşmasına katkı sağlamak amacıyla isteyerek vermelidirler. Birçok kültürde, topluluk ruhunu yansıtmak için kadın figürünün, çoğunlukla anne imgesiyle kullanıldığı görülür; "Rusya anamız, İrlanda anamız ya da Hindistan anamız" örneklerinde olduğu gibi.³⁰ Milliyetçiliğin oluşumunda kullanılan hemen hemen her söylem, kadın bedenini, metaforlara dönüştürüp sembolik olarak kullanmıştır. Zillah Eisenstein'ın da belirttiği gibi, gelecekte herhangi bir zamanda anne olma ihtimalini taşıyan her kadın, imgesel bir şekilde, ulus için bir malzeme haline gelmiştir. Kadınlar gerçekte oldukları "şey" yerine "temsil ettikleri şeylerin" metaforları haline dönüşmüşlerdir. Bunun sebebi ise, ulus-devletin kurulum aşamasında, erkek ve kadın simgeleri arasındaki benzerliklerden çok farklılıklara yoğunlaşılmasıdır.³¹ Tamar

Continuity and Change in Its Second Generation, Ed. Laura Neck, Jeanne A. K. Hey and Patrick J. Haney, London, Englewood, 1995, s.183-184.

²⁹ Mayer, **a.g.e.**, s.1.

³⁰ Nira Yuval-Davis, **a.g.e.**, s.26-38. Önemli bir başka çalışma için, bkz: Mrinalini Sinha, **Specters of Mother India: The Global Restructuring of an Empire**, Duke University Press, 2006.

³¹ Zillah Eisenstein, "Writing Bodies on the Nation for the Globe," **Women, States and Nationalism: At Home in the Nation?** Ed. Sita Rancho-Nilsson, Mary Ann Tétreault, New York, Routledge, 2000,

Mayer'in belirttiği üzere, "belirli norm ve davranış kalıpları sistemli olarak tekrar edilerek, devlet, ordu ve bağlantılı olarak yasalar yoluyla kontrol sağlanmış; toplumsal cinsiyet ve cinselliğin yapılandırılarak cinsiyet ayrımcılığının vurgulandığı uluslar oluşmuştur."³²

Ulus-devletlerin, cinsiyet ve cinsellik metaforlarıyla tasvir edilmesiyle birlikte kadınlar, vatanın ahlaki değerlerinin birer taşıyıcıları olarak tanımlanmışlardır. Kadınlar, "uygun" davranışlar, "uygun" giyim tarzları ile vatanın sınırlarını temsil ederler. Bu nedenle, ulus-devletin kimliğinin ideolojik açıdan üretimi ve korunması süreçlerinde kadınlara son derece önemli roller verilir; sorumluluklar yüklenir. Sistemin uygun bulduğu inançları, davranışları ve alışkanlıkları öğretenler olarak kadınlar, gelecek nesilleri yoğurup şekillendirenlerdir. Bir anlamda, ulusun geleceği, bu nesillere ve bu nesilleri doğurup yetiştirecek kadınlara bağlıdır. Bu, aile/ulus için kutsal görevin getirdiği güç ve otorite kadınlara yetmeli; daha fazlası için bir talepte bulunmamalıdır.

Vatandaşlık kavramı, idealde mutlak eşitlik esasına dayansa da, kadınları hem siyasi hem de gündelik hayatta dışlanmaya maruz bırakmıştır. Kadınlar, hemen hemen her coğrafyada ve dönemde belirli bir noktaya kadar devletin vatandaşı olarak kabul ve dahil edilirler; belirli kurumların gözünde sadece kadın kimlikleri ile yer alırlar.³³ Nira Yuval-Davis, kadınların yerel/etnik ve ulusal süreçlere katılımlarının beş farklı şekilde gerçekleştiğini söyler:

- 1- Kadının biyolojik ve fizyolojik rolüyle
- 2- Kadın bedeninin sınır ve toprak olarak algılanmasından ötürü milli topluluğun sınırlarının belirleyicisi oluşlarıyla
- 3- Topluluğun ideolojik açıdan yeniden üretimi ve kültürün sonraki kuşaklara taşıyıcısı rolünü üstlenmeleriyle
- 4- Milli ideolojik söylemlerde sembol olarak kullanılmaları sonucu mülksınıflandırılmaların inşası, yeniden üretimi ve dönüşümünde kullanılmalarıyla

s.43.

³² Mayer, a.g.e., s.5.

³³ A..e, s.68-92.

Özetle, kadınların ulusun bir parçası olabilmeleri, ulusal, ekonomik, siyasal ve askeri çıkarlara hizmet etmeleriyle doğru orantılıdır. Bunun belki de en açık ispatı, kadınların Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gösterdikleri “çabalardan” dolayı “ödüllendirilip” seçme ve seçilme hakkını kazanmış olmalarıdır.³⁴ Kadın ve erkeğin milliyetçi projelerde birbirinden farklı kimlik tanımları ve rolleri vardır.³⁵

Erkek vatandaşlar, ulus için ekonomi ve siyaset gibi pratikte “işe yararlar,” kadınlar, genelde, teorik kavramların inşası esnasında ortak bir bilinç ve söylem yaratmak adına kullanılırlar. Din, etnisite, ait olunan aşiret ve kullanılan dil üzerinden, bölgesel ve sınıfsal ayrımlar, ulusu bir bütün olmaktan uzaklaştırır. Bu tür iç bölünmelerin ve farklılıkların üstesinden gelebilmek adına, ulusal kadın figüründen yardım alarak, ait olunan yer, akraba bağlarının temel alındığı cemaatler, aile için güvenli bir sığınak, yuva ve ev kavramları yaratılır.³⁶

Kadın figürü, aynı zamanda içinde bulunulan ulusal topluluklarda, özellikle muhafazakar gruplar tarafından, var olan düzenin korunması amacıyla kullanılmıştır. Bu durum, geleneklere atfedilen önemin geçmişe nazaran artış gösterdiği kriz dönemlerinde, mesela savaşlarda ön plana çıkmıştır. Kadın, birçok farklı siyasal duruma alet edilmesine rağmen ideal kadın tipi, milli kültürün ideallerinin, egemen dinin ve geleneksel aile yapısının savunucusu olandır. Ulus adına yapıldığı farz edilen, kadın davranışları üzerindeki kontrolün, bazen özgürleştirme, ilerleme, modernleşme bazen de ulusun güvenliği, hatta zaman zaman, Tanrı adına yapıldığı iddia edilir.

Bu duruma örnek olarak, Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçi reformların Türk kadını modern toplumun öncüsü olarak göstermeleri verilebilir. Bu dönemde, kadınların eğitilmelerini, iş gücü piyasasına kazandırılmaları dış görünüşlerinin değiştirilmesi sembolik de olsa Batılılaşma sürecinin sonucu olan bir modernleşmeyi temsil etmiştir. Kadının modernleşme ile ilişkilendirilmesinin, ulusun yararına olduğuna inanılmıştır. Aynı düşünce biçimi, İngiltere'de de, büyük imparatorluk projesi dahilinde egemen olmuştur. Bu süreçte, kadınlar, İngiliz medeniyetinin

³⁴ Davis, **a.g.e.**, s.7.

³⁵ Sylvia Walby, “Women and Nation,” **Ethnicity and Nationalism**, ed. Anthony Smith, New York, E.J. Brill, 1989, s .81-89.

³⁶ Andrew Parker, Mary Russo, Doris Sommer, Patricia Yaeger, **Nationalisms and Sexualities**, New York: Routledge, 1992, s.5.

simgeleri olarak betimlendiler. İngiliz kadınları, sadece imparatorluk ile sömürgeleri kıyaslamak ve imparatorluğun ne kadar modern ve medeni olduğunun daha belirgin bir şekilde ortaya çıkması için kullanıldılar. Ulusun temeli olan kutsal aile yapısını koruyan, evine bağlı kadın fikri, siyasal çevrelerde, günlük yaşamda ve en önemlisi erken 19. ve 20. yüzyıl ulus inşa projelerinde, sürekli yeniden üretildi. Hem İngiliz hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda, ataerkil yapının temelleri, ulusun temellerine gizlenmiştir.

B.2. Vatandaşlık ve Vatandaşlığın Cinsiyeti:

Vatandaşlık, 19.yy itibariyle, kavram olarak, bireyin hem sınırları çizilmiş bir devletle olan yasal bağına hem de o devletin, her türlü toplumsal ve siyasal yaşamına tam katılım hakkını ifade eder. Cinsiyeti, etnik kökeni, dini ve sınıfı ne olursa olsun, devletin her bireyi, yasalar önünde eşit hak ve yükümlülüklerle sahiptir. İdeali bu şekilde olan vatandaşlık, maalesef, evrensel değil, tam tersi çoğu zaman dışlayan bir yapıya sahiptir. Bazı grupları dışlayarak kendi kendini tanımlar; sınırlarını çizer. Vatandaşlık kavramı, hem teoride hem pratikte, ulus-devletinin siyasi ajandasına göre, dahil eden ya da dışlayan bir yapıya bürünür. Bu yapıda, kadınlar, vatandaşlığın ayrıcalıklarından, fırsat ve haklarından eşit şekilde yararlanamamışlardır. Bu nedenle, öncü feministlerin ilk hedefi, toplumsal ve siyasi eşitliği sağlayacak yasalar ve düzenlemeler için talepte bulunmak olmuştur. Kadınların tam ve etkin vatandaş olabilmeleri günümüzde olduğu gibi, geçmişte de göz ardı edilmiştir. Buradaki önemli nokta, kadın kimliğinin, ulus için tanımlanış biçimidir. Anne McClintock'ın da öne sürdüğü gibi, eğer milliyetçilik ve vatandaşlık kavramları, toplumsal cinsiyetin dahil edildiği bir analiz tarafından dönüşüme uğratılmazsa, ulus-devlet “maskülen umutlar, maskülen özelemler ve maskülen ayrıcalıkların” bir zemini olarak kalmaya devam edecektir.³⁷

Ataerkilliğin kadın ve erkek üzerindeki baskısının azalması, Carol Pateman'ın *The Sexual Contract*, (Cinsel Sözleşme) adlı kitabında da belirttiği üzere,

³⁷ Anne McClintock, “No Longer in a Future Heaven: Nationalism, Gender and Race” **Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest**, Ed. Anne McClintock, New York, Routledge, 1995, s.385.

bu eşit vatandaşlık için olmazsa olmazdır.³⁸ Anavatan, dişiliğin somutlaşmış halidir ve bu düşünce ancak ulusun kadın olarak algılanması sonucu elde edilebilmiştir.³⁹ Sonuç olarak tüm açılardan ele alındığında görülür ki, kadın erkeğin mülküdür ve bu duruma olanak veren diğer tüm araçlar gibi bu durum da erkekler tarafından tanımlanmış sonlara alet edilmiştir. Bu nedenle vatan dişidir; devlet erkektir.⁴⁰

Daha önce de belirtildiği gibi, toplumsal cinsiyet, ulus-devlet inşa süreçlerinin merkezinde yer alır. Ulus-devlet inşa süreçlerinde, cinsiyetlendirilmiş hiyerarşik düzenlerin, vatandaşlığın cinsiyetlendirilmesine yol açtığını aşıkardır. Ve bu durumun ataerki formaların değişmesine rağmen kadın/annenin millet ile olan ilişkisi ve erkek/babanın devlet ile olan ilişkisi sebebiyle sürekli yenilenir ve yerleşik hale gelir.⁴¹

Bir grup için, üye olma halinin, belirli haklar ve sorumlulukların kazanımı ile sonuçlanmasına vatandaşlık denir.⁴² Yazılı kanunlardan farklılık gösterse de vatandaşlık uygulamaları yasaların etkisi altındadır. Toplumsal süreçler sonucunda öznelere inşa edilir, yaratılır, inşa edilen öznelere zaman içinde “hak ettiklerince” vatandaşlık verilir.⁴³ Vatandaş olanlardan kimliklerini korumaları ve yükümlülükleri yerine getirilmeleri beklenir.

Vatandaşlık, Batı kaynaklı liberal düşünceye ait bir kavramdır. Belirli korumalar altında olan, kamusal alana katılım gösteren ve karar verme aşamalarında etkin olma hakkı verilen bireylere vatandaş denir. Vatani için savaşmayı ve ölmeyi göze alan kişi "gerçek vatandaş" olarak tanımlanmış ve böylece kadınların neden vatandaşlıktan ve ilgili haklardan dışlandığına dair makul bir sebep elde edilmiştir.⁴⁴ Her ne kadar klasik siyaset teorileri, vatandaşlık kavramını kültürel ve cinsiyet bakımından tarafsız olarak ele alsa da son zamanlarda yürütülen araştırmalar, vatandaşlık kavramının birçok ülkede oldukça cinsiyetçi ve ırkçı söylemlerle

³⁸ Carol Pateman, **The Sexual Contract**, Cambridge, Polity Press, 1988, s.9.

³⁹ Peterson, **a.g.e.**, s.180.

⁴⁰ **A..e.**, s.181.

⁴¹ Suad Joseph, **a.g.e.**, s.7

⁴² Bryan Turner, **Citizenship and Social Theory**, London, Sage, 1993, s.2.

⁴³ Aihwa Ong, “Cultural Citizenship as Subject-Making,” **Cultural Anthropology**, Vol:37, No:5, December, 2003, s.737-762.

⁴⁴ Ruth Lister, “Citizenship and Gender,” **Blackwell Companion to Political Sociology**, ed., K.Nash and A. Scott, Oxford, Blackwell, s.2001.

oluşturulduğunu ortaya koyar.⁴⁵

Milliyetçi söylemlerde, özellikle, iki konunun üzerinde durulur: feminizm kavramını milliyetçi hedefler elde edilinceye kadar önemli varsayılacak hususlardan çıkarma, diğeri ise milliyetçi hareket kadın haklarını savunuyor olsa da, kalıplar üzerinden tanımlanmış belirli konularda feminist uygulamalara sınırlar getirerek benimseme eğilimi gösterme. Feminist uygulamaların belirli alanlarda sınırlandırılmalarının en önemli sebebi ise milliyetçi söylemin milliyetçi tasarının genelinde kadınların geleneksel rolüne verdikleri önemdir.⁴⁶ Kadınların erkeklerin deneyimlediğinden farklı bir vatandaşlık kavramı ile karşılaşmalarının tek sebebi cinsiyetleri değildir. Belirli bir toplumsal sınıfa, ırka, etnisiteye ve dine ait olmak demek milliyetçi çevrelerde sınırlar ile karşılaşmak ile eş anlamlıydı. Bu gibi konumlandırmalar, kadınların kendi içinde çeşitlilik gösteren vatandaşlık deneyimleri yaşamalarına sebep oldu. Vatandaşlık/etnisite/milliyetçilik/ırk kavramları arasında bağlar vardır ve sürekli etkileşim halindedirler. Cinsiyet kavramının millet kavramına kattığı anlam ve kadınların milliyetçi hareketler ile olan ilişkileri, feminist araştırmalarda incelenmiş ve bu doğrultuda ilgili konuların daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır.⁴⁷

Buna rağmen tarihsel ve kültürel bağlamda vatandaşlık türleri çeşitlilik gösterir. Yerel, ulusal ya da evrensel topluluklar üzerinden kişiler kendi vatandaşlıklarını tanımlarlar. Batı düşüncesinden kaynaklandığı üzere, vatandaşlık kavramı haklar ve sorumluluklar üzerinden kişinin neleri yapmaya yetkisi olduğuna değinebilir ya da ailenin ve topluluğunun ihtiyaçlarına odaklanabilir. Vatandaşlık kavramının tekrar ele alınmasında cinsiyet bağlamının feminist ve cinsiyet eşitlikçisi aktivistler tarafından tanıtılması oldukça önemlidir. Vatandaşlığın konumu ve uygulamalarına dair yorumlarda önemli değişikliklere sebep olmuştur. Diğerlerinden farklı olarak feministler var olan yorumların ırk, toplumsal sınıf, etnisite ve cinsiyet üzerinden gerçekleştirilen eşitsiz güç dağılımını göz ardı ettiğini ve bu durumun kadınları çifte ayrımcılığa maruz bırakabileceğinden söz ederler. Bu tür eşitsizlikler

⁴⁵ Nira Yuval Davis, "The Citizenship Debate: Women, Ethnic Process and the State," **Feminist Review**, No:39, 1991, s.58-68.

⁴⁶ Davies, **a.g.e.**, s.165

⁴⁷ Sylvia Walby, "Woman and Nation," **International Journal of Comparative Sociology**, Vol: 33 1992, s.81-100.

sonucunda bazı kişilerin farklılıkları nedeniyle tam vatandaşlığın getirdiği hak ve sorumluluklardan mahrum bırakıldığı görülür.

“Kamusal alan-özel alan ayrımı” konusu, cinsiyet üzerinden dışlanmayı daha da güçlendirir. Bu ayrıma göre karar verme süreçleri, resmi siyaset, ekonomi ve iş ortamı erkeklerin rolleri kapsamındadır. Buna karşın ailenin sorumluluğunu üstlenme, çocuk yetiştirme kadınların omuzlarına yüklenmiştir. Görev ve iş gücü dağılımını kavramak, erkekleri kamusal alandaki konumlarından ötürü vatandaşlık haklarının sahibi olarak gören vatandaşlık kavramını anlamak için önemlidir. Erkekler siyasetteki etkili özneler, kadınlar ise onların himayesi altındakiler olarak görülmüşlerdir. Ve bu sebepten ötürü kadınlar ve onların endişeleri vatandaşlık kavramının dışında kamlak zorundaydı. Her ne kadar kadınlara ait görevler topluma katkı konusunda önem teşkil etseler de, karar verme ve kamusal alanda yer alma gibi hakları tanıyan üyelik kadar önem verilmiyordu.

Devlet ya da bu araştırma kapsamında imparatorluklar, vatandaşlığın cinsiyetlendirilmesine sebep olan kurallar ya da yasaların düzenlenmesinde etkili olmuşlardır. Her ne kadar kadınlar vatandaşlığın beraberinde getirdiği hak ve sorumlulukları tanımlamaya çalıştılsa da bu çaba genelde sonuçsuz kalmış ve bunları son aşamada tanımlayan devlet olmuştur. Bu durumun temelinde yatan sebep ise kadınların ayrı alan sayılan 'aile'ye ait oldukları yönündeki görüş sebebiyle ikinci sınıf vatandaş olarak tanımlanmalarıydı. Suad Joseph'in belirttiği üzere, kısıtlamaların inşa edildiği alanlar romantize edilip kutsallaştırılırken, aile kadın davranışlarına sınırlar getiren yapı olmayı sürdürdü.⁴⁸ Batı'da ve Doğu'da hüküm süren dinler de bu kısıtlamalara alet oldular. Ataerkillik ve erkeğin ailenin başı olması Müslüman ve Hristiyan dini kurumlarınca desteklendi. Her iki din de siyasal düşünce sistemleri sonucu aileyi sosyal ilişkilerin ve hayali insanın bir modeli olarak resmettiler. Ailenin temel toplumsal kurumlardan biri olduğunu vurgulayan tanım, devlet ve ulus inşa projelerinin aile kurumunu güçlendirdiği gerçeği, kavramı siyasal proje haline dönüştürmeye yetti. 19. ve 20. yüzyılda Batı ve Doğu'da sürdürülmekte olan ulus inşa projeleri kapsamında çocuk yetiştirme, annelik ve aile kurma konuları

⁴⁸ Joseph, **a.g.e.**, s.23.

son derece önem kazandı.⁴⁹ Kamusal alanda önemli pozisyonlara gelseler dahi, kadınların aile içindeki görevlerine öncelik vermesi beklenmeye devam edildi. Vatandaşlık kanunları ve uygulamaları ile kıyaslandığında, aile kanunu kesinlikle daha önemliydi.

Doğu'da aile kanununun dini hukuk temelli olması, birçok Müslüman ülkede, aile kanunu üzerinden feministlerin, milliyetçilerin ve devlet kanunlarının çatışmasına sebep oldu. Kadın, hem ulus ve devlet kavramlarının hem de ailenin ve toplumsal, siyasal projelerin merkezindeydi. Doğu'da, dini cemaatlerin gücü, kendini en çok aile hukukunu yani evlilik, boşanma, velayet ve miras konularında gösterir; bunların tamamı doğrudan kadınla ilgilidir fakat maalesef çoğu zamanlar kadınların aleyhine çalışır.⁵⁰

Batı'da da vatandaşlık teorisi vatandaş olan bireyi yani erkeği içine alırken ve kadını dışarıda bırakmıştır.⁵¹ Carole Pateman aile kavramının yerini 'birey'in alması ve toplumun temel taşı haline gelmesi üzerinde durur. Ataerkil kurumlar sadece erkeklerin kamusal alanda var olabileceklerine inandıkları için kadını birey konumundan dışlamışlar ve bir kez daha vatandaşlık kavramı maskülen bir hal almıştır. Sonuç olarak kadınlar toplumun bir parçası olarak görülüyor, siyasal ve kamusal anlamda eksiklikleri olduğuna inanılıyordu. Bu sebepten ötürü kadınların dezavantajına olacak şekilde kadın ve erkeğin vatandaşlık kavramı ile ilişkisi her zaman farklı olmuştur. Tarihçiler modern vatandaşlık kavramının her ne kadar kadınları tamamen dışlayan bir tutum takınmasa da onları toplumsal açıdan faydalı ve tam anlamıyla bağımsız olmadıkları anne ve eş rolleriyle dahil etmiş ve onları siyasetin dışında tutmuştur. Haliyle kadınlar eğitim, siyasete katılım ve mülkiyet haklarından da uzaklaştırılmışlardır.⁵²

Vatandaşlık kavramının kadınların katılımının genişletilmesi ve kadınların vatandaş gibi davranmaları ve görülmelerini sağlayacak koşulların sağlanması Batı ve Doğu'da kadınların yoğun çabaları sonucunda gerçekleşebilmiştir. Aile ve devletin

⁴⁹ Lila Abu-Lughod, **Remaking women: Feminism and Modernity in the Middle East**, Princeton, Princeton University Press, 1998, s.11.

⁵⁰ Joseph, **a.g.e.**, s.47.

⁵¹ C. B. MacPherson, **The Political Theory of Possessive Individualism**, London, Oxford University Press, 1962, s. 262.

⁵² Siim Birte, **Gender and Citizenship: Politics and Agency in France, Britain, and Denmark** New York, Cambridge University Press, 2000, s.17.

iççe girmesi, "kamusal" ve "özel" alan fikirleri ve dinin, kültürün, siyasetin tüm bu kavramlara dahil edilmesi vatandaşlığın cinsiyetlendirilmesi sürecinde son derece etkili olmuştur. Rian Voet, “vatandaşlığı hakları hayata geçiren uygulamalar olarak algılamak yerine, hakları eşit vatandaşlığı hayata geçirmek için kullanılacak araçlardan biri olarak görmeliyiz” diye belirtir. Bu demek oluyor ki tam vatandaşlığı elde etmenin yolu kadın hareketi ile sınırlı kalmamalı, kadın katılımını destekleyen bir hareket olmalıdır. Vatandaşlık haklarını elde etmek aynı zamanda bu hakların kullanımı demektir, özellikle de siyasal alanda. Bu ise Voet'in “aktif/eşitlikçi vatandaşlık” olarak adlandırdığı kavramın kadının vatandaşlığının tam gelişimi ile bağlantılıdır.⁵³

Eğer yukarıda bahsedilen tüm kavram ve teorileri bu araştırmanın konusuna uygularsak karşımıza şöyle bir sonuç çıkar. Batılı ve Doğulu kadınların yaşadıklarının, bu bölgelerde kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği oluşturan ve derinleştiren kültürel ve cinsiyet kalıpları bağlamında pek de farklı olmadıkları iddia edilebilir. Temel kanunlar, toplumsal ve siyasi uygulamalar, her türlü kurum ve kuruluşlar hem Batı hem de Doğu dünyasında erkek vatandaşlara belirli ayrıcalıklar tanımıştır. Ayrıca bu süreçlerde, Türkler açık bir şekilde milliyetçilik konusunda Batı kaynaklı fikirlerden faydalanmışlardır. Modern ulus devletlerde vatandaşlığın bir zorunluluk olduğu göz önüne alınırsa, modern ulus devletin zorunlu ve maskülen bir vatandaşlık kavramını dayattığı ve koruduğu aşıkardır.⁵⁴ Vatandaşlığın cinsiyetlendirilmesi konusunda Batı ve Doğu'nun birçok noktayı paylaşmasına rağmen, Doğu modern ulus devlet kavramını Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde olduğu gibi Batılılaşma adı altında Batı'dan almıştır. Bu süreç, İngiltere'nin Batı'nın büyük gücü olduğuna inanılan dönemine denk gelir. Bundan dolayı okumakta olduğunuz çalışma, benzer ve farklı noktaları ortaya çıkarmak amacıyla 19. ve erken 20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere'de vatandaşlığın cinsiyetlendirilmesini araştırır.

Cinsiyet, millet ve milli kimlik inşa süreçlerinde önemli rol oynadığından dolayı milliyetçiliğin tarihinin incelenmesinde önemli bir bilimsel teoridir. Feminist

⁵³ Rian Voet, **Feminism and Citizenship**, Sage Publications, 1998, s.73.

⁵⁴ Ziya Zubaida, **Islam, the People and the State**, London, Routledge, 1988, s.33.

araştırmacılar milliyetçi projelerde kadınların konumlandırılışlarını, kadınların nasıl hayal edilip, kurgulanarak milliyetçilik fikrine dahil edilişlerini; ve sonuç olarak cinsiyetlendirilmiş milli öznelerin elde edildiğini incelemişlerdir. Bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere'de var olan devlet yapısı, cinsiyet, milliyetçilik, milli kimlik ve vatandaşlık kavramlarının farklı algılanış ve yorumlanışları bağlamında akademik bir karşılaştırma ve çalışma yapmayı mümkün kılmıştır. Millet ve milliyetçilik kavramlarının feminist akademik bir eleştirisi, örnek olarak 'cinsiyetlendirilmiş milliyetçilik' sorunu, siyasette medenileşmeye yoğunlaşan ve daha sonra devletin mutlak hakimiyetine bir nevi engel yaratmak amacıyla sivil toplumun gelişmesi teşvik edilmiştir. Bu ve benzeri çeşitli demokratikleşme çabaları bahsi geçen sorunu ortaya çıkarmıştır. Bahsi geçen şekilde bir eleştirinin oluşturulması için öncelikle 'millet' ve 'devlet' kavramlarının resmi anlayışlarının cinsiyetçi bir perspektiften oluşumlarının kavramsallaştırılması ve tarihsel çerçeveye oturtulması ile mümkün olabilir. Kadınlar çoğunlukla milli birliğin sembolik taşıyıcıları olarak tanımlanmalarından ötürü, milleti temsil eden semboller olarak kalmışlardır. Kadınların çeşitli milliyetçiliklere güçlü milli sembolleri sağlama konusunda hizmet ettiklerinden ötürü, feminist analizlerin genel olarak bu 'kadın tasvirlerine' yoğunlaştığı söylenebilir. Kadın hareketinin tarihsel açıdan incelemeleri, kadın dergileri, okul müfredatları ve kamusal alanları içeren yeni veri tabanlarını içeren tarihi araştırma metodlarından faydalanan bir bakış açısından yeniden yazma çabasına girildi. Çalışma boyunca görüleceği üzere, belirli bir söylem takip edilerek incelenecek olan vatandaşlık kavramını cinsiyet ilişkilerini temel alan dinamik bir teori olmadan anlamak mümkün değildir.

II. BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN CİNSİYETLENDİRİLİŞİ:

BATI'DAN BİR ÖRNEK

A. BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NDA ULUS VE İMPARATORLUK KİMLİĞİ (1860-1914)

Kadınlar, mükemmel ev hanımları olarak toplumun mimarlarıdır ve bu yeteneklerini yüce imparatorluğumuzun yararına kullanmaya başlamalıdır. İngiliz kadınları, erkeklerimizin verdikleri mücadeleyi örnek alıp imparatorluğun vatandaşlarını bir arada tutmanın yollarını aramaktadırlar. Her ne kadar, girişimleri kendi halinde, sessiz ve zamanla gelişecek çabalardan ibaret olsa da, bu, İngiliz kadın hareketinin başarısız ya da gelip geçici olacağı anlamına gelmez.¹

Bu bölüm, Viktorya döneminde, İngiliz toplumunda, cinsiyet kalıplarının nasıl kurgulandığını, kadınlar ve erkekler için özel ve kamusal alan üzerine geliştirilmiş söylemleri, ilk dalga feminist hareketin statükoya başkaldırışını ve cinsiyetlendirilmiş milliyetçilik kavramı ile bağlantılı olarak modern vatandaşlık olgusunun yaratılmasını ele almaktadır. İlk dalga feminizm olarak adlandırılan kadın hareketinin, toplumsal ve siyasal söylemde zemin kazanmasıyla birlikte, İngiliz ulusal ve emperyalist kimliği, özellikle kadınlar için yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. İngiliz ulusal ve emperyalist kimliği, kadınlar söz konusu olduğunda, imparatorluk projesini meşrulaştırmak için belirli cinsiyet kalıpları dâhilinde, “ahlaki üstünlük” söylemi üzerine kurgulanmıştır. İmparatorluk ve ulus-devlet arasındaki ilişkiyi, cinsiyet kavramı birlikte incelendiğimizde birçok kavram sorunuyla karşılaşırız. Britanya ve Osmanlı İmparatorlukları, modernleşme ile birlikte bu kavram sorunlarının gün yüzüne çıktığı en iyi örneklerdir.²

¹ Eliza Reidi, “Women, Gender and the Promotion of Empire: The Victoria League, 1901-1914,” *The Historical Journal*, Vol:45, No:3, 2002, s.569.

² Frederick Cooper, Ann Laura Stoler, eds., *Tensions of Empire: Colonial Cultures in Bourgeois World*, California, University of California Press, 1997; Antoinette Burton, *Burdens of History: British feminists, Indian Women, and Imperial Culture, 1865-1915*, Chapel Hill: University of North

A.1. Viktorya Dönemi Cinsiyet İdeolojisi

On dokuzuncu yüzyıl Britanya İmparatorluğu'nda, kadın söz konusu olduğunda, birbirinden farklı iki söylem hâkimdi. Bu söylemlerden ilki, cinsiyetler arasında keskin bir ayrım olması; bu ayrımın, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklara dayandırılması dolayısıyla “doğal” ya da “Tanrı'nın arzusu” olarak algılanması üzerineydi. İkincisi ise, toplumsal ve siyasi bir hareket olarak başlayan ilk dalga feminist görüşler neticesinde, kadınların yasal, siyasal ve toplumsal haklarına dikkat çekilmesi ve belli başlı meselelere kamusal alanlarda, öncekinden farklı ve daha köklü bir şekilde itiraz edilmesine zemin hazırlayan, “kadın sorunu” söylemiydi. Dönemin "ayrı alanlar" ideolojisine karşı çıkan İngiliz feministler, kadınların, kamusal alanda, erkekler ile ayrı muameleye tabi tutulmalarına bir son verilmesi gerektiğini savundular. Tam tersi, aileyi çekip çevirenler olmaları nedeniyle, kadınların kamusal alanda faydalı olabilecek “farklı, özel ve kadınsı” yeteneklerinin olduğunun altını çizdiler. Dönemin siyasi ruhuna uygun bir şekilde, “mantıklı” ve “geçerli” nedenler bularak, kadınların, kamusal alana dâhil olmalarını kolaylaştırmaya çalıştılar.

On dokuzuncu yüzyıl, orta sınıfın ekonomik olarak iktidar ve gücünü, ele geçirmesine tanık oldu. Bunun neticesinde, yeni toplumsal dengelere ihtiyaç duyuldu. On dokuzuncu yüzyıl, ayrıca emperyalist sömürgeciliğin ve evrim teorileriyle desteklenen yeni bilimlerin yüzyılıydı. Bütün bu teoriler ve kavramlar kullanılarak, kimlikler yeniden tanımlandı; İngiliz, beyaz ve erkek olan bireylerin ayrıcalıklı olduğu yeni kimlikler ile geriye kalan tüm” öteki” kimler arasına keskin çizgiler çekildi. Bu bağlamda, ırk, din ve cinsiyet, siyasi ve kültürel söylemlerde kimlikleri tanımlamanın başlangıç noktaları oldu.³ Statükoların bozulmaması için, “beyaz, İngiliz ve orta sınıf” erkekler kendilerini daha aşağı gördükleri ırklarla, dini inançlarla ve kadınlarla kıyaslayarak, İngiliz ve erkek olma hallerini ayrıcalık olarak

Carolina Press, 1994; Susan Thorne, **Congregational Missions and the Making of An Imperial Culture in 19th Century England**, Stanford, Stanford University Press, 1999; Ann Laura Stoler, **Race and the Education of Desire: Foucault's History of Sexuality And the Colonial Order of Things**, Durham, Duke University Press, 2000; Joanna de Groot, “‘Sex’ and ‘Race’: the Construction of Language and Image in the Nineteenth Century,” **Sexuality and Subordination: Interdisciplinary Studies of Gender in the Nineteenth Century**, Ed. Susan Mendus, Jane Rendall, London, Routledge, 1989, s.89-128.

³ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s.135.

yansıttılar. Bu sayede, imparatorluğun emperyalist hedeflerine daha etkin hizmet edecek bir söylem yaratıldı; erkek egemenliği meşrulaştırılıyor, sömürgecilik için de geçerli sebepler bulunmuş oluyordu.

Viktorya döneminde, “kadın” ve “anne” olmak üzere, iki farklı “kadınlık” tasviri yapılmaya başlandı. Bu iki tasvir ve çağrıştırdıkları, birbiriyle neredeyse taban tabana zıttı. Bir yanda, ahlaklı ve erdemli, annelik içgüdüsüyle uygun davranışları sergileyebilen gerçek İngiliz kadını; diğer yanda, İncil’den esinlenerek Havva üzerinden kurgulanan “kontrol edilemez, tehlikeli ve akılsız kadın” ve onun “uygunsuz cinselliği” vardı. Kadınlar, çocukları ve eşlerine erdemle donatılmış bir aile ortamı sunarak, ulusun ahlakını korumakla yükümlüyken yine de sürekli kontrol altında tutulmaları gerekli “yaratıklar” olarak algılanıyorlardı. Kadınlar, ahlak ve erdemi gelecek nesillere aktaracak olanlardı; fakat erkeklerden akıl olarak eksik olduklarından, her koşulda “mantıklı” hareket etmeleri beklenmemeliydi. Bu genel kanı, kadınların özgürlüklerinin kısıtlanmasının en temel gerekçesiydi. Kadınlar, her koşulda ya da kamusal alanda, uygun ve yerinde davranışlar gösterebilen erkekler tarafından idare edilmeli, ekonomi ve politika gibi akıl ve sağduyu gerektiren konulara dâhil edilmemeliydiler.⁴

Erkeklik, rasyonalizm ve yüksek kültürle özdeşleştirildikçe, kadınların, erkekleri akıl ve ahlak yolundan saptırabilecek, cinsel dürtülerini kontrol edemeyen ve şeytani yaratıklar olarak algılanması yaygınlaşarak devam etti. Bir yanda da, erkeklerin çizdiği sınırlara uyan ve uyduğu için mutlu olan “gerçek” İngiliz kadınları örnek alınması gereken model olarak sunuluyordu. Dönemin matbaa kültürünün ürünleri, her iki kadına dair imgelerle doluydu. Bu iki söylem, kol kola ilerliyordu. Ortak noktaları ise, iktidarı elinde tutan erkeklerin bakış açısıyla oluşturulmuş söylemler olmalarıydı.

Kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıklara yapılan vurgu, zaman içinde, sosyo-politik farklılıkların doğal olarak algılanmaya başlamasının gerekçesi oldu. Bu gerekçeler ise, toplumsal hak ve kuralların, iş bölümünün, yasal ve siyasi ayrıcalıkların cinsiyet ve güç dengelerine göre dağıtılmasında kullanıldı. Gücü elinde bulunduran ve istedikleri şekilde kullanan, yani imparatorluğun karar verme

⁴ Mary Poovey, **Uneven Developments: The Ideological Work of Gender in Mid-Victorian England**, Chicago, University of Chicago Press, 1988, s.1-24.

mekanizmasını kumanda edenler, beyaz, orta ve üst sınıf erkeklerdi.

Bu eşitsizliğe ek olarak, “ayrı alanlar ideolojisi,” Viktorya döneminde cinsiyetler arası ayrımın temelinde yatan neden oldu ve hayatın her alanına yayıldı. Onları yetiştirenler olmaları sebebiyle, çocukların ahlaki yönden zengin, imparatorluğa ait değerleri taşıyabilen, sağlıklı bireyler olmalarını sağlamak kadınların göreviydi. Bu görev, kadınların imparatorluğa bağlılıklarının da bir göstergesi olarak yansıtıldı. Kötülüklerden, ahlaksızlıklardan korumak adına, eşleri ve çocukları için, erdemlerle dolu bir “sığınak” yaratmak da kadınların sorumluluğundaydı. Kadınlar, geleneksel aile yapısını korumakla yükümlüydüler; eşleri ve çocuklarına sevgi ve ilgi göstermeliydiler. En önemli görevlerini ise, gönülden isteyerek ve üstün bir çabayla çocuklarını saygıdeğer vatandaşlar olarak yetiştirip imparatorluklarına bağlılıklarını göstererek yerine getirebilirlerdi. Yani kadınlar evin içinden sorumlu olup, “özel alan” ile yetkinen, erkekler “kamusal alanda” yetkin addediliyorlardı. Britanya İmparatorluğu’nun geleceğinin, erkeklerdense, kadınların ellerinde olduğuna dair algı yaygınlaştırılmaya çalışılıyordu.

1837 yılında, Kraliçe Viktorya tahta çıktıktan sonraki yüz yıl boyunca, İngiltere’de baskın olarak, ticaret ile ilgilenip dış dünyanın tüm çirkinliğiyle fedakârca mücadele eden bir erkek figürünün ailenin başında olduğu; bu sırada erdemli kadının da evi çekip çevirdiği yaygın bir orta sınıf kimliği vardı. Gittikçe güç kazanan orta sınıfı, “ahlaksız ve pis” olarak tanımlanan işçi sınıfı ve “tembel ve yozlaşmış” soylular sınıfından ayırt tutmak, üzerinde titizlikle durulan bir konuydu.⁵ Başlangıçta, orta sınıfa ait erkekler ve ailelerinin küçük ölçekli ekonomik başarıları, zaman içinde güç dengelerini etkilemeye başladı; toplumsal ve siyasal arenada, kendi ayakları üzerinde durabilen ve gün geçtikçe güçlenen bir sınıf ortaya çıktı. 1832’de orta sınıfın siyasi etkisi, bu sınıfın erkeklerinin belirli siyasi imtiyazlara kavuşmaları

⁵ İngiltere’de sosyal ve ekonomik sınıflar üzerine çalışmalar için bkz.: John R. Hall ed., **Reworking Class**, Ithaca, Cornell University Press, 1997; Gareth Stedman Jones, **Languages of Class: Studies in English Working Class History, 1832-1982**, Cambridge, Cambridge University Press, 1983; Dorothy Thompson, **Outsiders: Class, Gender, and Nation**, London, Verso, 1993; Patrick Joyce ed., **The Historical Meanings of Work**, Cambridge, Cambridge University Press, 1987 ve **Visions of the People: Industrial England and the Question of Class, 1848-1914**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

ile sağlamlaştırılmış oldu.⁶ İngiliz tarihçileri, 1832 yılında yürürlüğe giren oy kanunda, vatandaşlığa dair ilk cinsiyetçi yaklaşımların görüldüğüne dikkat çeker. Örneğin Catherine Hall'a göre, 1832 yasasıyla toprak sahibi olan kadınlardan yerel seçimlerde oy kullanma hakkının alınması, yönetici sınıfı erkekler tavrını belli etmiştir. 1832 yasasıyla orta sınıf erkeklere verilen oy hakkı ve çeşitli imtiyazlar, orta sınıf kadınlara tanınmıyordu. Orta sınıfa mensup bir kadın kamusal alanda makbul karşılanmıyordu. Bunun sebebi ise, bazı kadınları, örneğin işçi sınıfı kadınları, mecburiyetlerin kamusal alana dâhil ediyor olmasıydı; bu, saygıdeğer olmaları beklenen orta sınıf kadınları için "uygun" bir durum değildi. Ancak, bunu "zorunluluktan" yapmak durumunda kalan, kamusal alanın çirkin yüzüyle tanışmak mecburiyetinde olan, işçi sınıfı kadınlarının kamusal alanda görünür olması anlayışla karşılanabilirdi.

Evlilik kurumu, çoğu zaman, orta sınıf kadınları için mevcut düzeni koruyan sosyo-politik söylemin sınırları içinde saygınlıklarından bir şey kaybetmeden maddi sorunlarla baş edebilmelerinin tek yoluordu.⁷ Ne de olsa ev, kadına ait bir alandı; orta sınıfa mensup bir kadın, bu alanın tüm "konforundan" faydalanırken aynı zamanda otoritesini de konuşturabilirdi. İşçi sınıfı kadınları, orta sınıf kadınlarının sahip oldukları saygınlığa hiçbir zaman erişemeyeceklerdi; maddi imkânsızlıklardan ötürü evin dışında çalışmalarında bir sorun yoktu hatta bu doğal olardı. Bu durum, yükselmekte olan orta sınıf kimliğine bir tehdit oluşturmaktan çok onu güçlendirdi, aynı zamanda "ayrı alanlar ideolojisi" yani özel alan/kamusal alan ayrımını pazarlamak için başka bir dayanak daha sağladı.⁸ Kadınlar, haliyle, siyasetten

⁶ Catherine Hall, **White, Male and Middle-Class: Explorations in Feminism and History**, Cambridge, Polity Press, 1992, s.152.

⁷ Ulusal ekonomi, bu dönemde halen aile modeli üzerinden tanımlanıyordu. Ev ekonomisi ise aile bütçesi ise aile bireylerinin istek ve ihtiyaçlarına göre şekillenmesini temel alıyordu. Ev ve ev bütçesinin idaresinin sorumluluğu kadınlardaydı. Bu nedenle, kadınlar, finansal konulara karşı tepkisiz ve duyarsız olmadıklarını savunuyorlardı.

⁸ Anna Clark, **The Struggle for the Breeches: Gender and the Making of the British Working Class**, Berkeley, University of California Press, 1995; Sonya Rose, **Limited Livelihoods: Gender and Class in Nineteenth Century England**, Berkeley, University of California Press, 1992; Sara Horrell and Jane Humphries, "The Origins and Expansion of the Male Breadwinner Family: The Case of Nineteenth Century Britain," **International Review of Social History**, Vol: 42 (1997), s.63-78; Deborah Valenze, **The First Industrial Woman**, Oxford, Oxford University Press, 1995. İngiltere'de iş ve işçi sınıfı üzerine, bkz.: E.P.Thompson, **The Making of the English Working Class**, New York, Pantheon Books, 1964; E.J. Hobsbawm, **The Age of Revolution, 1789-1848**, New York, Weidenfeld and Nicolson, 1962; Asa Briggs and John Saville, **Essays in Labour History**, London, Shoe String Publishing, 1960.

tamamen dışlanmışlardı. Orta sınıf, elinde bulundurduğu mülkiyet hakkı sayesinde, dönem politikası üzerinde hak iddia etmeye başlayınca, siyaset de toplum da orta ve üst sınıftan erkeklerin hâkimiyeti altına girdi.

Mülkiyet hakkı konusu da, cinsiyet söz konusu olduğunda gittikçe karmaşık bir hal aldı. Bekâr kadınların mülk sahibi olma hakları vardı. En azından, belirli yerel seçimlerde –belediye meclis üyesi seçimleri gibi- mülk sahibi olmalarından dolayı oy kullanabiliyor ve bazı yerel kamu görevlerinde çalışma talebinde bulunabiliyorlardı. Fakat evli kadınlar, mülkiyet edinme haklarından tamamen feragat etmek zorundaydılar. Bu, aynı zamanda, her türlü siyasi haklarını kaybetmeleri anlamına geliyordu. Yasalar önünde, evli olmak demek, karı ve kocanın tek bir kişi olarak görülmesi demektir. Diğer bir deyişle, kadın kocasının kimliği altında algılanıyor, bir birey olarak tanınmıyordu. Evlilik sözleşmesi ile kadının sahip olduğu ya da miras yoluyla ona kalacak olan tüm mal ve mülkün tek sahibi kocası oluyordu.⁹ Buna rağmen, sayıca az olsalar da İngiltere’de bazı yüksek sınıfa mensup kadınlar, kamu görevi talebinde bulundular ve bazı yerel seçimlerde oy kullanabildiler. Her ne kadar, Viktorya döneminde, kadınlar için oy hakkı talep eden bir hareket oluşmaya başladıysa da, siyasal ve ekonomik hakların kazanılması ancak Birinci Dünya Savaşı sonrasında mümkün olmuştur.

Sonuç olarak, Viktorya döneminde, kamusal ve özel alan ayrımı, erkek ve kadın arasındaki ayrımların çizgilerini keskinleştirdi. Bu ayrımlar, hayatın her noktasına nüfuz etti; ekonomi, siyaset, hukuk, eğitim ve benzeri konular ayrıca topluma damgasını vuran her türlü norm “hayal edilmiş” ve “kurgulanmış” cinsiyet rolleri üzerinden belirlendi. Kadınların, ahlaki ve manevi değerler üzerinden oluşturulan sembolik kimliği, kamusal alanda yer almalarının önünü kesti. Kadınların toplumsal kimlikleri, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu örneğinde de göreceğimiz gibi, ancak çok daha sonra, yine geleneksel bir biçimde, hayır dernekleri ve kadın dergileri çerçevesindeki faaliyetlerle gelişebildi.

⁹Evli kadınların mülkiyet hakkına dair düzenlemeler, sadece üst sınıfa mensup evli kadınların varlıklarını korumaya yönelikti. Bu durum, Wilkie Collins’in o dönemde oldukça popüler olan **The Woman in White** (1860) adlı romanında işlenmiştir.

A.2. Ulusal/Emperyalist Kimlik ve İngiliz Kadını

Büyük Britanya İmparatorluğu, kolonileri sayesinde dünyanın her yerinde varlığını sürdürüyor. Üzerinde yükselip, imparatorluğumuzu gurur duyulası kudretine kavuşturan kanatlar, yüce değerinin kanıtıdır. İngiltere, gerçek siyasi üstünlüğü sayesinde Avrupa devletleri içinde yüzyıllar boyunca en önde dimdik ayakta duracaktır. Safsata ve hasetle, Büyük Britanya'nın siyasi sistemini ve düzenimizi bozma amacı güden vatan hainleri, ulusal kahramanlıktan uzak birer korkaktırlar. Onlar ki milli varlığımız için tehlike arz edenlerdir.¹⁰

On dokuzuncu yüzyıl boyunca, sömürgeciliğin meşrulaştırılması adına, dönemin popüler kültürü ve ürünleri önemli birer araç olarak yaygın bir şekilde kullanılıyordu. Her alanda, emperyalist fikirlerin yayılmasına çalışılıyor; üstünlük ve büyüklük hissi uyandırılarak İngiltere'nin egemen olduğu bir dünya imgesi yaratılmaya çalışılıyordu. İngiliz İmparatorluğu'nun genişledikçe, üstünlüğü korumak amacıyla, çeşitli toplumsal, siyasal ve teknolojik yeniliklerin ortaya çıktı. Bu genişleme ve yenilikler, "İngiliz olma" kimliğinin içeriğinde kökten değişimlere yol açtı. Bundan böyle, "İngiliz olma" tanımının karşılığı doğrudan sadece Britanya adaları olan Galler, İrlanda ve İskoçya'yı değil aynı zamanda Hindistan gibi sömürgeleri de kapsamaya başladı. Fakat ayrımları keskinleştirmek adına, bir de "Adalı Britanyalı" kimliği geliştirildi. Bu kimlik, sadece İngiltere'de yanı ana karada yaşayanları, daha üst ve saygın bir kimlikle öne çıkarmak adına vurgulanmaya başlamıştır.¹¹

Bu duruma ek olarak, imparatorluğun genişlemesi ile nüfusun artması sonucunda İngiliz olmanın, yani bir İngiliz erkeği ya da İngiliz kadını olmanın ne demek olduğunu belirleyebilmek amacıyla yeni kimlikler kurgulanmıştır. Angelia Poon'un da belirttiği gibi, "Viktorya döneminde İngiliz olmanın beraberinde getirdiği özellikler, ayrımcı/ayırıcı çizgiler üzerinden şekillenmiştir; biz ve diğerleri, vatandaş ve yabancı, sömürgeci ve sömürge, metropol yani ana kara ve koloni gibi ikilikler

¹⁰ British American Land Company, **Emigration: Practical Advice to Emigrants, On All Points Connected With Their Comfort and Economy**, London, 1834, s. 5.

¹¹ Marjorie Morgan, **National Identities and Travel in Victorian Britain**, New York, Palgrave, 2001, s.195. Marjorie Morgan şöyle belirtir, "Kıtayı gezerken İngiltere'den gelen gezginler Britanya adalarından olan herkesi 'İngiliz' adı altında toplamaya eğilimi göstermektedirler. Örnek olarak, Robert Louis Stevenson, Amerika'dayken İskoç oluşu hakkında yazılar kaleme almış ancak Avrupalılar ile muhattap olurken kendini her zaman için "İngiliz" olarak tanıtmıştır.

ortaya çıkmıştır."¹² Toplum, İngiliz olmanın ne demek olduğunu farkına varması gerekenler ve bu kimliğe hizmet edenler olarak ikiye ayrılmıştı. Bu bağlamda, ulusal yani yayılması gereken kimliği oluşturma işi, sadece adalarda yaşayan İngiliz vatandaşlarına ait olmuştur.¹³

Özellikle, Napoleon Savaşları (1800-1815) sonrasındaki süreçte, ulusal ve imparatorluk kimliği ve bunların nasıl tanımlanacağı sorunu daha da karmaşık bir hal almıştır. Diğer emperyalist güçlerin, başta Fransa'nın günden güne daha da güçlü hale gelmesinin sebep olduğu panik, bir yandan da sınırları genişlemeye devam eden imparatorluğun işgale açık hale gelmesi, kimlik kaybı korkusunu beraberinde getirmiştir.¹⁴ İmparatorluğun genişleme politikası, sürekli değişen ve çoğalan coğrafi bölgelerin İngiltere'ye olan fiziksel uzaklıklarını gün geçtikçe gözler önüne sermiştir. Merkezden uzaklaştıkça, "İngiliz olmak" ve "İngiltere'ye ait olmak" kategorileri altında iki farklı kimlik ortaya çıkmıştır.

Bu korku ve panik havası, Britanyalılık ve İngilizlik gibi kavramlarının yanı sıra, kadın ve erkeğe ait özelliklere, rollere, sembolik anlamlara da belirli standartlar getirilmesine neden olmuştur. Viktorya dönemi İngiliz imparatorluğunda, erkek nüfusun çoğu, özellikle de oldukça ayrıcalıklı bir konumda olan orta ve üst sınıfa mensup beyaz erkekler, her türlü politik güce ve yaptırıma sahip oldukları için ulusal ve emperyalist kimlikle ilgili kaygılarını dile getirebilme ve bu kimlikleri şekillendirme şansına sahip olmuşlardır. Yok sayılanlar ise, sınıfı, ırkı ya da almış olduğu eğitim fark etmeksizin kadınlar olmuştur. Kadınların, imparatorluk için sadece sembolik anlamları ve rolleri vardı. Fakat bu sembolik anlamlar ve roller oldukça güçlü temsillere işaret ediyordu.¹⁵ Joanne Sharp'ın da belirttiği üzere,

¹² Mary Seacole'un **Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands** adlı eseri üzerine kaleme aldığı makalede Angelina Poon İngiliz olmayı tartışır ve bu durumun, bir "söylem" ve sürekli değişen bir "performans" olduğundan söz eder. "Comic Acts of (Be)Longing: Performing Englishness in Wonderful Adventures of Mrs. Seacole in Many Lands," **Victorian Literature and Culture** 35: 2, 2007, s.501-16.

¹³ Linda Colley, **Britons: Forging the Nation, 1707-1837**, Yale University Press, 2005, s.1.

¹⁴ Patrick Parrinder, **Nation and Novel: The English Novel from Its Origins to the Present Day**, Oxford, Oxford University Press, 2006, s.2. Parrinder, farklı bir açıdan yaklaşarak, on sekizinci yüzyıldan başlayarak yirminci yüzyıla kadar İngiliz romanlarında "İngiliz olmanın" ne olduğunu araştırdı. İngiltere dünya imparatorluğunun merkezine yerleşirken İngiliz romanının on sekizinci yüzyılda sahip olduğu öneme kavuşması sadece bir rastlantı sonucu değildir. Parrinder, edebiyatın imparatorluk ile sürekli bir etkileşim halinde olduğunu altını çizer.

¹⁵ Colley, **a.g.e.**, s.237-238. 1814'de, bir geçit töreninde, Wellington Dükü ve Britannia, John Bull ve Mrs. Bull kılığında katılan kadın ve erkeklerden bahseder. Kocasını ile "yanyana" kutlamaya katılan

"İngiliz kadını, vatanseverlik ve milliyetçilik gibi kavramların en önemli sembolüydü; bu sembolik anlamlar ve roller, vatanın erkek bireyleri tarafından korunması gereken değerlerdi."¹⁶ Viktorya döneminin İngiliz kadını, İngiliz erkeklerinin korumak zorunda oldukları "ulusal hazine" olarak tanımlandı. "İdeal" İngiliz kadını, erkeklerin inandıkları ideolojiler çerçevesine sığdırılarak kurgulanmıştı.

Kadınların eğitim alamamaları ve yasalar önündeki eşitsiz konumları, kadınlarla ilgili geleneksel ve toplumsal fikirlerle birleşince, kadınlar eşitsizliklerle dolu bir dünyada var olma savaşı verdiler. İş olanakları neredeyse yok denecek kadar azdı. Buna, en iyi örnek mürebbiyelerin durumuydu. Kadınlar, sadece mürebbiyelik gibi işler bulabiliyorlardı fakat bu da bir yığılmaya sebep oluyordu. Çok sayıda kadının iş bulamamasından kaynaklanan toplumsal ve ekonomik bir sorun olduğu ortadaydı.

1850 ve 1860'larda, bu konuda başlayan tartışmalar, yeni bir toplumsal endişeye odaklandı. İngiltere'de, bekâr kadınlar sayıca erkeklerden fazlaydı. 1851 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımı sonucunda, İngiltere ve Galler topraklarında 1000 erkeğe 1042 kadın oranında bir nüfus dağılımı olduğu görülmüyordu. Bu orantısızlık, yüzyıl boyunca artarak devam etti. Dahası, İngiltere'de yaşayan yetişkin kadınların neredeyse yarısı bekârdı.¹⁷ Viktorya dönemi cinsiyet ideolojisi açısından, bu durum, özellikle orta sınıf için problem teşkil ediyordu. Eğer genç hanımlar doğal mevkileri olan eş ve annelik vasıflarını yerine getiremiyorlarsa, nasıl hayatta kalıp imparatorluğa katkıda bulunabilirlerdi?¹⁸

Bayan Bull, kadınların taleplerinin nihayet dikkate alınmaya başladığının göstergesidir. Bu kutlamada sadece izleyici olarak değil de katılımcı olarak yer almalarıyla beraber kadınlar kendilerinin de ulusun refahı ve gelişmesine katkıda bulunabilecek vatanseverler olduklarını kanıtlamışlardır. Enteresan bir şekilde "Bayan Bull" sadece kutlamaya katılımı ile değil, giymiş olduğu kostüm nedeniyle de vatansever olarak algılanmıştır. Yüzyıl başında gerçekleştirilen bu kutlama kadınların ulusun ve İngiltere'nin milliyetçilik anlayışının yapılandırılmasında aracılığını ve katılımını sağlamıştır.

¹⁶ Joanne Sharp, **Bodyspace: Destablizing Geographies of Gender and Sexuality**, New York, Routledge, 1996, s.100.

¹⁷ Elizabeth Helsinger, **The Woman Question: Society and Literature in Britain and America, 1837-1883**, New York, Garland Publishing, 1983, s.135.

¹⁸ A. James Hammerton, **Emigrant Gentlewomen: Genteel Poverty and Female Emigration, 1830-1914**, London, Croom Helm, 1979, s.30-31.

Erken dönem feministlerinden Barbara Leigh Smith Bodichon önderliğinde Langham Sarayı¹⁹ denilen gruba mensup hanımlar, bu durum üzerinden, orta sınıf kadınların sınıf statülerinden ve saygınlıklarından bir şey kaybetmeden bağımsız hale gelmeleri, iş bulup çalışabilmeleri amacıyla eğitilmeleri gerektiğini savunmaya başladılar.²⁰ İlk kadın hareketi bu şekilde ortaya çıktı. 1862'de, W.R. Greg, *National Review*'de basılan "Kadınlar Neden Sayıca Fazla?" adlı makalesinde durumu şöyle özetler:

Milletimizdeki bekâr kadınların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Bu artış, oldukça orantısız ve sıra dışıdır; sağlıksız bir ulusun belirtisidir. Her sınıftan fakat çoğunlukla orta ve üst sınıftan yüzlerce kadın, eşlerinin kazançlarını harcamak yerine hayatlarını kendileri çalışarak kazanmak istiyorlar Anne ve eş olmanın getirisi olan doğal ve uygun görevleri yapmak, evlerinde keyifle zaman geçirmek yerine ıstıraplı süreçlerden geçerek, meslek edinmeye çalışıyorlar. Bağımsız ve yarım yamalak bir hayat sürmeye çalışıyorlar. Sonuç olarak, bekâr kalıyorlar. Arkalarında da çözülmesi gereken bir sürü sorun bırakıyorlar.²¹

Greg'in yazısından da anlaşılacağı gibi, Viktorya dönemi cinsiyet ideolojisinin, kadınlığı, salt kocası ve çocukları için erdemli ve huzurlu bir yuvayı kuranlar olarak tanımlanan algı üzerinden kurguladığı görülür. Kadına dair, bunun dışında kalan tüm kimlikler, eksik, yetersiz ya da problemli olarak görülmüştür. Greg'e göre, bekâr kadınlar "fazlalık" tır çünkü "doğal" görevlerini yerine getirmemektedirler. Greg, çözüm olarak "yarım milyon" bekâr kadını, bu kadınlara "şiddetle ihtiyaç duyan" hatta "muhtaç olan" kolonilere sevk etmeyi önermiştir.²² Her ne kadar Greg kadınlara ulusal-empyryalist bir projenin parçası olmalarını meşrulaştıran bir yol açmayı niyet ederek bu fikri öne atmadıysa da, dönemin feministleri, bu öneriyi, taleplerini dile getirmede akıllıca kullanmışlardır.

1850'li yıllarda, bekâr kadınların sayıca fazla oluşları, basında, hararetle tartışılmaya devam etti. Çözüm olarak ise, metropollerde sınırlı imkânlar ve kaynaklarla hayatlarını sürdürmeye çalışan bu genç ve bekâr kadınların, deniz aşırı

¹⁹ İngiltere'de örgütlü kadın hareketinin doğuşu 1857–1859 yılları arasına denk gelir. Bu sürede, "The Society For Promoting The Employment of Women" ve "Englishwoman Review" adlı iki ayrı örgüt daha kurulmuştur. Bu örgütlerin tümü Londra'daki Regent Caddesi, Langham Place 19 numarada faaliyetlerine devam ettiklerinden dolayı bu ad verilmiştir.

²⁰ Helsinger, **a.g.e.**, s.133.

²¹ **A.e.**, s.136-7

²² **A.e.**, s.139.

kolonilere göçüne yardımcı olmak amacıyla derneklerin faaliyete geçmesine karar verildi. 1862 yılının başlarında, sırf bu amaç doğrultusunda, “Orta Sınıf Kadınların Göçü Derneği” adında bir dernek kuruldu.²³ Aynı amaçla, başka dernekler de kuruldu. Bunlardan en çok bilinenlerden bir tanesi Caroline Chisholm’ün “Family Colonization Loan Society” adını verdiği derneğiydi. Dernek, Avustralya ve Yeni Zelanda’ya göç etmek isteyen ailelere, fakat özellikle bekâr kadınlara para yardımında bulunmak amacıyla kurulmuştu. Kadınların gönderilmesinin nedenlerine dair iki söylem hâkimdi: Bekâr kadın nüfusunu azaltmak ve kolonileri kadınlar sayesinde medenileştirmek. Kadınlara, kolonileri medenileştirme görevi verildiği ve geleneksel rollerinin devam edeceğini fark eden feministler, orta sınıfa mensup kadınların kolonilere göçü konusunda desteklerini kestiler. Kadınların uygarlığın taşıyıcıları rolü üzerinden geliştirilen söylem, Viktorya dönemine ait ayrı alanlar ideolojisi ile fazlasıyla iç içe geçmişti. Feministler, iyi niyetleriyle destek verdikleri bu hayır derneklerinin aslında kadınların yararına bir şey yapmadığını fark edince durum değişti. Kadınlar, göç ediyor fakat eş ve anneler olarak ekonomik ve siyasi bağımlılıklarını sürdürüp İngiliz aile yapısını imparatorluğun sınırları dışına “dayatmaktan” öte bir şey yapmıyor ya da yapamıyorlardı.

Bir süre sonra, kadınların göçü konusunda kurulan dernekler, halk arasında evlilik ajanslarından pek de farklı algılanmamaya başladı. Bu dernekler, ısrarla kadınların kolonilere gitmelerini, bu sayede “İngiltere’nin bunaltıcı atmosferinden kurtulacaklarını ve ekonomik fırsatlar yakalayıp İngiltere’ye katkıda bulabileceklerini” lanse etmeye devam etti.²⁴ Diğer yanda, feministler, kadınların imparatorluk içindeki rollerinin sadece evle sınırlı kalmayıp, kamusal alanı da kapsayacak şekilde yeni baştan tanımlansa, ideal olana daha çabuk ulaşılabilceği düşüncesini yaymaya çalışıyorlardı. Denge yaratmak amacıyla, kadınlar konusunda, feminist ve emperyalist ideolojilerin birbirleriyle örtüşebileceklerini iddia eden orta ve üst sınıflar kadın ve erkeklerden bir aydın grubu oluştu.

²³ Göç dernekleri hakkında daha detaylı bilgi için, bkz.: Una Monk, **New Horizons: Hundred Years of Women's Migration**, London, H.M.S.O, 1963; A. James Hammerton, **Emigrant Gentlewomen**, London, Croom Helm Ltd., 1979; Julia Bush, “The right sort of woman: female emigrates and emigration to the British empire, 1890-1910,” **Women's History Review** 3 (1994), s.385-409; Lisa Chilton, **Agents of Empire: British Female Migration to Canada and Australia, 1860-1930**, Toronto, Toronto University Press, 2007.

²⁴ Chilton, **a.g.e.**, s.18.

Bu bir grup aydın, aile modelini, kadınların kamusal alana dâhil olabilmelerinin bir ön şartı olarak gördü. İngiliz kadınları, bu şekilde, bir sonraki bölümde inceleneceği üzere, Tanzimat Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi oldukça politik bir söylemin merkezine oturtuldular. Kadınlar, evlerinin ve imparatorluğun kraliçeleri olarak tanımlandılar. İngiliz kadını, önce ailesinin sonra da imparatorluğun ahlakının, medeniyetinin ve rakipleri karşısında üstünlüğünün simgesi haline getirildi. Ulusal kimliğe, kadınlar üzerinden bir değer kazandırılmaya çalışıldı. İngiliz ırkı, ahlak da dâhil olmak üzere her alanda üstün görülüyordu. Bu durumda, İngiliz kadını da ulusun ahlakından aile kurumundaki kilit rolüyle sorumlu olduğu için Viktorya dönemi cinsiyet ideolojisine son derece uygun davranarak, bu üstünlüğe katkıda bulunuyordu. Ulusun, sembolik olarak aile kurumunun genişletilmiş bir modeli, siyasal ve kamusal alanın sunulduğu saygınlık alanı olarak algılanması sonucunda, feminist söylemde, büyük değişiklikler meydana geldi.

Yüzyılın sonlarına doğru, ulusal İngiliz kimliği ve imparatorluk kimliği aynı anlama gelmeye başlamıştır. İmparatorluk kimliği, İngiliz ulusal kimliğinden ayrı tutulamamıştır. Stephen Heathorn'un da belirttiği üzere, Viktorya döneminde "milliyetçilik ve vatandaşlık ile ilgili fikirler idealize edilmiş ve ulusal topluluğunun kültürel sınırları belirlenmiştir. Bu durum, daha sonraları ırka ve cinsiyete dair güç dengeleriyle harmanlanıp keskin bir hiyerarşi oluşturmuştur."²⁵ İngiliz ulusu, kendini, kolonilerinin tam aksine bir bütün olarak görmüş fakat bazı iç ayrımların varlığını da kabul etmiştir. Bu dönemde, İngiltere'de var olan ırk söyleminin son derece tutarsız olduğunun altı çizilmelidir: ırk denildiğinde, sadece "beyazlardan bahsedilmiyordu; İrlandalı, İskoç ve diğer "beyaz" gruplar da, İngiliz ırkı ile karşılaştırıldıklarında aşağı görülüyorlardı. Dönemin politik söylemine göre, İngiliz ırkı tüm alanlarda üstündü. Bu üstünlüğün, İngiliz İmparatorluğu'na, üstlenmesi gereken ötekileri medenileştirme görevi verdiğine inanılıyordu. Bugüne kadar, en gelişmiş ve medeni kültürel, ahlaki ve siyasal sistemi kurduklarını düşünen İngilizler, bu uygarlığı, dünyanın her köşesine yaymalarını meşru kılmaya çalışıyorlardı.²⁶

²⁵ Stephen Heathorn, "Let us remember that we, too, are English: Constructions of Citizenship and National Identity in English Elementary School Reading Books, 1880-1914," *Victorian Studies*, Vol: 38, No: 3, 1995, s.395- 397.

²⁶ Heathorn, *a.g.e.*, s.401.

Bu söylemin mantıksal uzantısı, emperyalist sistemi desteklemeyenlerin hem imparatorluk hem de ulusal kimliğe zarar verdikleri inancıydı. İşte bu noktada gelecek kuşakları doğurup yetiştirenler olarak İngiliz kadınlarına büyük roller düştüğüne inanıldı. Emperyalist ve/veya ulusal kimliği inşa edenler İngiliz erkekleri, bunu yayacak olanlar ise İngiliz kadınlardı. İngiliz kadınlarından çocuklarına, gelecekte İngiltere'nin kolonilerinden birinde sahip olunacak bir iş ve geçirilecek bir hayatın son derece saygın olacağını tembihlemeleri salık verildi. Çünkü İmparatorluk idealini kucaklayan bu kadınların, bir yandan da İngiliz üstünlüğünü yaratıp yaşatacaklarına ve böylece “üstün” milli karakteri güçlendireceklerine inanılıyordu. İngiliz ulusu ve Büyük İngiliz İmparatorluğu arasında çok kuvvetli bir bağ vardı. Ulus ve imparatorluk arasındaki bu simbiyotik ilişki dönemin feministlerine tarihsel bir güç verdi. Feministler ise İngiltere'nin medenileştirme görevinin bir uzantısı olarak kadın hareketine meşrutiyet kazandırmak için bu söylemi kullandılar.²⁷

Bu durumu, Viktorya döneminin cinsiyet normlarına eleştirel yaklaşan, fakat aynı zamanda, içten içe emperyalist egemenliği ve söylemini kanıksamış kadınların, sonradan feminizme dönüşecek düşüncelerini ortaya koymaya başlamaları olarak açıklayabiliriz. Eğer İngiliz toplumu, ahlaki konular da dâhil olmak üzere her alanda üstün olarak kabul ediliyorsa, İngiliz kadınları da, bu üstünlüğü korumak için ulusa karşı sorumlu olarak algılanıyorlardı. İngiliz kadınlarının ırksal ve milli üstünlüğün korunmasına yönelik belirli görevleri olduğunu öne süren Viktorya dönemi cinsiyet ideolojisi de bu söylemi kökten destekliyordu.

Milletin, ailenin genişletilmiş hali olduğu görüşünden yola çıkan radikal feministler, kadınların kamusal alanda dışlanışına müdahale eden fikirler üretmeye başladılar. Kadınların koloniler üzerinde herhangi ahlaki ve pozitif bir etkileri olamayacağını iddia etmek, metropolde yani ana kara da ahlakın koruyuculuğunu yapamadıkları anlamına geliyordu ki bu, milli kimliğe karşı bir eleştiri yöneltmek ile eş değerdii. Aynı alanlar söyleminin geçerliliğini yıkmak isteyen bazı Viktorya dönemi feministleri, kendileri ile İngiliz erkekleri arasındaki benzerliklere dikkat çekmek istediler. Bu, ancak iki cinsiyet arasında ortak payda olan imparatorluğa karşı duyulan sorumluluk bilincine vurgu yaparak gerçekleştirilebilirdi. Anlaşıldığı

²⁷ Burton, **a.g.e.**, s.6.

üzere, dönemin feministler dahi, cinsiyet kalıpları dâhilinde düşünmeye devam ettiler.

İngiliz kadınlarının hem ulusal ve emperyalist hem de cinsiyet kimlikleri öne çıkarılmaya çalışıldı. Britanya, kadınlar sayesinde, “kocaman mutlu bir aileye dönüşen imparatorluk” imgesiyle anılmaya başlandı. Bu yeni imparatorluk projesinde, kadınlara rol verilmesi eşitlikçi bir tavır gibi gözükse de kadınların geleneksel rolleri pekiştirilmekten öteye gitmedi. Feministler, İngiliz milli ve imparatorluk kimliği, siyasi başarıları ve askeri zaferleri ile kendilerini ilişkilendirmenin menfaatleri doğrultusunda olduğuna kanaat getirmişlerdir. Böylelikle, kadınlar, kendilerini ulus ve imparatorluk ile birlikte tanımlayarak kadının "öteki" olarak kurgulanmasının önüne geçmeye çalışmışlardır.²⁸

Feministlere göre, İngiliz kadınları, İngiliz olmanın getirdiği erdem sayesinde diğer ulusların kadınları ile karşılaştırıldığında, üstünlerdi. İmparatorluğunun kurucu üyeleri olarak tam vatandaşlığı hak etmeliydiler; kurtarıcı, yenileyici bir sosyal güç olarak kamusal alanda görünür olmalıydılar. Kadınların ahlaki üstünlükleri, ailevi sorumluluk kapsamından sonra ulusal çıkarlara da hizmet etmeye başlamıştır. Cinsiyet, geçmiş dönemlerden farklı bir şekilde kamusal alan ile doğrudan bağlantılı ulusal ve ahlaki bir boyut kazanmıştır. Kamusal alan ve toplumsal cinsiyet ilişkisi, ulusal ve emperyalist kimlikler dolayısıyla vatandaşlık için oldukça önemli bir hale gelmiştir.²⁹

Feminist hareket, kadınların içinde bulundukları koşulları iyileştirme amacıyla ortaya çıkan bir hareket olarak yapılandırılrsa da öne çıkarılan kolonilerde yaşayan kadınlar değil sadece İngiliz kadınları olmuştur. Viktorya dönemi feministleri, kolonilerde yaşayan kadınlara karşı bir sempati duymuşlardır. Fakat bu sempatinin nedeni, İngiliz kadınları ile aralarında benzerliklerden ve ortak sorunlarından dolayı değil, tamamen bu kadınları, daha aşağı hatta zaman zaman zavallı olarak görmelerinden dolayıdır. Söylem olarak, her zaman, benzerliklere değil farklılıklara yoğunlaşmıştır. İngiliz feministler, kolonilerdeki kadınlar ile İngiliz kadını arasında bir karşılaştırma yapabilmek için "medeniyet" kavramını temel alarak kavramsal bir kategori yaratmışlar ve bunu "emperyalist feminizm"

²⁸ A.e., s.35.

²⁹ A.e., s.43.

olarak tanımlanmışlardır.³⁰

Viktorya dönemi, cinsiyet ideolojisi ve emperyalist kimlik kurgusu, İngiliz kadını “kadınsı erdemler ve saflık” üzerinden ahlaki üstünlük değerleriyle donatmıştır. Bu nedenle, İngiliz feministler kendilerini toplumsal gelişmenin bekçileri olarak lanse etmişler ve en azından toplumsal ahlak konularıyla ilgili kamuoyu tartışmalarında yer alma talebinde bulunmuşlardır. Hem feminist hem de ulusal politik söylem, ırksal saflık ve anneler tarafından bu saf ırkın devamı konuları ile ilgili oldukça baskın bir çizgide ilerlemiştir.³¹ Feministler ve imparatorluğu yöneten erkek sınıf, kendilerini önemli ve imparatorluğa karşı sorumluluk sahibi vatandaşlar olarak gösterebilmek adına mevcut imajlarını korumuşlardır.

Buna ek olarak, her iki grup, kadınların doğuştan maddi ve manevi sorumluluklarla dünyaya geldiklerini, söylemlerinin odak noktası haline getirdiler. İngiliz kadınları, görevlerini layıkıyla yaptıklarından ötürü, “geri kalmış” kolonilerde yaşayan insanlarını da eğitmek hatta “kurtarmak” sorumluluğunu taşıyorlardı. Böylece, onlar da “gelişip” İngiliz modelinin takipçileri haline gelebileceklerdi. Fakat asla “gerçek” birer İngiliz olamazlardı. Ahlaki ve ırksal üstünlük, imparatorluğa karşı sorumluluklar – bu üç karakteristik öge, Viktorya dönemi İngiliz halkının, kendilerini ve imparatorluğu algılayış biçimlerini yansıtmaktadır. Sonuç olarak, ilk dalga feminist hareketin destekçileri ve yönetici sınıfı İngiliz erkekleri, İngiliz kadını, “medeniyet elçileri ya da melekleri” olarak tanımlamaktan öteye gitmemişlerdir.

Ancak İngiliz muhafazakârlarına göre, kadınlar, İngiliz emperyalizminin izlediği politikaları anlamaktan acizdiler. İmparatorluğa katkıda bulunmaları imkânsızdı. Bu nedenle, kadınlara oy hakkı vermenin bir manası yoktu. Dönemin muhafazakâr gazete ve dergilerinde, kadınlara oy hakkı verilmesi konusuyla dalga geçen yazılar yayınlanmaya başlandı. Örneğin, 1909'da gazeteci Goldwin Smith, “İngiliz kadınlarının Hindistan'ı Yönettiğini Hayal Edin” başlığıyla alaycı olmasına

³⁰ Antoinette Burton “The White Woman's Burden: British feminists and The Indian Woman, 1865-1915,” **Western Women and Imperialism: Complicity and Resistance**, ed. Nupur Chaudhuri and Margaret Strobel, Bloomington, Indiana University Press, 1992.

³¹ Anna Davin, “Imperialism and Motherhood” **Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity**, ed. Raphael Samuel, New York, Routledge, 1989.

rağmen oldukça takdir toplayan bir yazı kaleme aldı.³²

Muhafazakârların kanısı, kadınların siyaset yapmamaları ve siyasi haklardan faydalanmamaları yönündeydi. Tersi bir durum, korku ve endişeye neden oluyordu. Muhafazakâr aydınlar, kadınların siyasete katılmalarının koloniler üzerindeki maskülen ve güçlü İngiliz etkisini sarsacağını iddia ettiler. Gerekçe olarak da, kadınların, İngiliz İmparatorluğu'nun en büyük dayanağı olarak gösterilen maskülen “fiziksel, rasyonel ve teknik güç” ten mahrum olmalarını gösterdiler.³³

A.2.1. Viktorya Dönemi'nde Vatandaşlık ve Kadın

Vatandaşlık üzerine teorileriyle tanınan İngiliz T.H. Marshall, vatandaşlığı “bir topluluğun tam üyesi olarak kurgulanıp sınıflandırılanlara, daha fazla yetkileri olanlar tarafından bahşedilen bir statü” olarak tanımlar. Marshall, vatandaşlık teorilerini geliştirirken, sadece beyaz, orta ve üst sınıf İngiliz erkeklerini göz önüne almıştır. Vatandaşlık, sivil, siyasal ve toplumsal hak ve yükümlülükleri de beraberinde getirir.³⁴ Marshall'a göre bu haklar sadece beyaz, orta sınıf ve erkek olanlara aittir. Çağdaş teorisyenlerden bazıları, Marshall'ın tanımlamasının, İngilizler ve beyaz erkeklerin siyasi hayatları ile sınırlı olmasından ötürü oldukça kısıtlı olduğunu ileri sürerler.³⁵ Ruth Lister, vatandaşlığın maskülen bir kavram olmamasına rağmen kavramın hemen her türlü siyasi ideolojide, özellikle Britanya İmparatorluğu'nda bu şekilde kurgulandığından bahseder.³⁶ Linda Kerber da, benzer bir düşüncüyü dile getirir:

Kral ile halk, baba ile oğul arasındaki ilişkiyi temelden değiştiren erkeklerin devrimci nesil, ne yazık ki kadın ile erkek, karı ile koca, anne ile çocuk arasındaki ilişkiyi değiştirmeyi reddetti. Britanya'da erkekler, evin reisi olmak gibi ataerkil düzenin getirmiş olduğu ayrıcalıklardan toplumsal

³² Burton, a.g.e., s.185.

³³ Brian Harrison, **Separate Spheres: The Opposition to Women's Suffrage in Britain**, London: Croom Helm, 1978, s.75-8.

³⁴ T. H. Marshall, **Citizenship and Social Class**, Cambridge, Cambridge University Press, 1950, s.14.

³⁵ Martin Bulmer, Anthony M. Rees, “Conclusion: Citizenship in the Twenty-First Century,” **Citizenship Today: The Contemporary Relevance of T.H. Marshall**, Ed. Bulmer and Rees London, University College of London Press, 1996, s.269; Stuart Hall and David Held, “Citizens and Citizenship,” **New Times: The Changing Face of Politics in the 1990s**, ed. Stuart Hall and Martin Jacques, New York, Verso Press, 1989, s.178; Adrian Oldfield, “Citizenship and Community: Civic Republicanism and the Modern World,” **The Citizenship Debates**, Ed. Gershon Shafir, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1998, s.77.

³⁶ Ruth Lister, **Citizenship: Feminist Perspectives**, New York, New York University Press, 2000, s.337.

faaliyetlerde faydalanmaya devam ettiler.³⁷

Cinsiyetler arası ayrım, özgür olma ve itaat etme arasındaki farkın bir uzantısıdır. Erkekler, özgürlüklerini doğal bir hak gibi toplumsal ataerkil haklara dönüştürdüklerinden, kadınlar bu toplum sözleşmesinin eşit bir parçası olarak görülmezler. Kadınların, özgür bireyler olmadıkları çok açıktır. Britanya’da çocukların oy kullanmaları ne kadar mantıklıysa, kadınların oy kullanması da o kadar mantıklı görülüyordu.”³⁸ Cinsiyetler arası farklılık aynı zamanda siyasi farklılık anlamına da gelmekteydi.

Her ne kadar Marshall, vatandaşlık teorilerini geliştirirken cinsiyet meselesine değinmemiş olsa da, Sylvia Walby, Marshall’ın modelinin, “farklı zaman dilimlerinde, cinsiyet ve ırk bağlamında, birbirinden farklı toplumsal gruplar tarafından farklı vatandaşlık kavramlarını, tartışmaya açtığından ötürü” son derece önemli olduğunu iddia eder.³⁹ Walby, ihtiyaç sebebiyle Birinci Dünya Savaşı’nda yer almamış olsalardı, kadınlara temel vatandaşlık haklarının hiç birinin verilmemiş olacağını ileri sürer.⁴⁰ Kadınlar, savaşta onlardan beklenen görevleri yerine getirdikleri için belirli siyasal haklar elde etmişlerdir. Bu konuda, İngiliz kadınları bir istisna değildi; tüm dünyada, aynı eşitsizlik vardı.

Vatandaşlık kavramı, cinsiyet söz konusu olduğunda, her zaman için daha da belirsiz bir hal alır. Yönetici sınıfların kurguladıkları mevcut modeller ile talep edilen modeller, daima bir çatışma içindedir. Bu belirsiz ve çelişkili modeller, on dokuzuncu yüzyılda, imparatorlukların siyasal yapısı sebebiyle çok daha problemli bir hal almıştır. İngiliz kadınlarının tam vatandaşlık elde etmelerine karşı çıkılmasının altında yatan sebep, kadınların iş gücüne katkıda bulunmadıkları ve ailenin geçimini sağlayan erkekler tarafından bakıldıklarını iddia eden muhafazakâr görüştü. Eve ekmek götürenler, kadınlar değildi. Dolayısıyla, siyasi hakları da hak etmiyorlardı. Kadınlar eşlerinin, babalarının ve kimi durumlarda oğullarının ve erkek kardeşlerinin birer “uzantısı” olarak görülüyorlardı. Toplumda herhangi bir konum

³⁷Linda Kerber, **No Constitutional Right to Be Ladies: Women and the Obligations of Citizenship**, New York, Giroux, 1998, s.9.

³⁸ Carol Pateman, **The Sexual Contract**, Cambridge, MA: Polity Press, 1988, s.89.

³⁹ Sylvia Walby, “Is Citizenship Gendered?” **Sociology**, Vol:28, No: 2, May 1994, s.381.

⁴⁰ Walby, **a.g.m.**, s.385.

elde etmeleri sadece bu erkekler üzerinden mümkün olabiliyordu. Bu durumun diğerk bir sebebi ise, geleneksel ataerkil söylemin kadınların bırakın erkekler gibi eşit vatandaş olmalarını, yapıları gereğı kendilerini idare etmekten ve mantıklı karar vermekten aciz olduklarını ileri sürmesiydi.

Kadınların vatandaşlığı üzerine yapılmış çalışmalar incelendiğinde, İngiltere'de cinsiyet ve vatandaşlığın tarihine bakıldığında, sistemin erken on sekizinci yüzyılda kadınların kocaları himayesinde yaşamaları ile ilgili kanunların yapılmasıyla kurulduğu görülür. Erkek ve kadın arasındaki eşitsizlik, evli kadına ancak kocası üzerinden belirli sivil ve yasal kimlikler tanıyan yasalar sonucunda oluşmuştur. Bu yasalara göre, kadınların evlendikten sonra mal ve mülkleri üzerinde herhangi bir söz hakları kalmıyor, mahkemeye gidemiyor ya da kocalarından bağımsız olarak yasal haklara sahip olamıyorlardı.

British Nationality Act, 1730 (Büyük Britanya Vatandaşlık Yasası) “doğuştan İngiliz olan herkesin çocukları da, niyet ve amaç ne olursa olsun, ebeveynleri gibi, krallığın doğuştan vatandaşları olacaklardır” diye buyurur.⁴¹ Her ne kadar, 1730 Yasası'nda, cinsiyet konusuna doğrudan bir gönderme olmasa da, bu durum, 1832 Reform Yasası ile kadınların aleyhine bir hal almıştır. 1832 Reform Yasası, tüm erkeklere seçme ve seçilme hakkını tanıırken, kadınları, bu hakkın dışında tutmuştur. Sömürgecilik ile birlikte ojeni ve yozlaşma tartışmaları hız kazanmış, vatandaşlık kavramı bağlamında, ırklar arası farklar, cinsiyet ve etnisite konuları kadınlar söz konusu olduğunda daha da eşit olmayan bir hal almıştır. 1870 Yasası ile birlikte, kadınlar, kendi milliyetlerini çocuklarına aktaramaz oldular. Ayrıca, farklı bir milliyetten bir erkekle evlenmeleri durumunda, İngiliz olma haklarını kaybettiler.

1914 yılında yürürlüğe giren Yabancılar Yasası, bir kadının yabancı bir erkekle evlenmesi durumunda vatandaşlıktan atılacağını ve doğacak çocukların, ancak babanın İngiliz olması durumunda, İngiliz olarak sayılabileceğini kanunlaştırdı.⁴² Ancak 1948 yılında yürürlüğe giren Vatandaşlık Yasası sayesinde, yabancı bir erkekle evli kadınlar, İngiliz vatandaşlıklarını koruyabilir hale geldiler. İngiliz bir erkekle evlenmiş olan yabancı kadınlar da, doğrudan İngiliz

⁴¹ <http://www.uniset.ca/naty/BN1730.htm> 2 Haziran, 2010.

⁴² <http://www.uniset.ca/naty/BN1914..htm> 2 Haziran, 2010

sayılmıyorlardı; eğer isterlerse bağıllık yemini sonrasında, Birleşik Krallık vatandaşı olmak için talepte bulunabiliyorlardı.⁴³ 1964 yılında yürürlüğe giren İngiliz Vatandaşlık Yasası ise, “İngiliz anneler, çocuklarının uzakta ve bir devlete bağlı olmamaları durumunda Birleşmiş Krallık ve Kolonilerinin kendisine vermiş olduğu hakları, çocuklarına devretme hakkı” tanıyordu.⁴⁴ 1965 yılında yürürlüğe giren İngiliz Vatandaşlık Yasası, İngiliz erkekleri ile evlenmiş yabancı kadınların vatandaş olabilmesi konusuna bazı yapıcı değişiklikler getirdi.⁴⁵

1981 yılında düzenlenen İngiliz Vatandaşlık Yasası, “var olan İngiliz yasalarında yapılan değişiklik sonucunda doğan çocukların hem anne hem de babaları üzerinden İngiliz vatandaşlığına sahip olabilmelerini yasallaştırdı. Ancak, o tarihten önce doğanlar, vatandaşlık hakkına sahip olamıyorlardı. Vatandaşlıktan mahrum bırakılanlar, on sekiz yaşına girmeden önce talepte bulunarak vatandaşlık almaya hak kazanabilirlerdi. Bu da, 1961 yılı ve sonrasında, İngiliz anneden doğan bir çocuğun İngiliz vatandaşlığı için başvurabileceği anlamına geliyordu. Bunun dışında kalan, İngiliz vatandaşı olmayanlara ise, Milletler Topluluğu'na üye bir devletin vatandaşlığına sahip oldukları takdirde, İngiltere'de ikamet etme hakkı tanındı.⁴⁶ İngiliz vatandaşları arasındaki ayrım 1948 Vatandaşlık Yasası sonrasında daha da ortaya çıktı. Sömürge kolonilerden çekilme ve beyazların çoğunlukta oldukları bölgelerde uygulanmaya başlayan sert milliyetçilik yasalarına tepki olarak İngilizler Birleşik Krallık ve Kolonileri (krallık ve geriye kalan koloniler) ve Milletler Topluluğu vatandaşları (eski koloniler ve idareler) olarak ikiye ayrıldı. Vatandaşlık yasalarını inceleyecek olursak, 1981 yasasının yürürlüğe girmesi ile birlikte, İngiliz vatandaşı olabilmenin ancak İngiliz bir babaya sahip olmakla mümkün olabildiğini görürüz. Ayrıca, başvurunun yapıldığı sırada anne ve babanın evliliğinin devam ediyor olma şartı aranıyordu.

Daha önce de belirtildiği gibi, vatandaşlık kavramının temelinde toplumun bazı üyelerinin dâhil edilmesi ve bazılarının dışlanması vardır. Hangi bireylerin vatandaşlığa kabul edileceği ve bu bireylere hangi hakların verileceği ile ilgili

⁴³ www.uniset.ca/naty/BN1948.htm Detaylı bilgi için, Jacqueline Bhaba, Sue Shutter, **Women's Movement: Women under Immigration, Nationality and Refugee Law**, Trent, Trentham Books, 1994.

⁴⁴ <http://www.uniset.ca/naty/BN1964..htm> 2 Haziran, 2010

⁴⁵ <http://www.uniset.ca/naty/BN1965..htm> 2 Haziran, 2010

⁴⁶ www.uniset.ca/naty/BN1981.htm

tartışmalar İngiliz vatandaşlık yasalarından da anlaşılabilceği üzere ırkçı, cinsiyetçi, sınıfsal ve milliyetçi parametrelerle şekillenmiştir. Vatandaş olmayı, devletlerin sınırları içinde yaşayan bazı bireyleri için diktiği bir kıyafet olarak düşünürsek, İngiliz vatandaşlığının farklı stil, renk ve bedenlerde giysiler olduğunu, ancak hiçbirinin, kadınlara uygun olarak görülmediğini belirtmek gerekir. Kadınlar, devlette ve devlet tarafından gerektiği kadar temsil edilmezler. Kadınların siyasal süreçlerde yer almalarının önünde engeller olduğu açıktır.⁴⁷ Daha önce de belirtildiği üzere, İngiliz kadınların kendini idare etme ve kara verme yeteneğinden aciz olduğuna inanılması nedeniyle vatandaş olamayacakları fikrine hapsedildikleri söylenebilir.⁴⁸

Diğer bir açıdan bakıldığında, 1870 yılı İngiliz kadınları için oldukça önemli bir yıl olmuştur. İlk Eğitim Yasası, ilköğretimin sadece erkekler ile sınırlı kalmayıp kızlara da zorunlu hale getirmesini ve oy kullanarak yönetimlerinde söz sahibi olabilecekleri okul heyetleri kurulmasını sağladı. 1870 yılında, Evli Kadınların Mülkiyet Yasası yürürlüğe girdi. Ancak, aynı yıl, Lordlar Kamarası yasanın bir bölümünü iptal etti; düzenlemenin kadınların geliri üzerinde artı yöndeki etkisi azaltılmış oldu. 1866'da, Yerel Hükümet Yasası sayesinde iki kadın belediye meclisine girdi. Fakat seçim, mahkemeye taşındı ve sonuç olarak, her ikisinin de üyeliği geçersiz sayıldı. 1894 Yerel Hükümet Yasası, evli olsalar dahi kadınların da erkekler gibi mahalli seçimlerde oy kullanmasına olanak sağladı. 1907'de, kadınlar, il veya meclis üyeliğine ve hatta hiç uygulanmasa da belediye başkanı seçilebilme hakkını kazandılar. 1918'de, nihayet kadınlar meclis seçimlerinde oy kullanma hakkını elde ettiler ve 30 yaş ve üstü kadınlara seçimlere aday olarak katılabilme hakkı tanındı. 1918 yılında gerçekleştirilen genel seçimde, 16 kadın aday vardı. 21 yaş ve üstü kadınlara oy kullanabilme hakkını ise 1928 Eşit Haklar Yasası ile verildi.⁴⁹

İngiliz anayasasınca, oy kullanmak evrensel bir insan hakkı olmaktan çok kazanılması gereken bir ayrıcalık olarak algılanıyordu. Bu dönemde, oy hakkı İngiliz

⁴⁷ John Hoffman, **Citizenship Beyond the State**, California, Sage Publications, 2004, s.3.

⁴⁸ Carole Pateman, **The Disorder of Women**, Cambridge, Polity Press, 1988, s.43-56.

⁴⁹ June Purvis, Sandra Stanley Holton, **Votes for Women**, New York, Routledge, 2000, s.38.

vatandaşı olmanın önemli bir simgesi halini aldı.⁵⁰ Kadınlara oy hakkı tanınması uğruna girişilen mücadele, ulus-devlet olma ve vatandaşlık kavramlarıyla yakından ilgiliydi. Antoinette Burton, on dokuzuncu yüzyılda “kadın sorunu”nun sadece oy hakkı elde etmekten ibaret olmadığından, aynı zamanda “kadınların ellerinde bulundurdıkları ahlaki otoritenin kamuda uygulanışı” konusunu da içerdiğinden bahseder.⁵¹ Feministler, İngiltere vatandaşı erkekler ile eşit haklara sahip olabilmek için zorlu mücadeleler vermişlerdi. Burton’ın da belirttiği üzere “kadınlar, İngiliz hükümetinden, Birleşik Krallık sınırları içinde doğmalarından ötürü doğal olarak sahip olmaları gerektiğine inandıkları haklardan faydalanabilmeyi istediler. Bu, ne yersiz ne de daha önce duyulmamış bir talepti.”⁵² Kadınlar, tam vatandaşlık elde edebilmek adına çeşitli dernekler kurdular. Bunlardan bazıları, Uluslararası Kadınlar Konseyi, Viktorya Birliği, Ulusal Kadın İşçiler Birliği, Anneler Birliği ve Uluslararası Kadınların Oy Hakkı İttifakı’dır.

O dönemin yurtsever ve emperyalist kadın ve erkekleri, birkaç grup çevresinde toplanmıştı. Bu gruplar arasında, Viktorya Birliği en etkin olanıydı.⁵³ İlk iki şube, 1902’de kurulmuştu. 1904’e gelindiğinde dört tane yeni şube açılmıştı. Birlik, hızla yeni şubeler açmaya devam etti. 1908 yılında, şube sayısı yirmiyi, 1914 yılında ise yirmi yediyi bulmuştu. Ancak çoğu birkaç yıldan daha fazla ömürlü olmadı. Birliğin yayın organı olan, *Victoria League Monthly Notes* 1910’da yayınlanmaya başladı.

Kadınların imparatorluğa karşı görevlerinden bahseden *The Times* gazetesi, Viktorya Birliği’nin “İmparatorlukla ilgili konuları düzene sokma ve bu konuların kadınsı taraflarını ortaya çıkarmada” etkin olduklarını kaleme alan bir yazı yayınladı.⁵⁴ Bu sayede, Birlik kamuoyunda oldukça popüler bir hale geldi. Viktorya

⁵⁰ Catherine Hall, Keith McClelland and Jane Rendall, ed., **Defining the Victorian Nation: Class, Race, Gender and the Reform Act of 1867**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

⁵¹ Burton, **a.g.e.**, s.33.

⁵² **A.e.**, s.52-59.

⁵³ Franz Coetzee, **For Party or Country: Nationalism and the Dilemmas of Popular Conservatism in Edwardian England**, New York, Oxford University Press, 1990, s.3; John M. MacKenzie, **Propaganda and Empire**, Manchester, Manchester University Press, 1984; John M. MacKenzie, ed., **Imperialism and Popular Culture**, Manchester: Manchester University Press, 1986; Barbara N. Ramusack and Antoinette Burton, “Feminism, imperialism and race: a dialogue between India and Britain”, **Women's History Review**, 3 (1994), s.469-81; Clare Midgley, ed., **Gender and Imperialism**, Manchester: Manchester University Press, 1998.

⁵⁴ **The Times**, 2 July 1910.

Birliği, hayır işlerini organize etti, çocukların ve işçi sınıfının imparatorluk genelinde bir eğitime tabi tutulmalarına önyak oldu, kolonilerden İngiltere'yi ziyaret edenlere misafirperverlik gösterdi; edebiyat ve sanat girişimlerinde bulunup, toplumsal reformu, imparatorluk genelinde önemli bir konu haline getirdi. Bu şekilde, Viktorya döneminin orta sınıf kadınları arasında, emperyalist ideolojinin gelişmesine katkıda bulunuldu.

Birlik, ayrıca, Güney Afrika'yı misyonerlik faaliyetleri ve kolonileşme neticesinde İngilizleştirerek, Kanada'daki İngiliz nüfuzunu koruyarak, bu coğrafyalar ile İngiltere arasındaki siyasi ve kültürel bağları güçlendirmeye çalıştı. Amaç, üstün İngiliz ırkını korumaktı.⁵⁵ İmparatorluğun yurtsever anneleri, İngiltere ve onun denizaşırı güçlü kolonileri için “sağlıklı bir nesil” meydana getirmeli ve yetiştirmeliydiler. Kadınlar, imparatorluğun ufak prototipleri olarak algılanan sağlıklı, yurtsever ve güçlü ailelerin muhafaza edilmesinden sorumlu tutulmalarından ötürü üstün ırkın devamı ve yenilenmesi de onların görevlerinin en başında geliyordu.⁵⁶

Medenileştirilmesi gerektiği düşölen bir başka grup ise işçi sınıfıydı. Genel olarak işçi sınıfının imparatorluk kimliği ve bilincini benimsemekten uzak olduklarına inanılıyordu. Bu nedenle, eğitilmeleri elzem görülüyordu. Orta ve üst sınıfa mensup kadınlar tarafından, işçi sınıfına, İngiliz olmanın ön şartlarından kabul edilen “sadakat, bağlılık ve ahlak” üzerine eğitimler verildi. Verilen dersler, yapılan konuşmalar, okuma grupları, yarışmalar ve eğlencelerin tamamı işçi sınıfını eğitmekle yükümlü okulların İngiltere'ye olan bağlılığı teşvik etme amaçlıydı. Aynı zamanda, Viktorya Birliği'nin organize ettiği geçit törenleri, çeşitli gösteri ve konuşmaların yapıldığı bir İmparatorluk Günü de kutlanmaya başlanmıştı.⁵⁷ Viktorya Birliği'nin verdiği eğitimin odak noktası, propaganda, eğitim ve kültürel faaliyetlerle imparatorluğa olan manevi desteği ve bağlılığı arttırmaktı.⁵⁸ Düzenlenen yarışmalar arasında kompozisyon yarışmaları da vardı. Bu yarışmalarda katılımcılara yazmaları için imparatorluk ile ilgili temaların seçildiğini konular veriliyordu. “İmparatorluk

⁵⁵ Eliza Riedi, **a.g.m.**, s.569.

⁵⁶ Jane Lewis, **Women and Social Action in Victorian and Edwardian Britain**, Stanford, Stanford University Press, 1991, s.262-301.

⁵⁷ Riedi, **a.g.m.**, s.572.

⁵⁸ J. G. Greenlee, “Imperial Studies and the Unity of the Empire,” **Journal of Imperial and Commonwealth History**, Vol:7, 1979, s.321-35; “Education and Empire,” **Times**, 24 April 1907.

Vatandaşlığı: Ayrıcalıkları ve Sorumlulukları”, “Monarşinin İmparatorluk için Önemi” ve “İmparatorluk Günü: Anlamı ve Amaçları” bu konulardan bazılarıydı. Bunlara ek olarak, İngiltere'nin geniş coğrafyasını tanıtmak ve imparatorluk bilincini aşlamak adına İngiliz tarihi, coğrafya ve edebiyat dersleri verildi. ⁵⁹ İmparatorluk kimliğini şekillendirmek için eğitimin gerekli olmasının yanı sıra toplumsal reformun da en az eğitim kadar önemli olduğu görüşü paylaşıldı. Metropolde yaşayan işçi sınıfı, göz önünde olduklarından, İngiliz milli ihtişamını da temsil edeceklerinden fiziksel, biyolojik ve psikolojik durumları iyileştirilmeli ve bir düzene sokulmalıydı. ⁶⁰

Bunun dışında, Birlik düzenli olarak kolonilerden 1000 adet ziyaretçi kabul etmeye başladı. Amaç “ziyaretçilere İngiltere'deki gerçek ev yaşantısını yani gerçek İngiltere'yi tanıtmak ve aynı zamanda onları daha da yakından tanımaktı.” ⁶¹ Eliza Riedi'nin de yorumladığı üzere:

Bu insanların İngiltere'yi ziyaret etmesi, İngiltere'nin gerçek evleri olduğu fikrini güçlendirebilirdi, fakat aynı zamanda imparatorluk ile koloniler arasındaki bağı güçlendireyim derken bu insanların bağımsız bir milli kimlik yaratma fikirlerini de canlandırabilirdi. Ülkede kullanılmakta olan cinsiyetçi söylem, Birliğin kadınların emperyalist aktivitelere katılımını meşrulaştırdı: Ev sahibelerinin geleneksel rollerinin kapsamını artırmak, erkek egemen siyasi arenalara dâhil olmaktan geçen yol haline geldi. ⁶²

Ailenin sembolik olarak ulusun karşılığı olması, İngiliz kadınlarının “bir anne gibi” kolonilerden gelen ziyaretçilere yardımcı olması da sembolik ve ulusal bir görev olarak vurgulanmıştır. Dolayısıyla, kadınlardan İngiliz ulusunun anneleri olarak bu süreçte faal fakat erkeklerin uygun gördükleri rollerle yer almaları bekleniyordu.

⁵⁹ Riedi, **a.g.m.**, s.596.

⁶⁰ A. Milner, **The Nation and the Empire**, London, 1913, s.172-3.

⁶¹ Lady Wallace, **The Story of the Victorian League in Scotland, 1907-1957**, London, 1957, s.6.

⁶² Riedi, **a.g.m.**, s.599.

B. FEMİNİST VE MİLLİYETÇİ SÖYLEMLERİN DOĞUŞU

B.1. Öjenizim ve “Yeni Kadın” Söylemi

Yukarıdaki bölümde belirtildiği gibi, İngiliz kadını, imparatorluk ile ilgili endişelerin arttığı bir dönemde, annelik ve emperyalizm odaklı oldukça önemli bir söylemin içine çekildi. Sorumluluk duyguları taşıyan bir anne olmak ahlaki bir yükümlülüktü; kadınların vatandaş olarak algılanmalarının ilk kuralıydı. Bu zorunluluk üzerinden annelik ve kadınlık bilimsel bir güç alanı haline geldi. Artık İngiliz İmparatorluğu’nun gündeminde “yeni kadın” kavramı vardı.

Bu oldukça cinsiyetlendirilmiş “yeni kadın” ve vatandaşlık kavramında, evlilik ve annelik, vatandaş olmanın temel öğeleri halini aldı. Frances Swiney şöyle belirtir, “kadınlar biyolojik özelliklerinden ötürü erkeklerden daha hünerlidirler ve öncelikle doğurgan olmak gibi insanlığın devamı için gerekli olan her hayati özelliğe sahiptirler.”⁶³ “Yeni kadın” kavramı ile birlikte, feministler, cinselliğin bir gücü olduğunun farkına vardılar. “Yeni kadınlar” siyasal alanda güç elde etmek için taleplerini ulusun devam etmesinin bir koşulu olarak dile getirmeye başladılar. Gelecek nesillerin anneleri olarak, kamusal ve siyasal alanın vazgeçilmez katılımcıları olmaları zorunluydu.

Dolayısıyla, feministler, İngiltere’nin ve gelecek nesillerin “yenilenmesinde” kendi rollerini ön plana çıkarmak için annelik kültürünü yozlaşma ve yenilenme söylemleri ile birleştirdiler. Eğitilmiş, modern fakat aynı zamanda mütevazı ve şefkatli anneler sayesinde İngiliz olmanın karakteristik özelliklerinin yeni nesillere aktarmada daha başarılı olunacağına inanıldı. İleride “ideal vatandaş” olacak çocukların biyolojik ve zihinsel sağlıkları için “modern” annelere sahip olmaları çok önemli olarak algılanıyordu. 1899 yılında, *Westminster Review*’de yer alan bir makalede şöyle yazıyordu: “Üretmek, yetiştirmek evrimin temeli olduğuna göre evlilik, annelik de medeniyetin temelidir.”⁶⁴ 1890larda, feministler, biyolojik vatandaşlığı, öjenizm teoriyle yeniden biçimlendirdiler; mücadelelerini, “bilimsel” bir zemine oturttarak “evrim teorisine” göre toplumda hak ettikleri yeri elde

⁶³ Frances Swiney, *The Awakening of Women; or, Women’s Part in Evolution*, London, William Reeves, 1899, s.25.

⁶⁴ Angelique Richardson, “The Eugenization of Love,” *Victorian Studies* Vol:42, No:1, Winter 1999, s.227-55.

edebilmek için sürdürdüklerini iddia ettiler.⁶⁵

“Yeni kadın” söylemi, imparatorluk İngiltere'sinin toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf rollerinin ve bir bütün olarak ulusun algılanışında büyük önem taşımıştır. Aile, kadınların uluslarına karşı sorumlulukları arasında en önde gelmeye başlamıştır. Daha da önemlisi, öjenik söylemi savunan feministler arasında “seçici üreme” ve “sivil annelik” konuları gündeme gelmiştir. “Seçici üreme” ve “sivil annelik” yozlaşmakta olan toplumun elinde bulundurduğu en güçlü silahlar olarak görülmüştür. Bu ideolojiye göre, sadece kadınlar, biyolojik açıdan ellerinde bulundukları üstünlükleri sayesinde İngiliz toplumunu yozlaşmaktan kurtarabilirlerdi.

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru, “yeni kadın” kurgusunun sıra dışı başarısı, basında yer alışı ve tartışmaların toplum üzerindeki etkisi oldukça güçlüydü. Dergiler, gazeteler ve romanlar, yeni kadın kavramını tanıtırak topluma yerleştirmek için kullanıldı. Yeni kadınlar tarafından ya da yeni kadınlar üzerine yüzlerce roman, hikâye ve makale kaleme alındı.⁶⁶

1880 ve 1890'ların en çok okunan romanları, Isabella O. Ford tarafından yazılan *On the Threshold* (1895), Ella Hepworth Dixon'ın *The Story of a Modern Woman* (1894)⁶⁷ Annie Holdsworth'un *Joanna Trail, Spinster* (1894), ve Netta Syrett'in *Nobody's Fault* (1896) adlı eserleriydi.⁶⁸ Dönemin en popüler kadın yazarları, Olive Schreiner, Mona Caird ve Sarah Grand, “yeni kadın” konusu ile yakından ilgilenmişlerdi. Mona Caird (1854-1932) son derece aktif bir feministti. Caird, National Society for Women's Suffrage, Women's Franchise League, Women's Emancipation Union ve London Society for Women's Suffrage için çalıştı. Kadın haklarının ateşli bir savunucusuydu. Konu ile ilgili birçok yazı kaleme aldı. Bunlardan biri de, "Neden Kadınlar Haklarını İstiyor?" başlığıyla yayınlandı. Yazı,

⁶⁵ Angelique Richardson, **Love and Eugenics in the Late Nineteenth Century: Rational Reproduction and the New Woman**, Oxford, Oxford University Press, 2003, s.9.

⁶⁶ Robert Louis Stevenson, George Gissing, H.G. Wells, Arthur Conan Doyle, Rider Haggard, Bram Stoker'ın romanları örnek olarak gösterilebilir

⁶⁷ Ella Hepworth Dixon (1855–1932) 1894 yılında kaleme aldığı romanı **The Story of a Modern Woman** ile tanınır. Heidelberg ve Londra Müzik Okulu'nda müzik ve resim üzerine iyi bir eğitim aldıktan sonra *Woman's World* adlı derginin editörü olmuştur. Yeni kadının oluşumu üzerine birçok oyun yazmıştır.

⁶⁸ Netta Syrett'in (1865-1943) **Portrait of a Rebel** adlı romanı 1936 filme uyarlanmış ve **A Woman Rebels** adıyla izleyicilerle buluşmuştur.

kadınlara özgürleşmenin yolları gösteren bir rehber niteliğindeydi. Sarah Grand (1854–1943), on dokuzuncu yüzyıl toplumsal ve ahlaki saflığın feminizminin öncü figürlerinden biriydi. Kadınları eğitim almalarını, çalışmalarını ve kamuda görünülür olmalarını savundu. Grand'e göre, evlilik ve annelik kadınlar için en önemli iki unsurdur; kadınlar, ırkın kuvvetlenerek devam etmesi için evlenmeden önce en iyi şekilde eşlerini seçmeliydiler. Grand, açık bir şekilde öjenik söylemin savunucusuydu. Fikirleri üzerinden kadınların kamusal alanda özgürleşmesinin, eğitim alıp kariyer sahibi olmalarının yollarını aradı.

Öjenik söylem, ırk ve sınıf kavramları üzerinden kadınlara İngiltere nüfusunu yenileyecek üstün ve sağlıklı çocukları yetiştirme zorunluluğu dayatmış ve kadınları, milli kimlik söyleminin ortasına yerleştirmiştir. İngiltere'de öjenik söylem, yasalarda ve kamu politikalarında yer bulamadı ancak popüler ve entelektüel fikirlerin tartışıldığı zeminlerde çok etkin oldu. Bu bağlamda, öjenik söylemin İngiliz kültürü üzerinde, yön veren etkileri olduğu söylenebilir. Francis Galton, Karl Pearson ve Havelock Ellis gibi entelektüel ve gazeteciler, anneliğin bir toplumsal görev olduğu fikrini yaymakta öncelik etmişlerdir.⁶⁹ Francis Galton, 1904'de, öjenizmi, "ırkın kalitesini artıran tüm dış etkenler ile ilgilenen ve aynı zamanda ırkı daha iyiye götüren bilim" olarak tanımlamıştır. Biyolojik unsurlara dayanan bu kimlik yapısı, cinsiyetler arası temel farklılıklara dayandırılıyor, kadın olmayı sadece anne olmak ile sınırlandırıyor. Feministlerin bu konu ile ilgili kaleme aldıkları çeşitli yazılara bakıldığında, Sarah Grand, Ellice Hopkins, Jane Hume Clapperton ve George Egerton gibi dönemin önde gelenlerinin Charles Darwin ve Francis Galton'ın fikirlerinden etkilendikleri görülür. Hepsinin ortak noktası, kadınların İngiliz ırkını yenileyip ileriye taşıyacaklarına yürekten inanmalarıdır. Öjenizm ve feminizm ideolojisine inanan İngiliz aydınları, kadınların özgürlüklerini savunurken aynı zamanda bu konunun ayrılmaz bir parçası olarak gördükleri ulusal ve ırksal yenilenmeyi ve ilerlemeyi de ön planda tutmuşlardır.

Öjenik söylemin temelinde, ırk üstünlüğü inancı vardır. Bu nedenle, önem verilen konu, yeni nesillerin meydana getirilmesi ve yozlaştığına inanılan İngiliz ırkının yenilenmesiydi. Öjenikler, vatandaşlık söylemleri dâhilinde ırk, sınıf ve

⁶⁹ Francis Galton, "Eugenics: Its Definition, Scope and Aims," *American Journal of Sociology*, Vol:10, No:1, July, 1904, s.1.

cinsiyet anlatımları birbirlerinden ayrı tutmadılar. “Yeni Kadın” söylemi, biyolojik sebeplerden ötürü sahip oldukları üstünlüğün kendilerini nüfusu denetim altında tutma ve “kadının saflığını koruma” hususunda kadınları yetkili atadığından bahseder.⁷⁰ Angelique Richardson, öjenik söyleminin “seçici üreme”nin amacının “sivil annelik” kavramının aktarımı olduğundan ve bunun hâlihazırda var olan Viktorya dönemi annelik algısı ile son derece uyumlu olduğundan bahseder.⁷¹

Daha öncede belirtildiği gibi, imparatorluğa yaklaşımların değiştiği bu dönemde, cinsiyetlendirilmiş vatandaşlık kavramı kadınların doğuştan ahlaklı, hayırsever ve mütevazı oldukları fikrini temel almıştır. Bu algı, beraberinde biyolojik determinizmi ve cinsiyetler arası farkları gündeme getirmiştir. Böylece toplumsal ahlak ve gelişme, biyolojinin ilgilendiği bir sorun haline gelmiştir. 1894 yılında Karl Pearson'ın yazdığı üzere:

Dünyaya gelen her insan, öncelikle toplumsal büyümeye katkı sağlayacak bir vatandaşdır. Anneliğin vatandaş yaratmanın temel taşlarından biri olması sonucu olarak, kadın hareketi önemlidir. Evli kadınlar, çocuk yetiştirmeleri gereken dönemde çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Bunlar bir yasayla düzenlenmeli, özellikle işçi sınıfındaki yozlaşma sona erdirilmelidir.⁷²

Özgür iradeyle edinilmiş bir görev bilinci, vatandaşlığın ve beraberinde elde edilecek hakların önemli bir parçasıydı. Çoğu zaman, vatana bağlılığın en bariz örneği askerlikti. Diğer bir deyişle, gerektiği zaman vatan uğruna ölmek, her hizmetin üstündeydi. Kadınlar, erkeklerin sahip olduğu fiziksel güçten mahrum oldukları için askerlik görevlerini yerine getiremiyorlardı. Genel kanı, bu sebepten ötürü kadınların vatandaş olarak sayılmamaları gerektiği yönündeydi. Ancak, “sivil annelik” kavramı, kadınlara eşit vatandaşlık ve oy kullanma hakkı talep edecekleri yeni bir fırsat sundu. Kadınlar, İngiliz İmparatorluğu'nun geleceğini ve güvenliğini sağlayan ordu için gerekli olan erkekleri hayata getirenlerin kendileri olduklarını hatırlattılar. Bu yeni söyleme, “Öjenik Oy” adı verildi.⁷³ Women's Freedom League'den (Kadınların Özgürlüğü Birliği) Charlotte Despard şöyle yazar:

⁷⁰ Andrea L. Broomfield, “Eliza Lynn Linton, Sarah Grand, and the Spectacle of the Victorian Woman Question: Catch-Phrases, Buzz Words and Sound Bites,” *English Literature in Transition* Vol.47, No.3, 2004, s.253.

⁷¹ “Selective breeding” ve “Civil Motherhood”

⁷² Karl Pearson, “Women and Labor,” *Fortnightly Review* 61, 1894, s.569-70.

⁷³ Burton, a.g.e., s.13-15. “Eugenic Vote”

Dünyada kendine ait olanı elinde tutma yeteneğine sahip sağlıklı bir ırkı dünyaya getirmek ve yetiştirmek için ruhsal ve fiziksel bütünlüğü yerinde, özgür iradesini doğru kullanabilen kadınlara ihtiyacımız var. Dinç, saf ve bağımsız kadınların varlığından ancak onların özgürleşmelerinden sonra söz edebiliriz. Kadınlar oy hakkını talep etmektedirler çünkü bizler vatandaşlarız, bu ulusa aیتiz. Vatani ilgilendiren her konu bizi de ilgilendirir.⁷⁴

Sadece erkekler için değil, kadınlar için de daha iyi eğitim olanakları ve daha yüksek maaşları gündeme getiren programlarla, ailelerin maddi durumlarının iyileşeceğini ve bu şekilde tüm aile bireylerinin İngiltere'nin üretken vatandaşları haline dönüşeceğini vurgulayan bir görüş yayılmaya çalışıldı. Mrs. Beeton tarafından kaleme alınan *Book of Household Management*, 1861 (Ev Ekonomisi) kitabında kadınların imparatorluk için neler yapması gerektiği yazılıydı. "Ev, kadınlara özgü bir yerdir; ev içi görevler, imparatorluğun da faydasına olduğu düşünülerek yapılmalıdır."⁷⁵ "Ev içi görevlerin" önemi vatana karşı sahip olunan görevler ile doğrudan ilişkilendirildi. Mrs. Ellis, *The Women of England: Their Social Duties and Domestic Habits* (1850) (İngiltere'nin Kadınları: Toplumsal Görevleri ve Ev içi Davranışları) adını verdiği kitabına şu şekilde bir giriş yapar:

İngiltere'nin karakteristik özellikleri arasında yurtseverliği teşvik etmek gibi birçok özellik vardır. Fakat bu özellikler arasında öyle bir tanesi vardır ki tüm İngilizleri sadece yüceltmeyi değil aynı zamanda yaşatmayı ve korumayı da öğütler. Bu İngiltere'nin yapısında vardır. Evin verdiği huzur ve ateşin başında toplanmış aile bireyleri, o erdemli yüzler. Bunların hepsi bu güzel ülkenin kadınlarının ahlakı ve davranış biçimlerine derinden bağlıdır.⁷⁶

Ellis, kadın okuyucularına seslenerek "yerine gelmesini istediğiniz talepleriniz varsa; önce ulusun ahlakının sizlere bağlı olduğunu hatırlamalı ve hatırlatmalısınız" der.⁷⁷ Bu söylem, iki farklı amaca hizmet etmiştir: Kadınlara, İngiltere'nin ahlak bekçileri rolü yüklenmiştir. Yurtsever görevler adı altında İngiltere sembolik olarak da olsa büyük bir aile olarak tasvir edilmiştir. Kadınlar, önce ailelerinin sonra da İngiltere'nin baş taçları olarak addedilmişlerdir. Vatandaşlık hakkı ve beraberinde eğitim, oy kullanma ve mülkiyet hakkı "elbette" zaman içinde verilecektir.

⁷⁴ A.e., s.33.

⁷⁵ Isabella Beeton, *Book of Household Management*, London, 1861, s.1.

⁷⁶ Sarah Ellis, *The Women of England: Their Social Duties and Domestic Habits*, London, 1850, s.1.

⁷⁷ A.e., s.6.

İngiliz kadını imgesi aynı zamanda İngiltere'nin ahlaki üstünlüğü ve emperyalist amaçlarını meşrulaştırmada önem taşıyan İngiliz milli karakterinin bir parçası olarak gösterilmiştir.⁷⁸ Tanzimat ve sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda göreceğimiz gibi, imparatorluğun durumu, kadınların durumundan ayrı tutulmamaya başlanmıştır. Kadınlar, kamuda görünür olmaya başlamaları ve kaleme aldıkları yazılar sayesinde, siyasal alana ek olarak toplumsal ve kültürel alanlara erişim taleplerini daha sık dile getirmeye başlamışlardır. On dokuzuncu yüzyıl edebiyat ve basını, toplumsal endişeleri, siyasal krizleri su yüzüne çıkarmıştır. Aynı edebiyat ve basın, Viktorya dönemi kadınlarının durumlarını, problemlerini, çabaları göstermenin yanı sıra, ulusun kurulması ve korunması konularında üstlerine düşen rolleri ve sembolik anlamlarını vurgulamada da aktif bir araç olarak kullanılmıştır.

B.2. İngiliz İmparatorluğu'nda İlk Dalga Feminizm

İlk dalga feminizm, 1830'lu yıllardan 1914 yılına kadar süren, feminizm ilk dönemine verilen isimdir. 1850li yıllarda, İngiltere'de, ilk organize olmuş kadın hareketi, Langham Sarayı Hanımları olarak anılan bir grup feminist kadının bir araya gelmesiyle oluşmuştur.⁷⁹ Bu dönem feministlerinin temel endişeleri ve amaçları öncelikle kadınların eğitimi ile ilgiliydi. Bir diğer amaçları ise, kadınların yasal konumları üzerine tartışmaları gözler önüne sermekti. Özellikle, kadınların toplum içindeki konumları, oy hakkı ve kadınların istihdam edilmesi konularına dikkat çekmeye çalıştılar.

Zaman içinde, kadınların eğitimi konusu diğer konulara nazaran ön plana çıktı. Kadınların hayatlarını idame ettirebilmeleri için babaları ya da eşlerine bağlı olmayıp, kendi ayakları üzerinde durmaları için eğitilmeleri şarttı. Fakat İngiliz orta sınıfını buna ikna etmek zordu. Öncelikle, yeterli eğitimi olmayan kadınlar için iş olanakları yoktu ve ebeveynler kızlarının eğitim aldıktan sonra çalışabilecekleri uygun meslekler olmadıkça kızlarına eğitim vermekten yana olmuyorlardı. Çünkü bu durumda, kızların eğitimine harcanan para, sokağa atılan para demekti. Bessie Rayner Parkes, 1859 yılında, bu durumu şu şekilde özetlemiştir:

⁷⁸ Poovey, **a.g.e.**, s.9.

⁷⁹ Candida Ann Lacey, **Barbara Leigh Smith Bodichon and the Langham Place Group**, New York, Routledge & Kegan Paul, 1986, s.67-90.

Tüm ekonomistlerin de kabul ettiği üzere, bir toplumsal kural olarak, bir babanın tüm çocuklarına bakması ya da onlara hayatlarını kazanmalarını öğretmesi gerektiği bilinir. Erkek çocukları için dikkate alınan bu konu, iş kız çocuklarına gelince unutulmaktadır. Çünkü kızlarının sorumluluğunu gün gelip evlendiklerinde başka bir erkeğin alacağı düşünülmektedir. Ancak, babaların kızlarının geleceğini olası kocalarına emanet etmelerinde bir başka sebep daha vardır: kadınlar bir mülke sahip olmaya ya da ellerinde tutmaya hiç de alışkın değillerdir. Ve yasalar kadınların sahip olduklarını tamamen kocalarına devretmektedirler. Diğer bir deyişle, babalar kızları için birikim yapıp sonra da bu birikimin bir başka erkeğe geçmesine çok da sıcak bakmamaktadırlar. Aynı şekilde kızların almış oldukları eğitimin getirilerine bir başka erkek doğrudan sahip olabiliyorken, kızlarına eğitim vermeye de yanaşmazlar.⁸⁰

Bir kraliçe tarafından yönetilmekte olan, dünyanın en geniş topraklara sahip İngiliz İmparatorluğu'nun sınırları içinde yaşayan kadınların oy kullanma hakkına sahip olmaması oldukça çelişkiliydi. Tahmin edilebileceği üzere, dönemin kadın hareketi, bu konu üzerinde çalışmalarını sürdürürken sıklıkla kraliçe imgesinden faydalandı. Özellikle, oy hakkı elde etmek ve ulusun eşit ve gerçek vatandaşları olmak konularında, Kraliçe Viktorya imgesini kullanıldı.⁸¹ Kadın hareketi, kadınların hükümet meseleleri ile ilgili oy kullanma haklarını ön plana çıkardığından dolayı siyasal bir mücadeleye dönüştü. Aynı zamanda, kadınların da vatandaş olarak görev ve sorumlulukları olması yönündeki faaliyetlerle ulusal ve toplumsal bir mücadele başlamış oldu.

Kadınların oy hakkı elde etmeleri ile birlikte cinsiyetlerini kaybedecekleri korkusu, dönemin söylemini cinsiyetler arası farkları ön plana çıkarmaya itti.⁸² Mary Lyndon Shanley şöyle iddia eder, "Siyasetin, kamusal dünyası ile ailenin içinde bulunduğu özel hayat arasındaki ayrımlar kalın bir çizgiyle belirlenmiştir."⁸³ Judith Walkowitz ve Susan Kingsley Kent de, cinsiyet politikaların hem oy hakkı hem de kadın hareketinde önemli rol oynadığının altını çizmişlerdir. Kent, erken dönem feminist hareketinin sadece oy hakkı üzerine çalışmalarını yürütmediğini, aynı zamanda Viktorya dönemine ait ayrı alanlar ideolojisini değiştirmeyi de amaçladığını

⁸⁰ Lacey, *a.g.e.*, s.147.

⁸¹ Kraliçe imgesinden yararlanmak hakkında detaylı bilgi için, Adrienne Munich, **Queen Victoria's Secrets**, New York, Columbia University Press, 1997.

⁸² Judith Walkowitz, **City of Dreadful Delight: Narratives of Sexual Danger in Late Victorian London**, Chicago: University of Chicago Press, 1992.

⁸³ Mary Lynon Shanley, **Feminism, Marriage, and the Law in Victorian England**, New Jersey, Princeton University Press, 1989, s.4.

belirtir. "On dokuzuncu yüzyıl feministleri, kamusal ve özel alanların birbirlerinden ayrı olmadığını iddia ederler. Kamusal olan özeldir ve özel alan da aynı zamanda kamusaldır. Her ikisi de oldukça siyasedir; çünkü kişisel olan, aslında siyasedir. Kadınlara oy hakkı tanınmasını savunanlar yürütülen bu kampanyanın 'cinsiyet savaşlarının' sonunu getirecek en iyi yöntem olduğuna inanıldı."⁸⁴ Bu nedenle, araştırmacılar, Viktorya dönemi feministlerinin ailenin içinde yer aldığı özel alanı siyasetin alanı olarak bilinen kamusal alana taşımaya çalıştıklarını iddia ederler.

Kadınlara yapıştırılan "evdeki melek" imajında, cinsiyetinden arındırılmış ruhani eş, sosyal hayattan arındırılmış olduğu gibi kendi vücudunun varlığından da uzaklaştırılmıştır. Hareketin lideri konumundaki Josephine Butler⁸⁵ ve destekçileri, bu ayrımın karşısında durdular, kamusal ve özel alan arasındaki ayrımı, geniş kitlelere yayılacak kampanyalar sayesinde ortadan kaldırmayı amaçladılar. Kız kardeşine göndermek üzere kaleme aldığı bir mektubunda, Butler şöyle yazar, "kadınlara adaletli davranılmasını sağlayıp, toplumun görüşünü değiştirmek istiyorsak, kadınlara, planlı ve yasalarca yapılan iğrenç aşağılanmaya bir son vermeliyiz."⁸⁶

Erken dönem feministler, kadınların eğitim ve ekonomik olanaklardan yararlanamadıklarının, daha da ötesi, bir insanlık suçuna maruz kalarak istemeden evlilik yapmaya dahi zorlandıklarının altını çizdiler. Feministlere göre, hayatta kalabilmek için, bazı kadınlar fahişelik yapmak, bazıları da istemedikleri halde evlenmek zorunda kalmaktaydılar. Bu bağlamda, evlilik de fahişelik de aynı kapıya çıkmaktaydı. Vatandaşlıktan ve vatandaşlığın getirdiği ayrıcalıklardan yararlanamamalarından ötürü, kadınlar, her iki durumda da köleleştiriliyorlardı.⁸⁷ Dönemin feministleri, cinsellik, cinsiyet rolleri, kamusal ve özel alan ve kadınlar için eşit haklar ile ilgili taleplerini dile getirmek için sokaklara döküldüler. Öncelikle, en büyük baskı unsuru olarak algıladıkları evlilik kurumunu hedef aldılar.

⁸⁴ Kent, **a.g.e.**, s.34.

⁸⁵ Butler, kadınların eğitime, işe ve siyasal haklara sahip olmalarını istedi. Tam vatandaşlığın hayata geçirilmesinde özgürlük ve eşitliğin önemini vurguladı ve cinsiyetlendirilmiş özel alan, kamusal alan ayrımının karşısında durdu.

⁸⁶ Josephine Butler, **An Autographical Memoir**, ed. G.W. Johnson and Lucy Johnson, London, 1928, s.32.

⁸⁷ Sally Ledger, **The New Woman: Fiction and feminism at the Fin de Siècle**, Manchester, Manchester University Press, 1997.

İngiltere'de yüzyıl ortalarında, evlilik kurumunu ilgilendiren yasalarda bazı düzenlemelere gidildi. 1857 Boşanma Yasası öncesinde kadınlar, oldukça zorlu bir süreç sonrasında eşlerinden boşanabiliyorlardı. Sonraki otuz yılda, her ne kadar oldukça yavaş bir şekilde gelişse de, kadınlara belirli yasal hakları vermek amacıyla yeni kanunlar yapıldı. Frances Power Cobbe'ın istismara uğramış evli kadınların yasalar altında korunmaları için verdiği mücadele sonucunda, 1870 ve 1882 Evli Kadınların Mülkiyet Hakları Kanunu; 1873 ve 1886 Velayet Yasası, 1878 Evlilik Kanunları yürürlüğe girdi.⁸⁸ Bu yasalar ve gelişmekte olan feminist söylem sayesinde modern evlilik kurumu ile eşit vatandaşlık fikirleri arasında bir bağ kuruldu.⁸⁹

Yüzyıl sonlarına doğru, öjenik söylem ve yozlaşma üzerine geliştirilmiş teoriler imparatorluğun iç ve dış politikalarını etkilemeye başlamıştı. Söylem, ulusun geleceğinin yozlaşma sebebiyle tehlikeye girebileceği üzerine yürütülen tartışmalardan ortaya çıkmıştı. Yozlaşma, toplumun tümü için tehlikeliydi.⁹⁰ Karl Pearson, İngiltere'nin geleceğinin, kadın sorunu ve biyoloji bilimiyle bağlantısını şöyle özetlemiştir:

Doğal olarak kadınlar annelik görevlerini en yüksek sosyal değer haline getirmeye çalışacaklardır. Kadınlar, anneliğin toplumsal bir faaliyet olduğunu anlamışlardır. Sırf bu bile son derece dikkate alınmalıdır. Bu durum, aynı zamanda, kadınların toplum üzerinde söz hakkı iddia etmelerini de sağlar.⁹¹

Oy hakkından sonra bu uğurda mücadele eden kadınlar, mücadelelerine kaldıkları yerden devam ettiler. Basından en çok da bu süreçte faydalandılar. Oy hakkı ve onun temsil ettikleri için verilen mücadele, kadınların özgürlüğünü, bağımsızlığını ve İngiliz ulusundaki yerlerini temsil ediyor ve tüm kadınları ilgilendiriyordu. Bunu yaymanın en kolay yolu, gittikçe etkisini artıran yazılı medyadan faydalanmaktı.

⁸⁸ Shanley, **a.g.e.**, s.14.

⁸⁹ Nancy Armstrong, **Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel**, New York, Oxford University Press, 1987, s.64-78.

⁹⁰ Michel Foucault, **The History of Sexuality: An Introduction**, New York, Vintage, 1978, s.54.

⁹¹ Pearson, **a.g.m.**, s.12.

B.3. On Dokuzuncu Yüzyıl Kadın Dergileri

Benedict Anderson'ın "hayali cemaatler" kurgusu üzerinden milliyetçiliği tanımladığı çalışmasında, yazılı kültür ve milli kimlik arasındaki ilişkiye daha önceki bölümde değinilmişti. Bu araştırma kapsamında, kadın dergilerine ve kadınlar ile ilgili olarak popüler basında yer alan görüşlere bakıldığında, ulusal ve imparatorluk kimliklerine dair algıların nasıl şekillendiğini görebiliriz. Viktorya dönemi cinsiyet kalıplarını takip eden dergiler ve şekillendiren dergilerde, kadınların ulus ve imparatorluktan dışlanışları oldukça barizdir.

Yüzyıl ortalarında, İngiltere’de basın, yüzlerce dergi ve gazetenin olduğu oldukça geniş ve etkili bir alanı kapsıyordu. 1850’den sonra, gazete, dergi, buna bağlı olarak da, okuyucu sayısı gün geçtikçe arttı. Dergiler, ideolojiler, cinsiyet, sınıf ve yaş grubu göz önünde bulundurularak belirlenen hedef kitlelere, ortak değerleri ve idealleri birer model olarak sunarak homojen bir toplum yaratmayı hedefliyordu.⁹² Bir politika dergisi olan ve sadece erkek okuyucuyu hedef kitle olarak belirleyen *National Review*’un kurucusu Walter Bagehot, dergisinin görevinin "modern erkeklere" neyi düşünmeleri gerektiğini söylemek gerekirse öğretmek olduğunu belirtti. *Fortnightly Review*’un editörü John Morley, yazarlarının birincil görevinin "ulusal bilinci oluşturmak” olduğunu açıkladı.⁹³

Bu dönemde, özellikle feminizm karşıtı orta sınıf erkekler, kadınlar için sadece kendi ideolojik çıkarlarına uygun kamusal kimliklerin propagandasını yapıyorlardı. Bu amaçla, yazılı kültürü kullanıp yeni toplumsal yapılar ortaya çıkardılar. Yazılı basın, kadınlar için olumlu ya da olumsuz kamusal kimlikler oluşturmada son derece üretkendi. Kadın hakları ile ilgili farklı fikirlere sahip olan yazarlar, kabul edilebilir kadın davranışının ne olduğu üzerinde fikir yürütmeye, bu

⁹² Feminist yayıncılığın doğuşunun önemi üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar için, bkz. Phillipa Levine, "The Humanising Influence of Five O’Clock Tea: Victorian feminist Periodicals," **Victorian Studies**, Vol:33, No:2 (Winter, 1990), s.293-306. Pauline A. Nestor, "A New Departure in Women’s Publishing: The Englishwoman’s Journal and The Victoria Magazine," **Victorian Periodicals Review** 15 (1982), s.93-106. Rosemary T. VanArsdel, "The Woman’s Signal," **Victorian Periodicals Review** 15 (1982), s.107-115; Solveig C. Robinson, "Amazed at Our Success": The Langham Place Editors and the Emergence Of feminist Critical Tradition," **Victorian Periodicals Review**, Vol:29, No:2 (1996), s.159-72.

⁹³Houghton Walter, "Periodical Literature and the Articulate Classes," **The Victorian Periodical Press: Samplings and Soundings**, ed. Joanne Shattock and Michael Wolff, Leicester, Leicester UP, 1982), s.3-27.

fikirlerini de çeşitli gazete ve dergilerde yayınlamaya başladılar. *The Woman's Herald*, *Shafts*, *English Woman's Domestic Magazine*, *Alexandra Magazine*, *Victoria Magazine* ve *de Englishwoman's Review* bu dergilerden en önemlileriydi. Bu dergiler, İngiliz kadının hem destekleyen hem de itiraz eden sesi olmuşlardır.⁹⁴

Kısa bir süre basılmış olan *Alexandra Magazine*, kadınların oy hakkı konusuna odaklanmıştır. *Victoria Magazine* ise, 1860 yılının Mart ayında Emily Faithfull tarafından kurulmuş ve kadınların iş sahibi olmaları, eğitimleri ve yasal hakları ile ilgili makalelere öncelik vermiştir. Langham Sarayı Grubu'ndan birçok kadın, dergiye katkıda bulunmuştur. Ekim 1866'da, Jessie Boucherett, *Englishwoman's Review of Societal and Industrial Questions* adlı dergiyi çıkarmaya başlamış ve dergi 1910 yılına kadar uzunca bir süre yoğun ilgi görerek basılmıştır. *Woman's Herald* ise, toplumsal reformun gerçekleşmesi için gerekli görülen pratik ve çözüme yönelik konulara odaklanmıştır. Her ne kadar *English Woman's Journal* çok büyük bir okuyucu kitlesine ulaşamadıysa da İngiliz siyaset ve kadın tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir.⁹⁵ Bunun sebebi ise, İngiliz kadın hareketine yön veren Bessie Boucherett, Emily Davies ve Harriet Martineau gibi isimlerin yazar kadrosunda bulunmasıdır.⁹⁶

English Women's Journal'ı okuyan kadınlar, erkeklerin dünya meselelerini tartışabilmelerinin, son çıkan gazete ve dergileri takip etmelerinin ve toplumsal, mesleki bağlantıları kurmalarının yani kısaca ev dışında bir araya gelmelerinin önemini fark ettiler. Dergiler, en azından kadınların zihinlerinde kamusal bir alan oluşturdu. *English Woman's Journal*, evlerinde bile kısıtlı söz hakkına sahip olan kadınlar için eğitim ve iş konusunda daha iyi olanaklar talep eden, bağımsız ve güçlü bir kadın imajı yaratmaya çalıştı. Derginin yayın anlayışına göre, ancak bu şekilde kadınlar "öteki cins" olarak değil de insanlığın eşit diğer parçası olarak görülebilir ve imparatorluğun refahına gerçekten katkıda bulunabilirlerdi.⁹⁷

Helen Taylor'ın "Kadın ve Eleştiri" adını verdiği makalesi 1866 yılının Eylül ayında, *Westminster Review*'de yayınlandığında büyük yankı uyandırdı. Taylor,

⁹⁴ Margaret Beetham, Kay Boardman, ed., **Victorian Women's Magazines: An Anthology** Manchester, Manchester University Press, 2001.

⁹⁵ Emily Davies, 1862 yılının Eylül ayında derginin editörlüğünü üstlendiğinde, dergiye abone olan kadınların sayısı 624'dü.

⁹⁶ **English Woman's Journal**, 1 March 1858, s.75.

⁹⁷ "The Disputed Question," **English Woman's Journal**, August 1858, s.362.

makalesinde kadınların ulusun birer parçası olduklarını dile getirmişti.⁹⁸ Helen Taylor, John Stuart Mill'in üvey kızıdır ve Mill'in o dönem için oldukça liberal bulunan görüşlerinden etkilenmiştir. Taylor, makalesinde, liberal düşünce üzerinden neden kadınların özgürleştirilmeleri gerektiğini açıklamaya çalışmıştır. Kadınların "enerjik ve girişimci ruhlarını" kullanabilecekleri birçok işin an itibarıyla "erkekler tarafından yapıldığını ya da kontrol edildiğini" belirtir.⁹⁹ Taylor, erkek egemen serbest ticaret ekonomisinin ülkenin refahını uzun vadede baltalayacağını; kadınlara da bu ekonomik sistemde yer verilmesi gerektiğini belirtir. Makalenin ana teması, ileri ve medeni bir toplumun göstergesi olarak kadınlara belirli hakların verilmesiydi. "Ladies Petition" yani "Kadınların Talepleri" adlı makalede, Taylor, İngiliz anayasasında bahsi geçtiği üzere, kadınların da en azından belirli yasal haklara sahip olması gerektiğini, bunun öncelikle insan olmanın bir şartı olduğunu öne sürmüştür:

Bir İngiliz erkeğinin doğuştan bazı haklarla dünyaya gelir: mal sahibi olabilmek, mülk edinmek ve bunları koruyabilmek gibi. Bu, modern düşüncenin, uygarlığın bir göstergesidir. İngiliz kanunlarının kadınlara, mülkiyet hakkı verip vermediğini anlamak zor. Yasalar belirsiz. Bu haklar, "sözde" bir şekilde korunurken, kadınlar "temel haklardan" yasalar yoluyla mahrum bırakılmaktadırlar.¹⁰⁰

Taylor'ın düşüncelerini benimseyip destekleyenlerin yanı sıra, kadınlar için eşit vatandaşlık ve oy hakkının talep edilmesini tehlikeli bulanlar da vardı. 1860'larda, Eliza Lynn Linton, *Saturday Review*'e, karşı görüşlerini savunduğu bir yazı dizisi hazırlayarak ülke çapında ünlendi. Yazılarında, talepte bulunan kadınları "oy hakkı elde edebilmek için çığırtkanlık yapan cadılar" olarak tasvir etti.¹⁰¹ Linton'nun, 1868 yılında *Saturday Review*'de yer alan "*Dönemin Genç Kızı*" ve "*Kadınların Doğruları ve Yanlışları*" başlıklı makale dizisi, geniş kitlelerce tartışıldı. Linton, bu yazılarında, feministleri, özellikle "ideal" İngiliz hanımları ile

⁹⁸ Helen Taylor'ın annesi, Harriet Hardy Taylor, John Stuart Mill' in ikinci eşi idi. Emily Davies, Barbara Bodichon, ve Jessie Boucherett resmi oy hakkı kampanyasını düzenlerken Taylor'dan feyz aldılar. Onun feminist makalelerini hareketin temel hareket noktası olarak gördüler. Helen Taylor'ın Mill ile olan bağlantısı ise kadın hareketi için son derece önemliydi. Mary Ruth Hiller and Rosemary VanArsdel, "The Westminster Review 1824-1900," *Wellesley Index to Victorian Periodicals: 1824-1900*, Ed. Walter Houghton, et. al. 5 vols. Toronto, Toronto University Press, 1989, s.528-58.

⁹⁹ Helen Taylor, "Women and Criticism," *Macmillan's Magazine* 14, 1866, s.339.

¹⁰⁰ Helen Taylor, "The Ladies' Petition," *Westminster Review* 87, 1867, s.29-36.

¹⁰¹ Makalelerini kitap haline getirip yayınlamıştır: *Modern Women and What is Said of Them* (1886), *Ourselves: Essays on Women* (1869), ve *The Girl of the Period, and Other Social Essays* (1883) Deborah T. Meem, ed. *The Rebel of the Family: Eliza Lynn Linton*, Toronto, Broadview, 2002, s.15.

karşılaştırıldığında oldukça itici bir kadın tipi olarak yansıttı. Erkeğin, eşinin "güzel ya çirkin, akıllı ya da aptal olmasına bakmadığının, iyi bir ev hanımı ve özenli bir anne olup olmadığına baktığının" altını çizdi.¹⁰² İdeal İngiliz kadını, "şefkatli, sevgi dolu, erkeğine yarı tanrıymışçasına tapan; onu, gücün ve hikmetin temsilcisi olarak kabul eden bir melekti."¹⁰³ Mayıs 1892'de, Mona Caird, "Vahşi Kadının Savunması" başlıklı yazısında, Linton'ı modası geçmiş ve ilkel olmakla eleştirdi. Caird, erkek ile kadın arasında hiçbir zihinsel fark bulunmadığından, konu ulusal çıkarlar olunca kadınların da tıpkı erkekler gibi doğru kararlar verip doğru seçimler yapabileceklerini iddia etti.¹⁰⁴

Belli başlı dergiler, gazeteler ve yazarları, kadın haklarını savunanlara karşı oldukça eleştirel bir tavır takınmışlardı. *Daily Mail*, *Spectator* ve *Times* gibi gazeteler kadınlar için oy hakkı talebinde bulunanları "akıl hastası" ya da "cinsel sorunları olan tuhaf yaratıklar" olarak yansıtıyorlardı. 16 Temmuz 1910'da, *Spectator* muhabirlerinden biri şu şekilde bir tahminde bulunmuştu:

Bu talepkar ve çılgın kızlar, çok yakında kendi meselelerinin Chalotte Corday'leri olup şehitlik tacını almaya hak kazacağına dair fikirlere kapılıyorlar. Liderlerinin söylemlerine bakılacak olunursa, kendini, anın heyecanına kaptırmış olan bu kişiler yakında farklı bir yöne sapacaklardır ve ziyan olup gideceklerdir.¹⁰⁵

Yazıdan da anlaşıldığı üzere, oy hakkı talebinde bulunanlar, davranışlarını kontrol edemeyen "sinir hastası" genç kızlar olarak resmedilmektedirler. Kadınlara haklar verilmesine karşı olan yazarlar, ebeveynleri, kızlarını feministlere "kaptırmamaları" yönünde uyardıya başladılar. Örneğin, Eliza Lynn Linton, kadınların oy hakkına sahip olmalarına karşı olan tutumunu *Rebel of the Family*, (1880) (Ailenin Asisi) adını verdiği çok satan romanı ile kurguya taşıdı. Romanında, savunmasız ve saf bir genç kızı, kadın hareketine çekmeye çalışan saçını boyamak gibi kötü huylara sahip şeytani bir lezbiyeni konu edindi.

Society of Authors adlı grubun kurucusu ve *The Author* adlı derginin editörü Walter Besant, 1894 yılında, *The Woman's Herald*'da yayınlanan röportajında,

¹⁰² "Ideal Women," *Saturday Review*, 9 May 1868, s.610.

¹⁰³ *A.e.*, s.609.

¹⁰⁴ Mona Caird, "A Defence of the So-Called Wild Women," *The Nineteenth Century*, 31 May 1892, s. 811.

¹⁰⁵ "Suffrage Debate," *Spectator*, 16 July 1910, s.84.

benzer görüşlerini bildirmek üzere kadınların kültürel konumları ile ilgili bir röportaj vermiştir. Besant, röportajında, kadınların, ev dışında işlerde çalışıp kamusal alana dâhil olmalarının erkek egemen İngiliz İmparatorluğu'na zarar verdiğinden bahseder.¹⁰⁶ 1885 yılının başında, *National Review*'u muhafazakârların bir araya gelebileceği bir mecra oluşturmak amacıyla kuran Henry Cecil Raikes, kadınların siyasi haklardan yararlanmak ve ulusun bir parçası olmak için uygun olmadıklarını dile getirir. Ona göre, kadınlara oy kullanma hakkının verilmesi, toplumsal bir yozlaşmaya yol açabilirdi. Dahası, kadınların "parlamentoda doğrudan yer alma istekleri, erkeklerin yüzyıllar boyunca uğraşıp didinerek kurdukları düzene karşı mantıksız ve tehlikeli bir başkaldırıydı."¹⁰⁷

Tüm bu tepkiler arasında en muhafazakârı, tarihçi Goldwin Smith'ten geldi. Smith, ancak "tatminsiz, mantıksız ve ahlaksız radikal kadınların" oy kullanmayı isteyeceklerini, "muhafazakâr, akıllı, mantıklı ve gerçek İngiliz" kadınlarının her zaman yaptıklarını yapmaya devam etmekten memnun olacaklarını belirtmiştir. Birçok muhafazakâr aydın, radikal ve "tehlikeli derecede siyasi" olarak adlandırılan bu talepleri, kadınların bir "ekonomik sınıf" oluşturmadıkları sadece farklı bir cinsiyete ait oldukları gerekçesiyle kayda değer bulmamıştır. Muhafazakârlara göre, kadınlar, eşleri, erkek kardeşleri ve oğulları tarafından verilen kararlar yoluyla hâlihazırda temsil ediliyorlardı ve tekrar temsil edilmelerine gerek yoktu.¹⁰⁸

Diğer yandan, Millicent Garrett Fawcett gibi ilk dalga feminizmin öncüleri, kadınların imparatorluğun erkekleri ile bir tutulmaları gerektiği, ulusun refahı için çalışmaya hazır oldukları ve katkılarının ulusun faydasına olacağı inancının ateşli birer savunucusu oldular.¹⁰⁹ Fawcett, "kadınların çalışmalarının, ulusun faydasına olacağına inandıkları için" kadın hareketinin içinde yer aldıklarından bahseder.¹¹⁰ Anonim bir yazar, Fawcetti'in vermek istediği mesajı şu şekilde özetler, "Öğreneceğiz, çalışacağız, kendimize karşı dürüst olacağız ve erkekler gibi biz de

¹⁰⁶ Walter Besant, "News and Notes" **The Author**, 15 December 1890, s.200–201.

¹⁰⁷ H.C.G. Mathew and Brian Harrison, eds. **The Oxford Dictionary of National Biography: From the Earliest Times to the Year 2000**, Oxford, Oxford University Press, 2004, s.800-802, s.635. Philip Vernon Smith, "Women's Suffrage: A Reply," **The National Review** 5, 1885, s.61.

¹⁰⁸ Goldwin Smith, "Conservatism and Female Suffrage," *The National Review* 10, 1888, s.736-9.

¹⁰⁹ Garrett Fawcett'in yazıları daha çok **Nineteenth Century**, **Fortnightly Review** ve **Contemporary Review** dergilerinde yayımlanmıştır.

¹¹⁰ A.e.,s. 47.

devletin bir parçası haline geleceğiz."¹¹¹ Fawcett, kadınların bir sınıf değil de sadece farklı bir cinsiyet oldukları fikrine şiddetle karşı çıkar. Fawcett'e göre kadınlar, " belirli yasal engeller ve bu durumun beraberinde getirdiği talihsizlikler sonucu bir sınıf olamamışlardır."¹¹² 1876 yılında, *Englishwoman's Review* editörleri, kadınlara uygulanan yasal engellemelerin, kadınlar ile erkekler arasına aşılmaz bir set çektiğinin altını çizen bir makale yayınladılar.

Benzer bir şekilde, Ulusal Kadın Hakları Birliği'nin resmi yayın organı *Common Cause*, sıklıkla kadınların oy hakkını elde etmeden pes etmemeleri gerektiğini yineledi. Aktivist Helene Swanick, metropolde ve kolonilerde yaşamlarını sürdüren imparatorluğun tüm vatandaşlarının yaşamlarının iyileşmesi, gelişmesi ve ilerlemesi için kadınların oy kullanmaları gerektiğinden bahseden birçok yazı yazdı.¹¹³ *Common Cause* dergisine katkıda bulunanlar yazarlar için, temel siyasi ve hukuki hakların talep edilmesi radikal bir istek değildi. Tam tersine, bu kadınların, Büyük Britanya İmparatorluğu'na olan kültürel ve siyasi sadakatlerinin ve bağlılıklarının göstergesiydi. *Common Cause*'un hemen hemen her sayısında, kadınlar, imparatorluğun müttefikleri olarak tanıtılmış; oy hakkı mücadelesinin büyük ve yüce imparatorlukta, kadınların, kendilerini en iyi şekilde ifade edecekleri ideoloji olduğu belirtilmiştir.¹¹⁴

Derginin yazarları, kadın hareketinin karşısında duranları, "kadınları Doğu'nun haremlelerinde köleleri olarak muhafaza etmek isteyen ilkel, kötü niyetli ve İngiliz olmayan oryantalistler" olmakla suçlamışlardır.¹¹⁵ Swanwick'in ileri sürdüğü üzere, kadınlar da en az onların karşısında olan erkekler kadar İngiltere'nin geleceği ile ilgileniyorlardı. Swanwick, " Bizler de bu imparatorluğun üyeleriyiz. Bu nedenle, bizler de, insanlık tarihine bir iz bırakmalıyız; fakat bizler bunun nasıl bir iz olacağı konusunda oldukça endişeliyiz" diye belirtir.¹¹⁶ Swanwick, imparatorluğa karşı görevlerinden dolayı kadınların oy hakkını talep ettiğini savundu. İmparatorluğa sadakat ve oy hakkı birbirleri ile doğrudan ilişkili olarak algılanmaya başlandığını belirtmiştik. "Yeni emperyalizm" anlayışı, imparatorluğa sahip çıkılması adına

¹¹¹ "The Press and Woman," *Woman's Opinion*, 18 April 1874, s.65.

¹¹² Millicent Garrett Fawcett, "Women's Suffrage: A Reply," *The National Review* 11, 1888, s.44-49.

¹¹³ *Common Cause*, 6 March 1879, s.45.

¹¹⁴ Burton, *a.g.e.*, s.185.

¹¹⁵ *A.e.*, s.84.

¹¹⁶ *A.e.*, s.187.

kadınlar için de oy kullanma hakkının verilmesini bir nevi zorunlu hale getirmiştir.

Kadınların yetenekleri ile ulusal çıkarları birleştiren benzer bir söylem, 1852'de kurulmuş olan *The Englishwoman's Domestic Magazine*, adlı dergide de sıklıkla ele alınmıştır. Dergi, orta sınıfı hedef alarak aile hayatının ve ahlakın imparatorluk için önemini yüceltti.¹¹⁷ Huzurlu bir aile yaşantısı, imparatorluğun sağlıklı bir gelişme gösterdiğinin en önemli belirtisi olarak tanımlandı. Bunu, dişilikleri, ev işlerindeki becerileri ve özverileriyle sağlayan İngiliz kadınlarının milli kimliklerin oluşmasında büyük rol oynadıklarının altı çizildi.¹¹⁸ Dergi amacını, okuyucularının “evlerine, dolayısıyla imparatorluğa huzur ve mutluluk getirmek amacıyla neler yapabilecekleri konusunda tavsiyelerde bulunmak” olarak açıkladı.¹¹⁹ Ev içi sorumluluklar ve milli kimlik arasında bağı vurgulamak için eviyle layığıyla ilgilenmeyen kadınların, ulus ile ilgili meselelerde bir fayda sağlayamayacakları savunuldu. Evini düzgün idare edemeyen bir kadın, ulus için nasıl yararlı olabilirdi? İlk sayıda, İngiliz erkeklerinin her şeyden önce “ülkesinin kadınının ahlaki karakteri ve ev işlerindeki becerileri” ile gurur duyduğundan bahsedildi.¹²⁰ İmparatorluğun vatandaşlarının hem fiziksel ve siyasi gücünü garantiye almanın temelinde kadınlar yer alıyordu. Dergi, ideal milli ailenin yaratılmasında kadınların üstlerine düşen görevlerin son derece farkında olduklarını sıklıkla tekrarladı. Odaklanılan nokta, kadınların erkekler tarafından yönetilmekte olan devlet kurumlarına katkılarına olan ihtiyacı öne çıkartmaktı.

Englishwoman's Review ve *Queen* gibi bazı dergiler ise tartışmaya karşı görüşleriyle katıldılar. *Queen*'in 1861'de yayınlanan ilk sayısında, editörler Isabella ve Samuel Beeton şöyle yazmışlardı: “Kadınlar için yazdığımızda, aslında ailenin tamamı için yazıyoruz. Kadınların siyaset için gerekli olan akıldan mahrum olduklarını belirttiğimizde bundan çok az kadının alınması gerekir. Kontrolün erkeklerimizde olmasının hiçbir mahsuru yoktur. Özgürlüklerimiz ya da siyasi haklarımız, İngiliz aile ortamında, anneleri tarafında yetiştirilen erkeklere pekâlâ

¹¹⁷ Megan Ward, “A Charm in those Fingers: Patterns, Taste, and the Englishwoman's Domestic Magazine,” *Victorian Periodicals Review*, Vol:41, No:3, Fall 2008, s.248-269.

¹¹⁸ A.e., s.252.

¹¹⁹ *Englishwoman's Domestic Magazine* I, 1860, s.4.

¹²⁰ A.e., s.1.

birakılabilir ve bunda hiç bir mahsur yoktur."¹²¹ 1867'de, *Queen* dergisi, kadınların oy hakkı fikrine karşı görüşlerini şu sözlerle açıkladı: "Diğer tüm medeni ülkelerde olduğu üzere, kadınların doğrudan siyasal gücü elinde bulundurması, tüm geleneklere, gündelik yaşamın kurallarına, her şeyden önce kadının doğasına aykırıdır."¹²² Dergi, kadınların ırkın ve ulusun eğitimi için eğitilmeleri gerektiğini fakat kadınlara siyasi haklar verilmesine gerek olmadığını savundu: "İyi bir toprakta filizlenmeye başlayan buğday tanesi zaman içinde bir evi, şehri hatta bir ulusu dahi doyurabilir; aynı şekilde, kadının aklının içine ekilen bir tohum da imparatorluk için bu denli verimli olabilir. Fakat kadınların eğitilmesi, onlara saçma sapan ve radikal bir görüş olan feminizmin peşinden gitmeleri anlamına gelmemelidir."¹²³

Karşı görüşlere rağmen, kadın hareketini destekleyen dergilerin sayısı arttıkça, kadınların imparatorluğun ulusal bireyleri olarak sahiplenebilecekleri olası kimliklerden daha sık söz edilmeye başlandı. Böylelikle, kadın hareketi önemli bir ivme kazandı. 1861 yılında, *English Woman's Journal*'ın yazdığı gibi "kadınların doğasını, yapısını tanımlamak erkeklerin yaptıkları bir şeydi. Erkekler, kadınların rollerini ve kimliklerini kurguladılar. Kadınlar, bir ulusa ait olduklarını ve kendi başlarına düşünüp karar verebileceklerini unuttur hale geldiler."¹²⁴

İngiliz tarihinde, Viktorya dönemi bir geçiş dönemi olarak algılanır. Birçok kadın dergisinin editörü, Viktorya dönemini, kadınların tam vatandaşlık haklarına kavuştukları bir geleceğin takip edeceğinden bahsetmiştir. Bu dergiler sayesinde, kadının milli kimliğinin gelişiminin bireyler, aileler, topluluklar ve ulus için oldukça önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Kadınların, erkekler kadar zeki olup olmadıkları tartışmaya açılmış; bu ateşli tartışmalar sayesinde, İngiliz erkeğinin cinsiyetlendirilmiş zıddı olarak algılanan kadınların, eğitim ve iş hayatına dâhil edilmesi tekrarlanarak gündeme gelmiştir.

Englishwoman's Review of Social and Industrial Question adlı feminist bir dergi, "İngiliz İmparatorluğu ve Ulusal Özneler olarak Kadınlar" başlıklı önemli bir makaleyle bu tartışmalara yer verdi.¹²⁵ Dergi, 1866 ve 1910 yılları arasında İngiliz

¹²¹ "Open Letter," *Queen*, 7 March 1874, s.2.

¹²² "Political Persons," *Queen*, 6 April 1867, s.263.

¹²³ "Self-Help for Women," *Queen*, 5 March 1870, s.148.

¹²⁴ "Organization," *English Woman's Journal*, January 1861, s.332.

¹²⁵ *A.e.*, s. 332.

feminizmin temel olayları, gelişmeleri, başarıları ve mücadelelerinin temsil edildiği en önemli yayın organı oldu. Janet Horowitz Murray ve Myra Stark'ın *Englishwoman's Review of Social and Industrial Questions: An Index* adı altında yayınlanmış yazıları Murray and Anna K. Clark tarafından bir araya getirildi. Yazılar, özellikle kadınların toplumsal hayattaki konumlarının, devlet tarafından nasıl düzenlenmesi gerektiği ile ilgiliydi. Bu konuları, gündeme getirirken, özellikle aktivist feminist kadınlar “yasaklanmış” kamusal alanlara davet edildi. Dergi, kadınların toplumun genelini ilgilendiren rolleri olduğunu öne çıkarıp kadınlar üzerine yürütülen sosyo-politik söylemi değiştirmeyi hedeflemiştir. Dergi, kadın hareketini yaymak ve haklı kılmak adına kadın, yurtseverlik ve milli kimliğin bir araya getirip bir söylem oluşturdu. Derginin editörleri, İngilizliğin siyasal olmaktan çok kültürel bir tanım olduğuna ve İngiltere'nin tüm vatandaşlarını, yani kadınları da kapsadığına inanıyorlardı. Dergi, sıklıkla kadınlara işçi, ebeveyn ve vatandaş kavramları altında çeşitli roller veren yasaların çıkarılması konusunu vurgulayan yazılar yayınladı.¹²⁶

Dergi, hükümeti pasif kalmakla eleştirerek, “kadın vatandaşlar” adına hareket edip, onların sözcüsü olacağını ve bu uğurda herkesin katkıda bulunması gerektiğini açıkladı. 1882 yılında yayımlanan bir yazı, bu tavrın açık örneklerinden biridir: “İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın anneleri, zulüm ve aşağılanma ile geçen yıllardan sonra artık doğal hakları olarak kanun tarafından tanınmayı talep ediyorlar; biz, bu talebin sonuna kadar arkasındayız.”¹²⁷ Dergi, kadınların, vatandaşlığı ilgilendiren her sürece ve gelişmeye, kamu kuruluşlarında aktif görev almak ve eğitim olanaklarından yararlanmak başta olmak üzere, acilen dâhil edilmelerini talep etti.

Derginin anlayışına göre, kadınlar da varlıklarıyla imparatorlukta büyük bir yer kaplıyor; bu yeri, faydalı bir şekilde işgal ediyor fakat nedense siyasi olarak tanınmıyorlardı. Bu, büyük bir adaletsizlikti. 1885 seçimleri sırasında, “Kurtarılacak Hanımlar” başlığıyla yayınlanan bir makalede, kadınların bağımsız olarak ya da 1884

¹²⁶ “The Amenities of Married Life: Some Police Cases,” *Englishwoman's Review of Social and Industrial Question* 11, 1882, s.326-329. “Rights of Married Women,” *Englishwoman's Review of Social and Industrial Question* 11, 1882, s.520; “Monthly Digest of Decisions on Points of Law Affecting Women,” *Englishwoman's Review of Social and Industrial Question* 12, 1882, s.229.

¹²⁷ “The Infants Bill,” *Englishwoman's Review of Social and Industrial Question* 15, 1882, s.147.

yılında kurulan Primrose Birliği gibi, kadınlar için kurulan siyasi örgütler bünyesinde, seçimlerdeki çalışmalarının ne kadar verimli geçtiğine dikkat çekildi.¹²⁸ Kadınların da siyaseti “becerebilecekleri” gösterilmeye çalışılıyordu. Seçimler, milli irade ve bilincinin bir göstergesiydi. Bu bağlamda, kadınların da milli iradesi temsil edilmeli, milli bilinci test edilmeliydi. Seçim sonucunda, yönetme yetkisini elinde bulunduracak hükümette ve milli iradenin dile getirilmesi sırasında aktif bir şekilde rol almak, vatandaşlığın temeliydi. Kadınların siyasete katılımını meşru kılmak adına İngiltere’nin dünya üzerindeki herhangi bir milletten çok daha liberal olduğundan bahsedilmeye ve bazı kadınların, İngiliz siyasi tarihindeki başarılarıyla ilgili makaleler yayınlanmaya başlandı.¹²⁹

Dergi, kamusal ve özel alanda söz sahibi olan kadın ya da erkek kimlikleri arasındaki çelişkilerden yola çıkarak kadının aile içindeki rolünün kamusal ve siyasi alana taşınabileceğinin altını çizdi: "Evini sıcak ve temiz tutmak kadına düşen bir görevdi. Bu görevlerin aynısını neden kendi sokağı, şehri ve daha sonra da ulusu için de yerine getiremesindi?"¹³⁰ İngiliz kadınının, kahraman, çalışkan, bilgili ve toplumsal hayatta aktif olan İngiliz erkekleri kadar “yurttaş” olduğu aşikârdı. Kadınları siyasal ve toplumsal olarak ayrıcalıklı kılacak özellikleri, ulusal ve uluslararası bağlamda ahlakın ve toplumun koruyuculuğunu yapabilecek kapasiteleri idi. Dergide yer alan kadınlık söylemi, özellikle kadınların kamusal alandaki rolleri etrafında şekilleniyordu: en az erkekler kadar ulusal ekonominin destekçileri, kamu yararına hizmet eden bir hayırsever ve hatta kahraman askerler olabilirlerdi. Kadınlığın bu şekilde yapılandırılması, derginin orta sınıfın şehirli ve liberal İngiliz kimliğini idealize etmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Orta sınıf İngiliz vatandaşlığı söyleminde, üstün bir ulusal hayatın ancak erdemli bir siyaset, bürokrasi ve kamu yönetimi üzerinden mümkün olabileceğinin üstünde duruluyordu. İngiliz kadınları, kadınsı meşgalelerinden ve erdemlerinden ödün vermeyecek ve sadece,

¹²⁸ “Ladies to Rescue,” *Englishwoman’s Review of Social and Industrial Question* 16, 1883, s.481. İngiltere’de feminizm ve siyasi partilerle ilgili detaylı bilgi için, Constance Rover, *Women’s Suffrage and Party Politics in Britain, 1866-1914*, Toronto, University of Toronto Press, 1967, s.106-67

¹²⁹ The General Election,” *Englishwoman’s Review of Social and Industrial Question* 11, 1886, 145; “Offices Held by Englishwomen,” *Englishwoman’s Review of Social and Industrial Question* 11, 1886, s.10; The Legal Status of Women in England at the Present Time,” *Englishwoman’s Review of Social and Industrial Question* 14, s.15.

¹³⁰ *Englishwoman’s Review of Social and Industrial Question* 19, 1886, s.387.

artık bunları yalnızca özel değil kamusal alanda da sergilemeye başlayacaktı.

Bu nedenle, *Review* kadınların kamusal alana dâhil olmaktan korkmamalarını tavsiye etti. Kadınlar da, imparatorluk söz konusu olduğunda en az erkekler kadar cesur ve cefakâr olmalıydılar.¹³¹ *Review*, kadınların vatandaşlığını bilinen ya da bilinmeyen yönleriyle, kadınlar, güçlü oldukları noktalar üzerinden tanımlamaya çalıştı. Ne zaman kadınların toplumun sağlığı, ahlakı, eğitimi ya da toplumsal faydası için belirli görevlerde yer aldıklarıyla ilgili bir haber yayınlansa, derginin yazarları, bu tarz girişimlerin topluma olan sonsuz faydasından bahsettiler. Ulus, evin bir çeşit büyütülmüş, genişletilmiş haliydi. Bu büyük evde kadınlara toplumun koruyucu melekleri rolü verilmişti: "Yine tekrarlıyoruz, anneler, aileleri için ne yapıyorlarsa, ulusun kadınları da aynı görevleri büyük aile yani vatanları için de yerine getirmelidirler."¹³²

1887'de, "kadınların yerel yönetim konularına eğilmekle yavaş yavaş siyasete dâhil olmaya başlayacakları" fikri ortaya atıldı.¹³³ Ne de olsa belediyeler bir evin mutfuğu gibiydiler. Tüm aileyi yani ulusu ilgilendiren kararlar önce orada alınıyordu. Editörler, kadınların yer aldıkları faaliyetlerin evin sınırları dışına taşınması gerektiği üzerinde durdular: "Kadınların evlerine ve çocuklarına bakmalarının en büyük mutluluk kaynağı olduğu su götürmez bir geçektir. Ancak kadın da başlı başına bir bireydir. Sadece kocasının eşi değildir. Her ne kadar, görevleri, evde başlasa da bu alan ile kısıtlı değildir. Modern çağda kadınların da ulusa karşı ertelenemez sorumlulukları vardır."¹³⁴

Sonuç olarak, muhafazakâr ya da feminist fark etmeksizin, kadın dergileri sayesinde İngiliz olma söylemi, kadınların vatandaş olarak kimliklerinin ve aynı zamanda kadın hareketinin merkezine yerleştirildi. Kadınların kamusal alandaki görevlerinin tanınması ve desteklenmesi, büyük ölçüde, millet ve milliyetçilik söylemlerine dayandırıldı. Ulusal ve devlet kurumlarının desteğini alabilmek için milliyetçi duyguların harekete geçirilmesi, feminist hareket için elzem görüldü. İngiliz kadını üretken, vergi ödeyen vatandaşlar ve iyi Hristiyanlar olarak

¹³¹ "The Unfitness of Women," *Englishwoman's Review of Social and Industrial Question* 14, 1887, s.339.

¹³² *Englishwoman's Review of Social and Industrial Question* 19, 1887, s.436.

¹³³ *Englishwoman's Review of Social and Industrial Question* 18, 1889, s.433.

¹³⁴ *Englishwoman's Review of Social and Industrial Question* 6, 1889, s. 384.

tanımlamak kadınların siyasal katılımını özellikle de kadınların ulusal ev hanımları olarak tasvir edilişleri üzerinden savunmanın temeli oldu. Bu söylem, 1880lerin sonlarına doğru iyice yaygınlaştı.¹³⁵ Ulusun anneleri olgusu, on dokuzuncu yüzyılda baskın bir söyleme dönüştü ve İkinci Dünya Savaşı sonrasına dek etkin oldu.¹³⁶

B.4. Edebiyat ve “Yeni Kadın” Söylemi

Ulusal ve yerel gazetelerin, kadın dergilerinin yanı sıra dönemin edebiyat eserleri, özellikle de romanlar, İngiliz toplumunu, kültürel bir bağ ile bağlayıp, imparatorluk ve ulus bilincini aşıl原因an önemi birer araç oldular. Bu sayede, gitgide çıkarların birliğine dayanan, fakat kadın ve erkek için farklı kurgulanan bir imparatorluk bilinci oluşmaya başladı.¹³⁷ Popüler kültürün ürünleri olan romanlar sayesinde, kadın, erkek hatta çocuklar bile imparatorluğun önemini kavramaya özendirildi. Popüler kültür ve eserleri, yani bilginin toplumsal üretimi, hem gelişmeleri takip etmek, hem yerel deneyimleri yansıtmak, hem de dünyadaki siyasi ve toplumsal durumun farkında olmak için gerekliydi. Popüler kültür aynı zamanda, yaratıcı edebiyatta kendini gösterip kurumları ve kimlikleri şekillendirebilirdi.¹³⁸

1860'larda, İngiliz parlamentosunun liberal üyeleri, “okuma yazma bilmeyenleri eğitmenin en iyi yolunun özgür ve anlaşılır bir basın ve edebiyat yaratmak” olduğunu savundular.¹³⁹ Kadın hareketi ve kadın sorunu etrafındaki tartışmalar, Viktorya dönemi edebiyatı için oldukça verimli bir üretimin kaynağı oldu. Andrea Broomfield'ın belirttiği gibi, "Aydınlar, siyasetçiler, gazeteciler ve yazarlar, toplumun diğer üyeleri henüz farkında değilken problemleri ortaya çıkaran ya da tanımlayanlar ve sonra da bu problemlerden çeşitli söylemler yaratıp topluma yön verenlerdir."¹⁴⁰ İngiliz romancıları da fikirlerini beyan etmek için söylemler

¹³⁵ *Englishwoman's Review of Social and Industrial Question* 11, 1888, s.2.

¹³⁶ Anna Davin, “Imperialism and Motherhood,” *History Workshop Journal*, 1978, s.9-65.

¹³⁷ Catherine Hall, ed, *Cultures of Empire: Colonizer's in Britain and the Empire in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, London, Routledge, 2000, s.5-7; Kathleen Wilson, "Citizenship, Empire, and Modernity in the English Provinces," *Eighteenth-Century Studies*, Vol: 29, No:1, Fall 1995, s.69-96; C.A. Bayly, *Imperial Meridian: The British Empire and the World, 1780-1830*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

¹³⁸ Wilson, *a.g.e.*, s. 133

¹³⁹ Andrea Broomfield and Sally Mitchell, *Prose by Victorian Women: An Anthology*, London, Garland Publishing, 1996, s.257.

¹⁴⁰ *A.e.*, s.268.

yarattılar, ya da mevcut söylemlerden faydalandılar. Birçoğu, edebiyatı etkin bir siyasal ve kültürel araç olarak kullandı.¹⁴¹

Edebiyatta, “yeni kadın” kurgusu özellikle kadın okuyucuları hedef alan feminist siyasal edebiyat geleneğini başlattı. Michelle Tusan, 1870 ve 1880’lerde, feminist dergiler ve romanların, kamusal alanda aktif olmaya başlayan kadınların “çığırkır kız kardeşler” ya da “vahşi ve garip kadınlar” kalıbı altında hicvedilmelerine karşı bir görüş bildirmek için ortaya çıktığını iddia eder.¹⁴² Muhafazakâr ve feminizm karşıtı yazar Elizabeth Lynn Linton, “vahşi kadını” evliliğe karşı, saldırgan bir şekilde siyasal haklar talep eden ve erkekler üzerinde azami kontrol arayışında olan mantıksız nesneler olarak tanımlar.¹⁴³ Aynı dönemlerde, “yeni kadını hicveden ve oldukça popüler olan bir şiir tepkilerin bir özetidir. Şiirde, “yeni kadın” insan dışı ve kadınlığın tüm kurallarına karşı çıkan bir yaratık olarak tasvir edilir:

O, aşkla dalga geçer
Hanımların kıyafetlerini değiştirmeye kalkar
O, canavar ki erkekleri küçümser
İnsan gibi görünür ama değildir
O, erkeksi Yeni Kadın
İşte, o, utanması olmayan sahte bir kraliçedir.¹⁴⁴

“Yeni kadın” üzerinden geliştirilen söylem neticesinde, “kadınlar tarafından kadınlar için yazılmış” sayısız dergi, gazete, roman ve polemik yaratan broşür Londra’nın her yerindeydi. Basın ve edebiyat sorumlu vatandaşlık olgusunun öğreten birer rehber haline gelmişti.¹⁴⁵ Tüm bunlar en çok da etkisi uzun zamana yayılan romanlar, toplumdaki cinsiyet olgusunu şekillendirmede etkili oldu.

¹⁴¹ Barbara Onslow, **Women of the Press in Nineteenth-Century Britain**, New York, St. Martin’s Press, 2000.

¹⁴² Michelle Tusan, “Inventing the New Woman: Print Culture and Identity Politics During the Fin de Siècle” **Victorian Periodicals Review**, Summer 1998, s.169-82,170.

¹⁴³ Ledger, **a.g.e.**, s.12.

¹⁴⁴ Sandra Gibert and Susan Gubar, **No Man’s Land: The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century**, New Haven, Yale University Press, 1988, s.49.

¹⁴⁵ Raymond Williams, **Culture and Society, 1780-1950**, New York, Columbia University Press, 1958, s.154.

B.4.1.Sarah Grand ve Mona Caird

Bu bağlamda, Sarah Grand'ın 1893'te basılan *Heavenly Twins* (Kutsal İkizler) oldukça önemli bir romandır. Grand, romanında iki kız kardeşi, Evadne ve Edith'i karşılaştırır. Roman boyunca, aldığı eğitimin Evadne'i kötülükten koruyuşunda, toplumsal sorumluluk bilincine nasıl katkıda bulunduğundan bahsedilir. Diğer taraftan, eğitim görmeyi ve gelişmeyi reddeden Edith'in vurdumduymazlığı kendi ölümüne sebep olmuş, dünyaya getirdiği frengili bebek neticesinde tüm dünyaya yayılmıştır. Her ne kadar Evadne ve Edith'in her ikisi de aynı genlere, soya sopa ve ulusal kimliğe sahip olsalar da, Evadne yaptığı bilimsel ve felsefi okumalar sayesinde kendini geliştirmiş ve ahlaki yozlaşmadan uzak kalabilmiştir. Fakat Edith, Evadne'nin tersine, evlilik kavramını romantize eden duygusal ve gerçeklikten yoksun eserler okumaya ağırlık vermiştir. Edith'in çöküşü kişisel bir trajedi olmaktan çok, tüm ulus için "eşikteki tehlike"dir.¹⁴⁶ Romanda, annelik toplumsal bir olgu olarak gösterilmiştir. Kadınların biyolojik sorumlulukları, toplumu yenilemek ve yozlaşmayı sonlandırmaktır ve bunun için de "sivil annelik" kavramı çözüm olarak sunulmuştur. Grand, roman boyunca, kadınların siyasal bir güç, toplumsal dönüşümü sağlayacak bir araç haline gelmelerinin gerekliliğini savunur.

Grand, ayrıca kadınların kültürel birikim sahibi olmaları gerektiğine ve böylece eş adaylarını, ileride dünyaya getirecekleri çocukların genlerini göz önünde bulundurarak mantıklı bir şekilde seçebileceklerinden bahseder. Eğer evlenmeye uygun bir eş adayı yoksa kadınlar, bekâr kalmalı ve bu kararı, ülkesinin sağlıklı bir geleceğe sahip olabilmesi için yaptığı bir fedakârlık olarak algılamalıdır. Grand'ın "yeni kadın"ı biyolojik ve toplumsal olarak ilk önce annedir. Grand için, "seçici üreme" ve "bilimsel annelik,"¹⁴⁷ İngiliz İmparatorluğu'na en iyi şekilde hizmet edebilecek, bu şanlı imparatorluğa yaraşır çocuklar getirmek için son derece önemlidir.

Grand, evliliği "ideal durum" olarak adlandırır. Fakat modern çağda, artık kadınların evlenecekleri erkekleri kendileri seçmeleri önemlidir.¹⁴⁸ *Heavenly Twins*'in

¹⁴⁶ Teresa Mangum, **Married, Middlebrow, and Militant: Sarah Grand and the New Woman Novel**, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1998, s.65.

¹⁴⁷ "Scientific Motherhood"

¹⁴⁸ Lyn Pykett, **The "Improper" Feminine: The Woman's Sensation Novel and the New Woman**

popüler olmasından hemen sonra, W.T. Stead, *Review of Reviews* adlı oldukça okunan bir edebiyat eleştirisi dergisinde "*Modern Kadının Romanı*" adını verdiği bir yazı kaleme aldı: "Romanın yüksek satış rakamları oldukça dikkat çekici. Yazar, modern çağda evlilik konusunda hâkim olan büyük sessizliği bozmuştur. Son bir yıldır, şaşkınlıkla takip ediyorum ki, hemen hemen her yerde insanlar yeni kadının taleplerini tartışıyor."¹⁴⁹ Stead, "yeni kadının yeni taleplerini" dile getirmesinden ötürü Grand'ı dönemi için yenilikçi, özgüvenli bulur ve destekler. Stead, özellikle eğitimin kadınlar için son derece önemli olduğuna çünkü bunun sonucunda eş seçimlerinde ve aile hayatlarında en sağlıklı kararları verebilecek hale geleceklerine bir kez daha vurgulamıştır.¹⁵⁰

Dönemin kadın hareketini destekleyenlerin birçoğu, temel insanlık haklarına dayanan bir temel kadın vatandaşlığını savunmuştur. Bu modelde, bireyler yaşamak istedikleri hayatı seçebiliyorlardı ve bu hayat cinsiyetlendirilmiş iş bölümüne dayalı olmuyordu (eş olma) ya da biyolojik tanımlara (doğurganlık) dayanmıyordu. Cinsiyetin biyolojik temellere dayanmaktan çok tarihsel ve toplumsal süreçler sonunda meydana geldiği savunuluyordu ve bu bir an önce değişmeliydi. Mona Caird, bu düşüncenin en ateşli savunucularından biriydi. Yazar, dönemin oy hakkı ve kurumsallaşmış evlilik gibi sorunlarını, çevresel ve tarihsel entrikaların yer aldığı bir ortamda incelemiş ve kadınlara uygulanan baskının yüzyılların ataerkil güç kalıplarına dayanan Viktorya dönemi ideolojik kodları üzerinden uygulandığını savunmuştur. Caird, özellikle anneliğin kadınların biyolojik kaderleri olmadığından bahseder. Anneliğin en kötü tarafı ise, kadınları ikinci sınıf vatandaşlar olmaya iten tarihsel bir araç oluşudur.¹⁵¹

Daha önce de belirtildiği gibi, bazı feministler, kadınların İngiliz ırkını yenilemelerinin biyolojik görevleri olduğunu savunmak adına öjenik söylemden yararlanmışlardır. Caird, bu düşüncenin, tüm kadınları yalnızca annelik olgusu altında toplayıp etkisiz hale getirmesinden ötürü karşısında durur. Caird, kadınların insanlığın diğer yarısı olarak eğitim, ekonomik ve en önemlisi siyasi

Writing, New York, Routledge, 1992, s.1-30.

¹⁴⁹ W. T. Stead, "Book of the Month: The Novel of the Modern Woman," **Review of Reviews** 10, 1894, s.33.

¹⁵⁰ **A.e.**, s.34.

¹⁵¹ Pykett, **a.g.e.**, s.12.

bağımsızlıklarını yani karar verebilme yetkilerini ellerinde bulundurmaları gerektiğini öne sürer. *Nineteenth Century* adlı dergide yer alan bir makalede Caird şöyle yazar, "kadınlar, anneliği varoluşlarının merkezine koymaya son vermedikçe gerçekten iyi annelere sahip olamayız."¹⁵² Caird, cinsiyetler üzerinden gerçekleştirilen iş bölümünü kadın istismarının en temel sebebi olarak görür. Caird ancak ayrı alanlar ideolojisini ortadan kaldırılmasından sonra "sağlıklı bir toplumdan" söz edilebileceğini iddia eder:

Katı evlilik kuralları, fahişelik, dış yaptırımlar, manevi değerlere bakılmaksızın ticaretin ve rekabetin en abartılı formlarda vuku bulması, kadınlar üzerindeki baskı, farklı şekillerde kadınların erkekler tarafından satın alınması ve son olarak iki cinsiyet için iki farklı ahlak anlayışının varlığı... Bu gerçeklerin yaşandığı bir yerde sağlıklı bir toplumdan bahsedebilmek mümkün değildir.¹⁵³

Caird'in önerilerinden biri daha sonra Charlotte Perkins Gilman'ın *Herland* (1915) adlı romanında görüleceği üzere, devletin, erkekleri de çocuk bakımı konusunda kadına yardımı etmesi hususunda teşvik etmesi gerektiği idi. Caird ve Gilman, "ancak bu şekilde bir iş bölümüyle ulusun yararına hizmet edilebilir" diye düşündüler.¹⁵⁴

Ann Heilman'a göre, "Caird'i bu denli önemli kılan farklılık, Grand ve Olive gibi feminist yazarlar, kadınların ahlaki üstünlüklerinin bir göstergesi olarak doğuştan sahip oldukları annelik özelliklerinden bahsederlerken, Caird'in anneliğe baskıcı bir ataerkil kurum oluşundan dolayı sıkı bir eleştiri getirmesidir."¹⁵⁵ *Daughter of Danaus, 1894* (Kral Danaus'un Kızları)¹⁵⁶ Caird'in anneliğe sert tutumunu yansıttığı en önemli romanlarından biridir: "Bana göre kollarında sadece çocuk taşıyan bir kadın, bugüne dek dünyanın gördüğü en korkunç aşağılamaya maruz kalmaktadır." Caird anneliği "kadınları köleleştirmenin bir aracı ve yöntemi" olarak tanımlayarak ataerkil kutsallığını eleştirmeye devam etmiştir.¹⁵⁷

¹⁵² Mona Caird, "A Defense of the So-Called 'Wild Woman,'" *Nineteenth Century* 31, 1893, s.175.

¹⁵³ Mona Caird "Marriage Before and After Reformation" *The Morality of Marriage, and Other Essays on the Status and Destiny of Women*, London, George Redway, 1897, s. 91.

¹⁵⁴ *A.e* , s.154-55.

¹⁵⁵ Ann Heilman, *New Women Strategies: Sarah Grand, Olive Schreiner, Mona Caird* Manchester, Manchester University Press, 2004, s. 158.

¹⁵⁶ Yunan mitolojisi'nde Argos'un gerdek gecesinde kocalarını öldürmelerini emrettiği kızı olan hükümdarı

¹⁵⁷ Mona Caird, *The Daughters of Danaus*, New York, The Feminist Press at The City University of

Tarih boyunca annelik yüzünden kadınlar geleneklere mahkûm olmuşlardır. Geleneklere ve ataerkil düzene kim karşı koyabilir? Annelik içgüdüğü en sert ayaklanmadan dahi daha güçlüdür. İçgüdüğün en yüceltilmişidir. Kadınlar hayaller kurabilir, ayaklanmalar planlayabilir; devleti kurtarabilir. Ancak düzenin beklentisi sadece çocuk yetiştirmeleridir. Kadınlar çaresiz olarak algılanmaktadırlar ve bu algı artık son bulmalıdır.¹⁵⁸

Caird, anne olmaya doğar doğmaz şartlandırılan kadınların, Viktorya dönemi İngiltere'sinin sömürgeci, ataerkil, materyalist ve emperyalist ideolojilerinin kurbanları olduklarından söz eder. “Yeni kadın,” İngilizliğin korunması, türün muhafaza edilmesi, ırkın saflığı gibi konulara kendini adanmış olarak gösteren Frances Swiney'nin öjenik annelik söylemlerinin karşısında durur.¹⁵⁹ Caird, biyoloji biliminin, vatandaşlık kavramı ile bu kadar ilgili hale gelmesiyle ekonomi dâhil her kavramın cinsiyetlendirilmesine dikkati çekerek oldukça önemli bir ayrımı gözler önüne sermiştir.

Caird'in eşit ve adaletli bir toplum isteğı, John Stuart Mill'den Friedrich Engels'e kadar birçok düşünürün fikirlerine dayanmaktadır. Yazar kadınların özgürleşmelerinin ancak ataerkil düzenin baskıcı rejimi yıkıldığında mümkün olabileceğini iddia eder. Caird'e göre buradaki eşitsizlik olgusu, sınıfçılık ve cinsiyetçilik olarak algılanır yani aynı baskıcı kültürel paradigmanın bir sonucudur. Bu nedenle, aralarından birinin ya da birkaçının ortadan kalkması diğerini de beraberinde yok edecektir.¹⁶⁰ Grand ve Craid'i birbirleriyle karşılaştıracak olursak, Grand'ın kadınların özgürleşmesi fikri kadınların biyolojik rollerine dayanır ve kadınlar görevlerinin ırkı yenilemek olduğunun farkında olmalıdırlar. Bu fikir, sivil annelik fikrinin de temellerini oluşturur. Diğer yandan Caird'in fikirleri ise ayrı alanlar mitini ve cinsiyetler üzerinden kurgulanmış olan iş bölümünü ortadan kaldırma yönündedir. Bu süreçte, reform, Viktorya dönemi kültüründe kadın denince akla gelen iki kavramın değiştirilmesi ile mümkün olacaktır: evlilik ve annelik. Bu iki kavramda yapılacak değişiklikler, kadınlara vatandaş olabilmeleri için yeni kapılar açabilir ve bu sayede kadınlar da yeni roller ve anlamlarla toplumun eşit bir

New York, 1989, s.341.

¹⁵⁸ Caird, *The Daughters of Danaus*, s.187.

¹⁵⁹ Swiney, *a.g.m.*, s.85.

¹⁶⁰ Ann Ardis, *New Women, New Novels: feminism and Early Modernism*, New Brunswick, Rutgers University Press, 1990, s.56-62.

parçası olabilirler.

Sonuç olarak, on dokuzuncu yüzyıl Britanya İmparatorluğu çeşitli kimliklerin yeniden tanımlanmasında sahne oldu. Endüstrinin hızla gelişmesini, Aydınlanma çağıının siyaset ve kültür üzerindeki etkilerini, modernleşme ve reform taleplerinin dile getirilmesi takip etti. İngiliz politik sisteminin emperyalist yapısı altındaki sayısız kültür kadınlara karşı tavırlarda ve cinsiyet rollerinde oldukça çeşitli söylemlerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Baskın söylem, "kadınların durum ve konumunun medeniyetin ve tüm toplumların ahlakının gerçek ölçütü olduğunu" vurguladı. Hem resmi hem de popüler söylemde "kadın sorunu", imparatorluğun geleceği ve toplumsal sorunların da temsil merkezi, yansıması haline geldi. Basın ve edebiyat sayesinde kadınlar, feminist olup olmadıklarına bakmaksızın, siyasi konular ile ilgili toplumsal tartışmalarda yer almaya ve fikirlerini meşrulaştırmaya başladılar. Bu İngiliz kadınlarının, kendileri için sosyal, siyasal, mesleki yeni kimlikler üretmelerine yardımcı oldu.¹⁶¹

Dönemin basın ve edebiyatına bakıldığında da anlaşılabileceği üzere, on dokuzuncu yüzyılda, İngiliz kadını için vatandaşlığa giden yol oldukça karmaşıktı. Bu çalışmalar sayesinde kadınların oy hakkı elde etmeleri üzerine başlayan tartışmalar ve kadınların vatandaş sayılabilmeleri için arzuladıkları talepler gözlenebilir. 1890'larda ideal İngiliz kadını emperyalizm ve yeni oluşmakta olan "yeni kadın" söylemi çevresinde tekrar tekrar kurgulanmıştır. 1890'larda Britanya İmparatorluğu'nda "İngiliz olmak, kadınlık-erkeklik, ırk ve sınıf" en çok tartışılan konular arasındaydı. Bu tartışma süreci, popüler yayınlarda ve özellikle kadın dergilerinde kadınlar için ulusal çıkarları gözetten birçok farklı kimlik inşa edilmesiyle sonuçlandı.

Özellikle, dergilerde yayınlanan yazılar sayesinde, kadın haklarını savunan entelektüeller, toplumu kadınların sosyal, siyasal ve ekonomik hakları hakkında düşünmeye sevk etmiştir. Viktorya Dönemi, basın ve edebiyatı, İngiliz kadınlarının kendilerini ev içi alanlardan uzaklaşıp dönemin aktörleri olarak ulusal bütünün bir parçası olarak hayal etmelerine olanak tanımıştır. Kadınlar geleneksel cinsiyet kalıpları ve ulusal rollere meydan okurken kendileri için yeni sınıf kimlikleri

¹⁶¹ Susan Hamilton, "Locating Victorian Feminism: Frances Power Cobbe, Feminist Writing and the Periodical Press," *Nineteenth Century Feminism* 2, Spring/Summer 2000, s.52.

oluşturmaya başlamışlardır. Her ne kadar bu fikirler, yirminci yuzyıl sonlarına dek tepki ile karşılanmış olsa da kadınların ulusun bir parçası olma fikri on dokuzuncu yuzyıldan başlayarak hep gündemde kalmıştır. Cinsiyet, ulus ve imparatorluk bu dönemde birbirlerinden ayrı algılanmayan kavramlar ve kurumlara dönüşmüştü. Bu bağlamda, İngiliz İmparatorluğu'nda ilk dalga feminizm, modern vatandaşlık kavramı ve ulusal/emperyalist kimlikler bir bütün olarak incelenmelidir.

III. BÖLÜM

İMPARATORLUĞUN CİNSİYETLENDİRİLİŞİ: DOĞU'DAN BİR ÖRNEK

A. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ULUS VE İMPARATORLUK KİMLİĞİ (1860-1914)

Osmanlı Tarihi söz konusu olduğunda, Tanzimat ve II. Meşrutiyet Dönemi, çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıktığı, kadın ve toplumsal hayatın farklı bir bakış açısıyla ve kısmen daha radikal bir tutumla sorgulanmaya başladığı dönemler olarak görülür. Kadın sorunu üzerinden başlatılan her tartışma, Batılılaşma ya da bir diğer deyişle modernleşme çabalarının temelinde yer almıştır. Tanzimat Dönemi ve sonrası, kadınların özellikle kamusal alanda görünür olmaya başlamasıyla alevlenen tartışmalar ve farklı siyasi görüşlerin kadın konusuna verdiği tepkiler açısından oldukça çeşitlilik gösteren bir dönemdir. Ayrıca, bu dönemde, Türk milliyetçiliğinin, modernleşme, vatandaşlık kavramlarının yapılandırılmasının ve Osmanlı kadın hareketi ile Türk feminizminin ilk adımları da atılmaya başlanmıştır.

Bu bölümde, Tanzimat Dönemi'nden başlayıp özellikle 1908-1919 yılları arasında, Jön Türkler ve ideolojilerinin siyasi organı olan İttihat ve Terakki Cemiyeti/Partisi ile birlikte Osmanlı'nın değişen politik söylemini ve bu söylemin kadın sorununu nasıl ele aldığını incelenmektedir. Bölüm boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni kimliklerin inşasına farklı yaklaşımlar ile entelektüel ve siyasi tartışmalar sonucu ortaya çıkan feminist ve milliyetçi söylem üzerinde durulmuştur. Bahsi geçen dönemde, siyasi ve kültürel gündem her zamankinden daha milliyetçi bir karaktere bürünmüştür. Bir yandan, Osmanlı kadınının toplumsal olaylara katılımı artmış, kadın yazarların da içinde yer aldığı basın ve edebiyat kadınlar için yeni kimliklerin, rollerin ve imgelerin şekillenmesine sebep olmuştur. Bu değişim, hükümetin izlediği siyasette ve hâkim kültürel ve toplumsal ideolojilerde açıkça kendini göstermiştir. Tanzimat Dönemi'nden başlanarak, her ne kadar kadın sorununu doğrudan çözmeye dair çeşitli girişimlerde bulunulduysa da

yeni bir devlet yani Türkiye Cumhuriyeti kurulana kadar bu tartışmalar ve çözüm arayışları temelde imparatorluğun siyasi ve ekonomik sorunlarıyla sınırlı kalmıştır.

Bu süreçte, imparatorluğun kadınları birbirinden çok farklı ve çeşitli ideolojilerin cinsiyet metaforları ile bezeli sosyo-politik söylemlerinin merkezine yerleştirilmişlerdir. Kendilerine *münevverler* adını veren bir grup aydın ve bazı siyasetçiler, kadın ve aileyi devletin iki önemli dayanağı olarak görüp, başta aile kurumunun geleneklerine bağlı kalmak şartıyla az da olsa modernleşerek yeniden yapılandırılmasının devletin kötü gidişatına da faydası dokunacağına inanmışlardır. Bu nedenle, Babıâli yani Osmanlı aydın sınıfı olarak bilinen sınıf, kadınların özgürleşmesi ve bir takım haklara sahip olması konusuna, sadece imparatorluğun kurtarılması ve daha güçlü yeni bir imparatorluğun oluşturulması açısından bakarak sınırlı bir algı geliştirmişler; bu algıyı da benimsedikleri siyasi düşünce akımlarıyla dile getirmişlerdir.

A.1. Dönemin Siyasi ve Kültürel Düşünce Akımları

Osmanlı İmparatorluğu'nda engellenemez ve hangi koşulda olursa olsun gerekli olduğuna derinden inanılan modernleşme fikri Tanzimat döneminde ortaya çıkmıştır. 24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, Osmanlı siyasal, toplumsal ve kültürel ortamı için bir dönüm noktası olmuştur. Özellikle, bu tarih ile 31 Mart Ayaklanması (13 Nisan 1909) arasındaki süreçte daha önce sarayın sıkı baskı ve sansürüne maruz kalmış aydınlar, nispeten özgür bir ortama sahip olabilmişlerdir. Bu sayede, neredeyse akla gelebilecek her türlü konunun tartışmaya açıldığı gazete ve dergiler yayınlanmaya başlamıştır. Geçiş süreci olarak adlandırabileceğimiz bu süreç, 1923 yılında cumhuriyetin kurulmasına dek Osmanlı siyasi çevrelerinde ve daha sonra toplumda etkili olacak birçok ideolojinin ve siyasi akımın da geliştiği dönem olmuştur. Sosyalizmden feminizme dek çeşitlilik gösteren bu fikirler arasından özellikle dört tanesi siyasal ve toplumsal olarak önem kazanmıştır. Bunlar Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük 'tür.

A.1.1. Osmanlıcılık Akımı

Meşrutiyet dönemi ile özdeşleşen bu dört ideolojinin temellerinin atılması, bir önceki bölümde anlatıldığı üzere Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme hareketinin başlangıcına denk düşer. “Osmanlılık” kavramı resmi olarak ilk defa 3 Kasım 1839’da ilan edilen Gülhane Hatt-ı Şerif-i bir diğer adıyla Tanzimat Fermanı’nda ifade edilmiştir.¹ Osmanlıcılık fikri, II. Mahmud döneminden itibaren devletin resmi politikası olmuş; Yıllar içinde belirli değişimlere uğrasa da 1910’lara dek önemli bir akım olmaya devam etmiştir. Şerif Mardin’e göre Yeni Osmanlıların amacı “Osmanlı İmparatorluğu’nda bir ‘meclis-i meşveret’in kurulmasını sağlayarak siyasî iktidarın paylaşılmasını kurumlaştırmak, bir kuvvetler ayrımı sağlamaktı. Kuvvetlerin dengesi yürütmeyi kurulacak olan meclis’e karşı sorumlu tutmakla elde edilecekti.”²

Mardin, Yeni Osmanlılar’ın “Sultan Abdülaziz devrinde ilk defa olarak Türkiye’de nispeten teşkilatlı bir siyasî fırka teşkil etmiş olan şahıslar” olduğunu söylemektedir.³ Mardin’e göre “Yeni Osmanlılar’ın, Osmanlı İmparatorluğu’nda daha önce benzeri görülmemiş bir siyasî protesto grubunu temsil ettikleri söylenebilir.”⁴ Sina Akşin’e göre ise devletin zayıflaması karşısında endişe duyan gazeteci-aydınlar tarafından oluşan Yeni Osmanlılar hareketi, “Osmanlı tarihindeki ilk Batılı anlamdaki özgürlük hareketidir. Hareketin ikinci özelliği gazetecilerden oluşması ve mücadelesini basın yoluyla yapmasıdır.”⁵ Yeni Osmanlılar hareketine mensup önde gelen gazeteci aydınlar; Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve Agâh Efendi’dir.

Yeni Osmanlılar, bir çözüm arayışında olan Osmanlı aydınları ve bürokratları arasında, 1860’dan sonra etkin olmaya başladılar. Yeni Osmanlılar, imparatorluğun acilen yeniden yapılandırılması gerektiği fikrini savunuyordu. Rusların Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim halkı, bilhassa Slav halklarını kışkırtma faaliyetlerini, Balkanlarda ve Arap yarımadasında yaşayan azınlıkların (Yahudiler, Ermeniler, Rumlar, gayri Müslimler ve Müslüman Araplar vb.) ayrılıkçı

¹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, 2008, s. 216.

² Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri (1895-1908)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s.33.

³ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1**, Haz. Mümtazer Türköne ve Tuncay Önder, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.274.

⁴ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, Çev. Mümtaz’er Türköne, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s.11.

⁵ Sina Akşin, “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar,” **Bilim ve Ütopya**, Vol.132, 2005, s.32.

milliyetçi söylemlere dayalı ayaklanmaları önleyebilmek için topluma yeni ve birleştirici bir milliyetçilik anlayışının aşılması hedefleniyordu.

Benedict Anderson, bu durumu, “hayali cemaat” içinde yeni milliyetçiliklerin oluşumunu tehdit olarak algılayan ve siyasal üstünlüğü elinde bulunduran gruplar tarafından öncelikle bir savunma stratejisi olarak tasarlanan “resmi milliyetçilik” olarak adlandırır.⁶ Osmanlı devlet kurumlarının ideolojik ve siyasal temelinde, Müslüman ve gayri Müslimler arasında her türlü alanda eşitlik sağlanması ideali yatar. Ancak bu şekilde, imparatorluğun azınlık grupları arasında ayrılıkçı fikirlerin yayılmasının önüne geçilip, devletin birliğinin sağlanabileceğine inanılmıştır. Osmanlıcılık, devletin hayatta kalabilmesi adına yerine getirilmesi gereken bir ön şart olarak görülmüştür.

Balkanlar'da, Hristiyan topluluklar arasında, milliyetçilik hareketlerinin filizlenmesiyle birlikte gayri Müslimlerin devlete olan bağlılıklarını artıracak yeni bir siyasal dil yapılandırılmaya çalışıldı.⁷ II. Abdülhamid yönetimi, Osmanlıcılığı terk etmek yerine en son demografik ve siyasal değişikliklere uygun olarak yeniden yorumladı. Balkanlar'da bulunan toprakların büyük bölümünün kaybedilmesi ile birlikte dini çoğulculuk düşüncesi ön plana çıkarıldı.⁸ Bununla beraber, “Osmanlı vatandaşı” olmanın sınırları, geriye kalan tüm toplulukları kapsayacak şekilde genişletildi. 1878'den sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa Müslüman nüfusu ezici çoğunluğu ele geçirdi. Bu demografik değişiklik, II. Abdülhamid'in İslam'ın meşruiyetini öne çıkardığı Osmanlıcılık akımının yükselmesiyle sonuçlandı.⁹ Osmanlıcılık, Batı'nın etkisiyle asimilasyon talebinde bulunan, çok uluslu Osmanlı imparatorluğunu kurtarabilmek adına ait olduğu din ve ırka bakılmaksızın tüm Osmanlı vatandaşlarına eşit haklar vermeyi hedefleyen liberal politikaların bir

⁶ Anderson, **a.g.e.**, s.82.

⁷ Zürcher, **Turkey: A Modern History**, s.87. Osmanlı'nın iç ve dış siyasetteki emelleri, 1877-1878 Rus-Türk Savaşı'nda alınan yenilgi sonrasında dramatik bir şekilde değişmiştir. Berlin Konferansı'nda imzalanan barış antlaşmasının sonrasında, Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da sahip olduğu toprakların en az üçte birini kaybetmiştir. İmparatorluk, hem maddi hem de manevi kayba uğramış; uluslararası politikada prestiji sarsılmıştır.

⁸ Ariel Salzmann, “Citizens in Search of a State: The Limits of Political Participation in the Late Ottoman Empire, 1808-1914,” **Extending Citizenship, Reconfiguring States**, ed. by Michael Hanagan and Charles Till, Langham, Rowman and Littlefield Publishers, 1999, s.46.

⁹ Kemal H. Karpat, **Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics**, Madison, University of Wisconsin Press, 1985, s.90-94.

sonucudur.¹⁰ Osmanlıcılık, her ne kadar imparatorluğun içten içe dağılmasını engellemek için uygun bir çözüm gibi gözükse de, aşağıda daha geniş bir biçimde değinilecek olan Türkçülük akımı kadar etkili olamamıştır. Osmanlı'nın son döneminde yaşanan siyasi olayların da etkisiyle Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık yükselirken, Osmanlıcılık iflas etmiştir. Osmanlıcılığın entelektüel bir ilgi konusu olması Yeni Osmanlı muhalefeti ile başlamış ve Jön Türk muhalefeti ile devam etmiş, ancak bilhassa Balkan Savaşları ve bunu takip eden demografik değişimler neticesinde, Osmanlıcılık resmi ideoloji olmaktan çıkarken aydınların ilgisini de kaybetmiştir.¹¹

A.1.2. İslamcılık Akımı

Bu dört ideoloji arasında, İslamcılık akımı, II. Abdülhamid'in yönetimi süresince iç ve dış politika üzerinde etkili olmuştur. II. Abdülhamid, yönetimi boyunca en çok “Panislamizm” olarak tanımlanan İslâmcılık ideolojisinden faydalanmıştır.¹² *Sırat-i Müstakim* dergisinin, 1908 yılının Ağustos ayında, İstanbul'da yayınlanmaya başlaması ile İslamcılık önemli bir siyasi akım haline geldi. Temelde Osmanlıcılık akımından türeyen ve bir noktadan sonra Türk milliyetçiliğinin oluşumuna da katkıda bulunan İslamcılık fikrinin yayılmasında rol oynayan dergi Sultan Abdülhamid'e karşı eleştirel bir tavrı benimsemiş; İslamcılık üzerinde daha fazla durulması gerektiğini savunmuştur.¹³ 1914 yılında, *İslam* adında bir başka dergi daha yayınlanmaya başladı. Dergi, “Gündelik hayatın içinde var olan bir din” sloganıyla, İslam dininin, Osmanlı toplumunu ayakta ve birlik içinde tutmak için bir nevi tutkal görevi görebileceği inancını esas almıştı.¹⁴ İslamcılık ya da diğer adıyla Panislamizm, İslam'ın siyaset, kültür ve toplumsal hayattaki önemli

¹⁰ Bernard Lewis, **The Emergence of Modern Turkey**, London, Oxford University Press, 1962, s.132.

¹¹ Selçuk Akşin Somel, “Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi, 1839-1913,” Haz. Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 88-116.

¹² Mardin, **a.g.e.**, s.93.

¹³ Nikki Keddie, “Pan-Islam as Proto-Nationalism,” **Journal of Modern History I**, 1969, s.17-28.

¹⁴ Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, Çev. Tansel Demirel, İstanbul: İletişim, 2000, s.127. 1916 yılında, Arap topraklarındaki ayaklanmalar sonucunda İslamcılığın yerini Türkçülük almaya başlamıştır. Bu ayaklanmaların sonucunda Osmanlı İmparatorluğu bölgede sahip olduğu topraklarının büyük kısmını kaybetti. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İslamcı ideolojilerin güç kaybetmeye başlamasına rağmen İslam toplumsal ve kültürel alışkanlıklar bazında, resmi ve çoğunluğun dini olmaya devam etti.

konumunu sürdürmesine, böylece imparatorluk dâhilinde ve sınırlar ötesindeki Müslüman Türk, Kürt ve Arap topluluklar arasındaki iletişimin korunması konusu üzerinde ısrarla duran dinine bağlı Müslüman birliğini öne çıkarıyordu. Halifenin, Müslüman topluluklar üzerinde birleştirici bir gücü olduğuna inanılıyordu. Fakat Osmanlıcılık akımı gibi, İslamcılık akımı da Türkçülük akımının önüne geçememiştir.

A.1.3. Batıcılık Akımı

Batıcılık akımı, Osmanlı İmparatorluğu'nun on sekizinci yüzyıldan itibaren kötü gidişatına bir son vermek amacı ile Batı'yı örnek alma fikrine sıcak bakmaya başlamasıyla kabul edilebilir bir siyasi görüş halini aldı. Buna rağmen Batıcılık, kültürel olarak Osmanlı toplumuna nüfuz ederken, siyasal ideoloji olarak diğerleri kadar güçlü olamadı. Akımın temsilcisi olarak kabul edilen Abdullah Cevdet, sahibi ve editörü olduğu *İctihâd* adlı dergiyi çıkarmaya başladı.¹⁵ Dergi, Abdullah Cevdet tarafından Osmanlı toplumunun gelişmesinin önündeki engel olarak gördüğü geleneksel değerler ve dine karşı aleni bir savaş başlatmış, “Hem Kur'an'ı aç, hem kadınları aç” gibi radikal bir sloganı benimsemişti.¹⁶ Ona göre, “Meşrutiyet, validemizi, hemşiremizi, kızımızı, zevcemizi, bir çuvala koyup ağzını bağlamak ve onları hayvanlaştırmak hiç değildir. Kadının görevi, vatan savunmasında ölmek değil, vatana hizmet edecek, ülkesini seven evlatlar yetiştirmektir.”¹⁷ Abdullah Cevdet, hem geleneksel kültüre bağlı kalıp hem de, Avrupa modeli bir yenilenmenin gerçekleşmeyeceğini düşünmektedir. Abdullah Cevdet gibi radikal Batıcıların yanı sıra Batı'nın kültürel değerleri ve davranış kalıplarının İslam ile uyumlu olup olmadığını sorgulayanlar aydınlar da vardı.¹⁸ Bu “İslamcı Batıcılar” iki farklı dünyanın yani modern veya gelenekselin sentezinin mümkün olduğunu savunurken, Salahaddin Asım gibi radikal Batıcılar, İslam'ın kadınlara zulüm eden bir din

¹⁵ Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üçdal, 1981.

¹⁶ Abdullah Cevdet, “Tesettür Meselesi,” **İctihâd**, 15 Ağustos 1909, s.10. Abdullah Cevdet, eğer kendisi, İslam'ın öğretileri ve kuralları sebebiyle aşağılanan ve ayrımcılığa uğrayan bir kadın olsaydı, ateist olmayı tercih edeceğini belirtmiştir.

¹⁷ Abdullah Cevdet, “İcmal-i Mukadderat-ı Nisa” **Kadın**, 26 Şubat 1907, s.2-3.

¹⁸ Nilüfer Göle, **Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme**, İstanbul, Metis, 1991, s.11-47.

olduğunu iddia ettiler.¹⁹

İlerleyen dönemlerde, bu aydınlar arasında özellikle bir yazar öne çıktı.²⁰ Türk milli edebiyatının yaratılmasında önemli rol oynayan Ömer Seyfettin, geçiş döneminin önde gelen yazarlarından idi.²¹ Seyfettin, çok-uluslu bir imparatorluktan homojen bir ulus-devlete geçişin halka aktarımında önemli rol oynamış, felsefi ve tarihi olarak geç Osmanlı ve Türk milli edebiyatı arasında köprü görevi görmüştür. Milliyetçilik üzerine makaleler de kaleme alan Seyfettin'in Türk dilinin sadeleştirilmesi ve Türk milli kimliğinin oluşturulması temel hedefleridir. Seyfettin, dine ve milliyetçiliğe zarar verdiği inandığı kültürler arası evlilikleri tehdit unsuru olarak algılamıştır. Kadınların aşırı Batılılaşması Seyfettin'i tedirgin etmiştir. Erkeklerin de değişip, yeni tip “züppe” erkeklerin ortaya çıkmasından ve bu kişilerin efemine davranışları ve aşırı Batılı halleri sebebiyle Türk ulusunun iyi temsilcileri olamayacaklarından endişe duymuştur. *Efruz Bey* ve *Ashâb-ı Kehfimiz* romanlarında özellikle bu konuya değinmiştir.

Aşırı Batılılaşmış kadın ya da zaman zaman erkek figürü muhafazakârların korkularının vücut bulmuş haliydi. “Bu kadınlar Avrupalılaşmış, günahkâr, çekici ve gülünç tasvir edilirdi. Bu kadınlar, Avrupa kültürüne Osmanlı kadınlığının kurban edilmesini temsil eder ve Osmanlı toplumunu içten içe yozlaştırıp, gücünü ve hatta erkekliğini kaybetmesine sebep olmakla suçlanırlardı.”²² Kadınların kıyafetleri ve eşyaları, ahlaki karakterleri ve inançlarının yansıması olarak görülüyordu. Batı her zaman kadın olarak algılandığından, aşırı Batılılaşma erkeksi hallerin yerine “kadınsı” hallerin geleceği endişesi yaratıyor.²³

Batılılaşmanın sonucu olarak, Türk kadını ve erkeği imgesi radikal bir dönüşüm geçirdi. Dönemin yazılı kültüründe aşırı Batılılaşma nedeniyle Müslüman

¹⁹ Salahaddin Asım, **Osmanlı'da Kadınlığın Durumu**, İstanbul, Arba, 1989.

²⁰ Ömer Seyfettin, (d.1884- ö.1920) Türkiye'de milli edebiyat hareketinin öncüsü olarak kabul edilir. Romanları arasında, *Ashâb-ı Kehfimiz* (1918) , *Efruz Bey* (1919) *Yalnız Efe* (1919) bulunur. *Harem* (1918), *Yüksek Ökçeler* (1922), *Gizli Mabel* (1923) *Dalga* (1943), *Nokta* (1956), *Tarih Ezeli Bir Tekerrürdür* (1958) ise kısa öykülerinden birkaçıdır. **Milli Tecrübelerden Çıkarılmış Ameli Siyaset** (1912) , **Yarınki Turan Devleti** (1914) **Türklük Mefkûresi** (1914) ise Türk siyaseti üzerine kaleme aldığı akademik analizlerdir. Ayrıca, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dergisi olan **Türk Sözü**'nün de baş editörlüğü görevinde bulunmuştur.

²¹ Necati Mert, **Ömer Seyfettin: İslamcı Milliyetçi ve Modernist Bir Yazar**, İstanbul, Kaktüs, 2004.

²² Palmira Brummett, **Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911**, Albany, State University of New York Press, 2000, s.80.

²³ Salahaddin Asım, “Türk Kadınlığının Tereddidi Yahut Karışmak,” **Resmi Tarihten Kadın Tarihine**, Haz. ve Çev., Ayşegül Yaraman İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001, s.74-75.

Türk kadınlarının iffet ve namusları kaybettikleri anlatılmaya başlandı. Robert Finn'in de belirttiği gibi “on dokuzuncu yüzyıl Türk romanında, annelerin oğulları üzerinde hâkimiyet kurma çabalarına, eşlerin metreslere karşı savaşına ve alt sınıftan gelenlerin hanımefendi olabilme uğraşlarına tanıklık ederiz”²⁴ Bu duruma en iyi örnek, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* (1900) adlı eseridir. Finn, namusunu ve onurunu korumak isteyen kadınların zararlı eğilimlere (bu çöküş ile eş anlamı olan Batılılaşmayı belirtir) karşı koymak isteyen kadınların tek seçeneğinin intihar oluşuna dikkat çeker.²⁵ İntihar birçok erken dönem Osmanlı romanında yer almıştır. Ahlak dışı olmakla suçlanıp tepkiyle karşılaşan kadına çok da fazla seçenek bırakılmamıştır.²⁶ Benzer örneklerle, Samipaşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* 'inde (1889)²⁷ ve Namık Kemal'in *İntibah* ya da diğer adıyla *Sergüzeşt-i Ali Bey* (1876) adlı eserlerinde de rastlamak mümkündür.²⁸

Yeni tip kadın ve erkekler, “yabancıları birebir kopya etmekle, aptallıkla, bilinçsizce gereksiz harcama yapmakla ve imparatorluğun egemenliği ve kültürel bütünlüğünü tehlikeye atmakla suçlanıyorlardı.”²⁹ Aşırı Batılılaşmaya kendini kaptırmış bir adam “erkeklik onurunu” kaybeder ve ait olduğu millete “leke sürdürür” diye algılanıyordu. Benzer bir durumda, bir kadının ise tüm hayatını kaybetmesi söz konusu olabilirdi. Türk edebiyatının yarattığı ilk “öteki” karakterler aşırı Batılılaşmaya maruz kalmış kadın veya yer yer efemine davranan erkek karakterlerdi. *Kalem* gibi birçok gazetede bu yeni karakterleri alaycı bir şekilde eleştiren şiirler yayınlandı. Örneğin, *Kalem*, “Çökmüş” adı ile Fransızca bir şiir yayınlamış, Avrupa tiyatrosunu, stilini ve mutfağını seven, Batılılaşmış Osmanlı'nın, konu Osmanlı ve Avrupa'ya geldiğinde kültürel sınırlar çizmesindeki paradoksu hicvetmiştir. Bu alafranga züppeler birçok taşlamanın, iğnelemenin de hedefindeydiler. Ayrıca toplum tarafından kabul edilebilir erkek davranışlarının da bu

²⁴ Robert Finn, *The Early Turkish Novel, 1872-1900*, Isis Press, 1984, s.547.

²⁵ Romanın baş kadın karakteri Bihter'in eşinin yeğeni Behlül ile yasak ilişkisi vardır. Behlül ‘ün amcasının kızı Nihal'e âşık olup Bihter'i reddetmesi üzerine Bihter intihar eder.

²⁶ Finn, *a.g.e.*, s.547.

²⁷ Bkz. Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*, İstanbul, Beyaz Balina, 2001. İntihar yan, onuru lekelenmeden ölümün seçilmesi temaları “yeni kadının önüne geçilemez sonu” temasına aynı dönem İngiliz romanlarında da sıklıkla rastlanmıştır. Örnek olarak Thomas Hardy'nin *Tess of the d'Urbervilles* (1891), Henrik Ibsen'in *Hedda Gabler*, Gustave Flaubert'in *Madame Bovary* (1856) eserleri gösterilebilir.

²⁸ Namık Kemal, *İntibah*, İstanbul, Şule Yayınları, 2002.

²⁹ Brummett, *a.g.e.*, s.81.

dönemde değişmeye başladığı görülür.³⁰

Bu sebepten, gelineen noktada yeni bir kavram ortaya çıkar: Erkeksileşmek. İçerik olarak “Kadınlık,” erkek ve kadının toplumsal cinsiyet rollerinin inşası ile ilgiliydi ve bu sebeple “ideal” erkeklik tanımının da bir parçasıydı. Namık Kemal’in *Vatan Yahut Silistre* (1873) eserinde, yurtsever mücadeleye katılabilmek için erkek kılığına giren Zekiye, cumhuriyet döneminde Kemalist erkeklerin kaleminden çıkan kadın tiplerini anımsatır. Zekiye'nin vatansever ve namuslu oluşu, kadınlığını bir kenara bırakması ile derinden ilgilidir. Halit Ziya Uşaklıgil’in *Mai ve Siyah* (1897), *Nemide* (1886) ve *Kırık Hayatlar* (1901) kitaplarında “kötü” kadın karakterlerin son derece “kadınsı” olmaları dikkat çeker.

İlginçtir ki, Şemseddin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat* (1872-73) eserinde, erkek yazar kadın karakterlerin ağzından kadınları metalaştıran, tek görevleri eşlerini memnun etmek olan kişiler olarak gösteren erkek egemen düzenden yakınıdır. Yazar Salahaddin Asım kadınların “aşırı kadınlaşma” halini “karılaştırmak” -- “kadınsı olmak” olarak tanımlamış ve aşağılamıştır, yazar bu durumu “herhangi bir toplumsal görevden, toplumsal endişeden uzak vücut, güzellik ve cinsellik ve aynı zamanda doğurgan olmaya kısıtlı kalmak olarak betimlemiştir.”³¹ Celal Nuri İleri örneğinde olduğu gibi, kadınların sadece çocukları hayata getiren makineler olarak görülmemeleri gerektiğinin üzerinde duran yazarlar da vardır.³² İlginç bir şekilde erken dönem Osmanlı romanları erkek kahramanın içinde bulunduğu paradokslar göz önüne alınarak okunmalıdır. Erkek karakter genelde annesi ve sevdiği kadın, gelenekler ve Batılılaşma, ulusu için taşıdığı sorumluluk ve ailesi/aşkına duyduğu sorumluluk arasında kararsız kalmıştır. Bunun gibi benzer durumlarda da ideal erkek davranışı vatanseverlik, fedakârlık ve anneye duyulan saygı ile bezenmiştir. Bu erkekler aynı zamanda son sürat ilerlemekte olan Batılılaşmış ve kadınsı, gülünç, ucuz ve değersiz kitle kültürüne karşı kendi öz kültürlerinin koruyucusu olarak tasvir edilirler.

Kadınları erkekleştirmek ve kadınsılığı hor görmek sadece erkek yazarlara özgü bir tutum değildi. Birkaç feminist araştırmacı, modernleşme hareketinin hız

³⁰ A.e., s.83.

³¹ Asım, a.g.e., s.74-75.

³² Celal Nuri, *Kadınlarımız*, Haz. Özer Ozankaya, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s.105.

kazandığı bu değişim ortamında kadın yazarların yazılarını da incelemiş; babalar ve oğulların dönemin egemen metaforu haline geldiği, züppe karakterlerin hicvedildiği ve “öteki”lere dönüştüğü sonucuna varmışlardır.³³ Aynı dönemde kadınları hedef okuyucu kitle olarak belirleyen birçok kadın dergisi ortaya çıktı. Elit sınıftan erkek ve kadın yazarlar birçok konuda birbirlerine zıt açıklamalarda bulunuyorlardı. Bu erken dönem feministlerin en büyük kaygısı, Osmanlı İmparatorluğu ve İslam kültürünün batı dünyası üzerindeki hâkimiyetini korumaya devam edip edemeyeceğiydi.

Salahaddin Asım, 1901'de yayınlanan *Türk Kadınlığının Tereddidi yahut Karışmak* adını verdiği ünlü kitabında İslam'ı eleştirir. Ona göre İslam, Osmanlı'nın milliyetçi bir ruha sahip olmasına mani olup ilerlemesinin önünde engel teşkil etmiştir. Ziya Gökalp'in fikirlerine oldukça benzer bir biçimde Asım da Şamanizm'i, çok daha demokratik, milli, liberal ve aynı zamanda medeniyetin gelişmesine katkıda bulunan miras dini olarak gördü. Şamanizm'in kadın haklarına saygı duyduğunu ve kadının biyolojik üreme ve gelecek nesilleri yetiştirmedeki rollerine değer verdiğini iddia etti.³⁴ Asım, “kadınlar sadece cinsel tatmin için yaratılmamışlardır ya da sırf evinizin hizmetçisi değildirlere. En az sizin kadar bu ulusun vatandaşı olan kadınınızı bu denli dişileştirmeyin. Onlara biraz özgürlük verin” der.³⁵

Tanınmış bir siyaset adamı ve gazeteci olan İbrahim Hakkı Kılıçzade de kadınların ezilmesinden ve içinde bulundukları kötü koşullardan İslam'ı sorumlu tutar. İslam öğretilerinin, özellikle tesettürün kadınları eve kapattığını ve toplumun bir parçası olabilmelerini engellediğini öne sürer. Bu durumu oldukça tehlikeli bulan Kılıçzade, kadınların yok sayılması durumunun çocuklarına geçebileceğini ve bu çocukları eğitime görevi kadınlarda olduğu için durumun uzun vadede toplumun bütününe kötü yönde etkileyebileceğini savunmuştur.³⁶

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemi, İslam ile Batılılaşmayı, geleneksel ile modern, kadınların özgürleşmesi ile hâlihazırda var olan ataerkil cinsiyet kalıplarını uzlaştırmaya çalışan girişimlere sahne olmuş çelişkilerle dolu bir ortam sunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu döneminde

³³ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis, 1991.

³⁴ Asım, *a.g.e.*, s.22-23.

³⁵ *A.e.*, s.15-19.

³⁶ Can Tuncer, “Kılıçzade Hakkı'nın Tesettüre İlan-ı Harbi,” *Toplumsal Tarih* 66, 1999, s.34-36.

oldukça güçlü, çok yönlü, çok kültürlü ve birden fazla etnisiteyi içinde barındıran, kendine ait birçok yayını ve belirli bir okuyucu kitlesine sahip kültürel, siyasi ve ekonomik hedefleri ile birlikte kendine ait bir gündemi olan kadın hareketi ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında modernleşme kavramının algılanışına bakıldığında, Batılılaşmanın siyasal arenaya kimlik sorununu da beraberinde getirdiği görülmüştür. Son yüzyıl boyunca Batılılaşma hareketini başarıyla uygulayacak bir kimlik arayışı sürmüştür. Bu nedenle gelişmekte olan kimlik sorunu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Batılılaşma hareketlerinin ortak özelliği olmuştur.

A.1.4. Türkçülük Akımı

1910 yılından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu sınırları dâhilinde Türkçülük akımı kendini iyiden iyiye göstermeye başlamıştı. Türkçülük, Türk olmanın vatandaşlığı belirleyen ilk öge olduğu bir stratejiye dayanır. 18. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Güney'e ve Doğu'ya doğru açılma hareketi hissedilmeye başlayınca bu bölgelerde yaşayan halk Anadolu'ya göç etmeye başladı. Zaman içinde, Anadolu'yu öz yurdu belleyen bir Türk çoğunluğu oluştu.³⁷ Balkan Savaşları, öncesi ve sonrası Türkçülüğün baskın bir söylem olarak ortaya çıktığı bir dönem olmasından ötürü önem taşır. 1911-12 yılları arasında, Osmanlı İmparatorluğu bir yandan İtalya ile Trablusgarp Savaşı'nda birden fazla cephede (Trablusgarp, [Adriyatik Denizi](#), [Ege Adaları](#), [Çanakkale Boğazı](#) ve [Kızıldeniz](#)) savaşıyor, bir yandan da Balkanlar'da Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan askeri güçleri ile mücadele ediyordu. Her iki savaşın sonunda imparatorluk elinde bulundurduğu değerli topraklarını kaybetti.

Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde özellikle gayrimüslimler arasında başlayan milliyetçilik akımları, Ortodoks kilisesinde milliyet bazında ayrışmaları ortaya çıkarırken, bağımsızlık hareketlerini de tetiklemişti. Aynı sırada Rus işgali altında yaşayan Türkler arasında Türkçülük fikirlerinin ortaya çıkmaya başlamış bu hareket Osmanlı Türklerini de etkilemişti. Osmanlıcılık akımının birleştirici gücüne olan inançlarını kaybeden siyasi kadrolar ve aydınlar, Türkçülük ideolojisine

³⁷ David Kushner, **Türk Milliyetçiliği (1876-1908)**, Çev: Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, İstanbul, 1979 s.14-16.

yönelmişlerdir.³⁸ Balkan Savaşları'nın mağlubiyet ile sonuçlanması, mevcut ideolojilerin kendi çıkarları üzerine yoğunlaşıp daha keskin söylemler edinmelerine sebep oldu.

Osmanlı aydınları arasında Türkçülüğün ilk belirtileri edebiyat ve basın alanında görüldü. Şinasi, 1845 yılında yalnız Türkçe kelimeler kullanarak şiirler yazmayı denedi. Ziya Paşa, Türklerin asıl şiirini taşrada, halk edebiyatında aramak gerektiğini yazdı. Ahmet Vefik Paşa, Türkçenin zenginliklerinden bahsetti. Ali Suavi, bazı yayınlarında açıkça Türklükten bahsederek devletin kurucu unsurunun kolay ve ortak bir dil olması gerektiğine dikkat çekti. Türkiye’de milliyetçilik kavramının doğmasında önemli bir yeri bulunan Yusuf Akçura’ya göre millet, ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı içtimai vicdanında birlik hâsıl olmuş bir cemiyet-i beşeriyedir.³⁹ Yusuf Akçura’nın, 1904’te yayınlanan “Üç Tarz-ı Siyaset” makalesi ile Türkçülüğün kültürel bir akımdan siyasal bir akıma dönüşmesi süreci, düzenli şekilde ilk defa açıklanmış oluyordu. Türkçüler, kendilerini “Türk milletinden, İslâm ümmetinden ve Garp medeniyetinden” olarak tanımlayan bir sentez ile toprakları ve siyasi otoriteyi elde tutmaya yarayacak milli bir bilinç yaratmaya çalıştılar.⁴⁰

A.1.4.1. Genç Kalemler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti/Partisi

Türk Ocağı ve çeşitli dernekler İstanbul başta olmak üzere Anadolu’ya Türkçülük akımını yaymaya çalışırken, Selanik’te İttihat ve Terakki Merkez Heyeti üyelerinden Ziya Gökalp’in çalışmaları sonucunda merkezde bir Türkçülük hareketi başlatıldı. Bu hareketin sözcüsü olarak da *Genç Kalemler Dergisi* etrafında yazarlar toplandı. Bu yazarlar arasında, dönemin basın ve edebiyatına damgasını vurmuş isimler vardı: Bu yazarların, Cemiyet’e üye olmalarından dolayı, Genç Kalemler dergisi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında doğrudan bir bağlantı oluştu.

Türkçülüğü savunan birçok önemli figür edebiyat dünyasındandı. Hamdullah Suphi, Mehmet Fuat Köprülüzade, Ahmet Ağaoğlu, Kâzım Nami,

³⁸ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet’in İlâm-İkinci Meşrutiyet’in Siyasî Hayatına Bakışlar**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 15.

³⁹ Yusuf Akçura, **Türkçülüğün Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s.17.

⁴⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler: II. Meşrutiyeti Dönemi, 1908-1918**, I. cilt, Hürriyet Vakfı, İstanbul, 1984, .s. 10.

Mehmet Emin Yurdakul, Ali Canip Yöntem, Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin gibi yazarlar, Türkçülük fikri ile özdeşleşmiş isimlerdi. Bu isimlerin birçoğunun yer aldığı *Genç Kalemler* dergisi, Türkçülük akımının kalesiydi. Bu yazarlar dil meselesini ve milliyetçi düşüncenin edebiyata yansımaları konularının üstünde özellikle durdular. Milli kimlik meselesinin, ilk olarak edebi eserlerde gündeme getirildiği söylenebilir. Öz Türkçe kullanımı ve yerel kültürlerin dirilişini savunduğu edebi metodolojisi daha sonra yeni Cumhuriyet edebiyatının da olmazsa olmazı haline gelecekti.

Genç Kalemler dergisinin yazarları ve İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri sık sık bir araya gelip, fikir mütalaasında bulunuyor, görüşleri de daha sonra yazıya döküp yayınlıyorlardı. Konuşulan konular arasında politika, edebiyat ve felsefe başta geliyor; tüm fikirler ulusun nasıl kurtulabileceği üzerine yoğunlaşıyordu. Genç Kalemler'in ilk amacı, dili Türkçeleştirerek sadeleştirip herkesin okuyup anlayabileceği şekle getirmek böylelikle fikir ve söylemleri daha geniş kitlelere ulaştırabilmektir. Bu amaçla, bir heyet oluşturuldu. Heyetin başında Enver Paşa vardı. Bu heyet, pek çok Batı eserini, “yeni lisan” ile tercüme etti, Selanik’te 4 adet okuma kitabı ve 2 imla kılavuzu yayınladı.⁴¹ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nde, 1908 yılında hazırladığı parti programında Türkçe, devletin resmi dili olarak kabul ediyordu. Dolayısıyla her tür resmi yazışmanın ve verilecek milli eğitimin Türkçe olması gerektiğinin altını çizdi.⁴²

İttihatçılar, İttihat ve Terakki komitesinin üyeleriydiler. Aynı zamanda anayasal rejimi desteklemişlerdi fakat onlara göre gerçek anlamda bir anayasal hükümete geçmenin ilk ve temel şartı otokrasinin devrilmesiydi.⁴³ İttihat ve Terakki’ye muhalefet olması amacıyla 1908’de Ahrar Fırkası kuruldu. Ancak, aynı yıl gerçekleştirilen seçimler, İttihat ve Terakki’nin ezici zaferi ile sonuçlandı.⁴⁴

1911’de resmi toplumsal ve kültürel örgüt olarak Türk Ocakları’nın kurulması ile birlikte İttihat ve Terakki’nin ideolojisinin yayılması önem kazandı. Ancak hareket, Yusuf Akçura’nın öne sürmüş olduğu Pan-Türkist amaç doğrultusunda ilerlemiyordu, daha çok Anadolu “insanının milli birlik ve

⁴¹ Tahir Alangu, **Ömer Seyfettin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı**, İstanbul, 1968, s.141.

⁴² Tunaya, **a.g.e.**, s.66.

⁴³ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1995, s.34-35.

⁴⁴ Erik Zürcher, **Turkey: A Modern History**, London: I. B. Tauris, 1993, s.99.

beraberliğin temeli olarak algıladığı daha romantik-milliyetçi bir rotayı benimsiyordu. Bu anlayış, 1917 yılında İzmir'de Halka Doğru örgütünün kurulmasına sebep oldu. Beklendiği üzere bu “popülist” milliyetçilik cumhuriyetçi ideolojinin erken yıllarında iz bıraktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ocak 1913'te, bir hükümet darbesiyle iktidarı eline geçirdi Türkçülük ve milliyetçilik fikirleri siyasi bir hedefe dönüştü.

A.1.4.2. Ziya Gökalp ve Türkçülük

Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (1923) adlı kitabında, milleti dilce, dince, ahlakça müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan bir zümre olarak tanımlar.⁴⁵ Gökalp, “insan kanca ortak olduğu insanlardan çok, dilde ve dinde ortak olduğu insanlarla beraber yaşamak ister. Çünkü insani şahsiyetimiz bedenimizde değil, ruhumuzdadır”⁴⁶ der. Milliyetçilik üzerine yaptığı araştırma sırasında Emile Durkheim'ın sosyolojik teorileri ile tanışan Ziya Gökalp, Doğu ile Batı'yı birleştirdiği ideolojisinde, Durkheim'ın teorisinde yer alan toplum kavramının yerini milliyetçiliğin, İslam kaynaklı ahlak değerlerinin yerini Türk kültürel-milli kaynaklı ahlaki değerlerin aldığını savunmuştur.

1912-1914 yılları arasında kaleme aldığı *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* adlı kitabında, Gökalp, toplumsal idealini tek bir cümle ile özetler: “Biz Türk milleti olarak, İslam ümmetine bağlı, Batı medeniyetine aیتiz.”⁴⁷ Üç ana konu olan Batılılaşma, Türkçülük ve İslami gelenekçilik Gökalp'in tezini oluşturur. Durkheim'a göre, millet, modern insanın ait olduğu birçok toplumsal gruptan sadece biriydi. Gökalp'in yazılarında ise millet kavramı Durkheim'ın topluluk kavramına atfettiği tüm özellikleri taşıyordu. Durkheim'ın topluma atfettiği ulvi özellikler göz önüne alındığında Gökalp'in düşüncesinde “toplum” kavramı yerine “millet” kavramını kullanması; Tanrı'ya olan inancı millete duyulan inanç ile değiştirmesine denk düşer. Böylece, milliyetçilik bir din halini alır.⁴⁸ 1918 yılının “Yeni Mecmua” dergisinin sayılarından birinde, Gökalp, milletin insan gelişiminin en tepe noktası

⁴⁵ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İnkılap Yayınevi, 6. Basım, İstanbul, 2001, s.16.

⁴⁶ A.e., s.22.

⁴⁷ A.e., s.23.

⁴⁸ Ulrike Heyd, *Foundations of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp* PlaceLuzac Co. & The Harvill Press Ltd. 1950, s.57.

olduğunu iddia eder, “insanlık bugün kendini milliyetçilik kavramı üzerinden ifade etmektedir.”⁴⁹

Gökalp'in yazılarında, çoğunlukla kan bağı, ırksal birlik fikirleri yerine kültürel birliğe dikkati çektiği görülür. Bu nedenle, Ulrike Heyd, Gökalp'in Türkçülük ideolojisinin romantik olarak nitelendirilebilecek ve özellikle Alman ırkının üstünlüğüne yapılan vurgu bağlamında Alman milliyetçiliğinden izler taşıdığını savunur. Gökalp, İslamiyet öncesi ve sonrası Türk kabilelerinin tarihi ve kültürü üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda Türklerin ve Türk kültürünün Çin ve Arap kültürlerinden üstün olduğu sonucuna vardığını iddia eder. Heyd şöyle ekler, “Türk milletin asil köklerine olan inancının yanı sıra Gökalp birçok milliyetçi ideolojinin yararlandığı bir miti öne sürmektedir: Büyük görevin kutsal sorumluluğu.”⁵⁰

Sosyal bilimlere pozitivist yaklaşım ile bağlantılı olarak, Gökalp'in analizi Aydınlanma (Fransız etkisi) ve Romantizm (Alman ilhamı) öğelerini taşır. Ayşe Kadioğlu şöyle belirtir, “Gökalp'in ideolojisi hem kozmopolit Fransız milliyetçiliğinden hem de organik Batı ve Aydınlanma karşıtı Alman milliyetçiliğinden izler taşıyordu.”⁵¹ Karşıtların bir arada bulunduğu bu sentez (Fransız-Alman milliyetçilikleri) belirli görevleri belirli gruptan kişilere verebilmek adına toplumun bilincini ve görüşünü kurgular yeni bir söylem yaratmayı hedefler. Bu söylem, daha sonra milli kimliğin kavranmasına ve ulus inşa projeleri sürecinde uygulanmalarında oldukça etkili olacaktı. Bu duruma en iyi örnek cumhuriyetin ilk yıllarında görülür. Mustafa Kemal ve arkadaşları planlarını kesin sınırlarla çizilmiş bir söylem ve belirli bir yönerge üzerine oturtmuşlardır.

Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* adlı kitabında fikirlerinin temeli olan iki prensip üzerinde durur: “Halka Doğru” ve “Garba Doğru”. Bu iki görüş Gökalp'in kültür ve medeniyet kavramlarını ayrı ayrı yorumlaması sebebiyle uyumludur. Halka Doğru, milli birliği halkın ahlaki, kültürel ve dini değerleri üzerinden sağlamayı amaçlıyordu. Garba Doğru, ise Türk milleti için Batı medeniyetine ulaşmanın

⁴⁹ Gökalp, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁰ Heyd, **a.g.e.**, s.114.

⁵¹ Ayşe Kadioğlu, “The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of the Official Identity,” **Turkey: Identity, Democracy, Politics**, Ed. By S. Kedourie, Frank Cass London, Portland, 1996, s.184.

gerekliliğini vurguluyordu. Böylece milli bilinç evrensel bilinçten önce geliyordu. Bu, medeniyetin gerekliliklerinden biriydi. Bu bağlamda, Gökâlp geçmişteki Osmanlı'yı modernleştirme çabalarını, özellikle Tanzimat hareketini, milli unsurlardan yoksun olmasını sebep göstererek eleştiriyordu.

Gökâlp, Tanzimat liderlerini eleştirirken Batı'yı belirli konularda hem de yanlış şekilde örnek almakla suçluyordu. Batı'nın sadece kültürel ortamına ait öğelerini taklit etmeye karşı çıkıyordu. Bunun yerine, Batı'ya ait evrensel değerlerin içselleştirilmesi gerektiği üzerinde duruyordu. Bu bağlamda, Gökâlp'in Osmanlı kültürünü ahlaki, estetik ve toplumsal değerleri bozulmuş kozmopolit ve değersiz olarak atfetmesine de değinilmelidir. Gökâlp'e göre Türk kültürü ile Osmanlı'nın bu yozlaşmış kültürü arasında hiçbir bağlantı yoktur. Diğer bir deyişle, Türk ve Osmanlı kültürleri taban tabana zıttır. Gökâlp, şu soruyu sorar: “Türk kültürü bu denli güzelliği içinde barındırırken, Osmanlı kültürünün çirkinliğinin sebebi nedir?”⁵² Bu duruma bir diğer terminoloji ile yaklaşacak olursak, Gökâlp'in Osmanlı kültürüne bir nevi “öteki” olarak yaklaştığını ve Türkçülük ideolojisinden Osmanlı öğelerinin çıkarılmasını talep ettiğini anlayabiliriz. Kendi deyişiyle, sahici ve saf olan Türk kültürü, kendini hiçbir zaman için kozmopolit Osmanlı kültürü ile bir tutmamıştır. Bu nedenle medeniyetin kaynağı olabilecek olan kültür Türk milli edebiyatında yatmaktadır.⁵³ Osmanlı geleneklerinin kültürel alanlarda reddedilme durumu Cumhuriyet'in erken yıllarında “öteki” olma durumunun kurumsallaşması ile zirveye ulaşmıştır. Feroz Ahmad'ın belirttiği üzere, “Kemalistlerden tamamen yeni bir toplumu oluşturmada öncülük etmeleri bekleniyordu. Ve bu yeni toplum için Osmanlı'dan çok farklı yeni bir Türk tipi yaratmaları gerekiyordu.”⁵⁴

Gökâlp'in milliyetçilik üzerine bir diğer önemli görüşü feminizme yaptığı vurguydu. Gökâlp, feminizmi Batı'dan alınmış bir kavram olarak görmek yerine bunun Türk kimliğinin özünde yer aldığını kanıtlama çabasıındaydı. Eğer, milletin tanımında eğitim de yer alıyorsa kadınlar da bu millete nasıl ait olunması gerektiğini öğrenmeliydiler. Gökâlp'e göre Türklüğün temelinde yatan kültür kadının toplum içindeki rolüne değer veren bir geçmişten geliyordu. Her ne kadar Osmanlılar Acem

⁵² Gökâlp, **a.g.e.**, s. 3.

⁵³ **A.e.**, s.36-37.

⁵⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s.77.

ve Bizans'ın ataerkil toplum düzenlerinden etkilenmiş olsalar da, Türkler en başından itibaren feministtiler; Arkeolojik bulgulara dayanarak, Gökalp, Türklerdeki Şamanizm inancının kadınların kutsal gücünü öne çıkardığını iddia etti.⁵⁵ Gökalp, eski Türk topluluklarında, kadının yasal olarak erkekler ile eşit oldukları üzerinde durdu: “Eski çağlardaki Türk kadınlarının hepsi birer amazondur ve en az erkekler kadar at sürmedeki kabiliyetleri, silah kullanma ve kahramanlıkları ile bilinirlerdi. Kadınların eğitim aldıktan sonra yönetici, komutan, vali ve elçi olmalarının önünde hiçbir engel yoktu.”⁵⁶

Kadınlar, Gökalp'in kurguladığı yeni ulusun kalbinde yer alıyorlardı.⁵⁷ Gökalp'in bu hayali, “Yeni Ulus” tasarısında kadın sorununa büyük önem atfedilmesinin yanı sıra milliyetçilik fikrinin kendisi de kadınların toplumdaki konumlandırılışlarına dayanıyordu.⁵⁸ Daha önce de belirtildiği üzere, Gökalp kadınların eşitliği konusunu Türk kültürünün esas ahlaki değerlerini tekrar ortaya çıkarmada önemli gördü. Gökalp kadınları, “geçmişin taşıyıcıları ve garantörleri” olarak tanımladı.⁵⁹ Bu sebepten ötürü, kadınlar yeni yeni gelişmekte olan ulusu ve elbette ulusun yapı taşı olan aileyi eğitmekle yükümlüydüler. Gökalp, kültürün erkeklik ile ilgili olduğunu ve Türk kimliğini en derinlere kadar temsil ettiğini savunur. Medeniyet ise, dişilik ile ilişkilendirilmiştir ve ulusun sonradan eğitilerek kazanılabilecek değerleri ile temsil edilmektedir.

Türk milliyetçiliğini besleyeceğine inandığı otantik kültürel değerleri ortaya çıkarmak istemesi, Gökalp'i mitleri, efsaneleri ve İslam'ın kabulü öncesi toplulukların antropolojik ve arkeolojik bulgularını araştırmaya itmiştir. Bulguları, özellikle de aile kurumunu da içine alan “Ahlaki Türkçülük” tezinin gelişmesine sebep olmuştur. Gökalp, eski Türk kültürel değerlerine dayanarak, Türk aile yapısının toprağın ortak paylaşımını, aile içi demokrasiyi, cinsiyetler arası eşitliği ve tek eşliliği öğütleyen normlar içerdiğini savunur. Türk feminizminin kökenleri kadın ve erkeğin benzer görevlerinin olduğu kadına güç bahşeden dini törenlerde

⁵⁵ Gökalp, *a.g.e.*, s.112-113

⁵⁶ *A.e.*, s.111.

⁵⁷ K. E. Fleming, “Women as Preservers of the Past: Ziya Gökalp and Women's Reform,” *Deconstructing Images of Turkish Woman*, ed. by Zehra F. Arat, New York, St. Martin's Press, 1998, s.27.

⁵⁸ *A.e.*, s.28.

⁵⁹ *A.e.*, s.32.

bulunabileceğini iddia eder. Gökalp, bu eşitliğin siyaset de dâhil olmak üzere toplumsal eşitlik, çocuklar üzerinde hem anne hem babanın eşit söz hakkı olması, kadınların özel mülkiyet hakkı ve savaş alanında kadınların da yer alması gibi hayatın her alanına yayılmasını destekler. Gökalp'in tezine göre, Türk kadınının özgürleşmesi sadece Batı ideallerine bağlı kalarak gerçekleştirilmek zorunda değildi. Kadınların bağımsızlıklarını kazanmalarından bahsedebilmek için temelde demokrasi ve feminizme ihtiyaç vardı ve bunlar da tarihte yer almış Türk toplumlarının hâlihazırda mevcut iki temel prensibiydi.

B. İDEOLOJİLERİN SAVAŞI VE OSMANLI KADINI

B.1. Tanzimat Dönemi ve “Kadın Sorunu” Söylemi

1839 tarihinde duyurulan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda, kadınlar ve aile hayatı ile ilgili olarak bir hüküm yok ise de Tanzimat dönemi devlet erkânı ilk anda önce fermanlar yoluyla aile hayatını düzenleme çabasına girmişlerdir. Dahası, Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir komisyon, 1869-1876 yılları arasında, aynı zamanda toplum yapısını düzenlemek için Mecelle'yi hazırlamıştır. Yapılan düzenlemelerle, kadına ekonomik ve sosyal anlamda bazı güvenceler sağlanmaya çalışılmıştır. 1856 Arazi Kanunnamesi ile kız evlatların babalarından kalan topraklar üzerinde erkek kardeşler gibi veraset hakkına sahip olmaları tanınmakta, kölelik ve cariyelik kaldırılmakta, kadınlara sınırlı da olsa eğitimden yararlanma olanağı sunulmakta ve kılık kıyafet, sokağa çıkma gibi konulara dair fermanlarla düzenlenen sosyal yaşantıda bir takım ilerlemeler olmaya başlamıştır.⁶⁰

Kadınlar açısından asıl değişim eğitim alanında gerçekleşmiştir. Tanzimat döneminde eğitim alanındaki reform çabalarında ilk adım, Padişah Abdülmecid'in 1845 tarihli Hatt-ı Hümayun'udur. Bu Hatt-ı Hümayun'da ülkenin kalkınmasının, sanayinin, ilimlerin ve fenlerin kaynağı olarak eğitim gösterilmiş ve bu nedenle yeni okullar açılarak halkın eğitilmesine önem verilmesi istenmişti. Bu yönde ilk olarak sıbyan mektepleri yeniden düzenlenmiştir. Bu açıdan 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi oldukça önemlidir. Nizamnamenin kız çocuklarının eğitimi ile ilgili

⁶⁰ Tayyib Gökbilgin, “Tanzimat Hareketi'nin Osmanlı Müesseslerine ve Teskilatına Etkileri,” *Bellekten*, C.31.S.121, Ocak 1967, s. 108.

maddelerine baktığımızda bu okullara kızların 6–10 yaşları arasında devam etmeleri mecburiyeti getirilmiştir.⁶¹

Osmanlı Devleti'nde sabi denilen beş altı yaşlarındaki kız ve erkek çocukların okumaları için açılmış ilköğretim okullarına sıbyan mektebi denilmektedir.⁶² II. Abdülhamid zamanında sıbyan mekteplerinin yerini İptidâi mektepleri almış ve 1876, Kanun-i Esasi'de ilköğretim mecburiyeti getirilerek kız ve erkek çocuklar için eşit eğitim hakkı sağlanmıştır.⁶³ Kızlar için orta öğrenim imkânı ilk kez Tanzimat döneminde başlamıştır. 1859 yılında İstanbul'da ilk İptidâi açılmıştır. Okulun ders programında Din, Osmanlıca, Arapça, Farsça, İmla, Tarih, Coğrafya, Hesap, Resim ve Musiki gibi dersler yer almıştır.⁶⁴ İstanbul dışındaki illerde ise, ilk kız rüştiyeleri II. Abdülhamid döneminde 1883–1884 yıllarında açılmıştır. Kızlar için ilk idadi ise, yine II. Abdülhamid döneminde, 13 Mart 1880'de İstanbul'da açılmıştır. Burada Avrupa standartlarında eğitim verilmeye çalışılmış, Türkçe ve genel kültür derslerinin dışında Fransızca, Almanca, İngilizce, müzik, el işi dersleri de yer almıştır.⁶⁵ 26 Nisan 1870'te Dârülmualimât yani Kız Öğretmen Okulu açılmıştır. Amaç, kız okullarına bayan öğretmen yetiştirmektir.⁶⁶ İlk kız sanat okulu 1864'te Rusçuk'ta Mithad Paşa tarafından açılmıştır. 1869 yılında ise, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için İstanbul Yedikule'de Tophane-i Âmire'nin kurduğu dikimhane özelliğinde Kız Sanayi Mektebi açılmıştır.⁶⁷

Yukarıdaki yenilik ve düzenlemelerden de anlaşılacağı üzere, Tanzimat döneminden itibaren kadınların ilerlemesi, konumları ve imgeleri, ulusun ilerlemesi,

⁶¹ Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s.39.

⁶² Mustafa Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme," **Yeni Türkiye Osmanlı II (Toplum ve Ekonomi)**, S.32, Mart-Nisan 2000, s. 745.

⁶³ Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, 1991, s. 2, 8, 14. Sıbyan Mektepleri ile medreseler Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde en yaygın olan eğitim kurumlarıydı. Islahat hareketleri ile birlikte bu eğitim kurumları dışında, askerî amaçlarla Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn (1773), Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn (1796), yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra ordunun askerî tabip ve subay ihtiyacını karşılamak için Mekteb-i Tıbbiye (1727), Mekteb-i Harbiye (1834), devletin ihtiyaç duyduğu memurları yetiştirmek için Mekteb-i Maârif-i Adlî (1839) ve İlköğretimin üstünde eğitim hizmeti vermek için 184 tarihinden itibaren rüşdiyeler açılmıştır.

⁶⁴ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğusu Ve Gelişimi (1773–1923)**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1974, s.93.

⁶⁵ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, İstanbul, Kültür Koleji Yay.,1994, s.143-144.

⁶⁶ Tevfik Temelkuran, "Türkiye'de Açılan ilk Kız Öğretmen Okulu," **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.6, S.36, Eylül 1970, s.61-.66.

⁶⁷ Akyüz, **a.g.e.**, s.151.

geleceği ve imgesi ile ilk defa doğrudan ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Erkekler tarafından tasarlanmış, imparatorluğun durumunu iyileştirme projesine hizmet etmek için kullanılacak olan kadın imajının nasıl ve ne ölçüde olması gerektiğinin kontrolü de erkeklerin elindeydi. Özetlemek gerekirse kadın sorunu dönemin politik ideolojilerini birebir yansıtıyordu. Kadınlar daha önce hiç olmadıkları kadar imparatorluğun sembolü haline geldiklerinden değişimin de ana hedefi olmuşlardı. Tanzimat ve Abdülhamid dönemi ıslahatlarının etkileri toplumun her kesiminde derinden hissedildi. Kadın dergileri kuruldu ve modernleşme, ilerleme temalı tartışmaların içinde yerini aldı. Kızlar için eğitim kurumlarının açılması, kadınlar üzerinde bir baskı unsuru haline gelmiş kıyafet kurallarının toplumsal hayatta hafifletilmesi kadınlar için ve onlar hakkında gazete, dergi ve romanların basılması, döneme damgasını vurdu.

Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerine kadın hareketi açısından bakarsak, bu süreci uyanış olarak adlandırabiliriz. Her ne kadar bu değişim başlangıçta gelenekselcilerin tepkisini çekmiş olsa da girilen yoldan geri dönüş için artık çok geçti. Osmanlı İmparatorluğu parçalanıyordu. Değişim kaçınılmazdı. Buna rağmen, değişimlerin hiçbirinin radikal olarak adlandırılmayacağını belirtmek gerekir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor şartlardan endişe edildiği bu dönemde, ülkenin almış olduğu yaraları saracak, tedavi edecek olan kadınlar ve onların yetiştireceği çocuklardır düşüncesi yavaş yavaş yerini almaya başlamıştı:

Biz kadınların hayat-ı memlekette mühim bir rolü, büyük bir vazîfesi vardır. Oda çocuklarımızın itilâ-yı efkârına çalışmak, ufacık kalplerine, dimâğlarına vatan muhabbetini ilka etmektir. Müstakbel gençlerimizin itilâ-yı efkârına çalışmak için biz kadınların mühim bir tahsil ve terbiyeye ihtiyacımız vardır. Millet, bu mübeccel vazîfeyi idrâk etmeli ve kızlarımızı muhterem ve mukaddes zevâdın yed-i himmetiyle tevdi etmelidir.⁶⁸

Fakat İslami öğretiler ve geleneksel ahlak kuralları dâhilinde gelecek nesilleri hayata geçirmede ve yetiştirmede üzerlerine büyük sorumluluk yüklenen kadınlar hala imparatorlukta ikinci sınıf bireyler olarak görülüyorlardı. Yine de Osmanlı kadınları özellikle de orta ve üst sınıfa mensup eğitilmiş kadınlar arasında gittikçe ateşlenen bir millet, milliyetçilik ve vatan kavramları oluştuğunu görüyoruz. Bu bilinç aynı zamanda kadınların, vatanın onlara duydukları ihtiyaç bilincini de

⁶⁸ Nuriye İsmet, "Vatan Hissi ve Kadınlık," **Kadınlar Dünyası**, 20 Aralık 1913, s.6.

doğurmuştur. Belki de bu bilinçle Osmanlı'da ilk kadın hareketi adımlarını atmaya başlamıştır:

Bir milleti terakki ve tedîye doğru sevk eden tarîkin ikinci ve en mühimi ittihâd ve ittifâk kuvveti, vatan askının, vatan muhabbetinin mevcûdiyetidir. Bir milletin hâkimiyet esaslarını ihzâr eden daha doğrusu bir milletin istinâdgâh-ı terakkisi olan kuvvet ittihâd kuvvetidir. İttihâd ve ittifâkın esaslarını ihzâr eden başlıca âmilde vatan askıdır. İttihâd bir milletin terakkisinin temeli olduğu gibi onun da esasını vatan askı teşkil eder. Muhterem hemşirelerim! Bizlerde ittihâd ehemmiyetini vatan askının ulviyetini takdir edelim ve evladlarımızı o hisle terbiye edelim. Vatan sözünün sâmiyeyi okşayan tatlı sadâsına onu alıştıralım. Vatanın ne büyük şey olduğunu, vatandan kovulan bir ferdin büyük derecelerde sefalet maruz kalacağını onlara izâh edelim. Eğer bu surette çalışacak olursak milletimizin terâkki ve teâlîsini ihzâr ederiz. Aksi takdirde inkıraza sebebiyet veririz. Çünkü ittihâdsiz bir millet inkıraza mahkûmdur.⁶⁹

Bu dönem, aynı zamanda kadınların ulus-devlet inşa süreçlerinde daha fazla eşit hak taleplerinde kadınların içinde bulunduğu basın sayesinde kendilerini ifade etmeleri ile aynı döneme denk düşer. Ancak kamuoyuna yön veren aydınların ve siyaset adamlarının dâhil olduğu karar verme ve verilen kararların uygulanma süreçlerinin yöneticileri erkeklerdi. Her ne kadar farklı ideolojileri savunup kadın sorununa farklı açılardan yaklaşmış olsalar da hepsinin hemfikir olduğu bir konu vardı: kadınlar öncelikle biyolojik daha sonra toplumsal ve siyasal sorumlulukları nedeniyle daha aydınlık yarınların ve Osmanlı toplumunun geleceğinin kültürel yapılandırıcılarıydılar. Daha sonra inceleyeceğimiz, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde ise kadınlar üzerine yürütülen söylem daha radikal bir hal almıştır. Aynı dönem feminist söylemin ortaya çıkmasına da sahne olmuştur.

B.1.1. Tanzimat Dönemi Basın ve Edebiyatında Kadın

Tanzimat Dönemi'nden itibaren edebiyat, Osmanlı toplumunu modern Avrupa medeniyetleri ile aynı yola sokmaya çalışan önemli bir araç oldu.⁷⁰ Yazarlar, devletin küçük bir kopyası olarak gördükleri aileyi edebiyat eserlerinde modernize edebilirlerse aynı başarıyı devlet katında da gösterebileceklerine inandılar. Bu amaçla, 1860'lardan başlayarak Avrupa'da yayınlanmış romanlar, özellikle de bazı

⁶⁹ Bedia Kamuran, "Terakki Yolları," **Kadınlar Dünyası**, 18 Nisan 1914, s.8.

⁷⁰ Alan Duben, **Kent, Aile, Tarih**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.154.

Fransız romanlar tercüme edildi. Bir yandan, yazarlar kendi eserlerini vermeye başladılar. Bu eserler, önce erkekler tarafından okundu, daha sonra kadınlara da ulaştı ve hayatlarında büyük izler bıraktı.⁷¹

Bu fikirlerin temsilcisi olarak dönemin aydınlarından Namık Kemal'i örnek verebiliriz. Eğitimini Fransa'da tamamlamış ve Fransız kültürünün hayranı olan Namık Kemal, ailenin ve toplumun refahı arasındaki bağlantıya dikkat çekmek istemiştir. Kemal, ulusun ailelerinin, bir evin odaları gibi olduğunu, eğer ailede odalar sevgi ile değil de nefret temelleri üzerine kurulmuşsa o evden kavga ve anlaşmazlık eksik olmayacağını, ancak, sevgi üzerine inşa edilen bir ailede, barış, zenginlik, mutluluk, rahatlık ve ilerleme mümkün olacağını söylemiştir.⁷² Sonraki yıllarda kaleme almış olduğu romanlarından *İntibah* (1874) ve *Zavallı Çocuk* (1876) romanlarında kadın erkek ilişkilerindeki baskı ve eşitsizliği gözler önüne serip, kadınların konumu ile ailenin huzurunun bağlantılı olduğu göstermeye çalışmıştır.⁷³

1867'de *Tasvir-i Efkâr*' da, Namık Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların aşağı görülmelerinin en önemli sebebinin yöneticilerin ve aydınların kadın sorununa kayıtsız kalışları olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kemal, kadınların eğitim almalarının özellikle aile içi birçok soruna çözüm olabileceğini savunmuş fakat geleneksel rollerinin bazılarının muhafaza edilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Kemal'e göre, kadınların kabiliyetsiz olduğunu düşünmek yanlıştır. Kadınların hem zihinsel hem de bedensel güçleri neredeyse erkeklerinkine eşittir. Bazı aydınların kadınların mantık ve sorumluluktan yoksun, çoğu şeye kayıtsız olduklarını iddia etmesi yanlıştır. Bu tutum bir an önce değiştirilmelidir. Kadınlar, ulusun evlatlarını yetiştirenler olduğu için eğitilmelidir.⁷⁴ "Maarif" adlı makalesinde, "Memleket bulunur ki, mekteplerinde olan hocaların yarısından ziyadesi kadınlar veya daha

⁷¹ Alan Duben and Cem Behar, *Istanbul Households: Marriage, Family, and Fertility, 1880- 1940*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s.89.

⁷² Namık Kemal, "Aile ve Devlet," *Tasvir-i Efkâr*, 1862.

⁷³ *İntibah* romanının kahramanı Ali Bey, genç bir kadına âşıktır. Fakat Ali Bey'in annesi oğluna Avrupai usullere göre yetiştirilmiş bir esiri uygun görür ve oğlunun bu kızı hem eş hem de hizmetkâr olarak eve almasını ister. Roman boyunca okuyucu Ali Bey'in görücü usulü evliliklere ve kadınların köleliğine duyduğu nefrete şahit olur. *Zavallı Çocuk* romanında ise kadın karakter Şefika, Ata isimli genç bir erkeğe âşıktır. Fakat Şefika'nın ailesi onu yaşlı ve zengin bir erkekle evliliğe zorlar. Roman Şefika'nın intiharı ile sonlanır. Şefika'nın ataerkil toplum kurallarının acımasızlığı ile yüz yüze kalması Ve çatışması; kadınların konumu, ailenin modernleşmesi ve ailenin ulusun temeli olduğuna inanılması arasındaki ilişkileri gözler önüne seren ilk örneklerden biridir.

⁷⁴ Namık Kemal, *Tasvir-i Efkâr*, Ekim, 1872.

vazih tabir olunmak istenirse yaşına varmamış kızlardır. Mebuslar, generaller, memurlar, âlimler, edipler hemen ekseriyet itibariyle eşlerini onlardan seçerler,”⁷⁵ diyerek eğitilmiş Osmanlı kadının ulusun yükselmesine de katlısı olacağını altını çizer.

Namık Kemal'in gazetedeki yazıları ile John Stuart Mill'in kadınların var olan konumlarını iyileştirmek için eşit eğitim haklarından yararlanmalarını sağlama fikirleri arasında ilginç bir benzerlik vardır. Mill'in *The Subjection of Women* adlı eseri ile Namık Kemal'in romanları ve gazete yazıları dönemlerindeki diğer aydınlar ile karşılaştırıldıklarında benzer bir liberal duruşu paylaşırlar. Bu durum Doğu ve Batı'nın liberal aydınlarının kadın sorununu benzer bir şekilde ele aldıklarını gösterir.

John Stuart Mill önderliğindeki İngiliz libarelleri gibi, Namık Kemal'in önderliğindeki birçok ıslahatçı için modernleşmenin gerçek işareti kadınların eğitim olanaklarından yararlanabilmeleriydi. Amaç, aileden başlayarak toplumun her kademesinde ulusun daha sistematik, modern ve vatansever hizmet bilincini oluşturabilmektir. İngiliz emperyalist aydınları, Osmanlı aydınları, Osmanlı toplumunun sorunlarının kadınların eğitim olanaklarından yoksun olmaları, toplumun buna kayıtsız kalışı ile ilişkilendirdiler. Gerçek ve sadık Osmanlı yurtseverlik bilinci, kadınların durumunun iyileştirilmesi ile elde edilebilirdi. Her şeyden önce kendilerini imparatorluğun refahı için feda edebilecek, toplumsal ve geleneksel düzeni koruyacak vatansever ve eğitilmiş erkekleri yetiştirenler kadınlar olacaktı.

Dönemin bir diğer önemli yazarı, Şemseddin Sami, kadınların değerli olduklarını ve geleneksel aile kurumu altında ulusun düzeninin kurucuları ve koruyucuları olduklarını yinelemiştir. Eğitildikleri takdirde, kadınların sorumluluklarını ve görevlerini hakkıyla yerine getirecekleri fikrinin ateşli bir savunucusu oldu.⁷⁶ Ancak geleneksel değerlerin ve adetlerin hala önemli olduğunu vurgulamak amacıyla Şemseddin Sami bu tarz bir eğitimin aynı zamanda kadınların “ahlaksızlık ve yoldan çıkma” ihtimallerini de azaltmaya katkıda bulunduğundan bahsetti. Böylelikle ulusun yozlaşmasının da önüne geçilebilecekti. Kısacası, kadınların eğitimi kadınların bireysel hakları için değil, milletin sağlam bir şekilde

⁷⁵ Namık Kemal, “Maarif,” *İntibah*, 1872, s. 16.

⁷⁶ Şemseddin Sami, *Kadınlar*, Haz. Doç.Dr. İsmail Doğan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996, s.13.

oluşturulması ve devam etmesi uğruna desteklendi.

Şemseddin Sami sadece kadınların eğitim ile iyileşmenin sağlanabileceğini savundu:

İnsan topluluğu biri erkeklerden, diğeri kadınlardan ibaret iki eşit kısma ayrılmış olduğu halde, bu iki kısımdan biri cahil, tembel, eğitimsiz bulundukça, insan topluluğunun istenildiği gibi ilerlemesi, medenileşmesi mümkün olamaz. Kadın bereketli bir toprağa benzer. İlim, terbiye, iyi ahlak, her neye malik ise, hepsini dünyaya getirip büyüteceği çocuklara da verir. İnsan topluluğuna verilmesi murad olunan terbiye kadınlara verilmeli, insan topluluğuna öğretilmesi istenilen ilim ve fen kadınlara öğretilmeli, yayılması istenen fikirler kadınların zihnine yerleştirilmeli.⁷⁷

Fakat Şemseddin Sami'ye göre, kadınlar eğer gerçekten başka çareleri yoksa çalışmalıydılar ve yaptıkları iş onların kadınlıklarına yakışır bir iş olmalıydı. Sami'ye göre kadınların yapmaları uygun görülebilecek belli başlı birkaç iş alanı vardı. Bunlar hemşirelik, tezgâhtarlık, terzilik ve doktorluktu. Ancak, kadınlar esas görevleri olan anneliği ne olursa olsun ihmal etmemeli, sadece hayırlı evlatlar yetiştirmek ve eşleri için daha uygun bir hayat arkadaşı olabilmek için daha kapsamlı eğitim talebinde bulunmalıydılar.⁷⁸

Cinsiyetlendirilmiş kalıplar söz konusu olduğunda, toplumsal ve günlük hayata dair değerler, gelenek ve görenekler Osmanlı İmparatorluğu'nda oldukça ağırlıklı öneme sahipti. Aile kavramı çok dinli ve farklı milletlerin bulunduğu imparatorluk için güçlü bir sembol haline gelmeye başladı. Ailenin, ulusun toplumsal yapısının geri kalmışlığını ya da ilerlemesini yansıtan bir ayna görevi gördüğüne inanıldı. Tanzimat döneminden başlayarak aile, Batı temel alınarak girilen modernleşme hareketinin ve ayrıca özellikle İstanbul, Selanik ve İzmir gibi büyük şehirlerde yaşayan halkın günlük ve siyasi hayatı üzerinde etkili olan en önemli kurum olarak algılandı.⁷⁹

Önceki dönemlere kıyasla, aile kavramı, şehirlerde fertlerin ev ortamında dilediklerini söyleme ve hareketlere getirilen kısıtlamaların kısmen kalkması ile daha liberal bir hal almaya başladı. Bu değişimlerin özellikle çocuk ve kadınların yaşamları üzerinde büyük etkileri olmuştur. Eve ekmek getiren erkekler güç ve

⁷⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s.25-26.

⁷⁸ *A.e.*, s.32-35.

⁷⁹ Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999, s.119.

otoritelerini korurken, kadınlar ve çocuklar kısmen daha özgür yaşamaya başladılar. Yine de Osmanlı aile yapısının bir anda radikal bir değişim geçirip Batılı bir modele dönüştüğünü iddia etmek doğru olmaz. Geleneksel ve muhafazakâr normlar, değerler ve görevler korunurken, kadın ve çocuklar yeni özgürlüklerin tadını çıkarmaya çalışıyor, eski ve yeniyi dengelemek ve modern, batılı dünyanın kültürel ve toplumsal düzenine ayak uydurabilmek adına kendilerine yeni kimlikler inşa etmeye çalışıyorlardı. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında şehirde yaşayanlar kademeli modernizasyon ve dönüşüm sürecinin birer örneği oldular. Süreç boyunca, hem Osmanlı toplumu hem de modern Batı dünyası tarafından kabul görececek yeni kimlikler inşa edilmeye çalışıldı.⁸⁰

Namık Kemal, Şemseddin Sami ve Ahmed Mithat gibi kadınların toplumdaki konumlarını iyileştirme ve bazı haklardan faydalanabilmelerini savunanlar, aile ve kadını ilgilendiren değerlerin korunmasını, toplumun var olan düzen ve dengesini her şeyden önce toplumun ahlakını koruyacağından gerekli olduğunu vurguluyorlardı. Aksi takdirde toplumun kargaşa, çatışma ve kargaşa ortamına sürüklenebileceğine inanılıyordu. Bu söylem, İngiltere'deki ile birebir aynıydı. Ahmed Mithat'ın şu sözleri çok şey anlatır:

Kadın hareketini inkâr etmek mümkün değildir. Özellikle Avrupa'da kadınların bir gayret içinde oldukları ve savundukları bazı fikirlerin doğru ve geçerli olduğu aşîkârdır. Fakat feminizmin sağlam temellere dayanmadığı da ortadadır. Bunun sebebi ise, fikrin temelinde ne dinin ne de mantığın yer almasıdır. Kadınlara belirli hakların verilmesine katılsam da bu hakların sınırlı olması gerektiği görüşündeyim. Milletimiz için beklenmedik sonuçlar doğurabileceğinden kadınlarımız feminizmi savunmayacaklardır. Erkekler güçlerini kaybedebilir ve bunun sonucu olarak kadınlar bu durumdan faydalanıp yozlaşma ve karmaşaya sebep olabilirler. Var olan düzen bozulur. Kabul etmelidir ki kadın ve erkek arasında mutlak bir eşitlik söz konusu değildir.⁸¹

Mithat'ın görüşüne göre, feministler taleplerinde ısrarcı olmaya devam ederlerse herkesin görev ve konumunu bildiği ve buna uygun hareket ettiği eski günleri aramak kaçınılmazdır. Ahmed Mithat'a göre feminizm cinsiyetlere yüklenmiş roller arasındaki denge ve istikrar açısından zararlı bir görüştü. Mithat feminizmin

⁸⁰ Işın, **a.g.e.**, s.123.

⁸¹ Ahmed Mithat, "Jön Türk," **Batı Medeniyeti Karsısında Ahmed Mithat Efendi**, Haz. Orhan Okay, Ankara, Beylan Matbaa, 1979, s.49.

toplumun tüm düzen ve uyumunu temelden sarsabileceği kanısındaydı. Benzer fikirler, dönemin birçok aydın ve bürokratı tarafından da paylaşılıyordu. Konu kadınlara ve onların haklarına geldiğinde çoğu geleneksel ve muhafazakâr duruş sergiliyorlardı. Sonuç olarak dönemin erkeklerinin uç, aşırı ve radikal değişimleri tasvip etmedikleri rahatça söylenebilir. Günlük hayatın sorunlarından siyasal haklara kadar, özgürleşme de dâhil olmak üzere modern ve geleneksel arasında kurulacak olan bu sentezi kadın sorunu üzerinde uygulamayı planladılar. Sonucun batılı toplumsal ve kültürel normlar ile Osmanlı toplumunun İslami ve geleneksel değerlerinin bir harmanı olması gerektiği konusunda hemfikirdiler.

Aynı dönemde yüksek sınıfa ait kadınlar radikal bir gelişmeye tanık oldular. İlk defa özellikle eğitim almış bazı elit Osmanlı kadınları kaleme aldıkları yazılar ile mevcut gazete ve dergilere katkıda bulunmaya başladılar, kendi dergilerini hazırladılar, romanlar yazıp anılarını kitaplaştırdılar. Batı tarzı feminizme kıyasla daha çok dinin kuralların çağdaş fikirler ile birleşerek oluşturduğu tarzda bir feminizm, Abdülhamid döneminde kadınlar tarafından desteklenmeye başlandı. Fatma Aliye de bu görüşü destekleyen en önemli kadınlardan biriydi.

İlk Müslüman kadın romancı olarak tanınan Fatma Aliye, kitaplarında kendine güvenen, güçlü, akıllı, ahlaklı kadın kahramanlara yer verdi. Bu karakterler, imparatorluğu, en iyi şekilde temsil eden kadın kahramanlardı. *Muhazarat* (1892), *Refet* (1896), *Udi* (1898), *Levayih-i Hayat* (1898) ve *Emin* (1910) gibi son derece önemli kitaplar Fatma Aliye tarafından yazılmıştır. Aliye'nin kadın kahramanları, her ne kadar eğitilmiş olsalar da İslam kuralları ve gelenekler tarafından belirlenmiş toplum içindeki konum ve görevlerinin bilincindeydiler. Bu kadınlar, İslam kuralları tarafından belirlenmiş geleneksel konum ve görevlerin değişmesini talep etmiyor, erkek egemenliğine meydan okumaya kalkmıyorlardı. Fakat aynı zamanda, güçlü, gururlu ve eğitimliydi. Ona göre, "İslam kadını" şeriatın güvencesi altında, insanlık hukukundan ömrünün sonuna kadar yararlanabilmekteydi.⁸² Fatma Aliye, "İlim ve Cehil" başlıklı yazısında İslamiyet'in kadına verdiği hakların unutulması nedeniyle kadınların içinde bulundukları duruma düştüklerini belirtir. Bu bağlamda, Fatma Aliye'nin kadın hakları ile ilgili olduğunu ve kadın hareketini dini inancının

⁸² Fatma Aliye, "Talim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye," **Hanımlara Mahsus Gazete**, no.37, 6 Ocak 1896, s.1-2.

izin verdiği ölçüde sorguladığını söylemek yanlış olmaz.

Kadının hukuk-ı maneviyesine tekrar nailiyeti icabat-ı medeniyeden ve evamir-i İslamiyeden bulunduğu cihetle er veya geç nasıl olsa olacak bir şey olduğunu tefekkür güç bir şey değildir. İslamların cühelası dahi hayat-ı kerime ve hadis-i nebeviye ile söylenen, ahkâm-ı İslamiyeden olduğu bildirilen sözlere muti ve münkâd olurlar. Şu mücadeleyi erkek ile kadın arasında muhalefet suretine dökmeyip ilimile cehl mübarezesi halinde görmek daha munasip olmaz mı?⁸³

Kendilerini karanlığı aydınlatan meşaleler gibi gören bu kadınlar, imparatorluğun ücra köşelerinde olan bitenden habersiz kadınları da haberdar etmek istediler. Meşale, ışık ya da güneş imgesi, sıklıkla bu tür genç, enerjik ve okumuş kızların gerekliliği ve sorumluluklarını sembolize etmek için kullanıldı. Dönemin Fatma Aliye, Emine Semiye, Şair Nigar, Gülistan İsmet gibi üretken kadınları yazıları ile katkıda bulundular. Sıklıkla işlenen konu ise genç kızların eğitim ihtiyacı ve bu ihtiyacı dile getirdiklerinde karşı karşıya kaldıkları sorunlardı. İmparatorluğun kırsal kesiminden bir genç kızın belirttiğine göre kadınları birer birey olarak temel haklarını savunmaktan geri koyan, ailelerin kızları okula göndermektense evliliğe yönlendirmeleri idi.

Erkeklerin fitraten, aklen, kadınlara rüchanı neden iddia ediliyor? Çünkü onlar daha iyi tahsil ediyor. Zekâ-yı fıtrıyyelerini sanat ve fen ile tekmil ediyorlar. Bu halde henüz aynı takayyüdü göremeyen kadınları onlardan aşağıdır diye tahkir etmek pek munsıfâne olamaz zannederim... Bunlar bize göstermiyor mu ki kadınlar da erkekler kadar kadın terakki ve tealiye müstaidir.⁸⁴

Kadınların eğitilmesi ve vatan sevgisi arasında doğrudan bir ilişki kuruluyordu. İstanbul'dan kendi kız çocuklarını okutmaya karar vermiş Nuriye İsmet şöyle yazmıştı: “Biz kadınların hayat-ı memlekette mühim bir rolü, büyük bir vazîfesi vardır. Oda çocuklarımızın ufacık kalplerine, dimâğlarına vatan muhabbetini ilka etmektir. Müstakbel gençlerimizin itilâ-yı efkârına çalışmak için biz kadınların mühim bir tahsil ve terbiyeye ihtiyacımız vardır. Millet, bu mübeccel vazîfeyi idrâk etmeli ve kızlarımızı muhterem ve mukaddes zevâdın yed-i himmetiyle tevdi etmelidir.”⁸⁵

⁸³ Fatma Aliye, “İlim ile Cehl,” **İnkılab**, no.7, Ağustos 1911, s. 98.

⁸⁴ İsmet Hakkı, “Kadınlarımız Ve Maarif,” **Demet**, Eylül 1908, s.25.

⁸⁵ Nuriye İsmet, “Vatan Hissi ve Kadınlık,” **Kadınlar Dünyası**, Aralık 1913, s.6.

Özellikle kentsel bölgelerde Osmanlı toplumu kadınların eğitim almaları konusunda önemli değişiklikler olmuştur. Bu ideali toplumun her kademesine yaymak için yazarlar mümkün olduğunca tüm yazılı basın ürünlerinde güçlü, kendinden emin ve okumuş kadın karakterlere yer verdiler. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mutallaka* adlı romanı bu duruma örnektir. Kitabın Akile, yani “akıllı kadın” anlamına gelen isimli kadın karakteri iyi bir eğitim almıştır, kendine güveni tamdır ve herhangi bir konuyu bir erkekle rahatlıkla tartışabilecek kapasitededir. Özellikle Avrupa edebiyatı ve siyasetini kapsayan okumalar yapar. Kitap boyunca Akile'nin çok okuması ya da kocası ile herhangi bir konuyu tartışmasından ötürü gelin ile kayıncı arasında sık sık tartışmalar yaşanır. Kitaptaki kayıncı karakteri dönemin kadının eğitim almasının topluma zarar vereceğinden korkan tipik geleneksel ve muhafazakâr zihniyetini yansıtır. Akile ve kayıncısı aynı zamanda iki farklı kuşak arasındaki kültürel ve toplumsal çatışmaları da gözler önüne serer:

Aman Yarabbi! Ne o elindeki, yine kitap mı? Şu iğrenç odanın haline bir bak! Genç bir hanımın odası demeye bin şahit ister, adeta bir kütüphane. İstanbul'da basılmış her gazeteyi, kitabı alıyorsun. Ben senin yaşıdayken dikiş diker, iğne işi yapardım. Şimdiki kızlar sürekli kitap okuyor, yazıyor hatta bir de siyaseti tartışıyor. Biz ev işi bilirdik, siz dünya işlerini tartışıyorsunuz... Sen dün gece ne yapmaya çalışıyordun? Gözlerime inanamadım. Dünya siyasetini tartışırken kocanla bir kelimeyi doğru mu yoksa yanlış mı yazdığına dair iki lirasına iddiaya girmeye zorladın onu. Yanlış yazmadığından da pek emindin. Kelimeyi gidip birkaç sözlükte aradın. Kendinin haklı olduğunu anlayınca da pek keyiflendin. Ne ayıp! Niyetin okumak yazmaksa keşke bir muhasebe ofisinde işe girseydin, evlenip oğlumun hayatını da mahvetmeseydin. Canım oğluma seni eş olarak seçmeden önce eşin dostun tavsiyelerini dinleseydim keşke. Onlar demişlerdi okumuş kızdaki gelin olmaz diye. Onları dinlemedim şimdi senin elinde maskara oluyorum. Bu evin, benim, kocanın üstüne lanet gibi çöktün. Sen bu aileye geldiğinden beri oğlumun ağzını bıçak açmaz oldu.⁸⁶

Ahmed Mithat'ın da modernleşmenin aile ve kadın üzerindeki etkisine değinen eserleri mevcuttur. Mithat, özellikle *Felsefe-i Zenan* ve *Diplomalı Kız* adlı kısa hikâyelerinde kendine yeten aynı zamanda “ahlaklı” kadın karakterlere yer verir. Bu eserlerde kadınlar ev bakımı, aşçılık, nakış, piyano, Fransızca, okuma ve yazma gibi konular üzerine evlerinde özel hocalar tarafından eğitilirler. *Felsefe-i Zenan* ve *Diplomalı Kız* hikâyeleri, Ahmet Mithat'ın eserlerinden, kadın karakterlerin eğitimi

⁸⁶ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mutallaka*, İstanbul, Oya, 1971, s.12-13.

oluşları ve iş hayatına atılıp iş gücüne dâhil oluşları sebebiyle ayrılır ve daha az gelenekçi bulunur. Kadın yazarlar da aynı zamanda bağımsız ve çalışan kadın karakterleri yaratmaya başlamışlardı. Örneğin, Fatma Aliye'nin romanında Refet' in öğretmen olmak ve kendi hayatını idame ettirmek gibi amaçları vardır. Roman boyunca okuyucu, karakterin amacına ulaşan ya da çabalarını ve en sonunda hedefine ulaşmasına şahit olur.⁸⁷

1836 ve 1876 yılları arasında romanların yanı sıra çok sayıda kadın dergisi yayınlanmaya başlanmıştır. Bazı önemli gazetelerde az sayfalı olsa da kadın dergisi eki verilmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanından önce kadınlara yönelik hazırlanan on iki adet yayın vardı.⁸⁸ Dergilerin sayısı II. Abdülhamid döneminde artmıştı. Bu dergiler incelendiğinde zaman için kadın yazarlar ve yazılarındaki değişim görülebilir. Öncelikle kademeli olarak daha fazla kadının katılımı sağlandı. Kadınların kendilerine duydukları güven ve yaptıkları işe olan hevesleri arttı. Hatta önceleri yazılarında kullandıkları erkeksi isimlerini bırakıp farklı isimlerle yazılarını yayınlamaya başladılar. Bu yeni isimler özellikle kadınların aldıkları eğitim sayesinde, üst seviyelere doğru yol alan ne denli bir değişim ve dönüşüm içinde olduklarını göstermek için seçilmişlerdi. Örnek vermek gerekirse “Mektepli Kız”, “Eğitimli Bir Kadın,” “Zeynep ve Aliye: Kız Koleji Mezunları” gibi isimlere sıklıkla rastlanmaya başlandı. Seçilen bu isimlerin kadın olmaktan duyulan onur ve gurur duygusunu vurguladığı açıktır.

Kadın okuyucu kitlesini hedef alan ilk dergi *Terakki-i Muhadderat*, haftalık gazete eki olarak yayın hayatına başladı ve bir süre boyunca yayınlanmaya devam etti. *Terakki-i Muhadderat* genel olarak kadınların çalışma ve eğitim hayatına dâhil edilecekleri toplumda boy gösterebilmelerine sebep olacak değişiklikleri savundu. Diğer popüler konular arasında ise iyi ev kadını ve anne olmanın incelikleri geliyordu.⁸⁹ Kadınları, imparatorluğun aydınlık geleceğine benzeten *Terakki-i Muhadderat*, 1869'dan sonra adını *Kevkeb-i Şarki* olarak değiştirdi.⁹⁰ Kadın

⁸⁷ Fatma Aliye, **Refet**, İstanbul, Oya, 1970.

⁸⁸ Diğerleri şunlardır: **Vakit yahud Murebbi-i Muhadderat** (1875), **Aile** (1880), **Ayine** (1875), **Hanımlar** (1883), **İnsaniyet** (1883), **Şukufezar** (1886), **Mürüvvet** (1888), **Parça Bohçası** (1889), **Hanımlara Mahsus Gazete** (1895), **Hanımlara Mahsus Malumat** (1895), **Alem-i Nisvan** (1906) Ve **Mefharet** (1908).

⁸⁹ Zeynep Sünbül, **Hanımlara Mahsus Gazete**, No: 2, 11 Eylül 1895, s.2.

⁹⁰ Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek, 1973, s.248.

okuyuculardan gelen mektuplara “Mevkib-i Şarki” adlı bölüm altında yer verdiler. 1875'te yayınlanmaya başlayan *Vakit* gazetesi de kısa bir süre sonra kadın eki vermeye başlamıştır. Aynı tarihlerde, Selanik’te haftalık olarak 30 sayı çıkan *Ayine* dergisi, içerik olarak evlilikte ilişkilerin, eşlerin tutum ve görevleri, çocuk terbiyesi, sağlığı gibi konular işlenmiştir.⁹¹ 1883 yılında yayınlanmaya başlayan *İnsaniyet* dergisi amacını “kadınları aydınlatmak” olarak açıklamıştır.⁹²

Bu dönemde kadınların talepleri, evlilik kurumunun düzenlenmesi, tek eşlilik, eğitimde kadına olanak tanınması ve toplumsal hayatta kadının rahat hareket etmesidir. Kadın ve erkeklerin daha modern ve medeni bir ulus ve toplum için imparatorluğa katkıda bulunma önerileri de en çok tartışılan konulardandır. Kadınların eğitim hakkı ve kamusal alanda görünür olabilmek istekleri, makalelerde sıklıkla talep olarak dile getirildi. Üzerinde durulan diğer konular arasında çok eşlilik, aile içi eşitlik ve kadınlar için iş olanaklarının artırılması vardı.

“Üç Hanımefendi” başlıklı bir makalede kadın ve erkek arasındaki ayrıma değinilmiştir. Makalede, toplu taşıma araçlarında, restoranlarda ve tiyatrolarda haremlik selamlık uygulamasının sebebinin kadınların doğaları gereği erkeklerin korumasına muhtaç oldukları düşüncesinden ileri geldiğinden bahsedilir. Günlük yaşamda kadınların da erkekler ile aynı ücrete tabi tutulmalarına rağmen aldıkları hizmetin daha kötü olduğu tartışılmıştır. Ayrımcılığı kadınları koruma ve gözetmeye dayandırmak ikiye bölünmüşlük olarak algılanmaya başlanmıştı. Makalenin devamında yazıyı kaleme alan kadın yazar, bu sorunların sebebinin zihinlere yerleşmiş olan kadınların erkeklere bağımlı olması gerektiği algısı olduğunu öne sürmüştür. Makaleye göre, erkeklerin kadınların eğitim almalarına izin vermemeleri ve üstüne kadınları duyarsız ve akılsız olarak aşağılamaları sonucunda erkek çocuklar dahi annelerini ciddiye almıyorlardı.

Genç kızlar için okulların açılması ile beraber dergide yer alan makalelerin eskiye nazaran eğitim konusuna daha çok yer verdikleri görülür. Kadının eğitimi ile ileriye dönük, medeni zihinler arasındaki bağ çoktan kurulmuştur. Birçok kadın yazar, Avrupalı kadınların özgürlükleri ve çalışma haklarını elde etmek için verdikleri mücadeleleri örnek gösteriliyorlardı. Örneğin, halktan bir Osmanlı kadını

⁹¹ Çakır, a.g.e., s.25

⁹² A.e., s.27.

olan Rabia'nın yolladığı ve kadınlara dair geleneksel algıları eleştiren mektup oldukça ilginçtir. Rabia, mektubunda, Avrupa'daki kadın hareketinin başarısına değinmiştir. Mektup sıradan Osmanlı kadınlarının dahi bu konulara duyarlı olduğunu, bilgilenmek ve yorum yapmak için kadın dergilerini takip ettiklerini göstermesi nedeniyle önemlidir.

Bu toplumun insanları kadın ve erkeğin birbirlerine hizmet etmek için yaratılmadıklarını kabul etmektedirler. Aslında onları bir elmanın iki yarısı gibidir. Eğitim olanaklarından faydalanan sosyal hayatın içinde yer alıp iş sahibi olmak sadece erkekler için mahsus olmamalıdır. Şans verildiği takdirde kadınlar da ailelerine yardım edebilecek yetenek ve yeterliliğe sahiptirler. Tek fark cinsiyetleridir ve bu da demek değildir ki Allah onları eşit yaratmamış. Eğitim alan Avrupalı kadınlara bir bakın. Yüce dinimiz ve başörtümüz, kadınların okuma ve yazma öğrenme gerekliliklerinin önünde engel olmamalıdır. Çiftçi kadınlarımıza bakın. Onların da başörtülü ve ahlakları şüphe götürmez. Fakat aynı zamanda, tarlalarda erkekler ile yan yana çalışabiliyorlar.”⁹³

Makalelerin çoğunda Avrupalı kadınların yaşam koşulları ile karşılaştırıldığında Osmanlı kadınının geri kaldığına inanılmış ve bu görüş üzerinden Osmanlı toplumu ve Osmanlı'nın önde gelen erkekleri eleştirilmiştir. *Terakki*'de yer alan bir makalede, erkeklerin kadınlara haklarını elde etmeleri konusunda yardımcı olmaları gerektiğinden bahsedilir.

Modern zamanların tüm gelişmiş uluslarında kadın ve erkekler yükseköğrenimlerine bilim ya da sanat alanında devam edebiliyorlar. Neden hep birlikte Osmanlı kadını şimdi bulunduğu yerden daha ileriye taşımayalım? Fransa'da kadınlar oy verebilme ve devlet kurumlarında çalışabilmek için mücadele ediyorlar. Böyle bir şeye cesaret edebilmek için eğitim şarttır.⁹⁴

İlk ve temel talepleri eğitim alabilmek olan Osmanlı kadının, talep ve hak ettikleri hususlar konusunda erkeklerin yardımına ihtiyaç duyduklarına inanmalarını görmek oldukça enteresandır. *Vakit*'in ilk sayısında kadınlar için hazırlanmış eki *Mürebbi-i Muhadderat*' da (1875) şöyle deniyordu:

⁹³ Rabia, “Birinci Mesele: Terbiyet-i Hatiramizin Vucub-i Islahi,” *Terakki-i Muhadderat*, No:5, 1869, s. 30.

⁹⁴ Tezer Taşkıran, *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları, 1973, s.30.

Rüştiyeler ve Darül-Mualliminler gibi kadınların eğitim alabilecekleri okulların açılması ile birlikte kadınların eğitimi konusu daha çok gündeme geldi. Hazırladığımız bu gazete ile bizler de bu çabaya katkıda bulunmayı amaçlıyoruz. Kadınların faydasına olacak konularda yazılar yayınlıyor olacağız. Yine de tüm bunları ne bir öğretmen ne de bir uzman edasıyla yapıyor olacağız. Onlardan biri gibi olmaya çalışacağız. Bizler sizin kız kardeşleriniziz, bunu aklınızdan çıkarmayın. Yazılarımız, gazetenin ekinde her hafta Pazar günleri yayınlanacak. Kadınların boş vakitlerini keyifle geçirebilmeleri amacıyla popüler ve eğlenceli konulara yer vereceğiz.⁹⁵

Kadınların okuması hedeflenen bu gazete eklerinin yer verdiği konular arasında imparatorluğun ekonomik sıkıntıları, imparatorluk dâhilinde ve diğer ülkelerde meydana gelen önemli siyasi olaylar da vardı. *Aile* (1880) ve *Ayna* (1876) gibi dergiler de benzeri konulara yer vermişlerdir. Yine de belirtilmelidir ki en önemli sayılanlar aile, çocuklar, çocuk bakımı ve evliliklerde nasıl davranılması gerektiği, ev içi görevleri irdelenen konularıydı. Birçok kadın dergisine dönemin önde gelen erkek kalemleri yön vermiştir. Şemseddin Sami kadınlar için eğitici ve bilgilendirici eklere katkıda bulundu. Bir diğer dergi olan *İnsanlık*'ın (1883) yayıncısı Mahmud Celleddin güneş sistemi, Ay, Dünya ve farklı medeniyetlerin kullandıkları takvimler gibi enteresan konular hakkında ansiklopedik bilgiler verdi. *Hanımlar* (1883) dergisi editörü tarih, dünya edebiyatı, ev içi görevler, yabancı diller ve medeniyetler hakkında dergide ve buna ek olarak çoğu dergi her sayısında en az bir ya da iki tane evliliği konu alan eleştirel tonda yazılmış oyunlara, okuyucuların büyük ilgiyle okuduğu bilgilendirici yazılara yer verdi. Bu oyunlarda geleneksel, erkeğin sözünün geçtiği evliliklerde bazı şeylerin değişmesi gerektiğine dikkat çekiliyordu. Erkek yazarların, çeşitli ve farklı konulara değinmesinin sebebi ise kadınları güncel konularda bilgilendirme isteğiydi.

Şüküfezar (1886), bir kadın tarafından çıkarılan ilk dergiydi. Derginin sahibi Arife Hanım, zengin bir yazardı. 1886'da Abdülhamid döneminde yayın hayatına başlayan *Şüküfezar* siyaset haricinde her konuya yer verdi. Kadınların siyasi talepleri ile ilgili neredeyse hiç makale yayınlanmadılar. Derginin başlı yazarları, Arife Hanım, Seher Hanım, Münire Hanım ve Fatma Nevbar Hanım kadınların siyasi değerlerini savunmaya yanaşmadan kültürel ve toplumsal değerlerine önem verdiler. Oysaki *Şukufezar*'ın yayımlanmaya başladığı dönemde, kadın sorunu, Batılılaşma,

⁹⁵ "Kadınlara," *Mürebbi-i Muhadderat*, No.1, 26 Eylül 1875, s.1.

modernleşme ve toplumsal ilerleme, oldukça tartışılan konuların başında geliyordu. Kadınlara kültürel ve toplumsal destek vermeyi amaçlayan bir diğer dergi ise *Mürüvvet*'ti (1888).⁹⁶ *Mürüvvet*'in en önemli özelliği imparatorluğun farklı bölgelerindeki kadınların yazılarına da yer vermesiydi. *Mürüvvet*'te iç ve dış siyaset, eğitim, ahlak kuralları, edebiyat, bilim, tarih ve hatta derginin sonlarına doğru yer alan bulmaca ve fıkralar vardı.⁹⁷ Bu dönem aynı zamanda ilk defa sadece kadınlar tarafından yayınlanan bir kadın dergisinin doğuşuna şahitlik etti. İstanbullu iki zengin kadın; Rabia Kamile ve Hatice Semiha, *Parça Bohçası* adını verdikleri dergiyi yayınlamaya karar verdiler. Dergi ancak altı aydan biraz daha uzun bir süre yayınlanabildi.⁹⁸

1 Ağustos 1895'te başyazarı ve yazı kadrosunun tamamına yakını kadın olan *Hanımlara Mahsus Gazete* yayın hayatına girmiştir. Bu derginin en önemli özelliği, 1895–1908 yılları arasında, toplam 604 sayı olarak çıkan en uzun süreli kadın dergisidir Editörler amaçlarını, bugünün kadınlarını eğiterek gelecek kuşakların yetiştirilmesine katkıda bulunmak olarak açıkladılar. İmparatorluğu yozlaşma ve çöküşten kurtarmanın yolunun kadınların yetki alanlarını genişletmekten ve var olan durumlarını iyileştirmekten geçtiğine inandılar.⁹⁹ Planlarını hayata geçirmek için gazete bir de basımevi kurdu. Böylece Makbule Leman'ın *Makes-i Hayal* (1898) ve Fatma Aliye'nin *Laviyh-i Hayat* (1898) kitapları basılmış oldu. Aşağı yukarı aynı dönemde Fatma Aliye *Namdarani Zenani İslamyan* (1892) adlı bir kitap yazdı. Kitap, Osmanlı tarihinde önemli rol oynamış kadınlar hakkındaydı. Bu kitap aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kadın tarafından yazılan ilk tarih kitabı kabul edildi.¹⁰⁰

Her ne kadar Ahmet Mithat ve Ahmed Rasim gibi isimler yazılarıyla katkıda bulunmuş olsalar da Hanımlara Mahsus Gazete'nin temel yazar kadrosu kadınlardan oluşuyordu. Yazarlar arasında Makbule Leman (1865-1898), Emine Semiye (1868-1944), Şair Nigar (1862-1918) ve Leyla Saz (1850-1986) vardı. Üstelik bahsi geçen kadınların hepsi ilk defa takma isimlerini bırakıp tereddütsüz yazılarının altına kendi

⁹⁶ “Fünun,” *Mürüvvet*, No.4, 7 Mart 1885, s.37.

⁹⁷ “Mersiye,” *Mürüvvet*, 24 Şubat 1885, s.129.

⁹⁸ Çakır, a.g.e., s.89.

⁹⁹ Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikayesi*, Ankara, İmge, 1993, s.22-23.

¹⁰⁰ Fatma Aliye Hanım, *İslâm Kadınları*, Çev., Ayhan Pekin, Âmine Pekin, İstanbul 2009.

gerçek adlarıyla imzalarını atmışlardır. Aralarındaki en cesur isim olan Fatma Aliye, erkek egemen bilince karşı ağır eleştirilerde bulunmuştur:

Dünyanın birçok yerinde erkeklerin ilerleme ve modernliğin simgeleri olduklarına inanılıyordu. Erkekler eğitime, toplumsal ve siyasal hayata, deneyimlere kolaylıkla ulaşabildiklerinden bu iddia kısmen doğrudur. Kadınların ortaya çıkması erkeklerin sınıflandırılmalar, yasakları ve kadınları kafeslerinde sonsuza dek tutmak istemelerinden ötürü daha sonra gerçekleşebilmiştir. Bu egemenlik kurma isteğinin temelinde ellerinde bulundurdıkları üstünlüklerini koruma her şeyin sahibi ve kontrol edeninin kendileri olmasını istemelerinde yatar. İnsanlığın en başından itibaren bu böyle süregelmiştir. Erkekler tüm bu ayrıcalıkları sağlayan Allah değildir. Allah tüm kullarını eşit yaratmıştır. Allah'ı ve onun öğretilerini yanlış yorumlayanlar erkeklerdir.¹⁰¹

Aliye'nin ilginç bir düşüncesi vardı: erkeklerin dünyanın neresinde olursa olsun aynı olduğuna inanıyordu. Amerika'dan Avrupa'ya, Afrika'dan Orta Doğu'ya hepsinin kadınlar hakkında doğru olmayan görüşleri vardı. Ona göre tüm erkekler kadınları küçümseyecek davranışlarda bulunuyorlardı. Makalelerinden birinde feminist kadınları ve feminist kadın yazarları küçümsemek amacıyla onlara “Bluestockings”(Mavi Çoraplı) diye hitap edip, küçümseyen bir İngiliz erkeğinden bahseder.¹⁰² Aliye, kadınların toplumsal hayatta zorlanmalarına sebep olan katı giyim kuralları gibi sınırlandırmaların İslam kaynaklı değil, toplumsal gelenek ve adetlerden kalma olduğunu iddia eder: Ona göre, İslam yanlış algılandığı için kötü bir üne sahiptir. Örnek olarak İslam'ın Hristiyanlık'ta olduğu gibi tek eşliliği önerdiğini, İslam'ın çok eşliliği desteklediğini iddia etmenin yanlış olduğunu belirtir. Aliye, İslamiyet'in de medeni bir din olduğunu gösterme çabasıdadır.¹⁰³

Avrupa'daki benzerlerinden etkilenerek, kadın dergileri hayır işlerini de destekledi. *Hanımlara Mahsus Gazete*'de çok kapsamlı olmasa da hayır işlerine dair ilanlar ile karşılaşmak mümkündü. *Hanımlara Mahsus Gazete*, 1895 yılında öksüz genç kızların çeyiz hazırlamalarına katkıda bulunmak amacıyla masrafları karşılamak için bir hayır kampanyası başlatmıştı.¹⁰⁴ *Hanımlara Mahsus Gazete*'nin okuyucularına okullu kızların dergiye abonelik masraflarını karşılamada ya da

¹⁰¹ *Hanımlara Mahsus Gazete*, 15 Eylül, 1895, s.2-3.

¹⁰² Fatma Aliye hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Ahmed Mithat, **Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neseti**, İstanbul: Isis, 1998 ve Mübeccel Kızıltan, **Fatma Aliye-Hanım: Yaşamı, Sanatı, Yapıtları ve Nisvan-i İslam**, İstanbul: Mutlu, 1993.

¹⁰³ Aliye, a.g.e., s.37.

¹⁰⁴ *Hanımlara Mahsus Gazete*, No.31, 16 Aralık 1895.

imkânları kısıtlı kızlara kendi belirleyecekleri bir yoldan yardım etmeye çağırmıştı. 1897 yılının Ocak ayında popüler dergiler sayesinde fakir öksüzlere giysi yardımı hareketi *Çocuklara Mahsus Gazete* tarafından düzenlenmiş ve *Hanımlara Mahsus Gazete* tarafından da desteklenmiştir.¹⁰⁵ Derginin genç okuyucularını katılımı hedeflenmişti ve ilerleyen sayılarda görüldüğü üzere katılımda bulunanların yaş ortalaması oldukça gençti. Çabalar yerini bulmuştu.

II. Meşrutiyet ile birlikte basın ve edebiyattaki gelişim artarak devam etmiştir Doğaldır ki, böylesine hareketli bir ortam hemen her konuda ateşli tartışmaların yaşanmasına olanak sağlamıştır. Kadın sorunu söylemi, belki de bu tartışmaların en önemlilerinden biridir. *Kadınlar Dünyası* dergisinde, Mükerrerrem Belkıs'ın bir yazısında toplumların sadece bilim ve sanayi ile mutlu olmayacakları ifade edilerek aile kurumunun toplum yapısı üzerindeki etkisine dikkat çekilerek yeniden düzenlenmesi istenmiştir:

Evet, biz Osmanlıların, hatta Fransa, Almanya, İngiltere hükümetlerinin hayat-ı İctimaiyyeleri fena bir halde... Hayat-ı ictimaiyyenin esası ailededir. O halde evvela aile hayatı ıslah edilmelidir. Bir aile efrâdı mesûd olamamış ise mutlaka o aile iyi kurulmamıştır. Eğer bir millet iyi kurulmamış ise o milleti teşkil eden aileler fena bir haldedir. Memleketimiz de bir inkılâp geçiriyor. İnkılap-ı siyâsiyyeyi yaptık. Fakat birde inkılâb-ı ictimaiye lazım. İşte bu inkılâb-ı ictimaiyyeyi ancak aile hayatını ıslah etmekle yapabiliriz. Hiç kimse inkâr edemez ki ailelerimiz gayet sefil bir haldedir...¹⁰⁶

Bu bağlamda, araştırmanın bir sonraki bölümünde, söz konusu yıllarda kadın sorunu ile bağlantılı olarak milliyetçilik meselesinin hangi düzlemde ve ne düzeyde tartışıldığını ve sonuçlarının ne olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

B.2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde “Kadın Sorunu” Söylemi

I. Meşrutiyet dönemi, II. Abdülhamid'in 14 Şubat 1878 tarihinde Meclis-i Mebusan'ı kapatmasıyla sona ermiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde “Devr-i İstibdâd” olarak adlandırılan dönem başlamıştır. Ancak ülkedeki iç ve dış etkenlerin sonucu olarak II. Abdülhamid, 23 Temmuz 1908 yılında Anayasa'yı yürürlüğe koymayı kabul etti ve II. Meşrutiyet ilan edildi.¹⁰⁷

¹⁰⁵ *Çocuklara Mahsus Gazete*, No.46, 6 Şubat 1897.

¹⁰⁶ Mükerrerrem Belkıs, “İnkılap-ı İctimaiyat Esaslar,” *Kadınlar Dünyası*, no.122, 27 Aralık 1913, s.3-4.

¹⁰⁷ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları, 1987, s.403.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde, erkeklerin kadınlar üzerinden yürüttükleri tartışmaların yanı sıra kadınlar da çeşitli yollardan, özellikle basında sayesinde bu söyleme dâhil olmaya başlamışlardır. Tanzimat döneminde açılan okullardan yetişen kızlar ve İstanbul'da üst tabakada özel eğitim alarak yetişen kadınlar, aldıkları eğitimle gelişen kadın hareketi potansiyelini oluşturdular. II. Meşrutiyet döneminde, Avrupa, özellikle İngiltere'de ve Kuzey Amerika'da basılan kadın dergilerinden esinlenerek çeşitli dergiler yayınlanmaya başladı. Fakat yayınlanan makalelerin çoğu moda, sağlık ve ev bakımı gibi kadınları ilgilendirdiği düşünülen "geleneksel" konulardan ibaretti. Medeniyet kanunlarının ve sosyal hayatın daha çok erkekler tarafından oluşturulması kadınların olumsuz tepkilerine sebep olmaktaydı. Oysa hayatın kendisi kadın ve erkeğin hukuken eşit olmalarını gerektirmekteydi.

Hukuk-u siyâsiyyeye gelince kadınlara revâ görülen haksızlığın en büyüğü, en müthiş onları hukuk-u siyâsiyyeden mahrûm etmektir. Feminizmin en müsevves, en esaslı mesaîlini bu siyâsi haklar temsil eder... Fakat erkeklerin bu cihete yanaşmamaları da pek büyük bir insaniyetsizlik, adaletsizliktir. O halde? O kadını mebûslukta veya bir memûriyette bulunmasından men etmeye hiç kimsenin hakkı ve salâhiyyeti yoktur.¹⁰⁸

İkinci Meşrutiyet'ten umduğunu bulamayıp hayal kırıklığına uğrayan kadınlar, daha siyasi içerikli yazılar kaleme almaya başladılar. Asıl değişim, II. Meşrutiyet ile birlikte vaad edilenlerin gerçekleşmemesi ile birlikte geldi.

Bu yazılar, yeni Osmanlı kadını ve onun içinde yaşayacağı toplumun yeni normlarını belirlemeye yönelik atılan önemli adımlardan biriydi.¹⁰⁹ Ancak, yazıların, çoğunlukla üst sınıftan eğitilmiş kadınlara hitap ettikleri unutulmamalıdır. Dönemin elit ve eğitilmiş kadınları, dergilere yazmak gibi kültürel eylemlerin dışında, toplumsal ve siyasal aktivitelerde de yer aldılar. Çoğunluğu kadınlara belirli hakların tanınması adına çalışan birçok kadın dernek ve örgütü kuruldu. Bu derneklerin arasında, Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti gibi temel amacı meslek sahibi kadınlara iş bulmak ya da Teali-i Nisvan Cemiyeti gibi İngiltere'de oy hakkı için mücadele eden kadın dernekleri ile bağlantıları olan dernekler vardı. Ayrıca, eğitimsiz kadınlar ile ilgilenmeyi kendine esas alan cemiyetler ve kadınların yaşam

¹⁰⁸ Salahaddin Asım, "Hukuk-i Nisvan", s.703.

¹⁰⁹ Nûkhet Sirman, "Feminism in Turkey, Feminism in Turkey: A Short History," *New Perspectives On Turkey*, Vol:3, 1989, s.20.

koşullarını iyileştirme amacıyla yola çıkan hayır kuruluşları da bu dönemde açıldı.¹¹⁰

Jön Türk döneminde, bu tarz kadın girişimleri, Osmanlı toplumunda kadının eş ve anne olarak yüklendiği görevleri hedef alan fakat aynı zamanda da kadınlar için iş ve eğitim olanaklarının genişletilmesini talep eden feminist bir hareketin oluşumuna yön verdi. Şirin Tekeli, İngiltere'dekine benzer bir şekilde ilk dönem feminist hareket olarak adlandırdığı bu oluşumun, bugünkü Türk kadın hareketinden çok da farklı olmadığını iddia eder. Bunun sebebi ise, kadın hareketinin her döneminde erkek egemen politik sistemin, aktivist kadın kimliğini mümkün olduğunca bastırmasına bağlıdır.¹¹¹ Dönem boyunca, kadınların halen ve öncelikle anne ve eş olarak tanımlamaya devam ettiğini belirtmek gerekir. Dahası, dönemin kadınlar üzerine yürütülen söylemin çoğu zaman halen erkekler tarafından kontrol edilmekte, onların belirlediği sınırlar dâhilinde gelişmekte olduğunun altı çizilmelidir.

Modernleşme yanlıları, kadınlara çeşitli haklar verilmesini toplumun iyi yönde dönüşümü için gerekli görüyorlardı. Bu yaklaşım, Viktorya Dönemi ojenizim (bilimsel ırkçılık/ırk ıslahı) söylemi içinde İngiliz kadınlarının ele alınışına oldukça benzerdi. Abdullah Cevded gibi bazı Osmanlı yazarları, ilerlemenin ya da tam tersi gerilemenin sadece anneler vasıtasıyla gerçekleştiğine inandılar.¹¹²

Çocukların eğitimi konusunda babaların etkisi çok da fazla değildir. Sadece anneler doğumlarından itibaren çocuklarıyla ilgilenebilirler. Toplumun faydasına hayırlı evlatlar yetiştirmek, annelerin görev ve sorumlulukları arasındadır. Bu annelerin onur duyması gereken bir husustur. Avrupalılara bir bakın. Anneliğin öneminin bizlerden çok önce farkına vardılar. M. De Lescure'in *İyi Eşler ve Ünlü Anneler* adlı kitabına, Herbert Spencer ve Charles Darwin'in bilimsel kitaplarına bir bakın. Hepsi anneliği göklere çıkarmaktadırlar. Hepsi kalıtımın babadan değil de anneden çocuklara geçtiğini iddia ederler. Babası padişah dahi olsa anne ilgisinden yoksun çocuğun bir köle haline gelmesi işten bile değildir.¹¹³

¹¹⁰ Tunaya, a.g.e., s.56.

¹¹¹ Şirin Tekeli, *Women in Modern Turkish Society*, London, Zed Books, 1995, s.12.

¹¹² İngiltere'de ojenizim söylemine paralel olarak Charles Darwin ve Herbert Spencer'in teorilerinin hayata geçişlerine şahit oluruz.

¹¹³ Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981, s.174. Abdullah Cevdet'in anneliğin önemine dair fikirleri, anneliğe yeni bir bakış Açısı getiren, Annelerin cinsel ve annelik içgüdülerini takip edebilme yetkisine sahip, devletin özgür vatandaşları olabilmelerini savunan, Karl Pearson gibi dönemin ünlü Avrupa'daki ojenizim oldukça benzerdi. Daha sağlıklı bir nüfusa sahip olabilmek için zekâ, beceriklilik ve azim gibi arzulanan karakteristik sahibi kişilerin doğurganlığını artırmayı hedefleyen "öjenizm feminizmi" savunarak anneliğin ön plana çıkarılmasında da önemli rol oynadı.

Bahsi geçen aydınların yazılarından da anlaşılacağı üzere, öjenizm söylemi ile beraber kadınlar doğrudan gelecek nesillerin yenilenmesi ya da yozlaşması ile ilişkilendirilmişlerdir. Böylelikle öjenizm söylemi kadın sorunu ile yakından bağlantılı hale gelmiştir. Bu yazarlar, her ne kadar kendilerini modernite ve Batı taraftarı olarak görse de kadınların geleneksel, muhafazakâr rolleri ve toplumsal sürecin biyolojik yapılandırıcıları oluşuna yoğunlaşıyorlardı.

II. Meşrutiyet Dönemi ıslahatçılarının en önemli özelliği, Osmanlı toplumunun gelişmesi ve tam teşekküllü bir ulusal yapı haline gelmesi için gereken her şeyi barındırdığını iddia etmeyi bırakıp, Batı'dan farklı modelleri uygulamaya çalışmalarıdır. Fakat kadın sorununa yaklaşımları incelendiğinde, aynı muhafazakâr ve geleneksel söylemi devam ettirdikleri görülür. Feminizm gibi daha radikal görüşler söz konusu olduğunda ise Türkçülüğün kurucusu olan Ziya Gökalp'in bazı görüşleri dikkate değer farklılıklar yaratmıştır:

Bugünlerde, herkes feminizm, milliyetçilik ve demokrasiden söz ediyor. Neredeyse tüm siyasi veya entelektüel ortamlarda bu kavramlar konuşuluyor. Ancak, bizim bu değerlere uzun zaman önce sahip olduğumuz kimse farkında değil. Bunu görmek için Türk tarihine bakmamız yeterlidir. Atalarımıza bir bakın. Biz bu değerlere Avrupa uluslarından bile çok önce sahip olmuştuk. Avrupalı toplumların demokrasi ve feminizm ilkelerine sahip olabilmek için geçmişlerini unutmaları gerekirken bizlerin tek yapması gereken şey geçmişimize sahip çıkmak, hatırlamak. İlham almamız gereken tek şey kanımız ve tarihimizdir.¹¹⁴

Gökalp'in fikirlerini paylaşan birçok kişi vardı. Tarihçi Yusuf Akçura, filozof ve siyaset adamı Ahmet Ağaoğlu, ünlü eğitimci ve *Tercüman* gazetesinin sahibi İsmail Gaspıralı ve Halide Edip bunlardan sadece birkaçıydı. Hepsi, tarihte Türk kadınının zaten özünde özgürleştirilmiş ve vatanseverliği eksiksiz bir şekilde yapılandırılmış olduğundan söz ediyorlardı.¹¹⁵ Adıvar, 1912'de *Yeni Turan* adını verdiği romanında kadınlar için ideal dünya düzenini betimler. Bu ideal Türk toplumunda kadınlar özgürdür; eşit vatandaşlık haklarına sahip olup ve iş gücüne katılmaktadırlar. Ancak, Edip anılarına yer verdiği *Mor Salkımlı Ev'de*, *Yeni Turan*'ı kendisinin de oldukça hayalî ve o dönem için radikal taleplerde bulunduğunu itiraf

¹¹⁴ Flemming, a.g.e., s.128.

¹¹⁵ Şefika Kurnaz, **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, İstanbul: MEB yayınları, 1996, s.29-30.

eder.¹¹⁶

Radikal ya da ılımlı, Türkçülük akımının tüm savunucuları bir konuda hemfikirdi: kadınların eğitimi konusundaki düzenlemeler ve yenilikler dönemin en önemli ve acil ihtiyacıydı. Dönemin sıra dışı figürlerinden devrimci, komünist militan ve siyaset adamı, gazeteci ve Türkçülüğün ateşli savunucularından Ethem Nejat, kadınların eğitilmelerini milliyetçi fikirlerin yayılması ve toplumun iyileştirilme süreçlerinin temel ögesi olarak gördü. Sistemi ve hükümet politikalarının, kadınların eğitimi konusunda yetersiz kalmaları sebebiyle eleştirdi. Nejat şöyle belirtir, “İmparatorluktaki genç kızlara eğitim verdiklerini iddia ediyorlar. Oysa bunu sırf evde gönül eğleyecekleri kızlardan daha fazla keyif almak için yapıyorlar. Onları vatanperver anneler haline getirmek için eğitmiyorlar. İmparatorluğun dört bucağına ermeli ve bu kadınlara insaniyeti öğretmeliyiz.”¹¹⁷

Her ne kadar iki grubun da toplumun sorunlarına çözmek konusunda farklı teori olsa da hem Batıcılık hem de Türkçülük fikirlerinin savunucuları, kadınların bir anda olmasa da zaman içinde elde edecekleri özgürlüklerin, “yüksek medeniyet seviyesine erişebilmek” için gerekli olduğu konusunda hemfikirdirler. Türkçülük ve Batıcılık akımlarının tersine İslamcıların kadınların eğitilmesi konusuna karşı farklı görüşleri vardı. İslamcılar, resmi ve bilimsel eğitimin yerine kadınların resmi olmayan din eğitimi almalarını savunuyorlardı. İslamcılar toplumun iyiliği ve refahı için İslam'ın ahlaki ve toplumsal öğretilerinin korunmasının gerektiğini vurguladılar. Bu sürecin kültürel elçileri elbette kadınlardı. Şeyhülislam Musa Kazım, kadınların görevinin çocuk doğurmak ve onların yetiştirilmesi ile ilgilenmek olduğunu bu nedenle ev dışında çalışmanın onların üstüne vazife olmadığını belirtti. “Eğer bir kadın liseye giderse, tüm annelik ve kadınlık içgüdülerini kaybeder ve bu toplumun her kademesini kötü yönde etkiler. Kimi kâfirler tesettürü suçluyorlar. Tesettür ki kadınlarımızın ve aynı zamanda imparatorluğumuzun koruyucusudur.”¹¹⁸

İslamcılar aynı zamanda Hz. Ayşe ve Hz. Fatma gibi bazı önemli Müslüman kadınlarının hayat öykülerini kaleme alarak İslam'ın kadınların haklarını ellerinden almadıklarını göstermeye çalıştılar. Müslüman kadınların konum ve tasvirleri ile

¹¹⁶ Halide Edip, **Mor Salkımlı Ev**, İstanbul: Özgü Yayınları, 1998, s.40.

¹¹⁷ Kurnaz, **a.g.e.**, s. 40.

¹¹⁸ Musa Kazım, “Hürriyet, Eşitlik ve Kadın Hakları,” **Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi**, Haz. İsmail Kara, İstanbul, Kitabevi, 1997, s.121-129.

ilgili Kuran'dan ve Hz. Muhammed'in deyişlerinden örnekler verdiler. Ateşli bir İslamcı ve Türk milli marşının yazarı olan Mehmet Akif, Hristiyan kadınların Müslüman kadınlar ile kıyaslandığında daha az toplumsal ve siyasi hakka sahip olduğunu savundu. Bazı ılımlı İslamcılar da vardı: Celal Nuri'ye göre imparatorluk dâhilinde ve sınırlar ötesindeki sorunların temel sebebi azaltılan ve yer yer kaldırılan İslami uygulamalardı. Nuri, siyasetçi ve aydınlara ahlak ve zenginliğin kaynağını bulabilecekleri İslam tarihine bakmalarını önerdi.¹¹⁹

Özetlemek gerekirse Batıcılık, Türkçülük ya da İslamcılık tüm bu ideolojilerin savunucuları kadınları Osmanlı İmparatorluğu'nu ilerleme ve gelişmesi sürecinde önemli, yapıcı elçiler olduklarını kabul ettiler. Ancak, yozlaşma bağlamında kadınların rolünü sadece eş ve annelik ile sınırladılar ve bunun ötesine geçip onları eşit vatandaşlık haklarına sahip olabilecek bireyler olarak görmediler. Aralarından sadece birkaçı, kadınların özgürleşmesi gerektiğini dile getirebildiler ve zaten sayıca az olan kişilerden çoğu Halide Edip'in dile getirdiği gibi geçmişteki taleplerinin fazlasıyla radikal olduğunu kabul ettiler.

B.2.1. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kadın Dernekleri

II. Meşrutiyet politikaları, Tanzimat döneminin ürünü olan modernleşme hareketinden, değişmesi gerekenin devlet değil de toplum olduğu gerekçesiyle ayrılır. Bu nedenle, hayata geçmesi planlanan reformlarda kadınlar önemli bir rol üstlenmişlerdi. Jön Türkler, kadınların kamusal alanda görünürlüklerini artırmayı, kadınların iş gücüne katılımı ortak menfaate hizmet ederek milli ekonomiye katkıda bulunmalarını hedeflediler. Bu bağlamda, kadın örgütleri ve derneklerini destekleyip, daha önce kurulmuş olanları ise yeniden düzenlediler.

Yardım ve eğitim konularına öncelik veren birçok kadın derneği, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlantılıydı. Üyelerin kadın olmasına rağmen erkekler tarafından yönetiliyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kulüplerinin özellikle kadın dernekleri için hayır işleri organize etmede öncü role sahip oluşu buna örnek gösterilebilir.¹²⁰ Komitenin kadın kolları, kadınların öncelikle hayır işleri konusunda

¹¹⁹ Ayşe Kadioğlu, "Cinselliğin İnkari: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları,"

75. Yılda Kadınlar ve Erkekler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.92.

¹²⁰ Mehmet O. Alkan, "1856-1945 İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları Toplumsal Örgütlenmenin

örgütlenmesine önem verdi. Selanik Birliği Cemiyeti ve Cemiyet'in kadın kollarının genç nesilleri bilinçlendirme kampanyaları, kadınların dâhil olduğu bu aktivitelerin siyasi bir tarafının olduğunu da gözler önüne serer.¹²¹

Şefkat-i Nisvan adı verilen ilk kadın örgütü 1898 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çıkış noktası ve birçok siyasi, kültürel aktivitenin merkezi konumunda olan Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kadın Devrimi Kulübü başkanı Emine Semiye tarafından kurulmuştur.¹²² Oldukça tanınmış bir ailenin eğitilmiş kızı Emine Semiye¹²³ feministti ve meşrutiyet yanlısıydı. Birçok hayır kurumunun kuruluş ve yürütme aşamalarında görev aldı. Semiye, Batılı feministlere nazaran Türk feministlerinin çok makul taleplerde bulunduklarına dikkat çekmiştir.¹²⁴

II. Meşrutiyet döneminin en önemli yeniliklerinden biri olan kadın örgütleri talepler bakımından olmasa da diğer açılardan Batı'daki benzerlerinin kopyasıydı.¹²⁵ Yazılı basında, özellikle İngiltere'deki kadın derneklerinin Londra şehrinin en önemli ve “nazik” hanımları tarafından işletilen dernekler olduğundan bahsediliyordu.¹²⁶ Dernekler, pozitivist ilerleme ve modernleşmenin temelini toplumda yer aldığına inanarak topluma ulaşmaya çalışıyorlardı.

Kadın derneklerinden, bazıları ya kendi dergilerini yayınladılar ya da Selanik merkezli Teal-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin II. Abdülhamid döneminin en uzun süre basılan dergisi olan *Hanımlara Mahsus Gazete*'yi yayınlaması gibi, var olan bir dergi ile beraber çalıştılar.¹²⁷ Benzer bir şekilde Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye de kadın dergisinin içeriğinde önemli söz hakkına sahipti. Bu dernek ve kulüpler eğitilmiş şehirli hanımlar tarafından kuruluyor ve kadınların kamusal alanda

Gelişimi,” **Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da Sivil Toplum Kuruluşları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.108.

¹²¹ Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını-1908-1960**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s.44.

¹²² Çakır, **a.g.e.**, s.43.

¹²³ Emine Semiye (1868-1944) Cevdet Paşa'nın kızıdır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'te bulunan kadın kollarının başkanıdır. Aynı zamanda *Gayya Kuyusu* ve *Sefalet* adını verdiği iki romanın yazarıdır.

¹²⁴ Emine Semiye, “Kadın Mecmû’a-i Muhteremesine,” **Kadın**, 21 Aralık 1908, s.2.

¹²⁵ Taşkıran, **a.g.e.**, s.38. Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi (1908), Tealî-i Nisvan Cemiyeti (1908), Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye (1909), Kadınları Esirgeme Cemiyeti (1909), Tealî-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti (1910), Donanma Cemiyeti (1912), Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti (1913).

¹²⁶ “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi,” **Kadın**, 26 Kasım 1908, s.14.

¹²⁷ Zafer Toprak. “II. Meşrutiyet’te Kadın Dernekleri: İttihat ve Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti,” **Toplum ve Bilim**, Güz 1988-Kış 1989, s.183-190.

görünürlüğünü artırmayı hedefliyorlardı. Bu dernekler, okullar açıp eğitimi destekleme, kadınlara iş olanakları sağlama, sanat ve el işi eğitimi verme, bilgilendirme ve fakirlere yardım gibi konularda son derece faydalı girişimlerde bulundular. Dönemin egemen erkek sınıfı, kadınların “şefkat, acıma” duygularını kullanıp kadınları milli çıkarlar kapsamında siyasete dâhil etmişlerdir. Osmanlı’nın üst sınıf kadınlarına Batılılaşmanın yükü yüklenirken, erkekler tarafından temsil edilen feminizm, Jön Türk kadınlarının kulüpler ve dernekler sayesinde milli harekete ve topluma katılımını sağlamıştır.¹²⁸

Derneklerin sahip oldukları gücün temelinde erkek yöneticiler ile yürütülen sağlam ilişkiler yatıyordu. Kısmen daha radikal kadın dergilerinden *Kadın Dünyası*, bağlı bulunduğu Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti’nin devletten herhangi bir maddi yardım almadığını, fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti kadrosundan Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, İçişleri Nazırı Talat Bey ve Maliye Nazırı Cavit Bey’in manevi destek aldıklarını belirtir. Diğer bir deyişle, devletin mali desteği olmasa da ülkenin en önemli devlet adamları tarafından tanınıyor ve destekleniyorlardı.

Balkan Savaşları ve sonrasında Birinci Dünya Savaşı esnasında kadın örgütleri değişmeye başladı. Balkan Savaşı yıllarında kadın iş gücüne duyulan ihtiyaç arttı. Trablusgarp (1911) ve Balkan (1912) savaşlarında hastabakıcıların yetersizliği sebebiyle ordu büyük kayıp verdi. 1911 yılında Kızılhaç Washington Kongresi’ne katılan Dr. Besim Ömer Paşa, hemşirelik mesleğine ihtiyaç olduğunu belirtti. Başta Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olmak üzere çeşitli cemiyetler bu konu üzerine eğildi ve ilk olarak Kadırğa Hastanesi’nde 6 ay süreli gönüllü hastabakıcılık kursu için ödenek ayrıldı. Kadınlar Balkan Savaşı’nda hastanelerde çalışmaya başladılar.¹²⁹ Bu nedenle kadınların eğitime öncelik veren dernekler, savaş, fakirlik ve açlıkla başa çıkmaya çalışan kuruluşlar haline geldiler. Osmanlı Müslüman kadınının İş Bulma Derneği, dul kalmış veya yaşayan hiçbir akrabası bulunmayan kadınları fakirlikten korumaya çalıştı. Böylelikle kadınlar etkin bir şekilde ekonomik hayata iştirak etmeye başladılar. Uzun yıllar neredeyse aralıksız devam eden savaşlar sırasında özellikle asker aileleri için hayır işlerinin önemi büyüktü.

¹²⁸ Zafer Toprak. “Kadın ve Hukuk-i Nisvan,” **Toplumsal Tarih**, Vol. 8, No. 75, Mart 2000, s.4.

¹²⁹ Çakır, **a.g.e.**, s.67.

Bu amaçla, Fatma Aliye tarafından kurulan ilk örgütlerden biri olan Cemiyet-i İmdadiyye, 1897 yılında Türk-Yunan Harbi sırasında şehit ailelerine, gazilere ve gazilerin ailelerine yardım amacıyla kurulmuştur. Fatma Aliye Hanım'ın öncülüğünde kurulan bu dernek, yönetimi ve üyelerinin tamamı kadınlardan oluşan ilk resmi dernektir. Dul ve yetim sayısının artmasıyla birlikte kadınların ekonomi ve askeriyede belirli rolleri üstlenmelerini savunan yeni söylemler ortaya çıktı. Kadın dernekleri kadınların savaş sebebiyle açılan yeni işlerde çalışmalarına önayak oldular. Kadınlara hayır derneklerinde iş vermenin ve toplumsal faaliyetlerde yer almalarının artışının planlı olup olmadığını bilmiyoruz. Ancak bu durum kadınları iş hayatına dâhil edip böylelikle ekonomiye canlılık kazandırmada önemli ve öncelikli bir faktör oldu.¹³⁰ İttihat ve Terakki, bu dernekleri denetledi böylelikle parti politikalarını geniş kitlelere yayabilme fırsatını da ele geçirdi.

Her ne kadar çok yaygın olmasa da bir kadının bir işte çalışması bu dönemin önemli konularından biriydi. Kırmızı ve Beyaz Kulübü 1908 yılında kadın ve iş hayatının problemlerine dikkat çekmek için *Demet*'te kısa bir öykü yayınladı. Farklı sosyal çevrelerden gelen iki genç kızın aralarındaki tartışmanın konu alındığı bu öyküde genç kızlardan biri sorar: “Bazı kadınlar meslek sahibi olmaya ve çalışmaya neden bu kadar meraklılar anlamıyorum?” Diğer kız yanıt verir: “Çalışmak sadece para kazanmak değildir, aynı zamanda statü sembolüdür ve bu beraberinde insanların sana saygı duymalarını sağlar. Ben itibarlı bir hayat istiyorum. Bu yüzden sanırım büyüyünce çalışacağım.”¹³¹ Aynı genç kız kamusal alanda kadınlar için tesislerin azlığından dert yanar. Öykünün geri kalanı okunduğunda, ikinci genç kızın değişime ve modernleşmeye açık olduğu görülmektedir. Ayrıca eğitim almış olduklarını edebiyat çevrelerinden bazı isimlerden bahsederek, matematik ve siyasetten söz ederek dile getirmeye çalışmaktadırlar.¹³² İki genç kızın kadınların değerlerinin bilindiği, piyano çalmak ya da el işi yapmak yerine fen ve edebiyat gibi daha ciddi konuların öğretildiği yeni ulusal hayat tarzının gelişebilmesi için önerilerde bulunduğu dahi görülür.

¹³⁰ “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi,” **Kadın**, 26 Kasım 1908, s.14.

¹³¹ Kırmızı Beyaz Kulübü, “Genç Kızlar Arasında,” **Demet**, No:4, 8 Kasım 1909, s.53.

¹³² **A.e.**, 53-55.

Milletin nüfusunun neredeyse yarısını oluşturan kadınlara bu yeni sistemde önemli görevler düşmekteydi. Baha Tevfik¹³³ kadınların iş hayatına dâhil olmaya başlamalarını yüzyılın en önemli toplumsal gelişmesi olarak tanımlar. Her yeni günü içinden çıkılmaz bir halde ilerleyen “makineleşme” ve içinde bulunulan ekonomik sorunlar, kadınların da çalışmasını gerektiriyordu.¹³⁴ İçinde bulunulan hayat şartları ev dışında çalışmaya daha uygun oldukları düşünülen bekâr kadınlara dikkati çekti. Evde oturup, hiçbir işe karışmadan sırf dedikodu yapan kadınları “kukla kadınlar” olarak tanımlayan Baha Tevfik, aileleri ve yaşadıkları toplum içindeki rollerinin farkında olan ve görevlerini layığıyla yerine getirenlerin “kadın” olarak anılmayı gerçekten hak ettiklerini iddia eder. İşte bu kadınlar, erkeklerin yaşamlarının her bölümünde yerlerini alacaklardı¹³⁵

Gelenekselden yana olanlar ile ıslahatçılar ise kadınların meslek sahibi olup çalışmaları konusunda farklı düşünüyorlardı. Kadınların daha fazla eğitim alıp bilgilenmelerinin sadece boşanma oranlarının artıracağına inanıyorlardı. Bu nedenle kadınlar hayatlarını erkeğin bakımına muhtaç bir şekilde sürdürmekteydiler. Kadın kendisine bakacak hiçbir yakınının bulunmaması durumunda, devlet zaten bu kişinin sorumluluğunu alacaktı.¹³⁶

Bu derneklerin nasıl bir yol izleyeceklerine Avrupa'daki benzerlerine bakılarak karar veriliyordu. İzlenen yöntemler sonucunda yoksul kadınlara dikiş dikme, aşçılık, çocuk bakımı ve marangozluk gibi konularda eğitim veriliyor, böylece vatana bu yeni edindikleri becerileri sayesinde hizmet etmeleri bekleniyordu.¹³⁷ İngiliz kadınlar çalışkanlıkları ve eli sıkılıkları ile ünlenmişlerdi. Genç yazarlardan Rabia Ahmed, Osmanlı ve İngiliz kadın karşılaştırması sonucunda İngiliz kadınların kendi kazandıkları parayla hayatlarını idame ettirdiklerini, bununla yetinmeyip bir de para biriktirdiklerine dikkat çeker ve Osmanlı kadınının da İngiliz kadını gibi çalışmasına engel hiçbir şey olmadığından bahseder. Ahmed, fakir ya da zengin herkesin canla başla çalışması sonucu ikinci bir İngiltere olabileceklerini

¹³³ Baha Tevfik, ilk felsefe dergisinin yayıncısıydı.

¹³⁴ Baha Tevfik, **Feminizm**, İstanbul: Dersaadet Kütüphanesi, 1919, s.40.

¹³⁵ **A.e.**, s.12-13.

¹³⁶ Mehmed Ferid Vecdi, **Müslüman Kadını**, Haz. Mahmud Çamdibi, İstanbul, Sinan Yayınevi, 1972 s.54.

¹³⁷ Enis Avnî, “Osmanlı Kadınları Cemiyat-i Mutesekkilesi ve İki Eksiklik,” **Kadın**, 15 Şubat 1909, s.4-5.

savunur.¹³⁸

Feminizm ile ilgili bir yazının ilk olarak bir ders kitabında ve kadınların çalışması ile bağlantılı olarak yer alması oldukça şaşırtıcıdır. Selanik Okulu Müdürü Muslihiddin Adil, *İktisat Dersleri* adını verdiği kitabında “iş bölümü” başlığı altında feminizm konusuna değinir. Avukat ve iktisatçı olan Adil'e göre geleneksel iş bölümü kalıplarının artık yaşam koşullarına cevap vermediğinden kadınların da çalışma hayatına iştirak etmeleri gerektiğinden bahseder. Kadınların her zaman yanlarında onu koruyacak bir eşi ya da ağabeyi olmayabilir. Onurlarıyla çalışma konusunda teşvik edilmeli, yoksulluk içinde sıkıntı çekmek zorunda kalmamalıdır.¹³⁹

Deniz Kandiyoti'ye göre milliyetçilik ve feminizm akımlarının destekçileri kadınlar için çok daha işlevsel bir söylem oluşturulmasının öncülüğünü yapmışlardır. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri kadınları tamamen özgür kılmayı hedeflememiş olsalar da fikirlerine katılacak, onların başarısına katkıda bulunacak ve yardımcı olacak Müslüman anneler, eşler yaratmayı amaçlamışlardır. Meşrutiyet dönemi boyunca aile, sosyoloji ve siyaset birbirlerinden etkilenmişlerdir. Millileştirilmiş aile kavramı hükümetin kontrol alanında ve yeni ulus-devlet yapılanmasının temel taşı konumundaydı.¹⁴⁰ Kadın dernekleri de bu amaca hizmet etti

B.2.2. II. Meşrutiyet Dönemi Basın ve Edebiyatı'nda Kadın

II. Meşrutiyet dönemi boyunca kadınlar için hazırlanan yayınların Osmanlı kadın hareketini anlamak adına tarihi değer taşıdıklarını söylemek mümkündür. Bu yayınlar incelendiğinde, milli ve cinsiyet kimliklerinin oluşumunda, toplumsal bilinç ve birlik beraberlik duygusunu geliştirmekte büyük rol oynadıklarını görürüz. Bu dönemde, en az 40 adet kadın dergisi vardı. Amaç, bu yayınlar sayesinde, erkeklerin kadınları algılayış biçimlerini değiştirmektir. Kadınların “işe yaramaz”, akıllarını kullanmaktan aciz, entelektüel ve siyasi konulardan bir şey anlamayan, sadece güzellik timsalleri olmadıklarını göstermek istiyorlardı. Elit Osmanlı kadınları aynı

¹³⁸ Rabia Ahmed, “Musahabe-i Nisaiyye: Fatma Seniye Hanımefendi'ye,” *Kadın*, 14 Aralık 1908, s.12.

¹³⁹ Zafer Toprak, “Kadın ve Hukuk-i Nisvan,” s.16.

¹⁴⁰ Zafer Toprak, “II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm,” *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Cilt. I, Ankara, C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s.28-229.

zamanda bu dergilerden eğitim ve sosyal haklarıyla ilgili taleplerini dile getirmekte de faydalandılar.¹⁴¹ Ayrıca, Batı tarzı hayat biçimlerinin ve davranışlarının benimsenmesinde bu dergiler önemli rol oynadılar. Bu dergilerin diğer bir ortak noktası ise elitist duruşlarıydı. Her ne kadar tüm kadınların sesi olma amacıyla yola çıkmış olsalar da, sadece üst sınıf Müslüman Türk kadınına hitap ettiler. Eğitimli, zengin ve elit kadınlar tarafından okunan bu dergiler, tıpkı İngiliz kadın dergilerindeki gibi çoğu zaman belirli sınıf kadınların ilgi, sorun ve zevklerine odaklanmış oldular.

Çoğunlukla öğrenciler, ev hanımları ve öğretmenlerden oluşan orta sınıfa mensup kadınlara ulaşmayı amaçlayan az da olsa dergi vardı. *Kadın* dergisi, bunlardan biriydi. Kadın okurlarını birkaç farklı gruba ayrılabiliriz: eğitimli, sosyal hayatta aktif, ilerlemeci kadınlar ve genç kızlar, öğrenci ve öğretmenler, orta sınıf ev hanımları, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi erkekler. Her ne kadar okuma yazma bilmeyen kadınlar dergiyi toplu okumalar sayesinde dinleyebilseler de, *Kadın* dâhil birçok derginin dil ve üslubu bu kadınların yazıları takip etmesine pek olanak vermiyordu.

Kadın dergisi kendini “siyasi, edebi, teknik ve bilimsel” gazete olarak tanımladı. Kadınlara yönelik yayınların azlığından yakınırken, amaçlarını erdem ve “ilerleme” yolunda “fazilet” göstermek olarak açıkladılar.¹⁴² Zengin fakir ayrımı yapmaksızın tüm kadınlara hitap edeceklerini bildirdiler. Halkın yayın organı olduklarını iddia ederken çoğu zaman “aristokrasi” gibi yabancı kelimeleri kullanmaları dikkat edilmesi gereken bir husustur:

Evet, siyâsî, edebî, fennî, ilmî... resâil-i muvakkate ve gayr-i mevkûtede o kadar esef-cengiz ve darıltıcı bir noksân vardı: nisâî bir gazete... Öyle nisâî bir risâle ki: umûma şâmil olsun, ‘aristokrasi’ denilen o mevhum hayât-ı kibârâne-i hîcîden, hayâlden, muhayyelât-ı asabiyyeden, vehmiyyât-ı marîzânedan mümkün olduğu kadar uzak bulunsun. Öyle nisâî bir risâle ki: kulübeden konağa, saraydan fakîr hâneye, havâssdan avâma, vasatdan en ileriye bir nîrenge çizerek küçük büyük düğümlemlerle yapılmış bir fikir ve ma’lûmât ağı gibi muhît-i nisâîmizi kaplasın. İşte bu ehemmi-i mutlak vazîfe-i ictimâ’iyyeyi îfâya iştirâk hevesiyle nâcîz Kadın risâlesi ilk numeroyu vaz’ ederek el birliğiyle terakkî eylemeye çalışmak için bugünden i’tibâren arz-ı nâsiye-i ictimâî eyliyor. Maksudı: iffet yolunda fazilet hedefine nasb-ı nigâh-ı

¹⁴¹ Emel Aşa, “1928’e Kadar Türk Kadın Mecmuaları”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.

¹⁴² İfâde-i Mahsûsa, “*Kadın*, No. 1, 26 Ekim 1908, s.2.

iştiyâk ederek terakkî eylemektir. Binâen-aleyh vatan ve milletine, böyle afîf ve sâdık bir hidmetin der'uhdesini fahr u şeref add eyleyerek hürmeti nisbetinde rağbet, gayreti nisbetinde muvaffakiyet göreceğine emin olan nâciz Kadın, mu'azzez karielerine şimdiden takdîm-i teşekkürât eyler.¹⁴³

Kadın ve devrim söz konusu olduğunda anahtar kelimenin “ilerleme” olduğu aşikârdı. *Kadın* dergisi ülke genelinde belirli bir düşünce sistemi ve bilgi ağı kurmayı hedefledi. Editörlerin gözden kaçırdıkları nokta, kırsal kesimdeki kadınların Selanik'te yaşayanların sahip oldukları hak ve olanakları hayal dahi edemeyecek koşullarda oluşlarıydı. Daha özgür bir toplumda yaşayan, yüksek sosyal statü sahibi bu Selanikli kadınlar kıskanılıyorlar aynı zamanda diğer kadınların gelişmeleri için çabaladıkları için de takdir ediliyorlardı.

1908 yılından itibaren yayınlanan *Mehâsin* dergisi ise Osmanlı kadınının ilerlemesinde eğitimin rolünü özellikle vurgulanmıştır. Dergi, çoğunlukla daha geniş eğitim hakkı doğrultusundaki kadın taleplerine, düzenlenen konferans ve seminerlerin özetlerine ve yeni açılan okullar hakkında bilgilere yer vermiş; aynı zamanda ev dekorasyonu, sağlık, moda ve saç bakımı ile ilgili faydalı bilgileri eklemeyi de ihmal etmemiştir.¹⁴⁴

Feminist bir söylem benimsemiş ve amaçları “kadınların yasal haklarının savunulması” olarak açıklayan dergiler de vardı. *Kadınlar Dünyası* bunlardan biriydi. Kadın haklarını savunma konusunda dönemin önemli ismi *Kadınlar Dünyası*'nın editörü ve Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-i Nisvan Cemiyeti'nin kurucusu olan Ulviye Meylan'dı. Meylan'ın eleştirdiği konuların başında kadınların ikinci sınıf vatandaş olarak ve hatta çoğu zaman erkekler tarafından kontrol edilmesi gereken “yaratıklar” olarak algılanmalarıydı. Meylan, dergi ve derneğin esas amacını kadınların kendi kimliklerine oluşturmalarına yardımcı olmak ve onları kadın hakları hakkında düşünen bireyler haline getirmek olduğunu belirtir. Bunu elde edebilmenin tek yolu ise kadın ve erkeğin eşit olduğunu kabul etmek olduğunu savunur.¹⁴⁵

¹⁴³ A.e.

¹⁴⁴ Yıldız Akpolat Davut, “Kadın Dergisi Mehâsin,” *Tarih ve Toplum*, No. 156, 1995, s.42; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s.35-36; Aynur Demirdirek, *Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi*, s.32-42.

¹⁴⁵ Serpil Çakır, “Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Meylan- Nezihe Muhittin,” *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk Kadını*, İstanbul, Numune Matbaası, 1998, s.274-278.

Erkekler tarafından belirlenmiş vatandaşlık kavramına getirilen cinsiyetçi sınırlar ve ataerkil yapıların öngördüğü ayrımcılığa karşı verilen savaşta *Kadınlar Dünyası* ve Meylan'ın çabaları oldukça önemlidir. Osmanlı kadını üzerine çalışmalarını yürüten tarihçiler *Kadınlar Dünyası*'nın dönemi için en feminist kadın dergisi olduğunu iddia ederler. Dergi, ayrıca tüm etnik ve dini kökenden kadınların sorunlarına çözüm bulmaya çalıştığında demokratik bir girişim olarak tanımlanmıştır. Editörlerin ve dergiye katkıda bulunanların izledikleri yol kadınlar için daha geniş iş sahaları, dernekler ve okullar açılması ve bu sayede siyasal ve kültürel hayatta daha fazla kadının yer almasıydı.¹⁴⁶

Kadınlar Dünyası'nın bu radikal duruşuna muhafazakâr çevrelerden tepki gecikmedi. 1908 yılında Atafet Celal, kadın dergisi *Demet*'e yolladığı mektupta erkeklerin çalışmak ve eve ekmek getirmek için eğitim aldıklarını ancak kadınların sadece çocuklarını eğitmeye yetecek kadar eğitime ihtiyaçları olduğunu, daha fazlasının gerekmediğini belirtti.¹⁴⁷ Fakat sadece bir sene sonra *Demet* çok daha siyasi bir kimlikle *Kadınlar Dünyası*'nın açtığı yoldan ilerlemeye başladı. Kadın dergisine sık sık yazan Mehmet Cavid de aynı fikirdedir. Cavid'e göre medeniyet ve ilerleme ilham verici ve gerçekleşmesi gereken iki husustur. Bu hayali gerçeğe dönüştürmek için imparatorluk sınırları içinde yaşayan tüm kadınların eğitim almaları, önem verilmesi gereken konuların başında gelmelidir.

Sizler de muhterem hanımlar, bizim kadar terakkîye muhtâc ve müstehaksınız. Sizi ihmâl etmek milletin bir nısf-ı kıymetdârını ihmâl eylemektir ve istikbâl endişesini zihinlerden atmakdır. Ma'kûl ve meşrû' bir terakkîyi musırrâne taleb eylemeyi, sizler mevki'-i hâzırımız dolayısıyla muktedir olmasanız bile biz bunu kendimize bir vazîfe, bir farîza gibi telakkî ederiz. Devr-i sâbık bizleri hudâyî-nâbit olarak yetiştiriyordu. Şimdi isteriz ki çocuklarımız, bu millet için tasavvur ve tahayyül ettiğimiz istikbâl-i muhteşeme lââyık bir sûrette yetişsinler. Bu ise ekânîm-i mâziyye dâiresinde hareketle, göreneğe tab'îyyetle husûl bulacak bir emel değildir. Gâye-i matlûbumuz ancak tahsîl ve terbiye ile tecellî edebilir. Hâlbuki bizi terbiye etmek için sizi yalnız kalben, hissen değil dimâğen dahi vâlide olmaya lââyık bir sûrette yetiştirmek lâzım gelmez mi?¹⁴⁸

¹⁴⁶ Işık Özel, "Kadın Hareketinde Bir Öncü Kadınlar Dünyası: Kadınlar Ne İstiyor?" **Toplumsal Tarih**, S.3, 1997, s.46-48.

¹⁴⁷ Atfet Celal, "Kadınların Terbiyesi," **Demet**, No. 2, 24 Eylül 1909, s.27-28.

¹⁴⁸ Mehmed Câvid. "Kadınlara Dâir 2," **Kadın**, No. 6, 30 Kasım 1908, s. 1-3.

O dönemde Türkçülük akımını benimseyen aydınların birçoğu ulusun eğitimli kadınların omuzları üstünde yükseleceğine inandılar. Bu noktada milli idealler için evde anne tarafından verilen eğitim öncelikli önem taşımaya başladı. Ev ekonomisi hususunda ise kadınlardan eşlerinin bin bir güçlkle kazandıkları para konusunda tutumlu olmaları böylece aynı zamanda milli servete de katkıda bulunmaları bekleniyordu. Sonuç olarak, yeni neslin yetiştirilmesi ve milli servete katkıda bulunmaları sebebiyle, kadınlar ilerleme projelerinin merkezinde yer almaya devam ettiler.

Dolayısıyla eğitim konulu tartışmaların merkezinde de aile kurumu vardı. Hakkı Behiç aile kurumunu yeniden tanımlamıştı. Ülkenin olduğu gibi ailenin de temelinde kadın yer alıyordu ve ülkenin gelişip gelişmemesi kadının gelişimi ile derinden bağlantılıydı. Kavramların yeniden şekillendirilmesiyle annelik de yeni bir tanıma sahip oldu. Kadınlık kimliği, kadınların da eşit birey ve vatandaş olarak algılanarak oluşturulmadığından kadınlara yönelik hazırlanan eğitim programlarında sadece annelik rollerine odaklanılmıştı. Temelde kadınların eğitim almalarının amacı devletin sadık vatandaşları olacak eğitimli, çalışkan, güçlü ve vatansever erkekleri yetiştirmektir. Kadın yazarların dahi kadınlar hakkındaki görüşlerinin sınırları vardı. Örneğin, Şair Nigar kadınların ulusun refahı adına sadece iyi eş ve anne olabilmek için eğitilmeleri gerektiğini vurguladı. Dahası “kalpleri vatan aşkı ile dolu geleceğin askerlerini” dünyaya getirmenin ve yetiştirmenin kadınların birincil sorumluluğu olduğunun altını çizdi. Bunun bir kadının hayatı boyunca yapabileceği en mükemmel ve onurlu görev olduğundan daha fazlasını talep etmenin anlamı olmadığını savundu.¹⁴⁹

Dönemin neredeyse tüm dergilerinde gelecek neslin genç zihinlerinin kadınlar tarafından eğitilmesi bağlamında anneliğin önemine ilişkin bir kısa hikâye, makale ya da şiire rastlayabiliriz. Örneğin, Şair Mehmet Emin imparatorluğun genç kızlarını aşırı Batılılaşmanın tehlikelerine karşı uyarıcı ve anneliğe övgüler düzen şiirler yazmıştır.¹⁵⁰ Selim Sırrı Tarcan halkın ve aydınların oldukça dikkatini çeken, çocuk yetiştirme üzerine bir yazı serisi ile bu söylemi desteklemiştir. Bu yazılarda vatanın geleceğinin ona hizmet edecek ve uğrunda canını feda edecek evlatlar

¹⁴⁹ Nigar Bint-i Osman, “Zeynep Sünbül Hanım,” **Demet**, No.7, 29 Ekim 1909, s.100.

¹⁵⁰ Mehmed Emin, “Bir Genç Kıza,” **Demet**, No.1, 7 Eylül 1909, s.4.

konusunda anne ve babaların üstlerine düşen görevlerin birbirinden farklı oluşuna dikkat çekiliyordu. Erkekler bilimsel konularda çocuğu aydınlatırken anneler ise ahlak ve etik konusunda terbiye vermeliydiler.¹⁵¹

Mehâsin dergisi, Anadolu'dan bir ses olarak Zühre Hanım'ın mektubuna yer verip ulusun her sınıf ve kesiminden kadınının ulusal eğitimde rolü olduğunu öne sürmüştür. Kadınların, erkeğin damak zevkine göre yemek pişirmek, alışveriş için matematik bilgisi, kocasına mektuplarını okumak için okuma-yazma bilmek ve son olarak eve yorgun gelen eşini rahatlatmak için kadınların musiki bilgisine de sahip olmaları gerekiyordu.¹⁵² İsmet Hakkı tarafından kaleme alınan bir makalede “yeni kadın”ın kimliği ve görevleri incelenmişti. İsmet Hakkı, “değişen, yenilenen yani medenileşen dünyanın farkına varılması gerektiğini, kadınların sadece ev işi yaptığı dönemlerin geride kaldığını” söylemiştir.¹⁵³ Ancak İsmet Hakkı, bu yeni kadınları eğitmek için oldukça muhafazakâr ve geleneksel bir yöntemden yanaydı:

Bana kalırsa kızlara bilimin her dalının temel prensipleri öğretilmelidir. Bu demek ki bu kızlar gelecekte fizikçi, matematikçi veya biyolog olacaklar. Avukat, doktor ya da mühendis olmayacaklarsa dahi hukuk, sağlığa uygunluk ya da geometri eğitimi almalıdırlar. Bu bilimsel eğitimin yanı sıra kızlar nasıl iyi anne, eş ve arkadaş olunacağını da öğrenmelidirler. Onlara ev ekonomisini öğretmek kesinlikle gereklidir. Herkes kadınların ailelerini ihmal etmemeleri ve ekonomik durumları elverdiği sürece ev dışında çalışmamaları gerektiği konusunda hemfikirlerdir. Benim kadınların çalışmalarını onaylamamamın sebebi budur.¹⁵⁴

Kadınlar erdem ve onur simgeleri olmaya devam ettiler. Eğitimli bir kadının da milli erdem ve onuru en az eğitimli bir erkeğin temsil edebileceğini savunan görüşler İstanbul ve Anadolu'nun birçok yerinden kadın tarafından dile getiriliyordu:

Erkeklerimiz, Avrupa'da, Amerika'da erkekleriyle yan yana çalışarak istihşâlât-ı milliyeye hizmet eden milyonlarca kadınları görmüyorlar mı? Bilmiyorlar mı ki Avrupa yakın bir zamanda kadınlara hukuk-ı siyasiye bahs edecektir! Bu sûretle beseriyet, azim bir nüfûs daha kazanacak, Meclis-i Mebûsân girişlerinde kadın sesleri işitilecek, mahkemelerde, belediyelerde kadınlarda bulunacak onlardan da vali, mutasarrıf, kaymakam olacaktır. Bunun neticesi olarak her şey değişecek. Ordularda Jan Dark gibi, Kara Fatma'lar gibi kumandanlar, dava vekilleri, fabrikatörler, ameleler ve'l-hâsıl

¹⁵¹ Selim Sırrı Tarcan, “Çocuk Terbiyesi,” *Demet*, No. 6, 22 Ekim 1909, s.83.

¹⁵² Davut, “Kadın Dergisi Mehâsin,” s. 43-44.

¹⁵³ İsmet Hakkı, “Kadınlarımız ve Maarif,” *Demet*, No.2, 4 Eylül 1909, s.25.

¹⁵⁴ A.e., s.26.

her iste kadınlarda bulunacak.¹⁵⁵

Dönemin yüksek kademeli memurlarından ve yazıları sıklıkla dergilerde yer alan yazarlarından Ali Kemal ise, erdem ve onur gibi kavramların sadece kadınların simgesel rolleriyle bağlantılı olduğunu belirtir:

Sağlam aileler, yani ulusun ruhu ve organları olmadan sağlıklı işleyen bir topluma hayal dahi edemiyorum. Ancak bir zamanların özgün ve etkin Türk aile yapısı bir süredir bozulmakta etkisini yitirmekte. Bunun toplumumuz üstünde oldukça kötü olabilir. Bu nedenle bir an önce Türk aile kavramı gözden geçirilmeli, eski erdemine kavuşmalıdır. Elbette bu sürecin en önemli aktörleri kadınlar olacaktır. Ailenin yeniden yapılandırılmasından sorumludurlar. Diğer bir deyişle onlar ailelerin bakanlarıdır. Vatanlarına en değerli hizmeti verirler. Kuzey yıldızı ya da kutsal toprağımız Mekke gibi her zaman doğru yolu gösterirler.¹⁵⁶

Osmanlı ailesinin ve toplumun faydası için kadınlar ahlaklarını, mütevacıllıklarını ve dişiliklerini korumalıydılar. Kadınlar, evlerinin kraliçesi olduklarına inandırıldılar. Bir bakıma kendi dünyalarının ustaları, hükümdarlarıydılar. Viktorya dönemi ideolojisine ait kamusal ve özel alanların ayrımı Osmanlı'da da yaygın bir şekilde tavsiye ediliyordu.

Uzun yıllar İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan ve daha sonra Türk Komünist Partisi'nin ilk Genel Sekreterliği görevini üstlenen Hakkı Behiç “eski, güzel günler” deki gibi Osmanlı kadınının erdem ve ahlaki değerlerin geri getirilmesine dair önlemlerin alınması gerektiğini öne sürdü: “bizim kadınlarımız iffetli ve değerlidir. Her şeyden öte, bu vatanın anneleridirler. Onların ahlak ve namusları, bu milletin ahlak ve namusudur. Eğer biri kadınlarımıza zarar vermeye kalkarsa bu vatanımızın namusuna göz dikmekle eş değerdir.”¹⁵⁷

Mehâsin, *Demet* ve *Kadınlar Dünyası* dergileri ilk sayılarındaki makalelerden de anlaşıldığı üzere yeni rejimin kadınlar ile ilgili yeni politikalar geliştireceklerinden yana ümitliydi. Ne yazık ki bu yeni rejimin ömrü çok uzun olmadı. Bu nedenle bahsi geçen dergiler Jön Türkler' in kadın meseleleri ile

¹⁵⁵ Naciye, “Erkekler Hakikaten Hürriyetpervermidirler?,” **Kadınlar Dünyası**, No.7, 10 Nisan 1913, s.3.

¹⁵⁶ Ali Kemal, “Aile Hayatı,” **Mehâsin**, No.2, Ekim 1909, s.105.

¹⁵⁷ Hakkı Behiç, “Siyasi: Ne Haldeyiz ve Neye Muhtacız?” **Demet**, No.5, 15 Ekim 1909, s.78-80 aynı fikirler kaleme aldığı makalesinde de yer alır “Mumtaziyet-i Nisvan ve Kadınlara Hürmet,” **Demet** 7, 29 Ekim 1909, s.105-107.

ilgilenmediklerine dair okuyuculardan gelen eleştiri ve şikâyet mektuplarına yer verdiler. Verilen sözlerin tutulmaması üzerine kadınlar, kendi başlarına savaşmaları gerektiğine ve hiçbir erkeğin onların yerine savaşmasını beklememek konusunda birbirlerini uyarmaya başladılar.¹⁵⁸ Siyasal, sosyal haklar, eşitlik ve özgürlük için bir örgüt etrafında toplanmayı, kızları okula göndermek ve kadınları eğitmek adına düzenlenecek seminer ve konferanslara para toplamak için bir hayır derneği kurmayı hedeflediler.¹⁵⁹ Dönemin kadın hareketine destek veren ilerici erkeklerine de çağrıda bulundular. Çağrılar yanıt buldu. Bir konferansta, Ahmet Hikmed ateşli bir şekilde kadınların ataerkil toplum düzeni ve otokrasi yüzünden ezildiklerinden ve baskı gördüklerinden bahsetti.¹⁶⁰ Konuşma büyük yankı buldu. Aynı konferansta, Halide Edip, günlük hayatta kadınların erkekler tarafından ezilmesine dair örnekler verdi: “Kadınlar güvenli mahallelerde dahi gönül rahatlığıyla yürüyemiyor çünkü erkekler kadınların sahip oldukları yeni fikir ya da kıyafetleri sebebiyle onlara hakaretler yağıdırıyorlar. Ancak ben kadınlarımızın hedeflerine ulaşmadan yılmayacak kadar akıllı ve cesur olduklarından eminim.”¹⁶¹

Dönemin yayınları incelendiğinde hükümetin ilgisizliği ya da başarısızlıkla sonuçlanan girişimlerine dair oldukça fazla yazının yer aldığı görülür. Kadın dergilerine sıklıkla yazı ve fikirleri ile katkıda bulunan İsmet Hakkı, Halide Edip'in fikirlerine katıldığı yazısında, kadınlara devletin onlar için bir şey yapmasını beklemektense haklarını kendileri aramalarını, eylemlere katılmalarını, görünür olmalarını ve koşullar ne olursa olsun eğitim almalarını salık verdi.¹⁶² Ve ekledi: “Kadın hakları için çalışan milli kongre ve Meşrutiyet'in özgürlük ve mutluluğa dayanan esasları doğrultusunda görevlerini yerine getiren vekiller, cinsiyet ve mezhep nedeniyle ayrımcılık yapmadan görevlerini yerine getireceklerdir.”¹⁶³ Kadınların yeni görevleri ve hakları konusunda öncü olan erkekler de bu dönemde seslerini daha fazla duyurmaya başlamıştır: Gazeteci ve siyaset adamı Asaf

¹⁵⁸ Şukûfe Nihal, “Sultanileri Hakkında,” **Mehâsin**, 10 Ekim 1910, s.732-733.

¹⁵⁹ Emine Semiye, “Terakkiyat-i Nisvani Kimden Bekleyelim?” **Mehâsin** 10 Eylül 1910, s.733-736.

¹⁶⁰ Türkçülük ve Türk milliyetçiliğinin liderlerinden biridir. Dönemin **Servet-i Fünun**, **Türk Derneği Mecmuası**, **İkdam** gibi çeşitli dergi ve gazetelerinden yazıları yer almıştır.

¹⁶¹ Halide Edip, “Tanin,” **Mehâsin**, Nisan 1909, s.103. Konuşma yazıya dökülmüş ve makale olarak birkaç ay içinde yayınlanmıştır.

¹⁶² İsmet Hakkı, “Çarpışmak İhtiyacı,” **Mehâsin** 4 Ocak 1909, s.253-257.

¹⁶³ A.e.

Muammer Avrupa basınına Türk kadını için örnek teşkil edecek bir rehber olarak kullandı ve yazdıklarını yayınlamaları konusunda kadınları teşvik eden yazılar yazdı:

Kadınların maruz kaldığı eşit olmayan muamele ve içinde bulundukları duruma kayıtsız kalınışıyla nasıl baş edebiliriz? Erkekler var olan sistemi kendi çıkarları için kullanıyorlar. Bu ataerki toplumun zalimliği ve aynı zamanda adaletsizliktir. Beyler bunun bizim hatamız olduğunu kabul etmeliyiz. Avrupa'ya bir bakın, kadınlar için onlarca yayın var. Avrupa'da kadınların yazmasına, tartışmalara katılmalarına, toplumsal ve siyasi hayata katılmalarına izin veriliyor. Kadınların aldıkları eğitimin ve kadın dergilerinin modernleşmenin ve medeniyetin simgeleri olduklarını kabul ediyorlar. Biz hala neyi bekliyoruz? ¹⁶⁴

Halide Edip de kadın hareketinin taleplerinin yerine gelmesinde, imparatorluğun erkek ve kadınlarının milli bilincinin gerçekleşmesinde kadın basınının önemine parmak basar. Kadın hareketinin değişim geçirmekte olan imparatorluğun modernist/milliyetçi söyleminden ayrı tutulamayacağını iddia eder.

Kadınlar ve hayatı algılayış biçimleri değişmekte. İstanbul'un elit kadınları arasında dahi feministlere rastlamak mümkün. Aslında bu son derece olağan bir durum. Dünya üzerindeki her ulusun er ya da geç kadınlarının aydınlanma döneminden geçeceğini düşünüyorum. Kadınlara bir takım haklar vermek medeniyetin en bariz simgelerinden biridir. Ancak talepte bulunurlarken çok uç noktalara sürüklenmemeliyiz. Feminizm yeryüzündeki tüm erkeklerden nefret etmek anlamına gelmez. Ne şanslıyız ki toplumumuzda feminist erkeklere de rastlanmakta. Kız kardeşlerimize son bir önerim olacak: bu ilerici erkeklerle beraber hareket etmeye çalışın ve hiçbir zaman Osmanlı toplumunun vatansever kendini vatanına adanmış anneleri olduğunuzu unutmayın. Belirli hakları talep ederken, bu hakların ulusun geleceğin yararına mı olduğunu düşünmemiz gerekir. ¹⁶⁵

Kadınların en az erkekler kadar vatanseverler olduklarını vurgulayan bu yeni söylem zaman içinde ilk olarak İttihat ve Terakki Cemaati üyelerinin desteğini aldı. Kadınların da ulusun bir parçası olabileceği konusunda daha liberal düşünölmeye başlandı. Edip'e göre kadınların entelektüel kapasiteleri vatanseverlik söz konusu olduğunda büyük önem taşıyordu. Kadınların, "Türk milletinin yeni kimliğinin yaratıcıları" olduğu inancı özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ve aydınlar arasında oldukça yaygındı. İmparatorluğun burjuva sınıfı, çocuklarını özgürlük, vatanseverlik, eşitlik ve adalet kavramlarının etkisi altında yetiştirmeye başladılar.

¹⁶⁴ Asaf Muammer, "Bir Muhasebe," **Mehâsin**, 4 Şubat 1909, s.251.

¹⁶⁵ Halide Edip, "Mehâsin-i Okuyan Kardeşlerime," **Mehâsin** 6, Şubat 1909, s.418-421.

Kız ya da erkek fark etmeksizin çocukların geleceği sembolize etmelerinden ötürü vatanseverlik temelini işleyecek şekilde eğitilmeleri gerektiğine inanıldı.¹⁶⁶ Daha önceki dönemlere nazaran kadın ve erkekler daha milliyetçi bir tavır takındılar. Çocuklarına özgürlük, barış, milliyet ve umut kavramlarını çağrıştıran Barış, Hürriyet gibi isimler koymaya başladılar.¹⁶⁷

Kadın dergileri siyasi ve bilimsel makalelerin yanı sıra kısa öykülere, şiirlere ve sanatsal aktivite ve yazılara da yer verdiler. Edebiyat, sanat ve kültür ile ilgili haberlere yer vererek dergiler, okurların kültürel ve toplumsal aktiviteler konusunda bilgilendirilmelerini böylelikle kadınların kamusal alanda görünürlüklerini artırmayı hedeflediler. Kadınlar için hazırlanan bazı yayınlarda Avrupa kültüründeki son gelişmeleri duyuran fotoğraflara yer verdiler. “Muhteşem Kadın: Britanya Kraliçesi,” “Yeni Mücevherler” ve “Avrupa'nın Uçan Makinaları” bu fotoğraflardan birkaçıydı ve altlarında ilgili makaleler yer alıyordu. Sadece Osmanlı kadını değil, Osmanlı erkekleri de bu dergileri okuyor ve onlar da en az kadınlar kadar Avrupalı erkek ve kadınların hayatları, gelenekleri ve davranış biçimlerini merak ediyorlardı. Mustafa Refet “Dünya Kadınları” adını verdiği, birçok farklı ülke kadının hayatı, toplumdaki rolleri ve görünüşünü üzerine bir yazı dizisi hazırlamıştı. Afrikalı, Alman ve İngiliz ve daha birçok milletten kadının hayatına dair detaylara yer vermişti.¹⁶⁸ Bu yazılarda, Avrupa’daki dergilerde olduğu gibi kadınların edebiyat çevrelerine daha dâhil olmaları destekleniyor; kadınların daha çok yazı göndermeleri teşvik ediliyordu.¹⁶⁹

Bahsi geçen bu dergiler daha önce yabancı dergiler tarafından kısmen değinilen konulardaki eksikliği gidermiştir. Asaf Muammer bir süre önceki durum hakkındaki duyduğu üzüntüyü *Mehâsin*’ın ilk sayısında kaleme almıştır:

Vatanımın zavallı kadınları! Yüzyıllardır türlü talihsizlik yaşadığınızın farkındayım. Hiçbir olanağa ya da konuşma hakkına sahip olmadan hegemonik ve ataerkil toplum düzeni altında ezildiniz. Türlü kötü muameleye maruz kaldınız. Neredeyse görünmezdiniz. Herkes sizi duymamazlıktan geldi. Düşüncelerinizi, duygularınızı ya da bilginizi kimselerle paylaşamadınız. Böyle bir şeye olanak tanıyacak bir ortam hiçbir zaman var olmadı. Ulusumuzun erkekleri, ağabeyleriniz, eşleriniz, babalarınız size

¹⁶⁶ Server Cemal, “Kızıma” **Demet** 1, 17 Eylül 1909, s.10.

¹⁶⁷ Ahmet Samim, “Kızımın İsmi,” **Demet** 4, 8 Nisan 1909, s.55-59.

¹⁶⁸ Burhaneddin Bey, “Sahne-i Osmaniye,” **Mehâsin**, 3 Kasım 1909, s.186 ve Mehmed Rauf, “Ferdi ve Surekas,” **Mehâsin**, 11 Haziran 1910, s.805.

¹⁶⁹ “Arıza,” **Kadın**, 25 Ocak 1909, s.16.

yardım eli uzatmadı. Ancak bu yardım eli çok uzaklardan Avrupa'dan geldi. Avrupalı kadınlar yakarışlarınızı duydu. Siz de kendinizinkileri üretesiniz diye size kitaplar, dergiler ve kıyafetler gönderdiler.¹⁷⁰

Halide Edip ise kadınlara sık sık, *Mehâsin* gibi kadın haklarını savunan bir dergileri, “medeni toplumların” kadınlarının Batı tarzı yaşam tarzları ile ilgili haberleri ve Osmanlı İmparatorluğu kadınları için düzenlenen konferansları takip etmelerini tavsiye etti:

Bir kadın kendisini hem ev hanımlığı ve annelik kurumlarında hem de tarihi, ekonomi, edebiyat ve biyoloji gibi akademik bilimlerde eğitilmelidir. Ancak hem eğitimi sırasında hem de eğitimlerini tamamladıktan sonra en önemli görevlerini ihmal etmemelidirler. Ancak ben inanıyorum ki Türk kız kardeşlerim bu ulusun onların omuzları üzerinde yükseleceğini bildiklerinden aynı anda birden fazla görevi başaracaklarından kuşum yok. Kadınlar hizmetkâr ya da tutsak değil, onlar geleceğimizdirler. Tıpkı erkekler gibi onlar de bireydirler. Bizim kadınlarımız diğer milletlerin kadınlarından ayırdır. Umutlarımızı gerçekleştirecek erkekleri doğuran analardır.¹⁷¹

Ancak dergilerde sıklıkla yer alan feminist söyleme karşı çıkan bazı okuyucular da vardı. *Demet*'e yollanan eleştirel ve adsız mektuplardan birinde, bir erkek okuyucu, edebiyat ile ilgili olan bir dergi siyasi olandan daha etkili olduklarını savunur ve geçmiş sayıdaki sadece çocuk bakımı ve sağlık ile ilgili iki makalenin dergiyi okumaları için aldığı eşi ve iki kız kardeşi için daha faydalı olduğunu ileri sürer.¹⁷² Aynı erkek okur, Avrupa'daki kadın dergileri üzerine görüşlerini de oldukça keskin bir dille bildirir:

Bazı aydınlar toplumumuzda kadınlara gösterilen muameleyi eleştirmektedir. Başta Fransa olmak üzere, Avrupa'dan örnekler göstermektedirler. Siz sanıyor musunuz ki tüm Fransız kadınları erkekler ile eşit sayılsın? Elbette hayır. Bilge Fransız erkekleri gereğinden fazla feminizmi toplumun devamı için zararlı olduğunu farkındadırlar. Aile kurumunun çatırdadığından kadınların annelik görevlerini aksattıklarından evliliklerin huzurunun kaçtığından ve nüfusun gitgide azaldığından yakınmaktadırlar. Aşırı uçlarda yaşanan modern hayatlar imparatorluğumuzun selameti için tehlikelidir. Osmanlı kadını nasıl bilimle uğraşıp, yazar olmanın yollarının araştırmak yerine nasıl iyi anne ve eş olmanın inceliklerini öğrenmelidirler.¹⁷³

¹⁷⁰ Asaf Muammer, “Muazzez Karılarımıza,” *Mehâsin* 1 Eylül 1909, s.3.

¹⁷¹ Halide Edip, “Mehâsin Okuyan Kardeşlerime,” *Mehâsin*, 6 Şubat 1909, s.420.

¹⁷² Muharerat, “İmzasız Mektup,” *Demet* 2, 24 Eylül 1909, s.23-24.

¹⁷³ Muharerat, “İmzasız II. Mektup,” *Demet* 6, 22 Ekim 1909, s.86-87.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dahi feminizm söz konusu olduğunda sınırları vardı. Jön Türkler, Batı tarzı feminizmi ve Avrupa'da kadınların seçme ve seçilme hakkı talebini ise topluma zararlı bir hareket olarak gördüler. Doğu kadınlarının, içinde bulundukları koşullara uygun bir model benimsemeleri ve bu doğrultuda talepte bulunmaları tavsiye edildi. Modernleşme hareketi Doğu'nun geleneksel ve ahlaksal değerlerini korumaya yönelikti. Boşanma oranlarının artmaya başlaması ve ailelerin iyice çekirdek aileye dönüşmesi, Jön Türkler'i endişelendirdi ve bunun sonucu olarak kadınlar üzerindeki denetimi sıkılaştırıldı. Ailelerin yapı taşı olan kadınlar, İslam ve Batı arasındaki uzlaşmacı modernleşmenin merkezindeydiler. Aydınlar yozlaşmakta olduğunu düşündükleri Avrupa ahlakı ile Osmanlı toplumunu kıyasladılar ve modernleşme sonucunda, Osmanlı'nın elinde tuttuğu ahlaki üstünlüğü yitirmesinden korktular. Komite liderlerinden Ahmed Rıza, *Görev ve Sorumluluk* adlı kitabında, Avrupalı kadınların aslında gördükleri kadar mutlu ya da rahat olmadıklarını çok fazla çalışmak zorunda olduklarını belirtir ve gereğinden fazla özgürlüğün tehlikeli olduğunu ekler.¹⁷⁴

Dönemin en radikal feministi Emine Semiye dahi Osmanlı kadının “makul” talepleri olduğunu ve bu taleplerin Avrupalı kadınların “radikal” talepleri ile kıyaslanamaması gerektiğini iddia eder. Emine Semiye'nin toplumsal hayatta gerçekleşmesini talep ettiği haklar arasında vapurlarda, piknik alanlarında, restoranlarda, tiyatrolarda kadınlara ayrı bölümler açılması kadar “naif ve makul” istekler vardı. Böylece kadınlar evlere kısılp kalmayacaklardı.¹⁷⁵ Bu ılımlı feminizme bir örnek olarak Halide Edip'in kadınlara erkeklere üstünlük taslamaya kalkmaktansa onların iyi niyetinden faydalanmalarını önermesi verilebilir. Edip ayrıca Osmanlı kadının henüz feminizme hazır olmadığına inanıyor; bunun yerine eğitimin önemi üzerinde duruyordu.¹⁷⁶

Kadınlara eğitim verecek yeni okulların açılması planlandı, eğitime destek veren hayır kuruluşları açıldı. Fakat Ahmed Rıza'nın kızlar için okul kurma çabaları tamamlanamadı. Emine Semiye ve Selma Rıza'nın çabaları aşırı muhafazakârların engeline takıldı. Bu grup, Semiye ve Rıza'yı kızlara şapka giydirerek onları

¹⁷⁴ Ahmed Rıza, “Görev ve Sorumluluk,” *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Ankara, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s.37.

¹⁷⁵ Emine Semiye, “Muhterem Biraderimiz Cavid Beyefendi'ye,” *Kadın*, 21 Aralık 1908, s.3-4.

¹⁷⁶ Halide Edip, “Mehâsin Okuyan Kardeşlerime,” *Mehâsin*, 6 Şubat 1909, s. 421.

Batılılaştırmak ile suçladılar. Öğretmen eksiği, öğretmen maaşlarının yetersizliği ve kadınlara kamusal alanda uygulanan sınırlamalar nedeniyle maddi katkı toplayamadılar. Eğitim ile ilgili projelerin yanı sıra Jön Türkler genç kızlara doğru ideolojiyi aktarabilmek için bir modernleşme projesi başlattılar. Tüm bunlar siyasal devrimi tamamlayıcısı olan toplumsal devrimin lüzumlu kısımları olarak görülüyordu. Bu projenin hayata geçirilmesinde basın önemli rol oynadı.

II. Meşrutiyet döneminde yayınlanan en politik kadın dergisi Selanik'te basılmaya başlanan *Kadın*'dı. Jön Türkler' in siyasi ve kültürel merkezi de olan bu şehir, hayır işleri üzerinden düzenlenen kadın derneklerinin yaygınlaşması için de pilot bölgeydi. *Kadın* kadınların eğitimi ve önemli siyasi figürleri olabileceği söylemine değinebilmek için kadınların kamusal ve özel alandaki görev ve sorumluluklarını yeniden tanımlamaya çalıştı. Her ne kadar yayın hayatı bir seneden az (1908-1909) sürmüş olsa da, *Kadın* sadece feminist bir dergi olarak değil, Türk milliyetçiliğinin kadınlarla bağlantılı noktasının temellerinin atıldığı forum olarak görülmelidir.

30 Kasım, 1908'de *Genç Kalemler*' in de *Kadın* ile aynı yazar kadrosu tarafından yayınlanacağı duyuruldu.¹⁷⁷ Bu, milliyetçi bir derginin ideolojik temellerinin o dönemde hala yayınlanmakta olan *Kadın* dergisi yazarları tarafından atıldığını göstermekteydi. *Kadın*, komiteden haberlere de sık sık yer veriyordu. Yazarların fikirleri ve toplumsal eylemleri İttihat ve Terakki Cemiyeti ile kadınlar arasında derin bir bağ olduğunu gösteriyordu.

İstanbul'da Gülhâne Serîriyât Hastahânesi'nde âhiren "Hilâl-i Ahmer Hidemât-ı Fahrî Dersleri" nâmiyle kadınlara mahsûs bir şube küşâd edilmiş ve tedrîsâta mu'allim-i muhterem Asaf Derviş Paşa ile Refik Münir Bey ta'yîn kılınmıştır. Selanikimizde olduğu gibi İstanbul'da dahi hudûd boyunda muhâfaza-i vatan ve millet uğrunda pençesi süngülü arslanlar hey'etiyle duran sevgili asker kardeşlerimizin ihtiyâcât-ı şitâiyyelerine medâr olmak üzere taraf taraf kadın cemiyetleri teşekkül ederek hediye-i şitâiyye cem' ü dercine mübâşeret olunmuştur. Hakân-ı merhûm Sultân Murâd Hazretleri'nin kerîmesi Fehîme Sultân Hazretleri tarafından "İttihâd-ı Millî Marşı" nâmiyle bir marş bestelenmiştir. Sultân-ı müşârün-ileyhâ Hazretleri senelerin yeldâ-yı i'tikâfından sonra böyle âfâk-ı münevvere-i hürriyyete şa'sa'a-bâr olan mümtâziyet-i hissiye-i hamîyyet-perverâneleriyle milletin âheng-i sa'âdetine bir neşîde-i güzîde-i san'at ihdâ buyurmaları kulûb-i milletde ebedî bir şükran ve mefharet tevîd eylemiştir. Bütün kadınlık, bütün Osmânlılık nâmına

¹⁷⁷ "Suûn-i Nisvan," *Kadın*, 30 Kasım 1908, s.15-16.

tebrîki bir vazîfe add eyleriz.

Garb'de: İngiltere'de Liberyal Kadınlar Cemiyeti bir miting akd ederek Rumeli'de senelerden beri devâm eden o kanlı vuku'âta, harekât-ı âhîre-i cihân-pesendâneleriyle nihâyet veren Osmânî İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'ne verilmek üzere Londra'daki Osmânî Sefâreti'ne mürâca'at ederek bir kıt'a teşekkürnâme tevdi' eylemişlerdir. Selanikimiz'de Genç Kalemler nâmında haftalık bir risâle derdest-i intişârdır.

Âsâr-ı Münteşire: Resimli Kitâb, musavver haftalık Muhît, Emel mecmû'alarıyla Manastır'lı Bahâeddin Bey'in Eyyâm-ı Girizân nâmındaki kitâbı ve şâ'ir-i nezîh Tahsîn Nâhid Bey'le Rahşan Nevvâre Hanımefendi'nin müştereken tahrîr eyledikleri Jöntürk piyesini muhterem karielerimize tavsiye eyleriz.¹⁷⁸

Komite yandaş elde etmede eğitimin öneminin farkındaydılar, bu nedenle toplumu ve özellikle kadın ve çocuklara devrim idealleri olan özgürlük, adalet, eşitlik ve kardeşlik kavramlarını aşılamaya çalışıyorlardı.¹⁷⁹

Bir çocuk en çok anası ile bulunacağından buna en ziyâde delâlet etmesi lâzım gelen âile içinde kadındır. Bugün çocuğuna ebnâ-yı beşerin ittihâdını te'mîn edecek hissiyât-ı necîbeyi vermek, mektebdeki müktesebât-ı ilmiyye ve fenniyyesine bir zemîn-i münbit hazırlamak. İşte mâder-i vatanın kızlarından beklediği hizmet budur. Artık doğduğumuz günden beri bizi bir me'mûr yapmakdan başka bir şeye yaramayan ninnilerin yerine vatan muhabbeti, adâlet meftûniyeti, istibdâd nefreti hâsıl edecek neşîdeler, ninniler kâim olmalıdır. Bir çocuğun daha şîr-hâr iken bunları fikr-i sâfına ilkâ edildikten sonra bir sâhib-i re'y olduğunu kendisine telkîn etmelidir. Biz bu yolda hareket eder ve istikbâlde bizi hayır ile yâd edecek evlâd ü ahfâd yetiştirsek, müstesnâ bir kuvvet-i mukaddese önünde yıkılan heykel-i istibdâd, vicdân-ı umûmî-i millet önünde dâimâ, ebediyyen bir semt-i mechûle girizân, hazîz-i ademe defn olacağından şübhemiz olmaz. İşte o zamân büyürüz ve emeklemeden kurtuluruz.¹⁸⁰

Kadın dergisi okuru sıklıkla “vatandaş” hürriyet” ve elbette “ittihat ve terakki” kavramları ile karşı karşıya geliyordu.¹⁸¹ Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye ve Sergide Zekiye Hanımefendi'nin Nutku bu duruma oldukça güzel bir örnektir: “Sa'y edelim hemşîrelerim, ittifâk ve ittihâd ile çalışalım: Bu heykel-i ulviyyetin, bu timsâl-i hamîyyetin cemiyetimize de ibzâl ettiği eltâf ve inâyâta lâıyk olduğumuzu ef'âlimizle isbât edelim: Rehberimiz hürriyet, zahîrimiz müsâvât olsun! Yaşasın

¹⁷⁸ “Suûn-i Nisvan,” *Kadın*, 30 Kasım 1908, s.15-16

¹⁷⁹ II. Meşrutiyet döneminde çocuk eğitimi için, bkz. Yavuz Selim Karakışla. “II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Çocuk Dünyası Dergisi, (1913-1914; 1918-1919; 1926-1927),” *Müteferrika*, No: 13, Yaz 1998, s.119-191.

¹⁸⁰ “Terbiye-i Medeniyye,” *Kadın*, No. 4, 16 Kasım 1908, s.3-4.

¹⁸¹ “Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye,” *Kadın*, 23 Aralık 1908, s.4.

vatan ve millet! Yaşasın müsâvât ve hürriyet! Yaşasın Emine Hanım ve cemiyet!” Milli şair Mehmed Emin Yurdakul, ise şiirlerinde çocuklara “küçük vatandaşlar” diye hitap etmiştir.¹⁸² Yeni neslin “kul” yerine “vatandaş” olarak yetişeceğinden emindi. Jön Türkler, kadın dergilerini özellikle yönetimin de onayından geçirip, kadınları yeni yönetimde eski yönetimde olduğu gibi kadınların ihmal edilmeyeceğine dair ikna etmeye çalıştı. Komitenin ekonomiden sorumlu lideri Mehmet Cavid ¹⁸³ bizzat kendilerinin buna kefil olduklarını yazdı:

Sizin nâmınızı, istihkâkınızı ve bilhassa ihtiyâcâtınızı bin kayd-ı ihtiyât ile zikr eden, zikr etmek mecbûriyyetinde olan matbû‘ât-ı sâbıkanın yerinde, bugün, pâ-yı tahtda ve vilâyâtda yalnız size mahsûs, yalnız sizi dinleyecek veyâhûd yalnız size dinletecek mecmû‘alar birbirini ta‘kîb ediyor. Demet her Çarşamba günü sizin harîm-i nezâhetinize ter ü taze bir deste-i ezhâr gönderiyor. Mehâsin her şeye hayâl ve hakikate, cilvegâh olan sahîfelerini Garb’ın en güzel resimleriyle tevşîh ederek bir dest-i hürmetkâr ile size uzadıyor; şimdi de Kadın ünvân-ı şahsiyyetini sizin nâm-ı bülendinizden iktibâs ederek arz-ı vücûd eyliyor. Bütün bunlar Meşrutîyyet idâre[si]nin sizi ihmâl etmeyeceğini milletin te‘âlî-i hakikâtinde sizin mertebe-i nüfûz ve te’sîrinizin bilinip anlaşıldığının birer delili değil mi?¹⁸⁴

Kadın dergisi okuyucuları arasından komite sempatizanları dergiye tebrik mektupları yolladılar. İstanbul'dan Macide Memduh, bu üç derginin üçünü de okuyordu. Memduh, medeni ve aydın Selanik'in saygıdeğer ve bilgili kişilerine olan minnetini dile getirdi. “Özgür Osmanlı topraklarının” bir kadını olarak gelecek nesilleri yetiştirmek de dâhil her türlü göreve hazır olduklarını belirtti. Ayrıca Selanikli aydınlardan kadınların ilerlemesine yardımcı olmalarını talep etti.¹⁸⁵ *Kadın* dergisi Ahmed Rıza'nın önderliğinde ilerici ve pozitivist fikirleri ateşli bir şekilde savundu.¹⁸⁶

Ahmed Rıza ve grubu Osmanlıcıydılar.¹⁸⁷ *Kadın*'da Pan-Osmanlıcı bir duruş benimsedi. Balkan Savaşları sonuna kadar Osmanlıcılığın savunmanın en doğrusu

¹⁸² Mehmed Emîn. “Sofrabaşı, küçük vatandaşlarım,” 8 Şubat 1909, s.1.

¹⁸³ Mehmed Cavid dönemin en önemli siyasi simalarından biriydi. Daha detaylı bilgi için bkz., Mustafa Pirili. “Mehmed Cavid Bey ve Mesail-i İktisadiye’de Hayalperverlik,” *Toplum ve Bilim*, No. 17, Bahar, 1982, s.140-151.

¹⁸⁴ Mehmed Cavid. “Kadınlarımıza Dâir [1]” *Kadın*, 26 Ekim 1908, s.2-4.

¹⁸⁵ Macide Memdûh, “Kadın İçin,” *Kadın*, 23 Kasım 1908, s.8.

¹⁸⁶ Dönemin Meclîs-i Mebûsan başkanı olan Ahmed Rıza, *Kadın*'a sıklıkla katkıda bulunanlardan biridir. Kızlar için bir okul kurulması hususundaki fikri *Kadın* tarafından sıklıkla gündeme getirilmiştir. Bu bölümler için bkz.: “Suûn-i Nisvan: Tebsîr,” *Kadın*, 4 Ocak 1909, s.16.

¹⁸⁷ Ahmed Rıza ve faaliyetleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz., Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1973, s.386-394.

olduğunda karar kılınmıştı. *Kadın* dergisi, Türklük ve Osmanlılık kavramlarının kesiştiğini iddia etti. Bir başyazıda *Kadın* yazarları Osmanlı kadını olmayı özgürlük ve eşitlikten faydalanmak için çok çalışmak, doğululuğa ve Türklüğe ait ırk özelliklerini gururla taşımak olarak tanımladılar.¹⁸⁸ Türk ırkına has özellikler yüceltilmişti. Türklerin, Kürtleri, Acemleri ve Çerkezleri Asya'dan gelirken karşılaşp asimile ettiklerini, eğer etmeselerdi, bu toplulukların diğer milletlerin “esir” olacaklarına dair yaygın bir inanış vardı.¹⁸⁹ Osmanlılar birçok ulusun bir araya gelmesinden oluşuyordu. İlerleme sürecinde bu topluluklar da belirli reform çalışmalarına başlamışlardı. Rum, Ermeni, Yahudi ve diğer topluluklar kendi okullarını, hastanelerini ve cemaatlerini kurdular. Zaman zaman elde ettikleri başarılarından *Kadın* dergisinde gururla söz ediliyordu. Türker’den de aynı başarıları göstermeleri bekleniyordu.¹⁹⁰ “İslam'ın kudretli ulusu” bunu elde edemezse, büyük bir utanç kaynağı olurdu.¹⁹¹ Benzer bir şekilde diğer milletlerin “vatandaşları” da Müslümanların yaptıklarını gözlemlediler. Rum Gazetesi *Faros*'a göre “Türk Devrimi” Müslüman kadınların yararına oldu ve onlar da en az diğer milletlerin kadınları kadar iyi yaşam şartlarını hak ettiklerini gösterebildiler.¹⁹² Toplumsal başarılar çok önemliydi; bir bütün olarak “büyük ulus”u yani Osmanlı milletini oluşturuyordu. Birlik ve beraberlik içinde ebedi özgürlük için çalışmak gerekiyordu.

En son adımda varılması gereken ülke Türkiye'ydi.¹⁹³ Üstesinden gelinecek birkaç eksiklik sonrasında Türkiye pekâlâ ikinci İngiltere olabilirdi.¹⁹⁴ Ne de olsa kadın hakları da dâhil olmak üzere tüm milli hedeflerin üstesinde gelen tek ve en başarılı ülke İngiltere'ydi. Aynı İngiltere Kraliyet ailesinde olduğu gibi, Sultan IV. Murad'ın kızlarının hayır işlerinde yer alması takdir ediliyordu.¹⁹⁵ Hanedanlığa duyulan bu hayranlık İngiltere kraliçesine ve ailesine duyulan ile oldukça benzerdi.¹⁹⁶ *Kadın*'a göre İngilizler bu denli ilerlemelerini kadınlara borçlulardı. Dünyada en iyi

¹⁸⁸ “Sevgili Kariyatımıza,” *Kadın*, 9 Mayıs 1909, s.1.

¹⁸⁹ M. Hicabî, “Bir Hakikat-i Tarihiyye,” *Kadın*, 7 Mayıs 1909, s.7.

¹⁹⁰ Zekiye, “Sayan-i Takdîr Bir Gayret-i Milliye,” *Kadın*, 12 Nisan 1909, s.5.

¹⁹¹ *A.e.*, s.6.

¹⁹² “İslam Kadınları,” *Kadın*, 7 Aralık 1908, s.12.

¹⁹³ “Osmanlı Kadınları Cemiyat-i Muteşekkilesi ve İki Eksiklik,” *Kadın*, 15 Şubat 1909, s.3.

¹⁹⁴ Rabia Ahmed, “Musahabe-i Nisaiyye: Fatma Seniye Hanımefendiye,” *Kadın*, 14 Aralık 1908, s.13.

¹⁹⁵ Nazima Sultan ve Selanik Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi,” *Kadın*, 14 Aralık 1908, s.6-7.

¹⁹⁶ Seniha Hikmet, “Musahabe-i Nisaiyye: Öksüzler,” *Kadın*, 2 Ekim 1908, s.12.

eğitimi almış, toplumsal hayatta en aktif rol alanlar İngiliz kadınlarıydı.¹⁹⁷

II. Meşrutiyet dönemindeki kadın tanımında “vefakâr” ve “vatansever” anne bulunuyordu. Türk kadınlarına içlerinde doğuştan var olan bağlılık ve tutkunun ortaya çıkması için duygusal mesajlar veriliyordu.¹⁹⁸ İngiltere örneğinde olduğu gibi, modernleşme projesinin başarıya ulaşabilmesi için komite üyeleri ilerleme, çağdaşlaşma, disiplin ve bunun kadınlar aracılığıyla aktarımı üstünde durdu. Bu “medenileştirme projesi” inde yer alan herkes topluma “yeni bir birey, vatandaş” olarak katılabilecekti. Vatandaş olabilmek, eğitimle bile elde edilemeyecek bir meziyetti ve insan haklarını savunma, göreve itaat ve özgürlük sevdası gibi mutlaka sahip olunması gereken davranışları sağlayacaktı.¹⁹⁹ Yeni toplumda her şeyin başı çocukların da bu şekilde yetiştirilmesiydi. Çocuk ile en yakından ilgilenebilen kişi ise annelerdi. Bu nedenle kadınlar projede büyük önem taşıyorlardı. “Yaşasın vatan! Yaşasın ordu! Yaşasın bu orduya çalışkan, özgür, onurlu ve meşrutiyet yanlısı asker yetiştiren aziz Osmanlı hanımları!” sloganı dönemin ideolojisinin bir özeti gibidir.²⁰⁰

Bu oldukça sembolik ve milliyetçi duruşun yanı sıra *Kadın* dergisinin en önem verdiği kavramlardan biri olan “ilerleme” kapsamında, eğitim ve nasıl uygulanması gerektiği en sık tartışılan konular arasındaydı. Kadın nedir, kadınların sorunları, tarihteki kadınlar ve dünya kadınları işlenen konular arasındaydı. Kadınların bakış açılarını genişletmek için birçok yabancı makale tercüme edilip yayınlanıyordu. Bu tercüme makaleler sayesinde okuyucular yabancı kadınlar, karşılaştırılmalı kadın tarihi ve tarihteki başarılı kadınlar hakkında daha fazla bilgi edinebiliyorlardı.²⁰¹

Kadınların güçlü bir toplum oluşturmadaki rolleri, hem Batı’dan hem Doğu’dan kadın kahramanlar ve sürrealist kadın imgeleri ile destekleniyordu. “Batı” başlığı altında verilen haberler genelde İngiltere ve Fransa kaynaklı oluyorlardı. Fakat tüm bu karşılaştırmalı yazılara ve verilen örneklerle bakıldığında hemen hemen hepsinde Osmanlı kadının üstünlüğü vurgulanmaktadır. Kadın sorunu bir medeniyet meselesi olmuştur: Batı medeniyetine karşı romantik ve savunmacı bir duruşu

¹⁹⁷ “İngiliz Kadınları,” *Kadın*, 12 Nisan 1909, s.12-13.

¹⁹⁸ Ahmet Tahsîn, “Şuheda-yi Hürriyet,” *Kadın*, 9 Mayıs 1909, s.2-3.

¹⁹⁹ “Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi,” *Kadın*, 26 Ekim 1908, s.14.

²⁰⁰ “Sevgili Kariatimiza,” *Kadın*, 9 Mayıs 1909, s.2.

²⁰¹ A. Senî, “Kadınlarımızın Mevki’-i Medenîsi,” *Kadın*, 12 Nisan 1909, s.32.

benimseyen *Kadın*'a göre Avrupalı kadınların elde edebilmek için uğrunda savaştıkları haklar zaten İslam'ın temelinde vardır; sadece tekrar gün yüzüne çıkarılmalıdır. Doğu değerleri ile harmanlamadan sırf Batılı değerleri kabul etmek yanlış olarak algılanıyor; Doğu kadının elinde bulundurduğu bu üstünlüğe rağmen bazı haklardan mahrum bırakılmalarını ise çevre, ırk, eğitim ve gelenek gibi kültürel faktörler ile açıklamaya çalışıyorlardı.²⁰² Rasyonel ve pozitivist düşünceye göre medeniyet ne İslam'ın ne de Hristiyanlığın kendine mal edebileceği bir şeydi; evrensel hümanist değerlerin bir ürünüydü.²⁰³ Bu nedenle, Doğu ve Batı arasındaki temel ayrımlar göz önünde bulundurularak “yeni kadın” imajı direkt Batı'daki modeli uygulamak yerine Doğu değerleri ve geleneklerinden oluşan bir formül uygulamaya çalışıldı. Bunun sebebi bu yeni kadın imajının herkes tarafından kabul edilmesini kolaylaştırmak ve aynı zamanda modernleşme projesi sürecinde ulus ve ulusun geçmişi ile bağlantıyı koparmamaya çalışmaktı. “Kadın Nedir?” sorusu “medeniyetin belirleyicisi/kriteri” olarak cevaplandırıldı.²⁰⁴ Bu da kadın sorunun artık sadece kadınları ilgilendiren bir tartışma olmaktan çıktığını ve siyasi tartışmaların gerçekleştiği bir konu halini aldığını gösterir.²⁰⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti eski zihniyette bir neslin devamı yerine, yeni bir nesil yetiştirmekten yanaydı. Özel alanın kamusal alan üzerindeki etkisini fark etmeleriyle bir ulusun ancak annelerin çocuklarına aşıladıkları sayesinde var olabileceğine inandılar.²⁰⁶ “Kıymetli Osmanlı Anneleri” adındaki dönemin önemli makalesi nasıl çocuk yetiştirmesi gerektiği konusuna açıklık getiriyordu: Bu çocuklar vatansever, özgürlük ve adalet sever, padişahın elini öpmeye ihtiyaç duymayan, meşruti monarşi yanlısı olmalıydılar.²⁰⁷

Kadınların çocukların eğitimi ve ev işleri haricinde Mehmed Cavid'in “ev ekonomisi” adını verdiği önemli bir görevi daha vardı. Özellikle savaşlar nedeniyle yaşam koşullarının günden güne ağırlaştığı zamanlarda bu konu önem kazanmıştı. “Müsriflik” ve gamsızlığın çocuklara mahvolmuş bir dünya bırakacağının altı

²⁰² “Ta’lîm ve Ta’allum,” *Kadın*, 26 Ekim 1908, s.7.

²⁰³ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, İstanbul, Metis Yayınları, 2001, s.58.

²⁰⁴ Zafer Toprak, “Osmanlı’da Alafranga Evlenme İlanları, Meşrutiyet Yıllarında Kadınlara dair Söylenmiş Sözler,” *Tarih ve Toplum*, Vol. 9, No. 51, Mart 1988, s.51.

²⁰⁵ Deniz Kandiyoti, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, İstanbul, Metis, 1997, s.14.

²⁰⁶ Mehmed Cavid, “Kadınlara Dair,” *Kadın*, 26 Ekim 1908, s.3.

²⁰⁷ Sevgili Kariatimiza,” *Kadın*, 9 Mayıs 1909, s.2.

çizildi.²⁰⁸ İngiltere'de uzun süre yaşamış olan Fatma Seniye “saygı duyulması” bir çalışma temposuna sahip İngiliz kadınların bunu evlerinde yardım edecek hizmetçileri bile olmadan başardıklarını belirtir. Fakat Türk kadınları içinde bulundukları şartlardan dolayı İngiliz kadınları kadar ağır bir çalışma düzenine dâhil olamazlar. Bunun en önemli sebebi ise Türk evlerinde çoğu zaman misafirlerin bulunması ve bu misafirlerin çoğunun erkeklerin eşlerinden habersiz emrivaki yapıp evlerine davet ettikleri konuklardır.²⁰⁹ İngiliz ve Türk kadınları arasındaki bu farklara rağmen Osmanlı kadınları oldukça tutumlu tasvir edildi. Elde bulunan malzemeleri israf etmeden hesaplı bir şekilde kullanmanın kadınlar tarafından kolaylıkla uygulanabileceği savunuldu. Türk kadınının İngiliz kadını gibi çalışmayacak olmasına ve sadece ev işi yapacak olmalarına rağmen bunun Türk kadını için gerçek bir “mutluluk” kaynağı olacağının altı çizildi.

Geçiş dönemlerinde kadınların konumunu ve farklı kimliklerini incelemek oldukça zordur. Tanzimat ve II. Meşrutiyet Dönemi'nden Cumhuriyet'in kuruluşuna dek geçen süreç imparatorluktan ulus-devlete geçiş dönemini kapsar. Bu dönemde Türk toplumu, eski/yeni, geleneksel/modern arasında gel-gitler yaşamıştır. Bu nedenle, geçiş dönemlerini inceleyen tarihi çalışmalar öncelikle kimlik, ırk, sınıf ve cinsiyet gibi kategoriler üzerinden oluşan güç ilişkileri açığa kavuşturulmalıdır.²¹⁰ II. Meşrutiyet'in yürürlüğe girmesinden sonra, kadın sorunu ciddi bir şekilde tartışılmaya başlandı. Bu hareketin bazı araştırmacıların öne sürdüğü gibi²¹¹ “erken dönem feminizm” olarak adlandırılabilir olması tartışmaya açıktır. Fakat bu dönemin Osmanlı kadını için önemli bir dönüm noktası oluşturduğunu bilmek önemlidir.²¹²

Meşrutiyetin ilanından sonra siyasi atmosfer sonucu oluşan barış ve huzur ortamı kadın dergilerinin sayısının artmasına ve içeriklerinin farklılaşmasına sebep olmuştur. Meşrutiyet öncesi “ev ekonomisi” ile ilgili makalelerin yerini, rejim değişikliğinden sonra kadının kamusal alandaki yeni sorumlulukları ve nasıl

²⁰⁸ Mehmed Cavid, “Kadınlara Dair,” **Kadın**, 26 Ekim 1908, s.4.

²⁰⁹ Fatma Seniye, “Musahabe-i Nisaiyye, Neler Yapmalıyız?” **Kadın**, 30 Kasım 1908, s.4.

²¹⁰ Fatmagül Berktaş, **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul: Metis, 2003, s.150-151.

²¹¹ “Erken feminizm” terimi Yaprak Zihnioğlu tarafından kullanılmıştır, “Kadın İnkılabı” **Tarih ve Toplum** 25, 2001, s.27.

²¹² Zehra F.Arat, **Deconstructing Images of the Turkish Woman**, New York, St.Martin's Press, 1998, s.10.

eğitilmeleri ile ilgili haberler ve tartışmalar aldı. Daha sonra bunu “ne Türk tarzı ne Avrupa, fakat ulusal kadın tabiri izledi. Jön Türkler’ in “vefakâr Osmanlı kadını” imgesi Cumhuriyet döneminde “vefakâr Anadolu kadını” halini almıştır. Yeni kadın imajının Tanzimat döneminde tasarı halinde olduğu, inşasının II. Meşrutiyet döneminde de devam ettiği ve Cumhuriyet’in ilanı ile son halini aldığı söylenebilir.

IV. BÖLÜM

SAVAŞ VE KADIN

Birinci Dünya Savaşı sırasında, milyonlarca insan ordu çatısı altında milliyetçilik duygularıyla, “sadık birer vatandaş” olarak gerekirse vatan uğrunda kendilerini feda edebileceklerini gösterdiler. Kadın ve erkeğin ayrı ayrı görevlerle dâhil olduğu bu ilk dünya savaşı sonrasında kadınlık ve erkeklik ile ilgili birçok geleneksel algı değişime uğradı. Birinci Dünya Savaşı, özellikle kadınlar gibi savaş öncesi eşit vatandaş sayılmayan ve hakları kendilerine teslim edilmeyenler için bir dönüm noktası, yirminci yüzyılın gerçek başlangıcı olarak kabul edilir. Artık, vatandaşlık kavramında yeni bir dönem başlamıştır. Kadınlar ilk kez en azından toplumsal ve ekonomik güce erişme olanağına sahip olabileceklerini tecrübe etme şansı bulmuşlardır. Joan Scott'un gözlemlediği üzere, "Özel alan-kamusal alan" ayrımı dâhilinde aile ile ulus, kadınların ihtiyaçları ile devletin ihtiyaçları, bireyin ölümü ile ulusun devamı karşılaştırılmaya başlandı. Bu karşılaştırmalar milliyetçi ve vatansever ideolojilerin yapılandırılmasında son derece önemliydi."¹

Birinci Dünya Savaşı ve sonrası modern toplumun kurumların da sorgulanıp yeniden yorumlandı. Buna kadınların rol ve sembolik anlamları ve aile kurumu da dâhildi. Kadınlar da tıpkı erkekler gibi ulusları için savaşmaya hazır olduklarına göre kadınların erkekler ile eşit olup olmadığı hususu en çok tartışılan konulardan biri oldu. Kadınlar artık sadece anneler ve eşler olarak özel alanda var olarak sınırlanmak istemiyorlardı. Bu talepler, Birinci Dünya Savaşı süresince ve sonrasında uygulanan politikaları ve kadınların görev ve rollerini yeniden belirledi.

Cinsiyet ve savaş söz konusu olduğunda, tarihçiler belli başlı birkaç konu üzerine yoğunlaştılar: kadınların sivil ve askeri rolleri; kadınların anne ve eş olarak savaş dönemi boyunca geleneksel, muharip olmayan rolleri; bazı kadınların savaş

¹ Joan W. Scott, "Rewriting History," **Behind the Lines: Gender and the Two World Wars**, eds., Margaret Randolph Higonnet, Joan Henson, Sonya Michel, Margaret Collins Weitz, New Haven, Yale UP, 1987, s.19 -30.

karşıtı duruşlarının sonuçları; kadınların milliyetçi davalarda yer alışları ve eşitlikçi feminist talepleri. Kadınlar üzerine yürütülen araştırmalar ve ulus-devlet ile kadın meselesi ilişkisi Birinci Dünya Savaşı'na katılımları ve yerine getirdikleri görevler üzerine yoğunlaştı.² Araştırmanın bu bölümünde, Osmanlı ve İngiliz İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaş deneyimleri üzerinden savaş propagandası, basın ve edebiyat aracılığıyla kadın ve milliyetçilik söylemini göstermeye çalışacağım. Her iki imparatorluğun kadınları da "savaş esnasında yurtsever duygularla hareket ederek hem cephede hem de cephe gerisinde aktif olarak rol aldıklarıdır.³ Ancak savaş sonrasında kendilerine belirli konularda özgürlük tanınmasını bekleyen kadınlar daha da kemikleşmiş geleneksel cinsiyet rolleri ile karşılaşmışlardır.⁴

A. I. DÜNYA SAVAŞI VE İNGİLİZ KADINI

1914 yılının Ağustos ayında, Ada McGuire, Amerika Birleşik Devletler'deki bir arkadaşına mektup yazarak savaş ile ilgili düşüncelerini şöyle aktarmıştır:

² Birinci Dünya Savaşı ve kadın konusunda önemli kitaplar, bkz. Claire M Tylee, **The Great War and Women's Consciousness. Images of Militarism and Womanhood in Women's Writings, 1914-64**, Basingstoke, 1980; Sharon Ouditt, **Fighting Forces, Writing Women- Identity and Ideology in the First World War**, London, Macmillan, 1994; David Mitchell, **Women on the Warpath: The Story of the Women of the First World War**, London, Jonathan Cape, 1971; Ann Wiltshire, **Most Dangerous Women: Feminist Peace Campaigners of the Great War**, London, Pandora Press, 1985; Jill Liddington, **The Road to Greenham Common: Feminism and Anti-Militarism in Britain since 1820**, Syracuse, Syracuse University Press, 1989). Birinci Dünya Savaşı, işgücü ve kadın konusu hakkında, bkz., Gail Braybon and Penny Summerfield, **Out of the Cage: Women's Experiences in Two World Wars**, New York, Pandora, 1987; Gail Braybon, **Women Workers in the First World War**, London, Croom Helm, 1981; Margaret Higonnet, et al, **Behind the Lines: Gender and the Two World Wars**, New Haven: Yale Univ. Press, 1987 ve Susan Kingsley Kent, **Making Peace: the reconstruction of gender in interwar Britain**, Princeton Princeton University Press, 1993. Birinci Dünya Savaşı'nın kadın ve aile yaşantısı üzerine etkileri için, bkz., Arthur Marwick, **The Deluge: British Society and the First World War**, London, Pelican, 1965; Jay Winter, **The Great War and the British People**, London, Macmillan, 1986; Deborah Dwork, **War is Good for Babies and Other Young Children: A History of the Infant and Child Welfare Movement in England, 1908-1918**, London, Croom Helm, 1987 ve Nicoletta Gullace, **The Blood of Our Sons: Men, Women, and the Renegotiation of British Citizenship during the Great War**, New York, Palgrave Macmillan, 2004.

³ Vatansızlık hakkında bkz., E. J. Hobsbawm, **Nations and Nationalism since 1870: Programme, Myth, Reality**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, s.86-93; Hugh Cunningham, "The Language of Patriotism, 1750-1914," **History Workshop Journal**, no. 12 (1981), s.8-33 ve Earle L. Hunter, **A Sociological Analysis of Certain Types of Patriotism**, New York: Paul Meisel, 1932, s. 18-19.

⁴ Deirdre Beddoe, **Back to Home and Duty: Women between the Wars 1918-1939**, London, Pandora, 1989.

İnsanın ülkesine duyduğu aşkı fark etmesi zor; ta ki ülkesi bir düşman tarafından tehdit edilene kadar! Almanya'nın gücünü yadsıyamayız. Nefret dolu kibirlerinin sonunu getirmek için tüm kaynaklarımızı seferber etmeliyiz. Her birimiz, kadın olarak, ülkemize olan sadakatimizi göstermeliyiz. Hepimiz imparatorluğumuzun zaferi için düşünerek hareket etmeliyiz.⁵

Nation dergisinde adını bilinmeyen bir yazar 1915 yılında kaleme aldığı makalesinde kadınlar açısından bakıldığında "daha önce böylesine bir düşünce, algı ve toplumsal değişime sebep olan bir savaşa tanıklık edilmediğini" belirtir. Ayrıca, "savaş başladığından beri kadınlar üstlerine düşen her türlü görevi yerine getirmişlerdir" diye ekler.⁶ Anne Summers, "savaş süresince birçok kadının "vatandaşlık, toplumsal meşrulaşma ve hukuksal haklar ile ilgili talepleri dile getirmek için ilk önemli adımları" attığının altını çizer.⁷

Bu bölümün, ilk kısmı, milliyetçi duyguları ve askerliğe kayıt yaptıran erkeklerin sayısını artırmak amacıyla kadınları merkez alan İngiliz savaş propagandası söylemini incelemektedir. Yoğun savaş propagandasını, savaşa karşı özellikle kadın romancıların benimsediği pasif bir karşı duruş izlemiştir. Kadın bedeni, cinselliği ve İngiltere'deki sembolik anlamları üzerinden geliştirilen söylem savaş sürecinde milliyetçilik duygularını ateşlemek için kullanılmıştır. Aynı zamanda savaş döneminde kadınlar, orduda ve cephede ön saflarda aktif roller alarak ya da evlerinden savaşa türlü şekillerde destek vererek kendilerini vatandaş kavramı üzerinden yeniden tanımlamışlardır.

A.1. Savaş Propagandası ve İngiliz Kadını

Savaş süresince İngiliz hükümeti, asker sayısını artırmak ve gün geçtikçe azalan moral ve motivasyonu artırmak için farklı savaş propagandası tekniklerinden faydalandı. Bütün bu propaganda teknikleri vatansever duyguları öne çıkarmak ve halkı hükümeti savaşa devam etme konusunda destek vermeye ikna etmek içindi.⁸

⁵ Paul Ward, "Women of Britain say Go: Women's patriotism in the First World War," *Twentieth Century British History* vol.12 (2001), s.23.

⁶ *The Nation*, 23 Ekim 1915, s.12.

⁷ Anne Summers, *Angels and Citizens: British Women as Military Nurses 1854-1914*, London, 1988, s.253.

⁸ İngiliz hükümetinin savaş propagandası, Savaş Propagandası Ofisi kontrolünde oluşturulan broşürler, posterler, ve resimler üzerinden yürütülmüştür. A. Conan Doyle ve Rudyard Kipling gibi yazar ve sanatçılar ile beraber çalışılmıştır. Bkz. Cate Haste, *Keep the Home Fires Burning. Propaganda in the First World War*, London: Vintage, 1977.

Basın-yayının ikna gücü ile milli bir bilinç yaratılmaya çalışıldı. Birlik ve beraberlik mesajları ile zaferden başka bir yolun olmadığı üzerine geliştirilen söylemle savaş hakkında şüphe ve tereddütler yok edilmeye çalışıldı. Savaş karşıtı görüşü benimseyenler vatan haini ve İngiliz düşmanı olarak yaftalandı ve düşüncelerini yaymaları engellendi. Savaş propagandasının amacı, savaş öncesinde de var olan imparatorluk değerlerini öne çıkarmak ve bu bağlamda, İngiliz kadının yerini, “arka saflarda, genç yurtseverleri dünyaya getiren ve erkeklerin vatan aşkını körükleyenler” belirtmekti.⁹ İngiltere'dekiyle karşılaştırıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nda savaş propagandası nitelik bakımından çok daha pasif kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, yarı sömürge hali ve çok uluslu yapısı ve tipik bir sanayileşmemiş toplum özellikleri gösteren ekonomik, kültürel ve toplumsal düzeni ile propaganda konusunda İngiltere ile yarışamazdı.¹⁰ Birkaç istisna haricinde, Avrupalı rakiplerin organize olmuş, devlet eliyle yürütülen, kurumsal propaganda aktiviteleri Osmanlı İmparatorluğu'nda görülüyordu.¹¹ Sansür ve ekonomik sıkıntılar da propaganda eksikliğinin en temel sebeplerindendi.¹²

İngiltere başta olmak üzere, tüm ülkelerdeki savaş propagandası, kadın ve erkeklere farklı ve oldukça cinsiyetlendirilmiş mesajlar veriyordu. Erkekler için verilen bu mesajların temelinde vatanlarını, kadın ve çocuklarını korumak zorunda oldukları yatıyordu. Aile sembolü üzerinden kadınların, çocukların ve vatanın bütünlüğünün korunmak zorunda olması savaşı meşrulaştıran en önemli sebeplerdi. Hükümet, devlet, çeşitli kurumlar ve medya bu fikrin her zaman arkasındaydı.

⁹ Madge Barry, “Women and Patriotism,” **National Review** 53, (1909), s.303.

¹⁰ Ekonomik sorunlara ek olarak, Osmanlı'da, kamuoyu görüşünü dört yıllık uzun savaş süreci boyunca yönlendirebilecek ve bu politikaları uygulamaya geçirebilecek siyasi yönetim kadroları yoktur.

¹¹ Ahmet Emin Yalman, 1930 yılında yazdığı kitapta şöyle belirtir: “Türkiye’de toplumu eğitime amaçlı yürütülen savaş propagandası son derece ihmal edilmişti. Alman modeline, benzer bir şekilde birkaç bilgi bürosu açıldı. Bu konuda, Almanlar çok daha aktiflerdi. İstanbul, Konya, Halep, Bağdat ve daha birçok şehirde Alman savaş edebiyatının örnekleri sergileniyordu. Gizli ya da aleni bir şekilde, Alman ordusu, Türkleri savaş konusunda eğitiyordu. Bu, Osmanlı üzerinde doğrudan bir Alman propagandası olarak algılanabilir.” Ahmet Emin Yalman, **Turkey in the World War**, New Haven, Yale University Press, 1930, s.230.

¹² II. Abdülhamid yönetiminin son günlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda basılmakta olan yaklaşık 120 gazete ve dergi vardı. İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra bu sayı 730’a yükseldi. Ancak, katı bir sansür uygulamasının ardından ve kısmen savaş sebebiyle patlak veren ekonomik krizin de etkisiyle, basın, muhafazakârların hedefi haline geldi ve yıkıcı düşüncelerin çıktığı yer olarak görüldü. Orhan Koloğlu, **Aydınlarımız Bunalm Yılları: Zafer-i Nihai'den Tarn Teslimiyete**, İstanbul, Boyut, 2000, s.59.

Hazırlanan posterlerden çoğu erkeklerin sorumluluklarını o ya da bu şekilde sorguladı -- bazıları kadınların korunması gerekliliği fikrinden bazıları da erkeklik egosu ve korkaklık temaları üzerinden kurgulandı Çocukların babalarına "Baba, sen savaşta ne yaptın?" diye sorduklarında verecekleri cevabın ne kadar önemli olduğu vurgulandı.¹³

Tarafsız bir ülke olan Belçika'nın Alman ordusu tarafından işgal edilmesi, propagandanın dozunu artırdı. İngiliz hükümeti, Belçika'nın işgalini Fransa'nın yanında yer almasına bağladı. Almanya, azılı ve zalim bir düşman olarak ilan edildi. İngiltere'deki sansasyonel savaş posterlerinde Almanlar "Barbar Hunlar" ya da "Vahşi Goriller" olarak tasvir edilmiş; tamamen insanlıktan çıkmış ve ahlaksız olarak tasvir edilmiştir. Alman ordusunun, Belçika'yı işgal etmesi "Belçika'nın Tecavüze Uğraması" imgesini yaratmıştı. Belçikalı kadınlar, korunmayı ve intikamlarının alınmasını bekleyen savunmasız kurbanlardı. İrlanda'da kullanılan posterlerden birinde, alevler içindeki Belçika görüntüsü ile elinde tüfek tutan kadının "Sen gidecek misin yoksa ben mi gideyim?" diye erkekleri sorguladığı bir başlık kullanıldı.¹⁴ Poster, savaş döneminde cinsiyetlendirilmiş görevler hakkında son derece önemli mesajlar verir: erkekler kadınları "ulusun bir hazinesi" olarak mutlaka korumalıdır ve kadınlar toplumda şekillenmiş eş ve annelik görevlerini yerine getirebilmek adına mutlaka erkekler tarafından korunmalıdırlar.¹⁵

Bir yandan da, British Parliamentary Recruiting Office,¹⁶ Almanların uyguladıkları vahşeti gözler önüne seren broşürler hazırladı. *Kadın ve Savaş* adı verilen broşürlerden birinde, hükümet, eşlerini savaşa göndermek istemeyen kadınları ikna etmeye çalışmıştır: "annelerin, eşlerin ve sevgililerin erkeklerini savaşa gönderme konusunda endişelerinin olması son derece doğaldır. Ancak unutulmamalıdır ki, erkeklerimiz tehdit altında olan yuvalarımızı ve vatanımızı korumak için kendilerini tehlikeye atmaktadırlar." Broşür, İngiliz kadınlara "Belçikalı kadınların kötü talihini paylaşmayı isteyip istemediklerini" sorarak

¹³ Bkz. Ek no:1. Savile Lumley, War Poster, 1915.

¹⁴ Bkz. Ek no:2

¹⁵ İşgalden kaçan Belçikalılar, İngiltere'ye sığındıklarında, sivillere, özellikle de kadın ve çocuklara karşı uygulanan zulümleri de beraberlerinde getirmişlerdi. İngiltere'de, 1915 yılında yayınlanan ve dönemin en çok okunan kitaplarından biri olan Bryce Report'da Alman kadınlarının tecavüz ve diğer tür cinsel saldırılarda bulunmalarına görgü tanıklarının anlattıklarına yer vermişti.

¹⁶ Britanya İmparatorluğu bünyesindeki askerlik şubesine verilen isim.

erkeklerini savaşa göndermek hususunda endişe etmemelerini salık verdi.¹⁷

Erkeklerin moralini düzeltmek ve onları orduya katılmaları konusunda teşvik etmek kısa süre içinde kadınların temel görevlerinden biri haline geldi. Kadınlara, sevdikleri erkekleri yüreklendirme ve bu sıkıntılı süreçte erdemli ve neşeli kalarak onlara destek olmaları öğütlendi. Kadınlar, sakin ve mutlu kalarak, savaşa giden erkeklerinden guru duymalıydılar. *Evening Standard* gazetesi, savaşın sürdürülmesinde kadınların görevine dikkat çeken önemli bir yazı yayımladı: “Eğer, ülkemizin erkekleri, ölümü göze alıp, gelecek hayalleri ve kariyerlerinden vazgeçebiliyorsa, kadınlarımızdan da savaşı metanet ve uysallıkla karşılamalarını beklemek fazla değildir.”¹⁸ *Daily Mail* ise kadınlara, nüfuzlarını etkili bir biçimde ve her zaman ulusun iyiliği ve menfaati için kullanmalarını öğütler: Bir kadın, “her zaman için, orduya dolaylı olarak yardımcı olabilecek potansiyel bir elçidir. Onun en güçlü silahı, tatlı dilidir.”¹⁹ Bütün bu söylemlerden anlaşılabileceği üzere, İngiliz kadınları ordunun ve ulusun temeli olarak görüldüler.

Muhafazakâr ve hükümet yanlısı medya, kadınların erkekler üzerindeki etkisine parmak bastı. *Times*, “birçok muhabirini orduya asker toplama hususunda en önemli elçi olan kadınlara ulaşma yolunda yazılar yazması” hususunda uyardı.²⁰ Benzer hedeflerle çeşitli dernekler kuruldu. Örnek olarak, Women of England’s Active Service League²¹ üyeleri, kadınlar için bir ant hazırlayıp imzaladılar: “İngiltere’nin an itibarıyla içinde bulunduğu durumda, kendime kral ve ülkem için tanıdığım her erkeği ülkesine hizmet etmeye ikna edeceğime; orduya katılmaya elverişli olan fakat bunu reddeden hiçbir erkekle de iletişim kurmayacağıma dair söz veriyorum.”²²

Propaganda posterleri, gazete yazıları ve kurulan dernekler, kadınların dikkatini çekip onları yönlendirmeyi hedefleyerek tüm İngiltere’ye benzer fikirleri

¹⁷ Susan Grayzel, **Women and the First World War**, New York, Longman, 2002, s.17.

¹⁸ **Evening Standard**, 26 August 1914, s.10.

¹⁹ “What Women are doing in the War,” **Daily Mail**, 3 September 1914, s.7.

²⁰ “A Fight to the Finish: Work of National Enlightenment,” *The Times*, 31 August 1914, s.4.

²¹ İngiliz Kadınları Vatana Hizmet Cemiyeti. İngiliz kadın romancı Emma Orczy tarafından kurulan dernek, muhafazakar milliyetçi duruşuyla biliniyordu. Orczy, vatanın her bir bireyini seferbeliğe katkıda bulunmaya ikna etmek için kadınların harekete geçmesi gerektiğini düşünüyor, Cemiyet çalışmalarını bu doğrultuda yürütüyordu. Cemiyet’in yaklaşık 20,000 üyesi vardı. Haste, **a.g.e.**, s.56.

²² David Mitchell, **Women on the Warpath: The Story of the Women of the First World War**, London, Jonathan Cape, 1965, s.40.

yaymayı hedeflediler. En bilinen posterlerinden birinde, anne ve çocuğu pencereden dışarı savaşa katılmak için yola çıkan askerlere bakmaktadırlar. Posterin üzerinde “İngiliz Kadınları -Gidin!- diyor” yazmaktadır. Bu posterin kadın ve erkeklere ayrı ayrı hitap eden iki farklı anlamı vardır; anlamlardan erkeklere hitap eden mesajda İngiliz kadınlarının onlardan savaşa gitmelerini istediğini vurgulanır. Kadınlara da, erkeklere savaşa gitmelerini söylemenin onların sorumluluğunda olduğu hatırlatılır. Posterde resmedilen kadın figürü, ne mutsuzdur ne de ağlamaktadır; tam tersi sevdiklerinin gidişini gayet soğukkanlı bir biçimde karşılamaktadır. Benzer bir şekilde, “İngiliz Kadınlarına Dört Soru” başlıklı dönemin popüler broşürlerinden birinde kadın okurlara erkekleri etkilemek için kadınlıklarını kullanmaları öğütlenir:

Senin ağzından çıkacak bir 'Git' kelimesinin bir erkeği kralımız ve vatanımız için savaşa gönderebileceğinin farkında mısın? Savaş bittiğinde kocana ya da oğluna "Sen savaşa ne yaptın?" diye sorulduğunda, sen gitmesini istemediğin için kafasını eğmesini ister misin? İngiliz kadınları, üstünüze düşen görevi yerine getirin! Erkeklerinizi muzaffer ordumuza katın.²³

Tanrı kralı korusun!²⁴En sevdiğiniz erkek hakiler içinde mi? gibi sloganlar da bu posterlere eşlik etti.²⁵

Emmeline Pethick Lawrance, Isabella Ford ve Helena Swanwick başta olmak üzere, her ne kadar sayıca az da olsalar, kimi kadınlar savaş karşıtı bir tutum benimsediler. Claire Tylee, sadece birkaç kadının savaş propagandası karşısında durabildiğini söyler. Bunlardan en önemlisi Vera Brittain’dır. Savaş karşıtı bir tutum benimseyenler, savaşı "İngiltere'nin dünyaya medeniyeti yaydığı İmparatorluğun Hristiyan Macerası" ve insanlık dışı bir parçası olarak” görmüşlerdir.²⁶ Savaş karşıtı düşüncenin örneklerinden biri, Rose Macaulay'ın 1916 yılında kaleme aldığı *Non-Combatants and Others* (Siviller ve Ötekiler) adlı romanıdır.²⁷ İronik bir biçimde, Macaulay pasifist duruşu kendi içinde bir savaş olarak gördü; sıklıkla askeri terimlerden faydalandı ve pasifizmi Birinci Dünya Savaşı'nın “asıl savaşı” olarak

²³ Haste, a.g.e., s.76.

²⁴ Harold Elk Straubing, **The Last Magnificent War: Rare Journalistic and Eyewitness Accounts of World War I**, New York, Paragon House, 1989, s.148-9.

²⁵ Nicoletta Gullace, “White Feathers and Wounded Men: Female Patriotism and the Memory of the Great War,” **The Journal of British Studies**, vol.36, no.2 (April 1997), s.185.

²⁶ Claire Tylee, **The Great War and Women's Consciousness: Images of Militarism and Womanhood in Women's Writings 1914-64**, Iowa City, University of Iowa Press, 1990, s. 102, 108.

²⁷ Bonnie Scott, **The Gender of Modernism**, Bloomington, Indiana University Press, 1990, s.254.

adlandırdı: “Savaşa katılamadığıma göre ona karşı savaşmalıyım. Aksi takdirde insanı içine çeken feci bir kâbusa mahkûm olurum. Bir an önce savaş karşıtı dernekler kurmalıdır. Savaşa karşı durmak için en akıllıca yol budur.”²⁸ Romanın gerçek yaşama yansıması, 1.200'den fazla savaş karşıtı kadının, 1915 yılının Nisan ayında gerçekleştirilen Hague Konferansı'na katılması olmuştur. Konferans sonucunda, Women's International League for Peace and Freedom (Barış ve Özgürlük için Uluslararası Kadın Birliği) kurulmuştur.²⁹

Savaş devam ederken, hükümet kadınların ulusun zafer kazanmasına katkısı olacağına inandığı rolleri vurgulamaya devam etti. Böylece kadınlara yönelik çalışmaların kapsamı genişletildi ve hükümetin hazırladığı posterler üzerinden kadınlara daha da cinsiyetlendirilmiş anlamlar yüklendi. Ayrıca kadınlar diledikleri takdirde destek kuvvetlere katılıp, “ordunun arkasındaki kadın” rolüne olarak hemşirelik ve zaman zaman şoförlük yapabildiler. Bu, kadınların da ulusal savunmada yer almalarını sağladı. Kadınları orduya çağıran posterlerde İngiliz kadın ve erkeğinin birlik oluşları ile askeri ve ulusal başarı arasındaki ilişki üzerinde duruldu. Erkekler, cepheye giderken savaş malzemeleri üreten fabrikalarda çalışan kadın işçiler ya da cephe gerisinde orduya yardım eden kadınlar da üstlerine düşen görevleri yerine getiriyorlardı. Posterler, uçak üretimine ihtiyaç olduğunun altını çiziyordu ve sesleniyordu “kadınlar fabrikalara gelin ve yardım edin!”³⁰ Dahası, genç ve cinsel yönden çekici kadınları askerlere ödül olarak gösteriliyorlardı. Susan Grayzel, tüm tasvirlerin özellikle “kadınların, erkek ‘kahramanlar’ için cinsel ödül olarak gösterilmesini, kadınların toplum içindeki rol ve görevlerinin göz ardı edilip hafife alınmasına neden olduğunu” iddia eder.³¹

A.2. İngiltere’de Savaş, Kadın Bedeni ve Cinselliği

Savaşlar, cinsiyet kimliklerinin bir şekilde yeniden yapılandırılması ile sonuçlanır. Sadece erkeklerden oluşan ve erkekler tarafından tanımlanan ve uygulanan bir eylemden oluşan savaş kavramından daha cinsiyetlendirilmiş başka ne

²⁸ Rose Macaulay, **Non-Combatants and Others**, London, 1916, s.185.

²⁹ Gertrude Bussey, Margaret Tims, **Women's International League for Peace and Freedom** London, Allen and Unwin, 1965, s.22.

³⁰ Grayzel, **a.g.e.**, s.13.

³¹ **A.e.**, s.21.

olabilir?³² Özellikle savaş sırasında, kadınlar üzerindeki unutulmuş insanı değerleri aile ortamlarında yaşatmaları konusundaki baskı da gitgide artar. Zaman içinde bu değerleri sadece kadınlar sembolize etmeye başlar. Ahlak, özveri gibi değerler sadece kadınlar ve bedenleri tarafından korunur hale gelir. Maskülen ve feminen dünyalar sınırları keskin bir biçimde belli ve ayrılmış alanları temsil etmeye başlarlar.³³

İngiliz kadınının bedeni, savaş döneminde kadınlara yüklenen görevler ile daha da sembolik bir önem kazanmıştı. Kadınların doğurganlığı orduya asker yetiştirilmesi adına en önemli sorumluluklarıydı. 1916'da, "Küçük Anneden Mektup" *The Morning Post*'da yer aldıktan sonra sıklıkla yeniden yayımlandı ve broşür olarak da basıldı. Bu oldukça popüler olan mektup, savaş döneminde kadınların sorumluluklarını tanımlar: "Biz, kadınların en mühim görevi insanlığa ait değerleri gelecek nesillere, erkek çocuklar doğurarak aktarmaktır."³⁴ Benzer bir şekilde *Everywoman's Weekly* dergisi de, erkek çocukları, "Ulusun En Yüce Varlıkları" olarak adlandırdı.³⁵

Ordunun ve askerlerin durumu dönemin yurtsever gazete ve dergileri tarafından toplumsal bir konu haline getirildi. Kadınlar, fedakâr eşler olarak, hükümet ve basın tarafından ülkeye hizmette bulunan bu cesur askerlerin refahı için çalışmaları konusunda cesaretlendirildiler. Savaşın ilk günlerinde, Millicent Fawcett, *Common Cause* kadın gazetesinde, kadınları "yüksek sebat göstererek ülkelerine yardım etmek için her türlü çaba ve fedakârlıktan çekinmemeleri" konusunda yüreklendirdi. Kadınların en önemli hizmeti "deniz ya da kara kuvvetlerine çağrılanların geride bıraktıkları aile bireylerine gerekli bakımın sağlandığını göstermekti."³⁶ Ayrıca National Council on Public Morals (Ulusal Toplumsal Değerler Konseyi), War Babies (Savaş Bebekleri) ve Mothers League (Anneler Birliği) gibi öjenizm ve savaş söylemini birleştiren dernekler kuruldu.³⁷ The War Babies ve Mothers' League, asker ailelerine, yiyecek, kıyafet, iş, barınma, yetim ve

³² Miriam Cooke and Angela Woollacott, eds., "Woman, Retelling the War Myth," **Gendering War Talk**, Princeton, Princeton University Press, 1993, s.177- 203.

³³ Tylee, **a.g.e.**, s.12.

³⁴ **a.e.**, s.70.

³⁵ **Everywoman's Weekly**, 27 March 1915, s.5.

³⁶ **Common Cause**, August 1914, s.6.

³⁷ "War Babies," sosyalist bir gruptu. Mothers League," ise muhafazakar bir kadın derneği idi.

öksüz kalanlara evlat edinilme olanakları, yaşlı ve muhtaçlara bakım ve sağlık gibi konularda yardımcı oldu.³⁸ Askerlerin çocuklarını aç bırakmak, bu cesur kahramanların eşleriyle ilgilenmemek, gelecek nesiller üzerine kötü etkiler bırakabilirdi. Bağışlar ve kişisel hizmetler sayesinde “savaş sırasında doğacak, yetişecek ve ülkenin gurur duyacağı yeni erkek ve kadınları meydana getirecek bir nesil oluşacaktı”³⁹

Birinci Dünya Savaşı boyunca, kadınlar, dışarıda çalışıyor olmalarına rağmen, ırk üreticileri yani anneler olarak tanımlanmaya devam etmişlerdir. Örneğin, savaş malzemesi üreten fabrikalardaki kadınların, doğurganlıkları ve annelik içgüdülerine dikkat çekildi. *Our Girls: Their Work for the War* (Kızlarımız ve Savaşa Katkıları)'da Hall Caine şöyle yazar:

Kadınlar, ulusa, ilk defa savaş malzemeleri hazırlayarak katkıda bulunmuyorlar. Bu savaştan öncesinde ve her savaşta kadınlar her zaman üstlerine düşen görevleri en iyi şekilde yerine getirmişlerdir. Bu nedenle, bilinçli ya da bilinçsiz, İngiltere'nin kızları kadınları hep beraber gece gündüz malzeme üreten fabrikalarda çalışmaktadırlar.⁴⁰

Culleton, kadın savaş işçileri ile ilgili medya ve devlet tarafından yapılan propagandanın geleneksel kadınlık kavramını yeniden tanımladığını iddia eder: “Birinci Dünya Savaşı süresince neredeyse tüm basın-yayın, hepsi bir ağızdan kadınların ulusa hizmet edebilmek için illa ki 'cinsiyetlerinin kaderini' inkâr etmeleri gerekmediğinin altını çizmişlerdir.”⁴¹ Fabrikalarda çalışmaya başlayan kadınlar içinde bulundukları koşulların çelişkilerinin farkındadırlar. Savaş malzemesi üreten işçilerden biri olan Peggy Hamilton anılarını kaleme aldığı kitabında şöyle yazar:

Yaptığım iş bazen beni endişelendiriyordu. Her gece cephedeki sevdiklerimin güvenliği için dua ediyor gündüzleri de on iki saat de başka insanların sevdiklerini yok edecek silahları üretmek için çalışıyordum. Bu korkunç bir ikilemdi: dolaylı yollardan ölüm ve mutsuzluktan ben de sorumluydum. Savaş ile yüz yüze gelindiğinde insan, bu fikrin peşinde bir çığ gibi sürükleniyor. Bu savaşın 'tün savaşları sonlandıracak savaş' olduğuna inandırılmıştık. H.G. Wells tarafından söylenen bu söz, gelecek

³⁸ War Babies and Mothers League. Leaflet no:1, 1914.Imperial War Museum. Women's Collection: Benevolent Organizations 8: R1. 85.

³⁹ War Babies and Mothers League.Leaflet no:2, 1914. Imperial War Museum. Women's Collection: Benevolent Organizations 8/R1. 85.

⁴⁰ Claire A. Culleton, “Gender-Charged Munitions: The Language of World War I Munitions Reports,” *Women's Studies International Forum* vol.1 (1988), s. 110.

⁴¹ a.e., s.116.

nesilleri bu cehennemden kurtarma ve daha iyi bir dünyada yaşama idealini aşlamıştı. Bu rahatlatıcı bir düşünceydi fakat içten içe bu yıkıcı silahları üretmekten duyduğum suçluluğu bastırmaya yetmedi.⁴²

Kadınları üretici olarak savaş endüstrisinde üstlerine düşen görevleri yerine getiriyor ve “kamusal” alanda çalışıyor olsalar da “özel” alandaki anne ve eş olma rolleri ile ilgili mesajlar tekrarlandı. 1915 yılında, *Sunday Pictorial*, “Annelik, Kadınların İlk Görevi” başlığıyla uyarı niteliğinde bir yazı yayımladı. Austen Harrison, ancak anne olduktan sonra kadınların kamusal alanda güç sahibi olmaları gerektiğinin altını çizdi. Savaş sonrasında İngiltere'nin yeniden yapılandırılırken kadınlara bir anlamda vatandaşlık sözü verilmişti. Buna ek olarak, savaşın İngiliz toplumuna iki önemli şeyi gösterdiği vurgulandı: “erkek cesareti ve kadın ahlakı” Bu iki erdem, gelecek nesillerin en önemli değerleri olacaktı.⁴³ Basında sıklıkla görsellere yer verildi. Duygusal kart postallar, fotoğraflarla süslenmiş şarkı sözleri ve şiirler geniş kitlelere yayıldı. Bununla birlikte kadınları savaşı desteklemeleri ön koşuluyla onore ederek, kadınlara daha çok saygı duyulması sağlanmaya çalışıldı:

Her şeylerin verdiler
İmparatorluk yıkılmasın diye eşlerini ve oğullarını savaşa gönderdiler,
Böylelikle onlar üstlerine düşeni yaptılar ve acı bir bedel ödediler
Bu, kadınların tüm kaybettikleri adına verdikleri mesajdır.⁴⁴

Makaleler ve fotoğraflar aracılığıyla, kadınların doğurganlık özelliklerinin önemi, kadınlığın korunması ve bunun için kadınlardan beklenenler üzerinde duruldu. Fotoğrafçılar, kadınları pantolonların içinde, büyük bir makineyi idare ederken, bir çuval kömürü başlarının üstünde taşırlarken ya da motosiklet kullanırken çekilmiş fotoğraflarını kadınlığın geleneksel sınırları dâhilinde yumuşatarak aktardılar. Savaş süresince geleneksel olmayan meslekleri icra etmeye başlayan kadınların erkeklere ait bu meslekleri gerçekleştirmede ne kadar elverişsiz olduklarını göstermek ve sahip oldukları “akıl almaz” cesaretlerini gözler önüne sermek amaçlı sıklıkla geleneksel kadın kalıplarının önemini vurgulayan fotoğraflar

⁴² Peggy Hamilton, **Three Years or the Duration: The Memoirs of a Munitions Worker, 1914-1918**, London, Peter Owen, 1978, s.29.

⁴³ “Motherhood: The First Duty of Women: The Biological Crisis of the Next Decade,” **Sunday Pictorial**, 21 March 1915, s.13.

⁴⁴ M. Peterson, “The Women's Message,” Leaflet no:26, (Parliamentary Recruiting Committee. 1915), International War Museum.

yayımlandı.⁴⁵ İdeal kadın bedeni, her ne kadar kadınlıklarına çok da uygun olmayan meslekleri savaş sürecince icra etmiş olsalar da, kadınsı görünüşünü koruyabilenlerdi. Bir dergi yayınlanan güzellik kremi reklamı kadınları şöyle uyardı, “unutmayın, genç kızların ülkelerine yardım etmeleri ne kadar yurtseverliğin gereği ise, kendi güzelliklerini de Ven-Yusa ile korumaları da bir o kadar görevleridir.”⁴⁶ Kadınların fiziksel görünüşleri, cinsiyetler arasındaki ayrımı ortaya çıkaran en önemli bir kıstas olarak kaldı. Örneğin, askeri kuvvetlerde yer alan kadınlar dahi haki üniformalarını toplum içinde giyerlerse kınanıyorlardı.

İngiltere'deki posterlerde yer alan kadın bedeni ve cinselliğine dair imgeler tamamen siyasi mesaj vermek amaçlıydı. Posterlerde, öncelikle ev ve aile hayatının erdemli bir şekilde oluşturulması, dış dünyanın kötülüklerinden korunmasına, daha sonra da “mecburiyetten” ötürü gittikçe artan bir özgürlük ile birlikte iş gücüne katılan kadınlar resmediliyordu. Posterlerdeki kadın bedeni, iki farklı konu ile bağlantılıydı: korunmaya muhtaç savaşın pasif kurbanı erkeğe bağımlı kadın ve evde ya da cephede savaşın katılımcısı olan aktif kadın. Geleneksel cinsiyet kalıplarına meydan okunmaya başlanmasının en önemli nedeni, kısmen de olsa kadınların evin erkeklerinin görevlerini üstlenip dışarıda çalışmaya başlamaları ve karar mekanizmasında sorumlu hale gelmeleriydi.⁴⁷ Buna ek olarak savaş, cinsel ahlak ile ev ve cephede ahlakın korunması arasında bir bağ kurdu. Paul Ward şöyle iddia eder, 1914 yılında savaşın patlak vermesiyle birlikte tüm ulus dâhilinde özellikle üst ve orta sınıftan kadınlar arasında yurtseverlik hisleri artmıştır. Fakat devlet, kadınları geleneksel cinsiyet rollerine meydan okuma konusunda cesaretlendirmemiştir. Bu nedenle, kadınlar tarafından düzenlenen yurtsever faaliyetlerin gerçekleştiği alanlar başlangıçta sınırlı kalmıştır. Buna rağmen birçok kadın kendi vatandaşlıklarını ulus dâhilinde ifade etmelerinin önünde bir engel olmadığını fark etmeye başlamışlardır.⁴⁸

Bu bağlamda, Lucy Noakes, 1914 yılında National Union of Women's Suffrage Societies (NUWSS, Kadınlar Oy Hakkı Dernekleri Ulusal Birliği) tarafından Women's Emergency Corps (Kadın Acil Yardım Heyeti) için hazırlanan

⁴⁵ Diana Cordell and Jean Liddiard, **Working for Victory? Images of Women in the First World War-1914-18**, London, Routledge & Kegan Paul, 1987.

⁴⁶ Claire A. Culleton, **Working Class Culture, Women, and Britain, 1914-1921**, New York, St. Martin's Press, 2000, s.83.

⁴⁷ Higonnet, **a.g.e.**, s.83.

⁴⁸ Ward, **a.g.e.**, s. 40.

propagandanın son derece önemlidir. NUWSS, kadınların özgürleşmesi ile liberal ve demokratik değerler üretilmesi ve savaş sonunda kadınların oy kullanma hakkı elde etmeleri gibi önemli konularda etkili adımlar atmıştır. Kadınlar, naif bir şekilde, savaşın erkek ve kadınları orduda olduğu kadar toplumda da bir araya getireceğine ve herkesin eşit güç ve haklardan yararlanacaklarına inandılar. “Vatanın Çağrısı” başlığıyla yayınlanan bir poster, hükümetin erkek ve kadınların eşit önemde gördüğü kanısını yaratma çabasıdır: “Kadınlar! Ülkenizin size ihtiyacı var. Bu ülke erkeklere ihtiyaç duyduğu kadar kadınlara da ihtiyaç duymaktadır. Ülkemizin kadınlarını yardım etmeye çağırıyoruz. Acele edin! Erkek kardeşlerinizin ulusun çağrısına tereddütsüz cevap verdiği gibi sizler de elinizden geleni yapın.”⁴⁹ Birinci Dünya Savaşı sırasında, ülkeye bağlılık ve hizmet, yurtsever hisler ve İngiliz kanı üzerinden bir siyasal kültürel söylem oluşturulmuş ve bu söyleme uygun hareket etmek vatandaşlığı tanımlamada en az “erkek olma” kadar önemli bir kriter olmuştur.⁵⁰ Bu nedenle, savaş, İngiliz kadınlar için hem bir devam hem de bir kırılma dönemi olarak görülebilir.

Annelik olgusunun geçirdiği değişim, kadınların iş gücüne katılımı dışında hem orta hem de işçi sınıfın bozulduğuna dair ahlaki panik, cinsiyet kalıplarının çatırdamaya başladığı korkusunu tetikledi. Çalışan kadınları kontrol etmenin gittikçe güçleştiğine dair bir inanç gelişti. İçki ve sigara içmek, ahlaksızlık ve kontrolsüz cinsel ilişki ile eş değer tutulmuştu. Askerlerin eşlerine verilen ödeneklerin kadınlar tarafından alkol ve sigaraya harcandığı eleştirileri neredeyse her basın-yayın organı tarafından dile getiriliyordu. Hükümet, belirli bir saatten sonra dışarıya çıkılmasını ve alkol tüketilmesini kadınlar için yasakladı.⁵¹

Kadınların esas görevinin annelik olduğuna kesin kesin inanılan bir dönemde, savaş dönemi kadınlarının erkeklerle ait olan alanları “işgal” ettiği gibi bir ataerkil söylem ortaya çıktı. Ancak, Braybon, Woollacott ve Beddoe gibi tarihçiler “işgalin” abartılanın aksine kadınların özgürleşmesinin ve geleneksel aile içi rollerinin haricinde çalışabilme olanaklarına sahip olmalarının sadece kısa dönem için bir fayda sağladığından bahseder. Bu alanlarda, kadınların elde ettikleri birçok

⁴⁹ Noakes, **a.g.e.**, s.3.

⁵⁰ Gullace, **a.g.e.**, s.45.

⁵¹ Dean Rapp, “Sex in the cinema: war, moral panic, and the British film industry, 1906-1918” **Albion** 34, (Winter, 2002), s. 422-451.

kazanç gelip geçici ve kısmen etkili olmuştur çünkü devlet eliyle yapılan propaganda ve milliyetçi basın, kadınların geçirdiği bu değişimi geleneksel kadınlığa yaptıkları övgülerle dengelemişlerdir. Erkeklerin mesleklerini icra etmeye başlayan kadınların cesur, güçlü ve metanetli oluşları son derece takdir ediliyor olsa da bu durumun savaşın getirdiği bir mecburiyet olduğunun altı kalın çizgilerle çizilmiştir.

A.3. Vatandaşlık, Askerlik ve Kadın

Vatandaşlık ve askerlik arasında derin bir bağ vardır ve tarih boyunca bu bağın kadınların lehine sonuçlar yarattığı görülmemiştir.⁵² 1789 Fransız Devrimi “asker-vatandaş kavramının askerliğin ulus ve vatandaşlık haklarından faydalanmanın bir ön koşulu olması” fikrini doğurmuştu.⁵³ Cynthia Enloe, kadınların savaşa dâhil olmalarının önüne geçilmesi gerektiğine inandırıldığını çünkü ancak böylelikle erkeklerin toplumsal düzenin tek hâkimi olduklarını iddia edebileceklerini belirtir.⁵⁴ Bu nedenle, kadınlar her zaman belirli sınırlar dâhilinde ordunun bir parçası olabilmişlerdir. Savaş yılları boyunca kadınlar erkekler ile bir tutulmuş ve vatanlarına katkıda bulunma konusunda en az erkekler kadar güçlü olduklarını ispat etmiş olsalar da, savaş bittiğinde kadınlar, erkekler kadar yaptıklarının karşılığını alamamışlar, ikinci sınıf vatandaş olarak algılanmaya devam etmişlerdir. Kadın haklarını savunanların kaleme aldıkları yazılara rağmen, “layığıyla yerine getirilmiş askerlik görevinin iyi vatandaşlar meydana getirdiği ve sadece erkeklerin buna

⁵² Jean Bethke Elshtain and Sheila Tobias, eds., **Women, Militarism, and War: Essays in History, Politics and Social Theory**, Savage, Md.: Rowman and Littlefield, 1990, s.xi; J. G. A. Pocock **Women, Militarism and War**, Savage, Rowman and Littlefield, 1990, s.91-92; Jean Bethke Elshtain, **Women and War**, Brighton, Harvester, 1987, s.49-60; Engin F. Isin and Bryan S. Turner, eds., **Handbook of Citizenship Studies**, London, Sage 2002, s.145-58; Miriam Cooke and Angela Woollacott, eds., **Gendering War Talk**, Princeton, Princeton University Press, 1993.

⁵³ Rogers Brubaker, **Citizenship and Nationhood in France and Germany**, Cambridge, Cambridge University Press, 1992; Margaret Levi, **Consent, Dissent, and Patriotism**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997; Daniel Moran and Arthur Waldron, eds., **The People in Arms: Military Myth and National Mobilization since the French Revolution**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003; Bertrand Taithe, **Citizenship and Wars: France in Turmoil, 1870-1871**, London Routledge, 2001, s.1-20; Ursula Vogel and Michael Moran, eds., **The Frontiers of Citizenship**, New York, St. Martin's Press, 1991, s.58-85.

⁵⁴ Cynthia Enloe, **Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives**, California, University of California Press, 2000, s.15.

kabiliyeti olduğu görüşü halen devam ediyordu.”⁵⁵ Birçok kadın “savaş dönemi tecrübeleri sayesinde kamusal alana dâhil edildikleri hissine kapılmış” olsalar da bir süre sonra durumun tersine işlediğini fark edeceklerdi.⁵⁶ Daha önce de belirtildiği gibi, İngiltere ve diğer ülkelerde Birinci Dünya Savaşı sebebiyle çok fazla sayıda insan silahlı altına alınmıştır böylece halkın da askeri kuvvetlerden ayrı olarak savaşa doğrudan katılımı sağlanmıştır. Fakat bu katılım cinsiyetlendirilmiştir. Kahraman ve efsanevi asker imajı her daim erkeklere ait olarak kalmıştır.⁵⁷

Modern devletlerin vatandaşlık kavramını “maskülen” savaş deneyimi ile bağdaştırması sonucu olarak modern kadınlar vatanlarına duydukları sevgiyi savaşa katılarak göstermeyi denediler. Ancak bu şekilde tam ve eşit vatandaşlığı elde edebileceklerine inanmışlardı. Savaş ve cinsiyet arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için Cynthia Enloe şu soruyu sorar, “Uluslar savaşa girmeye karar verdiklerinde kadınlar bu seçimin neresinde yer alırlar?” Daha fazla insan gücünden faydalanmak adına cinsiyetlendirilmiş bir söylemle, savaş ve ulus-devlet arasında bir bağ kurulmuştur.⁵⁸

Savaş haricinde cinsiyet ve militarizm arasında bir başka ilişki daha vardı: İngiltere’de savaş sırasında annelik üzerine geliştiriliş tartışmalarda da görüldüğü üzere savaş dönemlerinde annelik askeri dolayısıyla milliyetçi söylemin önemli bir parçası haline gelmişti. Yöneticiler asker sayısını artırmak amacıyla anneler ile iş birliği yapmak zorundaydılar. Enloe şöyle iddia eder, “anneliğin militarizmle ilişkilendirilmesi ana rahminin askerlik şubesi olarak kurumsallaştırılması ile başlar.”⁵⁹ Bir annenin dünyaya bir erkek çocuk getirmesi aynı zamanda orduya bir asker “bağışlayarak” katkıda bulunması anlamına gelmekteydi. Bu da kadınların doğurganlıklarını ulusa hizmet algısına indiriyor; böylelikle ulusun geleceğini

⁵⁵ Michael Howard’ın da belirttiği gibi, 1870’den sonra çoğu Batı Avrupa ülkesinde verilen ulusal eğitimin amacı savaşa fiziksel ve psikolojik olarak uygun nesiller yetiştirmektir. Bu vatandaşlığın en temel öğelerinden biriydi. Michael Howard, **War and the Liberal Conscience**, New York, c Columbia University Press, 1978, s.1-2.

⁵⁶ Ward, **a.g.m.**, s.40.

⁵⁷ Angela Woollacott, “Women Munitions Makers, War and Citizenship” **The Women and War Reader**, New York, NYU Press, 1998, s.128.

⁵⁸ Enloe, **a.g.e.**, s.236.

⁵⁹ **a.g.e.**, s.235.

güvence altına alıyordu. Enloe'a göre tam anlamıyla “askerleşmiş bir anne,” hükümetin kadın vatandaşlarını özellikle de egemen ırk ya da etnik gruptan olanların ulusun geleceğinin güvence altına alınması adına daha fazla çocuk sahip olmaları konusunda teşvik etmelerini anlayışla karşılayacaklardır. Bu kadın, oğullarına yaptığı anneliğin kızlarına yaptığı annelikten farklı olduğunun farkındadır. Bu kadın devletin gözünde iyi anne olarak görünmesinin geri dönüşünde kendi vatandaşlığını garantileyecektir. Bu tip kadınlar “yurtsever anne” kalıbını sorgulamadan kabul etmiş kişilerdir.⁶⁰

Resmi olan ve olmayan birçok propaganda posterine göre, kadınlar normal koşullar altında elbette ki karmaşık bir makine parçasıyla uğraşmak yerine bebek sahibi olup kocaları için puding pişirmeyi tercih ederler. Ancak, ulus adına, cephedeki erkeklerine destek olabilmek adına bazı konularda ödün vermeye hazırdılar.⁶¹ Vatansever İngiliz kadınlarının savaş sürecince yerine getirdiği iki tür rol vardı: ev hanımlığı ve annelik görevini milliyetçi duygularla yerine getirenler ve yine tamamen milliyetçi nedenlerle ücretli olarak fabrikalarda ve orduda çalışmaya başlayanlar.

A.3.1. Birinci Dünya Savaşı Sırasında İşgücü ve İngiliz Kadını

Savaş süresince, kadınların çalışması, gönüllü hizmet, askerlere çorap örmek, yemek yapmak, giysi dikmek gibi geleneksel kadınlık görevleri dâhilinde çok daha kabul edilebilir olarak algılanıyordu.⁶² Son derece yaygın olan örgü örme, kadınların uluslarına olan bağlılıklarını ve savaş süresince her türlü gelişmede yer alma isteklerinin bir sembolüydü. Savaş süresince, örgü örmek hem toplumsal hem de ulusal bir sembolik faaliyet haline geldi.⁶³

Propaganda posterleri, aynı zamanda, kadınları en basitinden yiyecek tasarrufu yaparak “kendi üstlerine düşeni” yerine getirip savaş süresince orduya katkıda bulunmaya teşvik etti. Bu mesajla, kadınlar, savaşın onların çabaları

⁶⁰ Enloe, **a.g.e.**, s.246.

⁶¹ Cordell and Liddiard, **a.g.e.**, s.12.

⁶² Ward, **a.g.e.**, s.31.

⁶³ **a.e.**, s.32.

sayesinde kazanılabileceğine inandırılmaya çalışılıyordu. “Zafere giden yol mutfaktan geçer” posteri, bu bağlamda iyi bir örnektir. Posterde, fırınının önünde ayakta duran ve elinde üstünden dumanlar tüten bir tabakta yemek taşıyan genç bir kadın vardır. Günlük bir ev kıyafeti giymekte olan bu kadının yüzünde kocaman da bir gülümse vardır Genç kadınlardan daha az ekmek tüketmeleri, az malzeme ile yemek yapmaları istenmektedir. Bu şekilde, cephe gerisinde olanlardan da savaşa bir şekilde katkıda bulunmaları beklenmiştir. Bu propaganda kampanyası, İngiltere’de olası bir yemek kıtlığının önüne geçebilmek adına başlatılmıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi, dönemin basın ve hükümet propagandasına göre, “Ev Cephesi’nde yer alan kadınların görevleri, ülkenin ahlaki bel kemiğini ve vatansever hizmet etme ruhunu oluşturup yaymaktır. Kadınlar, ülkenin ahlaklı ve fedakâr bekçileri ve savaş nedeniyle orduda hizmet verenlerin hamileri olmak zorundaydılar. *Daily Express*, 1914 tarihinde, okurlarına, toplumsal hizmet adına kadınların, birçok farklı hayır işi ya da gönüllü faaliyete katılabileceklerini ve bunun yurtseverliğini göstermek için fırsat olduğuna dair öğütlerde bulundu. “Kadınlar Ne Yapabilir?” başlıklı bir makalede okurlara kadınların “üstlerine düşeni” birçok farklı şekilde yapabilecekleri söyleniyordu. Cephede savaşmasalar da yer aldıkları gönüllü faaliyetler sayesinde ordunun bir parçası haline geliyorlardı.⁶⁴ *The Daily Mail*, “Kadınların Savaşdaki Rolü” başlıklı bir köşe hazırladı. Amaç, kadınları yetenekleri doğrultusunda katkıda bulunmaları için doğru şekilde yönlendirebilmektir.⁶⁵ Birçok yayın tarafından bu ve benzeri şekilde yurtsever katılım teşvik edilmeye çalışıldı: “Onlara en çok ihtiyaç duyulan anda, İngiltere kızlarından yardım beklenmektedir. Bu çağrı boş yere yapılmamaktadır. Katılımları, çabaları ve kahramanca fedakârlıkları sayesinde İngiliz kadınları ülkelerini ve hatta dünyayı kurtarabilirler.”⁶⁶

NUWSS’un 1914 yılında, Women’s Emergency Corps (WEC) kurduğunu daha önce belirtmiştim 1914 yılının, Kasım ayında Ulusal Bağış Komitesi, Kızıl Haç, Mültecilere Yardım Birliği, annelik merkezleri, sağlık kuruluşları ve diğer kuruluşlar ile beraber çalışan WEC’e üç bin kadın, kayıt oldu. Bu kadınlardan bin

⁶⁴ “What the Women can do,” *Daily Express*, 18 August 1914, s.2.

⁶⁵ “Women’s Part in the War,” *Daily Mail*, 1 September 1914, s.7.

⁶⁶ *Carry On: British Work in War Time*, London, Harrison, Jehring & Co., Ltd., 1919, s.89.

beş yüzü, belirli görevlere yerleştirildiler. Bu görevlerin arasında mültecilere ve askerlerin ailelerine yardım etmek, İngiliz askerlerine temel Fransızca ve Almanca öğretmek vardı. Askerlerin bu dilleri az da olsa bilmeleri hayatta kalma şanslarını artırıyordu.⁶⁷

Parlamento üyesi ve gazeteci Horatio Bottomley, kadınların savaş esnasındaki yeni rolleri ile yakından ilgilenmişti. Kampanyaya Sunday Pictorial ve Penny War Weekly gibi yeni, savaş merkezli, orta ve alt sınıfa hitap eden dergiler yayınları ile eşlik etti Bottomley, alt ve orta sınıfları okuyucu hedef kitlesi olarak belirleyen ve savaş döneminde kurulan birkaç dergiden biri olan Everywoman's Weekly'de köşe yazısı yazmaya başladı.⁶⁸ Everywoman's Weekly, "Haftada £1 ile Nasıl Geçiniyorum?" gibi yazılarla, dikiş, aşçılık ve ev ekonomisi gibi konularını bir araya getirdi.⁶⁹ Ev içi konular üzerine kaleme alınmış makalelerin yanında kadınları ilgilendiren savaş haberleri, kadınların savaş süresince üstlendikleri görevlere ve eşit vatandaşlık temelli fikirlere de yer veriliyordu. Kadın işçilerin birliğinin kurulması üzerinde duruluyor ve "devletin görevinin" savaş sonunda işlerini kaybetme riskleri olan kadın işçilerin sorumluluğunu almak olduğu belirtiliyordu. Fakat bu haberler ve düşünceler somut haklar elde edilmesine yardımcı olmadı.

İşçi kadınların sorunları ile ilgilenmek önemliydi çünkü milyonlarca erkek cepheye gitmişti ve kadınlar iş gücünde onların yerlerini almışlardı. Kadınlar, iş yaşamında, erkeklerin karşılaştıklarına benzer ve farklı birçok sorunla karşı karşıya kalıyorlardı. Kadınlar, iş gücünün önemli bir bölümünü oluşturmaya başlarsa da yapabilecekleri meslekler oldukça sınırlı ve koşullar zorluydu. Londra'ya 1918 yılında ziyarete gelenlerin de dediği gibi "İngiltere kadınların dünyası olmuştu ama bu sefer üniforma giyen kadınların."⁷⁰ Ya da Nina Macdonald'ın sözleriyle, "Kızlar bir şeyler yapıyorlar. Daha önce hiç yapmadıkları şeyleri. Savaş başladığından beri dünya baş aşağı geldi."⁷¹ Özveride bulunma ve kahramanlık temalarıyla dolu propagandalarda, kadınlar evde, işte ya da savaş alanında daha faal roller aldıkça

⁶⁷ a.e., s.8.

⁶⁸ Brian Braithwaite, **Women's Magazines: The First 300 Years**, London, Peter Owen, 1994, s.31.

⁶⁹ **Everywoman's Weekly**, 15 May 1915, s.13.

⁷⁰ Nina Auerbach, **Communities of Women**, Cambridge, Harvard University Press, 1978, s.162.

⁷¹ Nina Macdonald, "Sing a Song of War-Time," **Scars upon My Heart: Women's Poetry and Verse of the First World War**, ed. Catherine Reilly, London: Virago, 1981, s.69.

ulusa hizmet ve bağıllık yeni cinsiyetçi imgeler üzerinden ifade ediliyordu.

1914 yılının Temmuz ayında, evde ve küçük atölyelerde çalışanlar hariç 3,3 milyon kadın sanayide, 1,6 milyon kadın hizmet sektöründe çalışıyordu. 1918 yılının Nisan ayına gelindiğinde ise, sanayide çalışan kadın sayısı 4,8 milyon, hizmet sektöründe ise 1,2 milyon oldu.⁷² Sanayide çalışmaya başlayan kadınların haricinde sayıca daha az da olsa birçok kadın hemşirelik, gönüllü hemşirelik ya da orduda destek kolları olarak çalışmaya başladılar. 1918 yılının Ocak ayında İngiltere'de 60.000 gönüllü hemşire vardı. Ek olarak 17,596 kadın da kara ordusuna silahsız destek kuvvetler adı altında kayıtlıydı. Bu arada 80.000 kadın, İlk Yardım ve Hemşirelik Destek Birliği'nde ve Women's Royal Air Force'da (Ulusal Kadın Hava Kuvvetleri Taburu) resmi hizmet görevlerini yerine getirmekteydiler.⁷³

Savaş başladığında, ilk olarak kadınlara hemşirelik, hayrı dernekleri üyeliği, ambulans şoförlüğü ve her şeyden önce ailelerinin sadık anne ve eşleri olmaları yönünde çağrıda bulunuldu. Ne de olsa bu tarz işler onları kadınlıklarından uzaklaştırmayacaktı. Yok etmek yerine içgüdülerine ve becerilerine çok daha uygun olan koruma eylemine bu işler sayesinde devam edebilecekler, “doğaları” bozulmayacaktı. Ulusal ekonominin geleneksel ataerkil alanına “kadınların işgali,” 1915 yılının Temmuz ayında yürürlüğe giren Munitions of War Act (Harp Levazımı Yasası) sonrasında gerçekleşebildi. Öncesinde, İngiliz hükümeti, Arthur Marwick'in “Her zamanki İş Dünyası” adını verdiği politika izliyor, yani geleneksel düzen korunuyordu. Kadınlar artık, "erkek egemen sanayide" işe alınmıştı.⁷⁴

Bu nedenle, savaşın ilk yılında yetkililer, kadınları ulusal ekonomiye olabilecek maddi katkılarından çok entelektüel ve manevi katkılarına değindiler. Kadınların oy hakkını savunan hareketin sözcüsü olan *Common Cause* dergisi gibi birçok dergi, kadınların görevini sadece toplum hayatının korunması olarak göstermiştir. Kadınlar ile ilgili bu varsayımların evrenselliği *The Times*, *Penny War Weekly*, *Jus Suffragii*, ve *The Spectator* gibi birçok farklı yayında yer buldu. Devlet propagandasında olduğu gibi kadınların savaşta yer almaları konusunda medyada ve kamuoyunda da geleneksel fikirler kabullenilmişti.

⁷² Glucksmann, a.g.e., s.7-10.

⁷³ Angela Wollacott, **On Her Their Lives Depend: Munitions Workers in the Great War**, Berkeley, University of California Press, 1994, s.2, 17-19.

⁷⁴ Arthur Marwick, **Women at War 1914-1918**, London, Fontana, 1977, s.12.

Bazı ücretli mesleklerde savaştan önce de az da olsa kadın çalışıyordu. Bu kadınların çoğu büro işlerinde görevlendirilmişlerdi. Savaşın başlamasıyla birlikte, kadınların sayıca artarak şoför, hemşire, doktor ve sanayide işçi ve mühendis olarak birbirinden farklı mesleklerde çalışması, her ne kadar ülkelerine hizmet ediyor da olsalar erkeklerin mesleklerini ellerinden almakla bir nevi onların rollerini çalmakla suçlanmalarıyla sonuçlandı. Radikal kadınlar ve kadın dernekleri buna cevap olarak bu şekilde ülkelere en az erkekler kadar hizmet ettiklerini hatta bazı durumlarda erkeklerden de fazla katkıda bulunduklarını savundular. Erkek işçiler ise kadınların daha düşük ücretlerde çalışmayı kabul etmeleri sonucu kendilerinin tercih edilmemesinden dolayı işlerinden olmaları ihtimali karşısında oldukça endişeliydiler.⁷⁵

Bu nedenle, özellikle savaş sonrasında eşit işe eşit ücret konusu önem kazandı. Eşit ücret konusu birçok feminist tarafından hararetle savunuldu. Böylelikle erkeklerin ücretlerinde bir değişim olmayacak ve kadınları sanayiden uzak tutmak için var olan sebepler ortadan kalkacaktı.⁷⁶ İş gücündeki eğitilmiş eleman açığını kapayabilmek adına kadınların fabrikalarda çalışmaya başlamasının önü “dilution” yani “seyreltme” adı verilen bir program ile açılmıştı. Seyreltme programı, kısaca fabrikanın işlerinin daha önce bu yönde bir eğitim almamış işçilerin de kolaylıkla üstesinden gelebilmesi için daha kolay bölümlere ayrılması demektir. Bunun sonucu olarak, kadınlar eşit iş gücü harcamadıkları öne sürülerek eşit ücretten mahrum bırakıldılar. Erkek işçileri ve ticaret birliklerini kadınları işe alma konusunda ikna edebilmek için hükümet tüm bu “seyreltilmiş” işlerde çalışan kadınların savaş sonrasında işlerine devam etmeyeceği sözünü verdiler. Gail Braybon ve Penny Summerfield’in gözlemlediği gibi, 1918 yılında yaklaşık bir milyon kadının ticaret birliği üyesi olmalarına rağmen “seyreltme programı” nedeniyle maaşlarında bir artış gerçekleşmedi.⁷⁷

Bu noktada, işçi sınıfı kadınları ile üst ve orta sınıf kadınları arasındaki ayrım dikkatle yapılmalıdır. İşçi sınıf kadınlar, daha çok savaş için malzeme üreten fabrikalarda çalışırken, orta ve üst sınıfa mensup kadınlar ise daha çok tıbbi

⁷⁵ Braybon, **a.g.e.**, s.72.

⁷⁶ Dolly Smith Wilson, *'The True Sphere of Women?': Gender, Work and Equal Pay in Britain, 1945-1975*, (PhD Dissertation, Boston College, Boston, 2005), s.18-21.

⁷⁷ Braybon, **a.g.e.**, s.69.

hizmetlerde ya da kara ordusunda yer aldılar. Bir zamanlar kadın doktorların orduda çalışmasını reddeden hükümet, ihtiyacın artmasıyla birlikte onları "göreve" geri çağırdı. Fakat yine de kadınların doktor olmasındansa hemşire olarak ülkelerine hizmet etmeleri daha uygun karşılanıyordu. Mesleklerine bakılmaksızın tüm sınıflardan kadınlara medya ve hükümet tarafından sıklıkla şu hatırlatıldı:

Sizler erkeklerin görevlerini yapıyorsunuz, onlar gibi iş önlüğü ve kısa pantolon giyiyorsunuz diye İngiliz kızı gibi davranmaktan ve çevrenizden saygı uyandırmaktan vazgeçmemelisiniz. Gürültücü ya da yakışsız davranışlar sizin itibarınızı zedeler ve bu sadece size değil üzerinizdeki üniforma sebebiyle tüm ulusa leke getirir. Sizin yanınızdan geçerlerken herkese ülkesi için çalışan örnek bir İngiliz kızı olduğunuzu gösterin.⁷⁸

O yıllarda genç bir kız olan Peggy Hamilton, savaş malzemesi üreten fabrikalarda çalışma şansının özellikle maddi olarak es geçilebilecek bir deneyim olmadığından bahseder:

Savaş malzemesi üretiminde çalışmanın benim de dâhil olduğum iyi koşullarda yaşayan genç kızlara uygun bir meslek olmadığı konusunda yeni bir yazı okudum. Benim tek bildiğim cesaretsizliğimin üstesinden geldiğim ve bu tip işlerin benim yeteneklerimin ötesinde olmadığını fark ettiğimdir. Sıradan bir işçi olmaktan son derece mutluluk ve tatmin duyuyorum. Yüzlerce insanla beraber çalıştığım yerin kapılarından içeri girip kendi paramı kazanmak, bu paranın bana, ailem tarafından verilmesinde çok daha büyük haz veriyor.⁷⁹

Savaşın bitimiyle beraber savaş malzemesi üreten fabrikalarda çalışan kadınlar geleneksel hayatlarına dönmek zorunda kaldılar. Çoğu evlenip, çocuk sahibi oldular. Evlenmeyenler ise, oldukça düşük olan işsizlik maaşından faydalandılar.⁸⁰ Kadınların elde ettiği birçok hak savaş süresi ile kısıtlı ve dolayısıyla geçiciydi. Bazı feminist liderler ise savaş yıllarının en azında kadın sorununa karşı daha ılımlı bir tavır takınılmasına yol açtığını iddia ederler. Millicent Garrett Fawcett, “savaş kadınların ulusal ekonomideki rollerini derinden değiştirdi. Savaş sonunda kadınlar az da olsa özgürlerdi. En azından toplumun, kadınların kapasiteleri hakkındaki

⁷⁸ Gilbert Stone, ed. **Women War Workers**, New York, Thomas Y. Crowell Company Publishers, 1917, s.43-4.

⁷⁹ Hamilton, **a.g.e.**, s.37.

⁸⁰ Stone, **a.g.e.**, s.43.

fikirleri değişti” der.⁸¹ Kadınlar, İngiltere'nin geleceğine çocuk doğurmaktan daha önemli yollarla da katkıda bulunabileceklerini fark ettiler. Ülkeyi korumak ve savunmak konusundaki ulusal çabalarda kadınların katkıları olabileceği ispatlandı. Fakat temelde yatan ataerkil yapılar ve geleneksel düzenek değişmeden aynı kaldı. Belki İngiliz kadınları, etek ve elbiselerini çıkarıp, saçlarını kısa kestirip pantolonlarını giydiler ve çalışmaya başladılar ama mevcut işler hala cinsiyete göre farklılık gösterdi ve kadınlar, maddi ve manevi olarak erkeklere göre daha aşağı konumlandırıldılar.

B. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI KADINI

Osmanlı İmparatorluğu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve sözcüsü Enver Paşa'nın etkisiyle Birinci Dünya Savaşı'na Almanya yanında katılma kararı aldı. Savaş, Osmanlı açısından İttifak Devletleri'nin aldıkları yenilgi neticesinde büyük bir yıkımla sonuçlanmıştır. 1918 yılının Ekim ayından itibaren İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan Anadolu topraklarının işgaline başlamışlardır. 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması, Osmanlı devletinin kendi toprakları üzerindeki egemenliğini büyük ölçüde sonlandırmıştır. İşgal, Yunanistan ile yapılmakta olan savaş ve İstanbul'da bulunan hükümet ile anlaşmazlıklar 1919 ve 1923 yılları arasında vuku bulan Kurtuluş Savaşı'nın başlamasına neden olmuştur. 1908 Devrimi ve Balkan Savaşları da göz önüne alındığında, Osmanlı topraklarında yaşayan kadın, erkek, herkesin 15 sene boyunca aralıksız bir savaş ortamında yaşadıkları söylenebilir.

Daha önce uygulamaya konulan hiçbir reform, savaşın olduğu kadar, Türk kadınlarının özgürleşmesinde etkili olamamıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca, ulusal ekonomideki erkek işgücünün aniden azalması sebebiyle kadınların üzerine daha fazla görev düşmüştür. Bu süreçte, savaş dönemi zorlukları ve iş gücüne duyulan ihtiyaç sebebiyle Osmanlı toplumu, koşullara ayak uydurmak amacıyla cinsiyetler arasındaki rol dağılımındaki yenilikleri daha kolay benimsemiştir. Savaş dönemi, toplumsal düzenin bozulması bir takım karmaşaları beraberinde getirmiş olsa da kadınların özgürleşmesine katkıda bulunan sivil hareketlerin oluşumuna da

⁸¹ Wallocott, a.g.e., s.192.

yardımcı olmuştur. O dönemde İstanbul’da bulunan İngiliz Gazeteci Grace Ellison’ın da bahsettiği üzere savaş boyunca Türk kadını toplumda görünür hale geldi ve milli mücadeleye dolayısıyla ulusa katkıları günden güne arttı.⁸² Kurtuluş Savaşı’nın başlamasıyla birlikte ise kadınlar daha da aktif roller üstlenip ateşli birer vatansever haline geldiler. Böylelikle, kadınların geleneksel rollerine yeni sorumluluklar eklenmeye başladı:

Paşa, kadınların katılımını takdir ediyordu ve çalışmalarının devam etmesi konusunda kararlıydı. Soğuk, açlık, yokluk karşısında eziliyor; kendi kurdukları savaş malzemesi üreten fabrikalarda çalışıyor; hastalara bakıyor; durumu daha iyi olanlar ihtiyacı olanlara yardım ediyorlar; Paşa’nın yanında yer alan kadın ve erkeklerin aklında sadece bir düşünce var. O da Zafer!⁸³

Ellison’ın *Ankara Bir İngiliz Kadını* (1915) adını verdiği kitabı, Halide Edip Adıvar’ı, Osmanlı/Türk kadınının bağımsızlığı için başlatılan milli mücadeleye katkısı konusunda örnek alınması gereken rol model olarak göstermiş; Osmanlı kadının vefakâr yanlarına dikkat çekmeye çalışmıştır: “Anadolu’nun her köşesinde Halide Edip’in fotoğraflarına rastlıyoruz. Türkler, diğer kadın kahramanlar arasından en çok ona kendi devrimlerinin Jeanne d’Arc’ıymışçasına saygı duyuyorlar.”⁸⁴ “Kahraman Türk kadını” imajı sayesinde savaşın kadın hareketinin oluşumu ve gelişimi için gereken koşulları meydana getirdiğini söyleyebiliriz. Bu süreç boyunca, feministler daha ısrarcı bir şekilde erkekler ile eşit hak talebinde bulundular Talep edilen haklar arasında oy hakkı önce geliyordu. Başta İttihat ve Terakki Partisi olmak üzere, yönetici sınıfın büyük bir kısmı “yeni kadın” ve yeni toplumsal düzeni yaratmak adına politikalar benimsediler. Ancak, milliyetçi ideolojinin yürütmekte olduğu “yeni kadın” söylemi, elbette bir yandan da geleneksel olanı korumaktan yanaydı.

⁸² İngiltere’de belli bir oranda savaş karşıtı bir tutum görüyor olsak da, Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde yaşayan kadınlar arasında buna neredeyse hiç rastlanmamıştır. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu’nun vatandaşları Avrupalı güçlerin elinden bağımsızlıklarını kazanmak için savaştıklarına inanıyorlardı.

⁸³ Grace Ellison, **Turkey Today**, London, Hutchinson, 1928, s.149. Grace Ellison, aynı zamanda İngiliz ve Türk kadınları arasındaki diyalog ve haberleşmeyi teşvik etme konusunda üstlendiği görevle de bilinir. Türkiye’de gazeteci olarak çalışmış ve İngiliz-Türk ilişkileri, Türk milliyetçiliği ve farklı kültürlerde kadınların konumları üzerine yazılar kaleme almıştır. Ayrıca 1920 yılında Ankara’da bulunan milliyetçiler ile görüşmek ve Mustafa Kemal ile röportaj yapmak için düşman hattını geçmesine izin verilen ilk Batılıdır.

⁸⁴ Grace Ellison, *Ankara’da Bir İngiliz Kadını* İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1999, s.245.

B.1.Vatandaşlık, Askerlik ve Osmanlı Kadını

“Her Türk asker doğar”

Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü ve uluslu yapısı nedeniyle, savaş ve vatandaşlık süreçleri İngiliz İmparatorluğu'na kıyasla çok daha sorunluydu.⁸⁵ İmparatorluk dâhilindeki tüm kadınlar vatandaşlık haklarından mahrum bırakılırlarken, erkeklere düşen görevler ait olunan etnik gruba bağlı olarak zamana göre değişiklik göstermekteydi.⁸⁶ 1837 yılı gibi erken bir tarihte II. Mahmud gayri-Müslimler' in de asker olabilmesinin önünü açtı.⁸⁷ Gayri-Müslimleri kapsayacak bir ordu ile ilgili fikirler iki yönlüydü: Gayri Müslimler ya vergi vererek ya da askere yazılarak imparatorluğa olan görevlerini yerine getireceklerdi. Özellikle Tanzimat Dönemi ve sonrasında devlet vatandaşlık kavramını ortak bir “Osmanlı” kimliği altında toplamayı hedeflemişti.⁸⁸ 1869 yılında yürürlüğe giren yasayla Osmanlı vatandaşlığını genel olarak ikamet ya da doğum yeri (ebeveynlerin kökeni üzerinden)

⁸⁵Anadolu ve Orta Doğu bölgelerinde nüfusun çoğunluğu Müslümandı ve Türkler, Kürtler ve Arapların çoğunluk olarak yaşadığı yerlerdi, aynı zamanda Hristiyan ve Yahudi azınlık gruplarına da ev sahipliği yapıyordu. Diğer yandan Balkanlar'da Rumlar, Sırlar ve Bulgarlar yani kalabalık bir Hristiyan topluluğu vardı. Bu bölgede Bosnalılar, Arnavutlar ve Bulgar Türkleri gibi Müslüman gruplar da vardı. Buna rağmen imparatorluk resmi olarak İslam devletiydi. Hristiyan topluluklara yarı özerk haklar verilmiş ve bu da Osmanlı yönetiminde millet sisteminin oluşmasına sebep olmuştu. Millet sistemi dahilinde milletlere (Hristiyan topluluklar, Kürtler, vs.) Sultan'a bağlılıklarını koruyarak yani savaş döneminde asker olarak orduya katılarak, vergi ödeyerek iç meselelerini çözümüleme hakkı verilmişti ve böylelikle doğrudan olmayan bir yönetim hakkı vardır. Milletlerin elçileri genelde toplulukların otoriteleriydi. Erik Zürcher, **Turkey: A Modern History**, London, I. B. Tauris, 2004.

⁸⁶Rumlar ayaklandığında Osmanlılar Balkanlar'da yaşayan etnik ve dini azınlıklar ile başa çıkmanın mümkün olmadığını fark ettiler. Sultan Mahmud dini ayırımdan arındırılmış eşit bir Osmanlı kimliği altında gayri Müslimlere toplumsal düzende yeni bir yer vermeyi planladı. Mahmud şöyle belirtir, "Kullarım arasında şöyle bir ayırım yapıyorum: camiye giden Müslümanlar, kiliseye giden Hristiyanlar ve sinagoga giden Yahudiler. Benim gözümde bu ayırımdan başka aralarında bir fark yoktur." Bu durum azınlıkları özgürlüklerinin peşinden gitmelerine engel olamadı ve hatta iki Balkan Savaşı sonucunda Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da bulunan neredeyse tüm topraklarını kaybetti. Roderic H. Davison, **Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876**, New York, Gordon Press, 1973, s.31.

⁸⁷1855 yılının Mayıs ayında *Takvim-i Vekayi*'de hükümet resmi olarak cizyenin kaldırıldığı duyuruldu. Cizye yerine gayri Müslimler de geri kalan Osmanlı fertleri gibi zorunlu askeri göreve alınacaklardı. Gayri Müslimlerin orduya dahil edilme girişimi Osmanlı Hristiyan toplulukları arasında büyük bir memnuniyetsizlikle karşılandı ve Müslümanlar da bu duruma çok sıcak yaklaşmadılar. Daha detaylı bilgi için, bkz. Carter Vaughan Findley, "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy," **Christians and Jews in the Ottoman Empire; The Founding of Plural Society** eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis (New York: Holmes & Meier, 1982, s.339 - 368.

⁸⁸Ariel Salzmann, "Citizens in Search of a State: The Limits of Political Participation in the Late Ottoman Empire," **Extending Citizenship, Reconfiguring States**, Michael Hanagan and Charles Tilly, eds., Lanham, Rowman and Littlefield, 1999, s.38.

üzerinden tanımladı.⁸⁹ 1876 Osmanlı Anayasası ile bu tanım resmileşmiş ve böylelikle tüm Osmanlı erkeklerine eşit haklar ve sorumluluklar yüklenmeye çalışılmıştı. Kişinin bağlı bulunduğu din ya mezhebe bakılmaksızın, Osmanlı devletinde yaşamakta olan tüm Osmanlı erkeklerinin Osmanlı sayılmaları öngörüldü. Ancak, anayasa inanç özgürlüğünü korurken devletin dininin İslam olduğunu belirtilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise 1909 yılından sonra dinine bakılmaksızın her erkeğin askere alınmasını şart koştu. Kadınlar ise, etnik gruplarına ya da dinlerine bakılmaksızın hiç bir vatandaşlık kavramına dâhil edilmiyorlardı. Bu durum, ancak Kurtuluş Savaşı sonunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla değişecekti.

Birinci Dünya Savaşı boyunca, diğer tüm ülkelerde olduğu gibi Osmanlı kadınları da orduya hizmet etti. Bu hizmetler, kadınların vatandaşlığı konusunda yeni tartışmaların doğmasına neden oldu. Cinsiyet eşitliği tartışmaları, kadınlar tarafından sıklıkla düzenlenen toplantılar ve basın-yayın tarafından takip edildi.⁹⁰ 1913 yılının Şubat ayında, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Heyeti İstanbul'da toplandı, dört binden fazla kadın Balkan Savaşları'nı tartışmak üzere bir araya geldi.⁹¹ Bu kadınların çoğu orta ve üst sınıflardan, İstanbul'da yaşayan eğitimli kadınlardı ve imparatorlukta azınlık gruplarına ait kadınların kimliklerine bakılmaksızın Müslüman Osmanlı kadınıni temsil ettiklerine inanıyorlardı. Komiteden Gülsüm Kemalova konuşmasında kadınların üzerine düşen sorumluluktan şu şekilde bahsetti:

Düşmanlarımız Türk kadının mağaralarda yaşayan köleler olduğunu düşünmemeliler. Konu vatan ve vatanın bütünlüğü olduğunda, Türk kadınlarının erkeklerden geri kalır yanı olmadığını ispatlamalıyız. Kadınlar ulusumuzun yarısını oluşturmaktadır, eğer biz harekete geçerse, tüm ulus harekete geçmiş olacaktır. Eğer sessiz kalırsak, ulusun yarısı ve en önemli kısmı tepkisiz kalacaktır.⁹²

⁸⁹ Salzmann, a.g.e., s.45.

⁹⁰Bkz. Jean Betlike Elshtain, **Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought**, Princeton, , Princeton University Press, 1981.

⁹¹ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1997.

⁹² a.e., s.27.

Katılımcılar, kadınların orduya bir telgraf yazmak konusunda bir çağrıda bulundular:

Osmanlı Kadınları, Türkistan, Rusya ve Hindistan'da yaşayan Müslüman kadınlara telgraflar yollayın. Onlara Balkanlar'da gerçekleşen katliamlara karşı durmalarını söyleyin. Avrupa İmparatorluklarının kraliçelerine de telgraflar yollayın. Onlardan savaşı kınamalarını ve sonlandırmalarını talep edin.⁹³

Türk kadını, kendilerine biçilen pasif rollere meydan okuyup savaş alanında kendilerine aktif roller verilmesini talep ederlerken, aynı zamanda evrensel bir kadın birliği sayesinde Rusya, Hindistan, Orta Asya ve Avrupa gibi farklı coğrafi alanlardan kadınları bir araya getirmeyi hedeflediler.⁹⁴ Ayrıca, cephedeki askerlere hemşirelik ve aşçılık yaparak fayda sağlayacağını düşündüklerinden, kadın birlikleri kurmayı planladılar. Gerekli takdirde, kadınlar askerler ile birlikte düşmana karşı savaşmayı kafalarına koymuşlardı. Avrupa kraliçelerine yazılan mektuplara bir yanıt alınamamıştır.⁹⁵

Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın 1917 yılında Osmanlı ordusunun bir parçası olarak yalnızca kadınlardan oluşan bir tabur kuruldu.⁹⁶ Kadınlar taburu, yol yapım çalışmalarına katılmak dâhil olmak üzere çeşitli görevler üstlenmişti. Ancak tabur bir yıl sonra siyasi ve askeri yapıda meydana gelen değişikliklerden ötürü 1 Ocak 1919 tarihinde dağıtıldı.⁹⁷ Buna rağmen, Kurtuluş Savaşı boyunca kadınlar cephede, gönüllü olarak son derece aktif görevler üstlendiler ve mühimmat taşıyarak, yemek temin ederek, hemşirelik yaparak ya da düşmanla birebir çatışarak vatanlarına karşı duydukları sevgiyi ispatladılar.

⁹³ Ayşe Gül Altınay, **Vatan, Millet, Kadınlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000, s.67.

⁹⁴ **a.e.**, s.72-83.

⁹⁵ Kurnaz, **a.g.e.**, s.4.

⁹⁶ Yavuz Selim Karakışla, **Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women, 1916-1923**, İstanbul, Ottoman Bank Archives and Research Centre, 2005.

⁹⁷ Ayşe Gül Altınay'ın da belirttiği üzere, Cumhuriyetin ilk yıllarında, TBMM'de zorunlu askerlik konusu tartışılmıştır. Neden sadece erkeklerin zorunlu askerlik görevine tabi tutulduğu üzerinde durulmuş ve ulusun savunmasında kadınların yardımı için neden bir zorunluluk olmadığı sorgulanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nda sergiledikleri yüreklilik, kadınların herhangi bir çatışma için hazır olduklarını göstermiştir. Bu konu, siyasetçilerin bir vatandaşlık görevi olarak askeri hizmetin cinsiyetlendirilmiş oluşunun üzerinde durmaları açısından önem taşır. Ayşe Gül Altınay, **a.g.e.**, s.69.

B.1.1. Asker ve Yurtsever Anneler Olarak “Kara Fatma”lar

1908 ve 1913 yılları arasında Balkan Savaşları boyunca kadınların vatanlarına duydukları sevgi ve bağlılık kendini çeşitli şekillerde gösterdi. 1913'ten 1921 yılına kadar basılmış olan Kadınlar Dünyası gibi bazı kadın dergiler, imparatorluğun geleceği adına kadınlar arasında yurtseverliği artırmayı hedefledi.⁹⁸ Dergiler, kadınları “asker anneleri, ulusun temelleri” olarak betimlediler.⁹⁹ Kadınlar Dünyası'nın yazarları, vatanseverliklerini göstermek adına dergiyi kapatıp, gönüllü olarak cepheye gittiler.¹⁰⁰ *Kadınlar Dünyası*, 1913 yılında hem gerçek hem de kurmaca yanları bulunan “kadın savaşı” Kara Fatma karakterini okuyucularla tanıştırtarak kadınların da asker olabileceğine dikkat çekti. Kadınlar Dünyası'nın yazarları kadınların özgürleşmesinin yollarının vatana hizmet etmekten geçtiğini savundular.¹⁰¹ Bu çerçevede dâhilinde, Kara Fatma, Kurtuluş Savaşı süresince oldukça önemli, güçlü bir kadın imajı haline geldi.

Derginin, 20 Temmuz, 1913 tarihinde yayınlanan sayısının kapağında Kara Fatma'nın bir fotoğrafına yer verildi. İç sayfalarda ise biyografisi okurlarla paylaşıldı. Fotoğrafı yayımlanan Kara Fatma bir Kürt kadınıydı ve fotoğraf Kırım Savaşı sırasında çekilmişti. Batılı gazeteler de bu cesurluğuyla dikkat çeken kadın savaşçı ile ilgili haberler yayımlamaya başlamışlardı. Örneğin, 1854 tarihli *Illustrated London News* adlı gazetesinde de Kara Fatma'ya geniş bir yer ayrılmış, Rus ordusuna karşı, cesurca 400 erkek askere nasıl önderlik yaptığından bahsedilmiştir.¹⁰²

Gazeteler Rus-Osmanlı savaşındaki (1877-1878) Kara Fatma'yı tekrar tekrar gündeme getirdiler.¹⁰³ Bu dönemde inşa edilen Kara Fatma imajı, modern Türk kadını tanımına uymayan Kürt aşiret kültürüne ait bir figürdü. Kürt aşiretlerinde kadınlar da zaman zaman aşiretlerinin koruyuculuğunu üstlenebiliyorlardı. 1913 yılında kaleme alınan “Kadınlarımızın Kahramanlık Ruhu” adlı makalede feministler Kara Fatma'yı mükemmel bir savaşçı olarak resmettiler ancak Kara Fatma figürünün kadınsallığı ve cinselliği annelik figürünün yanında kayboluyordu. Cesur bir lider

⁹⁸ Bedia Kamuran, “Osmanlı Kadınlığının Ulvi Vazifeleri,” *Şehzadebaşı*, Mart 1, 1912, s.45.

⁹⁹ Saadet Bedirhan, “Evde ve Cemiyette Kadın,” *Kadınlar Dünyası*, Temmuz 20, 1911, s.8.

¹⁰⁰ “Harb-i Umumi ve Kadınlar,” *Kadınlar Dünyası*, Şubat 17, 1912, s.2.

¹⁰¹ S. Naciye, “Evrak-i Varide: Erkekler Hakikaten Hürriyetperver midirler ve Ne İstiyorlar?” *Kadınlar Dünyası*, Nisan 10, 1912, s.3.

¹⁰² “War on Danube,” *Illustrated London News*, Temmuz 1854 s.154.

¹⁰³ Bkz. Ek no:2

oluşunun yanı sıra, Kara Fatma'nın askerlere yemek pişirme, onlara hemşirelik yapma hatta yaralı ya da ölüleri omuzları üzerinde hastaneye taşıma gibi temelinde anneliğin yattığı davranışları ön plana çıkarıldı.¹⁰⁴ Dergi, Kara Fatma'yı çocukları için her koşulda savaşı ve onları koruyup gözetken, "İslam'ın Cesur Annesi" olarak tanımladı.

Kadınlar Dünyası, kadınların asker olabilme haklarını alenen savundu. Kara Fatma figürünün ordu ve vatana katkılarını yasal ve aktif vatandaşlığı elde etmeye giden yolda büyük bir katkı sağlayacağını farkındaydılar.¹⁰⁵ İdeal bir kadın savaşçı olarak tasvir edilen Kara Fatma başını örtmüyordu. Kadınların toplumdaki yeni hayatlarında başörtüsüne yer yoktu. İdeal dış görünüş, modern kadını yansıtır şekilde olacak ancak aynı zamanda İslam ile ters düşmeyecekti.¹⁰⁶ Kara Fatma, bir anda ideal kadın modeli halini aldı ve Kurtuluş Savaşı'ndaki Anadolu Türk kadının sembolü oldu. Asker Samime Hanım, Nazife Hanım, Tayyar Rahmiye, Zeynep Hanım, Gördesli Makbule, Ayşe Hanım, Hatice Hanım, Fatma Seher, Tarsuslu Kara Fatma ve Kara Fatma Şimşek gibi Türk kadın askerlerinin hepsinin Kara Fatma'nın izinden gittiklerine inanıldı.¹⁰⁷ Kurtuluş Savaşı'nda korkusuzca görev alan bu vatansever kadınlarımızdan örnekler oldukça çeşitlidir. Örneğin, Gördesli Makbule Hanım, eşi Halil Efe ile birlikte bir çete kurmuş; 17 Mart 1922'de Kocayayla'daki çatışmada Makbule Hanım buraya yakın Çamlıtepe'de dört hasta neferle bırakılmış,

¹⁰⁴ *Kadınlar Dünyası*, Temmuz 20, 1911, s.75.

¹⁰⁵ Mükerrerrem Belkis "İzdivaç ve Usul-i İzdivaç," *Kadınlar Dünyası*, Eylül 9, 1911, s.4-5

¹⁰⁶ Mükerrerrem Belkis, "Kıyafet-i Hariciye-i Nisvan," *Kadınlar Dünyası*, 5 May, 1911, 12. Kadınların toplumda doğru kıyafetler ile yer almaları önemli bir konuydu ve modern ve yeni kadın bu konuda yönlendirilmeliydi.

¹⁰⁷ 1919'dan sonra Türk olduğunun özellikle altı çizilen kadın asker Ayşe Hanım İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafından işgali sonrasında Mustafa Kemal Paşa'nın yönetimi altındaki Kuvay-i Milliye birliklerine katıldı. Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarında yer almış ve Sakarya Savaşı'nda yaralanmıştır. Binbaşı ünvanına layık görüldü. Asker Samime Hanım, Yunanlıların 15 Mayıs 1919'daki İzmir'i işgalinden sonra Sultanahmet Mitingi'nde görüş bildiren Türk kadınlarından biriydi. Kuvay-i Milliye birliklerine katılıp, Ankara'da askeri sekreter olarak görev aldı. Savaş sonrasında İstanbul Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. Nazife Kadın Samsun'da Yunanlılar ile savaştı. Pontus Rumları tarafından esir alınıp, işkenceye uğramış ve bir fırında yakıldı. Tayyar Rahmiye Adana'da Fransızlar ile çarpıştı, eşinin Ermeniler tarafından öldürülmesinden sonra Adana'da Kuvay-i Milliye birliklerine katıldı. Gördesli Makbule aslen Balkan kökenlidir. Ailesi 1877-1878 Türk-Rus Savaşı sonrasında Bulgaristan'dan Akhisar'a göç etmişlerdi. Eşi Usturumcalı Ali Efe Aydın'da Yunanlılara karşı savaşıyor ünlü bir çete lideriydi. Hatice Hanım Toros Dağları'nda bir Fransız birliğini yanlış yönlendirdi. Tarsuslu Kara Fatma Adana'da Fransızlara karşı savaştı. 8-10 erkekten oluşan bir grubu vardı. Tarsus'u Ermeni ve Fransızlar 'ın elinden alan kadınlardan biridir. Kara Fatma Şimşek ise Kocaeli'nde görev almıştır. Kurnaz, a.g.e., s.168-173; Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri*, İstanbul, MEB, 1975, s.101-103.

atların bakımından sorumlu tutulmuştur. Düşman tarafından şehit veren ve sayıca az Yusuf Çavuş Müfrezesi, Makbule Hanım'ın bulunduğu yere doğru geri çekilmeye başladığında Makbule Hanım onların geri çekilişlerini kınamış, cesaret verici sözler söyleyerek silahı alıp liderlik etmiştir. Fakat, bu sırada başından vurularak şehit olmuştur.¹⁰⁸

Güney cephesinde ise, Tayyar Rahmiye Hanım 9. Tümeninde gönüllü olarak müfrezenin komutanlığını yapmıştır. Osmaniye'de Fransız karargâhına saldırı için görevlendirilen müfreze 1 Temmuz 1920'de harekete geçmiş, fakat Tayyar Rahmiye Hanım, karargâhın alındığını göremeden şehit düşmüştür. Rahmiye Hanım'a "Tayyar" ismi, cephede şehit düşen ve ateş altında kalan iki şehit arkadaşını, hızla atılarak yanmaktan kurtardığı için verilmiştir.¹⁰⁹

Bir başka şanlı örnek, Asker Saime olarak anılan İstanbul hanımlarından Milli Mücadeleye fiilen katılıp cephede silah kullanan, yararlanan Saime Hanım'dır. Saime Hanım, Milli Mücadeleye katkılarından dolayı İstiklal Madalyası almıştır. İznik civarında düşmanın topçu ateşine karşı erleri cesaretlendiren ve daha sonra Yunan kuvvetleriyle çarpışırken yaralanmıştır. Fatma Seher ise çete savaşlarında ve Halit Bey komutasında bir yıl çalıştıktan sonra çavuş olarak orduya girmiştir. Bu kadın kahramanlarımız dışında, cephede iki kez yaralanan Kara Fatma; Maraş'ın Kayabaşı mahallesindeki evinden açtığı mazgaldan sekiz düşmanı öldüren ve daha sonra orduya katılan Bitlis Defterdarının eşi; İnönü Savaşlarına katılan ve madalya alan Alime Hanım ve atölyelerde mermi üreten, kağınılarla silah taşıyan ve ismi bilinmeyen birçok kadın savaşın içinde yer almışlardır.¹¹⁰

Bu kadın kahramanlarımız arasında en ünlüsü İzmit'te savaşan Fatma Seher'di. Fatma Seher "mükemmel bir asker" olarak betimleniyor, kaleme alınan yazılarda her şeyden önce cefakâr bir anne oluşundan bahsediliyordu. Erkeksi kıyafetleri ve görünüşü yazarları derinden etkilemişti, ancak bu şaşkınlık bu savaşçı kadının büyük bir ulusun ferdi olduğunu hatırlamasıyla birlikte yerini saygıya bırakmıştı. Fatma Seher'in anne kimliğinin üzerinde durulmuş; cinsiyet ve geleneksel

¹⁰⁸ Fevziye Abdullah Tansel, **İstiklâl Harbi'nde Mücâhit Kadımlarımız**, 2.Baskı, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara., 1991, s.52.

¹⁰⁹ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s.147.

¹¹⁰ Tansel, **a.g.e.**, s.52-56..

kurumların yanında yer alınarak bu kimlik kutsallaştırılmış ve güçlü bir hale getirilmişti.¹¹¹

Kara Fatma, her şeyden önce bir anneydi, ancak aynı zamanda çocuklarını ve vatanını korumak adına her şeyi göze alabilecek son derece güçlü ve cesur da bir askerdi.¹¹² Geleneksel aile kavramında anneler çocuklarının sorumluluklarını üstlenirlerken erkekler oğullarıyla beraber ailenin güvelliğini sağlamak ile yükümlüydüler. Anneler savunma konusunda son seçenektiler ve savaşmalarına ancak ailenin reisleri olmadığında ya da güçten düştüklerinde mümkündü. Bu geleneksel açıklama ile kadın askerler kavramı meşrulaştırılmıştı. Kadın askerler son umuttu ve ülkenin onlara ihtiyacı vardı. Kara Fatma, cesaretli ve vefakârdı; böyle bir kadının Türk topraklarında yaşıyor olmasının ne kadar gurur verici olduğunun altı çiziliyordu. Böylesine cesur annelerin olduğu bir vatani yüceltmemek olmazdı.¹¹³

Kara Fatma, vatanın bir neferiydi. Maskülen ulus ile ulusun kadınları arasında resmi olmayan bir anlaşma vardı: kadınlar yurtsever duygular ile hareket ettikleri ve ülkelerine erkekler gibi hizmet ettikleri sürece vatanın bir üyesi olma hakkına sahip oluyorlardı. Ancak Kara Fatma'yı bir idol ve model olarak gösterme girişimi, savaşmayı reddetmiş erkekler için aynı zamanda bir utanç kaynağıydı. O dönemde yaşayan tüm vatandaşların ortak bir bilinç geliştirip Kurtuluş Savaşı'na katıldıklarını görüşünün aksine belli bir sayıda asker kaçağı da vardı. Aynı durum Rusya ve İngiltere'de görülmekteydi ve orada da kadın asker imajından “erkeklikten yoksun asker kaçaklarını” utandırmak için faydalanılıyordu. Kara Fatma imajıyla, Türk milletinin kadınlarının da erkekler gibi cesurca savaşımaya hazır oldukları mesajı verildi. Diğer yandan kanının son damlasına kadar savaşan kadın asker betimlemeleri ve erkek askerlerin rollerini üstlenmeleri vatanın kadın erkek fark etmeksizin herkese ve her türlü kaynağa ihtiyacı olduğunun, seferberliğin bir işaretiydi. Kadınlar “dahi” savaşmak zorundaydılar, Kara Fatmalar, Türkiye'nin askeri, yurtsever, anaç fakat erkeksi "yeni kadın" figürünün inşasında model oldular:

¹¹¹ Kurnaz, **a.g.e.**, s.56.

¹¹² Kavram itibarıyla annelik, cinsiyet, toplumsal ve siyasal kurumların üstünde kutsal bir anlam taşır.

¹¹³ Kurnaz, **a.g.e.**, s.78.

Bugün milli davamızı mesud bir netice isah etmek üzere bulunan kahramanlara borçlu olduğumuz minnet ve şükranı burada tekrar ederek sevgili karilerimize tebşir ederiz ki İnci'nin daha nefis bir suretde intişar edeceği zaman helil etmiş bulunuyor.¹¹⁴

Çok satan bir kadın dergisi olan İnci de dâhil olmak üzere birçok dergi Türk kadınının Kurtuluş Savaşı süresince ve sonrasında yurtsever duruşunu vurgulamaya çalıştı. İnci Türk kadınına göklere çıkardı, Halide Edip ve Meliha Hanım gibi kadınları işgale karşı duruşlarıyla örnek oluşturmaları sebebiyle, yurtsever kadınların çabaları için birer rehber olarak gösterdi.¹¹⁵ Kurtuluş Savaşı'nın unutulmaz olayları ve kişilikleri okuyuculara kahramanlık öyküleri olarak aktarıldı.¹¹⁶ Erkekler dergi tarafından övülen tek kahramanlar değildiler. Aynı zamanda da Anadolu'nun destekçi anneleri ve Kara Fatmalar ve insanüstü çabaları da haberlere, hikâyelere ve şiirlere konu oldu.¹¹⁷

B.2. I. Dünya Savaşı Sırasında İşgücü ve Osmanlı Kadını

Birinci Dünya Savaşı'nın tüm dünyada özellikle İngiltere'de kadınların iş gücüne katılımını doğrudan etkilediğini biliyoruz. Balkan Savaşları ve Kurtuluş Savaşı da Osmanlı kadının da, yaşamının değişmesinde ve ulusal ekonomiye katkıda bulunmalarının önünün açılmasında sıçrama tahtası görevi görmüştür. Seferberlik döneminde devletin tüm insanlara ve kaynaklara ihtiyacı vardı.

Osmanlı'da on yedinci yüzyıldan başlayarak kadınlar küçük imalathanelerde çalışmaya başlamışlardır. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde tekstil ve gıda işletmelerinde aranılan elemanlar özellikle kadınlar olmuştur.¹¹⁸ Örnek olarak 1897

¹¹⁴ "Karilerimizle Hasb-i Hal," **Yeni İnci**, no: 1, 1 Haziran 1338, s.21.

¹¹⁵ İşgal hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. Nur Bilge Criss, **İstanbul under Allied Occupation**, Boston: Brill, 1999.

¹¹⁶ "Refet Paşa," **İnci** 5, Temmuz 1919, s.10. **İnci**'nin Kurtuluş Savaşı'nın kahraman generalleri arasında en sevdikleri olan Refet Paşa, İsmet Paşa ve Kazım Karabekir'in de olduğu gibi Mustafa Kemal'in büyük boy fotoğrafları basında yer almaya başladı.

¹¹⁷ H.M. "Kahraman Bir Mücahidemiz: Fatma Hanım," **İnci**, Temmuz 1919, s.9. Örnek olarak İzmit çevresinde çatışmalara katılmış Kara Fatma Seher anne olmasının yanı sıra kahraman, naif ve alçakgönüllü kişiliği de ön plana çıkarılmıştır. Fotoğraflarla, iki oğlan annesi olduğu gözler önüne serilmiştir.

¹¹⁸ Cengiz Kirli, "A Profile of the Labor Force in Early Nineteenth-Century İstanbul," **International Labor and Working- Class History** 60 (2001), s.125–140. Bu fabrikalarda çalışan Osmanlı kızları ya gerçekten çok fakir ailelerden geliyorlardı ya da "kısmetlerini bulamamış" bekar kızlardı. Bkz. Donald Quataert, "The Social History of Labor in the Ottoman Empire: 1800–1914," **The Social History of Labor in the Middle East**, Ellis J. Goldberg, ed, Boulder, CO, 1996.

yılında İstanbul kibrit fabrikasında çalışan işçilerin yarısından fazlası (201 işçiden 121 tanesi) kadındı. Büyük şehirlerde yani sanayi bölgelerinde gerçekleştirilen ilk nüfus sayımlarına göre 1913 yılında tekstil çalışanlarından %54'ünü ve 1915 yılında %46'ını kadınlar oluşturuyordu. Benzer bir şekilde gıda sektöründe 1913 yılında %28, 1915 yılında ise %29 oranında kadınlar çalışıyordu.¹¹⁹ Fabrikalarda çalışan kadınların çoğu genç ve bekâr kızlardan oluşuyordu. Fakat bu kızların çoğu gayri-Müslim'di, büyük bölümünü Yahudi ve Ortodoks kızlar oluşturuyordu. 1908'de anayasanın tekrar yürürlüğe girmesiyle birlikte Osmanlı kadınların işe girmesi teşvik edildi. Ancak amaç, kadınları özgürleştirmekten çok fakir kadınların bir gelir kapısı olarak fahişelik yapmalarının önüne geçmekti.

Erkek ve kadınların çalışma yaşamındaki tecrübeleri birbirinden son derece farklıydı. Kadın işçilere eğitimsiz olmaları bahane edilerek son derece basit işler veriliyordu ve iş makinelerini kullanmaları kesinlikle yasaktı. Kadın ve erkek işçiler farklı departmanlarda çalışıyorlardı, böylesi ahlaki açıdan daha uygun görülüyordu. İngiliz işçilerine oldukça benzer bir şekilde, Osmanlı'da da kadın fabrika işçileri erkeklerden daha düşük ücretlerle çalışıyorlardı. Erkeklerin aldıkları ücret kadınların aldıklarının en az iki ya da üç katıydı. Örnek olarak, 1915 yılında erkeklerin kazançları 10 ila 13 kuruş arasında değişiklik gösterirken aynı fabrikada çalışan kadın işçiler 4 ila 6 kuruş arasında kazanıyorlardı.¹²⁰

Kadın ve erkek işçilerin ücretleri arasındaki bu farkın sebebi hem cinsiyet ayrımı hem de kadınların sendikalaşamamalarıydı. Kadınlar karar verme süreçlerine dâhil edilmediklerinden dolayı, sorunları, çıkarları ve istekleri de erkek sendika temsilcileri ve hükümet yetkilileri tarafından göz önünde bulundurulmuyordu. Sendika toplantılarında kadınların isteklerinin üzerinde durulmuyor, sadece işçi sınıfı birlik ve bilincine usulen uygun olması adına yüzeysel bir şekilde gündeme getiriliyordu. Gülhan Balsoy şöyle belirtir, "Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın işçiler oldukça aktifti fakat aynı derecede etkin bir şekilde temsil edilmiyorlardı."¹²¹

¹¹⁹ Gündüz Okçun, *The Ottoman Industry, 1913-1915 Industrial Censuses*, Ankara, Ankara University Press, 1970.

¹²⁰ Gülhan Balsoy, "Gendering Ottoman Labor History: The Cibali Régie Factory in the Early Twentieth Century," *International Review of Social History* (2009), s.68.

¹²¹ Ibid. 80-82. 1904 yılı göz önünde bulundurularak Gülhan Balsoy şöyle yazar, "Cibali fabrikası çalışanları haftalık ücretlerinin kendilerine ödenmediği sebebiyle geniş kapsamlı bir grev başlatmışlardı. Osmanlı Bankası'nın Galata'daki binasında yer alan Tütün Fabrikası'nın yönetimine yürümüşlerdi. 250

İnci'nin editörleri kadınların hem aile hem de toplumsal hayatta başarıya ulaşabilmeleri için yardıma ihtiyaçları olduğu fikrindeydi. Bu sebeple çalışan kadınlara yol göstermek ve yardım etmek istediler.¹²² Daha önce elitist bir tutum sergileyen dergilerin işçi kadınların sorunlarıyla ilgilenmeye başlamaları dikkat çekicidir. Orta ve üst sınıfa mensup kadın okuyucularını da kaybetmek istememelerinden ötürü, her iki hedef kitleyi ilgilendiren makaleleri dengelemeye çalışmışlardır. Savaş öncesinde evlerinde hizmetçileri olan burjuva kadınların ellerinde artık bu olanaklar yoktu. Orta sınıf ve üstü kadınlar işlerini kendileri görmek zorundaydılar. Hatta bazı durumlarda, geleneksel görevlerine ek olarak ev bütçelerine dışarıda bir işte çalışarak katkıda bulunmalıydılar, ancak bu durum evdeki görevlerini aksatmalarına yol açmamalıydı.

Maalesef 1917 yılı sonrasındaki istatistiki verilerin eksikliğinden ötürü Birinci Dünya Savaşı süresince iş gücüne katılan kadın sayısını sağlıklı sayılarla belirlemek mümkün değildir. Buna rağmen, savaş boyunca Osmanlı kadınının yaşam tarzı birçok yönden büyük değişikliklere uğradığı bilinmektedir. Savaşla birlikte kadın işçilerin sayıları artmıştır ve birçok kadın fabrikalarda erkeklerin işlerini üstlenmeye başlamışlardır. Ayrıca savaş dönemi boyunca, sınırlı sayıda kadın memur olarak çalışmaya da başladı. Kadınların aktif yeni rolleri, milliyetçi duygularını gösterme imkânı bulmalarına ve toplumsal hayatta daha görünür hale gelmelerine imkân tanıdı. Fakat sadece kendileri için değil aynı zamanda ülkeleri için sarf ettikleri çabalara rağmen erkekler ile ne toplumsal hayatta ne de kanun önünde eşit sayılmıyorlardı.

Enver Paşa ve eşi Naciye Sultan'ın himayesi altında Müslüman Osmanlı Kadınlarının İstihdamı Derneği kuruldu.¹²³ Ahmet Yemin'e göre derneğin iki amacı vardı: "Seferberlik döneminde kadınların yardımlarından faydalanmak ve askerlerin

protestocunun 50 tanesi kadındı. Protestocular en sonunda kısmen de olsa fabrika yönetimine isteklerini kabul ettirmeyi başarmışlardır. Yönetim Paskalya yortusunu kutlayan Rum işçilere ödeme yapmayı kabul etmişler ancak işçi arkadaşlarına destek olmak amacıyla yürüyüşe katılan Yahudi çalışanlara ödeme yapmayı kabul etmemiş hatta onları işten çıkarmışlardır. Polisin yürüttüğü araştırma sonucunda on iki işçi protestonun liderleri olarak belirlenmişlerdir. Bahsi geçen on iki işçi arasında üç de Yahudi kadın işçinin ismi yer alır ve büyük olasılıkla işlerini kaybetmişlerdir, Mari Behar, Ras-el Eskinazi, ve Bin Behar." Gülhan Balsoy, **a.g.e.**, s.45.

¹²² "Karie ve Karilerimize," **İnci**, 1 Şubat 1919, s.2.

¹²³ Derneğin 357 üyesi vardı ve bu üyelerden 78'i kadındı. Üyelerin neredeyse tamamı orta ve üst sınıftandı. Yavuz Karakışla, **a.g.e.**, s.55.

geride bıraktıkları ailelerini geçimlerini sağlamalarına olanak sağlamak."¹²⁴ İlk iki ayda, 11.000'den fazla Müslüman kadın derneğe başvurdu.¹²⁵ Orduda ve sivil tüketimde kullanılmak üzere tekstil imalatında 14.000 kadını işe alma hedefine rağmen 9.000 kadar kadın, ücretli olarak bu sektörde çalışmaya başladı. Bu kadınların büyük bölümü parça başı çalışıp ücret almaktaydılar. Ekonomik sorunlar nedeniyle dernek, 1923 yılında kapatıldı.¹²⁶

1917 yılında, Kadın Birinci İşçi Taburu Enver Paşa tarafından İstanbul'un fakir Müslüman kadınlarına iş olanağı sağlamak amacıyla kurulmuştu. Müslüman kadınlardan oluşan bir tabur fikri gayri Müslim kadınların yer aldığı fakat silahsız bir taburun kurulmasından sonra ortaya çıkmıştır. Dernek, hedefini “kadınlarımızın kendi geçimlerini namuslarıyla sağladıkları, aynı zamanda ülkemizin de ekonomik refahına katkıda bulundukları bir zemin hazırlamak” olarak açıkladı.¹²⁷ Erkekler tarafından yönetilmekte olan dernek, kadın taburunu, yaşları on sekiz ile kırk arasında değişen gönüllü kadınlardan oluşturmuştu. Gönüllüler, gazete ve dergilere verilen ilanlarla bulunmuştu. Aranılan özellikler arasında öncelikle, Osmanlı vatandaşı olmak zorunluluğu vardı. Ayrıca aşlarının tam olması, hastalık taşımamaları ve çocuk sahibi olmamaları da aranılan şartlar arasındaydı.¹²⁸ Taburda yer alan kadınların, ailelerinden olmayan erkekler ile iletişim kurmaları yasaktı. Sadece yaşları büyük erkek askerler, kadınları sözlü ve fiziksel saldırılara karşı “koruma” görevini üstlenmişlerdi. Ayrıca “erkek memurlar, hiçbir zaman bir kadın kâtip, subay ya da işçi ile aynı odada yalnız kalmamalıydılar.”¹²⁹

Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler'in gerçekleştirdikleri gibi geniş kapsamlı resmi bir propagandanın varlığından söz edilemese de, Avrupalı kadınların erkeklerin işlerini yapması ve savaş süresince onların yerlerini başarıyla doldurmaları, kadın araba yarışçılarından İngiliz kadın çiftçilere, fotoğraflarda traktörün kullanan kadınlara kadar tüm haberler

¹²⁴ A.e., s.51-52.

¹²⁵ A.e., s.81.

¹²⁶ A.e., s.74.

¹²⁷ Karakışla, a.g.e., s.102. Birliğin bir yıldan da kısa tarihinde kadınlar çoğunlukla dikiş ve iplik eğirme görevlerini üstlendiler.

¹²⁸ A.e., s.104.

¹²⁹ A.e., s.127.

Türk kadınlarına çalışmaları konusunda ilham verdi.¹³⁰ Dönemin dergi ve gazeteleri, kadın kâtiplerden, ebelerden ve kadınların tıp fakültelerine kabulünden ve bu yeniliğin kırsal kesimdeki kadın hastalara sağlayacağı yarardan bahsederek, Türk kadının gelişimine dikkat çekti.¹³¹ Değişimin savaş döneminde görülen sıkıntı ve ihtiyaçlardan kaynaklandığına inanılıyor; kadınların dernekler kurması ya da kamu hizmetinde çalışması geçici bir süre için olağan karşılanıyordu.¹³²

Otoriteler, savaşın başında, kadınları iş gücünde yer almaları konusunda teşvik ederlerken savaşın sonunda onları oldukça zor bir durumla baş başa bırakacaklardı. Fransa, İngiltere ve Almanya'da görüldüğü üzere her türlü kurumda çalışmış eğitilmiş kadınlar yerlerini savaştan dönen erkeklere devretmek zorunda kaldılar. Sonuç olarak kadınlar, katkılarından ve vatanseverliklerinden dolayı takdir ve tebrik edildiler fakat ulusal ekonomideki rollerini bırakmak zorunda kaldılar.¹³³ *İnci* dergisi, Osmanlı'da bu sürecin ilk olarak Kadıköy Lisesi'nde kadınlar ile erkeklerin bir arada çalışamayacakları ileri sürülerek kadınların işten çıkartılmasıyla başlatıldığını belirtir. Aynı tavır, kadınların Posta Servisi'nden daha sonra da Tarım Bankası'ndan çıkarılmaları ile devam etti. Kadınların savaş boyunca görevlerini yerine getirebilmek için dişlerini tırnaklarına takıp çalışmaları görmezden geliniyor; cinsiyet ayrımı her alanda devam ediyordu.

Hayata atılan kadınlarımız birçok resmi dairelere, bankalara memure olmuşdu. Bu suretle mektebden çıkubda hayatını kazanmak mecburiyetinde kalan yüzlerce genç kızımızın, haysiyet ve şerefleriyle mütenasib bir kazanç vasıtası elde etmişlerdi. Hala maliye nezareti, az zamanda kadınlarımızın gösterdiği intizam ve devamdan fevkalade memnun kaldığını ilan etmişti. Binaenaleyh kadınlarımızın az zamanda kendilerini hayatın bu yeni zerureline de uydurmuşlardı. Fakat terhis başlayınca, işlerinde hiçbir tekasülleri görülmeyen ve akşam ailesinin gıdasını alacağı maaşla temin edecek olan birçok memurelere yol verildi.¹³⁴

¹³⁰ "Avrupa'da: Çiftçi Kadınlar," *İnci*, Kasım 1919, s.9.

¹³¹ "Kadın Doktorlarımız," *İnci*, Eylül 1919, s.16.

¹³² "Hayatta Kadın," *İnci*, Şubat 1919, s.9.

¹³³ Evvela Kadıköy Sultaniyesi, erkeklerle kadınların bir yerde çalışamayacağı vesilesiyle mektebde bulunan kadınlara yol verdi. Bir müddet sonra posta nezareti de ona emsal etdi. Son zamanda da Ziraat bankasındaki memurelere yol verildiğini öğreniyoruz. Hala bankada memurelerin işten el çektilermelerini icap eden sebep gayet garibdir. Bu sebebi burada sütunlarımıza geçirmek istemeyiz. Fakat kadınlarımızın böyle manalı manasız sebeblerle haklarının gasb edilmesini doğru göremeyiz. Kadınlarımız, genç kızlarımız şimdiye kadar girdikleri işlerde daima muvaffak olmuşlardır. Bu başlanan işi idame etmek hepimizin borcudur "Kadınlık Sunu: Memurelerimiz," *İnci*, Mart 1919, s.2.

¹³⁴ "Kadınlık Şunu: Memurelerimiz," *İnci*, no:2, Mart 1919, s.2.

Kadınlar için yaratılan imaj “Asri Kadın” olarak tanımlanıyordu. Değişimi sıradanlaştırmak, bir anlamda normalleştirmek adına “asrileşmek” kavramı ortaya atıldı ve Batı'ya benzemek anlamında kullanıldı.

Ancak bu vukuf iledir ki; kadın kendinin ve çoluk çocuğu dahi dahil olduğu halde bütün ailesi efradının hususiyet-i ahvaline binaen erkeklerden fazla daha bir çok sıhhi malumat sahibi olması iktiza eder. Çocuk beslemesi, gebelik hıfzı'sıhhası vesaire gibi. Bugün İngiliz, Amerikan, Alman kadınları vucudlarını fenni ve sıhhi bir surette terbiye ede ede bu hale gelmişlerdir. Cılız, çelimsiz, mariz valideler millete sağlam, kuvva vucudlu evlad yetiştiremezler.¹³⁵

Değişimin gerektiği görüşünde olanlar da dâhil olmak üzere herkes değişimin boyutlarını sorguladı. Dergiler, modern kadını yaratırlarken bile aşırı taleplerin önüne geçmeye çalıştılar. Aşırı Batılı görünenler hükümet ve entelektüeller tarafından oldukça sert bir şekilde eleştirildiler. Bu tartışmanın Cumhuriyet döneminde farklı boyutlarla devam ettiğini göreceğiz.

Batılılaşma meselesi, oldukça karmaşık bir hal almıştı. Ancak Türk feministler birçok Avrupa ülkesinin kadınlarına seçme ve seçilme hakkını 1918 yılından sonra vermelerinden ötürü savaş ortamının kadınların siyasal haklar elde etmelerine önemli katkılarda bulunabileceğinin farkındaydılar.¹³⁶ 1923 yılında, *Süs*'te yer alan, Madam Pankhurst ve kızı Christable Pankhurst'un fotoğraflarının bulunduğu makale, bu iki kadını, İngiliz kadın hareketinin kahramanları olarak göstermiş ve kadınların oy hakkını savunanlara karşı uygulanan şiddet ve hapis cezalarını kınamıştır.¹³⁷ Emmeline ve Christable Pankhurst, *Süs*'ün belirttiği üzere, oy hakkı ve kadınların parlamentoda yer almaları konusunda üstün başarı göstermişlerdir. Ayrıca daha önceleri onlara hapis cezasını layık gören hükümetin affını milliyetçi çabaları ve savaş zamanında ülkelerine yaptıkları katkılar sayesinde kazanmışlardır: “İşte bu resmini görmüş olduğunuz iki kadın, bu tarz ile çok defâ habse girmiş, ve nihâyet açlık grevine teşebbüs ederek tehlîs-i nefse muvaffak olmuş kahraman kadınlardır.”¹³⁸ Derginin editörleri arasındaki genel kanı, “Harbi-

¹³⁵ Mehmed Arif, “Asri Kadınlık,” *İnci*, no:6, 1 Temmuz 1335, s.8.

¹³⁶ “Avrupa’da Kadınların Hukuku,” *İnci*, Ocak, 1917, s.8.

¹³⁷ *Süs*, 1923-1924 yılları arasında yayınlanmış bir kadın dergisidir. Kadınlar ‘Aleminde İki Kahraman,” *Süs*, Temmuz 1917, s.14.

¹³⁸ “Kadınlar ‘Aleminde İki Kahraman,” *Süs*, Haziran, 1917, s.14.

‘umûminin en çok kadınlara fâ’idesi” dokunduğu yönündedir.¹³⁹ Bizzat ‘aleyhdârlarının böyle tebdîl etmesinin sebebi ise, harb esnâsında İngiliz kadınlarının vatan için gösterdikleri ferâgat ve fedâkarlık, îfâ etdikleri nihâyetsiz hizmetleridir.¹⁴⁰

Dergi, savaş karşıtı feminist lider Sylvia Pankhurst'den ise hiç söz etmemiştir. Bunun sebebi ise savaş karşıtlığının vatanseverliğe ters bir tutum olduğuna inanılmasıydı. Yabancı kadınlar hakkındaki haberler, sadece kadınları bilgilendirmek amacıyla yazılmamıştı, aynı zamanda okuyucuların Batılı kadınlardan feyz alarak değişim konusunda heveslerinin artması da hedefleniyordu. Yabancı kadınların sadece siyasi ve toplumsal kurumlarda elde ettikleri başarılar değil aynı zamanda ticaret, el sanatları, sosyal hizmet, spor ve edebiyat gibi diğer konularda başarılarına, üstlendikleri yeni rollere de değiniliyordu.¹⁴¹

Kadınların gerek duyulduğu takdirde milli mücadelenin bir parçası haline gelebilecekleri ancak bunun haricinde kadınların yerinin evleri olduğu konusunda hem Batılı hem de Doğulu aydınlar hemfikirlerdi.¹⁴² Örneğin, Müslüman Osmanlı Kadınlarının İstihdamı Derneği'ni yöneten kadın ve erkekler kadınların iş gücüne dâhil edilmelerini geçici bir çözüm olarak gördüler. Kuruluşundan bir sene sonrasında dernek savaş sonunda dul kalan kadınları tekrar evlendirmek amacıyla bir kampanya başlattı. Bunun sebebi ise kadınlara iş verilmesinin kalıcı bir çözüm olarak algılanmaması sadece Müslüman Osmanlı kadınlarının ahlaklarını korumak adına bir araç olarak algılanmasıydı. Kadınların çalışması halen oldukça tartışmalı bir konu iken, toplum kadınlara evlenip ekonomik yükümlülükleri üstlenmiş bir kocanın başını çektiği bir aile kurmalarını teşvik etti.

Türk kadınının iş gücüne katılmasının kadınlara fazladan yük getirdiğini ve toplumsal hiyerarşiyi bozduğuna inanılıyordu. 1920 yılında, *İnci* dergisi “Zavallı

¹³⁹ “Kadınlık ‘Âlemi,” *Süs*, no.1, 16 Haziran 1921 s.5.

¹⁴⁰ “Kadınlar Âleminde İki Kahraman,” *Süs*, no.12, 1 Eylül 1921, s.14.

¹⁴¹ “Kadınlık Alemi: Kadın Futbol Takımı,” *Süs*, Kasım, 1921, s.15 ve “Kadınlık Alemi: Kadın Polisler Lav Mı Oluyor?” *Süs*, Aralık 1921, s.11.

¹⁴² Aile kanuna göre erkekler ailenin temeliydiler ve ailenin geçimini sağlamakla yükümlüydüler. Kanuna göre, kadın erkeğin soyadını almak zorundaydı ve bu da erkeğin kadın üzerindeki egemenliğinin güçlü bir simgesiydi.

Kadınlarımız” başlığı altında yayımladığı bir makaleyle savaşın toplumsal ve cinsiyet uyumu bozduğunu ve hiyerarşiyi alt üst ettiğini iddia etti:

Harbin elim netayicinden biçare kadınlarımızda hasaçın oldular. Mukaddima bunlar güzel güzel evlerinde oturuyor, kadın kadıncık kendi yuvalarında çalışırken şimdi kayd-ı muasiyetle kimi iklamında, tüccar yazıhane ve mağazalarında, kimi de fabrikalarda, darü's-sanailerde sokak süpürücülükde hayat çürütüyor. Resmimiz, işte sokak süpürmekle hayat yıpratın iki bi-çare kadınıımızı göstermekdedir.¹⁴³

Yazarın cinsiyetini bilmesek de makale boyunca, bazı mesleklerin kadınlara diğer mesleklere nazaran daha uygun olduğundan söz edildiğini görüyoruz. Öğretmenlik, hemşirelik ve çiftçilik gibi mesleklerin, fabrika işçiliği ya da kâtiplikten kadınlara çok daha uygun olduğu görüş hâkimdi. Bu meslekler kadınların geleneksel rollerine uygun oldukları için kabul görülmüşlerdir. Burada geleneğin önemi halen belirgin ve hâkim olduğunu görebiliriz. Örnek olarak kâtiplik mesleği, kadın ve erkeğin aynı ortamda beraber çalışmasını gerektirdiğinden ötürü uygunsuz bulunmuştur. Kadınların çalışmasının en tehlikeli sonucu olarak algılanan ise kadınların yeni amaçlar peşinde koşarken ev kadını ve anne olarak görevlerini ihmal edeceklerine olan inancıydı. Önce anne ve ev hanımları olarak algılanan kadınların geleneksel görevlerini bırakmalarının toplumsal huzura bir tehdit oluşturacağına inanılmıştı.

B.3. Milli Mücadele Döneminde Kadın Dernekleri

Milli Mücadele döneminde kurulan kadın cemiyetlerinin öncelikli amacı vatanın kurtuluşu için çarpışan erkeklerin yanında yer alıp onlara her türlü desteği vermektir. Bu amaçla çeşitli cemiyetler kurulmuştur. Kadın cemiyetlerinin, savaş süresince faaliyet gösterdikleri alan cinsiyetleri ile doğrudan bağlantılı özelliklerini kullanabilecekleri üzerine yoğunlaşmıştı. Bu faaliyetlerden bazıları, askerlere yiyecek sağlaması, giyim kuşam eksikliklerinin tamamlanması ve ordunun sağlık hizmetlerine destek vermektir. Farklı faaliyet alanları olsa da, derneklerin hemen hemen hepsi milli mücadeleyi destekler bir tutum benimsemiştir. Bu derneklerden öne çıkan ve hakkında bilgi edinebileceğimiz bir kaç İstanbul'da kurulan Asri

¹⁴³ “Zavallı Kadınlarımız,” **İnci**, Haziran 1920, s.8.

Kadınlar Cemiyeti¹⁴⁴ ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi ile merkezi Anadolu'da bulunan Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi ve Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'dir.

Kuruluş tarihi tam olarak bilinmeyen Asri Kadınlar Derneği, kadınların beden, fikren eğitilmesine çalışmak ve toplumsal seviyesini yükseltmek amacıyla kurulmuştur. Asri Kadınlar Derneği, ülkenin işgali karşısında, yapılan protesto mitinglerinde aktif görev almıştır. İstanbul'da ilk miting 19 Mart 1919'da İnas Darülfünunu öğrencileriyle Asri Kadınlar Cemiyeti üyeleri tarafından düzenlenmiş ve işgal kuvvetleri protesto edilmiştir

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'daki 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya verdiği emir doğrultusunda Kastamonu'ya gönderilen Miralay Osman Bey'in Kastamonu'ya gelişini müteakip burada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere, bir süre sonra aynı şehirde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kadınlar Şubesi de açarak 10 Aralık 1919 tarihinde bir miting organize etmiş, üç binden fazla hanımı, Darülmuallimat bahçesinde toplamayı başarmıştır. İşgallerin, haksızlıkların protesto edildiği, Anadolu'nun parçalanmasına asla izin verilmeyeceği belirtilen miting sonunda padişaha, sadrazama, ABD ve Fransa cumhurbaşkanlarının eşlerine, İngiltere ve İtalya kraliçelerine ve Hindistan İmparatoriçesine telgraflar çekilmiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kadınlar Şubesi'nin Ekim 1919 tarihinde kurulmuş olduğunu tahmin edilmektedir. Kadınların aktif görev aldığı bu dernek ve merkezlerin en önemlilerinden ikisi Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi ve Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'dir.

B.3.1. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi

Hilal-i Ahmer Cemiyeti öncesinde bir erkek cemiyeti olarak hizmet vermeye başlamıştır. 20 Mart 1912'de ise kadınlar kolu, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti Merkeziyesi faaliyete geçmiştir.¹⁴⁵ Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi, Balkan Harbi'de orduya destek olmak amacı ile Doktor Besim Ömer Paşa tarafından kurulmuştur. Cemiyetin başkanlığını prenses

¹⁴⁴ Mustafa Eski, Kastamonu'da Yapılan İlk Kadın Mitingi", Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1996, s. 654.

¹⁴⁵ Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, **Hilâl-i Ahmer'den Kızılay'a**, Ankara 2002 s.54, 149, 154, 157-159, 167

Nimet Muhtar Hanım, sekreterliğini ise Fatma Aliye Hanım yapmıştır.

Balkan göçmenlerine yardım eden cemiyet, kimsesiz ve yoksul kadınları çalıştırarak onların eğitimiyle de ilgilenmiştir. Hanımlar Darüssınası açan cemiyetin üye hanımları evleri dolaşarak Hilal-i Ahmer adına para ve eşya toplayarak hastanelerde yaralı askerlere ve hastalara bakmışlardır. 1913'te açılan hastabakıcılık kurslarına katılan kadınları vatanın çeşitli hastanelerinde çalışmaya yönlendirmiştir. Bu dönem içinde kurulan cemiyetler içerisinde en uzun ömürlü cemiyet olup hizmetleriyle binlerce muhtaç ve kimsesizlere yardımda bulunmuştur. Hilal-i Cemiyeti savaş yıllarında bir bakıma devletin bir tür sosyal yardım kurumu gibi çalışmıştır. Yoksullara afetzedelere yardım, salgın hastalıklarla mücadele ve halkın sağlığı için mücadele vermiştir. Merkezin o dönemki işlevine dair *Türk Kadını* dergisinde çıkan ve büyük takdir toplayan yazı oldukça dikkate değerdir:

Memleketimizin en hayırkâr ve müşfik bir müessesesi olan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin son günlerde ne büyük yaraları sarmakla meşgul olduğunu herkes bilir. Her gün 25.000 nüfûsa meccanen sıcak yemek dağıtan bu hilâlin nurundan ziyadâr olmayan kim var? En şık en kibar hanımlara hilâl-i ahmer müzeyyenâtı daha bedî' daha şuh bir müstesnalık vermiyor mu? Sultan Mahmud Türbesi karşısındaki merkezin önünden, yahud Bab-ı alî caddesinde halk kütüphanesi civarından geçerken mektep çocuklarının en kıymetli bir yâdigâr olarak kucaklarında taşıdıkları hilâl-i ahmer defterlerini şüphesiz görüyorsunuz. Sokak da 5 kuruşa satılan bir defteri 1 kuruşa vermek sûretiyle mektepli yavrularımıza en büyük hizmeti yapan bu cemiyeti hangi Türk çocuğu kalbinde yaşatmaz. Fakat ey Türk kadını! Bugün bütün aş evlerini Fatih harîkzedelerine tahsis eden, akşamlara kadar binlerce zavallının midelerini ısıtan bu şefkat yuvasını boş bırakacak mısın? Büyüklüğünü gösterecek zaman geldi. Hilâl-i ahmere verilecek îâne milletin harim-i ruhuna bir tuhfe-i teslîl demektir.¹⁴⁶

Hanımlar Merkezi de cemiyete gelir sağlama girişimlerine başlayınca, çeşitli yerlerdeki Hanımlar Merkezleri'nden bağışlar gelmeye başlamıştır. Derken üyeleri, giyango biletleri ve düşük bir bedel karşılığında rozetler ve çiçekler satmışlardır. Sergiler ve müsamereler düzenlediler. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi'ne bağlı çalışan yan kuruluşlar da oluşturulmuştur. Örneğin, Balkan Savaşları'nın yol açtığı çoğu kadın ve çocuktan oluşan göçmenler sorununa köklü çözüm getirmek için kurdurulan Daru's-sınaa yani Sanat Evi, orduya özellikle kışlık giyim

¹⁴⁶ "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ", *Türk Kadını*, no.2, 6 Haziran 1918, s. 30.

hazırlanmasında büyük katkı da bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesi'nde, Kudüs'te hatta çöllerde bile Hilal-i Ahmer'e bağlı çalışan Türk kadını görmek mümkündür. Dönemin zor koşullarına ve sıkı denetimlerine rağmen merkez görev bildiği sosyal sorumluluklarını yerine getirmiştir. Cemiyet, daha sonra, Kurtuluş Savaşı'na yönelttiği etkinliklerini, gitgide artan düşman engellemesi ile karşılaşmadan sürdürebilmek için merkezini büyük ölçüde Anadolu'ya nakletmiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi, bu yıllarda da Anadolu illerinde gönüllü hastabakıcılık, bağış toplama, ek gelir sağlamak için müsamere, konser, sergi, piyangolar düzenlemek gibi etkinliklerini sürdürmüştür. İzmir'de Yunan zulmü ile karşılaşanlara yardım için merkez üyesi 6 hanımın önderliğinde İstanbul'da İzmir Mazlumin-i Eytam ve Evamiline Muavenet Heyeti adlı bir komite kurulmuştur. Saltanatın kaldırılmasından iki gün sonra, kuruluşundan beri Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti olarak anılan kurum, adını "Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti" olarak değiştirmiştir.

B.3.2. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Türk kadınlarının Milli Mücadele'ye büyük kararlılıkla katılımını gösteren en önemli olay, merkezi Sivas'ta olmak üzere Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kuruluşudur. Düşman işgallerini büyük bir hassasiyet ve dikkatle izleyerek İtilaf Devletleri ve İstanbul Hükümeti'ne karşı zaman zaman protestolar yayımlayan, orduya para ve mal yardımı kampanyaları düzenleyen, Milli Mücadele için Anadolu'ya geçenlere kutlama mesajları gönderen cemiyet, Kurtuluş Savaşı boyunca Türk ulusunun iftihar edeceği ve Türk kadınının örnek alması gereken büyük hizmetlerde bulunmuştur. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, hizmetleri esnasında daimi surette Heyet-i Temsiliye ve Ankara Hükümeti ile ilişkilerini sürdürmüş, Mustafa Kemal'in büyük takdirini kazanmıştır.¹⁴⁷

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi gibi hareket eden Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, kadınların Milli Mücadele konusunda aydınlatılmasına çalışmıştır. 28 Kasım 1919'da düzenlenen toplantıda Melek Reşit Hanım'ın şu sözleri, cemiyetin kararlılığını göstermek açısından

¹⁴⁷ Bekir Sıtkı Baykal, **Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları., Ankara 1996, s.1.

anlamlıdır: “Bugün buraya toplanmaktaki maksadımız, memleketimiz hakkında biraz görüşmek, dertleşmek, ağlaşmak, Cenab-ı Hakka yalvarmak, lazım gelirse vatanın müdafaası için hatta ölüme bile katlanmaktır.” Darüleytam Müdiresi Makbule Hanım ise “bugün için en mühim düşüncelerimiz vatan kaygısı; en büyük vazifemiz istiklalimizi muhafaza etmek, vatanımızı kurtarmak, düşman eline teslim etmemektir. Bir tek Türk Müslüman kalıncaya kadar müdafaa etmek” diyerek cemiyetin gayesini net bir şekilde açıklamıştır.¹⁴⁸

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti’nin kurucuları arasında Melek Reşit Hanım, Samiye Hanım, Şefika Kemal Hanım ve Emine Hanım bulunmaktadır. Cemiyetin amacı çerçevesinde 12 Aralık 1919’da Mustafa Kemal’e yazdığı mektupta; “Maksadımız müdafaa-i vatandır. Biz hemşirelerinizde siz muhterem kardeşlerimizle beraber olacağız yahut beraber yaşamak hakkını kazanacağız ve bu günden itibaren cemiyetimiz muhterem kardeşlerimizin vatani her emirlerini ifaya bir dakika tereddüt etmeyerek hazır olduğumuzu arz ile bizleri vazîfemizde teşci’ ederek manevi müzaheretlerinize daimen intizâr, eyler na-mütenahi hürmetlerimizin kabulünü istirham eyleriz” cümlesiyle yurdumuza ve milletimize karşı yapılan haksızlıklar karşısında Mustafa Kemal’in yanında olduğunu bildirmektedir.¹⁴⁹

Yine bu amaç doğrultusunda faaliyet gösteren cemiyetlerden biride büyük harp’ten sonra Nakiye Hanım tarafından kurulmuş olan Şehit Ailelerine Yardım Birliğidir. Şehit ailelerine maaş bağlanması, yetimlerinin okullara yerleştirilmesi gibi işler gören cemiyet İstiklal Harbi sonrasında dağılmıştır.¹⁵⁰ Kadınlara yönelik kurulan başka dernekler de vardır. Bunların başında, Donanma Cemiyeti Hanımlar Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyetleri gelir. Her iki cemiyet de Balkan Savaşı sonrası 1912’de kurulmuştur. Donanma Cemiyeti Sultan Reşat’ın desteğiyle kurulmuş ve kısa sürede sivil bir harekete dönüşmüştür. Nezihe Muhiddin’in öncülük ettiği kadınlar şubesi kadınlar arasında büyük bir destek görmüş ve Osmanlı hanedan kadınlarının sivil bir harekete katıldığı bir dernek olmuştur. Bir yıl faaliyet gösteren bu cemiyet Türk donanmasının ihtiyaç duyduğu nakdi yardımı sağlamak amacına hizmet etmiştir. Müdafa-i Milliye Cemiyeti ise

¹⁴⁸ A.e. s.1- 3.

¹⁴⁹ A.e., s.41-42.

¹⁵⁰ Kaplan, a.g.e., s.42-43.

orduya maddi destek verebilmek için Dârülfünûn Konferans salonunda 1912 yılında toplantılar düzenlemiştir. Toplantıya dönemin güçlü ve aydın kadınlarından Fatma Aliye, Fehime Nüzhet, Nakiye, Halide Edip, Nigar bint Osman, Nimet Hanım, İhsan Raif, Gülsüm Kemalova, Nezihe Muhlis Hanımlar katılmıştır ve konferansta yaptıkları milli duyguları öne çıkaran nutuk sonrası, salondaki kadınlar, kürk, mücevher, para gibi değerli eşyaları ordu için bağışlamışlardır.¹⁵¹

B.4. Halide Edip Adıvar ve Savaş Edebiyatı'nda Kadın

Dönemin edebiyatı, Osmanlı/Türk kadını Kurtuluş Savaşı'nın olmazsa olmaz destekçileri olarak tasvir eden birçok romanın ortaya çıkmasına tanık oldu. Bu romanlar, Türk kadının değişen rollerini ve beraberinde toplumda değişen konumlarını da gözler önüne serdi. Savaş edebiyatının hemen hemen tüm romanlarında, kadınlar birer ulusal kahraman olarak resmedildiler. Halide Edip Adıvar, kadınların savaştaki rolünü ön plana çıkarak birçok romana imza atmıştır. Halide Edip, Türk kadınının ulusal bağımsızlığa giden yolda ne kadar çok gerekli olduğunun anlaşılmasını istedi.

Kadınlar, özlerinde milliyetçilerdir. Ulus ve vatanları için verdikleri mücadele kadın hakları mücadelesinden çok daha önemli ve kutsaldır. Eğer bir kadın, kadın hakları mücadelesini birinci plana koyarsa, bu mili mücadelemiz için daha güçlü savaşçılar yetiştirme olanaklarını artırmak içindir. Kadınlar sizlerin anavatan için giriştiğiniz zorlu mücadelede yanınızda yer alacak en vefakâr dostlarınızdır. Onlar, sizin yoldaşlarınızdır.¹⁵²

Halide Edip, fedakâr ve milliyetçi olarak algılan Anadolu kadını ön plana çıkarmak istediğinden, İstanbul'un Pera ve Şişli gibi kozmopolit ve modern semtlerinde yaşayan kadınlardan bahsederken küçümseyici ve iğneleyici bir üslup benimser. "Rodoslular" adı verilen bu kadınları "alafranga" olarak adlandırdı. Halide Edip'e göre bu kadınların İttihatçılara karşı olan nefretleri, müttefik güçler ile birlik olmalarını sağlamış ve vatana ihanet etmelerine neden olmuştur. *Ateşten Gömlek* adlı eserinde Halide Edip, Anadolu kadının ve Türk milliyetçiliğinin simgesi olarak tasvir ettiği kadın karakter Ayşe üzerinden bir karşılaştırma yapar. 1923 yılında yayınlanmış romanında, Halide Edip Ayşe'yi İstanbul'daki işgalci kuvvetlerden arka

¹⁵¹ Çakır, **a.g.e.**, s.152.

¹⁵² Halide Edip Adıvar, **The Turkish Ordeal**, Connecticut, Hyperion Press, 1981, s.61.

bularak Türker'e karşı bir tavır takınmış Hristiyan kadınlar ile karşılaştırmıştır. Azınlıklardan ve gayri-Müslim kadınlar bundan böyle yeni Türk ulusunun parçası olarak görülmemeye başlandı. Gerçek Türk kadını, yalnızca "Anadolu kadını ya da Anadolu'nun Anası" olarak kurgulandı. Dayanıklı ve şerefli Türk kadınıni temsil eden, Halide Edip'in ilham aldığı Ayşe, Halide Edip'in *The Turkish Ordeal* adlı eserinde yarattığı milliyetçi ikonografinin temsilcisiydi. Halide Edip'in *The Turkish Ordeal* eseri otobiyografi niteliğindedir. Her iki kitap incelendiğinde, Halide Edip'in *Ateşten Gömlek*' in Ayşe'sini kendinden yola çıkarak kurguladığı görülür.

1919 yılının Haziran ayında, Halide Edip, müttefik güçlerin işgalini protesto etmek amacıyla binlerce insanın katıldığı ünlü Sultanahmet Mitinginde konuşmacı olarak yer almıştır. Edip, Sultanahmet Mitingi esnasında "karalar içindeki, solgun benizli, üzgün bakışlı, omuzları düşmüş Türkiye'yi" kurtarmanın kadınların ilk hedefi olması gerektiğini şu cümlelerle belirtmiştir:¹⁵³ "Alçakgönüllü bir fikir kimi zaman büyük bir idealin ve ulu bir devletin vücut buluşu, canlanması haline gelebilir. Bu Halide, eskisine göre çok daha canlı ve Türklerin mesajını ki bu mesaj gelecek yılların beraberinde getireceği trajediyi önceden haber veren kişi olmaktan son derece heyecan duyuyor."

Bu konuşmasında Halide Edip, "ironik bir biçimde kendisini ulusun kadın önderi olarak görmüştür."¹⁵⁴ Edip, Sultanahmet konuşması sırasında, Halide Edip kurgulamış olduğu Ayşe karakterini yeni milliyetçi kadınlığın ikonluğuna yüklediği gibi, kendisini de bununla bağdaştırmıştır. Ayşe, sadece bir yoldaş değil aynı zamanda erkeklere "zorlu vatan kurtarma görevinde" yardım eden, ve kitleleri bu amaç uğrunda harekete geçiren "melek" benzeri bir figürdür. Bu anlamda, Halide Edip Türk kadınlarına, ülkelerine karşı sahip olduklarına inandıkları sorumluluğu aklından çıkarmamalarını ve milli davanın tek gerçek olduğunu her daim hatırlamalarını bir rol model olarak anlatmaya çalışmıştır.

Halide Edip, hem feminist hem de milliyetçi ideallerin mücadelesini vermiştir. Edip'e göre savaş, gücü sürekli elde etme isteği, maskülenliğin bir ürünüydü. Halide Edip, için egemen olma isteği ya da "güç istemi" özünde maskülen

¹⁵³ a.e., s.134-135.

¹⁵⁴ Cornelia A. Tsakiridou, "Nationalist Dilemmas: Halide Edip on Greeks, Greece and the West," *New Perspectives on Turkey* 27 (Fall 2002), s.13.

isteklerdi ve maskülenliğı tanımlıyorlardı. Bu nedenden ötürü, Kurtuluş Savaşı bir an önce kazanılmalı ve geriye Türk ulusunu kadınıyla erkeğıyle yeniden yaratmak üzere girişilecek olan reform hareketlerini uygulamak kalmalıydı. Edip, Sultanahmet Mitinginde yaptığı konuşmayla sadece diğer milletlerden farklı olarak ulusun egemenliğini gözetmenin yanında birlik ve beraberlik içindeki insanlığı hedefleyen milliyetçi ve hümanist yanını ortaya koymuş, savaş bittikten sonra nasıl bir tutum izleyeceğinin sinyallerini vermiştir. Sadece egemenlik üzerinden yoğunlaşan maskülen milliyetçilik anlayışını reddetmiş ve Türk kadının da yeni ulusun bir diğer yarısı olarak yaratılmasının altını çizmiştir.

Halide Edip'in Batılı güçlere karşı tavrı ve milliyetçi kadınlık olgusu "milli kimlik" ve "ideal kadın" konuları üzerinden milliyetçi ve feminist söylemi yeniden oluşturmuş ve hatta bu konuda daha sonra atılacak adımlara ilham kaynağı olmuştur. Ancak Halide Edip'in Birinci Dünya Savaşı sonrası ve Kurtuluş Savaşı boyunca gerçekleşen olayları algılayışı kişisel milliyetçilik anlayışının Mustafa Kemal'inkinden farklı bir şekil almasına sebep olmuştur. Mücadele konusunda hemfikir olmalarına rağmen, milliyetçilik ve ulusun yapılanması konusundaki görüş farklılıkları Edip ve Kemal arasındaki ideolojik ayrım erken Türk Cumhuriyeti döneminde daha da derinleşmiştir. Bu durum, 1924 yılında Halide Edip'in ülkeden sürgün edilmesi ile sonlanmışır.

Halide Edip Adıvar, Türk kadının nasıl ulusun sembolleri haline geldiklerinin iyi bir örneğidir. Romanlardaki yeni, açık görüşlü ve akıllı kadın karakterleri kendilerini ortaya koyarak ve çok çalışarak vatanın selameti için her türlü fedakârlığı göze almışlardır. Bu duruma örnek olarak *Vurun Kahpeye* ve *Yeni Turan* adlı eserlerde kadın kahramanlar cumhuriyetin sınırlarından düşmanları uzaklaştırma görevini başarıyla yerine getirerek ulusal bağımsızlığa giden yolda kilit roller üstlenmişlerdir. Bu nedenle kadınlar milliyetçi ideolojinin yapılandırılmasında önemli aktörler olarak tasvir edilmiş; bu görüşün de topluma nüfus etmesi hedeflenmiştir.

Vurun Kahpeye (1923), Öğretmen Okulu'nda eğitim almış ve Anadolu'da bir köye ilk görev yeri olarak atanan genç, idealist, kadın bir öğretmenin hikâyesidir.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Halide Edip Adıvar, **Vurun Kahpeye**, İstanbul: Can Yayınları, 1998.

Kitap milli mücadelenin son derece başarılı bir anlatımını ve eğitimli bir genç kızın ulusun geri kalmışlığı ve vurdumduymazlığını ortadan kaldırma çabasını anlatır. Kadın kahramanın amacı ülkeyi “medeni uluslar” seviyesine çıkarabilmektir. Kadın kahraman Aliye, cumhuriyetin “aydınlık” geleceğinin temsilcisidir. Köye atanmasıyla beraber hemen yeni rejime ve Türk topraklarına karşı duyduğu sevgiyi dile getirmiştir: “Sevgili köy halkı! Sizler çok kıymetlisiniz! Toprağınız kıymetli! Evleriniz sizin her şeyiniz. Ben de buraya sizin onlara gösterdiğiniz değeri göstermeye geldim. Ben de bu toprakların bir parçası olmak istiyorum. Bir kız kardeşiniz olarak evlerinize girmek istiyorum. Buraya sizleri aydınlatmaya; buraya sizlere bir anne, bir kız kardeş olmaya geldim. Ve Allah şahidimdir ki sizleri kanımın son damlasına kadar koruyacağım!”¹⁵⁶

Görüşlerini dile getirdikten hemen sonra çocuklara okuma yazma öğretmeye başlar; onlardan "küçük yurtseverler" yaratmayı hedefler. Hatta bu bilinci aşılacak amacıyla oldukça az olan maaşıyla bayrak satın alıp, öğrencilerine dağıtır. Öğrencileri milli marşı söylemeyi öğrenirler ve köyün asfaltlanmamış sokaklarında ellerinde öğretmenlerinin onlara aldığı bayraklar ile öğrendikleri marşı söyleyip birer küçük asker edasıyla yürürler.¹⁵⁷ Ancak köyün muhafazakâr halkı, Aliye'yi başını örtmediği için suçlarlar. Aliye'yi, aşırı Batılılaşmış, erkekleri yoldan çıkarıp günaha sokabilecek bir kadın olarak algılarlar. Onların gözünde Aliye, İslami kurallara uymayan bir “şeytan”dır. Köyün önde gelen söz sahiplerinden biri olan Hacı Fettah köy eşrafını etrafında toplar ve onları uyarır:

Şeytan! Başörtüsüz, ahlaksız kadın! Şarkılar söyleyip sokaklarda dolaşmaya dahi cüret edebiliyorlar, İslam'ın ahlaklı adamlarını kışkırtmaya çalışıyorlar! Bu örtüsüz kadınlar lanetlenmişlerdir. Onların kızlarınızı, oğullarınızı eğitmelerine izin vermeyin. Bu kadınlar vatan hainidirler. Eğer ki günün birinde kapınızda elinizdeki her şeyi sizden almaya gelmiş, karınıza tecavüz edecek çocuklarınızı öldürecek bir Yunan askeri görmek istemiyorsanız ya da Allah tarafından cezalandırılmaktan korkuyorsanız, bu şeytan kadınlara canları çıkana kadar taş atın! Aksi takdirde Allah sizi hiçbir zaman affetmeyecektir.¹⁵⁸

¹⁵⁶ a.g.e., s.40.

¹⁵⁷ a.g.e., s.19-20.

¹⁵⁸ A.e., s.23.

Hacı Fettah, muhafazakâr ve geri kalmış Osmanlı geçmişini sembolize eder. Aliye'yi çocukları İslami öğretilerinden uzaklaştıran olarak gösterirken amacının genç kızların ve kadınların ahlakını koruma olduğu izlenimini vererek kendini haklı çıkarmaya çalışır. Hacı Fettah tarafından ayaklandırılan köy ahalisi, Aliye'yi sadece kafası dışarıda kalacak şekilde toprağa gömer ve ölene kadar taşlarlar. Bu, Müslüman ülkelerde "ahlaksız kadınları" öldürürken sıklıkla kullanılan recim adı verilen bir linç yöntemidir.¹⁵⁹ Verilmek istenen mesaj açıktır. Türkiye'nin yeni kadınları vatanlarının ilerlemesi ve modernleşmesi için hayatlarını dahi feda edip şehit düşmeleri bile onları bu idealden vazgeçirmemelidir. Aliye, bir kahraman haline gelir ve milliyetçi söylemde yerini alır.

Adıvar'ın, Yeni Turan eseri, Kaya (gerçek adı Semiye) adlı kadın kahramanın¹⁶⁰ yeniden yapılanan ulusal siyasetin içinde yer almasını konu alan bir romandır. Ayşe Durakbaşı, Halide Edip'in Yeni Turan'ı sadece İttihat ve Terakki partisinin ideolojisini savunmak için yazmadığını, aynı zamanda kadınların eşit vatandaş olarak algılanacakları ve erkekler ile beraber ulusun ve ailelerinin refahı için beraber çalışacakları büyük bir uyum içinde yaşayacakları bir ulusu da gözler önüne sermek istemiştir.¹⁶¹ Yeni Turan ideolojisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından 1910lu yıllarda şekillendirilmişti. Yeni Turan, Türklerinin birlik olmasını öngörüyordu ve kısa zaman içinde aydınlar arasında popüler bir siyasi kurum haline geldi. Roman, parti ve ideolojisini merkeze yerleştirip, gelişen olayları bu pencereden anlatmaktadır.¹⁶²

¹⁵⁹ Romanın filme çekilmiş hali halen zaman zaman özellikle de Cumhuriyet Bayramlarında ulusal ve özel televizyon kanallarında gösterilmektedir.

¹⁶⁰ Gerçek adı olan Semiye yerine genelde erkeklerle verile Kaya ismini kullanmayı tercih etmiştir. Bu isim onun erkeklerle eş gücünü temsil etmektedir.

¹⁶¹ Bkz. Ayşe Durakbaşı, **Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İstanbul, İletişim, 2007.

¹⁶² **Yeni Turan**, Halide Edip tarafından Londra'da sürgünde bulunduğu yıllarda yazıldı. Eser Kaya adını alıp Sivas'ta (o dönem ve halen aşırı muhafazakâr oluşları ile bilinen çok geri kalmış bir Anadolu köyü) vatanın sadece Türkler'e ait olduğunu iddia eden Yeni Turan Partisi için çalışmaya başlayan Semiye'nin hikâyesidir. Kitabın başkahramanı partinin genç entelektüel lideri Oğuz'a aşık olur. Diğer tarafta ise Lütfi Paşa ve Yeni Osmanlılık Partisi imparatorluğun Osmanlılık fikrini benimsemek gerektiğini ve böylelikle tüm etmişiler kucaklayıp onlara eşit davranabileceklerini öne sürdüler. Bu iki lider aynı zamanda açık bir şekilde birbirlerine rakip ve taraftılar. Seçimlerin yaklaşması üzerine Lütfi Paşa gücünü kullanarak Oğuz'u tutuklatır ve okullar açarak ulusun güvenliğini tehdit ettiğini öne sürerek onu hapse sokturur. Daha sonra Paşa Kaya'yı teklifini kabul ederse Oğuz'u serbest bırakıp seçimlerde yer almasına izin vereceğine dair söz vererek kendisi ile evlenmeye ikna eder. Koyu bir yurtsever olan Kaya buna saf bir şekilde inanır ve evlenme teklifini kabul eder. Kitabın sonunda Oğuz hapishanede ölür ve Kaya Lütfi Paşa'dan kaçıp kendini vatanına adar.

Yeni Turan Partisi'nin önem verdiği noktalardan biri kadın konusu ve bu konu üzerine geliştirdikleri stratejiydi. Parti, sıklıkla kadınların toplumsal alanda yer almalarını ve eğitilmelerini teşvik etti ve sadece kadınlara özel "Cuma Okulları"nı açtı.¹⁶³ Romanın kahramanı Kaya ise, bu okullardan birinde öğretmendir. Kaya, yıllarca bilinçsiz ve cahil kalmış kadınları, Yeni Turan Partisi'nin siyasi görüşleri ve ideolojileri hakkında eğitmekle yükümlüdür. Fakat sadece kadın öğrencilere öğretmenlik yapabiliyor oluşu, belirli geleneklerin halen devam ettiğinin göstergesidir. Romanın anlatıcısı Asım Bey, partinin kadınlar ile ilgili aktivitelerinden şöyle bahseder:

Yeni Turan oldukça modern ve yenilikçidir. Kadınların eğitimi konusuna büyük önem verirler. "Türk Kadınları Kurumları"nı kurmuşlardır. Yeni doğmuş bu ulusu daha da ileriye taşımak ve erkeklere yoldaş yetiştirmek adına kadınları da eğitmeyi amaçlamaktadırlar. Yeni Turan sayesinde kadınların giysileri değiştirilmiş ve yalınlaştırılmıştır; eski ve modası geçmiş olanlardan farklıdır. Öncesinde evlerinde süs olan kadınların yerini Yeni Turan'ın ciddi bir eğitimden geçmiş öğretmenler, savaşın başlamasıyla birlikte askerlerimize yardıma koşan hemşireler, kadın koşularında orduya üniforma diken kadınlar almıştır. Tüm bu kadınlar geleneksel Türk el işlerini Yeni Turan'a ekonomik, insani, bilimsel olmak üzere farklı açılardan bağdaştırmaya çalışmaktadırlar.¹⁶⁴

Romanda, tüm bu meziyetler, Kaya karakterinde toplanmıştır. Kaya, inandığı ideolojinin zaferi için sarf ettiği çaba ile partiye kadın katılımını artırmaya çalışmıştır. Kaya son derece sosyaldır. Aynı zamanda onu milliyetçilik projesini başarıya ulaştıran ideal kadın yapan onur ve ahlaka da sahiptir. Milleti için çalışmak adına kadınlığından dahi vazgeçip, erkeklere, yeni ulusun kurulmasında yoldaşlık yapabilirdi. Böylece anneliği ve kadınlığı zarar görmeden "milliyetçi, bir devrimci, erkeklerin erdemli ve çalışkan yardımcısı ve çocukların rol modeli" olabilirdi.¹⁶⁵

Vurun Kahpeye ve *Yeni Turan* romanlarında, kadın karakterler, toplumun farklı kesimlerinden Türk kadınların katkılarını gözler önüne serer. Ziya Gökalp'ten sonra Türklerin kökenlerinin Anadolu'ya dayandığı fikriyle şekillen Türk milliyetçiliği Türk toplumun ilerlemesi için, dikkat ve öncelik Anadolu'ya verilmesi

¹⁶³ Okulların genellikle caminin izniyle kullanılan bir odadan oluşması oldukça enteresandır. Geleneksel bağların hala varlığı hissedilebilir. Camilerin kişilerin eğitim alabildikleri tek mekân olması, verilen eğitimin de İslami temellere dayanmasına sebep oluyordu.

¹⁶⁴ Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan*, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1982, s.17-18.

¹⁶⁵ a.g.e., s.28.

konusunda hem fikirdi. Bu nedenle, Halide Edip'in kadın kahramanları, özellikle Anadolu'nun ilerlemesi ve modernleşmesine katkıda bulunanlardı.¹⁶⁶ Anadolu, kadın erkek, cumhuriyetin saf, adil, vefakâr ve candan insanını temsil ediyordu. Bu nedenle Halide Edip, yazdığı romanları ile hem kurulacak olan cumhuriyetin yurtsever kadın imgelerini hem de Anadolu'nun gerçek kadınlarını resmetmeye büyük önem verdi

Önce İngiliz daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyıldan itibaren feminist hareketin doğuşuna ve kadınların ülkelerinin "eşit" vatandaş olma taleplerine şahit olunmuştur. Ancak savaş süresince cephe ön saflarda çarpışanlar kadınlar dahi savaş sonunda hak ettiklerini elde edememişlerdir. Her ne kadar İngiltere Batı, Osmanlı/Türkiye de Doğu olarak farklı nitelendirilen coğrafyalarda kurulmuş imparatorluklar olsalar da kadınların eşit vatandaşlığı söz konusu olduğunda her iki örnekte de oldukça benzer gelişmeler yaşandığı söylenebilir. Yürütülen savaş propagandası boyut ve kapsam bakımından Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere'de eşit değilse de, kadınlara yüklenen görevler, cinsellik, istihdam ve vatandaşlık kavramlarının her iki durumda da oldukça benzer yanlar taşıdıkları açıktır. İngiliz İmparatorluğu daha planlı ve kapsamlı bir şekilde bir savaş propagandası hazırlamıştır; Osmanlı İmparatorluğu ise dönemin imkânları dâhilinde edebiyat ve basından yararlanmıştır. Yine İngiltere'den farklı olarak Osmanlı/Türk kaynaklarından savaş kayıtlarına bakıldığında, kadınlar arasında neredeyse savaşa karşı bir tutuma rastlanmaz. Bunun sebebi, yapılan savaşın bir bağımsızlık savaşı olmasıdır. Diğer bir sebep ise Atatürk'ün bir lider olarak Türklüğü ön plana çıkararak yarattığı birlik ve beraberlik fikrine olan inançtır. Türk ulusu, özgürlükleri ve güvenli bir geleceğe sahip olabilmek için savaştıklarına inanmıştır. Bu nedenle, kanlarının son damlasına kadar savaşmaya hazırlardır.

İngiliz ve Osmanlı örnekleri arasındaki benzerliklere gelindiğinde ise, her iki imparatorlukta da savaş esnasında kadınlar, iş gücünde duyulan ihtiyaç nedeniyle ulusal ekonominin bir parçası oldularsa da savaş sonrasında eski ev içi rollerine dönmeleri konusunda baskı görmüşlerdir. Kadınların iş gücüne dâhil

¹⁶⁶ Ermeni, Süryani, Yahudi, Rum ve Kürt azınlık gruplarına ait kadınlar hakkında Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde kendi milli kimlikleri için ortaya koydukları katkıları ve çabaları ile ilgili çok fazla kaynak bulunmamaktadır.

edilmemelerinin temel nedeni, ekonomik ihtiyaçlardan dolayı ve onları fahişelik yapmaktan alıkoymaktır. İngiliz ve Türk kadınlarının Birinci Dünya Savaşı süresince ilk kez aldıkları roller, ayrı alanlar ideolojisi, erkeğin ailenin temeli olduğu fikrini ve kadınların bağımlı halleri üzerine geliştirilmiş fikirlerinin hiçbirini değiştirmeye yetmemiştir. Her iki toplumda da, kadınların katkıları “süreç boyunca” geçici bir istisna olarak tanımlandı. Yani süreç sonunda evlerine dönecekleri fikri ücretli iş gücünün kadınlığın kültürel kavramlarını değiştirmedeği fikriyle beraber söyleme eklenmiştir.

İngiltere'de kadınların savaş dönemi cinsellikleri ve elde ettikleri özgürlük üzerinden şekillenen ahlaki panik de savaş sonrasında savaş döneminde davranışlarında değişiklik olduğu düşünülen kadınlara karşı oldukça eleştirel bir tavra yol açtı. Türkiye'de savaşın 1920'lerin başına dek sürmesi nedeniyle aynı eleştirel tavır kendini daha sonraki yıllarda göstermiştir.

Kadınların ulusun ve ulusal bilincin sembolleri olarak algılandığı cinsiyetlendirilmiş vatandaşlık ve milliyetçilik söylemi her iki toplumda da dönemin en popüler gazete, dergi ve romanlarında sıklıkla yer bulmuştur. Özellikle Osmanlı örneğinde imparatorluğun yıkılmasıyla yeni kurulan cumhuriyetin ulusal bir bilinç yapılandırma projesi kadınların toplumdaki konumları yeni modern toplumun inşasında araç olarak kullanıldı. Bu nedenle Kaya ya da Aliye gibi kurgulanmış ya da Kara Fatma gibi gerçek kadın kahramanları yeni milli kimliğin ateşli savunucuları olarak yaratıldılar. Kurgulanmış ya da gerçek kadınlar, milli mücadeleye katkıda bulundular ve böylelikle “saf” Türk ulusunun ve ulusun geleceğine dair umutların sembolleri haline geldiler. Bu kadınlar bu noktadan sonra kadınlara vatandaşlık ve kamu görevleri de dâhil olmak üzere insani haklarından mahrum bırakmakla eleştirilen Osmanlı geçmişine ait değillerdi. Bu nedenle, Osmanlı döneminden kalma rollerinden kurtulan Türk kadının Türk milli kimliğinin oluşturulmasında temel bir rol oynamıştır. Ayrıca yeni doğmuş Türk Cumhuriyeti hükümeti de bu söylemi birlik ve beraberlik duygusu ve bu ruhu sağlamak adına teşvik ediyordu. Yine de bu yeni doğuş ulusun modern kadın imgesinin halen geleneksel rollerden çok da uzaklaşmasına bu sefer de Türk ırkının saflığı, ahlakı, ve geleceği için izin verilmediğinin de altı çizilmelidir. İngiltere'de her ne kadar öjenik söylemler savaş döneminde varlıklarını sürdürmüş olsalar da saf

ırksal anlatımlar elinde daha az siyasi güç bulunduruyordu.

İngiltere'de savaşın ilk kurbanları olarak kadınlar ve kadınları savaşta önemli paya sahip olduklarını ikna etmek hükümet ve medyanın benimsediği iki önemli söylemdi. Kadınlar tarafından savaş süresince yönlendirilen ahlaki ve fiziksel gücü kimileri bir teminat, kimileri de tehdit olarak algıladılar. Savaş boyunca propaganda ve geliştirilen politikalardan sorumlu olanlar yurtsever kadınlara duyulan ihtiyacın altını çizerlerken savaş sonrasında kadınları unutmuşlardır. Yine de, 1914'de gerçekleşen savaş cinsiyetin toplumla olan ilişkileri yeniden gözden geçirilmesine sebep olmuştur. Duruma örnek olarak 1914 ve 1919 yılları arasında eşitlik söylemi farklı anlamlar kazanmıştır. Bu farklı anlamlar aynı zamanda cinsiyet farklılıklarının altının çizilmesi amacıyla kullanılmıştır: kadınlar eşit olabilirler fakat denk olamazlardı.

V. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI İNGİLİZ KADINI (1918-1930)

Barış, eşitlik ve geri kalan her türlü reform kadınlar tarafından tamamlanmayı beklemektedir. Bunu başarmak artık çok daha kolay...Yapmamız gereken tek şey, bugüne dek sahip olamadığımız “silahları” kullanmak.¹

Bu çalışmanın ilk bölümünde incelendiği üzere, 1880’den başlayarak 1930lara kadar uzanan yıllar, İngiliz kadını için oldukça hareketli bir dönemdi. Bahsi geçen elli yıllık süreç zarfında, oy hakkı talep eden ilk dalga kadın hareketi sonuca ulaştı. Kadınlar, savaşın sonra ermesiyle birlikte istediklerine kavuştular: İngiltere’de, ilk olarak 1918 yılında, otuz yaşını aşmış kadınlar ve daha sonra 1928’de, on sekiz yaşının üstünde tüm kadınlar, erkeklerle eşit şartlarda oy kullanma hakkı elde ettiler. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, kadınların imajları, kimlikleri, hakları ve kadın hareketinin kendisi hükümet, siyasi partiler ve medya tarafından bu sefer bambaşka bir söylemde tartışılmaya başlandı. Her ne kadar, 1928 yılıyla birlikte, kadınlar kanun önünde eşit kabul edilseler de, bu yıllarda baskın siyasi ve kültürel söylem kadın hareketini destekler nitelikte değildi.

1925 ve sonrasında, tüm dünyayı etkileyen ve tarihte Büyük Buhran olarak bilinen uluslararası finansal kriz, 1931 yılında, İngiliz İşçi Partisi hükümetinin düşmesiyle sonuçlandı. Bunu, yeni-muhafazakâr siyasi partilerin yükselişi izledi. Yeni-muhafazakâr siyasi söylemde, İngiliz kadını söz konusu olduğunda, savaş, annelik, doğum kontrolü, evlilik ve iş hayatı gibi konular karmaşık ve çoğu zaman da birbirleriyle çelişkili bir halde bir araya getirildi. Kadın ve erkek arasındaki farklılıkların en aşikâr olduğu düşünülen ve kolayca manipüle edilebilecek konular özellikle gündeme getiriliyordu. Bu, yeni bir tutum değildi. Ancak, daha önceki

¹ Isabella Ford’un Alf Mattison’a mektubu, 1 Şubat 1918. Sheila Rowbotham, **Hidden from History**, London: Pluto Press, 1973, s.121.

dönemlere kıyasla, kadınların, erkeklerin ellerinde bulundurdıkları güce bir tehdit unsuru olduklarını iddia edecek kadar keskin bir söyleme dönüştü. Parlamentoda, oy hakkına sahip olmakla sınırlı kalan siyasi eşitlik, kadınların geleneksel imaj ve rollerinin tekrar yapılandırılması ile neticelendi.

Medya ve hükümet politikaları tarafından yapılan İngiliz kadınlığının siyasi ve kültürel tanımı, giderek, kadınları evlerine yani özel alanlarına geri göndermek amacına hizmet etmeye başladı. Kadınları, mutlu eş ve anneler olarak tasvir eden görseller, yazılar, yasalar, kadınları evlerine yani özel alanlarına geri dönmeye teşvik ediyordu. Özetle, İngiltere’de “kadın sorunu”, savaştan sonra da varlığını aynı ataerkil ve geleneksel söylemlerle devam ettirdi.

A. Savaş Sonrası Feminist Düşünce (1918-1930)

1920’li yılların kadın sorunu tartışmaları, çoğunlukla, modern kadının sınırları, tanımı ve hem ulus-devlet düzeyinde hem de popüler basında birey/vatandaş olarak geleceği ve konumu üzerineydi. Savaş sonrasında, İngiliz toplumu hemen hemen her konuda ikiye bölünmüştü. Bu bölünmüşlüğe, feminist hareket de dâhildi. İngiliz kadın tarihçisi Susan Kingsley Kent, Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesinin, feminizmin sahip olduğu ivmeyi kaybetmesine sebep olduğunu ve savaş sonrası dönemden başlayıp 1960’lı yıllara dek toplumsal cinsiyet kalıplarının değiştirilmeye çalışılmadığını iddia eder.² Her ne kadar, bu süre zarfında, geleneksel toplumsal cinsiyet sistemlerinde büyük değişimler olmadığı görüşüne katılıyor olsam da, ben o dönemlerde feminizmin halen canlı olduğu fikrindeyim. Kadınlara oy hakkı verilmesinden sonra, kadınlar, konumlarını tekrar gözden geçirmek ve yeni bir doğrultuda ilerlemek zorunda kalmışlardır. Bu durum, başta bir bitiş gibi görünse de zaman içinde evrimsel bir gelişme halini almıştır. Oy hakkı bir son değil, tam tersine bir başlangıç olmuştur. Hedefler yeniden tanımlanmış, yeni taleplerin elde edilmesi amacıyla çaba harcanmaya başlanmıştır.³ Son derece sembolik anlamlar ile yüklü olan, Dale Spender’in *There’s Always Been A Women’s Movement* (Kadın Hareketi Her Zaman Olacaktır) adlı eseri, feminizmin 1920 ve 1930’larda hala varlığını

² Susan Kingsley Kent, *Making Peace: The Reconstruction of Gender in Interwar Britain*, Princeton, Princeton University Press, 1993.

³ Martin Pugh, *Women and the Women’s Movement in Britain, 1914-1999*, New York, St. Martin’s Press, 2000, s.34.

sürdürdüğünün altını çizer.⁴ Ancak, bu dönemin, kadın hareketinin erken veya geç dönemlerine kıyasla daha az araştırıldığı da bir gerçektir.

1918 yılında, otuz yaşını aşmış kadınlara vatandaşlık hakkı verildikten sonra, kadın hareketinin geleceğine dair görüşlerde farklılıklar görülmeye başlandı. Feminist hareket iki koldan ilerledi ve “bölünme” ile anılır hale geldi.⁵ İlki, National Union of Societies for Equal Citizenship, NUSEC (Ulusal Eşit Yurttaşlık Dernekleri Birliği) başkanı Eleanor Rathbone önderliğindeki “Yeni Feministler” diğer adıyla “İhtilaf feministleri” grubuydu. Yeni Feministler, erkeklerin sahip olduğu her hakkı talep etmek yerine annelik ve çocukların bakımı gibi kadınların çıkarları ile doğrudan bağlantılı konular üzerinden reform talebinde bulunmaları gerektiğini savunuyordu. Diğer yandan, Open Door Council, Six Point Group ve Women’s Freedom League tarafından temsil edilen “Eski Feministler” ya da bir diğer adıyla “Eşitlikçi Feministler” ise, tamamen eşit siyaset, eğitim ve ekonomik haklar üzerinde durmayı tercih ettiler.⁶

Eleanor Rathbone, kadınların gerçek özgürlüklerinden bahsetmenin ev içi hayatlarının sosyo-ekonomik boyutlarının göz önüne alınmasıyla mümkün olabileceğini savunuyordu. Bu görüş, Yeni Feministler’in ana politikası oldu.⁷ Rathbone, çoğu kadının kariyer sahibi olmakla ilgilenmeyeceklerini savunmuş ve anneliğin “devletin kaynakları üzerinde hak talep edebilme yetkisine sahip bir konum” olarak algılanması gerektiğini öne sürmüştür.⁸ Rathbone, 1924 yılında kurulmuş olan Family Endowment Society (Ailelere Yardım Derneği) sayesinde ailelere ekonomik yardımda bulunarak kadınların “çalışmak zorunda kalmalarını”

⁴ Dale Spender, **There’s Always Been a Women’s Movement This Century**, London, Pandora, 1983.

⁵ Harold L. Smith, **British Feminism in the Twentieth Century**, Aldershof, Edward Elgar Publishing, 1990, s.47; June Purvis and Sandra Stanley Holton, **Votes for Women**, London, Routledge, 2000, s.3-4.

⁶ Bkz. Cheryl Law, **Suffrage and Power: The Women’s Movement 1918-1928**, London: I. B. Taurus & Co., Ltd., 2000; Johanna Alberti, **Beyond Suffrage: Feminists in War and Peace, 1914-1928**, London, Macmillan, 1989; Susan Kingsley Kent, “The Politics of Sexual Difference: World War I and the Demise of British Feminism,” **The Journal of British Studies** 27, no. 3 (July 1988) s.232-253; Olive Banks, **The Politics of British Feminism, 1918-1970**, Aldershot, Edward Elgar Publishing, 1993; Susan Pedersen, **Eleanor Rathbone and the Politics of Conscience**, New Haven, Yale University Press, 2004; Barbara Caine, **English Feminism, 1780-1980**, Oxford, Oxford University Press, 1997.

⁷ Pugh, **a.g.e.**, s.236.

⁸ **A.e.**, s.237.

önlemeye çalışmıştır.⁹ 1925 yılından itibaren ise aile yardımı ve doğum kontrolü konularının NUSEC'in gündemine dâhil edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu tutum, daha sonra yürütülen feminist kampanyaların odak noktası haline gelmiştir.¹⁰

1930 yılından itibaren, Workers' Birth Control Group (İşçi Kadınlar Doğum-Kontrolü Grubu) ve Labour (Emek) tarafından yürütülmekte olan programlar sayesinde, NUSEC, halk sağlığı merkezlerinde doğum kontrol yöntemleri ile ilgili bilgilendirme kampanyası başlatmıştır.¹¹ Rathbone, kadınların çoğunluğunu ilgilendirmedigini düşündüğünden eşit ücret kampanyalarına karşı çıkmış ve eşitlikçi feministleri, kadınların çalışmasını destekledikleri için eleştirmiştir.¹² Rathbone'a göre, gerçek anlamda eşitlik kadınları özel alanda yani aile içinde üstlendikleri görevleri onurlandırarak ve devlet eliyle eşit miktarda finansal destek sağlayarak eşlerine olan ekonomik bağımlılıklarından kurtarmaktı.¹³ Bu da, ancak devlet müdahalesi ile gerçekleşebilirdi: "Devletin ve özel sektörün düzenleyeceği sosyal yardımlaşma programları sayesinde, kadınların en azından ekonomik durumları iyileştirilebilirdi."¹⁴

Doğum kontrolü ve aile yardımları gibi konular, her zaman için, feministler arasında farklı görüşlerin dile getirilmesine sebep oldu. Bunun sebebi ise, erkeklerden farklı olarak kadınların sadece annelik görevleri yani biyolojik rolleri üzerinde durulmuş olunmasına getirilen onay ya da eleştiriydi.¹⁵ Örneğin dönemin önder kadın hareketi liderlerinden Olive Banks şöyle iddia eder, "feminist Vera Brittain, eşitlikçi feministlerin lideri olmasına rağmen, doğum kontrolü ve aile yardımı gibi konular ile ilgili görüş belirtmemiştir. Bunun sebebi, bahsi geçen konuların yeteri kadar önemli olduğunu düşünmemesi değil, tam tersine bu konular üzerine fazla eğilmenin, ilgiyi, oy hakkı ve eşit ücret gibi her türlü eşit hak mücadelesinden saptırabileceğini düşünmesidir."¹⁶ Yeni Feministler ise, kadınların

⁹ A.e., s.57.

¹⁰ Smith, a.g.e. s.58.

¹¹ A.e., s.56-57.

¹² Pugh, a.g.e., s.238.

¹³ Susan Pedersen, "The Failure of Feminism in the Making of the British Welfare State," **Radical History Review** 43 (Winter, 1989), s.86.

¹⁴ A.e., s.87.

¹⁵ Law, a.g.e., s.161-181.

¹⁶ Banks, a.g.e., s.46.

toplumsal ve ekonomik sistemde aşağı konumlarını kabul etmiş göründüler.¹⁷ Daha da ötesi, siyasi konuların feminist hareket dâhilinde hiçbir yeri olmadığını iddia ettiler ve devam etmekte olan eşit oy hakkı hareketine herhangi bir destekte bulunmadılar.

Lady Rhonda tarafından, 1920 yılının Mayıs ayında kurulan *Time and Tide* adlı feminist dergi, “çift başlı” feminist hareketin sıklıkla tartışıldığı bir zemin oluşturmuştur.¹⁸ *Time and Tide*, kadınları uluslararası ve yerel siyasal konularda bilgilendiren oy kullanmanın önemi üzerinde duran, cinsiyetler arası eşitlik üzerine yazılara yer veren siyasal bir dergiydi. Dergiye makaleleriyle katkıda bulunan önemli kadınlar arasında, Elizabeth Robins, Rebecca West, Rose Macaulay, Naomi Mitchison, Crystal Eastman, E. M. Delafield, Vera Brittain ve Winifred Holtby vardı. Derginin gündemini, kadın sorunlarının dile getirilebileceği bir platform oluşturmak, kadınları eğiterek aydınlanmış kadın yurttaşlar haline getirmek oluşturuyordu. 1926 yılında, derginin editörüne gönderilmiş mektuplardan birinde, Rathbone, Yeni Feministler’in eşitlik konusu ile ilgili olduklarından fakat eşitlik çabasının bir yere varmayacağını düşündüklerinden üstünde çok durmadıklarından bahseder:

Kadın hareketi, birçok farklı reformdan meydana gelmektedir. Her biri “feminizm” ile ilgilidir ancak sadece bazıları daha fazla “eşitlik” konusuna değinir. “Eşitlik” ile ilgili reformlar, önemlidir. Kadınları kendi kapasitelerinin farkına varıp, gelişmelerinin ve ellerinden gelen en iyi işi yapmalarının önündeki engelleri kaldırmayı hedefler. Ancak kadınların en iyi olmaları ve en iyiyi meydana getirmelerini temel alan bu amaç, tüm cinsiyet sınırlandırmaları ortadan kaldırılrsa dahi başarıya ulaşamayacaktır. Bu nedenle, bu konuya çaba harcamak zaman kaybıdır.¹⁹

Öte yandan Lady Rhondda, gerçek feminizmin, toplumun bireyin cinsiyetine değil de insani özelliklerine önem vermesi anlamına gelmesi gerektiğini öne sürer. Bu günümüzde, feministler tarafından hala tartışılan bir düşüncedir.²⁰

¹⁷ Smith, a.g.e., s.58.

¹⁸ Susan Pedersen, **Eleanor Rathbone**. Özellikle 5, 19, 16 Mart 1926 ve 2, 9 Nisan 1926 tarihli mektuplara bakınız. Winifred Holtby, 'Feminism Divided' **Time and Tide**, August 6, 1926, s.714-5.

¹⁹ “Correspondence: The 'New Feminism,’” **Time and Tide**, March 12, 1926, s.254.

²⁰ Miss Rathbone, **Time and Tide**, March 12, 1926, s.243.

1927 yılında, NUSEC üyelerinin, kadınları koruyucu mevzuat konusunda farklı görüşler belirtmeleri fikir ayrılıklarını tırmandırmıştır.²¹ Her ne kadar, NUSEC, cinsiyet temelli bir koruyucu mevzuata karşı çıkmış olsa da organizasyon farklı sektörlerden kadın işçilere faydalı olması durumunda bunu destekleyebileceklerini belirtti. Sendikalar ve İşçi Partisi üyesi kadınlar, “tüm işçilerin korunma altına alınmasına giden yolda ilk adım” olduğunu savunarak koruyucu mevzuatı desteklediler ve bu durumun kadınların maaşlarını olumsuz yönde etkilemeyeceğine inandılar.²² Koruyucu mevzuat tartışmaları göz önüne alındığında, Yeni Feministlerin güç kazandığı ve bu durumun yönetim kurulundan on bir üyenin istifası ile sonuçlandığı söylenebilir. Bu kişiler daha sonra Six Point Group (1921),²³ Open Door Council (1926)²⁴ ve Women’s Freedom League (1907) gibi eşitlikçi feminist derneklere üye olmuşlardır.

Six Point Group, 1921 yılında, Lady Rhondda tarafından kurulmuştur. Grubun, adından da anlaşılacağı üzere altı amacı vardır: Çocuk koruma mevzuatı oluşturmak, dul ya da bekâr anneler ve çocukları için tatmin edici bir mevzuat hazırlamak, cinsiyetler arası eşit ücret sağlamak, kadınlara toplumsal hizmette eşit olanakların verilmesini kolaylaştırmak, eşit vasilik hakkı ve son olarak kadın öğretmenlerin istihdamını artırmak. Open Door Council ise, 1926 yılında kadınların eğitim ve iş olanaklarını artırmak için kurulmuştur. Konseyin içinden Open Door International for the Economic Emancipation of the Woman Worker adında bir başka grup oluştu. Bu grup, özellikle evli kadınlara çalışma konusunda yardım etmeyi amaçladı; annelik ve özel alanlar üzerine geliştirilmiş olan muhafazakâr söylemin karşısında durdu. WSPU’nun yetmiş üyesi Christabel Pankhurst’ü protestolar sırasında şiddet kullanımına ilişkin fikirleri nedeniyle eleştirerek gruptan ayrıldı.1907

²¹ Koruyucu mevzuat ve İngiltere’deki kadın işçiler üzerine, bkz.: Ulla Wikander, Alice Kessler-Harris and Jane Lewis, eds., **Protecting Women: Labor Legislation in Europe, the United States and Australia, 1880-1920**, Urbana, University of Illinois Press, 1995; Carolyn Malone, “The Gendering of Dangerous Trades: Government Regulation of Women’s Work in the White Lead Trade in England, 1892-1898,” **Journal of Women’s History** 8, (Spring, 1996), s.15-35; and Sonya Rose, **Limited Livelihoods: Gender and Class in Nineteenth Century England**, Berkeley, University of California Press, 1995.

²² Pat Thane, “Women of the British Labor Party and Feminism, 1906-1945” **British Feminism in the Twentieth Century**, ed. Harold Smith, Aldershot: Edward Elgar, 1990, s.138.

²³ Elizabeth Robins, “Six Point Group Supplement, Introductory Number: The Six Points and their Common Center,” **Time and Tide**, January 19, 1923, s.60.

²⁴ Konsey hakkında daha fazla bilgi için, bkz.: Open Door Archive, Women’s Library, 1926-1965.

yılında alternatif yeni bir dernek kuruldu. Bu derneğin adı, Women's Freedom League'di. Dernek üyeleri şiddete başvurmada yürütülecek başka taktikler üzerinde anlaştılar. Bu taktikler arasında, gösteri ve yürüyüş düzenlemek ya da kendilerini parlamentonun kapılarına zincirlemek gibi radikal ama şiddet yanlısı olmayan eylemler yer alıyordu. Savaşın başlamasıyla beraber, kampanyalarına son verdiler ve İngiltere için gönüllü çalışmalara katılmaya başladılar. Dernek, 1961 yılında dağıldı.

Bu esnada, Yeni Feministler ise, kadınların anne ve eş olarak görülüp buna uygun bir şekilde ihtiyaçlarının karşılanması konusunda ısrarcı olmaya devam ettiler. Bu tutum, sadece kadın hareketinin yavaşlamasında etkili olmakla kalmadı, zaman içinde hükümet, toplum ve medya tarafından da benimsenen muhafazakâr bir söylem haline geldi. Winifred Holtby bu değişimin önemini şu sözlerle belirtmiştir:

Yeni Feminizm çok daha hoşgörülü, makul ve ilerlemecidir. Eski Feminizm, “önce eşitlik” ilkesidir ve cinsiyetler arası ayrımın halen etkin bir biçimde hüküm sürdüğü ulusal alanlara yoğunlaşması ile isterik denebilecek kadar aşırı uçta bir görüştür. Gerçek bu değildir. Yeni Feminizm gerçek ve ılımlıdır; “kadınların bakış açısına” önem verir, Eski Feminizm, öncelikle insan olmanın önemi üzerinde durur. Ama kadınlar, her şeyden önce kadındır. Ve ihtiyaçları da bu doğrultudadır.²⁵

Yeni Feministler, kadınları, çoğu zaman sadece “anne” olarak görüp bu açıdan yaklaşarak belirli reformları devam ettirmişlerdir. İki dünya savaşı arasındaki dönemde, sadece anne ve eş olan kadınların yararına olan yasalar yürürlüğe sokulmuştur. Bunlardan bazıları, kadınlara ödenen nafaka miktarlarının artırılmasını ön gören Married Women Maintenance Act (1922), kadınların da erkekler gibi boşanma talep etmelerini sağlayan Matrimonial Causes Act (1923) ve anneye eşit velayet hakkı tanıyan Guardianship of Infants Act'dir. Yasa, 1925 yılında çıkarılmıştır. İçinde bulunulan siyasi atmosfer, popüler söylemin geleneksel kadın rollerine önem vermesinden ötürü Yeni Feministler, hedefleri için çok daha uygun koşullara sahipti.²⁶ Olive Banks şöyle belirtir:

²⁵ Winifred Holtby, “Feminism Divided,” *Time and Tide*, August 6, 1926, s.714; Paul Berry & Alan Bishop, eds., *Testament of a Generation: The Journalism of Vera Brittain & Winifred Holtby*, London, Virago, 1985, s.47.

²⁶ Kent, *a.g.e.*, s.22.

Şu ana kadar, her iki taraf da, eşit haklar konusunda temelde liberal bir tavır benimsememelerinden ötürü aslında aynıdır. Bu yüzden, her iki taraf da, kadınları birey olarak görmeyen, daha çok onların görevlerini anne ve eş olmak kavramları çerçevesinde şekillendiren ataerkil ideolojinin etkilerinin üstesinden gelememişlerdir. Her iki taraf da, kadın hakları konusuna zaman zaman yapmacık ilgi göstermiş olsalar da bu hakların kadınların aile içindeki geleneksel görevleri ile çatışması durumunda çok nadir olarak bu hakların savunucusu olmaya devam etmişlerdir.²⁷

Kadın hareketi, ayrı alanlar ve eşit haklar konularını tartışmaktan vazgeçmediyse de, sağlık sorunları, doğum kontrolü ve sosyal devlet konuları genellikle feminist gündemin baskın konuları olmaya devam etmiştir.

A.1. Savaş Sonrası Kadın Dernekleri ve Vatandaşlık

1920 sonrası İngiltere’de, özellikle oy hakkından sonra, her türlü sosyal ve siyasi ortamda kadınların vatandaşlığı tartışılıyordu. Kadın vatandaşlığını destekleyen dernekler, kadınların siyasette daha aktif olarak rol almaları gerektiğini savunuyorlardı. Fakat bu derneklerin amacı kadınların siyasi haklara sahip olmalarını desteklemek gibi görünse de aslında olan şey kadınların sadece sosyal haklara sahip olup sınırlı bir özgürlükle yetinmelerini sağlamaktı. Catriona Beaumont şöyle iddia eder:

Yurttaşlık hakkının kadınlara da verilmesinden sonra, kadın dernekleri, üyelerini yurttaşlık bilinci hakkında eğitmeye çabaladılar ve yurttaş olarak bundan böyle sahip olacakları toplumsal ve ekonomik haklar üzerinde durdular. Bu konuda dikkat edilmesi gereken, kadın dernekleri tarafından kadın hak ve görevleri üzerine yapılmaya başlanan vurgudur. Bu vurgu, feminist bir tondan yoksundur.²⁸

Yurttaşlık, 1918'den başlayarak kadınların siyasi sorunlarının başta gelen gündemini oluşturdu. Oy hakkı elde edilmesinden sonra, kadınlar iş hayatı ve toplumsal alanlarda kurdukları kişisel bağlantıları üzerinden, her türlü toplumsal ve siyasi özgürlüklerinin peşinden daha bir hevesle gitmek istediler.²⁹ Görüşleri ne denli farklı olursa olsun, oy kullanma hakkını artık ellerinde bulunduran kadınlar,

²⁷ Banks, **a.g.e.**, s.130

²⁸ Catriona Beaumont, “Citizens not feminists: the boundary negotiated between citizenship and feminism by mainstream women's organizations in England, 1928-39,” **Women s History Review** 9 (2000), s.411-429.

²⁹ Christine Collete, “Women and Politics, 1900-1939,” **A Companion to Early Twentieth century Britain**, Malden, Blackwell Publishing, 2003, s.131.

vatandaşlık derneklerinin kurulmasında, yapılanmasında ve izleyecekleri stratejilerin belirlenmesinde yol gösterici oldular. Kadınlarla bağlantılı vatandaşlık dernekleri, kadınlara siyasal ve toplumsal isteklerini, kadın yurttaşlığının temellerini ve doğasını tartışma olanağı sağladı. O dönemde, Eleanor Rathbone yurttaşlık kavramını şöyle tanımladı:

Oy hakkı, uğruna savaşmaya değer bir haktır. Fakat sorumluluğu çok büyüktür. Demek oluyor ki, kadınlar mutlaka ilgi alanlarına göre gruplandırılmalı ve iyi bir vatandaş olmaları için eğitilmelidirler. Yurttaş olmak, yerel ve ulusal politikada söz hakkına sahip olmak demektir. Kadınlar, seslerini doğru şekilde duyurmayı öğrenmelidirler. Yurttaşlık, yeni haklarınızdan faydalanabileceğiniz koşullar ile ilgili bilgi sahibi olmayı gerektirir. Yurttaş olarak kadınlar, toplumla ilgili her konuda pay ve söz sahibidirler. Bu da kadınları ulusun geleceğinden sorumlu, yasal ve siyasi birer aktör yapar. Bu da, ancak tam bir bilinçlenme ile gerçekleşebilir.³⁰

Kadın vatandaşlık derneklerinden ilki, Rathborne tarafından hemen savaş öncesinde Liverpool'da kurulmuştu. Derneğin adı, Women's Citizens Associations yani Kadın Vatandaşlar Birliği'ydi. Ardından, 1917 yılında, National Council of Women's Citizens' Association kuruldu. Derneğin başkanı Ogilvie Gordon, kadınları özellikle yerel siyasette aktif rol almaları yönünde teşvik etmeyi hedefledi. Kadın vatandaşlık dernekleri, genel olarak işçi sınıfı kadınlarının değil de sayıca az olan ve siyasete pek ilgi duymayan orta sınıf kadınları merkez aldıklarından tam anlamıyla başarılı olamadılar.³¹ Dönemin radikal feministleri, bu dernekleri gündemlerinin sağlık, ekonomi ve eğitim konuları ile sınırlı kalmasından ötürü eleştirdiler. Aynı dönemde, NUSEC, kadın localarının kurulmasına önyak oldu. Kadın localarının amacı, ekonomik olarak da kadın ve erkek arasındaki gerçek eşitliği sağlamak ve kadınların gerçek birer İngiliz vatandaşı olarak görevlerini layıkıyla yerine getireceklerinden emin olmaktı. Barbara Caine, 1930'dan itibaren bu locaların çıkarttıkları dergilerin İngiliz kadınlığı ve vatandaşlığının tanımlanmasında etkin rol oynadığından bahseder:

Kadın localarının çıkarttıkları dergilerin içeriği, daha çok ev işleri ve annelik konuları çevresinde şekilleniyordu. Bu nedenle, kadın yurttaşlar günden güne daha çok evlerinin hanımı, evlerine gereken her türlü özeni gösteren ancak içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal koşulları değiştirmeye

³⁰ Eleanor Rathbone, "Women's Citizen's Associations," **Common Cause**, June 1919, s.196.

³¹ Caine, **a.g.e.**, s.201.

maddi ve manevi güçleri olmayan bireyler olarak tanımlanıyorlardı. Oy hakkı yeterdi; gerisi için mücadele etmek gereksizdi.³²

Kadın vatandaşlık dernekleri ve localar, kadınların siyasi hakları konusunda fikir ayrılıkları nedeniyle dağılan kadın gruplarını bir araya getirmeye çalıştılar. Fakat daha fazlası için bir motivasyon oluşturmamışlar.³³ 1930'lu yıllarda, NUSEC'in 50.000 civarında üyesi bulunuyordu.³⁴ National Federation of Women's Institutes (NFWI), 1925 yılında 250.000'i bulan üye sayısı ile savaş süresince İngiltere'nin en büyük kadın derneği haline geldi.³⁵ Derneğin hedef kitlesinde, çoğunlukla kırsal kesimden kadınlar vardı. Dernek, kadınları ev hayatı konusunda eğitti; ev işlerini basitleştirmenin yollarını gösterdi ancak kadınların geleneksel rolleri üzerinde çok durulmadı. Bu duruma benzer bir örnek olarak, Türkiye'de Cumhuriyet yıllarının ilk eğitim kurumlarından olan Kız Enstitüleri gösterilebilir.

Bu tür derneklerin siyasi söylemlerden uzak kalabilmeleri ve bu konudaki istikrarları daha geniş kitlelere ulaşmalarına olanak sağladı. Dernekler, kadın sorunlarının politikadan özellikle de parti siyasetinden önce geldiğini öne sürdüler.³⁶ Kadınlar, siyasete katılmak konusunda yüreklendirilmediler. Siyaset, “erkek işi” olarak algılanmaya devam etti. Hellen Ward, İngiliz kadınlarının bu konudaki düşüncelerinden şu şekilde bahseder:

Siyaset ve din konuşmak istemiyorlar. İngiliz kadını, savaş sonrasında geride kalan yetimler için ne yapılabilir ya da yardım dernekleri nasıl çoğaltılabilir gibi evcimen konuları tartışmak istiyor. Kadın kalbi ve aklınca, iyilik yapmak, siyasi parti kurmaktan ya da bir dini yaymaktan daha önemli algılanıyor.³⁷

Kadınların, erkekler gibi “partizan” olmadığına inanılıyordu. Ne de olsa kadınlar, “hoşgörü ve sevgi” birliğine, belirli bir parti merkezinde siyaset yapmanın erkek egemen bir alan olduğuna, çözüm odaklı olmadığına inanıyorlardı. Fakat bu

³² a.e., s.202.

³³ Sue Innes, “Constructing Women's Citizenship in the Interwar Period: the Edinburgh Women Citizens' Association,” **Women's History Review** 13, no. 4, (2004), s.621-648.

³⁴ Pat Thane, “Women, Liberalism and Citizenship,” **Citizenship and Community. Liberals, Radicals and collective identities in the British Isles, 1865-1931**, ed. Eugenio F. Biagini, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s.69.

³⁵ Thane, a.g.e., s.70.

³⁶ Innes, a.g.e., s.625.

³⁷ Hellen Ward, “More about Women Citizen Associations,” **Common Cause**, 28 September 1919, s.288.

eğilimden dolayı, kadınların ihtiyaçları ve talepleri, parlamentoda hiçbir zaman tam temsil şansına sahip olmuyordu.³⁸ Elenor Rathbone, kadınları sadece yerel yönetimler sayesinde içinde bulundukları toplumsal koşulları iyileştirmeye çalıştıklarından dolayı eleştiriyordu. Kadın yurttaşlar, çöplerin insan sağlığına zararları ile ilgili sağlık memurlarını dilekçe yazmak ve çocukları için oyun alanları yaratmak için Parklar ve Bahçeler Müdürlüğü ile işbirliği içinde olmak gibi yerel konularla ilgileniyor ve ulusal siyasete pek bulaşmıyorlardı.³⁹

İngiliz kadınlarının siyasete karşı ilgisiz tutumlarını değiştirmek ve kadın vatandaşları, özellikle oy kullanma konusunda bilgilendirmek üzere eğitim programları düzenledi. Bu şekilde, İngiliz kadının, “yurttaşlık haklarından faydalanmanın önemini fark etmesini” sağlamak amaçlandı.⁴⁰ 1918 yılında, NUWSS, *Daily Mail* gazetesinin kadın sayfasında, ilk kez oy kullanacak kadınlara hitaben bir mesaj yayınladı:

Büyük olasılıkla, siyasetin karmakarışık ve kadınların ilgilenebilecekleri bir mesele olmadığını düşünüyorsunuz. Ancak, bugünlerde İngiliz kadınından siyasete daha meraklı olması gereken pek az ülkenin kadını vardır. Siyaset, artık kadın meselesinden ayrı bir mesele değildir.⁴¹

Bir diğer makale, benzer bir şekilde, ulusal siyaset ile kadınların günlük yaşamları arasında doğrudan bir bağlantı olduğuna değinerek siyaseti kadınlar için cazip bir konu haline getirmeye çalışmıştır: “Kimi kadınlar parlamentoda olan bitenin kendilerini ilgilendirmediğini düşünüyorlar, bu nedenle seçimler hakkında bilgilenebilirler. Bir evin sıhhati, düzgün bir şekilde yapılandırılmış olması ve rahatlığı sizleri ilgilendirmez mi? Dolabınızdaki yiyecek ve üzerinde yazan fiyat sizi alakadar etmez mi?”⁴²

Birçok feminist için, İngiliz kadınlarını, aktif birer vatandaş haline getirmek gerçekleştirilmesi zorunlu olan fakat sonraki bir hedefti.⁴³ Kadın yurttaş derneklerinin öncelikli talepleri vardı: toplumsal reform, eşit haklar, yerel ve ulusal yönetimlerde daha fazla temsil şansı elde etme, eğitim, evli kadınların çalışmalarını

³⁸ Pat Thane, “What difference did the vote make? Women in public and private life in Britain since 1918,” *Historical Research* vol.76, no: 192, (May 2003), s.268-285.

³⁹ Eleanor Rathbone, “Women Citizens’ Associations,” *Common Cause*, 30 June 1919, s.42.

⁴⁰ Caine, *a.g.e.*, s.197

⁴¹ *Daily Mail*, 7 December 1918, s.7.

⁴² *Daily Mail*, 13 December 1918, s.2.

⁴³ Law, *a.g.e.*, s.45.

engelleyen yasakların kaldırılması, eşit ücret ve ana-çocuk sağlığı, fakirlik, işsizlik ve barınma gibi. *Daily Mail* benzer bir söylemi seçimlerde tekrar gündeme getirmişti:

Oy hakkını elinde bulunduran her kadın, ailesi ile ilgili sorunları çıkarları yönünde kullanmayı öğrenmelidir. Bir evi yönetmek için gerekli yetenek ve bilgilerin hepsi bir ülkeyi kalkındırırken de benzer öneme sahiptir. Bir anne ve eş olarak, milli idealleri taşıyan kadın vatandaşlarımızın kullandığı oy, ulusun zenginliği ve dolaylı yoldan kendi ailesinin zenginliği ve refahı için de gereklidir.⁴⁴

Jane Lewis şöyle belirtir, “ailenin refahı, çocuk bakımı, eğitimi ve ev işleri gibi konular savaş süresince kadın derneklerinin üzerinde durduğu ve toplumsal siyasi gündeme almak istediği konular arasındaydı.”⁴⁵ Feministler ise daha önceleri yurttaşlık talebinde bulunmak için kadınların “anne olma” özelliği gibi oldukça cinsiyetçi bir noktayı kullanan Viktoryen dönemi cinsiyet ideolojisinden faydalanmışlardır. Hem 1920 hem de 1930’ların feministleri, bu söylemden sıklıkla esinlenmişlerdir.

Bu bağlamda, yurttaşlık her ne kadar kadınlar için modern bir kavram olsa da aynı eskiden olduğu gibi geleneksel şekliyle cinsiyetlendirilmiş bir hal almıştır. Sonuç olarak, savaş sonrasında da kadınların ulus dâhilinde cinsiyetlendirilmiş bir rolü olduğuna inanılıyordu, bu da yurttaşlık haklarının her zaman için cinsiyet sınırları içinde düşünülmesiyle sonuçlanıyordu. Her ne kadar yurttaşlık kavramında modern bir döneme girilmiş olsa da kadınlar halen ikinci sınıf yurttaşlar olarak görülmektedirler. Bu yaklaşım, İngiltere’de siyasi partilerin kadınlara yaklaşımlarında oldukça belirleyici olmuştur.

A.2. İngiliz Siyasi Partileri ve Kadın Sorunu (1918-1930)

1920’li yıllarda çeşitli kanunlarda yapılan değişiklikler, dönemin yaygın siyasi duruşlarını yansıttı. 1918 ve 1929 yılları arasında İngiliz Parlamentosu, kadınların yaşamları üzerinde doğrudan etkisi olan dokuz ana maddeyi onayladı. Bu dokuz

⁴⁴ *Daily Mail*, 25 February 1923, s.15.

⁴⁵ Jane Lewis, “In Search of a Real Equality: women between the wars,” **Class, Culture and Social Change: a new view of the 1930s**, F. Gloversmith, ed., Brighton, Harvester Press, 1980; Gisela Bock & Patricia Thane, ed., **Maternity and Gender Policies: women and the rise of the European welfare states 1880s-1950s**, London, Routledge, 1991.

maddeye kadınların mesleki toplumsal konum sahibi olmaları önündeki engelleri ortadan kaldıran Sex Disqualification Act (1919) ve kadınlara boşanma hususunda erkekler ile eşit haklar sunan Matrimonial Causes Act (1923) dâhildi. 1920'li yılları değerlendirirken Martin Pugh, “kadın mevzuatı” konusunda (1919’da kadınlara oy hakkı veren mevzuat haricinde) reformların feminist talepler ile örtüşmediğinden ancak çocukların velayeti, evlat edinme, evli kadınların konumu ve evlilik yaşı gibi daha çok aileyi ilgilendiren konuların çevresinde geliştiğinden bahseder. Bütün bu reformlar, kadınların algılanışında herhangi radikal bir değişime yol açmamış, tam tersi kadınlar sadece anne ve eş olarak tanımlamaya devam etmiştir.⁴⁶

1920’lerde, İngiltere’deki siyasi partilerin tümü, oy haklarını yeni elde etmiş kadınlara yönelik bir parti programı oluşturmaları gerektiğini hissettiler. Kadın seçmenleri hedef almış siyasi propagandaların ve ajandaların temelinde, aile kavramı yer almaya devam etti.⁴⁷ Eski dönemlerle kıyaslandığında tek fark, kadın derneklerine ve kadınların sosyalleşmesine daha fazla önem verilmeye başlanmasıydı. Dernekler yoluyla, İngiliz kadınının muhafazakârlığını koruyarak sosyalleşmesi hedefleniyordu. Bu doğrultuda, önde gelen orta sınıfa mensup bir grup İngiliz kadın tarafından, Conservative Women’s Association yani Muhafazakâr Kadınlar Derneği kuruldu. İngiliz erkekleri tarafından kurulan benzer amaçlı dernekler de mevcuttu. Kadınlara atfedilmiş ev içi görevler ve roller, bu yıllar arasında da aktif bir siyasi katılımın önüne geçmeye devam etti. Kadın derneklerinin temel görevleri, kermesler düzenleyip, savaş sonrası ulusal ve yerel ekonomiye katkıda bulunmak olarak algılanmaya başlandı.

Zamanla artan muhafazakâr propaganda, sosyalizm ve feminizmi de etkiledi. Muhafazakâr parti tarafından, 1923 ve 1930 yılları arasında basılan *Home and Politics* adlı dergi, bağımsız kariyer sahibi kadınların mutsuzlukları ve pişmanlıklarına dair öykülere yer verdi. Bu öyküler, dışarıda çalışmak yerine, evlerinde hayatlarına devam eden kadınları ev içi alanların hâkimleri, hatta “aile kurumunun başbakanları” olarak tanımladı. “Akılcı” seçimi yapabilmiş kadınlar, kendi güç merkezlerini oluşturup, aile değerleri üzerindeki tüm sorumluluk ve

⁴⁶ Pugh, a.g.e., s.34.

⁴⁷ David Jarvis, “Mrs Maggs and Betty; the Conservative Appeal to Women Voters in the 1920s,” *Twentieth Century British History* 5 no.2 (1994), s.129-52.

kontrolü ellerinde bulundurabiliyorlardı.⁴⁸ Bu tavır, muhafazakâr partiden beklenebilecek bir tutumdur. İşçi Partisi'nden beklentiler yüksek ve farklıydı. Fakat İşçi Partisi de beklentileri karşılayamadı.

A. 2.1 İşçi Partisi ve İngiliz Kadını

İngiliz İşçi Partisi, en çok, kadınlara karşı takındıkları kararsız tutumları nedeniyle eleştiri oklarına maruz kaldı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren, sosyalist işçi hareketleri neticesinde emek politikacıları kadın hakları ile toplumsal reform arasındaki ilişki üzerinde durmaya başladılar. Birçok kadın oy hakkı elde etmelerinden önce İşçi Partisi'nin kadın politikasını destekliyorlardı. Bunun sebebi ise partinin kadınların endişelerini, sorunlarını paylaştığı inancından ötürü daha sempatik daha yakın gelmesiydi. Oy kullanma hakkını elde etmeleri ile beraber kadınlar kalabalık gruplar halinde İşçi Partisi'ne üye olmaya başladılar.⁴⁹ Keith Laybourn'e göre, İşçi Partisi, diğer partilere nazaran kadınların oy hakkı kampanyasına daha fazla destekte bulundu ve böylelikle özellikle işçi sınıfına ait kadın seçmenleri kendi tarafına çekmeyi başardı.⁵⁰

1918 yılında, İşçi Partisi kadın sorununa verdiği önemi göstermek için çeşitli makalelerden oluşan *Women and the Labour Party* (Kadınlar ve İşçi Partisi) adlı kitabı yayınladı. Kitapta, çalışan ya da ev hanımı kadınların sorunları, devlet tarafından finanse edilen anaokullarından tutun da konut projelerine, kadın sendika temsilciliklerinin desteklenmesinden kadın işçilerin sağlık ve iş güvenlikleri ile sanayi mevzuatlarına kadar çeşitli konuları ele alan bilgilendirici makaleler yer aldı.⁵¹ Parti, en azından “kâğıt üzerinde” cinsiyetler arası eşitliğe inandığını iddia ediyordu. Bu, kısmen doğrudur. Kadınların profesyonel meslek gruplarında iş sahibi olmaları önündeki engellerin kaldırılmasını desteklediler, eşit işe eşit ücret konusuna önem verdiler ve sendikalara kadın üye kabul edilmesi konusunda ısrarcı oldular. Kadın mevzuatı söz konusu olduğunda ise İşçi Partisi “kadınların çalıştığı sağlıksız ve

⁴⁸ A.e., s.131.

⁴⁹ Ross McKibbin, *The Evolution of the Labour Party 1910-1924*, Oxford, Oxford University Press, 1986, s.141.

⁵⁰ Keith Laybourn, *The Rise of Labour: The British Labour Party 1890-1979*, London, Edward Arnold, 1988), 51-54.

⁵¹ Arthur Henderson, *Women and the Labour Party in Women and the Labour Party*, London: Headley Bros., 1918, s. 9-17.

uygunsuz tüm işlerde, bu eksiklerin giderilmesi, çalışma ortamını daha çalışılabilir hale getirilmesi ve iş kazalarının engellenmesi” için bir yasa tasarısı hazırladı. Fakat savaşın bitmesine yakın, 1918 yılında, İşçi Partisi lideri Arthur Henderson, kadın seçmenleri “demokrat olmayan feministlerin” yıkıcı tavırlarına karşı uyardı, her iki cinsiyetin de ortak çıkarları, sınıf birliği, cinsiyetlerin parti ile iş birliği içinde olmaları konuları üzerinde özellikle durdu.⁵² Henderson, kadın seçmenlerin ilgisini çekebilmek için sınıf ve cinsiyet politikası söyleminden faydalandı; fakat bu eşitliği savunan bir söylem değildi.

Savaş sonrası yayılmaya başlayan muhafazakâr politikalar, İşçi Partisi’nin kadın sorununa bakış açısında radikal değişikliklere yol açtı. 1922 yılından itibaren, İşçi Partisi lideri Ramsay MacDonald, kadınların sadece anne ve eş olarak ortaya çıkan ihtiyaçlarına dikkat çekmeye başladı. Uluslararası barış ve sosyalist eşitlik kavramlarını elde etmeye giden yolda, sadece erkeklerin siyasi çıkarlarına dikkat çekilirken kadınların, ev işleri, toplumsal hizmet, çocuk ve yaşlıların bakımı yani genel olarak geleneksel rollerine övgüler yağdırılmaya başlandı. 1920’lerin sonlarına yaklaştıkça, İşçi partisi de, İngiliz toplumunun geneli gibi, kadınları erkeklerin siyasi arenada ya da iş alanlarında eşitleri değil de toplumun koruyucuları, ulusun ihtiyacı olan çocukları dünyaya getirenler olduklarına dair cinsiyetlendirilmiş kavramlar ile beraber anmaya başladı.

İşçi Partisi, bu tarihlerden itibaren, İngiliz kadınlarının çıkarları doğrultusunda olmayan tutumlar benimsedi. Bu duruma örnek olarak, savaş süresince kadınların görev aldıkları işleri savaş bittikten sonra da sürdürmelerini sağlamak yerine, savaştan dönen askerlerin işsiz kalmasını engellemek amacıyla işlerine geri dönebilmelerine olanak sağlayan Restitution of Pre-war Practices Act (1918) yürürlüğe sokmaları verilebilir. Partinin, geleneksel sendikacıların eve ekmek götüreren erkek imajının devam etmesi tarafında olduğu açıktı. İşsiz kalan kadınlara ise, düşük ücretleri ve sendika desteği olmayan işlerini kabul etmeleri yoksa tamamen işsiz kalabilecekleri konusunda uyarıda bulunuldu. Sanayi sektöründe çalışan kadınların, işten çıkarılmaları ve hizmet sektörüne kaydırılmaları, kadınların sebep olduğu rekabetin ortadan kalkmasına neden oldu. Bu şekilde, kalifiye erkek

⁵² a..e., s.9.

işçiler ve eğitimsiz kadın işçiler arasındaki cinsiyet ayrımları daha da güçlü bir şekilde ön plana çıktı. Kadının yerinin evlerinin içi olduğuna inanan geleneksel ayrı alanlar ideolojisi tekrar gündeme geldi. Dönemin en aktif kadın hakları savunucularından Ada Neild Chew, muhafazakâr politikalara duyduğu kızgınlığın ve ideolojik sempatisinin onu İşçi Partisi'ne oy vermeye ittiğini belirtir. Ancak, daha sonra, İşçi Partisi'nin de kadın meselesine yaklaşımının diğer adaylardan çok farklı olmasının yarattığı hayal kırıklığından bahseder.⁵³

Helmut Gruber ve Pamela Graves, araştırmalarında, partinin kadınlar üzerinden geliştirdiği söylemlerindeki değişiklere ilişkin bazı olası sebepleri incelemişlerdir. Bu sebeplerden bazıları şunlardır: İşçi Partisi'nin erkek üyelerin çoğu, kadınların geleneksel rollerinden sıyrılıp siyasal yetki ve vatandaşlık hakkı talep etmelerinden rahatsızlık duydular. Sosyalizmin beraberinde cinsiyetler arası eşitliği getireceğine dair inanç cinsiyetler arasındaki ilişkiyi daha da çıkmaza soktu. Erkekler, kendilerini kadınların özerkliklerinin önüne geçmek için görüş bildirirken ve eşitliği tamamen reddederken buldular. Daha geniş kapsamlı siyasal katılım talebi ve eşit ücret, boşanma kanunları gibi kadın meseleleri ile yakından ilgilenilmesinin ve kadınların bir araya gelmesinin cinsiyetleri yakınlaştırmak yerine “cinsiyet düşmanlığı” yarattığına inanıldı. Bu durum, aynı zamanda işçi sınıfı ve partisinin birlik ve beraberliğinin önündeki tehditlerden biri olarak algılanmaya başlandı.⁵⁴ Kadın ve erkeği eşit şekilde kucaklaması beklenen sosyalist temelli bir partinin ayrımcı politikalar benimsemesi, özellikle radikal değişimler peşinde olan eşitlikçi feministler arasında büyük hayal kırıklığı yarattı.

⁵³ Ada Neild Chew, **Women's Leader**, 1 April 1920, s.88-89.

⁵⁴ Helmut Gruber and Pamela Graves, eds., **Women and Socialism /Socialism and Women: Europe Between the Two World Wars**, New York, Berghahn Books. 1998, s.2-30.

B. İNGİLTERE’DE SAVAŞ SONRASI TOPLUMSAL CİNSİYET TARTIŞMALARI (1918-1930)

B.1. Savaş Sonrası İşgücü ve İngiliz Kadını

Savaş sonrasında, ev kadınlığının idealleştiren muhafazakâr söylem ve politikalar, kadın ve ulusal işgücünü ilgilendiren paralel bir mesaj vermekte bir araç olarak kullanılmıştır. Savaş dönemine, ulusal ekonomiye katkılarına rağmen, savaş sonrasında kadınlar, ekonomiden ve iş gücünden, yoğun bir baskı uygulanarak el çektirilmiştir.⁵⁵ Susan Pyecroft, savaş sonrasında İngiliz kadınının durumunu şöyle özetler:

1918 yılında ateşkesin imzalanmasının ardından savaş yorgunu askerler geri dönmeye başladılar. Savaştan dönen askerleri, yüksek kiralar, modern ve karmaşık bir dünya, istihdamda ise büyük sorunlar bekliyordu. Kadınlara, fedakârlık yapıp “evlerinize geri dönmelisiniz” mesajı verildi. Sonuç olarak, kadınlar sessizce evlerine, mutfaklarına ya da işsizler ordusu saflarına geri döndüler. Çok kısa bir sürede 1919 yılına gelindiğinde yedi yüz binden daha fazla kadın işten çıkartılmıştı.⁵⁶

1920 yılında, çalışan kadın oranı 1919 yılına göre daha da radikal bir düşüş gösterdi.⁵⁷ Parlamento binasına asılan bir posterde şöyle yazıyordu: “Barış, Açlığı Getirecek.”⁵⁸ İşçi sınıfına mensup kadınlar, hükümete, sadece savaş zamanında kadınların katkılarının önemli olduğunu vurgulayarak kendilerinden faydalanmaları ve gereksinimleri kalmadığında kaldırıp bir köşeye atmalarından dolayı kızgındılar.⁵⁹ Hükümet, savaştan dönen erkekleri savaş öncesi işlerine tekrar yerleştirmek, ulusa ve geleceğine maskülen karakterini yeniden kazandırmak istiyordu. Popüler söylem, herhangi bir olası tehdide karşı erkekleri ailenin direği, vatandaş ve ulusun askerleri olarak gösterme amacına hizmet etmekteydi. İngiliz ulusal kimliğinin temellerinde yatan söylem ise evin geçimini sağlayan ve gerektiğinde askerlik görevini yerine getiren erkekleri ulusun gerçek vatandaşları olarak belirli ayrıcalıklar tanınması

⁵⁵ Beddoe, **a.g.e.**, s.19.

⁵⁶ Susan Pyecroft, “British Working Women and the First World War,” **The Historian** 56 (Summer 1994), s.708.

⁵⁷ Gail Braybon, **Women Workers in the First World War: The British Experience** (London: Croom Helm; Totowa, N.J.: Barnes & Noble, 1981), 81, 208.

⁵⁸ Angela Wollacott, **On Her Their Lives Depend: Munitions Workers in the Great War** (Berkeley: University of California Press, 1994), 107.

⁵⁹ Pyecroft, **a.g.e.**, s.708.

yönündeydi. 1920 ve 1930'lu yıllarda modern erkeklik ve kadınlık olgularına atfedilen anlamlar, geleneksel ataerkil düzen üzerinden yeniden şekillendirilmeye başlandı.

Erkekliğin ve erkeklik üzerine inşa edilen devletin tekrar egemen hale gelmesi için erkekleri ailenin geçimini sağlayanlar olarak göstermek şarttı.⁶⁰ Kadın Ticaret Birliği ve İşçi Partisi'nin kadın yöneticileri dahi “anneliğin kadınların en önemli görevi” olduğu görüşünü savunuyor ve sanayide çalışan kadınları, savaş sonunda işlerini bırakmaları konusunda teşvik ediyorlardı. Kadınların çalışmasını engellemek için hazırlanan “aile yardımı projesi” erkek sendika üyeleri tarafından destekleniyordu. Ayrıca işverenler de bu uygulamanın yanındaydılar, çünkü onlar da böylelikle kadınlara çok düşük maaş ödüyorlardı.⁶¹ Kadınlar ise, düşük ücretle çalışmaktansa, aile yardımı almayı tercih etmeye başladılar. Özellikle evli kadınların çalışması, toplumun istikrarı ve huzuru için son derece sakıncalı bulunuyordu. Ulusun yüce menfaati için İngiliz kadınları evlenmeli, çocuk sahibi olmalı ve onları sağlıklı, güçlü ve eğitilmiş İngiliz vatandaşları olarak yetiştirmeliydiler. Kadınların iş sahibi olmaları ile karşılaştırdıklarında, ev kadını ve anne olmalarını ülkelerine bağlılıklarını göstermenin çok daha güçlü bir yolu olarak algılanıyordu. Savaştan dönen erkeklerin daha yurtseverler ve vatandaş olarak algılanmaları kadınların vatandaşlıkları konusunu daha da karmaşık bir hale soktu: “İngiltere'nin en ihtişamlı olduğu zamanlardayız. Erkeklerimiz, onların ülkelerine, ülkelerinin onlara en çok ihtiyaç duyduğu anda yardımına koştuklarını ve bugüne kadar gelmiş geçmiş en büyük zaferde payları olduğunu unutmamalıdır.”⁶² Benzer bir şekilde ulusu için savaşan askerler ile ilgili yerleşmiş fikirlerde de değişiklikler oldu. Susan Kingsley Kent, şöyle iddia eder:

Erkeklerden canları pahasına savaşa katılmaları beklenirken kadınların İngiltere'de sağ salım bir şekilde kaldıkları yerden devam ettiklerini bilmek erkeklerin kadınlara yönelik düşmanlık ve kin duygularını artırdı. Kadınlara yönelik bu düşmanlık savaş sonrasında cinsiyetçi söylemin yeniden şekillenmesine sebep olmuş ve kadınları özel alana geri göndermiştir. Savaş döneminde, kadınların daha özgürleşmeleri ahlaki bir paniğe neden olmuştur. Kadınların bütün bu özgürlüklerine ek olarak bir de ekonomik

⁶⁰ Pedersen, a.g.e., s.310-313.

⁶¹ Dolly Smith Wilson, *The True Sphere of Women'? Gender, Work and Equal Pay in Britain, 1945-1975*, Ph.D Dissertation (Boston College, 2005), s.18-21.

⁶² *Daily Express*, 8 May 1919, s.4.

olarak güçlenmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.⁶³

Yaygın inanç, bu “kahraman askerler” savaştan döndüklerinde onlar için artık çalışacak bir işin kalmadığı yönündeydi. Daha da ötesi, erkekleri savaştayken eşleri onlara sadık kalmamış ve evlerinden çıkıp “erkeklerin kamusal hayatına” dâhil olmuşlardı. Popüler medya ve baskın politikalar, bu değişimleri toplumun istikrarı ve ahlaki değerlerinin korunması açısından kabul edilemez buldular.

İngiliz toplumu, bir yandan, 750.000 erkeğin savaşta kaybedildiği gerçeği ile yüzleşirken, kadınların önceliğinin yeni askerler dünyaya getirmek olduğu inancı yaygınlaştırılmaya çalışıldı. Hepsinden önemlisi, eve dönen askerler savaş boyunca göstermiş oldukları cesaret ve yurtseverliklerinden ötürü ödüllendirilmeyi bekliyorlardı. Ancak İngiliz ekonomisi, savaşın patlak vermesiyle beraber bıraktıkları işlere dönmeyi bekleyen 4.000.000 işsiz erkeğin taleplerine istihdam sağlayabilecek durumda değildi. Bir kısmının bıraktıkları işler, zorunluluktan dolayı “geçici olarak” kadınlar tarafından doldurulmuştu fakat bu durum acilen değiştirilmeliydi. 1920 yılının kışında 2.000.000 erkek işten çıkmıştı. Bahar geldiğinde işsiz erkek sayısı zor da olsa 1.000.000'un altına düşürüldü. Fakat şaşırtıcı bir biçimde her türlü önleme rağmen, dünyayı etkisi altına alan ekonomik krizin bir sonucu olarak 1932 yılında 3.000.000 erkek işsizdi.⁶⁴

Bütün bunların bir sonucu olarak, devlet politikalarına paralel olarak 1919 gibi erken bir tarihten itibaren popüler basın, edebiyat ve kamuoyu kadın işçilere gitgide daha az sıcak bakmaya başlamıştı. Dönemin en çok okunan gazetelerinin başında gelen *Daily Mail* şöyle görüş belirtir:

Kadınlar onlara ihtiyaç duyulduğunda görevlerini başarıyla yerine getirmişlerdir. Bu bağlamda çalışan kadınlar iki gruba ayrılabilirler, hayatlarını idame ettirebilmek için çalışmak zorunda kalanlar ve savaşa giden erkeklerin işlerinde çalışmaya devam edenler. Bu ikinci grup kadına, vermiş oldukları hizmetlerden ötürü teşekkür etmenin ve para kazanmak zorunda olan erkeklere işlerini devretmelerinin zamanı gelmiştir.⁶⁵

Bu görüşleri meşru kılmak adına, hem hükümet hem de popüler basın kadın ve erkeklerin becerilerinin, karakterlerinin ve ihtiyaçlarının farklı olmalarından ötürü

⁶³ Kent, a.g.e., s.97-113.

⁶⁴ John Stevenson, **British Society 1914-45**, London, Penguin, 1984, s.266

⁶⁵ **Daily Mail**, 6 June 1919, s.4.

birbirlerinin yerine geçemeyecekleri söylemini yaymaya başladılar.

Tüm bunlara bağılı olarak erkeklerin savaştan dönmeleriyle beraber kadınlar işlerini kaybetmeye başladılar. Bu durum ekonominin içinde bulunduğu çıkmazı daha da kötü bir hale getirdi. 1919 yılının Mayıs ayı itibariyle işsizler ordusunun üçte ikisi kadınlardan oluşuyordu.⁶⁶ Gazeteler, kadınlara, sıklıkla erkekler ile yarışabilmek adına kadınlıklarından fedakârlık yapmanın nelere mal olabileceğine dair uyarılarda bulundular:

Modern hayatın ekonomik koşuşturması kadınlara göre değildir. Eğer bu konuda kafa yordularsa, geçmiş yıllarda modern kadının kazanç ve kayıpları şöyle özetlenebilir: Kazançlar: oy hakkı, maaş, bağımsızlık; Kaybedilenler: güzellik, cazibe, kadınlık. Yani İngiliz kadını, peşinde koştuğu özgürlük için neleri kaybettiğinin maalesef farkında değil.⁶⁷

B.2. İngiliz Kadın Dergileri (1918-1930)

Söz konusu yirminci yüzyıl olduğunda, modernleşme ve cinsiyet arasında doğrudan bir ilişki vardır. Modernite, öncelikle şehirlerde ve şehirleşmiş toplumlarda, sosyal sınıfları ve cinsiyetleri yeniden şekillendirir. Modern çağ ile birlikte kadınlar, kamusal alanlara ilk olarak müşteri ve tüketici olarak dâhil edilmişlerdir. Daha sonra bunu, siyasette, sporda, sinema, tiyatro gibi kültürel aktivitelerde, üniversiteler gibi eğitim kurumlarında aktif olarak görünmeleri ve işgücünde yer almayı talep etmeleri takip etmiştir. Bütün bu yenilikler ve kadınların talepleri, maskülenlik ile ilgili korku ve endişeleri doruğa çıkarmıştır. Korku ve endişelerin altında yatan sebepler, kadınların kültürel-biyolojik rollerinin, orta sınıfa ait değerlerin korunmaya çalışılması, kadın cinselliğinin kontrol edilemez olduğuna olan asılsız inanç ve ulusun ataerkil yapısının korunması ile derinden bağlantılıydı. Modern kadın, bir yandan övülüyor bir yandan da aşağılanıyordu. İngiliz erkekleri, yeni cinsel kimliklerden ve kadınların toplumsal alanda artmış olan güç ve görünürlüklerinden hoşnut değillerdi.

1920'lerde İngiltere'de birçok entelektüel, kadınların değişen siyasal, toplumsal ve kültürel güçlerinin ve cinsiyetler arası ilişkilerin eşit olmasının getirebileceği “tehlikeleri” yazıp çizmeye başladılar. Bu bağlamda, özellikle,

⁶⁶ Braybon, **a.g.e.**, s.31-47

⁶⁷ **Daily Express**, 4 May 1929, s.5.

toplumsal cinsiyet ile ilgili ön yargıları yıkmak ve yeni bir söylem oluşturmak maalesef mümkün olmadı. Örneğin, bu dönemde, evlilik ile ilgili birçok kılavuz niteliğinde yazılan kitapta, savaş sonrası toplumsal ve cinsiyet normlarının eskiye dönmesi için çaba sarf edildiği dikkati çeker. Aile içinde huzurun devam edebilmesi için, kadın ve erkeğin farklı rollerini yerine getirmesi tavsiye edildi ve bunun tersi durumların yaratacağı kaygılar gündeme getirildi. Böylece, heteroseksüelliğin, evliliğin ve ataerkil idealleştirilmiş normların övüldüğü bir söylem yaratıldı.

Entelektüeller, bilim adamları ve tıp uzmanları bekâr ve feminist kadınları “anormal ve cinsel açıdan kafaları karışık” olarak tanımlayarak korku ve endişeyi artırdılar. Modern aile hayatı ve annelik gibi konuların bu dönemde gereğinden fazla övülmeye başladığını aşıkârdır. Bu yıllarda, feminizm eski moda olmakla, evde kalmışlık ya da erkeklere benzemeye çalışan yoldan çıkmış kadınların melankolisi ile özdeşleştirilmiştir.⁶⁸ Vera Brittain, 1928 yılında, *Manchester Guardian* adlı dergide yayınlanan makalesinde şöyle belirtir, “Ne yazıktır ki feministler artık, melankolik, hayata küsmüş, hayal kırıklığına uğramış, çocuksuz, pasaklı ve çoğu zaman sevilmeyen kadınlar” olarak tanımlanmaya başlanmıştır.⁶⁹

Kadınların, modern, aşırı kadınsı veya erkeksi tarzda giyinmeleri eleştirilmiş, “flappers” yani “havai kızlar” olarak adlandırılan ve ahlaksızlıkla suçlanan bir grup kadın hedef alınmıştır. 1920’lerin sonlarına doğru ise “flapper”, “son moda, havai, aşırı kadınsı ya da erkeksi” bir görünüme sahip yani her koşulda sürekli eleştiri oklarının hedefi olan “İngiliz kadını” anlamında oldukça yaygın bir biçimde kullanılmaya başlamıştır. *Daily Mirror*’da yer alan bir makale, yeni moda kadın giyim tarzının, kadınlığın temelinde yer alan asalet ve sadelikten uzak olduğundan bahseder:

Kabarık ve kısacık etekler, frapan saçlar moda olmaktan çıkmalıdır. Ancak bu şekilde İngiliz toplumunun ahlaki değerlerini yozlaşmaya başlayan topluma geri kazandırabilir, kadınların erkeklerin gözünde cinsel objeler ya da komik karikatürler gibi basit olmalarının önüne geçebiliriz. Bir ihtimal, bu şekilde, artık neredeyse yok denecek kadar azalan gerçek İngiliz kadını ve özelliklerini tekrar ortaya çıkarabiliriz.⁷⁰

⁶⁸ Susan Kingsley Kent, “Gender Reconstruction After the First World War,” **British Feminism in the Twentieth Century**, ed. Harold Smith, Amherst, Mass., 1990, s.71-75.

⁶⁹ Catriona Beaumont, “The Women’s Movement, Politics and Citizenship, 1918-1950s,” **Women in Twentieth Century Britain**, London, Pearson Education, 2001, s.266.

⁷⁰ *Daily Mirror*, 1 June 1934, s.12.

Times dergisine, 1921 yılında yollanan bir mektupta cinsiyet, sosyal sınıf hatta milli kimlikten uzak olması nedeniyle “flapper” tarzı kadınlar kıyasıyla eleştirilmiştir:

Modern bir kız, neredeyse çıplak, yüksek sesle konuşuyor, sigara içiyor ve kendini beğenmiş ve anlamsız bir tavır içinde... Hangi toplumsal statüyü elinde bulunduruyor olursa olsun, artık o sevilmeyen bir kadındır. Ve ne yazık ki bu tip kızlar toplumun her alanında görülmektedirler. Fakat bu kızlar gerçek İngiliz kadınına asla temsil edemezler.⁷¹

1920'lerde, tüm gazete ve dergiler erkekse genç kadınlar ve efemine erkekler ile ilgili makaleler üzerinden “flapper”ların toplumda giderek artan varlıkları ile ilgili endişelerini belirtmişlerdir. 1921 yılında *Daily Mail* “Sağlıklı Genç Kızlar Erkeklerden Daha Erkek” başlığıyla oldukça ses getiren bir makale yayınlamıştır.⁷² Kadınların giyim tarzlarının erkekleşmesinin aynı zamanda cinsiyet kalıplarının ve toplumdaki yerlerinin değişimine sebep olacağına inanılıyordu. Erkekse ya da son moda giyinmeye başlayan kadınların, erkeklere tamamen eşit şartlarda hayatlarını sürdürme talebinde bulunabilecekleri büyük bir toplumsal kaygı yarattı.

Muhafazakâr bir karşı hamle olarak, kozmetik, kıyafet ve temizlik ürünü reklam görselleri, kadınların mutlu bir şekilde eş ve anne olarak görevlerini yerine getirmelerini tekrar teşvik etmek için sıklıkla medyada yer buldu. Bu reklamlar, genel olarak kadınsı güzelliğin ve bu sayede evlenip aile kurabilmenin önemini vurguladı. Deirdre Beddoe, 1918 ve 1920 yılları arasında reklamlarda kullanılan kadın imajındaki değişimi incelediği kitabında, en çok mutsuz bir şekilde fabrikada işçi olarak çalışan kadınlarla evinde mutlu ve huzurlu bir şekilde annelik görevini yerine getiren kadın imajının karşılaştırıldığı görsellerin yer aldığı sonucuna ulaşmıştır. Beddoe, aynı zamanda 1920-1930 yılları arasında kadın dergilerinin önlenemez yükselişine ve sayıca artmasına dikkat çeker. Bu dergilerin çoğu, *Good Housekeeping* (Ev İşleri), *Mother* (Anne) ve *Woman and Home* (Kadın ve Yuva) başlıklı isimlerinden de anlaşılacağı üzere yukarıda yayılması istenen kadın imajlarını destekler nitelikte yayınlardır. Hepsi de anneliğin önemine övgüler yağdırmış ve kadında evcimenliğin bilim ya da siyaset yapmanın ötesinde ulvi bir özellik olduğunu vurgulamıştır. Bu dergiler, feminizme ya da meslek sahibi

⁷¹ *Times*, 8 August 1921, s.9.

⁷² “Healthy Young Girls Are More Boyish than Boys,” *Daily Mail*, 18 January, s.1921.

kadınların başarılarına çok az değindiler. Çoğunlukla, özgür ve modern yeni kadın imajına ilişkin olumsuz tipik özellikler ve örnekler üzerinde durdular.

Savaş sonrasında, sadece bir elin parmağını geçmeyecek kadar feminist dergi yayınlanmaya devam etti, bunlardan birisi de Lady Rhondda'nın Six Point Grubu tarafından yayınlanan *Time and Tide* (Zaman ve Gel-Git) dergisiydi. Beddoe, daha çok aile ve ev yaşamı ile ilgili olan dergilere kıyasla bu dergilerin okuyucu kitlelerinin oldukça küçük ve feminist söylemin ürünleri olan makalelerin popüler basına çoktan alışmış olan sıradan İngiliz kadınlarına çok da çekici gelmediği üzerinde durur.⁷³ Oy hakkının elde edilmesi ve savaşın kazanılmasının ertesinde, kadınların çoğu evlerine ve geleneksel görevlerine dönmeleri konusunda başarıyla ikna ediliyorlardı. Bu tavır, hem devlet hem de popüler basın tarafından cinsiyet ile alakadar her şey “normalleşene” kadar verilmeye devam edecekti.

Daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, siyasi partiler ve aynı zamanda popüler basın, özellikle de evli kadınların ev dışında çalışmaları gibi yeniliklerin keskin bir söylem ve yasalarla önüne geçmeye çalıştı.⁷⁴ Gazete ve dergiler, evli ve anne olmaktan son derece mutlu olan bir İngiliz kadını imajı yaratıp, bu imajı egemen bir söyleme dönüştürdüler. Aile ve evlilik kurumu, yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca çoğu kadının hayatının merkezinde yer almaya devam etti. Yeni çıkan teknolojik aletler tanıtılırken, kadınlar, bu teknolojileri kullanmaya teşvik edilerek modern ev hanımlığı özendirildi:

Günümüzde, kadınların en büyük yardımcı iş gücünden tasarruf sağlayan bu modern ev aletleridir. Bu sayede, kocalarıyla dostluğuna, paylaşımına zaman kalır. Bu tarz evlilikler, kadınlara anneleri ya da büyük annelerinin hayatlarında görmedikleri kadar özgüven, mutluluk ve itibar sağlar.⁷⁵

Alison Light, savaş süresince muhafazakâr bir dünya görüşüne sahip orta sınıf kadınlarının, ev hayatı her ne kadar kısıtlayıcı olsa da özel hayata dair belirli ayrıcalıklardan, “gizlilik kültürü”nden faydalandıklarının altını çizer.⁷⁶ Orta sınıf kadınlarla özdeşleştirilmiş bir kavram olan “gizlilik kültürü”, özellikle İngiliz toplumunda orta sınıfa mensup kadınların maddi olanlarının genişliğinden dolayı

⁷³ Beddoe, **a.g.e.**, s.12.

⁷⁴ Pugh, **a.g.e.**, s.72-100.

⁷⁵ **a.e.**, s.84.

⁷⁶ Light, **a.g.e.**, s.12.

oldukça rahat ve modern birer hayat sürdürebilmelerine denir. Bu bağlamda Alison Light, ev hayatı yani özel alanı modernleşmenin getirdiği kavramlar ve yeniliklerin dışında olarak görmenin yanlışlığından bahseder: Orta sınıf kadınların ev merkezli oluşumları ve modernleşmenin özel alana uygulanması, yirminci yüzyılın ilk yarısında milli kimliğin yapılandırılmasında son derece büyük önem taşımıştır.⁷⁷

Modern İngiliz kadını, düzenli ve eğitimli bir anne, erkeğin sosyal hayatta yanında yer almasından gurur duyacağı sadık ve etkin bir eş, özgür ancak aynı zamanda evcimen yani özgürlüğünün sınırlarını bilen ve bu sınırlar ile evinin sınırları arasındaki dengeyi kurabilen “mükemmel ve mütevazı” bir kadın olarak tasvir edildi. Bu imajla yansıtıldı.⁷⁸ Alison Light, orta sınıfa mensup İngiliz kadınların savaş yılları sırasında yazdıkları üzerine geliştirdiği son derece önemli çalışmasında, İngiliz hayatının merkezinde “çelişkili ve belirleyici bir gerginlik” olduğuna dikkat çeker ve bu duruma, “muhafazakâr modernlik” adını verir. Light'a göre İngiliz olmak, “emperyalist, içe dönük, evcimen ve özel” bir durumdu. Light, aynı zamanda modernliğe karşı muhafazakâr bir tutumun, savaş yılları boyunca ve sonrasında sanatı, tasarımı, ticareti ama en çok da “İngiliz evi ve ailesi”ni etkilediğinden bahseder.

Bu dönemde özellikle temizlik, el işleri ve pasta yapımı gibi şeyler yeniden moda olmuştur. Ev işleri konusunda detaylı ve özendirici bilgiler veren dergiler yayınlanmaya başlamıştır. Bu tür dergiler, modernleşme, kadınlık, estetik, moda ve İngiliz olmaya değin fikirler üzerinden, kadınları, öncelikle evlerinde yetenekli, bilgili ve karar verme yetkisini ellerinden bulunduran bireyler olarak gösteren söylemi meydana getirmişlerdir. Dergilerin, altını çizdiği nokta ise bu mükemmelliğin, sadece kadınların yaşadıkları evlerin sınırları dâhilinde mümkün olabileceğidir.⁷⁹ Kadınlardan, “erkeklerle ait bir mevki” talep etmeleri yerine ellerinde bulundurdıkları bu “kadınsı yetenek ve ayrıcalıklar” ile memnun olmaları beklendi. Bu durum akli başında, zeki bir İngiliz kadının yerine getirmesi gereken neredeyse askerlik kadar kutsal ulusal bir görev olarak tanımlandı.

⁷⁷ a.e., s.219.

⁷⁸ a.e., s.10. M. Berman, **All that is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity**, London, Verso, 1983; M. Nava and A. O'Shea, eds., **Modern Times: Reflections on a Century of English Modernity**, London, Routledge, 1996.

⁷⁹ Fiona Hackney, “Use Your Hands for Happiness': Home Craft and Make-do-and-Mend in British Women's Magazines in the 1920s and 1930s,” **Journal of Design History**, vol.19 (2006), s.23-38.

Popüler basın, kadınları, daha bakımlı evlerde yaşamak, saygılı, vatansever evlatlar yetiştirmek ve eşlerine daha fazla şefkat göstermek için verdikleri çabaları, evleri dışında çalışmalarından çok daha değerli olduğu konusunda ikna etmeye çalıştı. İngiliz ulusunun, kadınlarına evlerde ihtiyacı olduğu belirtiliyor ve bu şekilde devletin refahına yapacakları katkılar takdir ediliyordu. Modern kadının görevi, sadece “yeri geldiğinde” devletin yardımına koşmak fakat “her zaman” ailesinin sorumluluğunu üstlenmekti. Basında, modern kadınlardan sıklıkla bahsediliyordu: sporcu kadınlar, çalışan genç kızlar, mankenler ya da film yıldızları. Bu kadınlar, modern dünyanın kahramanlarıydılar. Kadınlığa ve evcimen olmaya ilişkin değerleri ön plana çıkarmak için bu modern ama mütevazı kadınlar gösteriliyordu. Savaş sonrası milli kültürün kadınsılaşması, kadınların özgürleşmeleri bir endişe yaratmıştı. Milli kültürü tekrar erkeksileştirmek yani her kurumuyla erkeklerin hâkim olduğu eski geleneksel yapıya döndürmek amaçlanıyordu.⁸⁰

1920-1930 yılları arasında İngiltere’de dergicilik piyasasında farklı sınıflardan kadınlar için hazırlanmış, kadınların ev ve ev dışı yaşantılarını farklı açılardan ele alan popüler aile dergileri olduğunu görüyoruz. Bu dergilerin en çok okunanlarının başında, *Home Chat* (1895) ve *Woman’s Weekly* (1911), *My Weekly* (1912), *Good Housekeeping* (1922), *Home Sweet Home* (1918) *Modern Woman* (1925) ve *Woman and Home* (1926) adlı dergiler geliyordu.⁸¹ Bu dergilerde kadınlara, hangi ekonomik ya da sosyal sınıftan geliyor olurlarsa olsunlar, modern ve evcimen bir anne olmak, doğru şekilde alışveriş yapmak, ev ve kişisel bakımlarına önem verebilmeleri adına son modayı takip etmek, el işi yapmak ve dikiş dikmek gibi meziyetlerin önemi hatırlatılıyordu. Dönemin dergileri, kadınlara yeni ve modern kimlikler yaratmak yerine onları geleneksel roller konusunda eğitmeye devam ettiler. Kadın okuyucular, sadece evlerinin sınırları içinde tanımlanıyor; kadın istihdamı gibi konulara yer verilmiyor, iç ve dış siyaset hakkındaki gelişmeler göz ardı ediliyordu. Kadınları yeni fikirler ile tanıştıran daha fazla hak ve eşitlik için harekete geçmelerini sağlamak yerine kamusal ve özel alan söylemi bir kez daha

⁸⁰ Hackney, a.g.e., s.24.

⁸¹ Dergilerin Türkçe isimler sırasıyla Ev Sohbeti, Kadınlar için Haftalık Dergi, Benim Haftalık Dergim, Ev Bakımı, Evim Güzel Evim, Modern Kadın, Kadın ve Ev’dir. Kadınlık ve modernite ilişkisi için bkz., Sally Alexander, **Becoming a Woman and Other Essays in Nineteenth and Twentieth Century Feminist History**, New York, Virago, 1994 ve Judy Giles, **The Parlor and the Suburb: Domestic Identities, Class, Femininity and Modernity**, New York, Berg, 2004.

teyit ediliyor, erkek egemen ekonomik ve siyasi alanların kadınlara göre olmadığını altı durmaksızın çiziliyordu.

Dergi editörleri, ev hanımlığının, en az erkeklerin meslek sahibi olmaları kadar zor, yorucu ve değerli bir iş olduğu konusunda kadınları ikna etmeye çalıştılar. Ev hanımlığı, her fırsatta göklere çıkarılıyor, çalışmak “zorunda kalan” kadınların çektiği sıkıntılardan bahseden yazılar yayımlanıyordu.⁸² “Kadınsı yetenekler” sayesinde, ailenin düzene girmesinin özel ve kamusal hayattaki ahlaki değerlerin korunmasına yardımcı olduğuna dair kültürel söylem giderek güçlendi. Örneğin, *Modern Woman* dergisi, ideal ev kadının yeni teknolojilerden faydalanarak, eğer isterse önce evini ve dolayısıyla sonrasında da tüm ulusu “temizleyebileceğini” yazdı.⁸³ Paradoksal bir biçimde, özel alan olarak görülen evin koruyucusu kadındı ancak aynı zamanda süreç içinde çeşitli misyonlar yüklenerek, kamusal alanı koruyan da oydu. Görevlerini hakkıyla yerine getiren ev kadınları, aynı zamanda ülkelerine de iyi birer vatandaş olarak hizmet etmiş sayılıyorlardı.

Sosyalleşme sürecinin bir parçası olarak beraber yapılan el işleri, aynı zamanda genç kızlar için doğru davranış biçimlerini de öğrettiğine inanılan bir araç olarak gösteriliyordu. Bu davranış biçimleri, önce kadınlar sonra aileler ve ulus için önem taşıyan değerlerin belirleyicisiydi.⁸⁴ Bu durumun en açık örneğini, işçi sınıflarını eğitme ve işçi sınıfı kadınları gerçek birer İngiliz kadını haline getirmenin ulusun faydasına olacağına inanılan görüşün uygulanmaya başlanmasında görüyoruz. Rahat, modern ve tam teşekküllü evler, becerikli ev kadınları tarafından idare ediliyordu. İdeal olan buydu. İşçi sınıfına mensup evli kadınların, çoğu aileleri ve evlerinin devamı için canla başla çalışmak zorunda kalıyorlardı. Fakat onlar da aslında bir gün bu konfora ulaşmayı arzu ediyorlardı. Bir İngiliz kadınının, Women’s Co-operative Guild’e yolladığı mektupta şöyle yazar:

İşçi sınıfından kadınlar değişiyorlar; daha iyi evlerde yaşamak istiyor, kendileri ve çocukları için daha güzel kıyafetler talep ediyorlar. Kendilerinden önceki kuşaklara kıyasla kendilerine çok daha fazla saygıları var. Ancak, içten içe, belirli bir standarda uygun giyinmek, ev sahibi olmak,

⁸² Joseph McAleer, **Popular Reading and Publishing in Britain 1914 –50**, Oxford, Clarendon Press, 1992, s.34.

⁸³ **Modern Woman**, February, 1935, s.6.

⁸⁴ Fiona Hackney, “Women are News: Feminine Modernity and British Women’s Magazines, 1919-1939,” **The Culture of Sewing: Gender, Consumption and Home-dressmaking**, B. Burman ed., Oxford & New York, Berg, 2007, s.73-95.

beslenmek ve genel olarak dış görünüŖe sahip olmak en çok arzuladıkları Ŗey; bir gün kavuŖmayı diledikleri bir hayal.⁸⁵

SavaŖ yılları boyunca “ev, modern hayatın getirilerinden uzak bir sığınak olarak İngiliz hayatının modernliğinin merkezinde yer almaya baŖladı.”⁸⁶ İngiltere’de Ideal Home Exhibition (İdeal Ev Fuarı), kadınlara “artan tüketim kültürü ve modernleŖme” konusunda yol gösterici oldu. Her yıl düzenlenmeye baŖlayan fuar, modernleŖme ve İngiliz kadınının yeni kimliğinin temel öğelerinden biri haline geldi.⁸⁷ *Daily Mail*’e röportaj veren bir politikacının konu ile ilgili grŖ durumun bir zeti nitelediğindedir:

1920’ler İngiliz evi konusunda yeni bir dönemin baŖlangıcıdır. Bundan böyle çirkin, zahmetli, zaman alıcı ve çok emek isteyen evler yok. İdeal ev tipine sonunda kavuŖuldu. Yeni evlerin en temel özellikleri ekonomik, güzel ve kullanıŖlı oluŖlarıdır. Her kadının ideal evlerde yaŖamasını istiyoruz. Her İngiliz kadını böyle bir evi hak ediyor.⁸⁸

Kadın dergileri ve bu tür fuarlar, modernleŖmenin nasıl inŖa edildiğini ve toplumsal cinsiyet kimliklerine nasıl yansıdağını anlamanın birer yoluydu. Aynı zamanda, okuyucular, kendilerini modern kadınlr olarak baŖtan yaratmaya teŖvik edildi. AlıŖveriŖ yapmak da modernleŖme projesinin bir parçası olarak tanıtıldı. AlıŖveriŖ, evlerini bin bir türlü zorluğa katlanarak mutlu yuvalar haline getiren kadınlara bahŖedilmiŖ bir ödül olarak görüldü. Kültür ve modernite söylemi, özellikle orta sınıf İngiliz kadın tüketicilerin toplumda görünür hale gelmeleri ile son derece ilgiliydi. AlıŖveriŖ yapmak kadınların modern Ŗehirlerde sürdürdükleri hayatlarının bir parçasıydı ve bu algı kadını tüketim kültürünün merkezine yerleŖtiriliyordu.⁸⁹ Dönemin aile dergilerinin çoğu yeni bir mağazanın aılıŖı ya da “akıllı ve ekonomik alıŖveriŖ” ile ilgili ipuçlarının yer aldığı alıŖveriŖ haberlerine bir tam sayfa ayırıyorlardı. Bu sayfalar, kadınların zgrleŖmesinin “alıŖveriŖ” yapabilmekten

⁸⁵ John Stevenson, **British Society 1914-1945**, (London: Penguin, 1990), 161.

⁸⁶ Deborah Ryan, “‘All the World and Her Husband’: The Daily Mail Ideal Home Exhibition, 1908–39,” in **All the World and Her Husband: Women in Twentieth-Century Consumer Culture**, ed. Maggie Andrews and Mary M. Talbot (London: Cassell, 2000), 10–22.

⁸⁷ Sally Alexander, “Becoming a Woman in London in the 1920s and 1930s,” **Metropolis, London: Histories and Representations since 1800**, ed. David Feldman and David Stedman Jones, London, Routledge, 1989, s.245–71.

⁸⁸ **Daily Mail**, 5 February 1920, 6

⁸⁹ Erika Rappaport, **Shopping for Pleasure, Women in the Making of London’s West End**, Princeton, Princeton University Press, 2000.

ibaret olmadığını düşünen ve kadın hareketini bir adım daha ileriye taşımayı hedefleyen feministler tarafından sıklıkla eleştiriliyordu. Alışveriş yaparak tatmin olan bu “yüzeysel kadın” imajından son derece rahatsız olunuyor, alaycı bir dille eleştiriliyordu:

Bu sayfa, kadınlar için en büyüleyici(!) konulardan birine yani alışverişe ayrılmış. Bu uğraş da olmasa ne yaparız?(!) Bizi, kimi zaman güldüren kimi zaman da ağlatan tekdüze geçen hayatlarımızda, akıl karışıklıkları yaşadığımızda, baş dönmelerinde, saygıdeğer erkeklerimizin sebep olduğu sorunlarda Aslına bakarsanız, alışveriş yaparak geçirilen bir gün, parlamentoda ya da mahkemelerde geçirilen bir güne kıyasla çok daha yorucu. Nihayetinde hiç bir amaca hizmet etmiyor.⁹⁰

Günlük gazeteler dahi, ev hanımlarının “modern alışveriş” deneyimlerine yer veriyorlardı. Gazeteler, kadınları ev işleri, giyim, açlık ve çocuk bakımı konusunda bilgilendirmek amacıyla ana sayfalarına kadın sayfaları eklediler; her gün çoğalan popüler kadın dergileri okuyucularına mutlu evlilik ve yuva hikâyeleri sundular. *Woman's Own* adlı dergi, bir erkeğin karısı olmanın bir kadının üstesinden gelebileceği en iyi iş olduğunu belirten ve oldukça ses getiren bir yazı dizisi yayınladı. Bu bağlamda, kadının kendisini erkeğini mutlu etmeye adanmalarının altı çizildi. Böylelikle, erkekler, ulus için daha “verimli ve huzurlu” bir beden ve ruh haliyle çalışabileceklerdi. Medya da kadınların “yanındaydı.” Yer verilen tavsiyeler sayesinde, bu görevi kusursuz bir şekilde yerine getirebileceklerdi.⁹¹ Çoğu kadın kendilerine biçilen bu görevleri yerine getirdiler ve dergiler bu rollerin önemi üzerinde, ulusun dinginliğine vurgu yaparak durdu. Ev ve aile yaşamına, ev kadınlığına ve evli bir kadın olmaya dair verilen mesajların her birinin politik bir ajandası vardı:

Kadın doğmak, doğrudan evcimen olmak demek değildir. Alyans takmaya başlamak bir anda lezzetli reçeller yapabilme yeteneğine kavuşacağınız anlamına gelmez. Evcimen olmak, içten gelen yüce bir histir. Ve bu his, her zaman için diğer yetenekleri gölgede bırakmayı başarmıştır. Ev işleri o kadar keyiflidir ki edebiyat ve sanata dair duyduğunuz tüm ilgi ve merak bile bir anda ortadan kalkabilir.⁹²

⁹⁰ Lady Veritas, *Women's Life* I, 1920, s.3.

⁹¹ Sue Bruley, *Women in Britain since 1900*, London, Macmillan, 1999, s.72.

⁹² *Daily Mail*, 4 May 1927, s.19.

Benzer bir şekilde, bekâr kadınlara da “Miss. Modern” yani “Bayan Modern” olmaya giden yolda faydalanacakları kariyer tavsiyeleri verildi. “Ev ile ilgili,” “kadınsı” marifetlerin ev bakımına büyük ölçüde temel oluşturdu, özel alanlarda ahlaki kuralların korunması hususunun ulus için oldukça büyük önem taşıdı ve bu bağlamda kadınlara düşen roller tekrarlanarak yaygınlaştırılmaya çalışıldı.⁹³ *Modern Woman* adlı dergide, özellikle, ideal ev kadınının evlerinde yeni teknolojilerden faydalanarak verimliliklerini arttırdıklarının üzerinde duruldu.⁹⁴ Evler, aynı “vatan toprağı” gibi, “hayatın, aşkın, doğumun, ölümün, çatışmanın, yenilenmenin, kim olduğunu keşfetmenin ve en kutsal kavramların yer aldığı tapınak” olarak betimlenmişti.⁹⁵

Muhafazakâr kadın dergileri, kadınları ulusun refahı için ev dışında bir ofiste ya da fabrikada çalışmaları gerekmediğı konusunda sarsılmaz bir görüş bildiriyorlardı. Ne de olsa ev kadınlığı dışarıda bir işte çalışmaktan çok daha fazla özen gerektiriyordu. Bu nedenle, ev kadınları çalışan kadınlara kıyasla vatanlarına daha çok özveride bulunmuş sayılıyorlardı. Hackney'in de öne sürdüğü üzere “becerileri doğrultusunda iyi birer ev kadını olmaya çabalayan kadınlar, aynı zamanda bilinçli vatandaşlar olarak ulusal görevlerini de yerine getirmiş oluyorlardı. Kadınlara uygun görülen davranış biçimleri, İngiliz aileleri ve ulusu için önem taşıyan değerlerin belirleyicisi oldu.”⁹⁶

Muhafazakâr kadın dergileri, ev kadınları için bu tarz dergileri yayınlayarak onlara birer birey ve yurtsever vatandaşlar olarak değer verdiklerini göstermek istediklerinin altını çizmeye çalışıyorlardı. “Sadece ev kadınlarına özel ve modern” bir şey sunduklarına, böylece onlara değer verdiklerine inanıyorlardı. Savaş yıllarında “ev ve mutlu bir aile” fikri, korunaklı ve huzurlu bir yer olarak cennet gibi geleneksel metaforlar ile daha sonra da modernitenin bir sembolü olarak gösterilen yeni metaforlar ile birlikte anılmaya başlandı.⁹⁷ Evlerinde kalmak yerine “kötü ve

⁹³ Hackney, a.g.e, s.28. Bkz., J. Freeman, **The Making of the Modern Kitchen: A Cultural History**, New York, Berg, 2004; S. Jackson & S. Moores, eds., **The Politics of Domestic Consumption: Critical Readings**, Harvester Wheatsheaf, 1995.

⁹⁴ *Modern Woman*, February 1935, s.76.

⁹⁵ *Modern Woman*, July 1925, s.7.

⁹⁶ Hackney, a.g.e.,s.73-95.

⁹⁷ Deborah Ryan, “The Daily Mail Ideal Home Exhibition, 1908–39,” **All the World and Her Husband: Women in Twentieth-Century Consumer Culture**, ed. Maggie Andrews and Mary M. Talbot, London, Cassell, 2000, s.10–22.

istenmeyen” koşullar altında çalışmayı tercih eden kadınlar şanssız ve eski moda olarak adlandırılıyorlardı. Ev kadınları ise, modern tekniklerin de yardımıyla “kolay ve keyifli” bir hobi olarak ev bakımını sağlayan “şanslı” kadınlardı. Bu, dergilerde yer alan reklamlar ve yönergeler “artan tüketim kültürü ve modernite” konusunda yol gösterici oldu.⁹⁸ Sonuç olarak, onaylanan ortak bir kadınlık tasviri üzerinden bir İngiliz kadını bilinci yaratılıyordu.

B. 3. Savaş Sonrası Edebiyat ve İngiliz Kadını

1920-1930 yılları arasında, savaş sonrası aniden ve olumsuz yönde değişen ekonomik ve toplumsal koşullar, İngiltere ve İngiliz nüfusunun güçten düştüğüne dair korkuları da beraberinde getirdi. Savaştan dönen askerleri bekleyen işsizlik ve aniden patlayan kadın merkezli tüketim ve eğlence kültürü, ataerkil hegemonyanın temel endişelerini oluşturuyordu. Gücü ve yönetimi elinde bulunduranlara göre, “İngiliz vari erkeksilik” endişe verici bir şekilde düşüşteydi; toplum gittikçe “kadınsılaşıyordu.” Bu endişeler arasında en korkulanını işsizlikti: “Tüm gün hiçbir şey yapmadan evde oturan ve akşam eşlerinin eve para getirmesini bekleyen erkeklerin artması nedeniyle eskiden kendine güvenen bu erkekler şimdi güçsüz ve bağımlı tembeller” haline dönüşmüşlerdi.⁹⁹

Çok sayıda erkeğin işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalması “erkeğin evin geçimini sağlayan olduğuna inanılan İngiliz erkeklik ideallerine” karşı büyük bir tehdit olarak algılanıyordu.¹⁰⁰ Baskın söylem, geleneksel ataerkil sosyo-politik ve kadınların erkeklerin hükmü altında oldukları kültürel yapıyı tekrar oluşturarak İngiliz erkeklik ideallerine vurgu yapmaya çalıştı. Yeni kazandığı ekonomik güç ve özgürlükler sayesinde zaman zaman cinselliğini de kullanarak erkeklerin işlerini elinden alan onları etkisiz hale getiren modern kadın imgesi dönemin edebiyat ve basınının besleyen bir kaynak oldu. Bilim adamları, toplum bilimciler, gazeteciler, şairler, romancılar ve edebiyat eleştirmenleri, kendilerini kadın ve erkeğin tanımını bulmaya ve modern zamanlarda kadın ya da erkek olmanın ne demek olduğunu

⁹⁸ Alexander, **a.g.e.**, s.245-71.

⁹⁹ Matt Perry, **Bread and Work: Social Policy and the Experience of Unemployment-1918-39**, London, Pluto Press, 2000.

¹⁰⁰ David Levine, **Family Formation in the Age of Nascent Capitalism**, New York, Academic Press, 1977.

keşfetmeye adadılar.¹⁰¹

Alison Light, bu endişeyle karışık çabanın bir diğer sebebi olarak Birinci Dünya Savaşı'nın psikolojik etkilerini gösterir. Savaştan dönen askerler arasında depresyon sıklıkla görülen bir rahatsızlıktı. Savaş sonrası travma “anti-kahraman, anti-romantik bir zihniyetin 1920 ve 1930'larda gelişmesine neden oldu ve bu da İngiliz olmanın tanımında yer alan cinsel kimliklerin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini doğurdu.”¹⁰² 1920'lerin başından itibaren psikolojik, ekonomik ve kültürel değişimler ve iş gücünün hızla kadınlar tarafından ele geçirilmesi sonucunda kamusal alanın kadınsılaşması neredeyse her köşe başında tartışılan bir konu haline geldi. Bu durumun ancak önüne erkek egemenliğinin bu alanlarda tekrar güç kazanmasıyla geçileceğine inanılıyordu. Aksi bir durumda, ulusun zayıflayacağı ve güçten düşeceği endişesi korku yaratıyordu.¹⁰³

Bu söylem, Viktorya dönemi toplumsal cinsiyet ideolojisini tekrar gündeme getirdi. Gereğinden fazla kadınsılaşma ve modernleşme toplumun yozlaşmasına sebep olabilirdi. Modern kadınlar, “kontrolden çıkmıştı;” vatanlarına karşı taşıdıkları öncelikli ve temel görev ve sorumluluklarını yani gelecek nesilleri dünyaya getirmeyi ve yetiştirmeyi unutmuşlardı. Bu durum, “şanlı” İngiliz kültürünün yok olmasına yol açabilirdi. Kadınsılaşma, yozlaşma ve modernleşme kavramları arasındaki bağlantıya dayanan söylem, 1920-1930 yılları arasında, İngiltere’de toplumsal cinsiyeti yeniden tanımlamakta kullanıldı. Dönemin edebiyat eserlerine baktığımızda, özellikle Lionel Britton, Gwyn Jones, Walter Brierley, J. B. Priestley, Harold Heslop, Philip Gibbs ve George Orwell’in bu söylemi kullanarak döneme damgasını vuran romanlar yazdıklarını görürüz.

Erkek egemen kamuoyunda, modern kadınların her gün daha fazla tehdit oluşturduklarına dair paranoyalar artarak yayıldı. Bu romanların çoğu, işsiz erkeklerin erkekliklerini, ataerkil aile düzeni üzerindeki kontrollerini kaybetmelerini ve geleneksel cinsiyet kalıplarının yıkılmasının yarattığı sorunları konu alıyordu. Kitapların genelinde, okuyucuya, “en verimli yıllarını” ülkesine hizmet ederek geçirmesine karşın artık evi geçindiren kişi olamamasından ve toplumda, çalıştığı

¹⁰¹ Lynn Pykett, **Engendering Fictions: The English Novel in the Early Twentieth Century**, New York, Arnold, 1995, s.85.

¹⁰² Light, **a.g.e.**, s.8.

¹⁰³ Dodd, **a.g.e.**, s.87.

yerde ve elbette evdeki toplumsal ve kültürel gücünü kaybetmesinden dolayı kitabın erkek kahramanına karşı duyulan sonsuz empati aktarılıyordu.

Walter Brierley de romanlarında işsizliğin doğurduğu benzer sorunlardan bahseder. Erkeğin işsiz kalması, ailenin ve toplumun huzurunu bozarken bir yandan da cinsiyet ilişkilerinin geleneksel ve “doğal” yapılarını da bozar. Erkekler evi geçindirme ve ailenin reisi olma gibi “doğal” görevlerini yerine getirmek yerine evde kalmak zorundadırlar ve bunun bir sonucu olarak eşlerine, hatta çocuklarına bağımlı hale gelmişlerdir. Bu durum, erkeklerin güçlerini kaybetmelerine dair bir belirti olarak görülür. Brierly'nin *Means-Test Man*,¹⁰⁴ 1935 adlı romanındaki karakterlerden Jack Cook, bir erkeğin işsiz kalmasının neye yol açabileceğinin bir örneğidir: “Tüm hareketlerinde bir kadının zarafeti vardı. Gece yatmak için kıyafetleri hazırlarken yüzünde ancak bir annenin yüzünde görebileceğiniz türden bir gülümse olurdu; eski iş arkadaşları olan madencilere göre o, artık bir kadın olmuştu.”¹⁰⁵ Sonuç olarak, eşi Jane'in ona karşı beslediği aşk ve güven, yerini nefret ve öfkeye bırakmıştı. Jane, “sistemi” suçluyordu fakat içten içe kocasını suçlamaktan da kendisini alamıyordu: “Parlamentoda geçecek olan yeni işsizlik kanununu okumuştum. Ve sayfayı çevirdiğinde kabinde görevli bakanın Brighton'da bir sahilde güneşlenirken çekilmiş fotoğrafını gördü. Bir anda içinde karşı konulamaz bir öfke hissetti.”¹⁰⁶ Walter Brierley, geleneksel cinsiyet rol ve davranışlardaki değişim ve kırılmanın toplumu tehlikeye attığını ve zaman içinde ulusun istikrarını bozacağı düşüncesini okuyucuya geçirmeye çalışır. Brierly'e göre, işsiz erkeklerin evlerinde otoritelerini devam ettirebilmelerinin imkânı yoktu ve bu nedenle ataerkil otorite tekrar sağlanırsa, birlik ve düzen içinde bir ulus olunabilirdi.¹⁰⁷ Brierly şöyle yazar:

Bakışları birbiriyle buluştu. Bu bir anlık sürede Jane'in gözlerindeki gücü gördü. Aslında eğer isterse ona fiziksel ya da manevi zarar verebilirdi, onu dövebilir ve nefretini kusabilirdi. Fakat Jane'nin onu bırakmasından korkuyordu. Bu dünyada ek başına kalmak istemiyordu.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Means-Test, o dönemde İngiltere'de bir vatandaşın devletten para almak için yeterince yoksul olup olmadığının açığa çıkarılması için yapılan resmi denetime verilen addı.

¹⁰⁵ Walter Brierly, *Means -Test Man*, London, Spokesman Books, 1983, s.81.

¹⁰⁶ A.e., s.105.

¹⁰⁷ Nancy Armstrong, *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*, Oxford University Press, 1987, s.69.

¹⁰⁸ Walter Brierley, a.g.e., s.107.

Alıntından anlaşılacağı üzere, Jack, tamamen eşi Jane'e bağımlı bir yaşam sürdürmektedir. Jack, bir zamanlar ailenin reisi olarak elinde bulundurduğu erkekliğinin gitgide azaldığını hissetmektedir. Bu nedenle, Jane, Jack'e kıyasla hem fiziksel olarak hem de zihinsel açıdan çok daha güçlü ve kuvvetlidir.

Harold Heslop'ın romanları da, aynı Brierly'nin romanları gibi, cinsiyetlendirilmiş toplumsal ve siyasal güç söylemlerinden örnekleri barındırır. Harold Heslop, 1898-1983 yılları arasında yaşamış İngiliz bir romancıdır. Romanlarında, tema olarak, maden işçilerinin zor ve kötü çalışma koşullarını ve işçi sınıfına mensup erkeklerin yaşamlarından kesitler sunar. En önemli kitapları, *Out of the Old Earth*, *The Earth Beneath*, *Last Cage Down* ve *The Gate of a Strange Field*'dir.¹⁰⁹ Heslop, romanlarında, işçi sınıfı erkeklerinin, özellikle de maden işçilerinin kas gücüne dayalı kuvvetlerinden, ahlaki değerlerinden söz eder ve bunları yüceltir. Kadınları ve hükümeti, erkeklerin iş gücünde hak ettiklerini elde edememelerine ve siyasal, ekonomik ve toplumsal güçlerini kaybetmelerine neden olmakla suçlar. Heslop'un romanlarının işçi sınıfı kahramanları, yalnızlığı, terk edilmişliği, ihaneti, erkek saflığını temsil eder. Onlar ne son moda kadınlar ne de orta sınıf züppe erkekler gibi yozlaşmış değillerdir. İşçi sınıfı erkekleri, İngiliz ulusunun temelinde yatan gerçek güç ve onuru temsil eder. Bu nedenle, okuyucudan, işçi sınıfına mensup kahramanın içinde bulunduğu zor koşullar ve yapmak zorunda kaldığı fedakârlıklar ile kendisini özdeşleştirmesi beklenir:

Maden ocağında, sadece “binlerce” sessizlik vardı. Orada, “yoğun ve gürültülü” sessizlikleri fark etmeyi öğrenmek zorunda kalmışlardı. Her sessizliğin gürültülü karanlık bir hatırası vardı ve her sessizlik birbirinden farklıydı. Fakat hepsinin ortak noktası, zamanla insanın ruhunu tüketip yok etmesiydi.¹¹⁰

Heslop'un *Last Cage Down* adlı bir diğer romanında, okuyucu, işçi sınıfı kahramanı James Cameron'ın üstün erkekliği ile özdeşleştirilerek Cameron'un duygu ve düşüncelerini benimsemeye teşvik edilmektedir. Kaslı ve güçlü vücuduna değinilerek kahramanın dış görünüşü üzerinde durulmuş ve böylesine “heybetli” bir

¹⁰⁹ Kitap isimlerinin Türkçeleri sırası ile **Eski Dünyanın Dışında, Yeraltında Bir Dünya, Son Mağara, Garip Bir Yerin Kapısı**'dir. Kitapların isimlerinden de anlaşılacağı üzere, Heslop çoğunlukla karanlığı, havasızlığı, kötü koşulları dolayısıyla maden ocaklarını çağrıştıran isimler kullanmıştır.

¹¹⁰ Harold Heslop, *The Earth Beneath*, s.27.

adamın toplumda “küçük” görülmesi üzerinden okuyucuların empati kurmaları beklenmiştir:

James Cameron, büyük bir adamdı ancak John Cameron ve onun gibiler sonsuza kadar küçük adamlar olarak kalmakla lanetlenmişlerdi. Toplumda, “küçük adam” olmak korkunçtur... Büyük bir adamın becerileri ve görüntüsüne sahip olmak ancak küçük görülmek... Bu birçok maalesef birçok işçinin kaderidir; gölge gibi takip eden asla kaçamayacağı bir kader...¹¹¹

Heslop, özellikle savaş yılları İngiltere'sinin “erkeklik kültürü”nü benimsemiştir. Sadece maddi gücü olduğunu için “büyük, kuvvetli ve güçlü” ama aynı zamanda “boyalı ve pudralı, parfüm ve ruju yerinde” son moda kadınlar, yeni finansal ve toplumsal özgürlüklerinin tadını çıkarmaktadır. Cameron'un yaşadıklarını, psikolojisini anlamak şöyle dursun, o ruh halinin yakınından dahi geçmemektedir.¹¹² Kadınların son moda giysileri, makyajları ve daha fazla alışveriş yapmaya dair bitmek bilmeyen arzuları, toplumsal ve ulusal olaylara, sorunlara duyarsız kalışları eleştiriliyordu. Tüm bu davranışlar, “kadınların sığlığı” başlıklı yazılarla bir söylem haline getirildi. Toplumun ahlaki ve ulusal değerlerini yozlaştıran bu kadınlar “bencil ahlaki yönden düşük ve vatan haini” olarak tanımlandılar.

George Orwell'in *Keep the Aspidistra Flying*, 1936 (Bırak Dalgalsın Aspidistra) adlı kitabı da bu konuda önemli bir örnektir. Kitap, Londra'nın 1930'lu yıllardaki toplumsal ve kültürel atmosferine ayna tutar. Romanda, konu olarak, romantik ve ideal bir dünya için tüm maddi kazançlarını arkada bırakmaya hazır bir kahramanı anlatır. *Keep the Aspidistra Flying* film uyarlaması *A Merry War* (Mutlu Bir Savaş) adı ile 1997'de çıkmış, Robert Bierman tarafından yönetilmiştir. Roman, savaş sonrasında sefalet çekerek paranın tutsağı olmaktan kurtulabileceğini, özgürleşeceğini zanneden bir adamı konu alır. Kitabının erkek kahramanı olan Gordon Comstock, kendini toplumun işlevsiz, gereksiz, zayıf bir üyesi gibi hissetmektedir. Comstock, havai ve son moda kadınlara karşı duyduğu nefreti şu şekilde dile getirir: “Bunlar ancak altından bir tasmayla kendini bir şey zanneden süs köpeği olabilirler.”¹¹³ Bu tasvirler üzerinden yapılandırılmış olan söylem,

¹¹¹ Harold Heslop, **Last Cage Down**, London, Lawrence, 1984, s.222-23.

¹¹² Gwyn Jones, **Times Like These**, London, 1936, s.2.

¹¹³ George Orwell, **Keep the Aspidistra Flying**, Mariner Books, 1969, s.89.

muhafazakâr görüşleri keskinleştirdi. Kadınlar, ulusun ilerlemesinin önüne çıkan büyük engeller olarak ağılanmaya başlanmıştır. Romanların kahramanları erkekler, kadınların yarattığı “haksız engellerin” üstesinden eninde sonunda gelecektir.

İngiliz basını da romanlar tarafından aktarılan söyleme destek verdi. Erkekler yerine kadınlara iş veriliyor olmasının cinsiyetler arası uçurumu ve eşitsizliği artırdığının üstünde durdu. *Daily Express* şöyle yazar:

Her gün işe giden bir kadının hayatından daha zor bir hayat olamaz. Hele de kocası, onu evde beklemek zorunda kalıyorsa. Erkek bir yandan iş ararken diğer yandan karısının yerine evde kalıp, işten yorgun argın gelen karısının suratını çekmek hatta zaman zaman yardım etmek zorunda kalmaktadır. İşte bu tüm dengeleri bozar.¹¹⁴

Muhafazakâr ve ataerkil hassasiyetler, erkeklik kültürünün ön plana çıkarılma çabalarının daha da artmasına sebep oldu. Cinsiyet kalıpları üzerinden oluşturulmuş ön yargılarla donatılmış geleneksel söylem, özellikle çalışan kadınları hedef aldı. Lionel Britton'ın *Honor and Love*, 1931 (Aşk ve Onur) adlı kitabının erkek kahramanı olan Arthur Phelps, ofislerde çalışan kızlar hakkında benzer bir söylemi şu şekilde dile getirir: “Şundan emin olabilirsiniz ki eğer kadınlar erkeklerden daha “ucuz” olmasalar, ofislerde bu denli fazla kadın görmezsiniz. Bunun karşılığında da şansınıza birileri açlıktan sürünmek zorunda kalıyor haliyle.”¹¹⁵ Phelps'in kelimeleri kamu ve özel ayırımına dayanan ve kadınların onlara bakacak babaları ya da kocaları olduğu için çalışmalarına gerek olmadığını düşünen yerleşik söylemi hatırlatır. *Down and Out in Paris and London*, 1933 (Paris ve Londra’da Beş Parasız) adlı otobiyografik özellikler taşıyan eserinde George Orwell da kadınlara karşı benzer bir muhafazakâr tutumu benimser ve şöyle yazar “işsizlik kadınları erkekleri etkilediğinden daha az etkiler... Biraz çekici bir kadın, hiç olmadı kendini bir erkeğe bağlayıp hayatını garanti altına alabilir.”¹¹⁶

J. B. Priestley'nin *Angel Pavement*, 1930 (Melek Kaldırımı) adlı kitabında da benzer bir sorundan rahatsız olmuş bir erkek karakter vardır: “Her şeyden önce kadınların şehirlerde çalışmasına izin vermemeliydiler. Ne zaman ki kadınlar geldi işte o zaman ofisimizin havası bozuldu. Burun pudralamalar! Çay fincanları! Sizin

¹¹⁴ *Daily Express*, 7 May, 1931, 3.

¹¹⁵ Lionel Britton, *Honor and Love*, London, 1931, s.140.

¹¹⁶ George Orwell, *Down and Out in Paris and London*, London, Penguin Modern Classics, 1968, s.204.

nerede olduğunuzdan haberiniz var mı? Burası bir iş yeri, çay partisi değil.”¹¹⁷ Tüm bu örneklerde görüldüğü üzere, toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek için, kamusal ve özel arasındaki ayrımlar kesin bir şekilde belirlenmiştir

Bu noktada, bazı istatistikler, kadın ve erkek söz konusu olduğunda iş yaşantısının farklılıklarını anlamak için faydalı olabilir. İngiliz kadınlarının çoğu savaş sonrasında ev kadınlığına geri dönmek istemedikleri için hizmet ve sanayi sektörlerinde çalışmaya devam etmek için şartları zorladılar. Fakat yine de bu dönemde dahi çalışan kadınların üçte biri gündelikçi olarak ya ofislerde ya da evlerde çalışıyorlardı.¹¹⁸

Daha önce de belirtildiği üzere, askerlerin savaştan dönmeleriyle beraber 1919 yılının Kasım ayı itibarıyla savaş döneminde işe alınan 750.000 kadın işten çıkartılmıştı. Savaştan dönen askerlere iş sahası açabilmek için, “hükümet neredeyse kadınların hepsinin elinden haklarını aldı ve onları geleneksel ev içi rollerine geri gönderdi. 1919 yılının Mart ayında 494.000 kadın işsizdi ve sadece 29.000 kadın sahip oldukları işlerde çalışmaya devam edebilmişti.”¹¹⁹ Bu haksız durum evli kadınlar için daha da belirgindi çünkü evli kadınlar, işten çıkarılacaklar listesinin en başında geliyorlardı. Evli bir kadının, finansal olarak bir destekçisi olduğu kabul ediliyordu, yani ailenin reisi ve evi geçindiren bir eşi vardı. İş gücünde aktif olarak yer alan evli kadınların oranı savaş sonrasında aniden düşürüldü.¹²⁰

Kadınlara yönelik mesleki ayrımcılık ve onları geleneksel rollerine geri çekme girişimleriyle beraber kadınlar için durum şu hale gelmişti: “Sanayide, en ağır işlerde çalışan bir kadın dahi erkeğin kazandığından daha az bir ücret karşılığında çalışıyordu – bazı sanayi alanlarında, maaş oranları üçte bire kadar düşüyordu. 1931 yılında, kadınlar erkeklerin kazandıklarının sadece %48.3’ünü kazanabiliyorlardı.”¹²¹

Kadınların savaş boyunca çalışmaları, maalesef kadınlar için yeni bir iş gücü piyasası meydana getirmedi ya da kadınları düşük ücretli ve herhangi bir mesleki eğitim gerektirmeyen işlerde çalışmaya iten yapıda herhangi bir değişikliğe

¹¹⁷ J.B. Priestley, **Angel Pavement**, Chicago, University of Chicago Press, 1983, s.11.

¹¹⁸ Jane Lewis, **Women in England 1870-1950: Sexual Divisions and Social Change**, Hemel Hempstead, 1984, s.156.

¹¹⁹ Wilson, **a.g.e.**, s.23.

¹²⁰ Lewis, **a.g.e.**, s.101.

¹²¹ **a.e.**, s.170.

sebepe olmadı.¹²² Sadece bazı sektörler, kadınları diğer sektörlerle kıyasla daha çok kabul etmeye başladılar. 1919 ve 1939 yılları arasında kadınlar için en hızlı gelişen sektörler ya ofislerde, bankalarda, hükümet dairelerinde masa başı işleri ya da yeni tüketim sanayisinde özellikle de otomobil, paketlenmiş gıda ve küçük ev eşya fabrikalarında işçilikti.¹²³ 1931 yılına gelindiğinde Londra'daki ofis işlerinin %43'ü kadınlar tarafından yürütülüyordu. 1911 yılında ofislerde çalışan personelin %21'i kadındı, 1921'e gelindiğinde bu oran %45'e kadar yükselmişti.¹²⁴ Son olarak bu dönemde kadın ve kadınların çalışma hayatlarıyla ilgili olumlu bir adım olarak sayılabilecek eşit ücret kampanyasının ilk adımlarının atılması gösterilebilir.

İşte tüm bu sosyal ve ekonomik koşullarda, erkekler, savaş sonrası ulusal ekonomide onlara ihtiyaç duyulmayacağı kaygısına kapılmışlardır. Bu nedenle, dönemin romanları da evin geçimini sağlayan kahramanın bu özelliğini elinde tutmak için verdiği mücadelesini yansıtmışlardır. Romanlarda, İmparatorluğun maskülen ekonomik yapısı ve erkek kahramanlar övülmüştür. Gwyn Jones'un *Times Like These* (Böyle Zamanlarda) adlı romanı, imparatorluğun geleceğinin, işçi sınıfı erkeklerine ne kadar gereksinim duyduğunu açıkça gözler önüne serer:

Kendileri, şanlı İngiliz İmparatorluğu'ndan bahsedip duruyorlar. Üzerinde güneşin hiç batmadığı imparatorluk... Kömür ve demir olmadan ne kadar süre daha böyle devam edebileceklerini sanıyorlar? Sıklıkla duyduğumuz şu şatafatlı yeni sanayilerini kurabilirler- kablosuz setler, yapay kaplumbağa kabukları, elyaf bavullar ve daha bunun gibi bir sürü saçmalık. Ancak kömür ve demir tükendiğinde her şeyin sonu gelecek. Bu ülke kömür ile büyümüş, kömür ile zenginleşmiştir ve yine kömürle yoluna devam edecektir. Kömür ve demirle uğraşmak da erkek işidir.¹²⁵

Erkekler, imparatorluğun ekonomik zenginliğin ve onurunun kaynağı olan işçi sınıfına mensup olanlar, şimdi işsizliğe “mahkûm” edilmişlerdi. Bu da kaçınılmaz olarak imparatorluğun ve erkeksi yapısının güçten düşeceği endişesine neden olmuştu. “Üzerinde hiç güneş batmayan” imparatorluk, “büyük bir tehdit” altındaydı. İmparatorluğun erkekleri, iş bulamıyor olmaları sebebiyle büyük bir trajedinin zavallı kahramanları gibi gösteriliyorlardı ve bu durum toplumun temelini oluşturan bağımsız erkeklerin evin geçimini sağladıkları ideal İngiliz ailesi imgesini

¹²² Wilson, *a.g.e.*, s.21.

¹²³ *a.e.*, s.26-27.

¹²⁴ *a.e.*, s.26.

¹²⁵ Gwyn Jones, *a.g.e.*, s.96.

de yerle bir ediyordu.¹²⁶

Her ne kadar, erkekler işlerini kaybetmiş ve eşlerine bağımlı hale gelmiş olsalar da onurlarını kaybetmemişlerdi. Philip Gibbs'in *Middle of the Road* (Yolun Ortasında) adlı kitabında da açıkça belirtildiği üzere savaştan dönen askerlere yardımda bulunmak pek de kabul edilebilir bir şey değildi. *The Middle of the Road* romanının başkahramanı Bertram, eski bir askerdir. Elinde artık hiçbir gücü ve varlığı olmayan bu adamın hali işler acısıydı fakat onuru kaybetmemişti. O savaştayken karısı sanki bambaşka biri olmuştu. Aynı aristokrat kadınlar gibi dışarılarda geziyor, son moda giyinmek istiyordu. Bunu da artık, ekonomik özgürlüğünü kazandığını onun gözüne sokarak yapıyordu. Bir hakmış gibi. Kendi ve kendisi gibi birçok askerin işsiz oluşu Bertram'ı endişeye sürükler ve romanın ilk kısmı genel olarak savaştan dönen askerlerin ruh hallerini anlatmaya ayrılmıştır. Bertram, baktığı her yerde bir umutsuzluk görür, sanki o bu dünya için bir fazlalıktır:

Üzerinde “İş istiyoruz, Yardım değil.” yazılı afiş ve pankartlar taşıdılar. Bu erkekler, İngiltere ve dünya onlara ihtiyaç duyarken Albert-Bapaume caddesinden Arras-Lens caddesine oradan da Ypres Menin caddesine doğru yürüyüşlerine devam ettiler. Onlar savaşı sonlandırmak için savaşı kahramanlardı, her şeyi hak eden gencecik erkeklerdi. Şimdi pejmürde bir halde, bazıları düğmeleri ve armaları kopmuş hakiler içinde, her biri üzgün ve sefil.¹²⁷

Erkeklerin bu halinden kadınlar ve hükümet sorumlu tutuluyordu. Kadınların yeni görevleri ve görüntüleri, kamusal alanda görünürlüklerinin artmasını ve bu da, gün geçtikçe artan toplumsal ve ekonomik güçlerin eleştirilmesine neden oldu. Modern Türkiye'deki cumhuriyetçi söyleme benzer bir şekilde yeni ve modern kadınların oluşturulmasından erkekler sorumlu sayılıyordu. Kadınlara “uygun” görev ve konumları erkekler belirlemeliydi.

Bu bağlamda, kadınlara toplumda nasıl davranmaları gerektiğini öğütleyen makaleler, romanlar, reklamlar popüler kültürün her alanına yayılmıştı. *Daily Mail* “Telefonda Konuşurken: Zaman İsrafi ve Kadınlar” adlı makalede, çoğu kadının telefonda nasıl konuşmaları gerektiğini bilmediklerinden yakındı ve kadınları

¹²⁶ Bkz., Leonore Davidoff and Catherine Hall, **Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class 1780- 1850**, London, Routledge, 1997.

¹²⁷ Philip Gibbs, **The Middle of the Road**, London, General Books, 2010, s.30-31.

görgüsüzlükle suçladı.¹²⁸ Yazı, kadınları, “ağırkanlı, parasını arayan, çantasını nereye koyacağına karar veremeyen, arkasında sırada yedi kişi beklerken havadan sudan şeylerden dokuz dakika konuşan” olarak tasvir edip alaycı bir tonda kadınları kıyasıya eleştirdi.”¹²⁹ *Daily Express*, adlı gazetede de benzer makaleler yer almış ve bu sefer de kadınlar toplu taşıma araçlarında sergiledikleri davranışlardan dolayı eleştirilmişlerdir: “Sizin ineceğiniz durakta inmek için basmanız gereken basamakta beklerler. Benzer bir şekilde tünelde durup yolu tıkırlar, yeter ki bir tek onlar herkesten önce inebilsinler. Bunlar kim mi tabii ki gün geçtikçe daha da görgüsüz olan kadınlarımız.”¹³⁰ Makale “kadınlar, özgürlüklere sahip olsalar bunu olması gerektiği biçimde yaşayamazlar” diyerek toplumunun genel kanısını yansıtip kadınları küçümsemiştir.

Kadınların, toplumun kurallarına uygun bir şekilde vatanlarının saygın bir bireyi olarak yaşamayı öğrenmeleri için erkeklerin gereksinimine ihtiyaç duyduklarına inanılmıştır. Kadınların eğitilmelerinin gerekliliği ve böylece toplum kurallarına uygun davranabilecekleri fikrinin üzerinde sıklıkla duruldu. Ulusun toplumsal ve politik alanlarında tam anlamıyla vatandaşlar haline gelmeleri için kadınlar eğitilmeliydi Fakat eş zamanlı olarak, kadınların tam vatandaşlık deneyimini uzun yıllardır ellerinde bulunduran erkekler gibi vatanın eşit bir parçası olmadıkları fikri yayılmaya çalışıldı. Basın ve edebiyat bir yandan, kadınların ulusun ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarında daha görünür olmaya başlamasıyla oluşan ve toplumun geneli tarafından paylaşılan endişeleri dile getirir oldu.

Ulusal basın ve edebiyat, gitgide kadınlar ve kadınların yeni sosyo-politik nüfuzları ile ilgilenmeye başladı. Basın ve edebiyat öncelikle kadınların ulusa bağlılıklarını ve İngiltere'nin onlar için ne anlam ifade ettiğini sorguladı. Örneğin, *Daily Express*, “What is Right with Britain,” yani “İngiltere için Doğru Olanlar” adıyla bir seri yayınlamaya başladı ve parlamentoda sandalye sahibi olan sayılı kadınlardan biri olan Ellen Wilkinson'dan ülke ve ulusal siyasetten ne anladığını yazmasını istedi. Wilkinson'nın, gazetede, ulusun ve ailelerinin refahı için kadınların görevleri başlığı altında yazılar yazdığı bir köşesi vardı. “Olağanüstü İşçilerimiz ve

¹²⁸ a.e., s.67.

¹²⁹ “Women Who Annoy,” *Daily Express*, 23 March 1920, s.92.

¹³⁰ “Women in Public,” *Daily Express*, 17 January 1920, s.126.

Eşleri” adlı bir makalesinde, Wilkinson, geleneksel aile reisi erkeklerin toplumun liderleri olduklarını savundu ve radikal siyasal dönüşümlerin ve cinsiyet rollerinin değişiminin ulusun istikrarı için tehdit unsuru oluşturabileceklerini belirtti.¹³¹ Siyasi güç ve nüfuza sahip bir kadının dahi geleneksel cinsiyet kalıplarına sıkı sıkıya bağlı olduğunu görmek şaşırtıcıdır.

Aynı sene içerisinde, benzer yazı dizileri çocuklar için de yayımlandı. Böylece İngiliz çocuklarının, ulusa bağlılığının sağlanması hedeflendi. Bu yazı dizilerinden birkaçının başlıkları, “Çocuğuma Tanrı hakkında ne öğretiyorum?” ve “Çocuğuma savaş hakkında ne öğretiyorum?” şeklindeydi.¹³² Dönemin önemli iki kadın kaleminden bu çalışmaya katkıda bulunmaları beklenmiştir. Bunlardan biri romancı Sylvia Thompson’dur ve kendisinden evlilik üzerine yazması talep edilmiştir. Diğeri de yine romancı olan Storm Jameson’dır. Özellikle ulusal ekonomi ve milli bilinç konularında makaleler yayınlamıştır. Bu makalelerden, “Çocuğuma para hakkında ne öğretiyorum?” başlıklı makalesi oldukça popüler olmuştur.¹³³

Kadınların ulusal kimliği algılayışları diğer dönemlere nazaran çok daha fazla dikkat çekmeye başladı. Bu esnada, gelenekselleşmiş kimliklerinin tekrardan gündeme getirilmesi kadın ve ulus-devlet ilişkisini şekillendirdi. Kadınlar, her ne kadar basında seslerini daha iyi duyurabilmeye başladılarsa da bu ses çoğu zaman kararsız ve erkek himayesi altındaydı. Modern kadın üzerinden yaratılan söylem, kadınların “rasyonel bireyler ve vatandaşlar” olmadıkları, sadece geleneksel özel alanlardaki özneler oldukları bölgeler dâhilinde inşa edilmişti.

Bunun en önemli sebeplerinden biri uzun süredir var olan muhafazakârların savaş dönemi İngiltere’sinde kadınların konumları, görevleri ve imgeleri üzerinden oluşturdukları ve şekillendirdikleri endişe ve korkulardır. Bu korkulara elbette ulusal ve ekonomik sorunlar da eklenmişti. Özellikle hafif sanayide ve ofis işlerinde kadınlara erkeklere nazaran daha çok iş verildiğine inanılıyordu; 1918 yılında kadınlara oy hakkı tanınması ve 1928 yılındaki genel seçim hakkının da bu durum üzerinde büyük etkisi elbette olmuştu. Kadınların elde ettikleri bu hakların basında ve romanlarda gereğinden fazla üzerinde duruluyordu; kadınların çalışması,

¹³¹ Ellen Wilkinson, “What is Right with Britain,” **Daily Express**, 2 March 1930, s.23.

¹³² **Daily Express**, 3 May 1930, 6.

¹³³ **Daily Express**, 2 May 1930, 8.

özgürleşmeleri ve modernleşmeleri üzerinden son derece olumsuz bir resim çıkarılıyordu. Bu esnada ekonomik ve ulusal konumlarında bir düşüşe geçtikleri görülen erkeklere karşı kişide sempati ve empati duyguları yaratılıyordu.¹³⁴ Bu nedenle bahsi geçen dönem cinsiyetler arası geleneksel hiyerarşi tekrar kurmaya çalışan, cinsiyetçi bir istihdam, elbette cinsiyetçi bir ulus algısına yol açan muhafazakâr bir çözüm arayışına sahne olmuştur.

İngiltere'de savaş yıllarının kadınlar açısından bazı iyileşmelere ve olanaklara sebep olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu dönem siyasal partilerin gündemlerinden çıkan yeni seçmen gruplarını destekleme fikrine uygun olarak belirli yasa ve yönetmeliklerin yürürlüğe girdiği dönem olmuştur.¹³⁵ Türk tarihindeki cumhuriyet dönemine benzer bir şekilde savaş sonrası yıllarda İngiliz hükümeti de kadınları eğitim olanakları, boşanma hakkı ve gözetim teminatı, parlamentoya girebilme olanağı gibi bazı siyasal ve toplumsal haklar tanıdı. Ancak yakından bakıldığında ve vatandaşlık kavramı göz önüne alındığında kadınların halen erkeklerin eşiti sayılmadıkları ve kadınlardan beklentilerin ev içi alanlara ve annelik yükümlülükleri ile ve bu nedenle Viktoryen dönemdeki gibi geleneksel roller ile sınırlı kaldığı görülür.

Feministler ya da son moda havai kadınlar üzerinden geliştirilen söylem Viktorya Dönemi'ne has “yeni kadın” ya da son derece olumsuz bir şekilde resmedilen “vahşi kadın” söyleminden pek de farklı değildi. Muhafazakârlar, İngiliz kadınlarının kontrolden çıktıklarını ve özgürlüklerinin kısıtlanması gerektiğini iddia ederek aynı söylemi geri getirdiler. İngiliz toplumunun eski ahengine kavuşması ve tekrar zenginleşebilmesi için tek yolun kadınların doğal ve geleneksel görevlerine geri dönmeleri ile mümkün olabileceğine inandılar.¹³⁶ Çoğu zaman olduğu üzere dergiler bu dileğin arkasında durdular ve kadınların omuzlarına psikolojik görevler yükleyerek onları etki altında bırakmayı amaçladılar: “Sizler evlerinizin kraliçelerisiniz. Bu evlerin düzeninden siz sorumlusunuz. Bugüne kadar neredeyse her şeyin sizin sorumluluğunuzda olduğunu ve gelecekte de böyle olacağını

¹³⁴ İki dünya savaşı arasındaki dönemde popüler yayınlarda ve basında var olan bu eğilim üzerine geliştirilen bir tartışma için bkz., Bingham, *Gender, Modernity and the Popular Press in Interwar Britain*.

¹³⁵ Pugh, *a.g.e.*, s.145.

¹³⁶ Kent, *a.g.e.*, s.252.

aklınızdan çıkarmamalısınız.”¹³⁷

Hem Türkiye'de hem de İngiltere'de, Birinci Dünya Savaşı çok fazla sivilin ve askerin ölümüne sebep oldu. Bu durum beraberinde ulusu gelecekteki olası tehlikelere karşı nüfus kalkınması endişelerini de beraberinde getirdi. Gelecek nesilleri dünyaya getirenler olarak kadınlardan çok daha modern, sağlıklı ve yurtsever şekillerde bu çocukları yetiştirmeleri beklendi. Bu nedenle Türkiye'deki cumhuriyet dönemine benzer bir şekilde savaş yılları boyunca yeni özgürlükler ile tanışıldı ve kadınların önüne yeni engeller çıktı. Savaş yılları boyunca İngiltere'de normal hayata ve istikrar geri dönüşe dair büyük bir istek vardı bu esnada hükümet ve basın tarafından bir süredir işlenmekte olan idealler ve söylemlerden yardım alınması hedefleniyordu. Her iki coğrafyada da ulusun geleceği geleneksel toplumsal cinsiyet kalıplarının devam ettirilmesine bağlı olarak algılanıyordu.

¹³⁷ **The Times**, 11 November 1921, s.5.

VI. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRK KADINI (1923-1930)

Bu bölümde, cinsiyet, vatandaşlık ve milliyetçilik mercekleri altında Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında “yeni kadın” tasvirinin nasıl bir şekilde kurgulandığından bahsedilmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün ilke ve inkılâplarıyla şekillenen Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasi alanda gerçekleşmiş radikal dönüşümler, dönemin kadın sorunu söyleminin yapı taşlarını da oluşturmuştur. Regim değişikliği ve çeşitli inkılâpların yürürlüğe girmesi, kadınlar üzerinde doğrudan etkili olmuştur. Reform hareketi dâhilinde kadınlar, önceki dönemlerde olduğu modernleşmenin sembolleri olarak politik söylemin merkezinde yer almaya devam etmişlerdir. "çağdaş Türkiye" ile birlikte “çağdaş Türk kadını” da doğmuştur. Ulusal ve cumhuriyetçi bilinç oluşturma girişimleri, bu dönemde de kadın imgeleri üzerinden şekillendirilmiş ve desteklenmiştir.

A. Kemalist Söylem ve Devlet Feminizmi (1923-1930)

Mustafa Kemal'in yeni bir ulus inşa etme projesinin temelinde değişim, modernleşme, laiklik ve milliyetçilik yer alır. Türkiye Cumhuriyeti yapılandırılırken Osmanlı kurumları ve ideolojilerine karşı çıkmış; Batı, bu süreç boyunca örnek alınan tek model olmuştur. Mustafa Kemal, yeni Türk kadını konusunda da Batı'dan beslenmiş ve yeni Türkiye'nin kuruluş sürecinde, bu konunun üzerinde özellikle durmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'na ait birçok toplumsal ve siyasi kuruma karşı çıkmış ve modern Türk milliyetçiliği üzerine kurulmuştur.¹ Milli bilincin oluşması ve özellikle de bir bağımsızlık savaşı sonuna elde edilen başarıdan sonra Osmanlı yönetimi altında oluşan Türkçülük akımı öne çıkarıldı ve üzerinde durulan noktalardan biri de bu oldu.

¹ Uriel Heyd, *Turkish Nationalism and Western Civilization*, London, Luzac, 1950.

Cumhuriyetçiler, Türklerin tarih boyunca yüceliğinden bahsederken Osmanlı geçmişi kötüleniyordu. Osmanlı kültürünün dışarıda bırakılması, Cumhuriyet rejimi altında kültürel bir dönüşümün yaşanmasına sebep oldu. Bu dönüşüm, yönetici sınıf tarafından yönlendirilen reformların halka indirgenmesi şeklinde gerçekleşti.

Osmanlı geçmişinden kopma isteğinin en bariz örnekleri, Türk milliyetçiliği ile bağdaştırılmış iki teoride hayat bulmuştur. Bu teorilerden ilki, Türk Tarih tezidir. Türk Tarih Kurumu'nun kurulmasıyla birlikte "gerçek" Türk tarihinin kökleri Müslüman-Osmanlı tarihi yerine İslam öncesi döneminde Orta Asya tarihine dayandırılmıştır. Türk Tarih Tezi, dil bilimsel olarak tüm dillerin Orta Asya'da kullanılan proto-Türk dilinden geliştiğini öne süren Güneş Dil Teorisi ile desteklenmiştir. Bahsi geçen tez, ilk olarak Viyanalı bir oryantalist olan Dr. Herman F. Kvergitsch'in Mustafa Kemal Atatürk'ün teklifi üzerine Türk Dil Kurumu'na bağlı olarak konuyu detaylı bir şekilde incelemesi ile başlar. Kurum, 1932 yılında Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin kullanılmaya başlanması üzerine kurulmuştur. Türkleri, Müslüman geçmişlerinden uzaklaştırmak ve onları modern bir Batılı ulus olarak göstermek adına atılan adımlardan biridir.²

Dönemin liderleri, milli bir model yaratıp Orta Asya Türk kültürü ile Batı kültürünü bir araya getirmeyi hedefliyordu. İnkılapların kabul edilmesinden önce inkılâplara dair olumlu havanın oluşmasında basın da önemli rol oynamıştır. Toplumu değişime hazırlama ve yeniliğin mahiyeti ve neden böyle bir yeniliğe ihtiyaç duyulduğuna dair basında yer alan yazılar, toplumun yenilik düşüncesi üzerine bir ön bilgiye sahip olmasını sağlamıştır. Amaç, Türk kadın ve erkeklerinin doğuştan sahip olduklarına inanılan cesaret, dayanıklılık, güzel ahlak ve yenilmezlik gibi özellikleriyle batılı toplumların medeniyet seviyesinden bir sentez yaratmaktır. Türkiye'yi modern, laik, Batılı bir ulus haline getirme isteği Latin alfabesinin ve Miladi takvimin kabulü, fes ve başörtüsünü kaldırılması, Avrupai giyim tarzının benimsenmesi, İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü gibi reformlarla kendini göstermiştir.³ Necmeddin Sadık, Akşam Gazetesi'nde yayınlanan "Cumhuriyet

² Erik Zürcher, **Turkey: A Modern History**, London, I.B. Tauris, 1993, s.196-199.

³ Kumari Jayawardena, **Feminism and Nationalism in the Third World**, London, Zed Books, 1986, s.33.

Kanunları” adlı makalesinde, Cumhuriyet dönemi değişimini şu cümlelerle ifade etmiştir:

Bugün yaşadığımız hayatın maziye nisbetle yeni bir hayat olması için yalnız eski ile ilgimizi kestiğimizi söylemek yeterli olmaz. Geçmişe ait bütün kurumların ve bu kurumların en önemlisi olan medeni ve sosyal kanunlarımızın değişmesi lazımdır.⁴

1935 yılında, yerel yönetimlere kamusal alanlarda başörtüsünü yasaklama yetkisi verildi. Başörtüsü, İslami bir sembol olarak kadının iffetini temsil ediyordu. Bu bağlamda, kadınları kamusal alanda “muhafaza” etmeye yarayan bir araç olarak kullanılıyordu. Başörtüsünün kaldırılmasıyla, kadınların, eğitim, siyaset ve orduyu da kapsayan çeşitli kamusal alanlara girmelerinin önü açıldı. Atatürk, yaptığı konuşmalarda sıklıkla kadınların Türk ulusuna katkılarından bahsetti ve resmi gezilerinde ona eşlik eden heyette başı açık eşi ve kızlarının da yer almalarına dikkat etti. Bu şekilde, kadınların kamusal alanda yer alıp toplumsal tartışmalarda katılmalarının önemini göstermek istedi.⁵

Tüm bu değişimlerin esas amacı, modern ve ilerlemeci Batılı yeni bir devlet olmak ve Avrupa devletleri ile aradaki açığı kapatmaktır.⁶ Eric Zürcher, 1924 yılında halifeliğin kaldırılması, Osmanlı hanedanlığının geri kalan üyelerinin sürgüne gönderilmesi ve ardından 1926’da Şeriat kanunlarının yürürlükten kaldırılması sonucunda Mustafa Kemal’in “ilk dalga Kemalist reformları” yerine getirdiğini iddia eder.⁷ Türk kadınlarının, toplumsal ve siyasi hayatlarındaki değişimde ise, ikinci dalga Kemalist reformların etkisi daha büyüktür.

Mustafa Kemal, en baştan itibaren, Türk toplumda var olan kadın sorununu sıklıkla dile getirmiş, Birinci Dünya Savaşı sırasında erkekler cephedeyken hem Türk hem de Avrupalı kadınların ihtiyaç anında ulusun bir parçası olarak

⁴ Necmeddin Sadak, “Cumhuriyet Kanunları,” **Akşam**, no:2402, 19 Haziran 1925, s. 1.

⁵ Yeni kurulan cumhuriyetin yönetici sınıfı, başörtüsünün kaldırılmasının kadınları hayatlarında “özgür” kılaacak bir reform olduğunu iddia ettiler. Bu görüşlerine göre, *Yarım Ay* adlı dergide, anonim bir yazar tarafından kaleme alınan yazı, kadınların son derece özgürleştiklerini bu nedenle Kadınlar Birliği’ni devam ettirmenin bir gereği olmadığını belirtti. Makale aynı zamanda cumhuriyet elitlerinin çabaları sayesinde kadınların birçok yeni olanaktan faydalanabildiklerinden bahseder. Artık kadınlara açılmayacak ne bir kapı ne de elde edemeyecekleri bir meslek vardı. “İctimaî Tenkit Sayfası: Gülünç Cemiyetler,” **Yarım Ay**, 14 Şubat 1935, s.20.

⁶ Alev Çınar, **Modernity, Islam and Secularism in Turkey**, Minneapolis, Minnesota Press, 2005, s.60.

⁷ Zürcher, **a.g.e.**, s.203-205.

fedakârlıklarda bulunmalarından oldukça etkilenmiştir. Savaşın sonra, Türk erkeklerine, kadınları, ulus-devlette yan yana yürüyecekleri birer “yoldaş” olarak görmelerini öğütlemiştir: "Kadınları toplumsal çalışmalarda ortaklarımız olarak kabul etmeli, onlarla beraber yaşamalı, bilimsel, ahlaki, toplumsal ve ekonomik sahalarda onları birer ortak olarak kabul etmeliyiz."⁸ Ancak, kadınların Türk toplumunda erkeklerin ortakları olma görüşü, kadınların en önemli görevinin annelik olduğu görüşünü değiştirmiyordu.⁹

Yeni kurulan Türk devletinde, Ziya Gökalp'in İslam öncesi Orta Asya odaklı Türkçülük görüşü ve etrafında oluşturduğu milliyetçilik ideolojisini benimsendi. Bu nedenle, yeni Türk kadını meselesi Gökalp'in Türk kadını betimlemesi dâhilinde, İslam öncesi Türk tarihinde kadınların erkekler ile eşit oldukları göz önünde bulundurularak tartışılmaya devam etti. Ahmet İhsan, *İçtihat*'ta “İşe Yeni Başladık” başlığıyla kaleme aldığı ve Türk inkılâbının Türklüğü yücelttiğinin altını çizdiği makalesinde inkılâbın önemini şu cümlelerle ortaya koymuştur:

Büyük Gazi, köhne imparatorluğun enkazından Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu. Etrafımızı saran, elimizi ayağımızı tutan, gözlerimizi kapayan bütün engeller ortadan kalktı. Ve bilhassa yeni harfler kabul olunduktan sonradır ki Türklük ilerleme, batılılaşma ve yükselme hareketlerine başlamıştır. Ve Türklük kaybedilmiş zamanları kazanmak için çalışmaya, ama durmadan çalışmaya mecburdur. İşe yeni başladık...¹⁰

Kadın aydınlar da bu düşünceyi desteklemişlerdir: Atatürk'ün manevi kızı Afet İnan, 1962 yılında kaleme aldığı kitabı *Türk Kadınının Özgürleşmesi*'nde İslam öncesi topluluklarda kadınların daha özgür ve eşit bir hayat sürdüğünü, toplumsal yaşama ve toplumun refahına katkıda bulunduklarını anlatmıştır. İnan, İslamiyet'in hem kadın hem de erkekler arasında eşitsizliğe sebep olduğunu, devletin ve kadınların gündelik yaşantılarının dine alet edildiğini iddia etmiştir. Bir yandan da Halide Edip Adıvar gibi bazı kadın yazarlar, kadınları Kurtuluş Savaşı ve milliyetçilik bağlamında ele alıp, vatanları için birer savaşçı olarak yansıtmaya özel

⁸ Jayawardena, *a.g.e.*, s.36.

⁹ Türk ulusunun bir kadın olarak tasvir edildiği metaforlar üzerine bir araştırma için bkz. Carol Delaney, "Father State, Motherland, and the Birth of Modern Turkey," *Naturalizing Power: Essays in Feminist Culture Analysis*, Ed. by S. Yanagisako and Carol Delaney, New York, Routledge, 1995, s.177-199.

¹⁰ Ahmet İhsan, “İşe Yeni Başladık”, *İçtihat*, s. 353, 15 Eylül 1932, s. 5804-5805.

aba göstermişlerdir.¹¹

Bu yazılarda, kadın tasvirleri, genelde Atatürk'ün yeni Türk kadın imajının yapılandırılması esnasında bel kemiğı olarak gördüğü Anadolu kadını temel alınmıştır. Atatürk, 1920'li yılların başlarında, "Yeni Türk Kadını" üzerine yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir: "Anadolu kadını birçok vefakârlıkta bulunmuştur ve bu sebeple şükran ile anılmalıdır. Dünyanın hiçbir yerinde hiçbir kadın Anadolu'nun köylü kadınları kadar canla başla vatani için çalışmamıştır."¹² Kemalizm'in modernlik anlayışının Anadolu'nun "köylü kadını" ile "şehirli kadın" arasında bir ayrıştırma yapıp her ikisine de farklı görevler ve tasvirler yükleyerek aralarında kesin bir farklılık yarattığını belirtmek gerekir. Bir yanda Anadolu'nun köylü kadını, diğer yanda şehirli Türk kadını yer almış; her ikisi de ulusun geleceğine dair beklentiler ve umutlar için ayrı ayrı önemli görülmüşlerdir.

Bir dönem işgal altında kalmış coğrafyalarda oluşan milliyetçi ideolojilerinin özelliklerine bakıldığında, kadınların millileştirme ve modernleşme projelerinin merkezine özellikle yerleştirildikleri görülür. Kadınlardan alçakgönüllü ve otantik yani millete özgü kalmaları beklenirken, aynı zamanda tüm dönem şartlarını yerine getirerek modernleşmeleri de beklenmektedir. Her ne kadar Türkiye hiçbir zaman bir sömürge olmamışsa da Kemalist rejim kadınlar söz konusu olduğunda benzer tarzda bir milliyetçilik özelliğı göstermiştir. Kemalist ideolojinin ulus-devlet inşa sürecinde, Türk kadınlarından Batılı ve laik toplumsal, siyasal normları benimsemeleri ama aynı zamanda da Anadolu kadınının taşıdığı etnik, otantik özelliklerini korumaları talep edildi.¹³ Kadınların, Kurtuluş Savaşı sırasında üstlendikleri görevler de Türk kadınının yeni kimliğinin kurgulanmasında etkili oldu. Bu dönemde, köylü kadınlar cephede savaşırken, şehirli kadınlar da ülkenin dört bir yanında vatanseverlik, birlik ve beraberlik konuşmaları yapıyorlardı.

¹¹ Deniz Kandiyoti, "Women and the Turkish State, Political Actors or Symbolic Pawns?," **Women-Nation and State**, ed. by Nira Yuval-Davis and Fiona Anthias, London, Macmillian, 1989, s.142-143.

¹² Jayawardena, **a.g.e.**, s.35.

¹³ Kadınların milliyetçi söylemlerde yer alışlarına dair enteresan bir karşılaştırmacı yaklaşım, özellikle Türkiye durumu hakkında daha detaylı bilgi için, Nilüfer Çağatay and Yasemin Nuhoglu-Soysal, "Comparative Observations on Feminism and the Nation-Building Process," **Women in Modern Turkish Society**, Ed. by Şirin Tekeli, New Jersey, Zed Books, 1995, s.263-272.

Fakat Orta Doğu'daki diğer milli mücadeleler ve İngiltere'de savaş sonrası iç politikada görüldüğü gibi savaşın sona ermesiyle kadınlar, "itaatkâr" anneler ve eşler olarak evlerine yani özel alanlarına geri dönmek zorunda bırakıldılar. Sırf cinsiyetler arası kurulmuş olan geleneksel hiyerarşiyi ve ulusun var olan dengelerini korumak adına değil, aynı zamanda savaş süresince meydana gelen can kayıplarını telafi etmek adına da kadınlara, çocuk doğurmaya teşvik etmek için, temel görevlerinin annelik ve ev hanımlığı olduğu sıklıkla hatırlatıldı. 1931 yılında, gazeteci Selim Sırrı, *Aile Dostu* adlı dergide şöyle belirtir, "kadınlara, erkekler ile eğitim ve iş alanlarında denk olduklarını gösterme şansı verilmiş olabilir ancak unutulmamalıdır ki kadınların asli görevi çocukları ve eşlerine bağlı olanlardır. Ancak bu şekilde kadınlar mutlu birer anne ve evlerinin kraliçeleri olabilirler."¹⁴

Kemalistlere göre, Türk kadını yeni ulus-devletin simgesiydi ve bu nedenle bu yeni ve çağdaş döneme ayak uydurabilmesi için belli değişikliklerden geçmek zorundaydı. Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelendiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kendini göstermeye başlayan feminist-milliyetçi söylem, özellikle kadınların anne rolüyle gelecek kuşakları eğitecek olmalarından dolayı daha kapsamlı bir eğitim alması gerektiği üzerinden şekillenmişti. Cumhuriyet döneminde ise, artık önemli olan yurtsever vatandaşlara sahip olabilmek için eşit düzeyde yurtsever kadın vatandaşlar yetiştirmekti. Yeni bir rejimin hayata geçirilmesiyle beraber ulusun geleceğini garanti altına almak için yurtsever çocuklar dünyaya getirmek, yetiştirmek ve eğitmek kadınların görevleri arasında ilk sırayı alıyordu.

Kemalist dönemin "yeni kadını," Türkiye'nin Osmanlı geçmişinden kopuşunun neredeyse en önemli simgesi haline gelmişti. Mustafa Kemal'in eşi Latife Hanım'ın başörtüsü kullanmıyor ve evlat edinmiş olduğu kızları ise yurt çapında yaptığı gezilerde modern kıyafetler içinde kendine eşlik ediyordu. Afet İnan ve Sabiha Gökçen, Mustafa Kemal'in kızlardan ikisiydi. Afet İnan, tarih eğitimi aldı, Atatürk ve kendi yaşamıyla ilgili yazılar kaleme aldı. Sabiha Gökçen, Türkiye'nin ilk kadın savaş pilotu oldu. Kadınların günlük hayatta görünürlüklerini artırmak ve yeni Türk kadınına tanıtmak adına Atatürk bilinçli olarak bu iki genç kadının fotoğraflarını

¹⁴ Selim Sırrı, "Türkiye'nin Kadınları," *Aile Dostu*, Şubat 1931, s.6-7.

basın ile sıklıkla paylaştı.

Sibel Erol, yeni cumhuriyette kadınların görünürlüğünün önemini şöyle açıklar, "Genç kızların, 19 Mayıs kutlamalarına şort ve kısa kollu tişörtler ile katılımı, "yeni kadın" imajının tipik bir sunumuydu. Bu kadınların, Osmanlı dönemindeki görünüşlerinden bu denli uzaklaşmış olmaları geçmiş ile bugün arasındaki mutlak kopuşun, yeni bir ulusun doğuşunun göstergesiydi."¹⁵ Unutulmak istenen Osmanlı geçmişinden uzaklaşma ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alacak olan yeni rejimin doğuşu "yeni Türk kadını" imgesi altında vücut bulmuştu. Bir yandan da, "Türkiye'nin gerçek kadınları" dendiğinde ilk akla gelmesi istenen "Anadolu kadını," Atatürk tarafından her fırsatta yüceltmeye devam etti. Bu nedenle, Carol Delaney'in de belirttiği gibi Anadolu'nun bereketli toprakları bu toprağın üzerinde yaşayan kadınların da verimliliklerinin bir simgesi haline gelmişti. Atatürk ismi verilen Mustafa Kemal de ulusun tüm evlatlarının sembolik babası olmuştu.¹⁶

Atatürk, cumhurbaşkanlığı yaptığı süre boyunca kadınların konumunu değiştirmeyi amaçladı. Aile Kanunu'nun tamamen laikleşmesi, Şeriat kanunları çerçevesinde yapılan dini evlilikler ve çok eşliliğin yasaklanması Türk kadının hayatını doğrudan etkileyen değişimler oldu. Atatürk'ün aile kanunu ile ilgili reformları, aile kurumunun geniş aileden çekirdek ve modern aileye dönüştürüldüğünün bir göstergesiydi. Aynı zamanda birey/vatandaş da topluluktan daha önemli hale gelmişti. Daha önemlisi, önceleri aile içinde halledilen, özel konular sayılan meselelerin tümü topluma mal edilmeye ve bu konularla ilgili yasal düzenlemeler yapılmaya başlandı. Bu sayede, kadınlar hukuksal olarak görünür olmaya başladılar.¹⁷

Modern ve laik eğitimin yaygınlaşması, özellikle şehirli kadınların gündelik hayatlarını etkiledi. Zorunlu ve parasız ilköğretim, yasalar altında güvence altına alınmıştı. Yetişkinler için okuma-yazma dersleri verilmeye başlanmıştı. 1921 yılında, üniversite eğitimi düzeyinde kız ve erkek öğrencilerin bir arada okuması yasallaşmış,

¹⁵ Sibel Erol, "Turkish Feminism: The Case of Duygu Asena," **The Turkish Studies Association Studies Bulletin**, Vol:16, No:1, Nisan, 1992, s.51.

¹⁶ Delaney, **a.g.e.**, s.177-199.

¹⁷ John L. Esposito ve Natana J. Delong-Bas, **Women in Muslim Family Law**, New York, Syracuse University Press, 2002, s.93.

1924 yılında yürürlüğe giren eğitim yasası dini eğitim verenler de dâhil olmak üzere tüm eğitim kurumlarını devlet denetimi altında almış, aynı zamanda kız ve erkeklerin eşit eğitim olanaklarından faydalanmaları sağlanmıştı.¹⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında, kadınlar, tıp ve hukuk gibi birçok farklı meslek grubunda yer almaya başladılar. Türk kadınına politik hakların verilmesi zaman içinde oldu: 1930 yılında yerel yönetimlerde, 1933'te köy meclislerinde, 1934'de de genel seçimlerde oy kullanabildiler.¹⁹ Yine de, Fransa da dâhil olmak üzere bazı Avrupa ülkelerindeki kadınlardan önce seçme ve seçilme hakkını elde ettiler. Kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildikten sonra kurulan ilk mecliste kadınların (18 kadın vekil meclisin %4,5'ini oluşturuyordu) yer alma oranları düşüktü ancak Atatürk'ün kadınlara sadece oy verme hakkıyla kalmadığını, aynı zamanda kadınların aktif olarak siyasete katılmalarını teşvik ettiğini söylemek mümkündür.²⁰

Bu noktada, Türk kadınının özgürleşmesinde “enstrümantal yaklaşım” olarak adlandırılan konuya da değinmek isterim. Daha önce de belirtildiği gibi, Cumhuriyet rejiminin temel amacı Türk toplumunu modernleştirebilmek böylece Türkiye'nin modern Batı dünyasına dâhil olmasını sağlamaktır. Kadınlar ile ilgili düzenlenen yasalar ve reformların hayata geçirilmesinin sebebi, bu büyük projeye katkıda bulunmak yani Türkiye'nin modernleştirilmesini sağlamaktır. Modernleşmenin adımlarından biri de Türk kadını, Türk toplumunu tam anlamıyla modern olmaktan yani Batılı olmaktan alıkoyan geleneklerden arındırmaktır. Bu nedenle Kemalist Türkiye'de kadınların konumlarını ilgilendiren reformlar yeni Türk milliyetçiliğinde kadınlara ulus-inşa sürecinde biçilen rol dâhilinde incelenmelidir.

Kadınlara belirli konularda özgürlük verilmesi ve eğitim olanaklarından faydalanmaları üzerinde mutlaka çalışılması gereken konulardı böylece kadınlar modernleşme ve ulusallaşma ideallerine daha etkin bir şekilde hizmet edebileceklerdi. Bu nedenle, kadınların özgürleşmesi siyasi sistemin taleplerine ve ataerkil güç dengelerine bağımlı kaldı ve beklenenin aksine "feminist ve radikal" reformlar çerçevesinde gelişmedi.

¹⁸ 1951'de, eşit ücret yasası da yürürlüğe girdi. Buna ek olarak, kadınların orduya katılmalarına da olanak sağlandı.

¹⁹ Stanford Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Cambridge, Cambridge University Press, 1977, s.385.

²⁰ Tekeli, **a.g.e.**, s. 299.

Dönemin, “enstrümantal feminizm” anlayışıyla ilgi çeşitli akademisyenler de görüş bildirmişlerdir. Şirin Tekeli, kadınlara oy kullanma hakkını veren yönetimin gözünde kadınların Türkiye için hedeflenenler doğrultusunda önemli bir sembolik görev üstlendiklerinden bahseder.²¹ Ayrıca, Türk kadınına verilen seçme ve seçilme hakkının feminist bir temele dayanmaktansa Atatürk’ün Türkiye’yi Avrupa’da var olan faşist rejimlerden uzaklaştırmak amacıyla bunu gerçekleştirdiğini öne sürer.²² Kadınlara bu hakkın tanınmasıyla Türkiye’yi kadınlarının meclise girebildiği, Batı’daki faşist rejimlere karşıt demokrasilere benzer bir siyasi kimlik sahibi bir ülke olarak tanıtmaya imkânı doğmuştur. Bu örnekler, Türkiye’de kadın tarihi üzerine çalışan birçok akademisyenin hemfikir olduğu bir noktaya parmak basar: Reformlar tepeden inme bir tavırla yürürlüğe sokulmuş, sadece gerekli görülen alanlarda yeni düzenlemelere gidilme gereği görülmüştür. Kadınlar söz konusu olduğunda da 1980’li yıllara kadar gerçek bir değişim olmamış; reformlar şehirli kadınlar ile sınırlı kalmış, genele yayılamamıştır.²³ Örneğin, kadınların siyasi dernek kurmalarının önü kesilmiş, kadınlara oy hakkı verilmesiyle birlikte var olan derneklerin kapatılması istenmiştir.

Bu duruma örnek olarak ise, Türk Kadınlar Birliği temsilcilerinin 1927 yılında, bağımsız olarak meclise girmelerinin mümkün olmayışı verilebilir. Aynı zamanda, 1923 yılında, kadın partisi kurulması da engellenmiştir. Dahası, 1935 yılında, hükümet Türk Kadınlar Birliği başkanı Latife Bekir’e bundan böyle birliğin siyasi meseleler yerine hayır işleri ve kültürel aktivitelere yoğunlaşması için baskı yapmıştır. Bu nedenle, Uluslararası Kadınlar Birliği kongresine ev sahipliği yapmalarından sadece iki hafta sonra birliğin başkanı Türk kadınlarının özgürleşme amacı başarıyla nihayete erdiğinden birliğin devamı için bir sebebin kalmadığı ilan

²¹ A.e., s. 309.

²² Daha detaylı bilgi için, bkz., Kevin Passmore, **Women, Gender and Fascism in Europe, 1919-1945**, Manchester, Manchester University Press, 2003; Julie Gottlieb, **Feminine Fascism: Women in Britain’s Fascist Movement, 1923- 1945**, London: I. B. Tauris, 2000; Elizabeth Harvey, “Visions of the Volk: German Women and the Far Right from Kaiserreich to Third Reich,” **Journal of Women’s History** 16, 2004, pp. 153-67 ve Jill Stephenson, **Women in Nazi Germany**, London, 2000; Victoria De Grazia, **How Fascism Ruled Women: Italy 1922-1945**, Berkeley, University of California Press, 1992.

²³ Bu durumun Batı demokrasilerinden 1960-1980’li yıllara dek gerçekleşmediği göz önünde bulundurulursa, aslında görüldüğü kadar şaşırtıcı değildir. Bkz. Deniz Kandiyoti, **Women, Islam and the State**, Philadelphia, PA, University Press, 1991; Elisabeth Ozdalga, **The Veiling Issue, Official Secularism and Popular Islam in Modern Turkey**, Richmond, Curzon, 1998.

etmiştir.²⁴ Üçüncü dünya ülkelerinde, feminizm ile milliyetçilik arasındaki ilişki ile ilgili olarak Nilüfer Çağatay ve Yasemin Nuhoglu-Soysal şöyle belirtir:

Devlet tarafından belirli kararlar alınırken, devletin müdahalesi feminist siyaset ve talepler ile örtüşmelidir. Temelde yenilikçi olan ve devlet tarafından başlatılan bu kararlar aynı zamanda feministlerin bir araya gelmesinin de önüne geçebilir. Açıktır ki, kadınların toplumsal alanda bir araya gelmeleri ile kadınların özgürleşmeleri bir tutulamaz. Kadınların toplumsal alana dâhil oluşları tamamen tahmini ve geçici, siyasal menfaatler tarafından dikte ettirilmiş olabilir. Son olarak ve en önemli nokta, üçüncü dünya ülkelerinde ulus inşa süreçlerinde devletin görevi özerk feminist siyaseti gölgede bırakmaya yönelik olabilir.²⁵

Sibel Erol'a göre, Türkiye'de feminizm tarihi üç döneme ayrılabilir: Genç Osmanlılar tarafından başlatılan on dokuzuncu yüzyıl feminizmi; Atatürk'ün devlet feminizmi ve 1980'den beri gelişmekte olan özerk feminizm. İlk iki süreç, erkekler tarafından yönetilmiş bir feminizm modelidir. Kadın sorunu erkek egemen devletin modernleşme ve ulusallaşma sorunları dâhilinde tartışılmıştır.²⁶ "Erkek feminizmi" ve "kadın feminizmi" arasındaki fark, siyasi liderler tarafından empoze edilen "devlet feminizmi" ile kadınlar arasında yayılan feminist bilinç arasındaki ayrımı yansıtır. Erkek feminizminin en temel özelliği, kadınları ve onların ihtiyaçlarını söylemin merkezine koymamasıdır; önemli olan ulus-devletin çıkarlarıdır.

Diğer yandan, "özerk feminizm," kadını merkez alır ve esas amaç kadınların hayatlarını daha iyi koşullarda sürdürebilmelerini sağlamaktır. Catherine MacKinnon, gerçek feminist akımların, kadınların bakış açısından ve yükselen bilinçleri sonucu meydana gelmiş olduğunu belirtir. Ayrıca, bu bilinçlenmenin kadınların içinde bulundukları duruma dışarıdan bakarak fark edilemeyeceğini, kadınların kendi deneyimleri üzerinden farkına varmasının daha kalıcı sonuçlar sağladığını iddia eder.²⁷ Türkiye'de, devlet feminizmi, dışarıdan alınan modellerle ve aslında Türk kadınlarını çok da ilgilendirmeyen, fakat Türk devletinin önem verdiği konuların üzerine gidilmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, kadınların sorunlarının iç dinamiğini karşılamakta yetersiz kalmıştır.

²⁴ Nükhet Sirman, "Feminism in Turkey, Feminism in Turkey: A short history," **New Perspectives on Turkey** 3, Autumn, 1989, s.13.

²⁵ Çağatay ve Nuhoglu-Soysal, **a.g.e.**, s.264-265.

²⁶ Erol, **a.g.e.**, s. 50.

²⁷ Catherine A. MacKinnon, "Feminism, Marxism, Method and the State," **Signs: Journal of Women in Culture and Society**, Vol:7, No:3, 1982, s.535-536.

Milliyetçilik ve modernleşme, hâlihazırda karmaşık olan kadın meselesini daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmuştu. Cumhuriyet döneminin liderleri, milliyetçiliğin yapılandırılmasında, vatandaşlık ve modernleşme ideolojilerinin kadınlar ile ilgili olarak geliştirilen söyleminde, özellikle "İslamiyet öncesi Türk kültürü" kalıbını kullandılar. Önceki bölümlerde de incelendiği üzere, modernlik ve modernleşme meseleleri yeni değildi, aksine Osmanlı geçmişinden kalma bir miras, ulaşılması gerekli görülen bir idealdi. Ancak cumhuriyetçilerin modernleşme modeli geçmiş dönemlerdekililer ile kıyaslandığında oldukça farklı öğeler içeriyordu. Cumhuriyetçi elit, Batı'yı bir bütün olarak ele aldı ve sadece teknolojik açıdan değil, bu medeniyet modelini tamamen uygulanmaya çalışıldı.²⁸ Bu amaç doğrultusunda, ilk adım eski özellikle dini öğretileri tekrar yorumlayıp şekillendirmek oldu.

Modernleşme projesinin ilk hedefi, Avrupa'daki vatandaşlık kavramının uygulanabileceği modern bir ulus yaratmaktır. İslamiyet'in Osmanlıların "tek ulus" yaratmasının önünde durduğuna inanılıyordu. Ümit Cizre, bu durumu şöyle yorumlar:

Batı tarzı Aydınlanmayı örnek alan Kemalist proje bireylerin kendilerini ulusun bir parçası olarak "hayal etmelerini" ve "hayal edilmiş topluluk olan" Türkiye dâhilinde kimliklerini oluşturmalarını hedeflemiştir. Tüm bunlar ise herhangi bir kültürel anlam ya da mirastan bağımsız olarak gerçekleşmeliydi. Uzak durulan bu bağlardan en güçlüsü ise elbette Müslüman olmaktır.²⁹

İslamiyet'in, bireyleri ulusal bir kimlik altında toplamaya engel olduğuna inanıldı. Daha önceki bölümlerde de tartışıldığı üzere Müslümanlar ve diğerleri (Hristiyanlar, Yahudiler, vb.) arasında siyasal, toplumsal ve ekonomik haklar bağlamında katı ayrımlar vardı. Kadınlar ise, dinlerine ve etnik kökenlerine bakılmaksızın her durumda dışlanıyorlardı. Kemalist milliyetçiliğin temel amacı, bir takım olguları kadın erkek fark etmeksizin herkes için hayata geçirmektir. Ancak, yeni cumhuriyetin ilk yıllarında modernleşme ve milli kimlik kurgusu, uygulanmada kadın ve erkek vatandaşlara göre türlü değişiklikler göstermiştir. Cumhuriyet

²⁸ Fuat Keyman, "On the Relation between Global Modernity and Nationalism: The Crisis of Hegemony and the Rise of Islamic Identity in Turkey," **New Perspectives on Turkey** 13, 1995. s.93-120.

²⁹ Ümit Cizre, "Parameters and Strategies of Islam-State Interaction in Republican Turkey," **International Journal of Middle East Studies** 28, 1996, s.231-251.

döneminde de, kadın ve yurtsever liderler dâhil neredeyse herkes kadınların geleneksel rollerden uzaklaşmadan modern bir görünüme kavuşmaları gerektiğini savundular. Bu Batı'da da, İngiltere örneğinde gördüğümüz gibi benzer şekilde ortaya çıkmış muhafazakâr bir eğilimdi: Kadınlar eğitim olanaklarından faydalansalar ya da evlendikten sonra çalışmaya başlasalar dahi esas rolleri olan eş ve anneliği ihmal etmemeliydiler.

Deniz Kandiyoti, erken cumhuriyet yıllarında kadınların özgürleşmesinin daha çok "devlet destekli feminizminin devletin "medeniyet seviyesini yükseltmeyi" hedefleyen retorik bir stratejiden ibaret olduğuna dikkat çeker.³⁰ Bununla beraber, 1926 yılında Şeriat kanunlarının yerini İsviçre Medeni Kanunu'nun alması kadın ve vatandaşlık haklarını destekledi. Yeni Medeni Kanun, çok eşliliği yasakladı, yasal ve siyasal eşitlik durumu kadına boşanma hakkı, mülk sahibi olma ve miras bırakma hakkı verdi. İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü kadınların Türk toplumundaki konumu ile ilgili son derece önemli bir yenilik ve değişim olarak görülebilir. Ancak Zehra Arat bu durumu şöyle açıklar, "Kemalist reformların amacı, kadınları daha özgür kılmak, kadın bilincini ya da kimliğini oluşturmak ve teşvik etmek değildi. Tam aksine, cumhuriyetçi kriterlere daha iyi hizmet etmeleri adına daha iyi eş ve anneler yaratılmaktı."³¹

Bu nedenle, bahsi geçen yeni kadından halen etkin bir ev kadını olması, ailesine karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, ailenin ahlakını koruması ve vatanın ilerlemesine katkıda bulunması bekleniyordu. Eğitimli ve yetenekli kadınlar, ulus-devletin kuruluş ve kalkınmasında büyük rol oynayacaklardı. Bu dönüşümün, en dramatik boyutu kadınların kamusal alanda yeni bir toplumsal rollerle ortaya çıkmalarıydı. Türk kadınları, bu dönemden itibaren toplumsal hayatta kız çocukları, eşler ya da anneler, iş yerlerinde çalışanlar ve yeni cumhuriyetin gururlu vatandaşları olarak da görülmeye başladılar. Fakat kadınların her türlü hak ve rolleri, politik gücü elinde bulunduran rejimin erkekleri tarafından denetlenmeye devam edildi.

³⁰ Deniz Kandiyoti, "Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case," **Feminist Studies** 13, 1987, s.17-38.

³¹ Zehra Arat, "Turkish Women and the Republican Reconstruction of Tradition," **Reconstructing Gender in the Middle East**, Ed. by Fatma Müge Göcek and Balaghi Shiva, New York, Columbia University Press, 1994, s.58.

Bir İstanbul gazetesinin manşeti şöyleydi: "İstanbullu Kadınlar arasında Yeni Hareket: Kadınlarımız Siyasal Haklar İstiyorlar."³² Bu yeni hareketin arkasındaki kadınlardan biri, Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına dek kadın hareketinin oluşumunda yer almış öğretmen ve yazar Nezihe Muhiddin'di. Muhiddin, 1923 yılında, Kadınlar Halk Fırkası adı altında ilk kadın derneğini kurdu.³³

Derneğin, amacı kadınlar için siyasi haklar elde etmek, kadınları çalışmaya teşvik etmek ve kızların aldıkları eğitimi günün standartlarına yükseltip, modernleştirebilmektir.³⁴ Muhiddin, kadınların toplumun refahı ve geleceği için faydalanılabilecek sonsuz ve özel bir potansiyelleri olduğunu savundu. Ancak bu potansiyel, İngiltere'deki birçok hemcinsinin de önerdiği gibi, öncelikle anne ve eş olarak geleneksel görevleri yerine getirmede kullanılmalıydı.³⁵ Türk Kadını (1931) kitabında, Nezihe Muhittin Kadınlar Halk Fırkası'nın gündemini açıkladı. Aynı dönemde İngiltere'de "yeni ve eski feministler"³⁶ arasında sürmekte olan tartışmaya son derece benzer olarak, Muhittin de feminizm algısı toplumsal ahengin ancak toplumda yaşayan kadın ve erkeklerin cinsiyetler arası "farkların farkına varmaları" ve bunları muhafaza etmeleri sonucu elde edilebileceğinin üzerinde durdu. Muhittin, "Türk kadınları yasalar önünde eşitken, diğer her vatandaş gibi vergilerini ödemekle yükümlüken neden oy kullanma hakkına sahip olamıyor ya da seçimlere aday olarak katılamıyor?" sorusunun cevabını aradı.³⁷ Ona göre, hem kadınlar hem de erkekler, ulusun kalkınması için toplumsal ve siyasal hayatta birlikte mücadele etmeliydiler. Ancak, "modern kadın," toplumsal hayata katılabilmek için özgürleşirken en önemli görevlerinin, "mükemmel" anne ve eş olarak topluma

³² Yaprak Zihnioğlu, "Bir Osmanlı Türk Kadın Hakları Savunucusu, Nezihe Muhiddin," **Tarih ve Toplum** 32, No:183, 1999, s.106. Nezihe Muhiddin (1889-1958) 1980'li yılların sonlarına doğru tekrar keşfedilen, en önemli Osmanlı Türk feminist aktivistlerinden biridir. Döneminin çoğu eğitilmiş kadını gibi elit bir aileye doğmuştur, babası devlet memurudur. Öğretmenlik, yazarlık ve editörlük yaptığı uzun kariyerinde, her zaman için kadın haklarının ateşli bir savunucusu olmuştur. 20 roman yazmış, hepsi gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. **Kadın Yolu** (1924-1927) adlı haftalık derginin baş editörlüğünü yapmıştır. **Türk Kadını** (1931) adını verdiği kitabında, kadın hareketinde yön vermiş Osmanlı kadınlarını anlatmıştır.

³³ Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.132-139.

³⁴ **A.e.**, s.135.

³⁵ Nezihe Muhittin, "Türk Kadını," **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını**, ed. Ayşegül Baykan, Belma Otus-Baskett, İstanbul, İletişim, 1999, s.69-116.

³⁶ Bu söylem, İngiltere'de, biyolojik eşitlik ve farklılık kavramları üzerinden geliştirilmiş toplumsal cinsiyet söylemine son derece benzerdi.

³⁷ Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.132.

katkıda bulunmak olduğunu unutmamalıydı.³⁸ "Neden Kadınlar Fırkası'nı kurdum?" adlı makalesinde Muhittin şöyle açıklar:

Bu parti, Türk kadınının haklarını elde etme mücadeleleri için sahip olmaları gereken hırsını ve tutkusunu kaybettiğine dair oluşan korkumdan doğmuştur. Kısmen özgürleşme yeterli değildi. Bu vatan için, erkekler gibi savaştıktan sonra bizler de toplumsal hayatta yerlerimizi almalıyız.³⁹

Ülkenin dört bir yanındaki kadınları topluma kazandırmak ve onlara eğitim vermek adına ilk hedef, sembolik yönden Türkiye için büyük önem taşıyan Anadolu kadınıydı. Partinin üyeleri, Anadolu'nun en ücra köşelerinde yaşayan kadınlara ulaşip onları yeni rejimin öğretileri ile aydınlatmayı hedeflediler.⁴⁰

Buna rağmen, Nezihe Muhittin'in partisi, hiçbir zaman için hükümet tarafından tanınmadı. Hatta Atatürk de dâhil olmak üzere özellikle Cumhuriyetçi liderlerin eleştirilerine maruz kaldı. Partinin bu denli ötelenmesinin sebebi ise, "devlet hâlihazırda kadınlar ile ilgilendiğinden" ve "tam özgürleşmenin çok yakın" olması nedeniyle bir kadın partisine ihtiyaç olmadığına dair yaygın görüştü.⁴¹ Parti, bu eleştiriler ile başa çıkamadı ve Türk Kadın Derneği adını almak zorunda kaldı. Ancak dernek, 1935 yılında, milletvekillerinin kararı sonucunda İstanbul'da 12. International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship (IAW) toplantısına ev sahipliği yapmasının hemen ardından kapatıldı. Kandiyoti'nin de belirttiği gibi, Türk kadınları "özgürleştirilmiş fakat tam anlamıyla özgürlüğe kavuşmamıştı."⁴² Açıktır ki bu, erkekler tarafından tasarlanmış bir özgürleşmeydi ve ataerkil devlet düzeninin kadınlarının birey ve vatandaş olarak konumları, görevleri ve sınırlarını belirlemesinin bir diğer örneğiydi.

Ayrıca Anadolu (köylü) ve İstanbullu (şehirli) kadınlar arasında kesin bir ayırım yapma adına da bilinçli girişimlerde bulunulmuştu. Toplumsal alanda son derece aktif olan şehirli kadınları çoğunlukla İstanbul'da yaşıyorlardı. Ancak Anadolu merkezli Kurtuluş Savaşı'nın İstanbul'da yerleşmiş Osmanlı devletine karşı yapılması sebebiyle milliyetçiler şehirli kadınları yeni Türkiye'nin sembolü olarak

³⁸ A.e., s.138.

³⁹ A.e., s.139.

⁴⁰ Zafer Toprak, "Kadınlar Halk Fırkası," **Tarih ve Toplum**, Vol:9, No:51, 1988, s.158-159.

⁴¹ A.e., s. 159.

⁴² Kandiyoti, **a.g.e.**, s.317-338.

kullanmamışlardı. Elbette, Halide Edip gibi Kurtuluş Savaşı'na katılabilmek için Anadolu'ya kaçan, Mustafa Kemal'in birliklerine katılan veya eşlerine eşlik eden istisnai şehirli kadınlar da vardı. Fakat Kurtuluş Savaşı'nda da son derece etkin olan kadınlar, Türk ordusuna hemşire, aşçı, küfeci ve akla gelebilecek her şekilde yardımcı olan Anadolu'nun köylü kadınlarıydı. Türk kolektif ve milliyetçi ruhunda yer etmiş kültürel tasvirlerden biri de, kağnısında cephedeki askerlere cephanelik taşıyan kadın figürüydü. Anadolu köylü kadını, Türk algısında ve milli hafızada, “fedakâr, cefakâr ve şefkatli” sıfatların birebir karşılığıydı. Anadolu kadını, kendi benliğini hiçe sayıp, her zaman için kendinden daha önemli davalara kendini korkmadan adayan ulvi bir varlık olarak tasvir ediliyordu. Türk kadınının öncelikli hassasiyeti, yuvası, kocası, çocukları fakat hepsinden önemlisi vatanıydı.⁴³

Mustafa Kemal, çağdaş Türk kadınının örnek alması gereken kadın modelinin Kurtuluş Savaşı boyunca cepheye silah taşıyan Anadolu kadını olması gerektiğinin altını defalarca çizdi. 1923 yılının Mart ayında, Konya'da yaptığı bir konuşmada, İstanbullu şehirli kadının temsil ettiği imaja karşı çıktı. Atatürk, sırf İstanbullu kadının dış görünüşüne bakarak yabancıların Türk kadını hakkında yanlış fikirlere kapılabileceğini belirtti. Gerçek Türk kadını, Anadolu'da ailesi ve vatani için canla başla çalışıp didinen emektar kadınlardı.⁴⁴ Atatürk, konuşmasında, kadınlar için bir rol model belirlemek amacıyla, Anadolu kadınının Kurtuluş Savaşı boyunca kahramanca yaptığı fedakârlıklar ve gösterdikleri çabaların üstünde durdu ve eşsiz katkılarından dolayı Türkiye Cumhuriyeti'nin bu "cesur ve ahlaklı" kadınlara borçlu olduğunu söyledi.⁴⁵

Milli edebiyatın önemli yazarlarından olan Yahya Kemal Beyatlı, İstanbullu kadınların "otantik ve ahlaki değerlerini aşırı batılılaşma sonucu kaybettiklerini ve batılılaşmanın modası geçtiği vakit kalplerinde asaletten eser kalmayan ve İslami değerlerini kaybetmiş bu kadınların Allah'a kendilerini affettirmesi için yakaracaklarını" belirtir.⁴⁶ Dönemin popüler dergilerinden *Tevhid*, İstanbul'da

⁴³ Zehra Toska, “Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Esiği Aşanlar ve Aşamayanlar,” **Bilanço'98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. by Ayşe Berkay Hacımırzaoglu, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

⁴⁴ A.e., s.78.

⁴⁵ Afet İnan, **Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması: Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, İstanbul, MEB Basımevi, 1968, s.103.

⁴⁶ Yahya Kemal, “Yeni Kadınlığa Dair,” **İnci**, Temmuz 1920, s.3.

yaşayan kadınların asla Türk kadınıni temsil edemeyeceğini belirtti. Sebep olarak ise “çoğunlukla keyif peşinde olmaları ve toplumu ilgilendiren sorunlara kayıtsız kalmalarını” gösterdi.⁴⁷ Bu görüşe karşı çıkan Halide Edip şöyle belirtir:

Çay partileri vermek, en son modayı takip etmek hatta danslı eğlencelerde boy göstermek kadınların ülke meselelerine kafa yormadıkları anlamına gelmez. Şehirli (İstanbul) kadınları, vatanın yükünü aziz omuzlarında taşımış olan kırsal kesimdeki (Anadolu) kadınların da çıkarları ve hakları üzerine düşünüp savunmaktadırlar.⁴⁸

Atatürk de bu konuda kendi fikrini belirtmiş, bir orta yolun bulunmasının önemine değinmiştir. Kendi sözleriyle Cumhuriyetçi rejimin ideal şehirli kadını nasıl algıladığını açıklamıştır:

Özellikle büyük şehirlerimizde kıyafetimiz kişiliğimizi yansıtmaz. Şehirlerimizde kadınlarımız giyimleri konusunda iki ayrı uça da yer alırlar. Ya başlarını örterek kendilerini karanlığa gömerler ya da Avrupa'nın dahi en liberal balolarında bile göremeyeceğiniz cesur kıyafetler giyerler... İzlenmesi gereken yol Türk kadınıni iş hayatımıza dâhil etmek, hayatlarımızı onlarla paylaşmak, onları yoldaş, arkadaş, bilimde, ahlaki konularda, toplumsal ve siyasal hayatta erkeğin yardımcısı... Dünya üzerindeki en muhafazakâr ulus dahi bilimsel ve sanatsal hareketlerde, toplumsal hareketlerde en önde yer alan ve başını kapamayan fakat erdemli bir giyim tarzına sahip kadınlara saygı duyarlar.⁴⁹

Kırsal ve şehirli kadınlar arasındaki ayrımlar üzerinden şekillendirilen söylem Türkiye'de kadınların özgürleştirilmelerinin nasıl formüle edildiğini gözler önüne serer. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının akabinde, yeni rejimin temelleri atılmış, şehirlerde kadın gücüne duyulan ihtiyaç azalmıştı, hükümete göre Anadolu kadını savaş boyunca şehirli kadınlar ile kıyaslandıklarında daha aktif bir şekilde rol almışlardı. Böylelikle, Anadolu kadını, vefakâr, alçak gönüllü, saf ve çalışkan yani ideal Türk kadınınin gerçek temsilcileri olmaya daha çok hak kazanmış gibi algılandı. Bu nedenle yeni rejim kadınların özgürleşmesi ve modernleşmesini bir araç olarak, belirli konularda kendilerini ispatlamak amacıyla kullandı. Örnek olarak, 1937 yılında 18 kadın meclise seçilmişti fakat bu durum bu kadınların hiçbir siyasal ya da toplumsal konuda kendi kararları dâhilinde hareket etmelerine vesile olmadı. Bunun sebebi ise bahsi geçen 18 kadının Atatürk tarafından seçilmiş olmalarıydı. Bu

⁴⁷ Zehra Toska, a.g.e, s.71-88.

⁴⁸ A.e., s.81.

⁴⁹ Aynur İlyasoğlu, **Örtülü Kimlik**, İstanbul, Metis, 2000, s.71.

kadınlar şöyle tanımlanmışlardı, "uysaldılar, mecliste herhangi bir aksiliğe sebep olmadılar, görev ve sorumluluklarını sorgusuz sualsiz yerine getirdiler."⁵⁰ Devlet kadınların özgürleşmesini hâlihazırda var olan geleneksel kadın rollerinde ve klasik tasvirlerinde herhangi bir değişiklik olmadan gerçekleştirmek istedi. Özetle Türk kadını, “modern fakat mütevazı” olmalıydı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından ardından, kadınlara verilen siyasi, ekonomik ve toplumsal hakların kadınlar için meslek, görünürlük, eğitim ve toplumsal katılım gibi farklı konularda yeni olanaklar sunduğu aşikârdı.⁵¹ Ancak, kadınlar eğitim alıp, meslek sahibi olup toplumsal hayata katılabilirlerken, bu üretilmiş ve yapay kadınların özgürleştirilme süreci kadınların iyi anneler olmaları ve değerlerin saf ve ahlaklı elçileri olması durumunu güçlendirdi ve yeniden yapılandırılmasına sebep oldu.⁵² Cumhuriyetin yeni kadınlarından beklenenler belliydi. Öncelikle, toplumda aktif olarak rol alabilmek adına sağlık olmak aranan ilk özellikti, bunu eğitilmiş olmak izliyordu. “Yeni kadının” en göze çarpan tanımlarından biri 1930'lu yıllarda İsmail Hakkı Baltacıoğlu⁵³ tarafından yapıldı: “Yeni kadın ev hanımı değildir. Öncelikli olarak eğitilmiş bir bireydir. Sırf kırılgan, keyifsiz bir güzellikten ibaret değildir. Yeni kadın 'sağlıklı, dinç, çevik, başarılı ve aktiftir.’”⁵⁴ Yakup Kadri de yeni kadının elde ettiği özgürlüğünü saçlarını boyamada ya da bir süs bebeği olmak için kullanmak yerine vatanları ve toplumlarına hizmet için aktif bir şekilde kullanmaları gerektiğinden bahseder.⁵⁵ Sağlık ve eğitim konularından sonra ise, ulusa hizmet ve bağlılık geliyordu. Bununla beraber, kadınlara duyulan saygı ve beğeni onların “iyi bir vatandaş ve yurtsever” olmaları ile doğrudan bağlantılıydı. “Devlet feminizmi”⁵⁶ ve ulus-devletin inşası, milliyetçi bir

⁵⁰ Arat, **a.g.e.**, s.67.

⁵¹ Yeşim Arat, “The Project of Modernity and Women in Turkey,” **Rethinking Modernity and National Identity in Turkey**, Ed. Sibel Bozdoğan and Reşat Kasaba, Seattle, University of Washington Press, 1997, s.95-112.

⁵² “Gelenegin yeniden yapılandırılması” kalıbı, Zehra Arat tarafından kullanılmıştır. Daha detaylı bilgi için, Arat, **a.g.e.**, s.72.

⁵³ İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk pedagoguydu. Aynı zamanda eğitimci ve yazardı. Kendisi Emile Durkheim ve Ziya Gökalp’in fikirlerinden etkilenmiş ve kadınların aktif görevler aldığı geleneksel Türk aile yapısının taraftarı olmuştur.

⁵⁴ İ. H. Baltacıoğlu'nun biyografisi için, İ. H. Baltacıoğlu, **Hayatım**, İstanbul, Dünya Aktüel, 1998. Birden fazla muhafazakâr düşünürün fikirleri hakkında bilgi sahibi olmak için, **Osmanlıdan Cumhuriyete İslam Düşüncesinde Arayışlar**, İstanbul, Rabet, 1999.

⁵⁵ Karaosmanoğlu, **Ankara**, s.129.

⁵⁶ Tekeli, **a.g.e.**, s.30

anlatımla bu duruma eşlik ediyor, güçlendiriyordu.⁵⁷

A.1. Cumhuriyet Döneminde Eğitim: Kız Enstitüleri

1920'lerde, milli ve ideolojik temelli eğitim birçok ülkede uygulanıyordu. Almanya'da, Weimar Cumhuriyeti'nde, İngiltere'de Edward döneminde, milliyetçi ve maskülen bir eğitim sistemi vardı.⁵⁸ Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de, eğitim konusunda izlenen politikalar, oldukça milliyetçi ve maskülendi. Bu eğitim politikasında, kadınlar, aynı şekilde yeni ulusun simgesiydiler.⁵⁹ Tüm bu ülkelerde, kadınlar toplumu değiştireceğine inanılan modernleşme projelerinin merkezinde yer alıyorlardı. Ancak Türkiye'de farklı olarak Türk milliyetçiliği kadının annelik ile kutsanmış vücudunu annelik olgusunun kendisinden daha önemli hale getirmiyor oluşuydu.⁶⁰ Annelerin ulusal görevleri idealize edilmişti; cinsiyetlerinden arındırılmış anneler, kız çocukları ve kız kardeşler olmak ulus için ideal olardı.

Osmanlı geçmişinden kopuşa neden olarak gösterilen önemli noktalardan biri de Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumun yeterince eğitilmediğine olan inançtı. Kadınlar söz konusu olduğunda eğitimsizlik oldukça eleştirilen bir konu haline geliyordu. Zehra Arat şöyle belirtir: "Bir önceki dönemde yani Osmanlı İmparatorluğu'nda kul olanların modern ve laik görüşlere sahip milliyetçi vatandaşlar haline getirme sürecinde en etkili aracın eğitim olduğuna inanıldı."⁶¹ Kadınların

⁵⁷ Devlet feminizmini detaylı bir şekilde inceleyen bir çalışma için, Kathleen Staudt, **Policy, Politics and Gender: Women Gaining Ground**, West Hartford, Kumarian Press, 1998.

⁵⁸ Aynı durum, savaş sonrası İngiliz eğitim sisteminde de görülür. İngiliz eğitim politikaları bir grup elit sınıfa ait genç kızın çok iyi eğitim alması ve geri kalanların da ulus için iyi anneler olmalarına yetecek temel eğitimi alması üzerinde durdu. Sue Sharpe, **Just like a girl: How girls learn to be women**, Harmondsworth, Penguin, 1976 ve Felicity Hunt, **Lessons for Life: The Schooling of Girls and Women, 1850-1950**, Blackwell Publishers, 1987.

⁵⁹ Thapar-Bjorkert Suruchi, "Gender, Colonialism and Nationalism: Women Activists in Uttar Pradesh, India," **New Frontiers in Women's Studies: Knowledge, Identity and Nationalism**, Ed. Mary Maynard and June Purvis, Bristol, Taylor and Francis, 1997, s.203-219; Uma Shankarjha and Premalata Pujari, **Indian Women Today: Tradition, Modernity and Social Changes**, New Delhi, Kanishka Publishers, 1996; Shakuntala Rao, "Woman-As-Symbol: The Intersections of Identity Politics, Gender and Indian Nationalism," **Women's Studies International Forum**, Vol:22, No:3 (1999), s.317-328; Uma Narayan, ed., **Dislocating Cultures: Identities, Traditions and Third World Feminism**, New York, Routledge, 1997; Thomas Phillip, "Feminism and Nationalist Politics in Egypt," **Women in the Muslim World**, Ed. Lois Beck ve Nikki Keddie, Cambridge, Harvard University Press, 1978, s.277-294 ve Susan Brownell, "Gender and Nationalism in China at the Turn of the Millenium," **China Briefing 2000: The Continuing Transformation**, Ed. Tyrene White, New York, An East Gate Book, 2000, s.204-205.

⁶⁰ Ida Blom, Karen Hagemann ve Catherine Hall, eds. **Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century**, Oxford, Oxford University Press, 2000, s.13-6.

⁶¹ Arat, a.g.e., s.158-160.

eğitilmesi, milli idealler göz önüne alındığında iki amaca hizmet etti: Kadınlar modern eşler ve anneler olmak için eğitim almalıydılar, böylelikle gelecek nesilleri yetiştirebilirler, ulusun geleceği ve refahı için çalışırken bağınazlığın ve İslam'ın engellerini, kısıtlamalarını aşabilirler. Bu söylemin arkasında durmak, birlik ve beraberlik ruhunu aşılayabilmek için hükümet milli eğitim programına ağırlık verdi; yenilikler özellikle kadınlar göz önünde bulundurularak yapıldı.

Cumhuriyet'in birinci nesil genç kadınlarının, ulusallaşma ve batılılaşma süreçlerinin temel aktörleri haline gelişlerini daha iyi anlayabilmek için 1928 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kurulmaya başlanan kız enstitüleri yakından incelenmelidir. Bu enstitüler, devletin kadınların geleneksel rollerini tekrar daha güçlü bir şekilde gündeme getirmeye çalışmasının açık bir örneğidir. Kız enstitülerini kurma fikri, "bilimsel ev kadınlığı" fikrinin kendini birçok farklı şekilde gösterdiği Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'deki model kurumlar örnek alınarak hayata geçirilmiştir. Enstitüler, öncelikle Batı'da İstanbul, Bursa, Manisa ve İzmir, Anadolu'da Ankara, Doğu'da ise Adana, Trabzon ve Elazığ gibi büyük şehirlerde kurulmuştur.⁶² Gündüz okullarının müfredatı matematik, fizik, tarih, coğrafya ve toplum bilimi gibi temel derslerden oluşuyordu. Doğu illerinde, oranı çok düşük olduğundan, programa okuma-yazma dersleri de eklenmişti. Akşam okullarında ise nakış, şapka yapımı, moda ve dikiş derslerine yer verilmişti.

Enstitülerin amaçları, "teorik ve pratik eğitimin cumhuriyetin kızlarına modern ve son moda evleri idame ettirebilme yeteneğini kazandırma, milliyetçi ve mutlu evlilikler kurmalarını sağlama, böylelikle onlardan ülkenin toplumsal gelişimi ve ahengine katkıda bulunma" olarak belirtilmiştir.⁶³ Hükümet, sadece orta ve üst sınıfa mensup ya da entelektüel kadının kamusal alanda aktif olmasını teşvik etmiş; şehirlerde ve kırsal kesimde yaşayan diğer kadınlara tamamen farklı bir mesaj vermiştir. Onlara, geleneksel alanlarından çıkmamaları fakat aynı zamanda modern ev kadınları olup, ev hayatına düzen, disiplin, tutumluluk, huzur ve mutluluk getireceklerini, böylelikle ulus-devlete de katkıda bulunacakları tembihlenmiştir. Bir ders kitabından alınan aşağıdaki paragraf çok şey anlatır:

⁶² **Developments in Girls' Institutes**, Ankara, MEB, 1993, s.18-37.

⁶³ **A.e.**, s.68.

Bir ev kadının en büyük amacı, eşinin ve çocuklarının temiz, konforlu ve hayırlı bir şekilde hayatlarını sürdürdüklerini görmektir. Bunun gerçekleşmesi için ise kadının belirli özelliklere sahip olması gerekir. Kadın isterse, sahip olduğu beceriler sayesinde yokluktan varlık yaratabilir, varlığı zenginliğe dönüştürebilir. Kadınlar öncelikle, gençlerin hatalarını bağışlayıcı, sağduyulu ve sade olmalı, yerli malı kullanmalıdır. Eğer ailenin maddi durumu çok iyi değilse kadınlar ve genç kızlar para kazanmak için çalışmalıdırlar. Kadınlar ayrıca dost canlısı olmalıdır. Bu, fiziksel ve ruhsal sağlığın belirtisidir. Bu nedenle kadınların görevlerinden biri de sağlığına dikkat etmeleri, bu doğrultuda egzersizlerini aksatmamalarıdır. Kadınlar, ayrıca bilgili olmalı ve eşine ve çocuklarına hizmet ediyor olmaktan zevk almalıdır.⁶⁴

Milli Eğitim Bakanlığı'nın kayıtlarına göre, 1923 ve 1924 yılları arasında 1375 kız bu okullara gidiyordu. 1933 ve 1934 yılları arasında, bu sayı 2460'a, 1990'lı yıllarda ise 22,8253'e yükselmişti. 1927 ve 1928 yılları arasında 2 adet kız enstitüsü eğitim veriyordu. 1940'lı yıllara gelindiğinde bu sayı 25'in üstüne çıkmıştı. 1930'lu yılların okul dergilerinde, kızlar, cumhuriyetin yeni yüzü olmalarından ötürü duydukları gururu yansıtan kompozisyonlar kaleme aldılar. Bu yazılarda, aynı zamanda, özellikle Atatürk'ün annesine olan sevgilerini ve enstitülere olan inançlarını dile getirdiler.⁶⁵ "Cumhuriyet Kızları" olarak anılmaya başlayan ve yeni ulusun simgesi haline gelen ilk nesil kadınlar bu kızlardan oluşuyordu.

Ülkenin modernleşmesi ve ulusallaşması, sadece eğitim gören orta sınıfa mensup kızlar sayesinde gerçekleşemezdi. İşçi sınıfa ait kızların da aynı bilinçle eğitimleri gerekiyordu. Akşam okulları onlar için açıldı. Gündüz derslerine katılanlar tam zamanlı öğrenci sayılırken, akşam derslerine katılanlar yarı zamanlı öğrenci sayılıyorlardı. Akşam dersleri, toplumun geneline "eğitim bilinci" aşılama hedefledi. Akşam okulları sayesinde evli olanlar ya da gündüz verilen derslere katılmak için çok yaşlı ya da maddi olanaklardan mahrum kadınlar da eğitilebileceklerdi.⁶⁶

İzmir Enstitüsü'nün ilk yıllığı incelendiğinde, okulun ana amacının yeni kurulan Cumhuriyet'e faydalı kızlar yetiştirmek olduğu net bir şekilde görülür. ⁶⁷

⁶⁴ Selda Şerifsoy, "Aile ve Kemalist Modernizasyon Projesi, 1928-1950," **Vatan, Millet, Kadınlar**, Haz. Ayşe Gül Altınay, İstanbul, İletişim, 2000, s.166.

⁶⁵ Saadet Bilginer, **1936-7 Enstitü Dergisi**, s.11.

⁶⁶ **1935 Enstitü Yıllığı**, İzmir, Cumhuriyet Kız Enstitüsü, 1935, s.17.

⁶⁷ **A.e.**, s.16.

Enstitüden aldıkları eğitim sonrasında, Türk kızları gerektiği takdirde iş kadını bile olabilecek kapasiteye erişeceklerdi ancak istenen bu değildi. Enstitü, ailelerinin sağlığı ve refahı için çalışacak yetenekli ve modern ev hanımları; bilimsel ve etkin anneliğin ne olduğunu bilen anneler ve Türkiye için saygın vatandaşlar yetiştirdiklerini açıkladı. Enstitüler, aşçılık, dikiş, nakış ve el işi derslerini içeren beş yıllık eğitim programını izliyorlardı. Başlangıç seviyesinde kimya, biyoloji ve matematik derslerinden iki ya da üçü programda yer alıyordu. Enstitülerin amacı kadınlık ve anneliği çekici kılmak, elde edilebilir bir şey olarak göstermek, ulus için öneminin özellikle üstünde durmaktı. Enstitüler, kadınları aydınlatmanın ve onları cumhuriyet idealleri ve tam teşekküllü milli kimlik ile donatmanın kendi sorumlulukları olduğuna inanıyorlardı.

Savaş sonrası İngiltere'sindeki benzer bir şekilde, popüler ve muhafazakâr medya da ev hanımlığı ve anneliğe verilen önemi destekledi. Standart lise eğitiminin kızlara ev hanımlığı ile ilgili gerekli bilgiler vermediği bir gerçektir ve kadınlığın ikiye ayrıldığı hissini yaratıyordu: eğitim almamış fakat iyi ev hanımı olan kadınlar ve eğitilmiş çalışan kadınlar. Örnek olarak dönemin popüler gazetelerinden *Yeni Asır*'da yazan İsmail Hakkı enstitülerin ev hanımlarını eğiterek bu ikilem konusunda yeni ve işlevsel bir model yaratabileceğinden bahsetti.⁶⁸

Okula düzenli olarak gelenlerin yanı sıra akşam okullarına katılan hanımlar da var. Haftanın belirli günlerinde birkaç saat için buraya geliyorlar ve ev hanımlığının bilimsel yanlarını öğreniyorlar. Bir kadın meslek sahibi de olsa ya da sadece eviyle ilgilenmekle yükümlü olsa da öğrenmesi gereken çok şey var. Bugüne kadar kızlarımız annelerinden öğrendikleri ile yetinmek zorunda kaldılar. Ancak şimdi enstitülere giden kızlar hayata değerli bir bilgi birikimi ile atılıyorlar, ev idaresi hakkında modern bilgileri sayesinde hiçbir sorunla karşılaşmıyorlar. Bir ulusun ne kadar ilerlediğini anlamak için aile kurumuna bakmak yeterlidir. Yuvayı yapan da bozan da kadındır. Enstitülerin amacı ev hanımlarına içinde bulundukları konum ve bu konumun getirdiği sorumluluklar hakkında bilgi vermektir. Bir kadının mutluluğu ve elbette ailesinin huzuru, sorumluluklarını yerine getirdikçe artar. Bireylerin ve ailelerin zenginliği ve mutluluğu vatanın ve ulusun refahını huzurunu sağlar. Yuvayı yapanın da bozanın da kadın olduğu gibi ulusu yücelten de odur. Enstitü vatanımıza ve Türk toplumuna en iyi şekilde hizmet etmek adına kadınlarımızı yetiştirir. Sadece erkeklerin aldığı eğitime önem vermek ve sadece onları eğitmek asla sonuç vermez.⁶⁹

⁶⁸İsmail Hakkı, "Enstitüler Aile Terbiyesinin Temelidir," **Enstitü Yıllığı**, İzmir, Cumhuriyet Kız Enstitüsü, 1934-35, s.9.

⁶⁹ "Akşam Okulu," **1934-35 Enstitü Yıllığı**, s.53.

Kadınlar, yüksek ulusal ideale ulaşmak için ideal ailelere sahip olmaları gerektiği yönünde tavsiyeler aldılar. Buna ek olarak, aile ve ulus birbirleri ile doğrudan ilişkilendirildi: Vatan için mutlu, yurtsever ve medeni vatandaşlar yaratmak için kişi ilk olarak işe kendi ailesinden başlamalıydı. Bu süreçte, özellikle genç kızlar hedef alınmıştı. Bunun sebebi ise geleceğin eş ve anneleri olarak milliyetçi ideallerin savunuculuğunu üstlenecek olmalarıydı.⁷⁰ Enstitü öğretmenleri tarafından kaleme alınmış ve her gün düzenli okunan aşağıdaki şiir, anneliğin ve ev hanımlığının Enstitüler tarafından yeniden yaratılmasına dair önemli ipuçları verir.

Türk Kızına,
Sevgili Türk kızı, faydasız umutlarının üstüne git ve onları yok et,
Bırak da annelik senin tek amacın olsun,
Bilgini ve enerjini ailen için kullan,
Böylelikle onlar da sağlıklı seninle beraber gülebilsinler.
Diğer yolu seçenlerin için bir son yok
O yol ki senin en verimli yıllarını senden çalar.
İnan bana; amaçlarına ulaşamayanlar sayıca çok.
Çünkü hayatta her şey önce gelenek göreneklere dayanır.⁷¹

Cinselliğini yaşama gibi "faydasız arzulardan" arınmış "Türk kadını"nın temelleri "atalarına dayanmaktadır" yani onurlu geçmişine ve gelenek göreneklerine. Ders kitapları, kızları güçlü ancak yine cinsiyetlerinden arındırılmış ve ulusun ev hanımı-annesi kalıpları arasında gidip gelerek tanımlamışlar, benzer söylemleri takip etmişlerdir. Bu söylemler çocukları ve kadınlarını pasif ve korunmaya muhtaç olanlar olarak yansıtmıştır. Türk kadını da aynı İngiliz kadını gibi, erken yirminci yüzyılda cinsiyet ve milliyetçilik üzerinden hayal edilmiş kimliklerin açık bir örneğidir.

⁷⁰ Aykut Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Haz.Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim, 2001, s.253-267.

⁷¹ **1937-38 Enstitü Yıllığı**, s.14.

B. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK YILLARINDA MİLLİ KİMLİK VE MODERN KADIN SÖYLEMİ

B.1. Cumhuriyet Sonrası Basın ve Batılılaşma Sembolü Olarak Türk Kadını

Deniz Kandiyoti, kadın meselesinin Türk milliyetçiliğinin önemli bir parçası olduğunu savunur.⁷² 1920'ler ve 1930'lar yeni nesil kızların yetişmesini sağlayan Kız Enstitüleri'nin kurulmasına sebep olan "zararsız" bir feminizm anlayışı ile birlikte "yeni Türk kadını"na geçiş dönemiydi. Değişimi yeni kadın dergilerinin değişen rolüne bakarak görebiliriz. Bu dergiler feminist olmaktan uzak fakat hem kadın ve hem de milliyetçilik meselesiyle yakından ilgiliydi. Dergilerin söylemlerine bakıldığında sanki feminizm hiçbir zaman için var olmamıştı ve milli mücadeleye katılmak için feminist taleplerini bir kenara bırakan kadınlar bir zamanlar kendi hakları için hiç mücadele vermemiş gibiydi.⁷³

Örnek olarak, *Asar-i Nisvan* dergisi, feminist konuları bırakıp ev hanımlığının püf noktalarına ağırlık vermeye ve "ulusal aile dergisi" alt başlığını kullanmaya başladı. Batı tarzı giyimi özendirmek amacıyla şık erkek ve kadın görsellerini kullandı. Kapaklardan birinde, cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in eşi Latife Hanım ile el ele fotoğrafına yer verildi. Bu fotoğrafta el ele tutuşuyor olmaları ve Batı tarzı kıyafetleri onlara "Batılı fakat aynı zamanda mütevazı" bir görünüm kazandırmıştı.⁷⁴

Enstitü dergileri, cumhuriyetin erken döneminde basılmış olan dergilerle benzerlikler taşıyor, modern bir dış görünüşün altında genç kızlara geleneksel rolleri yüklemeye devam ediyordu. Kadın dergilerinin çoğuna göre, ülkenin modernleşmesi kadınların mütevazı gelişimi ile yakından ilgiliydi. Türk kadınının, belirli bir seviyede eğitilmesi sayesinde, cumhuriyetin geleceği güvence altına alınabilirdi. Araştırmanın üçüncü bölümünde de belirtildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda feminizm anlayışı oldukça ılımlı ve eğitilmiş kadınlar içindi. Benzer şekilde, Türkiye

⁷² Kandiyoti, a.g.e., s.23

⁷³ Aşlı Davaz-Mardin, *Hanımlar Âlemi'nden Roza'ya: Kadın Sureli Yayınları Bibliyografyası: 1928-1996*, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1998, s.141.

⁷⁴ "Kari-Koca Kavgası," *Asar-i Nisvan* 2, Haziran 1925, s.14-5.

Cumhuriyeti’nde de kadınların feminist kimlikleri ulusal kimliklerinin önüne geçmedikçe kabul edilebilirdi.⁷⁵

Genelde yılda iki kez çıkarılan enstitü dergileri, öğrencilerin ve öğrencilerin aileleri için makalelere yer verdi. Bu makalelerde, kadınlar, "küçük çocuklarının şefkatli doktorları," "bilimsel anneler" ve "eşleri için mükemmel hayat arkadaşları" olarak gösterildi.⁷⁶ Amaç, çocukların eğitiminde büyük rol sahibi olan anneleri daha sonra da babaları eğitmektir.⁷⁷

Dergiler öğrencilerin ve ailelerin gönüllü olarak ve niyet birliğine dayanan ulusal çalışmalara katılmalarını teşvik etti.⁷⁸ Dergilerde, ebeveynlere yönelik yardımcı bilgiler ve sağlıklı çocukların eğitimi konusunda tavsiyelere de yer veriliyordu. Hatta evli çiftler arasındaki ilişkilere de "bilimsel" bir söylemle değinilmeye başlandı.⁷⁹ Popüler dergiler, ayrıca ev işleri ve çocuk yetiştirme hakkında birçok bilgi, göz yaşarmadan soğan doğramaya, mobilyaların temizlenmesi ve tamirine kadar oldukça geniş bir yelpazeden pratik bilgiler vermeye devam ettiler.⁸⁰ Geçmişte, Batı'daki "hijyen hareketine" uygun olarak evlerin kusursuz bir şekilde temiz olması bir zorunluluktur. Evin temizliği, ulusun saf ve temiz olmasıyla özdeşleştirilmişti.⁸¹

Modern ile gelenek arasındaki çekişme, milli edebiyatta, ders kitaplarında ve popüler basında kendisini göstermeye devam etti. Farklı ve çatışan fikirlere rağmen, bu yazarlar bir konuda hemfikirler: Batı değerlerinin ve Batı tarzı feminizmin toptan kabulü kadınlara iyilikten çok kötülük getirecekti. Bu bağlamda, dönemin tanınmış kadın gazetecilerinden Sabiha Sertel’in, Batı'dan alınma aşırı feminizmin uygulanmasına karşı çıkan aşağıdaki yazısı önemlidir.⁸²

⁷⁵ Yaprak Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası ve Kadın Birliği**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

⁷⁶ **Aile ve Mekteplere Yardım**, No:9, 1 Ocak 1932, s.2.

⁷⁷ Adnan Balki, "Analarla Babalarla Baş başa," **Okul Aile Birliği Belleten** 1, Ankara, MEB, Temmuz 1947, s.35-6, Mithat Enc, "Karı-Kocanın Çocuk Karakteri Üzerindeki Etkileri," **Okul Aile Birliği Belleten** I, Ankara, MEB, Temmuz 1947, s.101-105.

⁷⁸ "Basından Parçalar," **Okul Aile Birliği Belleten** I, Ankara, MEB, Temmuz 1947, s.177-9.

⁷⁹ Enc, **a.g.e.**, s.101-4.

⁸⁰ **Muhit**, Temmuz, 1931, s.71; **Muhit**, Aralık, 1931, s.67; **Muhit**, Şubat, 1932, s.69.

⁸¹ **Muhit**, Aralık, 1931, s.48.

⁸² Yıldız Sertel, **Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995.

Bize gelince, Batı'da görüldüğü üzere kadın hakları meselesi bizim için bir sorun olmaktan çıkmıştır. Yaşam tarzımız ve zihniyetimize uymayan hakların talebi ütopyalar peşinde koşmaktan başka bir şey değildir. Yeni yaşantımızda başarılı gelişmelere şahit olabilmek adına geleceğin bizden beklediklerine göre hazırlıklarımızı yapmış olmalıyız. Ruhumuza ve kendimize uyarlanmış bir şekilde, medeni ulusların geçtikleri aşamalardan geçmeliyiz.⁸³

Bir diğer makalede, Sertel, Türk kadınına üç farklı kategoriye ayırır: ev hanımları, çalışan kadınlar ve “*femme des monde*.” *Femmes des monde*” grubuna dâhil olanların ülkenin ahengi ve huzuru için tehdit oluşturabileceğinden bahseder. Sertel, bu kadınların sadece kendilerini düşünerek çay partilerinde ve danslı balolarda eğlendiklerini ve bu nedenle çocuklarını ve evlerini ihmal ettiklerini iddia eder. Makalesinin sonunda, kadınların temel ve en önemli görevlerinin “çocukları ile ilgilenmek ve topluma faydalı bireyler yetiştirmek için eğitmek” olduğunu belirtir.⁸⁴ Benzer fikirler ve söylem, İngiltere’de de “Yeni kadın” kavramı üzerinden kurgulanmıştı.

Her ne kadar, Sabiha Sertel, feminist bir yazar ve gazeteci olarak tanınmış olsa da, feminizm anlayışı, kadınlara sadece geleneksel tasvirleri bozmayacak, toplumun ahengi ile uyumlu belirli hakların verilmesi ile sınırlıydı. Bu bağlamda, erkek meslektaşları ile aynı muhafazakâr fikirleri paylaştığı öne sürülebilir. Ancak içinde bulunulan dönem göz önüne alınırsa, bu durum pek şaşırtıcı değildir. Dönemin feministleri günümüzde dahi feministlerin üstesinden gelmekte zorlandıkları koşullarda fikirlerini savunmak zorundaydılar. Bazı Batılı feministler durumun çok farklı olduğunu savundular. İngiltere’de Vera Brittain gibi dönemin radikal feministleri dahi halen topluma evli kadınların aile ve kariyerlerini bir arada başarılı bir şekilde sürdürebileceklerine ikna etmeye çalışıyorlardı.⁸⁵

⁸³ Zafer Toprak, “Sabiha Zekeriya Sertel ve Türk Feminizmi,” **Toplumsal Tarih**, Vol:9, No:1, 1998, s.10.

⁸⁴ Toprak, **a.g.e.**, s.11.

⁸⁵ C. F. G. Masterman, **England After War**, London, Hodder and Stoughton, 1922; A. C. Ward, **The Nineteen-Twenties: Literature and Ideas in the Post-War Decade**, London, Methuen, 1930; Ann Ardis, Leslie W. Lewis, eds., **Women's Experience of Modernity, 1875-1945**, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2003; Deirdre Beddoe, **Back to Home and Duty: Women Between the Wars 1918-1939**, London: Pandora Press, 1989; Adrian Bingham, **Gender, Modernity and the Popular Press in Interwar Britain**, Oxford, Oxford University Press, 2004; Rita Felski, **The Gender of Modernity**, Cambridge, Harvard University Press, 1995; Jane Garrity, **Step-Daughters of England: British Women Modernists and the National Imaginary**, Manchester, Manchester University Press, 2003; Alison Light, **Forever England: Femininity, Literature and Conservatism**

Yeni kadın, herkesin her ihtiyacına cevap vermeliydi ve her zaman başkaları özellikle de ulusu ve ailesi için çalışıyor olmalıydı. Cumhuriyetin ilk eğitimcilerinden İsmail Hakkı Baltacıoğlu, 1937'de "Yeni Adam" adını verdiği makalesinde "evli kadının on iki erdemi"ni sıraladı. Bu erdemler arasında, tutumlu olmak, maddiyata önem vermemek, neşeli ve sevimli olmak, yemek yapabilmek, son moda dikiş dikiş dikmek, pratik bilgi ve yeteneklere sahip olmak gibi özellikler vardı. Baltacıoğlu, ideal Türk kadını ne ev kadını ne de tüketici olarak tanımladı. İdeal kadın, çocuklarına laik bir eğitim verebilen ve eşine pozitivist bir zihniyet ile hayat arkadaşlığı yapabilecek olmalıydı. Buna ek olarak, sağlıklı, başarılı, enerjik ve ayrıca yeterince güzelliğe de sahip olmalıydı.⁸⁶ Örneklerden de anlaşıldığı üzere, kadınların geleneksel görevleri cumhuriyetin ilk yıllarında paradoksal bir biçimde güçlendirilmişti. Yeni kadından ülkenin gelişimine katkıda bulunması, aydın, laik, aktif bir birey olması beklenirken aynı zamanda iyi bir eş ve anne olup, çocuklarının sorumluluklarını da taşıması bekleniyordu.

Baltacıoğlu'nun yorumlarından da görüleceği üzere, kadınların geleneksel ev içindeki görevlerine yapılan vurgunun haricinde kadınların bedenleri siyasal bir alana dönüştürüldü. Bunun sebebi ise, kadın bedenine, ulusun ve sınırlarının inşasında sembolik bir görev ve anlam yüklenmesiydi. Bu bağlamda, kadınların bedensel güzellikleri ve sağlıkları doğru bir şekilde Batılılaşan ve modernleşen ülkenin sembolik temsilleri haline geldi. Devlet tarafından basılan yayınlarda yer alan fotoğraflarda ve 1920'li ve 1930'lu yıllar arasında gazeteler, yeni Türk kadınının görsel olarak nasıl olması gerektiği konusunda bir rehber niteliğindeydi. Ayrıca, kadınların erkekler gibi bir fiziksel dayanıklılığa ve cesarete sahip olması gerekiyordu. Bu, özellikle, milletin arkasında olduğuna inanılan askeri gücü ve sistemi vurgulamak adına önemliydi.⁸⁷

Between the Wars, London, Routledge, 1991; Brian Harrison, **Prudent Revolutionaries: Portraits of British Feminists Between the Wars**, New York, Oxford, 1987.

⁸⁶ Duygu Köksal, "Yeni Adam ve Yeni Kadın: 1930'lar ve 40'larda Kadın Cinsiyet ve Ulus, **Toplumsal Tarih**, vol.9 no.51, 1998, s.32.

⁸⁷ Bu fotoğrafları Sarah Graham-Brown'ın kitabında incelemek mümkündür, **Images of Women: The Portrayal of Women in Photography of the Middle East 1860-1950**, New York, Columbia University Press, 1988, s.218-221. Batı'da, özellikle faşist rejimler sürecinde, beden üzerinden yapılan siyaset oldukça önemliydi.

Günümüzde olduğu gibi, o dönemde de dergilerde yer alan makaleler ve görseller aracılığıyla kadınların dış görünüşleri ile tüm toplumun dikkat etmesi gerektiğine inanılan mesajlar veriliyordu. Örneğin, fiziksel olarak ideal kadın ne çok zayıf ne de çok şişman olmalıydı.⁸⁸ Muhit dergisinin yazarlarından Emine Saffet'e göre, Türk kadını ev işleri ile ilgilendikleri ya da dışarıda alışveriş için kadın arkadaşlarıyla dolaştıkları sürece diyet yapmalarına gereksinimleri yoktu. Saffet, yeni Türk kadınının imparatorluğun kadınları gibi tüm hayatlarını evde oturarak, eve gelen misafirlerine kendi yaptığı hamur işlerini sunan ve onlarla birlikte afiyetle yiyen kadınlardan çok farklı olduğu görüşündeydi.⁸⁹ Hayran oldukları aktrisler gibi, zinde ve güzel bir vücuda sahip olmak için fiziksel egzersiz sıklıkla öneriliyordu. Beğendikleri ünlülere benzeme ihtimalleri üzerinden kadınların "modern alımlı hanımlara" dönüşmesi amaçlanıyordu. Yeni kadınlar için dergide yer alan makaleler ve fotoğraflar yabancı ülkelerden ünlüleri ya da önemli kadınları konu alıyordu ve önemi olan bahsi geçen bu kadınların da anne oluşlarıydı.

Benzer söylem kadınlara, kadınların çocuk doğurmalarına rağmen zinde ve güzel görünebileceklerini göstermeye çalıştı. Kadınlar aleni bir şekilde anne olmaları yönünde teşvik ediliyorlardı ve milliyetçi idealler ile donatılmış daha fazla insana ihtiyaç duyduğundan ötürü hamile kalmak konusunda akıllarındaki endişeler ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu. Cumhuriyet dönemi entelektüelleri ve yönetici kademeleri, genç kadınları sıklıkla eğitim almaları ve bu durumun getirmiş olduğu görevleri ve sorumlulukları konusunda hatırlatmalarda bulundu. Esas önemli olan, kadınların milli bir eğitim almaları ve bu esnada güzel ve sağlıklı anneler olmalarıydı. Ve böylelikle bu kadınlar Avrupalı kadınların fiziksel, entelektüel ve zihinsel seviyelerine yükselebileceklerdi. Dolayısıyla, ulus da aynı medeniyet seviyesine ulaşmış sayılacaktı.

Popüler dergi ve gazetelerde yer alan hikâye ve makaleler sıklıkla anneliği idealize etti; anne olmak ya da bunu hayal etmek milli kahraman olmakla eşdeğer görüldü. Dönemin en çok okunan dergilerinden biri olan ve milliyetçi duruşu ile bilinen *Yarım Ay*, Cihat Uçuk'un bir hikâyesine yer verdi. Bu kısa hikâyede, Uçuk, ressam olma hayalleri kuran fakat bir yandan en büyük arzusu günün birinde anne

⁸⁸ "Moda Vücut," **Her Hafta**, Ağustos 23, 1930, s.11.

⁸⁹ **Muhit**, Mart, 1931, s.70.

olmak olan 20 yaşındaki Handan'ın öyküsünü anlatır. Handan, ölümcül bir hastalığın pençesinde ve asla anne olamayacağını biliyordur. Resim hocasına delicesine âşıktır ve hikâyenin sonunda ölmeden önce gözyaşları içinde hayallerinde "ikisinin bebeğinin" resmini çizdiği tabloyu gösterir.⁹⁰ Benzer bir söylemi vurgulamak adına yazılan "Analık Şefkati" adlı bir makalede de, kadın yazar, toplumun temelini aile olduğundan ve ailenin direğinin sanıldığığının aksine babalar değil anneler olduğundan bahseder. Annesinin fedakârlığından ve sevgisinden mahrum bir çocuk hiçbir zaman vatanı için hayırlı bir evlat olamaz.⁹¹ Yabancı bir kadın olan Kathleen Norris de, *Muhit* dergisi için bir makale yazmıştır. Norris, bu makalede, anneliğin bir kadının erişebileceği en büyük onur olduğundan bahseder ve en az bir çocuk doğurmamış kadınların yeryüzündeki en "çaresiz insanlar" olduklarını ileri sürer.⁹² Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı'nda, can kayıplarının çok fazla oluşu yeni kurulan bir ulus-devlette anneliğin bu denli vurgulanması oldukça anlaşılır ve doğaldır. Vatan, bir kez daha kadınlardan "doğal" görevlerini yerine getirip üremelerini talep etmiştir. Ancak bu sefer annelik ulusun eğitilmiş, medeni ve yurtsever "küçük vatandaşlara" ihtiyacı olduğundan çok daha modern metotlarla bezenmiş ve bir çeşit sanat ya da el işi gibi gösterilmek istenmiştir.

Bu nedenle, anne ve babalar modern ebeveynliğin detaylarını öğrenmeliydiler. İyi anne baba olmak üzerine birçok makale yayınlandı ve ebeveynlere bu konuda ipuçları verildi. Ancak bu makaleleri incelediğimizde her ne kadar ebeveynlik hem anne hem de babaları kapsayan bir terim olsa da daha çok annelerin üzerine düşen görev ve sorumlulukların üzerinde duruluyordu. Aynı zamanda kadınlar eşlerini çocuk yetiştirme konularında çok fazla rahatsız edip onları sinirlendirmemeleri konusunda sıklıkla uyarılmışlardı.⁹³

⁹⁰“Ana,” *Yarım Ay*, Haziran 1935, s.6-7.

⁹¹ *Yarım Ay*, Ağustos, 1935, s.10-11.

⁹² “Anne Olmak Bahtiyarlığı: Dünyada Anne Olmak Bahtiyarlığı Kadar Devamlı, Onun Kadar Tatlı, Onun Kadar Değerli Hiçbir Zevk Yoktur,” *Muhit*, Nisan, 1929, s.408-414.

⁹³ “Küçüklerin Terbiyesi,” *Muhit*, Nisan, 1931, s.70-71; “Çocuk Terbiyesi Hakkında Umdeler,” *Muhit*, Mayıs, 1931, s.29; “Ebeveynin Terbiyesi: Çocukların huysuzluklarından ana baba mesuldür,” *Muhit*, Eylül, 1932, s.38-39 ve “Yorgun Ebeveyn ve Çocukları,” *Muhit*, Haziran, 1932, s.70.

B.2. Milli Edebiyat ve “Yeni Kadın”

Milli edebiyat, Cumhuriyet dönemi gazete ve dergilerinde yer alan yeni rejimim ihtiyaçlarına hizmet eden benzer söylemi benimsemiştir. Milli edebiyat söz konusu olduğunda da, üzerinde durulan konular arasında modernite, cumhuriyet ideallerine dayanan annelik, eğitim ve kadının özgürleşmesi ve cinsiyetlendirilmiş milliyetçilik geliyordu. Milli edebiyat sayesinde, ulus ve ulusal kimliğin ideal tasviri kurgulanır. Bu söylem ulusun kendini hem iç hem de uluslararası kamuoyuna sunma biçimi açısından önemlidir. Cumhuriyet dönemi edebiyatı da benzer bir doğrultuda ilerledi ve ideal ulus ve örnek alınması gereken vatandaşlarının özellikleri kurgulandı. Hemen ardından, ulus, bunları vatandaşlarına ve uluslararası kamuoyuna bir ideal ve model oluşturacak şekilde lanse etmeye başladı. Bu süreçte amaç ulusun ilerlediğini, geliştiğini ve gerektiği takdirde diğer ülkelerle rekabet edebileceğini göstermekti. Böylelikle cinsiyet kimlikleri de ulusun mevcut durumunun bir göstergesi oluyor ve kadın ve erkek vatandaşlar bu ilerlemenin her aşamasında kendilerine düşen görevleri üstlenip yerlerini alıyorlardı. Bu sayede aidiyet duygusu da aşılanmış oluyordu.

Bu söylem oluşturulurken kadınların sembolik olarak nasıl hayal edildikleri oldukça önemliydi. Kadınlar, daha önce Türk tarihinde hiç olmadığı kadar siyasi amaçların ve yeni rejimin milli kimliğinin sembolleri haline geldiler. Erken cumhuriyet dönemi milli edebiyatı, belirli bir gündem ve söylem ile birlikte anılmaya başlandı. Bunlar, milli bilinci yaratmak, erkekler, kadınlar ve çocuklar için ideal milli kimlikler belirlemek, yeni ahlak kuralları ve değerleri ön plana çıkararak ortak bir bilinci ve kimliği teşvik etmek ve vatandaşların zihin ve duygularına yön vererek homojen bir kamuoyu görüşü ve aidiyet hissi oluşturmaktır.

Bu bölümde, milli edebiyatın önemli isimleri olan Halide Edip Adıvar (1885-1964), Peyami Safa (1899-1961) ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974) incelenecektir.⁹⁴ Bu yazarların seçilmesinin nedeni, romanlarının geniş kitlelerce okunmuş, popüler olması ve aynı zamanda Türk toplumunu yansıtırken

⁹⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1889-1974), birçok farklı gazetede makale, roman ve şiir yazdı. Liselerde felsefe ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Kurtuluş Savaşı esnasında Anadolu'yu gezdi ve kaleme aldığı makaleler üzerinden Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. Cumhuriyetin ilanından sonra iki kez milletvekilliğine seçildi. Gazeteci, öğretmen ve romancı Peyami Safa Batı ve Doğu arasındaki farklar ve benzerlikler üzerine roman ve kısa hikâyeler yazdı.

şekillendirmeye de katkıda bulunmuş olmalarıdır. Aynı zamanda bu yazarlar, Millet Meclisi'nde vekillik görevini de yerine getirmişler, yani aktif siyaset yapmışlardır. Bu yazarlar, Kemalist ideolojinin ateşli savunucularıdır. Mustafa Kemal'in yanında cumhuriyetin kurulması esnasında çeşitli alanlarda aktif görev almışlardır. Yazarların eserlerinde dönem edebiyatının vatandaşlığı nasıl cinsiyetlendirdiği ve kadınları siyasi amaçlar ve kültürel kimlik dâhilinde nasıl sembolik olarak kurguladığı görülür.

Bu romanlarda yer alan cinsiyetlendirilmiş söylemler batılılaşma ve modernleşme tartışmaları üzerinden şekillenmişti. Kadınlar, milli mücadelede ve kendi özgürlükleri için girdikleri çatışmaların öznesi değil nesnesi oldular. Cumhuriyet dönemi romanlarında en sık karşılaşılan konular, Doğu/Batı, a la turca/ala franga, geleneksel/modern arasındaki çatışmalardır. Buna ek olarak, kadınların bu romanlarda tasvir edilişleri sıklıkla sorunlu bir konu olan Batılılaşma çevresinde şekilleniyordu. Peyami Safa'nın 1931 yılında yazdığı romanı *Fatih-Harbiye*, Batı/Doğu çatışmasının güzel bir örneğidir. Safa, dönemin gündemde olan konularına değiniyordu; aşırı batılılaşmanın toplumun huzurunu bozup bozmayacağı, kadın erkek arasındaki dengeleri nasıl etkileyeceği önemliydi. Roman, batılı değerlerin insanların hayatlarındaki aşırı etkisinin toplumu korkutmaya başladığı 1930'lu yılların başında geçer.⁹⁵

Neriman, İstanbul'un eski yerleşim bölgelerinden biri olan Fatih'te babası Faiz Bey ile yaşayan güzel bir kızdır. Nişanlısı Şinasi ile mutlu ve uyumlu bir birlikteliği vardır. Cumhuriyetin modern birer vatandaşı olduklarından, kız-erkek ayrımı yapmadan ikisi de müzikle ilgilenip, cumhuriyetin ilanından sonra açılan konservatuvarda eğitim almaktadırlar. Her ikisi de geleneksel müzik aletleri çalmayı tercih etmişlerdir; Neriman ud, Şinasi ise kemençe çalmaktadır. Kendi "küçük, geleneksel" fakat düzenli ve saygın dünyası, Neriman'ın derslerinden birinde tanıştığı Macit ile olan arkadaşlığından sonra alt üst olur. Macit, kişilik olarak Şinasi'nin tam zıddıdır. Her şeyden önce, o, keman çalar ve Fatih ile karşılaştırıldığında çok daha modern bir semt olan Harbiye'de yaşar. Neriman, Macit ile ilk tanıştığında, onun Avrupai davranışlarından, konuşmasından hatta yaşadığı muhitten etkilenir. Batılılaşmış erkeğin sembolü olan Macit, hiçbir şeyden hoşlanmaz; sürekli olarak

⁹⁵ Peyami Safa, **Fatih Harbiye**, İstanbul, Ötüken, 1997.

sistemi eleştirir ve milli bilinçten tamamen yoksundur. Buna rağmen, Macit, Neriman için her türlü asalet ile eş anlamlıdır. Günler geçtikçe, Neriman kendi sosyal konumunu, umutlarını ve beklentilerini, yaşadığı yer olan Fatih'i, ailesini ve nihayetinde Şinasi ile olan ilişkisini sorgulamaya başlar.⁹⁶ Bir süre sonra Fatih'te yer alan her şey Neriman'da, tükenmiş, modası geçmiş ve körelmiş hissi uyandırır. Neriman, Harbiye'de yer alan Batı tarzı kültürel etkinliklerden, mağazalardan, sinemalardan, kafeler ve tiyatrolardan adeta büyülenir:

Oturduğum mahalle, oturduğum ev, konuştuğum adamların çoğu sinirime dokunuyor. O Fatih meydanının önünden geçerken meydan kahvelerinde bir sürü işsiz güçsüz, softa makulesi adamlar oturuyorlar. Biraz temizce giyindin mi insanın arkasından fena fena bakıyorlar, kim bilir neler söylemiyorlar, insan yolda bile rahat yürüyemiyor. Sonra o dükkânların hali nedir? Adım başına aşçı ve kahve. Erkeklerin işi gücü, kahvede, caminin önünde oturup sokağı seyretmek. Dün, Tünel'den Galatasaray'a kadar dükkânlara baktım. Esnaf bile zevk sahibi. İnsan bir bahçede geziniyormuş gibi oluyor. Her camekân çiçek gibi. En adi eşyayı bile öyle biçime getiriyorlar ki mücevher gibi görünüyor. Sonra, halkı da bambaşka. Dönüp bakmazlar. Yürümesini giyinmesini bilirler. Her şeyi bilirler canım...⁹⁷

İki muhitin karşılaştırması, bir yerden sonra Doğu ve Batı arasındaki ikiliğe, çatışmaya ve yabancılaşmaya dönüşür. Safa, değer ve geleneklerin, batılılaşmayla karşılaştırıldığında öneminden ve değerinden bahseder. Romanda yer alan iki muhit gibi bu yerlerde yaşayan kişiler de ideal vatandaş ya da tam tersi olarak kategorize edilirler.

Kitabın düğüm noktası, Neriman'ın Macit tarafından baloya davet edilmesi ve Neriman'ın babasının finansal durumu nedeniyle gidip gidememesinin belirsiz olması etrafında şekillenir. Bu nedenle, farklı bir mahalle olan Şişli'de yaşayan amcasının kızına gider ve onun şık bir kıyafetini baloda bir geceliğine giymek için ödünç alır. Bu esnada, kuzenleri, Neriman'ın hayatını değiştirecek bir hikâye anlatırlar: "Fakir ama dürüst gitaracı Rus sevgilisini zengin bir Rum için terk eden Rus aktristin hikâyesi. Rus aktris, bir süre için son moda kıyafetler, mücevherler,

⁹⁶ Bu iki muhite atfedilmiş özellikler bugün de geçerlidir. Fatih çoğunlukla muhafazakâr Müslümanların ikamet ettiği bir semttir. Tanzimat'tan başlayarak günümüze kadar Harbiye, Şişli, Beyoğlu gayri Müslimlerin yaşadığı yerler olmuştur. Her ne kadar Peyami Safa Fatih ve Harbiye'yi birbirinden çok uzakmış gibi anlatsa da aslında her ikisi de Avrupa yakasında ve birbirlerinden çok da uzak değildirler. Yazar, büyük olasılıkla bu iki muhitin yaşam tarzındaki farklılıklarını vurgulamak adına böyle bir yola başvurmuştur.

⁹⁷ Safa, **a.g.e.**, s.26

parti ve çok daha fazlası ile gönlünü eğlendirmiş ancak bu "ihtişamlı hayat" bir yerden sonra onu tatmin etmemeye başlamış ve mutsuz olmuş; çünkü "gerçek erdemlerin farkına varıp ve medeniyetin sahte değerlerini" görmüştür."⁹⁸ Rus sevgilisine dönmek istediğinde ise reddedilir ve en sonunda intihar edip, canına kıyar. Anlatılan hikâyeden çok etkilenen Neriman kendini Rus kızı ile özdeşirir ve "aşırı zenginlik ve medeniyetin saadet getirmediğini; dahası mutluluğun dürüst ve ahlaklı insanlarda olduğuna" kanaat getirir.⁹⁹ Yaptıklarından utanır, baloya gitmekten vazgeçer ve bundan sonra tüm hayatını Şinasi ile beraber geçireceği Fatih'e geri döner. Sadece bir gün sonra tüm dostları ve aile üyelerinin bir arada bulundukları aile yemeğinde, tüm olan biteni gözyaşları içinde babasına itiraf eder: "Ben düşük bir kadın değilim, Baba! Ben ahlaksız değilim!"¹⁰⁰ Neriman'ın bu itiraf ve yakarışının herkes masanın etrafında Doğu ve Batı müziğinin arasındaki farkları tartışırken ve sonunda Doğu'nun müzik konusunda Batı'dan üstün olduğuna karar verilmesi sırasında gerçekleşmesine dikkat edilmelidir. Her şeyi itiraf ettikten sonra Neriman odasına gider, bir süredir uzak kaldığı udunu eline alır ve dostları, nişanlısı, ailesi için çalmaya başlar.

Roman, Neriman'ın iki farklı dünyada karşılaştığı ikilikleri gözler önüne serer. Macit gibi Batılı tarzı benimsemiş erkekler, balolar, enstrümanlar Batı'yı temsil etmektedir ve Neriman'ın ilk defa nişanlısı ve ailesine yalan söylemesine sebep olanlar kötülüklerdir. Neriman'ın içine düştüğü ikilemler, Türk ulusunun o dönemki ikilemlerini yansıtır. Bir yanda geleneklere bağlı bir yaşam süren insanlar arasında geçirdiği ve mutlu olmadığını hissettiği hayatı diğer tarafta batılı tarzda sürdürdükleri hayatları ile Neriman'ın gözünü boyayan diğerleri vardır. Neriman, batılılaşmanın "iyi" ve "kötü" yanlarını dengelemekte başarısız olan bir kadını temsil etmektedir. Ona göre, batılılaşma sadece batı tarzı eşyalar ve yaşam tarzıdır. Balolara gitmek, dans etmek, seçkin insanlar arasında lüks içinde yaşamayı arzular. Şinasi ile yaptığı konuşmalardan birinde şunları dile getirir: "Daha medeni bir hayat sürmek istiyorum. Etrafına bir bak, olan bitene, her şeyin değiştiğini görmüyor musun? Ben de bu vatanın bir evladı değil miyim? Benim de medeni bir hayat sürmek hakkım değil

⁹⁸ Safa, **a.g.e.**, s.100.

⁹⁹ **A.e.**, s.85.

¹⁰⁰ **A.e.**, s.93.

mi?"¹⁰¹

Neriman'ın babası Faiz Bey ve Şinasi, Doğulu erkeği temsil ederken Macit tam anlamıyla Batılılaşmış Türk erkeğinin prototipidir. Aynı söylem, Şinasi ve Neriman'ın çaldıkları enstrümanlar ise Macit'in çaldığı kemanın karşılaştırılmasında dahi belirgindir: "Ah! Ellerimde tuttuğum bu ud beni iğrendiriyor, içimden kırıp atasım geliyor. Babam Doğu eğitimi aldı, o ney çalıyor ve akrabalarımın da ondan farkı yok... Hepsi de sinirimi bozuyorlar."¹⁰² Batı ve Doğu arasındaki bu çekişme devam ederken, romanın sonunda Neriman, ailesi sayesinde "doğruyu" bulmuştur. Bu demek olur ki Neriman kendi karakterini kendi şekillendirme yetisine sahiptir ancak kadınlara nasıl olmaları gerektiğini göstermeye çalışan erkekler ya da aileleri mutlaka vardır. Erkekler ya da aileler, Batılılaşma sürecinde önemli olan Türk kültürünün Batı medeniyetinin kötü yanlarına karşı korunmasını sağlamaya çalışanlardır.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu da, alafranga yaşayış tarzını, kendi deyimiyle züppeliği, aşırı batılılaşmayı, toplumun yozlaşmasını ve nesil farklarını eleştiren kısa hikâye ve romanlar kaleme almış; modernleşmeyi Türk milli kimliği bağlamında ele almanın önemini üzerinde durmuştur. Karaosmanoğlu'nun ilk romanı Kırallık Konak, 1922 yılında basıldı ve kısa sürede oldukça popüler oldu. Yazar, bu romanda, aşırı Batılılaşmış ve züppe hayat tarzları sonucunda darmadağın olan bir ailenin hikâyesini konu aldı. Karaosmanoğlu'na göre, aşırı batılılaşma aile bağlarının temelinde yatan ahlaki ve geleneksel değerlerinin kaybolmasına sebep oluyordu; yozlaşma ailelerin genç üyelerinin hayatlarına derinlemesine işliyordu.

Hikâye, iki neslin birbiri ile çatışan görüşleri üzerinden anlatılmıştır: Alafranga ve alaturkanın temsilcileri olan Seniha ve Cemil ile geleneksel, muhafazakâr ve milliyetçi ideallerine bağlı Naim Efendi ve Hakkı Celis. Nesiller arası kopukluklar, modernleşmenin yanlış anlaşılması ve yozlaşma Seniha ve Cemil'i iyiden iyiye züppe, alafranga hayat tarzını benimsemiş kişiler haline getirmiş ve trajik bir sona mahkûm etmiştir. Konağın sahibi Naim Efendi, kızı, damadı Servet Bey ve torunları Seniha ve Cemil ile birlikte yaşamaktadır. Romanın kadın karakteri, hiç usanmadan etrafındaki "her şeyin Avrupalı" olduğunu hayal eden Seniha şöyle

¹⁰¹ A.e., s.86.

¹⁰² A.e., s.25.

tasvir edilmiştir:

Seniha, Fransızların fin de *siècle* adını verdikleri kızlardandı. Tüm güzel şeylere sahip olmak isterdi. İsteklerini kimin, nasıl ve niçin yerine getirdiği umurunda bile olmazdı. Tek hayali günün birinde Avrupa'ya gidebilmek, orada gerçek Avrupalılarınki gibi bir hayat sürebilmektir. Bu hayal onda öyle bir takıntı haline gelmişti ki, gerçekleşmemesi ve hayatının sonuna kadar o konakta yaşamak zorunda kalması durumunda intihar etmeyi dahi aklında geçiriyordu. Avrupalı kadınların makyajlarını, kıyafetlerini ve davranışlarını taklit ediyordu. Moda dergilerinin kapaklarından fırlamış yabancı mankenlerden farkı yoktu. Avrupa'nın değişen modasına uygun olarak makyajı, kıyafetleri ve vücudunun değiştiği gibi karakteri de büyük değişiklikler gösteriyordu. Kötü ahlakı ve rüküşlüğü'nün da eşlik ettiği ruhu günden güne kirleniyordu.¹⁰³

Seniha'ya göre batılılaşma şık şeyler, iyi bir finansal durum, arabalar, parfümler, moda, eğlenceden ibaretti ve bundan başka hiçbir şey demek değildi. Kendince Avrupa'ya gitmiş ya da bir süre orada yaşamış herkesi mükemmelleştiriyor, o kişilere hayranlık duyuyordu. Sürekli "eski, ürkünç ve kokuşmuş konakta" yaşıyor olmaktan şikâyet ediyor, tüm gelenek ve görenekleri eski moda ve hatta yer yer gülünç buluyor ve hatta nefret ediyordu. Yakup Kadri, Seniha'yı aşırı batılılaşmaya kendini kaptırmış yeni kadına örnek olarak yazmıştır. Bu denli sığ ve batılılaşmayı yanlış yorumlayan bir karaktere yer vererek, kadınlara bir nevi ders vermeyi, aşırı batılılaşmanın yıkıma sebep olabileceğini ve hayatlarının trajedi ile sonlanabileceğini göstermek istemiştir.¹⁰⁴

Milli edebiyat roman yazıcılığında sıklıkla yinelenen bir diğer konu ise kadınların özgürleşmesiydi. Her ne kadar romanlarda daha çok batılılaşmanın uzak durulması gereken sonuçları üzerinde durulduysa da, aynı zamanda toplumsal değişimin önemi, kadınların toplumda daha özgür yaşamaları ve "erkeklerin eşit partnerleri" olarak görülmeleri de popüler söylemlerden biri olmuştur. Özgür

¹⁰³ A.e., s.16-17.

¹⁰⁴ Romanın sonunda aklına estiği gibi yaşamak isteyen Seniha Avrupa'ya kaçar. Servet Bey ve eşi Sekine ve oğullar Cemil modernleşme ve sınıf üstünlüğünün sembolü olan Şişli'de bir apartman dairesine taşınırlar (Şişli halen aşırı Batılılaşmış ve zengin kesimin yaşadığı yer olarak bilinir). Geleneklerin temsilcisi olan Naim Efendi hasta düşer ve Seniha'ya para yollayabilmek için konağı birilerine kiraya verir. Konağın kiraya verilmesi, Batı değerlerine karşı girişilmiş olan mücadelenin kaybını işaret eder. Seniha Avrupa'dan geri döndüğünde her gün bir başka erkekle hatta kimi zaman işgal kuvvetleri ordularına mensup askerler ile dahi geçirir. En başından beri kuzeni Hakkı Celis'in ona âşık olduğunu bile onun Çanakkale Savaşı'nda şehit düştüğü haberini aldığı hiçbir şey hissetmemiştir. Böylece Seniha tüm mantık ve duygularını kaybetmiş, yaşayan bir ruhtan çok bir "oyuncak bebeğe" dönmüştür.

kadınlar, romanlarda Osmanlı kadınından farklı olarak "yeni Türk kadını" kurgusuyla yerlerini aldılar.¹⁰⁵ Nilüfer Göle şöyle belirtir: "Cumhuriyet döneminde, erkekler, kadınlardan modern ulusun inşası sürecinde aktif bireyler olmalarını talep etmişlerdir. Bu nedenle kadınların geleneksel ve dini görevlerinden kurtulmaları, kadınların milli davada toplumsal görevler üstlenmeleri ve toplumda görünür olmalarına yetecek kadar mümkün olmuştur. Bu da sonuç olarak bireysellikten çok kolektif bilincin gelişmesi ve kadınlar arasında modern ama mütevazı olmanın değer kazanması ile sonuçlanmıştır."¹⁰⁶ Kadınların toplumsal alanlarda görünürlükleri, İslam nedeniyle üstlerine yüklenmiş olandan yani geleneksel ve dini görevlerden kurtulmaları anlamına geliyordu. Batı ile Doğu arasında bir sentez yaratma girişimi kadınlar üzerine adeta bir yük olarak bindirilmişti. Kadınlar, iç ve dış politikada kurulması hedeflenen dengelerin araçları haline gelmişlerdi.¹⁰⁷

Romanlarda "birlik ve beraberlik ruhunu" güçlendiren kadın tasvirleri ve toplumsal ahlak yakından ilişkiliydi. İdealize edilmiş kadınlar, yani ahlaklı, saf ve alçak gönüllü olanlar ait oldukları toplumun koruyucuları olarak gösterilmişlerdi. Tasarlanmış bu yeni kurguda kadınlar ancak kadınlıklarını bir şekilde gizleyerek ve davranışlarında kontrollü ve mütevazı olarak toplumsal alanda aktif ve görünür bireyler olabilirlerdi. Kadınların bu şekilde sosyalleşmesi, romanlarda öğretici olmak adına sıklıkla işlenen bir konuydu. Kadınların, siyasi amaçların ve milliyetçi ideolojilerin de belirleyicileri olabilecekleri ve bunun yolları üzerinde de ayrıca duruluyordu. Kadınlardan anne ve eş olarak hâlihazırda sahip oldukları geleneksel görevlerine ek olarak toplumsal hayatta yer almaları ve toplumsal sorumluluklar üstlenmeleri bekleniyordu.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarından biri olan ve 1934 yılında basılan *Ankara*, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1920'li yıllar, cumhuriyetin ilanından sonraki ilk yıllar ve 1937-1943 yılları arasında geçen üç ayrı evresini konu almasından ötürü bu bağlamda ayrıca detaylı bir şekilde incelenmeyi hak

¹⁰⁵ Çınar, **a.g.e.**, s.60.

¹⁰⁶ Nilüfer Göle, "The Gendered Nature of the Public Sphere," **Public Culture** Vol.10, No.1, 1997, s.67.

¹⁰⁷ Partha Chatterjee, **Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse**, Minnesota, University of Minnesota Press, 1993, s.78

etmektedir.¹⁰⁸ Romanın kilit noktası, üç farklı dönemde de Batılılaşma ve milliyetçilik arasındaki gerilim ve aynı zamanda kadınların toplumsal hayata katılımlarının idealize edilmesidir. Bu duruma örnek olarak Selma karakteri verilebilir.

Romanın ilk kısmında, Selma, bankacı Nazif Bey ile evlidir ve İstanbul'dan Ankara'ya yani yeni Türk ulusunun sembolik merkezine taşınır. İstanbul, Osmanlı hanedanlığına sembolize ederken İstanbul'dan Ankara'ya taşınmaları Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu temsil eder. Her ne kadar Selma iyi eğitim almış bir kadın olsa da milli meselelere karşı merakı yoktur ve ilgi göstermez. Ankara'ya varışlarının ertesinde, Nazif Bey'in dostlarından biri olan Kuvayi Milliye'nin aktif üyelerinden Hakkı Bey ile tanışır. Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Selma Anadolu'nun coğrafi olarak kalbinde bulunan Eskişehir'de bir hastanede hemşire olarak çalışmaya başlar.

Selma, ilk seferinde Ankara'da var olan her şeyi son derece ilkel ve çağ dışı bulur. İstanbul'daki rahatı ve medeniyeti Ankara'nın kırsal bölgesindeki kasabasında bulamaz. Kendi hayat tarzı ve giyimi, Anadolu insanını yansıtan ve temsil eden komşuları arasında mesafe yaratır. Zaman içinde kocasının milli mücadeleye kayıtsız kaldığının farkına varır. Eskişehir 'de bir süre geçirip deneyim kazandıktan sonra Ankara'da hemşire olarak çalışmaya devam eder. Selma böylelikle milli mücadelede aktif olarak yer almayı ister. İşgalci kuvvetler Eskişehir'e doğru ilerlerken Kayseri'ye gidebilmek için kocasından boşanır. Daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda görev almış Hakkı Bey ile evlenir fakat Hakkı Bey de cumhuriyetin ilanından sonra kendini aşırı Batılı bir hayat tarzına kaptırır. Selma bu duruma ayak uydurmakta ve eşini anlamakta zorluk çeker. Fikirlerini genç yazar Neşet Sabit'e yazarak paylaşıp.

Romanın sonunda Selma Anadolu'nun ve kültürünün önemini savunan, Anadolu'yu beraber gezdiği Neşet Sabit ile evlenir, Türk ulusunun toplumsal ve siyasal alanlarında aktif olan ideal Türk kadını haline gelir. Romanın ikinci ve üçüncü kısımlarında Selma, yeni Türk ulusunu temsil ediyor oluşundan dolayı Ankara'nın önemini kavrar. Bu şehir sadece geçmiş ile kopuşu değil aynı zamanda İstanbul tarafından temsil edilen Osmanlı kozmopolitliğinden uzak Anadolu

¹⁰⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara**, İstanbul, İletişim, 1999.

ayllarına yakın bir şehirdir. Halk ve medeniyet arasında Ankara'nın köprü olacağına dair bir ütopya oluşturulmuştur.¹⁰⁹ Bu bağlamda, Selma'nın İstanbul'dan Ankara'ya taşınması kendini ulusa hizmet etmeye adanmışlıkla eşdeğer tutulabilir. Bu, tam da ideal Türk kadınından beklenen roldür: Toplumda aktif olarak yer almak ve toplumsal/sivil hayatta yer alarak vatana hizmet etmek, bunu da öğretmenlik ya da hemşirelik gibi kadınsı görevleri üstlenerek yapmak. Kadınların içinde bulundukları toplumların gelişimi için çok çalışmaları gerektiği fikri ve hayatın ancak çalışarak anlam kazanabileceği vurgulanmıştır. Konuşmalarından birinde, Sema kocasına, "Hayatımı kazanmak için değil fakat bir işe yaradığımı hissetmek için. Sırf istediğimiz kıyafetleri giyebilmemiz ya da dilediğimiz gibi dans edebilmemiz için mi başımızı açmamıza izin verdiniz? Eğer sırf bu doğrultuda kullanılacaksa, özgürlüğün ne anlamı kalır ki?" der.¹¹⁰

Ankara adlı romanı üzerinden Karaosmanoğlu, Batı tarzı eğlence anlayışına kendilerini kaptırıp, vatana karşı borçlu oldukları görevleri yerine getirmeyi unutanları eleştirmiştir. Örnek olarak, Selma, ilk kocasından kişisel sebeplerden ötürü değil de eşinin Kurtuluş Savaşı'na karşı ilgisiz ve duyarsız kalışı sebebiyle boşanmıştır. İkinci kısımda, ordudan ayrıldıktan sonra milli mücadeleye karşı yozlaşmış tavırların sembolü olan Binbaşı Hakkı Bey kendini ticarete kaptırıp cumhuriyetin ideallerinden uzaklaşmıştır. Eline para geçmesiyle birlikte *ala franga* (Batılılaşmış) bir hayat biçimi benimsemiştir. Farklı farklı kadınlarla balolara gitmekte, evini Avrupa tarzında dekore etmekte, kitaplardan okuduğu ve öğrendiği kadarıyla Avrupalı görgü kurallarını uygulamakta ve kendini gülünç duruma düşürmektedir. Anlatıcı, Binbaşı Hakkı Bey'i şu sözlerle kınar:

Eski Milli Mücadelecilerden bazıları gibi Hakkı Bey için de kıyafet değişiminden sonra milli dava adeta sadece bir modernlik iddiası şekline girmişti. Bir Avrupalı gibi giyinip süslenmek, bir Avrupalı gibi dans etmek, bir Avrupalı gibi yaşayıp eğlenmek ve hele bu iddiada Avrupalılar nezdinde, Avrupalılar arasında muvaffak olmak bunlara büyük bir zafer kazanmak kadar ehemmiyetli görünüyordu. Bu yeni Türk muhitine girmiş bazı ecnebler, Hakkı Bey'e "Bu Almanca'yı Berlin'de mi öğrendiniz?" veya Selma Hanım'a "Hiç şüphesiz Paris'ten giyiniyorsunuz? Değil mi? Diye sordukları

¹⁰⁹ Nilüfer Gole, **The Forbidden Modern: Civilization and Veiling**, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1996, s.69.

¹¹⁰ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.158.

vakit, Türklerce, sanki medeniyet yolunda bir geniş adım atılmış gibi oluyor; eşte dostta bir düğün dernektir gidiyordu.¹¹¹

Bu, tam da aşırı batılılaşmanın toplum için ideal vatandaş olması beklenen kadınların ve erkeklerin Batılılaşmayı Ziya Gökalp'in yorumladığı gibi anlaması gerektiği ile ilgiliydi. Batı'nın teknolojisi gibi "iyi yanları" alınmalı, kültür ve din gibi "kötü ya da eksik yanları" bırakılmalıydı. Buna ek olarak, hem erkekler hem kadın vatandaşların, Türkiye Cumhuriyeti'nin başarısı için cumhuriyetin ideallerini hiçbir zaman için akıllarından çıkarmamaları gerekiyordu.

Bir diğer bölümde, Selma'nın üçüncü eşi Neşet Sabit üzerinden yazar kendi fikirlerini okuyucu ile paylaşmıştır. Neşet Sabit, kendini milli hedeflerin gerçekleşmesine adanmış aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin de ateşli savunucularından biridir. Hakkı Bey gibi Batılılaşmayı yanlış yorumlamış ve bunun üzerine hayatlarını şekillendirmiş herkesi eleştirmektedir:

Bilmem; belki de, sizin anladığınız tarzda bir inkılâpçı değilim. Ben, inkılabı hiçbir zaman, hayatın dış şekillerini değiştirmek manasına almadım. Hele, bir konfor ihtiyacı, bir konfora eriş cehti manasına hiç alamıyorum. Şüphesiz, içimizde yeni bir hayat hamlesiyle çatlayan şey yeni bir şekle vücut verir, yani yeni bir kabuk bağlar. Fakat bu safhada artık inkılâptan bahsedilemez. Burada, artık, muayyen bir eşit hayatın kalıplanışı vardır.¹¹²

Yeni ve bin bir çaba ile oluşturulan milli bilinçte, bireyselliğe yer yoktu; tam tersine cumhuriyet ideolojisi "ortak fayda" olgusu üzerinden şekillenmişti. Hem gerçek hayatta hem de romanlarda dünyevi zevkler, ekonomik çıkarlar ve kişisel hesaplar peşinde koşanlar toplumdan aforoz edilmişlerdi. Kişisel haklar ve ortak çıkarlar arasındaki çatışma milli mücadelenin erken safhalarından itibaren cumhuriyet ideolojisinde kendini gösterdi. Cumhuriyet ideolojisi, birlik ve beraberlik ruhu ve toplumsal çıkarların kişisel haklardan üstün olması esaslarına dayanıyordu. Bu durumda tekrar Gökalp'in ahlak olgusu gündeme geliyordu. Batılılaşmayı bir hayat biçimi olarak benimseyen insanları eleştiren ve onlar tarafından anarşist olarak yaftalanan Neşet Sabit şöyle belirtir: "Anarşist mi? Amma yaptınız ha... Anarşist ben miyim? Hayır, hanımefendi; anarşistin en alası sizlersiniz. Sizin muhitinizdeki insanlardır. Çünkü cemiyet harici ve cemiyete rağmen yaşayan müfrit

¹¹¹ Karaosmanoğlu, a.g.e., s.112.

¹¹² A.e., s.129.

ferdiyetçilersiniz. Ben ise cemiyetin içinde kaybolmuş bir adamım." ¹¹³ Birlik ve beraberlik ruhundan eksik olmaları sebebiyle, bu "anarşistler," toplum için tehdit oluşturuyorlar, topluma karşı olan sorumluluklarını ihmal ediyorlar ve daha da önemlisi toplumun ahlakını bozuyorlardı.

Neşet Sabit toplumun önemini kavrayan, romandaki ideal erkek karakter olarak yansıtılıyordu. Yukarıda bahsi geçen iki karakter özelliğini en iyi şekilde taşıyan olmakla kalmayıp aynı zamanda, ideal kadının toplumdaki yerini bilen de bir erkekti:

Türk kadınları, çarşaf ve peçelerini işe gitmek, çalışmak için daha kolaylık olur diye çıkarıp atacaklardı. Onlar için cemiyet hayatına atılmanın manası yalnız bu çeşit salon cemiyetlerine karışmak olmayacaktı. Evet, Türk kadını, hürriyetini dans etmek, tırnaklarını boyamak ve *Rue de La Paix*'nin kanunlarına esir bir süslü kukla olmak için değil, yeni Türkiye'nin kuruluşunda ve kalkınışında kendisine düşen ciddi ve ağır vazifeyi görmek için isteyecekti, kullanacaktı. ¹¹⁴

Kadınların Türk ulusunun bir parçası olarak özgürleşmeleri gerektiğine olan inanç, bundan böyle kukla ya da oyuncak bebek olarak görülmeyecekleri, bunun yerine içinde yaşadıkları toplumun refahı için ulusa önemli hizmetlerde bulunacakları fikri ile yakından ilgiliydi. Selma karakteriyle gözler önüne serildiği gibi ideal kadının en önemli özelliği faal bir Türk vatandaşı olmasıydı. Fakat bu faal olma durumu daha çok sosyal alanı kapsayıp, siyasal alanı kapsamıyor, hatta siyasi alanda kadın katılımının önüne geçilmeye çalışılıyordu. ¹¹⁵

Annelik söz konusu olduğunda ise, kadınların bedenleri ve cinsellikleri hem yazarların hem de devlet yöneticilerinin en büyük endişe kaynaklarından biriydi. Endişeler kadınların cinsellikleri ve bu konunun ulusun onur, namus ve ahlakı ile bağlantısı çevresinde şekilleniyordu. Milli edebiyat, bu durumu birçok örnek üzerinden vurguladı. Türk kadını ve imgesi sahip oldukları ahlak üzerinden idealize edildi. Kadının cinselliği aşırı Batılılaşma ve yozlaşma ile ilişkilendirildi ve cinselliği çağrıştıran her şey ahlaki bozulmanın başlangıcı ve sonucu olarak algılandı. Romanlarda cinsiyetinden arındırılmış hatta zaman zaman erkesi tasvir edilen

¹¹³ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s.130.

¹¹⁴ **A.e.**, s.141-142.

¹¹⁵ Hanna Papanek, "The Ideal Woman and the Ideal Society: Control and Autonomy in the Construction of Identity," **Identity Politics and Women. Cultural Reassertions and Feminisms in Interntional Perspective**, Valentine M. Moghadam, ed., Boulder, Westview Press, s.45.

kadınların temelinde kadınların kamusal alana kabul edilebilmeleri için cinselliklerinden kurtulmaları gerektiği fikri yatıyordu. Deniz Kandiyoti, her ne kadar Kemalist reformların kadınları özgürleştirip çarşıftan kurtarsa da, tüm bu yeniliklerin üstünün maalesef zorunlu başka “sembolik çarşafarla” örtüldüğünü iddia eder.¹¹⁶ Kadın bedeni, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde ideolojik bir saha haline geldi. Osmanlı geçmişi ile bir tezat oluşturmak adına kadınların “kutsal bedenleri” peçeden kurtarılmalıydı, ancak peçenin yerini metaforik, görünmez bir peçe olan "iffet peçesi" aldı.¹¹⁷

Bu bağlamda, Peyami Safa, 1923'de basılmış olan *Sözde Kızlar* isimli kitabında kadınların ahlakını ve ulusa sadakatlerini bozmayacak tarzda bir batılılaşmanın sınırlarını çizer.¹¹⁸ Roman, 1918 Yunan işgalinden sonraki yıllarda geçer. Ahlaklı ve milliyetçi bir genç kadın olarak tasvir edilen romanın kadın kahramanı Mebrure, babasını bulmak için yaşadığı küçük bir kasaba olan Bursa'yı terk edip İstanbul'a gelmek zorunda kalır. Ancak casusluk yapmakla suçlanır ve Yunanlılardan kaçıış başlar. İstanbul'da uzaktan akrabası olan Nazmiye Hanım yaşamaktadır. Nazmiye Hanım, kocasının ölümünden sonra oldukça müsrif bir hayat yaşamaya başlamıştır. Mebrure, başka bir seçeneği olmadığı için Nazmiye Hanım ve iki çocuğu, Behiç ve Nevin ile yaşamaya başlar. Nevin, güzelliğinden başka hiçbir şey ile ilgilenmeyen bir genç kızdır. Öte yandan Behiç, yakışıklılığının son derece farkında olan bir hovardadır; her gün farklı bir kızla görülür. Mebrure, onlarla yaşamaya başlar başlamaz, ona karşı da ilgi duyar.¹¹⁹ Mebrure, Nazmiye Hanım'ın konağının sandığı gibi bir “yuva” olmadığını tam tersine "ahlaksızlık yuvası" olduğunun farkına varır. Ve sorgular, "Vatanımız düşman tarafından işgal altındayken bu insanlar nasıl her gün partiler verip, alkol alıp eğlenebiliyorlar? Bu insanlar Türk

¹¹⁶ Deniz Kandiyoti, “Slave Girls, Temptresses and Comrades: Images of women in the Turkish novel,” *Feminist Issues* 8, Spring 1988, s.47.

¹¹⁷ Bu ifade Afsaneh Najmabadi tarafından İran'da kadın vücudu üzerine ele aldığı bir analiz üzerine kaleme aldığı “Veiled Discourse-Unveiled Bodies” adlı makalesinde kullanılmıştır. Modernite kadınlarının hayal ve inşa edilebilir olduklarını öne sürmüştür. Bkz. Najmabadi, “Veiled Discourse” *Feminist Studies* 19, 1993, s.487-518.

¹¹⁸ Peyami Safa, *Sözde Kızlar*, Ankara, İmge, 1993.

¹¹⁹ Bir süre sonra Behiç Mebrure'yi yalanlarıyla ona âşık olduğuna ikna eder. Mebrure ona inanır ve evlenmeyi düşünmeye başlar. Ancak daha önce Behiç tarafından kandırılan ve hamile bırakılan Belma Mebrure'yi uyarır. Behiç ile yasak aşk yaşadıklarından ve Behiç'in doğan çocuklarını kendi elleriyle canlı canlı toprağa gömdüğünden bahseder. Mebrure bunları duyar duymaz büyük bir hayal kırıklığı ve şok içinde konağı terk eder.

olamazlar, bunlar şeytanın ta kendisi.”¹²⁰ Yazar, kadın tiplerini de karşılaştırmalı olarak yansıtmaya çalışır: ahlaksız, Batılılaşmış sözde kızlar ve son ana kadar vatanına sadık kalan Anadolu kadınları. Bunun yanı sıra, bu "sözde" kızlar, toplumu yozlaştırabileceklerinden dolayı vatana karşı tehdit oluşturacak şekilde tanıtılmışlardır. Yazar, bu kızları şu şekilde tanımlar: "Şeytanca her şeyi yapmaya müsaitler... Bir an bile tereddüt etmeden... Şimdi peçelerinden de kurtuldular. Ancak bir gün evlenmek isteyecekler ve masum rolüne bürünecekler. Bu kadınların anne olup da vatanımız için asker yetiştirdiklerini hayal dahi edemiyorum.”¹²¹

Bu tip kadınlar, ahlaksızlıkları yüzünden ulusun saygın vatandaşları olamamakla ve ideal Türk kadınıni temsil edememekle suçlanıyorlardı. Öte yandan, kasabadan gelmiş olan Mebrure İstanbullu kadınların yapaylığının tam tersi olarak Türk kadınlığının ve milli ideallerinin sembolü olmuştur. Mebrure, sınırlarını iyi bilir. Her ne kadar Kemalist reformların gerektirdiği üzere artık çarşaf kullanmıyor olsa da Avrupa tarzı dekolte kıyafetler giymeyi "tercih" etmez. Erdemli bir kadın olarak tasvir edilir; istese ve kullanabilecek olsa dahi dış görünümünü ve cinselliğini kullanmaz. Hangi koşul altında olursa olsun, ahlak, namus ve sadakatini korur. Ulusun yozlaşma ve ahlaksızlığından uzak durmak isteyen genç kızları için örnek alınması gereken bir karakterdir. Devlet, kadınlarından fiziksel görünüşlerini mümkün oldukça sadece bir şekilde değiştirmelerini ister. Ulusun kadınları, modern kıyafetler giyinirlerken bu kıyafetler öncelikle kendilerine, ailelerine ve en önemlisi vatanlarına yakışır olmalıdır. Kadın karakterlerin fiziksel görünüşleri ve tasvirleri modern Türk ulusunu temsil etmede önem taşıyordu. Ahlaksız bir kadın gerçek bir Türk kadını olamazdı. Batı modernizmin kadının namusu ve evcimenliğin önünde bir teşkil etmediğinin altı defalarca çizildi. Kadınların kıyafetleri ve dış görünüşleri modern Türkiye'nin önemli sembollerindendi. Türk kadının iffeti de toplumsal düzenin olmazsa olmazlarındandı. Her ne kadar modern bir dış görünüme sahip olmaları gerektiği konusunda teşvik edilseler de yazarlar toplumda yerleşmiş olan kadın cinselliği ve cinsiyet normlarını esnetmekten yana değillerdir.

Ek olarak, ulusun saygın kadın yurttaşları milli edebiyatın birçok örneğinde ya cinsiyetlerinden arındırılmış ya da maskülen hale getirilerek tasvir edilmişlerdir.

¹²⁰ Safa, **a.g.e.**, s.34.

¹²¹ **A.e.**, s.113.

Daha önce kadın ve savaşı konu alan dördüncü bölümünde bahsedildiği üzere, Halide Edip'in Yeni Turan isimli eserinde Kaya adını verdiği güçlü, çalışkan, etkin ve aktif kadın karakter cinselliğini savunduğu ve inandığı ideoloji, Yeni Turancılık uğruna feda etmeye hazırdır:

Dışarıdan bakıldığında kadın ya da erkek olduğuna kanaat getirmenize yetecek en ufak bir işaret yoktur... aslında pek uzun. Ne kadar kudretli olduklarından bir haber mavi gözleri ruhuma işlercesine bakarlar ve buna karşı koymak epey güçtür. Asalet içinde duruyor. Kadın olduğunu ancak renksiz kadınsı dudaklarından anlayabilirsiniz. Ve böylelikle anlamış oldum, Turancılık fikrini savunan bu parti, ben de dâhil olmak üzere, modern Türkiye elinde cehalet ile savaşacak en güçlü silahı bulunduruyor: bu kadının gözlerinden çıkan mavi ışık huzmeleri.¹²²

Alıntıdan da anlaşılabilirceği üzere, kadın yurttaşların cinsiyetten arındırılmaları hatta erkeksi özellikler yüklenmesi onların kamusal alana kabul edilebilmelerinin önemli bir koşuluydu. Milliyetçi liderlerce, erkeksi kadınlar yani yoldaşlar, cinselliklerini gözden çıkarabildikleri ölçüde ve erkeklerin yanında cesurca durabilmeleri sebebiyle takdir ediliyorlardı. Najmabadi, bu söylemin karmaşık anlamları ile ilgili “bu kadınların sosyal düzen için bir tehdit değil, yeni rejimi ve toplumsal değişimleri destekleyen bir imaj” olduklarının altını çizer.¹²³ Milliyetçi ve erkeksi halleriyle kadınlar, erkeklerin yanında endişe ve tehdit oluşturmaksızın, kamusal alanda yerlerini alabilirlerdi.

Cinsiyetlerinden arındırılmış erkeksi kadınlardan kadar toplumda kabul görmüş olan başka bir grup kadın da "Cumhuriyet anneleri" ya da "Kemalist kızlar"dı.¹²⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte erkek egemenliğine dayanan eski ataerkil aile ilişkilerinden kadınının da en azından kanunlar sayesinde üretim ve eğitim alanlarında yer alabildiği modern aile yapısına geçiş görülmüştür. Kadınlardan alçak gönüllü anne ve eşler olarak modern ve laik hayatın gerekliliklerini yerine getirmeleri beklenirken, bu durumu çok da abartıp milli görev ve sorumluluklarını ihmal etmemeliydiler.¹²⁵ "Yeni Kadın" üzerinden geliştirilmiş olan söylem, kadınların toplumdaki geleneksel konumlarını değiştirmeden korudu,

¹²² Halide Edip Adivar, **Yeni Turan**, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1969, s.29.

¹²³ Najmabadi, **a.g.e.**, s.510.

¹²⁴ Bu iki terim günümüzde hala Kemalist ideolojiyi benimsemiş kadın ve genç kızları tanımlamak adına kullanılmaktadır.

¹²⁵ Meyda Yeğenoğlu, **Colonial Fantasies**, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s.134.

ulusun temel taşı olan aileyi bozulmadan korumak için kadınları ev içi alanlara hapsetti. Milli edebiyat ürünü olan romanların yazarları, gelecek nesillerin yenilenmesi için ulusal ruhu, sadakati ve ahlaki değerleri geliştirmek için kadınlara belirli imgeler yüklediler. Peyami Safa, 1933 yılında basılmış olan *Bir Tereddütün Romanı* adlı eserinde aile kurumunun özellikle de aşırı batılılaşmadan korunması gereken en temel yapı olduğunun altını çizdi:

Modern namaz, modern kible, modern imam imkânsızdır! Ailenin modernleşmesi ise söz konusu dahi olamaz. Binlerce yıl önceye dayanan bu kurum, ne radyo ne de Charleston gibi yeni bir icat ya da modadır. Bir dans salonunun ya da kadınına modern yakıştırması yapmak mümkündür; bir peruk ya da bar da pekâlâ modern olabilir; peki ya aile? Hayır, canım! İşte o modern olamaz.¹²⁶

Safa, kadın karakter Vildan'ı, ailesini terk edip, aşırı Batılılaşmış, ukala bir yazarla kaçtığı için eleştirir. Bu esnada, ahlaklı ve saygın bir genç kadın ve anne olan Mualla'yı takdir eder. Ayrıca Vildan'ın tatminsizliği, mutsuzluğu ve "her şeyden çok değer verdiği bir bebeği olmaması" arasında doğrudan bir ilişki vardır. Vildan'ın eğer bir çocuğu olsaydı böyle düşüncesizce her şeyi geride bırakıp gidemeyeceğinden bahseder:

Kadının ebediyeti beyninde değil rahminde yatar. Yeni Kadın, yaratıcılığın kaynağı hakkında yanılmaktadır. Umutsuzluğunun sebebi budur. Pirandello'nun eserlerini tercüme ederek değil ancak bir çocuk sahibi olarak ölümsüzlüğe erebilirsiniz [...] "Evlen, düzenini kur, çocuk yap!" diyen halk imamı, nine, rahip ya da yaşlı bilge adamının sandığınız gibi hatalı olmadığını sizi temin ederim. Geleneklerin bize söylediğine uymamayı farklı olmak olarak algılıyoruz; bu yalnızca sizin hatanız değil; bu Batılılaşma nedeniyle ortaya çıkan züppelerin akıl karışıklığı. Tüm bu yeni akımlar başarısız olmaya mahkûmdurlar. Annelerimize saygısızlığımızın cezası bu durumun sebebinin hem doğamızda hem de toplumumuzdan kaynaklanmasından ötürü çok acılı olacaktır. Bu nedenler mutluluğunuzun, ideallerinizin, her şeyinizin karnınızdan olduğunu söyleyebilirim. Beklendiği üzere, sizin karnınızdan çıkanlar bu dünyanın yöneticileri olacaklardır.¹²⁷

Romana göre, kadınların mutlu olması için anne olmaları gerektiği açıktır. Bir kez daha erkek egemen söylem, kadınların biyolojik görevlerine yani doğurma yetilerine vurgu yapar. Ayrıca, cumhuriyet rejimi kadınlarının "cumhuriyetçi anneler" olarak görevlerini yerine getirmelerini istemiştir. "Cumhuriyetçi anneler"

¹²⁶ Peyami Safa, *Bir Tereddütün Romanı*, İstanbul, 1933, s.48.

¹²⁷ Safa, *a.g.e.*, s.180-181.

söylemi ile devletin bundan böyle belirli bir siyasi gündemi gelecek nesillere aktarma yolları belirlenmiştir. Modern Türkiye'nin ideallerini sonraki kuşaklara taşıyacak ve "modern Türkiye'nin ışığını" taşıyacak olan "cumhuriyet çocuklarını" hayata getirecek olanlar bu kadınlardır. Sorumluluk sahibi Türk aileleri meydana getirerek rejimin geleceği garanti altına alınmak istenmiştir.

Ayrıca, vatan sıklıkla bir anne ya da yabancı tehditler ve saldırılardan korunma kollanma ihtiyacı içindeki bir kadın olarak tasvir edilmişti. İdeal vatan olan modern Türkiye derinlemesine modernleşme süreci, ulusunun faydası için kadınlığına bile gem vurmaya hazır, alçak gönüllü, çekirdek ailesine ve vatanına düşkün ideal kadının temsili üzerinden romanlardaki kadın kahramanlar olarak ortaya çıktılar. Bu tip cinsiyetlendirilmiş bir milliyetçilik, savaş ve kadın söylemine ayrılmış bölümde de incelendiği üzere Halide Edip'in romanlarında sıklıkla görülür. İzmir'in Yunan kuvvetleri tarafında işgalinin anlatıldığı kitapta vatanın sembolü olarak Ayşe'yi görürüz. Vatan, cinsiyet ve cinsellik bir araya gelip iç içe geçince beden önemli bir belirleyici hatta ulusun toprak bütününe bir sembolü haline gelir. Romanda, Ayşe'nin bedeni ve cinselliğini kontrol altında tutmaya çalışan milliyetçi ve cumhuriyetçi bir adam görürüz. Ayşe'nin vücudu vatanın saflığını temsil ettiğinden ve erkekler tarafından korunduğundan, onun vücudu üzerine girilecek herhangi bir müdahale vatan topraklarına yapılmış sayılır. Ayşe saflığı, ahlaklı oluşu ve ülkesine olan bağlılığı sebebiyle tüm erkekleri kendine hayran bırakır.

Her ne kadar, Halide Edip'i dönemin kadın sesleri arasında en başarılılardan biri olarak tanımlasak da o da benzer cinsiyetlendirilmiş söylemi benimsemiş ve inandığı ideolojiyi erkek egemen söylem dâhilinde dile getirmiştir. Romanlarda, erkekler tarafında şekillendirilmiş normlar, değerler, imgeler ve görevler cumhuriyetin yeni kadınlarına yüklenmişti. Buna ek olarak, yeni Türk kadınlarının kolektif milli kimliğe ait oluşları genellikle karşıt değerleri bir arada barındırıyordu. Bir yandan kadınlar, ulusa ait ve aynen erkekler gibi bu birliğin üyeleri olarak algılanırken diğer yandan her zaman için kadınlara özel kurallar, kısıtlamalar ve düzenlemeler vardı.

Türk milli edebiyatında, Cumhuriyet döneminin erkek kahramanları, kadın karakterleri korumaya muhtaç olarak gösterirken ve kendilerini rehber ve koruyucular olarak gösterilmiştir. Yeni kadınlar toplumsal, kültürel ve siyasal hayatta

yerlerini aldılar, görünür hale geldiler. Fakat bu esnada, bulunabilecekleri alanlar, davranış şekilleri hep erkekler tarafından belirlendi. Romanlarda da gördüğümüz üzere her zaman için bir kadın karakteri yol gösteren, eğiten ve aydınlatan bir erkek karakter vardı. Yeni kadın, toplumsal değişim ve dönüşümleri yansıtan bir ayna işlevi gördüğünden ötürü ahlak, etik, gelenek ve devletin milli idealleri gibi konuların her zaman için temel taşıyıcısı olmak zorundaydı. Bu sebepten ötürü, "erkeğin mantığı ve bilinci" "mantıksız" olarak tanımlanan kadını aydınlatmak için gerekliydi. Kadınlar insan içine çıktıklarında nasıl davranmaları gerektiğini, nasıl makul davranılacağını nasıl eğitilmiş bir anne olunabileceğini erkeklerin tavsiyeleri ve öğretilerinden öğrendiler.

Örneğin, Yahya Kemal birkaç milliyetçi şiir yazmış, "Yeni Kadınlığa Dair" adını verdiği makalesinde aşırı Batılılaşmış şehirli kadınları Anadolu kadınına dahi iyi örnek teşkil edebilmeleri için eğitmeyi teklif etmiştir. Ancak, bahsettiği bu eğitim ve aydınlanma hareketi erkek entelektüeller tarafından gerçekleştirilmeliydi. Böylelikle, kadın hareketinin aşırılıkları da kontrol altına alınabilecekti.¹²⁸

Sonuç olarak, özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında Türk edebiyatı ve basınının özgür olduğu söylenemez. Bu dönemde tam tersine son derece siyasi bir tutum hâkimdir. Basın ve edebiyat, kamuoyunda ulus ve milli kimlikleri açısından kurgulanmış ideal ve modellerin yaratılması için kültürel araç olarak kullanılmıştır. Bu sebepten ötürü, yeni rejimde edebiyat ve basın, erkek egemen milliyetçi gündemlerin bir parçası olarak ideal yurttaşları meydana getirmede önemli rol oynamıştır. Kadınlar, Türkiye'nin Batı medeniyetine ulaşma çabaları dâhilinde laikliğin, batılılaşmanın, İslamiyet öncesi Türk kültürünün otantikliğini gösteren kimliğin ve milli kültürün korunmasının sembolü haline gelmişlerdir.

Bu yeni ve milliyetçi projede, kadınlar geleneksel rollerinden azat edilmemiştir. Bu nedenle, kadınların özgürleşmesi için aktif olarak görev alan kadınlar hâlihazırda var olan erkek egemen ve ataerkil sınırlandırmaların ötesine geçememişlerdir. Kadınlara biçilmiş ataerkil yapıları, geleneksel ve ev içi ile ilgili rolleri değiştiremediler. Hatta bu kadınlardan bazıları muhafazakârların tepkilerini paylaştılar ve geleneksel kadın rollerinin gittikçe unutulduğunu ve bunun toplum için

¹²⁸ Yahya Kemal, "Yeni Kadınlığa Dair," **İnci**, Temmuz 1922, s.3.

yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini öne sürdüler. Bir bakıma *geleneğin yeniden yapılandırılmasında* cinsiyetler ve toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki farklara dikkat çekerek erkeklere yardımcı oldular. Yeni rejimin yöneticilerinin ulusal ve sosyal ve politik talepleri doğrultusunda, kadınlar modernleşme ve laikleşmenin yanı sıra cinsiyetlendirilmiş ulus inşa söyleminin pratik araçları haline geldiler.

Cumhuriyetçi erkekler, kadınları yeni rejimin değer ve normlarının gelecek nesillere taşıyıcıları olarak gördüler. Her ne kadar cumhuriyetçi erkekler eskiyi yıktıklarını ve kadınları için yeni bir model, imaj ve görev inşa ettiklerini iddia ettiyseler de tutundukları söylemin yeni ve radikallikten çok uzak olduğu aşikârdı. Benzer bir söylem, Osmanlı ve İngiliz İmparatorluğu'nun son iki yüzyılında kullanılmış ve vatandaşlık kavramının yapılandırılmasında ve vatandaşlık haklarının sınırlarının belirlenmesinde etkili olmuştur. Her ne kadar Cumhuriyet dönemi kadınları özgürleştirilmiş ve kâğıt üzerinde bazı vatandaşlık haklarını elde etmiş olsalar da devlet politikaları ve popüler basın kadınlar ile ilgili ve kadınlara yönelik belirsiz mesajlar verdiler. Toplumsal alanda modern kıyafetler ve davranışlar içinde geçmişte olmadığı kadar çok devletin modernleşme hedefleri dâhilinde kadının görünürlüğü savunulsa da kadınların geleneksel imgeleri ve görevleri tekrar gündeme getirildi. Özgür ve sadece kadınlardan oluşan girişimler fark edildikleri anda bastırıldılar, kadınlar ancak erkeklerin izin verdiği ölçüde eşit ve modern vatandaşlar olabiliyorlardı.

Atatürk'ün modernleşme ve ulus inşa projesi kültürel, toplumsal ve siyasal politikaların sonucu olarak kendi erkek egemen söylemini yarattı. Bu söylemde kadınlar kendi sosyal ve politik kimliklerini kurmaktan uzaktılar ve bir kez daha erkek elinden çıkma ideolojiler, kadınları erkekler ile eş vatandaşlar olarak ulusun bir parçası olmaları için "kucaklıyordu".

Kadınlar, kâğıt üzerinde özgürleştirilmişlerdi ancak halen bağımsız bireyler değildiler; "hayali ve üretilmiş vatandaşlar" haline gelmişlerdi. Türk kadınları cumhuriyetin modernleşme projesinde kendi bağımsızlıklarının aktörleri değildiler. Son derece iyi bir stratejist olan Atatürk'ün önderlik ettiği "Cumhuriyet babaları" kadın haklarını sadece devletin değişimi bağlamında değerlendirdi. Bu nedenle kadın hakları ve bundan ortaya çıkan söylemden Kemalist rejimi kurmak ve koruyabilmek adına ideal vatandaşlar yaratmak için faydalandılar.

Ulusun tüm kadınları, Kemalist modernleşme projesine benzer şekilde dâhil edilmemişler ve her birine belirsiz mesajlar verilmişti. Modernleşme ve ulus inşası kadınlardan sadece toplumsal görevlerde yer almalarını değil aynı zamanda annelik, ev hanımlığı gibi geleneksel görevlerini de yerine getirmelerini talep etmiştir. Yöneticiler ve entelektüeller elit ve şehirli kadınlar katılımının artması taraftarırken Anadolu kadınına verilen mesaj tamamen farklıydı. Şehirli kadınlardan modernleşme sürecine meslek sahibi olmalarındansa ev hanımı ve anneler olarak özel alanlara yani aileleri ile beraber yaşadıkları evlere düzen ve disiplin getirmeleri beklendi. 1928 yılında, Milli Eğitim Bakanlığı altında kurulunda Akşam Kız Sanat Okulları daha sonra bu amaç doğrultusunda hizmet vermeye başlamıştır. Kadınları modernleşme projelerine evlerinden ev hanımlığı ve annelik ile ilgili modern metotlar üzerinden dâhil etmeye çalıştılar. Öte yandan, Anadolu kadınları devletin "gerçek anneleri" olarak gösterildiler ve evlerinin dışında çalışmaları ya da meslek sahibi olmaları teşvik edilmedi. Zaten vatanlarına ve yuvalarına bağlılıkları sebebiyle yüceltiliyor ve takdir ediliyorlardı. Kadınlar ulusun anneleri olmalı, cumhuriyet için sağlıklı "kız ve erkek evlatlar" yetiştirmeliydiler. Bu anlatım aynı dönem İngiltere'de yaygın olan söyleme oldukça benzerdir.

“Yeni Kadın” üzerine geliştirilen söylemler, hem devlet politikaları hem de kültürel alanlarda etkili olmuştur. Kadınların cinsellikleri siliniyordu; ahlaki kuralların taşıyıcıları, anne ve iyi eşler olabilmeleri adına bu gerekliydi. Bu bağlamda kadın kimliklerinin iki yönlü olduğunu iddia etmek yanlış olmaz: Toplumsal hayatın katılımcıları olarak yeni, modern ve demokratik devletin temsilcileri, ancak diğer taraftan kadınlara yüklenen iyi anne ve iyi eş olmak gibi geleneksel rollerin taşıyıcıları. Kadınlar belirli konularda boyun eğmek zorundaydılar ve bu durum Türk ulusunun toplumsal değerleri temsil eden söylem tarafından belirleniyordu. Günümüz Türkiye'sinde, kadınlar için hala belirli imaj ve semboller oluşturulmaktadır. Kadınlar, ulusun akıbeti ve geleceğinin kültürel, toplumsal ve biyolojik meydana getirenler olarak görülmeye devam edilmektedir. Gelenek ve modernleşme arasındaki çatışma, kadınların toplumsal, fiziksel ve ruhsal konumlarının erkek kontrolü altında olmasına sebep olmaktadır.

SONUÇ

Bu araştırmanın temel amacı, feminist bir söylem belirlemek değil milli kimlikleri ve vatandaşlık kavramını toplumsal cinsiyet alanından beslenerek derinlemesine incelemek ve bu esnada 1860-1930 yılları arasında Osmanlı/Türkiye ve İngiltere'de popüler basın ve edebiyatta, modern kadın imgelerinin nasıl şekillendiğine bakmaktır. Kaynaklar açısından, basın ve edebiyat örneklerinden en bilinenleri ve siyasal ve toplumsal söylemleri belirleyenler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu amaç doğrultusunda, çalışma, karşı cins olarak kadınların ve imgelerinin erkeklerden hangi yönlerden farklı olarak tasarlandığı ve bu tasarıdan nasıl bir söylem oluşturulduğunu ortaya koymayı hedeflemiştir. Ortaya çıkan baskın söylemin, toplumsal cinsiyet, millet-milliyetçilik ve ulus-devlet yapılanmalarında var olan cinsiyet farklılıklarını korumaya yönelik girişimler olduğu açıktır. Bu söylem, cinsiyetler arası farklılıkları hem meydana çıkarmış hem de toplumun derinlerine nüfus etmesine ön ayak olup kadınların geleneksel rollerine anneler olarak daha da sıkı sıkıya bağlanmaları talebiyle sonuçlanmıştır. Hem Batı'da hem de Doğu'da kadınlar, eşit ve tam tam vatandaşlar olarak değil, ulus-devletin medeniyet seviyesinin göstergesi olan “modern kadın özneler” olarak kurgulanıp tasvir edilmişlerdir.

Bu araştırma için, 1860-1930 yılları arası Britanya ve Osmanlı/Türk örnekleri seçilmiştir. Bunun sebebi, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Batı ve Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu kültürünün köklü, yaygın ve etkin temsilcileri olmalarıdır. Belirlenen tarihsel dönem içinde, her iki toplum da, kadın sorununu, siyasi, askeri ve ekonomik gelişmeler çerçevesinde ele almışlardır. Vatandaşlığın cinsiyetlendirilmesi kavramı, hem Batı'da hem de Doğu'da benzer bir süreç izlemiştir; benzer sonuçlar doğurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun batılılaşma fikri altında modern ulus-devlet kavramı ile tanışması geç bir döneme rastlar. Bu sebeple, on dokuzuncu ve erken

yirminci yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda vatandaşlığın cinsiyetlendirilmesi ile İngiltere'de vatandaşlığın cinsiyetlendirilmesine giden sürecin karşılaştırılması üzerinde özellikle durulmuştur. Amaç, iki toplum arasındaki benzerlik ve farklılıkları gözler önüne sermektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, kadın hareketinin ilk adımlarının 1860'larda atılması bir tesadüf değildir. Osmanlı'nın ilk feminist düşünürleri, büyük ölçüde Batı'daki yoldaş “kız kardeşlerinden” etkilenmişlerdir. Ancak, dünyanın farklı yerlerinde kadın hareketleri, ortaya çıktıkları coğrafyaya özgü koşulların belirleyici karakteristiklerinin etkisi altında kalmışlardır. Örneğin, İngiltere'de orta sınıf kadınların liderliğinde ortak bir bilinç oluşturan kadınlar, oy hakkı gibi yasal hakları için mücadele ettiler. Amerika'da kadın hareketi, köleliğe karşı hareket ile beraber ilerledi; Rusya'da ise işçi sınıfına ait kadınların liderliği altında sosyalist ideoloji çerçevesinde yer buldu. Orta Doğu'da kadın hareketi ise birbirinden farklı yollar izledi; siyasal koşullara, bölgeye, din ya da ülkelerin tarihsel geçmişlerine bağlı olarak farklı dönüşümlere gösterdi. Derinlemesine incelendiğinde Tunus'ta görülen kadın hareketinin Mısır'dakinden, Suriye'dekinin ise Filistin'dekinden oldukça farklı olduğu görülecektir. Ancak tüm bu coğrafyalarda ortak olan etken, kadın hareketinin aynı zamanda emperyalizme ve kolonileşmeye karşı tepki olarak doğduğudur. Her ne kadar sayılı benzerlikten söz edilebiliyor olsa da Osmanlı-Türk kadın hareketi diğerlerinden oldukça farklı özellikler göstermiştir. Osmanlı'da kadın hareketi, sırf hüküm süren emperyalist güçlere karşı başkaldırmadan oluşmuyordu. Kadın hareketinin ilk adımı dönemin modernleşme, batılılaşma, laikleşme ya da daha sonra erkek yöneticilerin yeni bir rejim arayışında olan, Batı tarzı eğitim almış aydınların siyasetin içindeki erkekler tarafından tasarlanmıştı. Cumhuriyet rejimi ise kadınları söylemin merkezine, ulusal, toplumsal ve kültürel kimliğin gelecek nesillere aktarımını sağlayacak kişiler olarak yerleştirmişti.

Bu nedenle, Osmanlı kadınlarının talepleri Doğu'dan ziyade Batı'da kadın hakları için verilen mücadele ile benzer özellikler taşır. Osmanlı kadınları, dünyanın farklı bölgelerindeki kadın hareketlerini fakat özellikle İngiltere örneğini takip ettiler ancak bir yandan da, İslamiyet etrafında şekillenmiş bir toplumda yaşıyor olmanın onları farklı koşullar ile karşı karşıya bıraktığı gerçeğinin üzerinde durdular. Osmanlı ve İngiliz toplumlarında milli kimlik ve yurttaşlık kavramları temelde erkekler

tarafından ortaya atılmıştı ve ataerkil yapının beraberinde getirdiği dini ya da geleneksel normlar üzerinden şekilleniyordu. Ortak bir diğer nokta ise, her iki toplumda da kadınların emperyalist ve daha sonra ulusal değerlerin koruyucuları olarak görülmeleri idi.

Bu algı, beraberinde kadınların doğuştan ev ve ailelerine bağlı anne ve ev kadını, her zaman için iffetli, saf ve alçak gönüllü olacakları beklentisini ve algısını beraberinde getiriyordu. Bu beklenti etrafında, vatanın selameti için var olması gereken ideal kadın portresi kurgulandı. Kadınlar için tasarlanmış bu sunum kadınların toplumsal ve siyasi alanlara ve eşit vatandaşlığa erişimlerinin önündeki en büyük engeli oluşturdu. Ulus-devlet, milliyetçilik ve yurttaşlık kavramı ataerkil düşüncenin bir ürünüdür; bu kavram söz konusu olduğunda Doğu ya da Batı'dan bahsediyor olmanın pek de önemi kalmaz. Hem Doğu hem de Batı'da amaç, kadınların geleneksel konumlarında büyük değişimlere sebep olmadan onları modernleştirmek ve diğer uluslarla medeniyet yarışında galip gelmek adına ulus-devletin vitrinine koymaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, kadınların toplumdaki konum ve görevleri çevresinde gelişen tartışmaların, 1839 ve 1908 yılları arasında Tanzimat ve Abdülhamit dönemleri boyunca güçten düşen imparatorluğu "kurtarmak" adına başlatılan modernleşme ve batılılaşma projeleri ile beraber ortaya çıktığı bilinmektedir. Fakat İslami değerlerin Batı kültürü tarafından ortadan kaldırılması anlamına gelmemesi gerektiği konusunda ortak bir inanç vardır. Bu bağlamda, kadınlar "Batılı bir yozlaşmaya" karşı korunması gereken alanı sembolize etmeye başlamışlardır. Bu durum sembolik bir şekilde kadınlar üzerinden kurgulanmış dini ve geleneksel değerlere karşı bir tehdit oluşturmuştur. Ancak en azından Osmanlı'nın modernleşme taraftarları için kadınların konumunu konu alan söylem, Batı'dakiyle benzerlikler taşıyordu: her ikisi de ulusun ilerlemesinin bir işareti olarak kadınların konumundaki ilerlemeyi kullanma fikrini temel olarak aldılar.

Viktorya Dönemi, Britanya İmparatorluğu'nda ulusal/emperyalist ve cinsiyet kimliklerinin oluşturulması açısından bir dönüm noktası olmuştur. İmparatorluk sınırları içinde ve dışında, sanayileşme, modernleşme, ticaretin ve kolonileşmenin gelişmesi, emperyalist rakiplerle verilen mücadele, İngiliz kadın ve erkek kimliklerinin yeniden yapılandırmasını gerektirmiştir. İngiliz

İmparatorluğu'nun ardında yatan motivasyonlardan biri de, kutsal bir görev bilinciyle "uygar olmayan kolonileri" uygarlaştırmaktı. Ulusal/emperyalist bir geleceği resmeden, resmi ve popüler söylemde, İngiliz kadını gerçek ya da hayali toplumsal durumun temsil edildiği bir alan haline geldi. Kadınlar üzerinden İngiliz İmparatorluğu'nun uygar olmayan toplumlara uygarlık dersi vermesi beklendi. Bir yandan da, İlk dalga Feminizm adı verilen İngiliz kadın hareketi özellikle basın-yayın ve edebiyat yoluyla kendi stratejisini oluşturmaya, diğer coğrafyalara da model teşkil etmeye başladı.

Birinci Dünya Savaşı söz konusu olduğunda ise, savaşın kadınların toplumdaki konumlarını değiştirebileceğine dair bir görüş yaygınlaşmıştır. Fakat hem İngiltere hem de Osmanlı/Türkiye örneklerinde görülebileceği üzere toplum genelinde eşit vatandaşlık bağlamında kadınlar açısından değişen çok da fazla şey olmamıştır. İngiltere – Batı ve Osmanlı/Türkiye – Doğu, konu kadınların eşit yurttaşlık hakları elde etmelerine gelince, son derece benzer bir tavır benimsemiştir. Her ne kadar İngiltere ile karşılaştırıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki savaş propagandası, büyüklük ve kapsamdan olarak farklıysa da kadınların görevlerine, cinsel kimliklerine, istihdam ve yurttaşlık konularına yüklenen imgeler benzer anlamlar içermiştir. İngiliz ve Türk kadınının Birinci Dünya Savaşı'nda üstlendikleri roller, ayrı alanlar ideolojisi, erkeğin evin direği olduğu fikrini ve kadınların koşulsuz bağımlılık/bağlılık hallerini değiştirmeye yetmedi. Her iki örnekte de, kadınların katkıları, geçici ve istisna yani "belirli bir süre için" "ihtiyaçtan doğan bir durum" olarak görüldüğünden, savaş sonunda evlerine geri dönecekleri fikri politik ve kültürel söyleme yerleşti. Savaş sonrasında, genel bir eğilimle, kadınların, ulus-devlete katkılar küçümsemiş ve kadınların toplum içindeki yer ve görevlerine dair fikirleri değiştirmede yetersiz kaldı.

Savaşın bazı olumlu katkıları da olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası, toplumsal cinsiyetin ve cinsiyetin ulus-devletle olan ilişkisinin tekrar gözden geçirilmiş ve farklı açılardan ele alınmaya başlanmıştır. Örneğin, eşitlik kavramı 1914 ve 1919 yılları arasında yeni anlamlar edinmiştir. Örneğin, kadınlar "eşit" olmalarına rağmen "farklı" olarak görüldüler. Bu nedenle, katkıları ve çabaları, kadın oluşları bir kenara bırakılarak herhangi bir vatandaşın ya da erkek bir yurttaşın katkısı olarak değil de her zaman "bir kadının" katkıları ve çabaları olarak

görülebilecekti. Kadınları savaş sürecine dâhil olamaya teşvik eden söylem, savaş bitiminde Osmanlı ve İngiliz kadınları “evlerine geri yollayan” söylem de olma özelliğini taşımaktadır. Savaşa dâhil olmuş kadın fikri, dönemin gereksinimleri nedeniyle stratejik olarak kullanılmış olsa da ataerkil geleneğin gücünü kırmada ve yasal eşitlikler söz konusu olduğunda yeterli olamamıştır.

Savaş sonrası dönem, hem İngiltere hem de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşayan kadınlar için zor ve çelişkilerle dolu zamanlardı. Türkiye’de, cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, Osmanlı kurumlarıyla birlikte radikal bir değişime uğradı. Osmanlı geçmişi geride bırakılmıştı. Bu nedenle, milli bir tarih ve ulusal bir kimlik oluşturma çabalarının yanı sıra cinsiyet yapıları da yeniden kurgulandı. Toplumu doğrudan değiştiren reformlar modernleşme girişimine olan derin bağlılığın göstergesiydi. Yeni ulus-devlette, kadınların toplumdaki konumları Türkiye’nin modernleşme ve “modern Batılı medeniyetler seviyesine” ulaşma isteklerinin en temel belirleyicisiydiler. Yeni rejim, kadınların konumlarını iyileştirmek adına Şeriat kanunlarının kaldırılması ve Medeni Kanun’un kabulü, eğitimde cinsiyet ayrımcılıklarının kaldırılması ve yerel ve genel seçimlerde oy hakkına sahip olmaları gibi belirli değişiklikleri yürürlüğe soktu. Ancak siyasal ve toplumsal söylemde, kadınlardan, halen geleneksel rollerini yerine getirmeleri ve Türk Cumhuriyeti için sağlıklı, saf, ahlaklı ve güçlü gelecek nesiller yetiştirecek “modern ancak alçakgönüllü” olmaları beklendi. Bu bağlamda yasal ve siyasal sistemlerdeki reformlar, cinsiyetler arası eşitlik hususunda dengeyi Osmanlı dönemine kıyasla kısmen sağladıysa da, ulus-devlet, ideal vatandaş ve Türkiye cumhuriyetinde kadın ve erkeklere atfedilen konum ve görevlere dikkatlice bakıldığında cinsiyetçi bir söylemin temelde korunduğu söylenebilir.

Bu sadece, yeni kurulan bir ulus-devlette yani Türkiye Cumhuriyeti’nde modernleşme deneyimlerine özgü bir durum değildi. İngiliz kadınları da savaş sonrasında toplum tarafından benzer bir söylem üzerinden algılandılar. İngiltere’de de, savaş sonrasında kadınların ahlakı ve görevleri üzerinden bir söylem oluşturuldu ve bu kadınların geleneksel sınırların dışına çıkmalarını ve yeni özgürlükler talep etmelerini engellemek adına yapıldı. İngiltere ve Türkiye’de ortak bir söylem olarak muhafazakâr bir tepki, kadınların aşırı uçlara kaymadan modernleşmeleri için “erkek kontrolü” gerekli olarak görüldü. Ahlaki yozlaşma, annelik ve modern ev kadınlığı

dönemin siyasi söylemine egemen konulardı. Kadınların yurttaşlıkları, 1920li yıllarda, eşitlik kavramı ile daha az ilgili hale geldi ve eş ve anne oluşlarına daha çok odaklanmaya başlandı.

Batılı ve Doğulu kadınların deneyimlerinin, var olan kültürel ve cinsiyet yapıları göz önüne alındığında aslında birbirlerinden çok da farklı olmadıklarını söyleyebilirim. Batı ve Doğu dünyasında temel yasalar, toplumsal ve siyasal uygulamalar ve kurumlar, vatandaşlık kavramı sadece erkeklere belirli haklar ve ayrıcalıklar sunuyordu. Vatandaşlık, modern ulus-devletin olmazsa olmazıydı. Fakat bu ataerkil yapıların değişmesine vesile olmadı. Modern ulus-devletler maskülen vatandaşlık algısını muhafaza etmeye çalıştılar.

Milliyetçilik tarihi incelemelerinde cinsiyet, ulusal kimlik ve ulus inşa projelerinde önemli bir rol oynamasından ötürü önemli bir teorik kategoridir. "Millet" ve "cinsiyet" kavramlarının cinsiyetçi bir perspektif üzerinden resmi algılarının bağlam ve tarih içerisine yerleştirilmesi önemlidir. Kadınların içinde yaşadıkları toplumların ve milli kimliklerin tüm özelliklerinin taşıyıcıları olarak görülmelerinden ötürü onların kimlikleri ve cinselliklerine atfedilen imgeler, görevler ve konumlar her zaman için "kutsal değerler" olarak benimsendi ve bunlar kadınların sınırlarının belirleyicileri halini aldı. Kadın ve İngiliz-Osmanlı/Türk milliyetçiliği üzerine yürütülen bu çalışma, kadınların sembolik rollerine, imgelerine ve kadınların ulus inşa projeleri esnasındaki katkılarına bakmayı hedeflemiştir. Bu çalışma ayrıca, kadın hareketinin tarihsel dönüşümün incelenmesinin yanı sıra tarihi yeniden toplumsal cinsiyet yapıları göz önüne alarak, kadın dergileri, ders müfredatları ya da toplumsal alanlar gibi yeni kaynaklardan faydalanarak tarihsel araştırma metodlarından faydalanarak tekrardan yazma çabasıdır.

Vatandaşlık kavramı cinsiyet ilişkilerinin konu alındığı bir teori olmadan anlamak imkânsızdır. Ulus inşa süreci bir seferlik bir olay yerine tekrar tekrar kurgulanan bir kavram olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla milli kimlik de zaman içinde belirli bir şekilde evrim geçiren bir kavramdır. Bu esnada, elbette vatandaş olarak kadınların konumları, imgeleri ve rolleri de değişim gösterir. Kadınlar hayal edilmiş ulusal kimliğin sınırları dâhilinde yaşamaya mecburdular. Kadınların kimlikleri ve sembolik görevleri uluslarının kendilerinden beklentilerini karşılayabilmek sadece bir defalığına yapılandırılmakla kalmamış zaman içinde

tekrar tekrar gözden geçirilmiştir: 1- Kadınlar ilerleme ve medeniyetin simgeleriydiler. 2-Aynı zamanda savaş dönemlerinde iş gücü ve savunma kaynakları ve "alçakgönüllü modernitenin" işaretiydiler. 3- Ancak her zaman ilk ve temel görevleri, anneler olarak üretici olmak ve ulusun ahenginin, kültürünün, ahlakının ve istikrarının korumaktı.

On dokuzuncu ve erken yirminci yüzyıllar, bir geçiş, ilerleme, modernleşme ve ulusal bilincin ortaya çıkma dönemi olarak tanımlanabilir. Siyasal, kültürel ve toplumsal söylemlerde sürekli bir değişim ve dönüşümün yaşandığı bu dönem İngiliz ve Osmanlı/Türk tarihinde oldukça benzerdir. Ancak erkekler tarafından yaratılmış sınırların aksine İngiltere de önce Osmanlı İmparatorluğu daha sonra da Türkiye'deki kadınlar kendi önlerine konulan limitleri zorlamışlar ve kültürel, toplumsal ve siyasal alanlara dâhil olmaya çalışmışlardır. Bu esnada milli kimlik bağlamında yeni modeller öne sürmüşler, cinsiyet, vatandaşlık ve milliyetçilik kavramlarının yeniden en temelden ele alınmasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu nedenle Osmanlı/Türkiye ve İngiltere'de ulusal projelerin gelişimi ve ulusal/cinsel kimliklerin ve cinsellik kavramının sürekli bir yapılandırılış içerisinde olması kadın hareketi ve feminizmin ortaya çıkması ile de eş zamanlı olarak ilerlemiştir. Kadınlar sanayileşme, modernleşme ve savaşın onlardan talep ettikleri içinde bulundukları imparatorluklar dâhilinde değişiklikler gösterse de hem Doğu hem de Batı söylemlerinde ikinci sınıf vatandaş olarak kaldılar. Genele iyimser olarak bakılacak olunursa kadınların ulusal kimlik ve vatandaşlık üzerinden sınırlandırılmalarının uluslar liberalleştikçe olumlu yönde değiştiği öne sürebilir. Kadınların artan taleplerine paralel olarak devletler alternatif vizyonlar geliştirmek ve kadınları da kapsayacak yasalar yapmak zorunda kaldılar. Kadınlara yasalar yoluyla bir takım haklar tanınmış olsa bile, günümüzde de, ulus-devletlerin hemen hemen hepsinde kadınların politika yapmaya kalkıştıkları takdirde kadınlık erdemlerini unutacakları görüşü hâkim olmaya devam etmekte ve kadınlar, çoğu zaman eşit vatandaşlar olarak algılanmamaktadırlar.

KAYNAKÇA

I. İngiliz İmparatorluğu Üzerine Yapılan İncelemelerde Yararlanılan Arşiv, Gazete ve Dergiler

A. Arşivler

Fawcett Library (Women's Library): Press Cuttings Collection, Microfilm no:58.
The Papers of Open Door Council

British Library: Evelyn Wrench Papers (Add. MSS 595444)
: Marie Stopes Papers (Add. MSS 58699,58598)
: Society of Women Journalists and Writers Papers Reel no:1126
: The Papers of the National Union of Women's Suffrage Societies,
(NUWSS)

Women Writers Online: 1400-1850: www.wwp.brown.edu/texts/wwoentry.html.
British History Online: <http://www.british-history.ac.uk/>
The Times Digital Archive
British Library Nineteenth Century Newspapers
The British Museum's prints and drawings:
http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database.aspx

B. Gazete ve Dergiler

Alexandra Magazine: Woman's Social and Industrial Advocate (1864-1865)
Daily Express (1900-2000)
Daily Mail (1896-)
English Woman's Journal (1858-1864)
Englishwoman's Review of Social and Industrial Question. (1866-1910)
Englishwoman's Domestic Magazine (1852-1890)
Evening Standard (1827-)
Everywoman's Weekly (1915-1930)
Girl's Own Paper (1880-1956)
Illustrated London News (1842-)
Journal of the Women's Education Union (1873-1881)
Ladies' Treasury: An Illustrated Magazine of Entertaining Literature (1857-1895)
Macmillan's Magazine (1859-1907)
Modern Woman (1921-1943)
Shaft (1892-1900)
The Common Cause (1909-1920)
The Fortnightly Review (1865-1900)
The National Review (1855-1864)
The Nineteenth Century (1877-1972)
The Queen (1861-1970)

The Saturday Review (1855–1938).
The Spectator (1828–)
The Times (1775–)
The Westminster Review (1824–1914)
Time and Tide (1920-1986)
Women and Work (1874–1876)

II.Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Dönemi İncelemelerinde Yararlanılan Gazete ve Dergiler

A.Gazete ve Dergiler

Terakki-i Muhadderat (1869- 1870, 48 sayı)
Vakit yahut Mürebbi-i Muhadderat (1875, 8 Sayı)
Terakki (1897-1899)
Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908, 612 sayı)
Âyine (1875, 39 sayı)
Aile (1880, 3 Sayı)
İnsaniyet (1882-1883, 2 sayı)
Şükûfezar (1883-1884, 5 sayı)
Mürüvvet Dergisi (1887, 9 sayı)
Hanımlara Mahsus Malumat (1885-1896, 17 sayı)
Demet (1908-1909)
Mehâsin (1908-1909, 12 sayı)
Kadın/Selanik (1908- 1909)
Kadın/İstanbul 1911)
Musavver Kadın (1911)
Kadınlık (1914)
Erkekler Dünyası (1914)
Seyyale (1914)
Siyaset (1914)
Hanımlar Alemi (1914)
Kadınlık Hayatı (1915)
Bilgi Yurdu Işığ (1917)
Genç Kadın Dergisi 1918)
Türk Kadını (1918-1919)
İnci (1919-1923)
Çocuklara Mahsus Gazete (1896- 1908)
Enstitü Dergisi (1928)
Enstitü Yıllığı (1929)
Kadınlar Dünyası (1913-1921)
Kadınlar Âlemi (1914–1915)
Parça Bohçası (1889)
Süs (1923-1924, 55 sayı)
İctihâd (1904-1932)
Muhit (1928-1933)

III. KİTAPLAR

Abu-Lughod, Lila, ed.: **Remaking Women: Feminism and Modernity in the Middle East**, Princeton, Princeton University Press, 1998.

Adivar, Halide Edip: **Mor Salkımlı Ev**, İstanbul, Özgü Yayınları, 1998.

Adivar, Halide Edip: **The Turkish Ordeal**, Connecticut, Hyperion Press, 1981.

Adivar, Halide Edip: **Vurun Kahpeye**, İstanbul, Can Yayınları, 1998.

Adivar, Halide Edip: **Yeni Turan**, İstanbul, Atlas Kitabevi, 1982.

Ağaoğlu, Ahmet: **İslamiyet'te Kadın**, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1985.

Ahmad, Feroz: **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1995.

Akçam, Taner: **From Empire to Republic: Turkish Nationalism and the Armenian Genocide**, London, Zed Books, 2004.

Somel, Selçuk Akşin: **The Modernization of Public Education in the Ottoman Empire, 1839-1908: Islamization, Autocracy, and Discipline**, Leiden Brill, 2001.

Alberti, Johanna: **Beyond Suffrage: Feminists in War and Peace, 1914-28**, New York, St. Martin's Press, 1989.

Alberti, Johanna: **Eleanor Rathbone**, London, Sage, 1996.

Alexander, Sally: **Becoming a Woman and Other Essays in Nineteenth and Twentieth Century Feminist History**, New York, Virago, 1994.

Kılıçbay, Mehmet Ali: **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

Fatma Aliye: **Refet**, İstanbul, Oya, 1970.

Altınay, Ayşe Gül: **Vatan, Millet, Kadınlar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Altındal, Aytunç: **Türkiye'de Kadın: Marksist Bir Yaklaşım**, İstanbul, Havas, 1977.

Anderson, Benedict: **Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism**, London, Verso, 1991.

Arai, Masami: **Turkish Nationalism in the Young Turk Era**, Leiden, Brill, 1992.

Arat, Zehra F., Ed: **Deconstructing Images of the Turkish Woman**, New York, St.Martin's Press, 1998.

Ardis, Ann and Leslie W. Lewis, Eds: **Women's Experience of Modernity, 1875-1945**, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2003.

Ardis, Ann: **New Women, New Novels: Feminism and Early Modernism**, New Brunswick, Rutgers University Press, 1990.

Armstrong, Nancy: **Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel**, New York, Oxford University Press, 1987.

Salahaddin Asım: **Osmanlı'da Kadınlığın Durumu**, İstanbul, Arba, 1989.

Kansu, Nafi Atuf: **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1930.

Auerbach, Nina: **Communities of Women**, Cambridge, Harvard University Press, 1978.

Avcıoğlu, Doğan: **Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1969.

Badran, Margot: **Feminists, Islam, and Nation: Gender and the Making of Modern Egypt**, Princeton, Princeton University Press, 1995.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı.: **Hayatım**, İstanbul, Dünya Aktüel, 1998.

Banks, Olive: **The Politics of British Feminism, 1918-1970**, Aldershot, Edward Elgar Publishing Ltd., 1993.

Baron, Beth: **The Women's Awakening in Egypt: Culture, Society, and the Press**, New Haven, Yale University Press, 1994.

Bayly, C.A.: **Imperial Meridian: The British Empire and the World, 1780-1830**, Cambridge, Cambridge University Press, 1989.

Beddoe, Deirdre: **Back to Home and Duty: Women between the Wars 1918-1939**, London, Pandora Press, 1989.

Beetham, Margaret: **A Magazine of Her Own: Domesticity and Desire in the Woman's Magazine, 1800-1914**, London, Routledge, 1996.

Beeton, Isabella: **Book of Household Management**, London, 1861.

Berkes, Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, 1978.

Berman, M.: **All that is Solid Melts into Air: The Experience of Modernity**, London, Verso, 1983.

Berry, Paul and Alan Bishop: **Testament of a Generation: The Journalism of Vera Brittain & Winifred Holtby**, London, Virago, 1985.

Berktaş, Fatmagül: **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul, Metis, 2003.

Bethke Elshtain, Jean: **Women and War**, New York, Basic Books, 1987.

Bhaba, Jacqueline and Sue Shutter, Eds.: **Women's Movement: Women under Immigration, Nationality and Refugee Law**, Trent, Trentham Books, 1994.

Bhabha, Homi K., Ed.: **Nation and Narration**, New York, Routledge, 1990.

Bingman, Adrian: **Gender, Modernity and the popular Press in Interwar Britain**, London, Oxford University Press, 2004.

Birte, Siim: **Gender and Citizenship: Politics and Agency in France, Britain, and Denmark**, New York, Cambridge University Press, 2000.

Black, Cyril E. and L. Carl Brown, Eds.: **Modernization in the Middle East**, New Jersey, The Darwin Press, 1992.

Blom, Ida. Karen Hagemann and Catherine Hall, Eds.: **Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century**, Oxford, Oxford University Press, 2000.

Bock, Gisela and Patricia Thane, Eds.: **Maternity and Gender Policies: Women and the rise of the European Welfare States 1880s-1950s**. London, Routledge, 1991.

Bock, Gisela and Susan James, Eds.: **Beyond Equality and Difference: Citizenship, Feminist Politics and Female Subjectivity**, London, Routledge, 1992.

Bonnie Scott: **The Gender of Modernism**, Bloomington, Indiana University Press, 1990.

Braithwaite, Brian: **Women's Magazines: The First 300 Years**, London, Peter Owen, Ltd., 1995.

Braybon, Gail and Penny Summerfield, Eds.: **Out of the Cage: Women's Experiences in Two World Wars**, New York, Pandora, 1987.

Braybon, Gail: **Women Workers in the World War I: The British Experience**, London, Croom Helm, 1981.

Briggs, Asa and John Saville, Eds.: **Essays in Labour History**, London, Shoe String Publishing, 1960.

Britton, Lionel: **Honor and Love**, London, 1931.

Brown, Sarah Graham: **Images of Women: The Portrayal of Women in Photography of the Middle East 1860-1950**, New York, Columbia University Press, 1988.

Bruley, Sue: **Women in Britain since 1900**, London, Macmillan, 1999.

Brummett, Palmira: **Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911**, New York, State University of New York Press, 2000.

Burton, Antoinette, Ed.: **Gender, Sexuality and Colonial Modernity**, London, Routledge, 2000.

Burton, Antoinette: **Burdens of History: British Feminists, Indian Women, and Imperial Culture, 1865-1915**, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1994.

Bussey, Gertrude and Margaret Tims, Eds.: **Women's International League for Peace and Freedom**, London, Alien and Unwin, 1965.

Butler, Josphine: **An Autographical Memoir**, London, 1928.

Caine, Barbara: **English Feminism, 1780-1980**, London, Oxford University Press, 1997.

Caird, Mona: **The Daughters of Danaus**, New York, The Feminist Press at the City University of New York, 1989.

Çakır, Serpil: **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul, Metis, 1994.

Candida Ann Lacey: **Barbara Leigh Smith Bodichon and the Langham Place Group**, New York, Routledge and Kegan Paul, 1986.

Cebeci, Dilaver: **Tanzimat ve Türk Ailesi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1993.

Sadrettin Celal: **Maarifimiz ve Meseleleri**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1939.

Celasin, Zehra: **Tarih Boyunca Kadın**, İstanbul, 1946.

Çeri, Bahriye: **Türk Romanında Kadın: 1923-1938 Dönemi**, İstanbul, Simurg, 1996.

Chatterjee, Partha: **Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse**, Minnesota, University of Minnesota Press, 1993.

Chaudhuri, Nupur and Margaret Strobel, Eds.: **Western Women and Imperialism: Complicity and Resistance**, Bloomington, Indiana University Press, 1992.

Chilton, Lisa: **Agents of Empire: British Female Migration to Canada and Australia, 1860s-1930**, Toronto, Toronto University Press, 2007.

Çınar, Alev: **Modernity, Islam and Secularism in Turkey**, Minneapolis, Minnesota Press, 2005.

Claire A. Culleton: **Working Class Culture, Women, and Britain, 1914-1921**, New York, St. Martin's Press, 2000.

Clark, Anna: **The Struggle for the Breeches: Gender and the Making of the British Working Class**, Berkeley, University of California Press, 1995.

Coetzee, Franz: **For Party or Country: Nationalism and the Dilemmas of popular Conservatism in Edwardian England**, New York, Oxford University Press, 1990.

Colley, Linda: **Britons: Forging the Nation, 1707-1837**, Yale, Yale University Press, 2005.

Colls, Robert: **Identity of England**, Oxford, Oxford University Press, 2002.

Cooke, Miriam and Angela Woollacott, Eds.: **Gendering War Talk**, Princeton, Princeton University Press, 1993.

Cooper Frederick, and Ann Laura Stoler, Eds.: **Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World**, California, University of California Press, 1997.

Cordell, Diana and Jean Liddiard, Eds.: **Working for Victory? Images of Women in the World War I-1914-18**, London, Routledge and Kegan Paul, 1987.

Criss, Nur Bilge: **İstanbul under Allied Occupation**, Boston, Brill, 1999.

Davison, Roderic H.: **Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876**, New York, Gordon Press, 1973.

Demirdirek, Aynur: **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikâyesi**, Ankara, İmge, 1993.

Dodd, Philip: **Englishness: Politics and Culture 1880-1920**, Beckenham, Croom Helm, 1986.

Doughan, David: **Lobbying for Liberation: British Feminism, 1918-1968**, London, City of London Polytechnic, 1980.

Duben, Alan and Cem Behar: **Istanbul Households: Marriage, Family, and Fertility, 1880- 1940**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

Dummett, Ann and Andrew Nicol: **Subjects, Citizens, Aliens and Others**, London, Weidenfeld and Nicolson, 1990.

Durakbaşı, Ayşe: **Halide Edip: Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2000.

Dwork, Deborah: **War is Good for Babies and Other Young Children: A History of the Infant and Child Welfare Movement in England, 1908-1918**, London, Croom Helm, 1987.

Dyhouse, Carol: **Feminism and the Family in England 1880-1939**, Oxford, Basil Blackwell, 1989.

Ellis, Sarah: **The Women of England: Their Social Duties and Domestic Habits**, London, 1850.

Ellison, Grace: **Ankara’da Bir İngiliz Kadını**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1999

Ellison, Grace: **Turkey Today**, London, Hutchinson, 1928.

Elshtain, Jean Bethke and Sheila Tobias, Eds.: **Women, Militarism, and War: Essays in History, Politics and Social Theory**, Savage, Md., 1990.

Elshtain, Jean Betlike: **Public Man, Private Woman: Women in Social and Political Thought**, Princeton, Princeton University Press, 1981.

Yalman, Ahmed Emin: **Turkey in the World War**, New Haven, Yale University Press, 1930.

Enloe, Cynthia: **Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Politics**, Berkeley, University of California Press, 2000.

Enloe, Cynthia: **The Curious Feminist: Searching for Women in a New Age of Empire**, Berkeley, University of California Press, 2004.

Enloe, Cynthia: **Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives**, Berkeley, University of California Press, 2000.

Ergin, Osman: **Türkiye Maarif Tarihi**, İstanbul, Osman Bey Matbaası, 1939.

Evin, Ahmet: **Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004.

Faruqie, Suraiyya: **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Felski, Rita: **The Gender of Modernity**, Cambridge, Harvard University Press, 1995.

Ferguson, Marjorie: **Forever Feminine: Women's Magazines and the Cult of Femininity**, London, Heinemann, 1993.

Finn, Robert: **The Early Turkish Novel, 1872-1900**, İstanbul, Isis Press, 1984.

Foucault, Michel: **The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language**, London, Vintage, 1982.

Foucault, Michel: **The History of Sexuality: An Introduction**, New York, Vintage, 1978.

Freeman, J.: **The Making of the Modern Kitchen: A Cultural History**, New York, Berg Publishers, 2004.

Freeman, Sarah: **Isabella and Sam: The Story of Mrs. Beeton**, New York, Coward, McGann, and Geoghegan, 1977.

Friedman, Marilyn Ed.: **Women and Citizenship**, Oxford, Oxford Scholarship Online, 2005.

Garrity, Jane: **Step-Daughters of England: British Women Modernists and the National Imaginary**, Manchester, Manchester University Press, 2003.

Gee, J. P.: **An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method**, London, Routledge, 2005.

Gellner, Ernest, **Nations and Nationalism**, Ithaca, Cornell University Press, 1983.

Gibbs, Philip: **The Middle of the Road**, New York, G.H. Doran Company, 1923.

Gibert, Sandra and Susan Gubar, Eds.: **No Man's Land: The Place of the Woman Writer in the Twentieth Century**. New Haven, Yale University Press, 1988.

Giles, Judy: **The Parlor and the Suburb: Domestic Identities, Class, Femininity and Modernity**, New York, Berg Publishers, 2004.

Giles, Judy: **Women, Identity and Private Life in Britain, 1900-1950**, London, Macmillan, 1995.

Glucksmann, Miriam: **Women Assemble: Women Workers and the New Industries in interwar Britain**, London, Routledge, 1990.

Göcek, Fatma Müge: **Political Cartoons in the Middle East: Cultural Representations in the Middle East**, Markus Wiener Publication, 1998.

Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1914.

Göle, Nilüfer: **The Forbidden Modern: Civilization and Veiling**, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1996.

Goodman, Philomena: **Women, Sexuality and War**, New York, Palgrave, 2002.

Gottlieb, Julie V.: **Feminine Fascism: Women in Britain's Fascist Movement, 1923-1945**, London and New York, I. B. Tauris, 2000.

Graves, Pamela M.: **Labour Women: Women in British Working-Class Politics, 1918-1939**, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.

Grayzel, Susan: **Women and the World War I**, London, Longman, 2002.

Grayzel, Susan. **Women's Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the World War I**, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1999.

Gullace, Nicoletta: **The Blood of Our Sons: Men, Women, and the Renegotiation of British Citizenship during the Great War**, New York, Palgrave Macmillan, 2004.

Güngör, Erol: **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, İstanbul: Ötüken, 1997.

Güngör, Erol: **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, İstanbul: Ötüken, 1999.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi: **Mutallaka**, İstanbul, Oya, 1971.

Hall, Catherine: **Civilizing Subjects: Metropole and Colony in the English Imagination, 1830-1867**, Chicago, Chicago University Press, 2002.

Hall, Catherine, Ed.: **Cultures of Empire: Colonizers in Britain and the Empire in the Nineteenth and Twentieth Centuries**, Manchester, Manchester University Press, 2000.

Hall, Catherine, Ed.: **Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century**, Oxford, Berg Publishers, 2000.

Hall, Catherine, Keith McClelland and Jane Rendall, Eds.: **Defining the Victorian Nation: Class, Race, Gender and the Reform Act of 1867**, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

Hall, Catherine: **White, Male and Middle-Class: Explorations in Feminism and History**, Cambridge, Polity Press, 1992.

Hall, John R., Ed., **Reworking Class**, Ithaca, Cornell University Press, 1997.

Hall, Lesley A.: **Sex, Gender and Social Change in Britain since 1880**, New York, St. Martin's, 2000.

Hamilton, Peggy: **Three Years or the Duration: The Memoirs of a Munitions Worker, 1914-1918**, London, Peter Owen, 1978.

Hamit, Halil: **İslam'da Feminizm**, İstanbul, Okumuş Adam, 2001.

Hammerton, A. James: **Emigrant Gentlewomen: Genteel Poverty and Female Emigration, 1830-1914**, London, Croom Helm, 1979.

Hanoğlu, Şükrü: **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üç Dal, 1981.

Hunt, Karen: **Socialist Women: Britain, 1880s to 1920s**, London and New York, Routledge, 2002.

Howard, Brian: **Separate Spheres: The Opposition to Women's Suffrage in Britain**, London, Croom Helm Ltd., 1978.

Hassan, Zoya, Ed.: **Forging Identities: Gender, Communities and the State**, New Delhi, Kali for Women, 1994.

Haste, Cate: **Keep the Home Fires Burning. Propaganda in the World War I**, London, Horne, 1977.

Heilman, Ann: **New Women Strategies: Sarah Grand, Olive Schreiner, Mona Caird**, Manchester, Manchester University Press, 2004.

Helgerson, Richard: **Forms of Nationhood: The Elizabethan Writing of England**, Chicago, University of Chicago Press, 1992.

Helsing, Elizabeth: **The Woman Question: Social Issues, 1837-1883**, New York, Garland Publishing, Inc., 1983.

Henderson, Arthur: **Women and the Labour Party**, London, 1918.

Heyd, Ulrike: **Foundations Of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp**, Place Luzac Co. and The Harvill Press Ltd. 1950.

Heyd, Uriel: **Turkish Nationalism and Western Civilization**, London, Luzac, 1950.

Higonnet, Margaret et al.: **Behind the Lines: Gender and the Two World Wars**, New Haven, Yale University Press, 1987.

Hobsbawm, E.J. **The Age of Revolution, 1789-1848**, New York, Weidenfeld and Nicolson, 1962.

Hobsbawm, Eric and Ranger, Terence, Eds.: **The Invention of Tradition**, New York, Cambridge University Press, 1983.

Hobsbawm, Eric: **Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality**, New York, Cambridge University Press, 1990.

Hoffman, John: **Citizenship Beyond the State**, California, Sage Publications, 2004.

Harrison, Brian: **Prudent Revolutionaries: Portraits of British Feminists between the Wars**, New York, Oxford, 1987.

Hunt, Felicity: **Lessons for Life: The Schooling of Girls and Women, 1850-1950**, Blackwell Publishers, 1987.

Hunter, Earle L.: **A Sociological Analysis of Certain Types of Patriotism**, New York, Paul Meisel, 1932.

Hutchinson, A.S.M.: **If Winter Comes**, Toronto, McClelland and Stewart, 1921.

İnan, Afet: **Atatürk ve Kadın Haklarının Kazanılması: Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1968.

Irwin, Will: **Men, Women and War**, New York, D. Appleton and Company, 1915.

Işın, Ekrem: **İstanbul'da Gündelik Hayat**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.

İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Vakfı, Metis Yayınları, 1993.

Iveković, Rada and Julie Mostov, Eds.: **From Gender to Nation**, Ravenna, Longo Editore Ravenna, 2001.

Jackson, S. and S. Moores, Eds.: **The Politics of Domestic Consumption: Critical Readings**, Harvester Wheatsheaf, 1995.

Jayawardena, Kumari: **Feminism and Nationalism in the Third World**, London, Zed Books Ltd, 1986.

Jones, Gareth Stedman: **Languages of Class: Studies in English Working Class History, 1832-1982**, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

Jones, Gwyn: **Times Like These**, London, Orion Books, 1936.

Joyce, Patrick, Ed.: **The Historical Meanings of Work**, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.

Joyce, Patrick: **Visions of the People: Industrial England and the Question of Class, 1848-1914**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

Kandiyoti, Deniz: **Women, Islam and the State**, London, Macmillan, 1991.

Kandiyoti, Deniz: **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**, İstanbul, Metis Yayınları, 1997.

Kaplan, Leyla: **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998.

Karakışla, Yavuz Selim: **Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women, 1916-1923**. İstanbul, Ottoman Bank Archives and Research Centre, 2005.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri: **Ankara**, İstanbul, İletişim, 1999.

Karpat, Kemal H: **Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics**, Madison, University of Wisconsin Press, 1985.

Karpat, Kemal H: **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, Haz.ve Çev. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.

Kemal, Namık: **İntibah**, İstanbul, Şule, 2002.

Kent, Susan Kingsley: **Making Peace: the reconstruction of gender in interwar Britain**, Princeton, Princeton University Press, 1993.

Kerber, Linda: **No Constitutional Right to Be Ladies: Women and the Obligations of Citizenship**, New York, Farrar, Straus, and Giroux, 1998.

Kızıltan, Mübeccel: **Fatma Aliye-Hanim: Yaşamı, Sanatı, Yapıtları ve Nisvan-i İslam**, İstanbul, Mutlu, 1993.

Kodaman, Bayram: **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1991.

Koloğlu, Orhan: **Aydınlarımızın Bunalm Yılları: Zafer-i Nihai'den Tam Teslimiyete**, İstanbul, Boyut, 2000.

- Kurnaz, Şefika: **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, İstanbul, MEB, 1996.
- Lades, Joan B.: **Visualizing the Nation: Gender, Representation, and Revolution in Eighteenth-Century France**, Ithaca & London, Cornell University Press, 2001.
- Law, Cheryl, **Suffrage and Power: The Women's Movement 1918-1928**, London, I. B. Taurus, 2000.
- Laybourn, Keith: **The Rise of Labour: The British Labour Party 1890-1979**, London, Edward Arnold, 1988.
- Ledger, Sally: **The New Woman: Fiction and Feminism at the Fin de Siècle**, Manchester, Manchester University Press, 1997.
- Levi, Margaret: **Consent, Dissent, and Patriotism**, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Lewis, Bernard: **The Emergence of Modern Turkey**, Oxford, Oxford University Press, 1962.
- Lewis, Jane: **Women and Social Action in Victorian and Edwardian Britain**, Stanford, Stanford University Press, 1991.
- Lewis, Jane: **Women in England 1870-1950: Sexual Divisions and Social Change**, Bloomington, Indiana University Press, 1984.
- Liddington, Jill: **The Road to Greenham Common: Feminism and Anti-Militarism in Britain since 1820**, Syracuse, Syracuse University Press, 1989.
- Light, Alison: **Forever England: Femininity, Literature and Conservatism Between the Wars**, London, Routledge, 1991.
- Lister, Ruth: **Citizenship: Feminist Perspectives**, New York, New York University Press, 2000.
- Lorber, Judith: **Paradoxes of Gender**, London, Yale University Press, 1994.
- Macaulay, Rose: **Non-Combatants and Others**, London, Hodder and Stoughton, 1916.
- MacKenzie, John M. Ed.: **Imperialism and Popular Culture**, Manchester, Manchester University Press, 1986.
- MacKenzie, John M.: **Propaganda and Empire**, Manchester, Manchester University Press, 1984.

Mangum, Teresa: **Married, Middlebrow, and Militant: Sarah Grand and the New Woman Novel**, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1998.

Mardin, Şerif: **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.

Mardin, Şerif: **Türkiye’de Toplum ve Siyaset: Makaleler 1**, Der. Mümtaz’er Türköne ve Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.

Mardin, Şerif: **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, Çev. Mümtaz’er Türköne, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Marshall, T. H.: **Class, Citizenship, and Social Development**, New York, Anchor, 1973.

Marwick, Arthur: **Women at War 1914-1918**, London, Fontana, 1977

Marwick, Arthur: **The Deluge and Britain in the Century of Total War: War, Peace, and Social Change**, London, Basingstoke, 1968.

Masterman, C. F. G.: **England after War**, London, Hodder and Stoughton, 1922.

Mathew, H.C.G. and Brian Harrison, Eds.: **The Oxford Dictionary of National Biography: From the Earliest Times to the Year 2000**, Oxford, Oxford University Press, 2004.

Mayer, Tamar Ed.: **Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation**, London, Routledge, 2000.

McAleer, Joseph: **Popular Reading and Publishing in Britain 1914–50**, Oxford, Clarendon Press, 1992.

McClintock, Anne et al.: **Dangerous Liaisons: Gender, Nation and Postcolonial Perspectives 2**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1997.

McClintock, Anne: **Imperial Leather: Race, Gender and Sexuality in the Colonial Contest**, New York, Routledge Press, 1995.

McKibbin, Ross: **The Evolution of the Labour Party 1910-1924**, Oxford, Oxford University Press, 1986.

Meem, Deborah T.: **The Rebel of the Family: Eliza Lynn Linton**, Toronto, Broadview, 2002.

Melman, Billie, Ed.: **Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930**, London, Routledge, 1998.

Mert, Necati: **Ömer Seyfettin: İslamcı Milliyetçi ve Moderniz Bir Yazar**, İstanbul, Kaktüs, 2004.

Midgley, Clare, ed: **Gender and Imperialism**, Manchester: Manchester University Press, 1998.

Miles, Peter and Malcolm Smith, Eds.: **Cinema, Literature, & Society**, London, Croom Helm, 1987.

Milner, A.: **The Nation and the Empire**, London, 1913.

Mitchell, David: **Women on the Warpath: The Story of the Women of the World War I**, London, Jonathan Cape, 1971.

Ahmed Mithad: **Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrir-i Osmaniye'nin Neşeti**, İstanbul, Isis, 1998.

Morgan, Marjorie: **National Identities and Travel in Victorian Britain**, New York, Palgrave, 2001.

Mosse, George: **Nationalism and Sexuality: Respectability and Abnormal Sexuality in Modern Europe**, London, Horward Fertig, 1985.

Narayan, Uma, Ed.: **Dislocating Cultures: Identities, Traditions and Third World Feminism**. New York, Routledge, 1997.

Nava, M. and A. O'Shea, Eds.: **Modern Times: Reflections on a Century of English Modernity**, London, Routledge, 1996.

Celal Nuri: **Kadınlarımız**, İstanbul, İçtihat, 1915.

Okçun, Gündüz: **The Ottoman Industry, 1913-1915 Industrial Censuses**, Ankara, Ankara University Press, 1970.

Oksal, Feliha Sedat: **Genç Kız Yetişirken**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1930.

Onslow, Barbara: **Women of the Press in Nineteenth-Century Britain**, New York, St. Martin's Press, 2000.

Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.

Orwell, George **Keep the Aspidistra Flying**, London, Mariner Books, 1969.

Ouditt, Sharon: **Fighting Forces, Writing Women- Identity and Ideology in the World War I**, London, Macmillan, 1994.

Özdalga, Elisabeth: **The Veiling Issue, Official Secularism and popular Islam in Modern Turkey**, Richmond, Surrey and Curzon, 1998.

Parker, Andrew, et al.: **Nationalisms and Sexualities**, New York, Routledge, 1992.

Parrinder, Patrick: **Nation and Novel: The English Novel from Its Origins to the Present Day**, Oxford, Oxford University Press, 2006.

Pateman, Carole: **The Sexual Contract**, Cambridge, Polity Press, 1988.

Pateman, Carole: **The Disorder of Women**, Cambridge, Polity Press, 1988.

Pedersen, Susan: **Family, Dependence Family Dependence and The Origins Of The Welfare State: Britain and France, 1914-1945**, Cambridge, Cambridge University Press, 1993.

Pedersen, Susan: **Eleanor Rathbone and the Politics of Conscience**, New Haven, Yale University Press, 2004.

Perry, Matt: **Bread and Work: Social Policy and the Experience of Unemployment-1918-39**, London, Pluto Press, 2000.

Peterson, V. Spike and Anne Sisson Runyan, Eds.: **Global Gender Issues**, Boulder, Westview Press, 1993.

Phillips, Marion: **Women and the Labour Party**, London, 1918.

Poovey, Mary: **Uneven Developments: The Ideological Work of Gender in Mid-Victorian England**, Chicago, University of Chicago Press, 1988.

Priestley, John Boynton: **Angel Pavement**, Chicago, University of Chicago Press, 1983.

Pugh, Martin: **Women and the Women's Movement in Britain, 1914-1999**, New York, St. Martin's Press, 2000.

Pugh, Martin: **The March of the Women: A Revisionist Analysis of the Campaign for Women's Suffrage, 1866–1914**, New York, Oxford University Press, 2000.

Purvis, June and Sandra Stanley Holton, Eds.: **Beyond Suffrage: Feminists in War and Peace, 1914-1928**, London, Macmillan, 1989.

Purvis, June and Sandra Stanley Holton, Eds.: **Votes for Women**, New York, Routledge, 2000.

- Purvis, June: **Women's History Britain 1850-1945**, London, UCL Press, 1995.
- Pykett, Lyn: **The “Improper” Feminine: The Woman’s Sensation Novel and the New Woman Writing**, New York, Routledge, 1992.
- Pykett, Lynn: **Engendering Fictions: The English Novel in the Early Twentieth Century**, New York, Arnold, 1995.
- Rappaport, Erika: **Shopping for Pleasure, Women in the Making of London’s West End**, Princeton, Princeton University Press, 2000.
- Reinharz, Shulamit: **Feminist Methods in Social Research**, New York, Oxford University Press, 1992.
- Richardson, Angelique: **Love and Eugenics in the Late Nineteenth Century: Rational Reproduction and the New Woman**, Oxford, Oxford University Press, 2003.
- Rose, Sonya: **Limited Livelihoods: Gender and Class in Nineteenth Century England**, Berkeley, University of California Press, 1992.
- Rover, Constance: **Women’s Suffrage and Party Politics in Britain, 1866-1914**, Toronto, University of Toronto Press, 1967.
- Rowbotham, Sheila: **Hidden From History**, London, Pluto Press, 1973.
- Safa, Peyami: **Bir Tereddütün Romanı**, İstanbul, İletişim, 1933.
- Safa, Peyami: **Sözde Kızlar**, Ankara, İmge, 1993.
- Safa, Peyami: **Fatih Harbiye**, İstanbul, Ötüken, 1997.
- Şemseddin Sami: **Kadınlar**, Ankara, Gündoğan, 1996.
- Schiffrin, D. and Deborah Tannen, Eds.: **Handbook of Discourse Analysis**, Oxford, Blackwell, 2001.
- Sertel, Yıldız: **Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?** İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995.
- Sami Paşazade Sezai: **Sergüzeşt**, İstanbul, Beyaz Balina, 2001.
- Shanley, Mary Lyon: **Feminism, Marriage, and the Law in Victorian England**, New Jersey, Princeton University Press.
- Sharp, Joanne Duncan, Nancy Ed.: **Gendering Nationhood: A Feminist Engagement with National Identity in Bodyspace**, New York, Routledge, 1996.

Sharpe, Sue: **Just Like a Girl: How Girls Learn to Be Women**, Harmondsworth, Penguin, 1976.

Shaw, Stanford J. and Ezel Kural Shaw: **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. II.**, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.

Shaw, Stanford: **Osmanlı Tarihi ve Modern Türkiye**, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1994.

İbrahim Şinasi: **Şair Evlenmesi**, İstanbul, 1860.

Staudt, Kathleen: **Policy, Politics & Gender: Women Gaining Ground**, West Hartford, Kumarian Press, 1998.

Steedman, Carolyn: **Landscape for a Good Woman: A Story of Two Lives**, London, Virago, 1986.

Stocks, Mary: **Eleanor Rathbone**, London, 1949.

Stoler, Ann Laura: **Race and the Education of Desire: Foucault's History of Sexuality And the Colonial Order of Things**, Durham, Duke University Press, 2000.

Stone, Gilbert, Ed.: **Women War Workers**, New York, Thomas Y. Crowell Company Publishers, 1917.

Straubing, Harold Elk: **The Last Magnificent War: Rare Journalistic and Eyewitness Accounts of World War I**, New York, Paragon House, 1989.

Summers, Anne: **Angels and Citizens: British Women as Military Nurses 1854-1914**, London, Routledge, 1988.

Swiney, Frances: **The Awakening of Women; or, Women's Part in Evolution**, London, William Reeves, 1899.

Şemseddin Sami: **Kadınlar**, Haz. Doç.Dr. İsmail Doğan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996.

Taşcıoğlu, Muhaddere: **Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Ankara, Akın Matbaası, 1958.

Taşkıran, Tezer: **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1973.

Tekeli, Şirin: **Women in Modern Turkish Society**, London, Zed Books, 1995.

Thompson, Dorothy: **Outsiders: Class, Gender, and Nation**, London, Verso, 1993.

Thompson, E.P.: **The Making of the English Working Class**. New York, Vintage, 1966.

Topuz, Hıfzı: **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek, 1973.

Tunaya,Tarık Zafer: **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul, İttihat Yayınları, 1962.

Tunaya,Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasal Partiler**, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.

Tunaya,Tarık Zafer: **Hürriyet’in İlâm-İkinci Meşrutiyet’in Siyasî Hayatına Bakışlar**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

Tylee, Claire: **The Great War and Women's Consciousness: Images of Militarism and Womanhood in Women's Writings 1914-64**, Iowa City, University of Iowa Press, 1990.

Unat, Faik Reşit: **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1964.

Valenze, Deborah: **The First Industrial Woman**, Oxford, Oxford University Press, 1995.

Voet, Rian: **Feminism and Citizenship**, London, Sage Publications, 1998.

Wahrman, Dror: **Imagining the Middle Class: The Political Representation of Class in Britain, c. 1780-1840**, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

Walkowitz, Judith: **City of Dreadful Delight: Narratives of Sexual Danger in Late Victorian**, Chicago, University of Chicago Press, 1992.

Ward, A. C.: **The Nineteen-Twenties: Literature and Ideas in the Post-War Decade**, London, Methuen, 1930.

White, Claire: **Women’s Magazines, 1693-1968**, London, Michael Joseph, 1970.

Whittaker, Ray: **Modern Developments in Domestic Science Training**, London, J. M. Dent, 1930.

Wilkinson, Glenn R.: **Depictions and Images of War in Edwardian Newspapers, 1899-1914**, New York, Palgrave Macmillan, 2003.

Williams, Raymond: **Culture and Society, 1780-1950**, New York, Columbia University Press, 1958.

Wilson, Kathleen Ed.: **A New Imperial History: Culture, Identity, and Modernity in Britain and the Empire, 1660-1840**, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

Wilson, Kathleen: **The Island Race: Englishness, Empire, and Gender in the Eighteenth Century**, London, Routledge, 2003.

Wiltshire, Ann: **Most Dangerous Women: Feminist Peace Campaigners of the Great War**, London, Pandora Press, 1985.

Winter, Jay: **The Great War and the British People**, London, Macmillan, 1986.

Wollacott, Angela: **On Her Their Lives Depend: Munitions Workers in the Great War**. Berkeley, University of California Press, 1994.

Women's Immigration and Nationality Group: **Worlds Apart: Women under Nationality and Immigration Law**, London, Virago, 1985.

Woollacott, Angela: **On Her Their Lives Depend: Munitions Workers in the Great War**, Berkeley, California, 1994.

Yalçın, Cahit: **Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998.

Yaraman, Ayşegül: **Resmi Tarihten Kadın Tarihine**, Bağlam Yayınları, 2001.

Yeğenoğlu, Meyda: **Colonial Fantasies: Towards a Feminist Reading of Orientalism**, New York, Cambridge University Press, 1998.

Yuval-Davis, Nira: **Gender and Nation**, London, Sage, 1997.

Zihnioğlu, Yaprak: **Kadınsız İnkılap**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

Zubaida, Ziya: **Islam, the People, and the State**, London, Routledge, 1988.

Zürcher, Erik: **Turkey: A Modern History**, London, I. B. Tauris & Co Ltd, 1993.

IV. KİTAP BÖLÜMLERİ VE MAKALELER

Ağaoğlu, Ahmet: "Milliyetçilik Cereyanının Esasları," **Atatürk Devri Fikir Hayatı**, C. 1, ed. M. Kaplan, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s.115-122.

Akşin, Sina: "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar," **Bilim ve Ütopya**, S.132, 2005, s.32-37.

Alberti, Johanna: "A Symbol and a Key': The Suffrage Movement in Britain, 1918-

1928,” **Votes for Women**, Ed., June Purvis, Sandra Stanley Holton, London, Routledge, 2000, pp.272-289.

Alexander, Sally: “Women, Class and Sexual Difference in the 1830s and 1840s: Some Reflections on the Writing of a Feminist History,” **History Workshop Journal**, Vol:17, No:1, 1984, pp.125-149.

Alkan, Mehmet: “1856-1945 İstanbul’da Sivil Toplum Kurumları–Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi,” **Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1998, s.104-116.

Arat, Yeşim: “The Project of Modernity and Women in Turkey,” **Rethinking Modernity and National Identity in Turkey**, Ed. Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Seattle, University of Washington Press, 1997, pp.37-51.

Arat, Zehra: “Kemalizm ve Türk Kadını,” **Bilanço 98: 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, s.51-58.

Arat, Zehra: “Turkish Women and the Republican Reconstruction of Tradition,” **Reconstructing Gender in the Middle East**, Ed. Fatma Müge and Balaghi Shiva, New York, Columbia University Press, 1994, pp.57-63.

Balsoy, Gülhan: “Gendering Ottoman Labor History: The Cibali Régie Factory in the Early Twentieth Century,” **International Review of Social History**, Vol:54, 2009, pp.54-65.

Banerjee, Sikata: “Gender and Nationalism: The Masculinization of Hinduism and Female Political Participation in India,” **Women’s Studies International Forum** Vol:26, No:2, 2003, pp.167-179.

Beaumont, Catriona: “The Women's Movement, Politics and Citizenship, 1918-1950s,” **Women in Twentieth Century Britain**, Ed. Ina Zweiniger Bargielowska, Edipurgh Gate, Pearson Education, 2001, pp.262-277.

Bush, Julia: “The right sort of woman: female emigrates and emigration to the British Empire, 1890-1910,” **Women's History Review**, Vol:3, 1994, pp.385-409.

Çağatay, Nilüfer and Yasemin Nuhoglu-Soysal: “Comparative Observations on Feminism and the Nation-Building Process,” **Women in Modern Turkish Society**, Ed. Şirin Tekeli, London, Zed Books, 1995, pp.263-275.

Caird, Mona: “Marriage Before and After Reformation,” **The Morality of Marriage, and Other Essays on the Status and Destiny of Women**, London, George Redway, 1897.

Çakır, Serpil: “Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin”, **Toplumsal Tarih**, No:46, Ekim, 1997, s.6-14..

Çakır, Serpil: “Osmanlı Kadın Dernekleri,” **Toplum ve Bilim**, Bahar, 1991, s.139-159.

Çakır, Serpil: “XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ile Nizamnameleri,” **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.

Çiçek, Rahmi: “Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyetinin Faaliyetleri ile ilgili Bir Belge,” **Tarih ve Toplum**, Vol:9, 1993, s.14-28.

Cooke, Miriam, Angela Woollacott: “Woman, Retelling the War Myth,” **Gendering War Talk**, Princeton, Princeton University Press, 1993.

Culleton, Claire: “Gender-Charged Munitions: The Language of World War I Munitions Reports,” **Women's Studies International Forum**, Vol:1, 1988, pp.109-116.

Cunningham, Hugh: “The Language of Patriotism, 1750-1914,” **History Workshop Journal**, Vol:12, 1981, pp. 8-33.

Davin, Anna: "Motherhood and Imperialism," **History Workshop Journal**, Vol:5, 1978, pp.9-65.

Davut, Yıldız: “Kadın Dergisi Mehasin,” **Tarih ve Toplum**, No:156, 1995, s.42-67.

De Groot, Joanna: “Sex and Race: the Construction of Language and Image in the Nineteenth Century,” **Sexuality and Subordination: Interdisciplinary Studies of Gender in the Nineteenth Century**, Ed. Susan Mendus, Jane Rendall, London, Routledge, 1989, pp. 89-128.

Deringil, Selim: “The Invention of Tradition as Public Image in the Late Ottoman Empire, 1808-1908,” **Comparative Studies in Society and History**, Vol:35, 1993, pp.1-27.

Eisenstein, Zillah: “Writing Bodies on the Nation for the Globe,” **Women, States and Nationalism: At Home in the Nation?**, Ed. Sita Rancho-Nilsson, Mary Ann Tétreault, London, Routledge, 2000, pp.35-53.

Enloe, Cynthia: “All the Men are in the Militias, All the Women are Victims: The Politics of Masculinity and Femininity in Nationalist War,” **The Women and War Reader**, Ed. Lois Ann Lorentzen, New York, New York University Press, 1998, pp.54-82.

Enloe, Cynthia: "Feminism, Nationalism and Militarism: Wariness without Paralysis," **Feminism, Nationalism, and Militarism**, Ed. C. R. Sutton, Washington, DC, Arlington Press, 2004, pp.13-29.

Ergün, Mustafa: "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme," **Yeni Türkiye Osmanlı II (Toplum ve Ekonomi)**, S.32, Mart-Nisan 2000, s. 735-753.

Erol, Sibel: "Feminism in Turkey," **New Perspectives on Turkey**, Vol:8, 1992, pp.109-121.

Findley, Vaughan: "The Acid Test of Ottomanism: The Acceptance of Non-Muslims in the Late Ottoman Bureaucracy," **Christians and Jews in the Ottoman Empire; The Founding of Plural Society**, Ed. Benjamin Braude, Bernard Lewis, New York, Holmes & Meier, 1982, pp.339-368.

Flemming, K.E: "Women as Preservers of the Past: Ziya Gokalp and Women's Reform," **Deconstructing Images of The Turkish Woman**, Ed. Zehra Arat, New York, St. Martin's Press, 1998, pp.127-138.

Frierson, Elizabeth: "Mirrors Out, Mirrors In: Domestication and Rejection of the Foreign in Late Ottoman Women's Magazines (1875-1908)," **Women, Patronage and Self Representation in Islamic Societies**, Ed. D. Fairchild Ruggles, Albany, State University of New York Press, 2000, pp.177-184

Frierson, Elizabeth: "Unimagined Communities: Women and Education in the Late Ottoman Empire 1876-1909," **Critical Matrix, The Princeton Journal of Women, Gender and Culture**, Vol: 9, No:2, 1995, pp.57-72.

Gökbilgin, Tayyib: "Tanzimat Hareketi'nin Osmanlı Müesseslerine ve Teskilatına Etkileri." **Belleten**, Cilt. 31, Sayı.121, Ocak 1967, s.93-133.

Gullace, Nicoletta: "White Feathers and Wounded Men: Female Patriotism and the Memory of the Great War," **Journal of British Studies**, Vol:36, No:2, April 1997, pp.178-206.

Hackney, Fiona: "Women are News: Feminine Modernity and British Women's Magazines, 1919-1939," **The Culture of Sewing: Gender, Consumption and Home-dressmaking**, Ed. Burman B., New York, Berg, 2007, pp.114-134.

Hall, Stuart, David Held: "Citizens and Citizenship," **New Times: The Changing Face of Politics in the 1990s**, Ed. Stuart Hall, Martin Jacques, New York, Verso Press, 1989, pp. 173-190.

Hiller, Mary Ruth, Rosemary VanArsdel: "The Westminster Review 1824-1900," **Wellesley Index to Victorian Periodicals, 1824-1900**, Ed. Walter Houghton, Vol:5, Toronto, Toronto University Press, 1989, pp.528-58.

Horrell, Sara, Jane Humphries: "The Origins and Expansion of the Male Breadwinner Family: The Case of Nineteenth-Century Britain," **International Review of Social History**, Vol:42, 1997, pp.63-78.

Innes, Sue: "Constructing Women's Citizenship in the Interwar Period: the Edinburgh Women Citizens Association," **Women's History Review**, Vol:13, No: 4, 2004, pp.621-648.

Jeffreys, Sheila: "Sex Reform and Anti-Feminism in the 1920s," **The sexual Dynamics of History**, Ed. The London Feminist History Group, London, 1983, 177-202.

Jindy Pettman, Jan: "Boundary Politics: Women, Nationalism and Danger," **New Frontiers in Women's Studies: Knowledge, Identity and Nationalism**, Ed. Mary Maynard, June Purvis, Washington, Taylor and Francis Ltd., 1996, pp. 187-202.

Joseph, Suad: "Gendering Citizenship in the Middle East," **Gender and Citizenship in the Middle East**, Syracuse, Syracuse University Press, 2000, pp.3-32.

Kadıoğlu, Ayşe: "Women's Subordination in Turkey: Is Islam Really the Villain?" **Middle East Journal**, Vol: 48, No:4, 1998, pp.652-669.

Kadıoğlu, Ayşe: "Alaturkalık İffetsizlik Arasında Birey Olarak Kadın," **Görüş**, TÜSIAD, No:9, Mayıs 1993, s.58-62.

Kadıoğlu, Ayşe: "The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity," **Middle Eastern Studies**, Vol:32, No:2 , 1996, pp.180-192.

Kadıoğlu, Ayşe: "Cumhuriyet Kadını: Vatandaş mı Birey mi?" **Varlık**, No:1069, Kasım 1996, s.12-15.

Kahraman, Hasan Bülent: "Cumhuriyet Edebiyatı Epistemolojisi: Kısıtlamalar ve Bir Yaklaşım Önerisi," **Varlık** 2, 2000, s.45-53.

Kandiyoti, Deniz: "Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case," **Feminist Studies**, Vol:13, No:2, 1987, pp.317-338.

Kandiyoti, Deniz: "Slave Girls, Temptresses and Comrades: Images of women in the Turkish novel," **Feminist Issues**, Vol: 8, No:1, Spring 1988, pp.35-50.

Kansu, Aykut: "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları," **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, İstanbul, İletişim, 2001, s. 253-267.

Karakışla, Yavuz Selim: "Kadın Dergilerinde (1869-1927) Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar" **Toplumsal Tarih**, Vol:11, No:63, Mart 1999, s.19-31.

Karakışla, Yavuz Selim: "Konak Hanımlığından Askeri Dikimevi İşçiliğine Bir Müslüman Osmanlı Kadının Hikâyesi," **Tarih ve Toplum**, 231, Mart 2003, s.4-10.

Karpat, Kemal: "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908," **International Journal of Middle East Studies**, Vol:3, No:3, July, 1972, pp.261-283.

Kazım, Musa: "Hürriyet, Eşitlik ve Kadın Hakları," **Türkiye 'de İslamcılık Düşüncesi**, Ed. İsmail Kara, İstanbul Kitabevi, 1997, s.121-129

Keddie, Nikki: "Pan-Islam as Proto-Nationalism," **Journal of Modern History**, Vol: 41, No:1, March 1969, pp.17-28.

Kent, Susan Kingsley: "Gender Reconstruction After the First World War," **British Feminism in the Twentieth Century**, Ed. Smith Harold, Amherst, University of Massachusetts Press, 1990, pp.66-83.

Kent, Susan Kingsley: "The Politics of Sexual Difference: World War I and the Demise of British Feminism," **The Journal of British Studies**, Vol:27, No:3, July 1988, pp.232-253.

Keyman, Fuat: "On the relation Between Global Modernity and Nationalism: The Crisis of Hegemony and the Rise of Islamic Identity in Turkey," **New Perspectives on Turkey**, Vol:13, 1995, pp.93-120.

Kırlı, Cengiz: "A Profile of the Labor Force in Early Nineteenth-Century İstanbul," **International Labor and Working-Class History** Vol:60, 2001, pp.125-140.

Köksal, Duygu: "Yeni Adam Ve Yeni Kadın: 1930'lar ve 40'larda Kadın Cinsiyet ve Ulus," **Toplumsal Tarih**, Vol:9, No:51, 1998, s.1-35.

Kurtoğlu, Ayşenur: "Tanzimat Donemi İlk Kadın Yayınında Dinin Yer Alish Biçimleri," **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadının Tarihi Dönüşümü**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2000, s.21-52.

Levine, Philippa: "The Humanizing Influences of Five O'Clock Tea: Victorian Feminist Periodicals," **Victorian Studies**, Vol: 33, 1990, pp.293-306

Lewis, Jane: "In Search of a Real Equality: women between the wars," **Class, Culture and Social Change: a new view of the 1930s**, Ed. F.Gloversmith, Brighton, Harvester Press, 1980, pp.208-239.

Lister, Ruth: "Vocabularies of citizenship and gender: The UK. Reference," **Critical Social Policy**, Vol:18, No:3, August 1998, pp.309-331.

Moghadam, Valentine: "Gender, National Identity and Citizenship: Reflections on the Middle East and North Africa," **Hagar International Social Science Review**,

Vol:1, No:1, 2000, pp.43-65.

Malone, Carolyn: "The Gendering of Dangerous Trades: Government Regulation of Women's Work in the White Lead Trade in England, 1892-1898," **Journal of Women's History**, Vol:8, No:1, Spring 1996, pp.15-35.

Marcus, Jane: "Corpus/Corps/Corpse: Writing the Body in/at War," **Arms and the Woman: War, Gender and Literary Representation**, Ed. Helen Cooper, Adrienne Munich, Susan Squier, Chapel Hill, University of North Carolina Press, 1989, pp.124-139.

Mardin, Aslı Davaz: Hanımlar Âlemi'nden Roza'ya: Kadın Sureli Yayınları Bibliyografyası: 1928-1996," İstanbul: Kadın Eserleri Kutuphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1998.

Mardin, Şerif: "Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma," **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed. E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay. Alfa, 1999, s.32-68.

Mardin, Şerif: "European Culture and the Development of Modern Turkey," **Turkey and the European Community**, Ed. Ahmet Evlin, Geoffrey Denton, Leske, Budrich, Opladen, 1990, pp.13-23.

Mardin, Şerif: "Super-westernization in Urban Life in the Last Quarter of the Nineteenth Century," **Turkey: Geographical and Social Perspectives**, Ed. Peter Benedict, Leiden, Brill, 1974, pp.135-147.

Mayer, Tamar: "Gender Ironies of Nationalism: Setting the Stage," **Gender Ironies of Nationalism: Sexing the Nation**, Ed. Tamar Mayer, New York, Routledge, 2000, pp.1-18.

McClintock, Anne: "Family Feuds: Gender, Nationalism and the Family," **Feminist Review**, Vol:44,v1993, pp.61-80.

McClintock, Anne. "No longer in a Future Heaven: Women and Nationalism in South Africa," **Transition**, Vol:51, 1991, pp.104-23.

McKibbin, Ross: "Class and Conventional Wisdom in Interwar Britain," **Ideologies of Class: Social Relations in Britain 1880-1950**, Oxford, Oxford University Press, 1990.

Muhittin, Nezihe: "Türk Kadını," **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını**, Ed. Ayşegül Baykan, Belma Otus-Baskett, İstanbul, İletişim, 1999.

Nagel, Joanne: "Masculinity and Nationalism: Gender and Sexuality in the Making of Nations," **Ethnic and Racial Studies**, Vol:21, No:2, March 1998, pp.242-251..

Najmabadi, Afsaneh. "Veiled Discourse, Unveiled Bodies," **Feminist Studies**, Vol:19, No:3, 1993, pp.487-518.

Najmabadi, Afsaneh: "Crafting an Educated Housewife in Iran," **Remaking Women: Feminism and Modernity in the Middle East**, Ed. Lila Abu-Lughod. Princeton, Princeton University Press, 1998, pp.91-125.

Najmabadi, Afsaneh: "Hazards of modernity and morality: women, state and ideology in contemporary Iran," **Women, Islam, and the State**, Ed. Deniz Kandiyoti. Philadelphia, Pennsylvania, Temple University Press, 1991, pp. 663-87.

Najmabadi, Afsaneh: "Sevgili ve Ana olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak," **Vatan, Millet, Kadınlar**, Ed. Ayşe Gül Altınay, İletişim, İstanbul, 2004, s.118-154.

Nestor, Pauline: "A New Departure in Women's Publishing: The Englishwoman's Journal and The Victoria Magazine," **Victorian Periodicals Review**, Vol:15, 1982, pp.93-106.

Nolte, Claire: 'Every Czech a Sokol!': Feminism and Nationalism in the Czech Sokol," **Austrian History Yearbook**, Vol:24, 1993, pp.79-100.

Oldfield, Adrian: "Citizenship and Community: Civic Republicanism and the Modern World," **The Citizenship Debates**, Ed. Gershon Shafir, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1998, pp.75-92.

Ong, Aihwa: "Cultural Citizenship as Subject-Making." **Cultural Anthropology**, Vol:37, No:5, December 2003, pp.737-762.

Özel, Işık: "Kadın Hareketinde Bir Oncu Kadınlar Dünyası: Kadınlar Ne İstiyor?" **Toplumsal Tarih**, Vol:39, 1997, s.46-48.

Papanek, Hanna: "The Ideal Woman and the Ideal Society: Control and Autonomy in the Construction of Identity," **Identity Politics and Women. Cultural Reassertions and Feminisms in International Perspective**, Ed. Valentine M. Moghadam, Boulder, Westview Press, 1994, pp.42-75.

Pedersen, Susan: "The Failure of Feminism in the Making of the British Welfare State," **Radical History Review**, Vol:43, 1989, pp.86-110.

Polat, Gülgün: "Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri," **Atatürk ve Kadın Hakları**. Ankara, 1983.

Ponichtera, Robert: "Feminists, Nationalists and Soldiers: Women in the Fight for Polish Independence," **The International History Review**, Vol:19, No:1, 1997, pp.16-31.

Pyecroft, Susan: "British Working Women and the First World War," **The Historian**, Vol:56, No:4, 1994, pp.708-720.

Pykett, Lyn: "Reading the Periodical Press: Text and Context," **Investigating Victorian Journalism**, Ed. Laurel Brake, Aled Jones, Lionel Madden, New York, St. Martin's Press, 1990, pp.4-24.

Quataert, Donald: "The Social History of Labor in the Ottoman Empire: 1800–1914," **The Social History of Labor in the Middle East**, Ed. Ellis J. Goldberg. Boulder, CO, 1996.

Ramusack, Barbara, Antoinette Burton: "Feminism, imperialism and race: a dialogue between India and Britain," **Women's History Review**, Vol:3, 1994, pp.469-81.

Rao, Shakuntala: "Woman-As-Symbol: The Intersections of Identity Politics, Gender and Indian Nationalism," **Women's Studies International Forum**, Vol:22, No:33, 1999, pp.317-328.

Rapp, Dean: "Sex in the cinema: war, moral panic, and the British film industry, 1906-1918," **Albion**, Vol:34, 2002, pp.422-451.

Riza, Ahmed: "Vazife ve Mesuliyet," **İSosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Ankara, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.

Roberts, Krisztina: "Gender, Class and Patriotism: Women's Paramilitary Units in First World War Britain," **International History Review**, Vol:19, No:1, February 1997, pp.52-65.

Robinson, Solveig: "Amazed at Our Success." The Langham Place Editors and the Emergence of Feminist Critical Tradition, **Victorian Periodicals Review**, Vol:29, No:2, 1996, pp.159-72.

Ryan, Deborah: "All the World and Her Husband." The Daily Mail Ideal Home Exhibition, 1908–39," **All the World and Her Husband: Women in Twentieth-Century Consumer Culture**, Ed. Maggie Andrews, Mary M. Talbot, London, Cassell, 2000.

Sakallıoğlu, Ümit Cizre: "Parameters and Strategies of Islam-State Interaction in Republican Turkey," **International Journal of Middle East Studies**, vol:28, No:2, 1996, pp. 231-251.

Ariel Salzmänn: "Citizens in Search of a State: The Limits of Political Participation in the Late Ottoman Empire, 1808-1914," **Extending Citizenship, Reconfiguring States**, Ed. by Michael Hanagan and Charles Tilly ,Lanham, MD.: Rowman and Littlefield Publisherss, 1999.

Scott, Joan W.: "Rewriting History," **Behind the Lines: Gender and the Two World Wars**, Ed. Margaret Randolph Higgonnet, New Haven, Yale UP, 1987.

Scott, Joan: "The Problem of Invisibility," **Retrieving Women's History**, Ed. Jay Kleinberg. Paris, Unesco, 1988.

Sirman, Nükhet: "Feminism in Turkey, Feminism in Turkey: A Short History," **New Perspectives on Turkey**, Vol:3, 1989, pp.13-27.

Sluga, Glenda: "Female and National Self-Determination: A Gender Re-Reading of the Apogee of Nationalism," **Nations and Nationalisms**, Vol:6, No:4, 2000, pp.495-521.

Smith, Harold L.: "British Feminism in the 1920s," **British Feminism in the Twentieth Century**, Ed. Harold L. Smith, Aldershof, Edward Elgar Publishing, 2000.

Somel, Selçuk Akşin: "Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)," Ed.Mehmet Ö. Alkan, **Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 88-116.

Spike Peterson, V.: "The Politics of Identity and Gendered Nationalism," **Foreign Policy Analysis: Continuity and Change in Its Second Generation**, Ed. Laura Neck, Jeanne A. K. Hey, Patrick J. Haney, London, Englewood, 1995.

Stephen Heathorn: "Let us remember that we, too, are English: Constructions of Citizenship and National Identity in English Elementary School Reading Books, 1880-1914," **Victorian Studies**, Vol:38, No:3, 1995, pp.395-427.

Suruchi, Thapar-Bjorkert: "Gender, Colonialism and Nationalism: Women Activists in Uttar Pradesh, India," **New Frontiers in Women's Studies: Knowledge, Identity and Nationalism**, Ed. Mary Maynard, June Purvis, Bristol, Taylor and Francis, 1997.

Thane, Pat: "Women of the British Labor Party and Feminism, 1906-1945," **British Feminism in the Twentieth Century**, Ed. Harold Smith, Aldershot, Edward Elgar, 1990.

Thane, Pat: "What difference did the vote make? Women in public and private life in Britain since 1918," **Historical Research**, Vol:76, No:192, 2003, pp.268-285.

Thane, Patricia: "Women in the British Labour Party and the Construction of State Welfare 1906-1939," **Mothers of a New World: Maternalist politics and the origins of welfare states**, Ed. Seth Koven, Sonya Michel, London, Routledge, 1993.

Toprak, Zafer: "Sabiha Zekeriya Sertel ve Türk Feminizmi," **Toplumsal Tarih**, Vol:9, No:51, 1998, s.7-13.

Toprak, Zafer: "Kadınlar Halk Fırkası," **Tarih ve Toplum**, Vol:9, No:51, 1988, s.58-159.

Toprak, Zafer: "II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm," **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Vol:1, Ankara, T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.

Toprak, Zafer: "İkinci Meşrutiyet'te Kadın Dernekleri: İttihad ve Terakki ve Teali-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti," **Toplum ve Bilim**, Güz 1988-Kış 1989, s.183-190.

Toprak, Zafer: "Kadın ve Hukuk-i Nisvan," **Toplumsal Tarih**, Vol:13, No:75, Mart 2000, s.4-26.

Toska, Zehra: "Cumhuriyet'in Kadın İdeali: Eşiği Asanlar ve Asamayanlar," **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, Numune Matbaası, 1998.

Tsakiridou, Cornelia A.: "Nationalist Dilemmas: Halide Edip on Greeks, Greece and the West," **New Perspectives on Turkey** Vol:27, Fall 2002, pp.13- 26.

Tuncer, Can: "Kılıçzâde Hakkı'nın Tesettüre İlân-i Harbi," **Toplumsal Tarih** Vol:66, 1999, s.34-36.

Tusan, Michelle: "Inventing the New Woman: Print Culture and Identity Politics During the Fin de Siècle," **Victorian Periodicals Review**, Vol:31, No:2, 1998, pp.169-82.

VanArsdel, Rosemary T.: "The Woman's Signal," **Victorian Periodicals Review** Vol:15, 1982, pp.107-115.

Vellacott, Jo: "Feminist Consciousness and the First World War," **History Workshop Journal**, 1987, pp.81-101

Verdery, Katherine: "From Parent-State to Family Patriarchs: Gender and Nation in Contemporary Eastern Europe," **East European Politics and Societies**, Vol:8, No:2, 1994, pp.225-255.

Vogel, Ursula: "Is Citizenship Gender-Specific?" **The Frontiers of Citizenship**, Ed. Michael Moran, New York, St. Martin's Press, 1991.

Scott, Joan W.: "Gender: A Useful Category of Historical Analysis," **Gender and the Politics of History**, New York, Columbia University Press, 1988.

Wahrman, Dror: "Middle-Class. Domesticity Goes Public: Gender, Class, and Politics from Queen Caroline to Queen Victoria," **Journal of British Studies**, Vol: 32, no:4, 1993, pp. 396-432.

Walby, Sylvia: "Woman and Nation," **International Journal of Comparative Sociology** 33, 1992, pp.81-100.

Walter, Houghton: "Periodical Literature and the Articulate Classes," **The Victorian Periodical Press: Samplings and Soundings**, Ed. Joanne Shattock, Michael Wolff. Leicester, Leicester UP, 1982.

Ward, Megan: "A Charm in those Fingers: Patterns, Taste, and the English woman's Domestic Magazine," **Victorian Periodicals Review**, Vol: 41, No: 3, Fall 2008, pp.248-269.

Ward, Paul: "Women of Britain say Go: Women's Patriotism in the First World War," **Twentieth Century British History**, Vol:12, No:1, 2001, pp.23-45.

Wenk, Silke: "Gendered Representations of The Nation's Past and Future," **Gendered Nations: Nationalisms and Gender Order in the Long Nineteenth Century**, Eds Ida Blom, Karen Hagemann, Catherine Hall, Oxford and New York, Berg, 2000.

Yuval-Davis, Nira: "The Citizenship Debate: Women, Ethnic Processes and the State," **Feminist Review**, Vol.39, 1991, pp.58-68

Zihnioğlu, Yaprak: "Bir Osmanlı Kadın Hakları Savunucusu, Nezihe Muhiddin," **Tarih ve Toplum**, No. 32, 1999, s.132-139.

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Zonguldak'ta doğdum. İlk, orta ve lise öğrenimimi aynı kentte, TED Zonguldak Koleji'nde tamamladım. 1996 yılında, ÖSYM burslu olarak İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi'ni kazandım. Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünden üstün başarı ile mezun oldum. 2000-2004 yılları arasında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih anabilim dalında tam burslu olarak Yüksek Lisans öğrenimimi tamamladım.

2004 yılında ABD'nin Teksas eyaletinde bulunan Texas Tech Üniversitesi Tarih Doktora programına, tam burslu ve yarı-zamanlı öğretim görevlisi olarak kabul edildim. Doktora yeterlilik sınavlarını başarı ile tamamlayarak tezimi yazmak üzere Türkiye'ye döndüm. Çeşitli nedenlerle ara vermek zorunda kaldığım çalışmalarımı, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında 2010'da başladığım “Cinsiyetçi Milliyetçilik: Osmanlı ve Britanya İmparatorlukları'nın Milliyetçilik Algısında Modern Kadın Söylemi, 1860-1930” başlıklı doktora tezimi ile tamamladım.